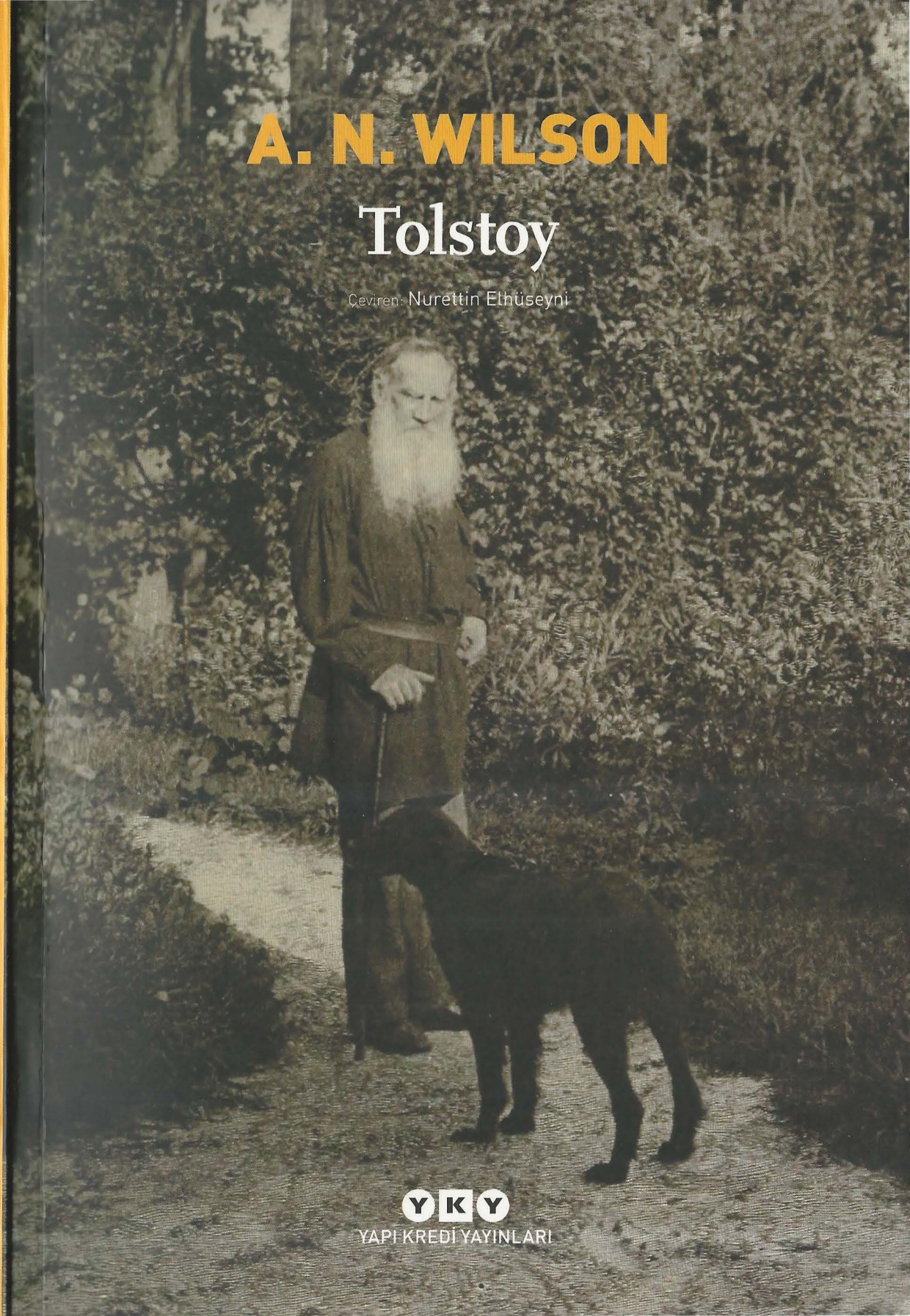
A. N. WILSON • TOLSTOY

YKY

A. N. WILSON

Tolstoy

Çeviren: Nurettin Elhüseyni

YKY

YAPI KREDİ YAYINLARI

TOLSTOY

A.N. Wilson. 1950'de doğdu ve Oxford'a bağlı Rugby and New College'ta öğrenim gördü. Kraliyet Edebiyat Derneği'nin bir üyesi olarak, edebiyat ve gazetecilik dünyasında seçkin bir konumu vardır. Ödüller kazanmış üretken bir biyografi yazarı ve tanınmış bir romancıdır. Londra'da yaşamaktadır.

Nurettin Elhüseyni (Silvan/Diyarbakır, 1954). Darüşşafaka Lisesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu. Ana Britannica'da yazı kurulu üyesi ve çeşitli yayın kuruluşlarında editör olarak çalıştı. Halen serbest çevirmenlik ve araştırmacılık yapıyor. Çevirdiği kitaplardan bazıları: *Demokrasi Neye Yarar?* (YKY, 2010); *Solan Akdeniz: 1550-1870 / Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım,* Faruk Tabak (YKY, 2010); *Gezgin Şölen: Gıda Küreselleşmesinin On Bin Yılı,* Kenneth F. Kiple (YKY, 2010); *Canavarlar - Garip Yaratıklar Kitabı,* Christopher Dell (YKY, 2010); *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirişi,* Niall Ferguson (YKY, 2011); *1000 Muhteşem Resim* (YKY, 2012); *Uygarlık: Batı ve Ötekiler,* Niall Ferguson (YKY, 2012); *Kırım: Son Haçlı Seferi,* Orlando Figes (YKY, 2012); *Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih,* Emine Fetvacı (YKY, 2013); *Ölümsüzlük Kurulu,* John Gray (YKY, 2013); *Yirminci Yüzyıl Üzerine Düşünceler,* Tony Judt (YKY, 2013); *Haberini Alayım, Yeter: Gerçek Bir Gulag Aşk Hikâyesi,* Orlando Figes (YKY, 2013); *Stalingrad,* Antony Beevor (YKY, 2014); *Fikirler Tarihi: Ateşten Freud'a,* Peter Watson (YKY, 2014); *Tarihi İcat Eden Adam: Herodotos'la Seyahatler,* Justin Marozzi (YKY, 2015); *18. Yüzyılda Avrupa'da Türk Modası: Turquerie,* Haydn Williams (YKY, 2015); *Sıfır Yılı [1945'in Tarihi],* Ian Buruma (YKY, 2015); *Armut Dibine Düşmeyince,* Andrew Solomon (YKY, 2016).

A.N. WILSON

Tolstoy

Çeviren
Nurettin Elhüseyni

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 5303
Tarih - 133

Tolstoy / A.N. **Wilson**
Özgün adı: **Tolstoy**
Çeviren: **Nurettin Elhüseyni**

Kitap editörü: **Derya Önder**
Düzelti: **Ceren Kınık**

Kapak ve sayfa tasarımı: **Mehmet Ulusel**
Grafik uygulama: **Merve Çakıroğlu**

Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi
A Blok Kat: 2 34310 Haramidere / İstanbul
Telefon: (0 212) 412 17 00
Sertifika No: 12026

Çeviriye temel alınan baskı: Atlantic Books, Londra, 2013
1. baskı: İstanbul, Şubat 2019
ISBN 978-975-08-4420-1

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2016
Sertifika No: 12334

Copyright: © A.N. Wilson, 1988
Bu kitabın telif hakları AnatoliaLit Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: **ykykultur@ykykultur.com.tr**
İnternet satış adresi: **http://alisveris.yapikredi.com.tr**

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İçindekiler

Teşekkür • 9
Tarihler ve Transliterasyon Üzerine Bir Not • 11
Çevirmenin Notu • 12
2012 Baskısına Önsöz • 13

Önsöz • 19

Birinci Bölüm: Köken • 27
İkinci Bölüm: Yusuf ve Kardeşleri • 45
Üçüncü Bölüm: "Dünün Tarihi" • 61
Dördüncü Bölüm: Kafkasya'da Çocukluk Sahneleri • 79
Beşinci Bölüm: Kırım • 105
Altıncı Bölüm: Bronşit Bir Tıynettir • 123
Yedinci Bölüm: Seyahatler • 143
Sekizinci Bölüm: Evlilik • 171
Dokuzuncu Bölüm: Simya • 195
Onuncu Bölüm: *Savaş ve Barış* • 221
On Birinci Bölüm: Ölümün Gölgesi • 237
On İkinci Bölüm: *Anna Karenina* • 251
On Üçüncü Bölüm: Ermiş • 279
On Dördüncü Bölüm: Gerçek Hıristiyanlık • 317
On Beşinci Bölüm: *Kroyçer Sonat* • 343
On Altıncı Bölüm: Korkunç Sorular • 361
On Yedinci Bölüm: *Diriliş* • 379
On Sekizinci Bölüm: Mahzun Adımlar • 419
On Dokuzuncu Bölüm: Son Kavgalar • 437
Yirminci Bölüm: Kaçış • 455

Notlar • 469
Seçme Bibliyografya • 487
Dizin • 495

Karıma ve kızlarıma

Teşekkür

Bu kitabı yazma fikri 1967'de R. V. Sampson'ın Tolstoy üzerine konuşmasını dinlediğimde ortaya çıktı. Konuşmasına şu Yahudi atasözüyle başlamıştı: "Tanrı yeryüzüne inse, insanlar penceresini taşa tutarlar." Ardından Tolstoy'un yüce yaşam ilkelerini dile getirişinden beri penceresinin taşa tutulduğunu belirtti. Bir romancıdan ilahi varlıkmış gibi söz edilmesine şaşırdım ama Profesör Sampson'ın açıkladığı Tolstoy ideallerinin uyandırdığı heyecana oldukça çabuk kapıldım. O heyecan ve şaşkınlık şu saate kadar sürüyor. Profesör Sampson'ın konuşmasının üzerimde yarattığı etkiden hiç kurtulamadım. Elinizdeki kitabı bir pencere taşlama alıştırması olarak görecek olsa da, ona büyük bir şükran borcu taşıdığım kanısındayım.

R. V. Sampson olmadan bu kitaba asla başlamamış olacağım ne kadar doğruysa, birkaç harika talihli vesile olmadan asla bitirememiş olacağım da o ölçüde doğrudur. Bunlardan biri Oxford'a bağlı New College'a girmem ve İngiliz dilinde Tolstoy üzerine en iyi eleştirel incelemeyi yazmış John Bayley'den ders almamdı. Oldukça sonraki bir tarihte Taylor Kütüphanesi'nin Slavca bölümüne bir taş atımı mesafede oturmam da talihli vesilelerden biriydi. Oranın personeli bana hep nazik ve yardımsever davrandı. Bodley Kütüphanesi ve Londra Kütüphanesi personeli için de aynı şeyi söylemeliyim.

Başka bir talihli vesile okuma düzeyinde bir Rusça öğrenmemi sağlamak için saatlerce zaman ayıracak sabra sahip Jennifer Baines gibi bir öğretmen bulmamdı. Bunun bana sağladığı yararlar Tolstoy'un geniş sınırlarını bile çok aşıyor. Ama onsuz bu işe kalkışamamış olacağım kesindir.

Marina Stepanovna Douglas'ın sohbetlerdeki yardımına, ayrıca bana Yasnaya Polyana'yı ve Moskova'daki Tolstoy Müzesi'ni gösterenlerin inceliğine de teşekkür ederim.

Leeds Üniversitesi'nden Mihail Holman'a bir dizi çizimdeki yardımı, Susan Gül-Smith'e ustaca resim araştırması, James Woodall, Christopher Sinclair-Stevenson ve Yıldız Lawrence'a editörlük destekleri, Douglas Matthews'a dizini derlediği için minnettarım.

Son olarak, Virginia Llewellyn Smith gibi bir eleştirmeni ve yakın komşuyu bulduğum için talihliyim; kitap taslağını okumak için yaşlı kahramanıma dönük keskin hıncının üstesinden geldi ve son derece değerli birçok öne-

ride bulundu. Bu kitabı ithaf ettiğim kişiler birlikte yaşama açısından kitabın öznesinden daha kolay biri olup olmadığımı bileceklerdir; Yasnaya Polyana kadınlarına hiç benzememe gibi üstün bir erdeme sahipler.

Oxford, 27 Ekim 1987

Tarihler ve Transliterasyon Üzerine Bir Not*

Bu kitaptaki tarihler "eski tarz"da verilmekte, yani Rusya'da 1917'ye kadar kullanılan Jülyen takvime uyulmaktadır. Jülyen takvim Gregoryen takvime göre 19. yüzyılda 12 gün, 20. yüzyılda da 13 gün gerideydi. Ancak Tolstoy'un her zaman Jülyen takvimin geçerli olduğu topraklarda bulunmamasının yol açtığı bazı kaçınılmaz tutarsızlıklar vardır. Bu bakımdan Londra'yı ya da İsviçre'yi ziyaretlerinde, İngilizlerle ya da Fransızlarla tutuştuğu kavgalarda tek tük Gregoryen tarihlerin araya karıştığı görülecektir.

* [Çeviride Rusça adların, terimlerin ve kelimelerin yazılışında Türkçe okunuş esas alınmış ve sadece Petro, Mihail gibi yerleşik yanlış yazılışlar korunmuştur.-ç.n.]

Çevirmenin Notu

Yazar Sovyet döneminde yazdığı kitabında bu bağlama oturan bazı ifadeleri sonraki baskılarda da bırakmayı tercih etmiştir. Anlam itibarıyla sırıtan yerler dışında, buna uymak zorunda kaldım.

Bilindiği gibi, Tolstoy'un eserlerinden çoğu Türkçeye çevrilmiştir, hatta bazılarının değişik yayınevlerinde çıkmış ayrı çevirileri vardır. Metinde çok sıkça geçmeleri nedeniyle, (çevrilmişler italik, çevrilmemişler tırnak içinde olmak üzere) Türkçedeki adları esas alınmış, Rusça orijinal adları ise eserin ilk geçtiği yerde parantez içinde verilmiştir. Dostoyevski, Dickens gibi Türkçeye yaygın çevrilmiş diğer yazarların eserlerinde de aynı yola gidildiği görülecektir. Bunların dışında eser adlarında yerleşik uygulama benimsenmiştir.

Tolstoy'dan (ve diğer yazarlardan) alıntıların çevirileri bana aittir. Yazarın dipnot sisteminin kaynağa ulaşmayı zorlaştırmasının ve bazı durumlarda birden fazla çevirinin bulunmasının yanı sıra, kitabın anlatım ve dil bütünlüğünü koruma gereğinden dolayı böyle bir yola gittim. Bu eserleri orijinal dillerinden aktarmak için emek vermiş çevirmenlerden özür dilerim. Muhtemelen görülecek bazı farklılıkların, benim İngilizce çevirileri esas almamdan kaynaklandığı gözetilecektir herhalde.

Bu vesileyle fırsat çıkmışken, kitabı çevirmedeki emeğimi yarı Rus torunlarım Roni Svetozar ile Ardi Radoslav'a adamamın anlayışla karşılanacağını umarım.

Nurettin Elhüseyni
İstanbul, Ekim 2018

2012 Baskısına Önsöz

Bu kitap çeyrek yüzyılı aşkın bir süre önce yazıldı. Yayımlandığı 1988'den bu yana, Tolstoy'un doğduğu memleket olağanüstü değişimlerden geçti. Kitapla ilgili araştırmaları Sovyetler Birliği döneminde yürüttüm. Bu komünist devlette turistler özel olarak belirlenmiş otellerde kalır, yemeklerini kendi lokantalarında yerlerdi; bir şehirden öbürüne giderken, seyahat tarihlerini ve planlarını resmi makamlara bildirmeleri, gidilecek yerlere düzgün evraklarla varmaları şarttı. Yasnaya Polyana'yı ilk ziyaret edişimde ve Tolstoy'un mezarının bulunduğu kayrana gidişimde işte böyle bir dünya vardı. Şimdi değişim ne kadar büyük! Sovyetler Birliği'nin yerine Rusya Federasyonu geçmiş durumda. Meşum suratlı ve fötr şapkalı Politbüro üyelerinin yerini cepleri (nereden geldiği meçhul) paralarla dolu "oligarklar" almış durumda; bütün Rus kentlerinde Batı tarzı mağazalar tıpkı Paris'te ve New York'ta olduğu gibi alışverişe çıkanları cezbediyor. İşin daha da şaşırtıcı yanı, yeniden açılan kiliseler ve manastırlar görünüşe bakılırsa eskisinden daha fazla revaçta. Adı "Işıltılı Kayran" anlamına gelen ve Tolstoy'un gömülü olduğu Yasnaya Polyana'da, yerin altından gelen bir homurtu duyuyor gibiyim.

Tolstoy'un ağabeyi Nikolenka, ona henüz bir çocukken bu kayranda mutluluk sırrı yazılı bir yeşil dalın bulunduğunu anlatmıştı. Orada "bütün insanların her türlü talihsizliğe bağlı acılarını dindirecek, kavgayı ve hiddeti bırakmalarını sağlayacak yol" saklıydı. Orası Tolstoy'un da yattığı yer. Ortam hem sakin hem olağanüstü etkileyici. Gerek aile içinde, gerekse genelde kavgalardan nasibini fazlasıyla almış bir adamın naaşı oraya getirildi, üstelik muazzam bir kalabalığın eşliğinde. Tolstoy bütün Rus muhaliflerinin en büyüğüydü ve dünyanın her yanında barışçıl muhalefetin ilham kaynağı oldu. Tolstoy olmadan bir Soljenitsin olmazdı. Tolstoy olmadan bir Gandi, bir Başpiskopos Tutu, bir Nelson Mandela olmazdı.

Tolstoy'un dehasıyla tanışmam çok canlı olarak aklımda. *Savaş ve Barış*'ı bir ergenken okumuş ve şaheserin her okurunda muhakkak bıraktığı etkiyle, azameti karşısında ezilmiştim. Sıkça söylendiği gibi, insan *Savaş ve Barış*'ı okumaz, YAŞAR. Hiç kimseye benzemeyen bir yazarla karşılaştığımı anlamama karşın, kitabın ve Tolstoy'un imalarını gerçek anlamda kavrayamadım. Bu yazarı böylesine yüceleştiren şeyin ne olduğunu kendime sormaya hazır değildim. Belki de hakikatin ışıldağına hiçbirimiz tam hazır değiliz.

Zira bizim için ancak gölgeler ve belirsizlikler halinde aydınlansa bile, hakikatin kendisi gölgeli değildir elbette. Göz kamaştıracak kadar berraktır. Benim açımdan bu durum bir Tolstoy uzmanı ve Tolstoy'a hayran etkili bir anarşist olan Profesör Ronald Sampson'ın bir konuşma için okulumuza gelmesiyle belirginleşti. O konuşma Tolstoy'a bakışımı ve sanırım hayatımı da tamamen değiştirdi – her ne kadar Tolstoy'un sade ve zorlu yaşam düsturunu izlemeyi asla başaramamış olsam da. Sampson'ın konuşmasına bu kitabın teşekkür kısmında değinmekteyim. Aradan geçen zaman beni yazdığım Tolstoy biyografisinin, geç dönemdeki yazılarının ne kadar doğru olduğunu görememekten dolayı, kusurlu olduğunu düşünmeye yöneltti.

Sampson'ın bana gösterdiği şey, Tolstoy'un hakikat gözünün (tanrısal bir gözün) dünyanın büsbütün zıvanadan çıkışını gördüğüydü. Öğretmenlerin, politikacıların, gazetecilerin dünya hakkından bize anlattığı hemen her şey hakikatin tersidir. Bu hakikate katlanmak zordur. Platon'un bir mağarada otururken arka taraftaki ateşe bakmaya cesaret ettikten sonra kırpışan gözleriyle dönüp mağara dışındaki günışığına bakan adam imgesini hatırlayın.

Tolstoy insan yönetiminin meşruluğunu sorguladı. Çarların bir muarızı olarak çıktığı yolda, tarihe saatli bomba gibi sorular bıraktı. Günümüzde bunlar sorduğu dönemdeki kadar anlamlı. Hayatımızı Mesih'in Dağdaki Vaaz'da ortaya koyduğu ahlak sistemine dayandırmayı biraz irrasyonel buluyorsak, o akideleri göz ardı ederek yarattığımız dünyaya bir daha bakmamız gerekir belki.

Bu biyografinin ilk yayımlanışından sonra dünya İsrail'de, Filistin'de, Irak'ta, Kongo'da, Eritre'de, Somali'de ve Balkanlar'da insan sorunlarını savaşla çözmeye dönük yeni feci girişimlere tanık oldu. Tolstoy'un savaşın beyhudeliğine dair görüşleri yakıcı derecede anlamlı.

Aynı dönemde önce Doğu Avrupa'daki Marksist, materyalist devletlerin çöküşünü, ardından on küsur yıl sonra, dünya kapitalizmindeki derin krizleri gördük. Birkaç sahtekâr bankacı sadece emeklilik fonlarımızı değil, bütün siyasal sistemimizin istikrarını sarstı; sözde uygarlığımızın dokusunu sarstı. İnsanın aklına yine Tolstoy'un servet birikimine dair görüşleri geliyor.

Tolstoy yaşadığı dönemde kıtlıkla mücadele için büyük çaplı iki program örgütledi. Sadece çarlık rejiminin acımasızlığını ve böyle krizlerle başa çıkmadaki marazi yetersizliğini teşhir etmekle kalmayarak, insanoğluna henüz öğrenmediğimiz şeyi gösterdi: Açlar ve aşırı şişmanlar arasındaki eşitsizlikler tesadüfi değildir. Çürük değer sistemlerimizin bir sonucu olarak ortaya çıkarlar. Tolstoy ölümünden yüz yıl sonra, çoğunluğun açlık sınırında, geri kalanların ise obeziteden mustarip olduğu bir gezegende yaşamak durumunda kalışımıza herhalde şaşırmazdı. Kentlere düşman biri olması itibarıyla, ekonomik büyüme ve sınai ilerleme peşinde koşmamızın yaşadığımız gezegeni barındırdığı ağaçlarla, kuşlarla ve yabani hayvanlarla birlikte düpedüz

yok etmesine de şaşırmazdı. Tolstoy'u yeniden okumak, çılgınlar tarafından yönetildiğimize ikna olmamızı sağlar, tabii bunu önceden bilmiyorsak. Belki Tolstoy sıçramasını yapacak ve hiç yönetilmemenin daha iyi olduğunu kavramamızı sağlayacak kadar güçlü olabiliriz. Kurumsal din, Tolstoy'un döneminde olduğu gibi, statükoya yardım ve yataklık ediyor. Günümüzdeki kurumsal Hıristiyanlık, insan cinselliğine dair saçma kavgalarıyla ve iğrenç çocuk istismarıyla apaçık bir kokuşma içinde. İncil'in sayfalarında karşımıza çıkan ve Tolstoy'un yazılarında tekrarlanan sözde anarşinin her parti manifestosundan ya da kilise doktrininden daha aklı başında olduğu düşüncesine varabiliriz.

Peygamber Tolstoy'un romancı Tolstoy'dan çok farklı olduğunu düşünenlere gelince, dünyamızı göz önünde tutmalarını ve ardından onun eserlerine bakmalarını isterim. İlk kurmaca eserlerinden biri olan *Kazaklar* [*Kazaki*] sözde Müslüman teröristlere karşı bir savaş yürütürken, savaşın tamamen beyhude olduğunu kavramakla kalmayarak, sözde kâfirin bize öğretecek bir şeyinin olup olmadığını sorgulayan Rus askerlerini anlatır. Tolstoy ömrünün sonuna doğru, en nefis hikâyelerinden biri olan *Hacı Murat*'ı [*Hadji-Murat*] yazdı; orada da Müslüman'ın Batı seküleri karşısındaki üstün bilgeliği bir kez daha vurgulanır.

Zihnimde Yasnaya Polyana'ya, romancı Tolstoy'un ömrünün büyük bölümünü geçireceği ve çalkantılı bir hayattan sonra gömüleceği güzel yere dönüyorum. Ortodoks Kilisesi'nin aforoz ettiği Tolstoy, 1910'da hâlâ Rusya'ya hükmeden çarlık otokrasisinin gözünde tehlikeli bir anarşistti. Bu yüzden kutsal alana, yani nefret etme noktasına vardığı bir kilisenin takdis ettiği alana defnedilmesine asla izin verilmeyecekti. Koru içinde sevgili ağabeyinin yeşil dalı gömdüğü yer, onun için daha aziz ve gerçek anlamda daha kutsaldı. Tabutu oraya taşındığında, kâfir damgasına karşın toplanmış muazzam bir kalabalık geleneksel Rus cenaze ilahisi "Ebedi Hatıra"yı içgüdüyle birden okumaya başladı. Resmi makamların engellemelerine rağmen, köylülerin çektiği bir kağnıdaki tabutun yeşil dalın gömülü olduğu yere götürülüşüne tanıklık etmek üzere, binlerce kişi trenlerle Moskova'dan akın etmişti. Tabutun mezara indirilişi sırasında, kalabalık dizüstü çöktü. Töreni zapturapt altında tutmak için gelmiş 60 küsur askere ve polise de dizüstü çökmelerini bağırarak bildirdi. Otokrasinin gücüne meydan okuyan Rus yazar-muhalifin gücünü ilk kez ortaya koyan gösteriydi bu. Çarlık rejiminden bile daha baskıcı bir devletin, milyonları katleden ve milyonları Gulag Takımadaları'na hapseden Stalinist devletin sırf yalanlara dayanmasından dolayı çözülmesi, büyük ölçüde hakikatleri inatla, gizlice ve önüne geçilemez biçimde kaleme alan Aleksandr Soljenitsin adlı silik bir taşra fizik öğretmeninin yazılarıyla çözülmesi gibi olağanüstü bir olguyu haber verir bize belki de.

Zira yeşil dalda yazılı sır, Lev Nikolayeviç Tolstoy'un büyümesinden sonra haliyle bir sır olmaktan çıktı. Tolstoy her şeyden önce edebiyat tarihindeki en büyük romancı konumuna yükseldi. Şöhreti ve soylu kökeni, barışsever anarşizmin dünyadaki en büyük peygamberi haline gelmesiyle, çarlık hükümetinin onu susturmasını güçleştirdi.

Tolstoy'un 1910'daki ölümü hâlâ bizi en derin siyasal ve kişisel sorulara cevap aramaya yöneltiyor. Günümüzde dünyanın karşı karşıya olduğu büyük genel sorular içinde, Tolstoy'un öngörmediği ve bugün dahi en rahatsız edici yeni soruların (hatta belki cevapların) önünü açmadığı bir örnek bulmak zordur.

Tolstoy hayatıyla, eserleriyle ve ölümüyle, Rusya'da bir yazar olmanın anlamına öylesine yeni bir tanım getirdi ki, edebiyatın parametreleri artık kalmadı. O, büyük modern muhaliflerin ilkidir. Turgenyev ölümünden kısa bir süre önce eski dostu Tolstoy'a yazdığı ve günümüzde çokça anılan bir mektupta, "edebiyat"a dönmesini ve rasyonalistler için Hıristiyan dinini yeniden şekillendirme saplantısından vazgeçmesini rica etti. Turgenyev'in yazıyla neyi kastettiğini hepimiz biliyoruz. En çok hayranlık duyduğumuz Tolstoy'un, *Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir* [*Çarstvo Bojiye vnutri vas*] gibi eserleri kaleme almış öfkeli asiden ziyade, *Savaş ve Barış* ile *Anna Karenina*'nın yazarı olduğunu söylemeye gerek var mı?

Bu biyografiyi yıllar sonra tekrar okuduğumda ve dünyaya yeniden sunmayı tasarladığımda, "edebi" Tolstoy ile muhalif/asi/abdal Tolstoy arasındaki bu basit ikiliği gözden geçirme gereğini duydum. Romancı ve sekter anarşist diye iki Tolstoy değil, tek Tolstoy vardı. *Savaş ve Barış* sadece büyük bir ulus ve aile destanı değil, kişisel ve ulusal bir yeniden doğuş romanıdır. Tıpkı ardından gelen *Anna Karenina* gibi, köklü sorular yöneltir. Tolstoy'un yazarlık yaşamının ikinci yarısında bazen kurmaca biçiminde, ama daha sıklıkla unutulmaz ve ölümsüz ahlaki eylem çağrıları içeren eserlerde cevap vereceği sorulardır bunlar. Tolstoy "Nasıl yaşamalıyız?" gibi aldatıcı yalınlıkta sorular ortaya attı. Verdiği cevaplar çarların, gizli polislerin ve kilise engizisyoncularının ödünü patlattı. Sonuçta onun sözlerini dünyanın her yanında gerçekten milyonlarca insan can kulağıyla dinledi.

Biz de cenazedeki kalabalık gibi, "Ebedi Hatıra"yı okuyoruz. Onun hatırası ebedidir. Tabutunu kutsanmamış koruluk mezarına kadar izleyen binlerce kişinin çok azı *Savaş ve Barış*'ı okumuştu. Onda büyük bir barış peygamberini ve sadece Rus hükümetine değil, bütün hükümetlere, sadece Rus ordusuna değil, her türlü militarist bakışa özgü ikiyüzlülüğün büyük bir teşhircisini gördüler.

Bu barış havarisinin ölümünden dört yıl sonra patlak veren savaş, hâlâ kurtulamadığımız kitlesel kıyım ve nüfuz simsarlığı döngüsüne yol açtı.

Tolstoy'un yalınlığına basitleştirme damgası vurulamaz. Birinci Dünya Savaşı felaketini ve Batı dünyasının sonraki ekonomik krizlerini, Stalin'in Sovyetler Birliği ve Hitler'in Almanya örneklerinde olduğu gibi, kitlesel tiranlıkların kaçınılmaz artışı izledi. Böyle kuvvetler karşısında, Tolstoy'un barışseverliğinin düpedüz ahmakça olduğu, söyleyecek hiçbir şeyinin olmadığı söylenemez mi acaba?

Bir kimsenin buna niçin inanabileceğini anlarım. Peki, ama 1945'teki Berlin harabelerinde veya 2010'daki Bağdat harabelerinde otururken, Tolstoy'a cevaben söyleyeceğimiz ne var? Savaşın kirli bir iş olduğu mu? Milyonlarca hemcinsinizi işkenceden geçirmeksizin ve sakatlamaksızın bir omlet yapılamayacağı mı? Filanca tiranın çok kötü olması nedeniyle, yerine aynı ölçüde korkunç tiranlıkları geçirmek üzere milyonlarca insanı öldürmeye değdiği mi?

İvan İvakin adlı genç bir Moskova Üniversitesi mezunu 1880 sonbaharında, Tolstoy'a en son hevesi olan Yunanca öğrenmede yardımcı olmak üzere Yasnaya Polyana'daki kır evine vardı. Tolstoy ister avcılık, ister tarım, ister mandıracılık, isterse de yaşlılıkta kapıldığı bisiklet sürme olsun, heveslerinin peşinden büyük şevkle koşardı. Akıcı konuştuğu Rusça, Türkçe ve Fransızcanın yanı sıra, iyi derecede Almanca ve orta derecede İngilizce bilirdi. Diller onun için bir tutkuydu ve Yunanca öğrenmeye başladığında, Homeros'u, Herodotos'u ve Ksenophon'u rahatça okur düzeye vardı. Ama nüfuz edici gözlerini gerçek anlamda diktiği Yunanca metin, Yeni Ahit'in Yunanca versiyonuydu.

Tolstoy'un Yunancaya dönük şevki üzerine İvakin'in anlattığı şeyler, büyük adamın sınırsız denecek kadar gayretli olduğunu, ama sözlük ya da gramer doğruluğunun daha ince noktalarında pek de titiz olmadığını gösterir. "Mesih'in avluya çıktığını bilmeye niçin ilgi duyalım?" derdi. "Onun dirildiğini bilmem niçin gereksin? Onun açısından hayırlı olmuş! Benim açımdan önemli olan şey, ne yapmam ve nasıl yaşamam gerektiğini bilmem!"

İvakin onunla birlikte Dördüncü İncil'e *En te arkhe* ("Başlangıçta söz vardı") şeklindeki meşhur girizgâhı tefsire kalkıştığında şaşkınlığa uğradı. Bunu izleyen "Ve söz Tanrı'yla birlikteydi" kısmı, birçok çevirmenin ve yorumcunun kafasını karıştırmış bir ibaredir. Tolstoy *logos* kelimesini "muhakeme" diye yorumlayarak, ibareyi "Ve muhakeme Tanrı'nın yerine geçti" diye çevirdi.

Tolstoy hem bir Aydınlanma çocuğu hem de kendine has bir Rus tarzıyla koyu dindardı. Gezegene verdiği mesaj şuydu: İsa'nın Dağdaki Vaazı barışsever anarşizmin manifestosuydu ve akla aykırı olmak şöyle dursun, şimdiye kadar söylenmiş en akla yakın kelamdı. Kötülüğe şiddetle karşı koymayın. Gerek kişisel, gerekse toplu mutluluğun servet ve iktidar peşinde koşmayla

güçlendiğini sanmayın. Bütün sözde uygarlıkların ve bütün sözde iyi yönetimlerin temelinde şiddetin yattığı gerçeğine gözlerinizi kapamayın.

Tolstoy'un anarşist amentüsündeki kusurlara işaret etmek kolaydır. Tolstoy'u hayat rehberi kılmaya en çok yaklaşmış Mahatma Gandi, Hinduların ve Müslümanların karşılıklı olarak yüz binlerce kişiyi katlettiklerini gördükten sonra, bir suikastçının eliyle can verdi. Yine de Gandi'yi bir başarısızlık örneği olarak görüyor muyuz? Onun Britanya İmparatorluğu'na karşı bazı kusurlarla hayata geçirilen pasif direnişi sonunda başarıya ulaşmadı mı? İmparatorluk son buldu ve İngilizler tek küçük bir adanın gezegene hükmetmesi hülyalarının bir çılgınlık olduğunu öğrenmek zorunda kaldılar.

Gandi'nin ilk kez Tolstoy'un fikirlerini uygulamaya geçirdiği Güney Afrika'da, hatıra sönmedi. Herkes *apartheid* politikasının bir kan banyosu olmadan sona erdirilemeyeceğini söylerken, Başpiskopos Tutu ve Nelson Mandela bunun doğru olmadığını gösterdi. Onların kurduğu Hakikat ve Uzlaşma Komitesi, fiili eylem halindeki Tolstoyculuğun bir örneği oldu.

Tolstoy gömülmüş olsa da, hatırası ebedidir. Aynı yerde gömülü yeşil dal, vicdanımızın derinliklerinde hepimizin doğru olduğunu bildiği bir mesaj içerir. Elbette ışıktan kaçınırız ve tüketim çılgınlığıyla, alkolle, şehevi düşkünlükle, milliyetçiliğin ve parti siyasetinin marazi düşkünlükleriyle gözlerimizi kapamayı yeğ tutarız. Ama Tolstoy'u okuduğumuzda, bizzat hakikatin yalınlığı ve aklıselimi sayesinde dinçleşiriz. Tolstoy bir Aydınlanma insanı olarak, kendimizi ve dünyayı değiştirme gücünün içimizde yattığının bilincindeydi. Vicdan aklın düşmanı değil, güvenilir bir rehberidir. *Savaş ve Barış*'taki Pierre ve *Anna Karenina*'nın sonundaki Levin gibi Tolstoy kahramanları bir aydınlanma geçirirler. Levin eksikliklerini ve hakikate tam odaklanmada yetersizliğini kabul ederken şöyle düşünür: "Ama başıma gelebilecek her şeyden bağımsız olarak, hayatım, bütün hayatım artık eskisi gibi her anıyla anlamsız değil; bana hayata sarılma gücünü veren iyiliğin tartışmasız bir anlamına sahip."

Önsöz

Rusya'nın bir yabancıya çarpıcı gelen ilk özelliği uçsuz bucaksız oluşudur. Hepimiz günümüzdeki Sovyetler Birliği'nin, tıpkı Büyük Yekaterina dönemindeki imparatorluk gibi, yeryüzünün yaklaşık altıda birini kapladığını okul kitaplarımızdan biliriz. Ancak çok az kişi, ülkeyi baştan başa dolaşmaya kalkarak, bu bilgiyi somutlaştırır. Napoléon'un Varşova'dan Moskova'ya yolculuğunu bir trenle ya da otomobille tekrarlamak için bile muazzam bir mesafeyi aşmak, yani dümdüz, engebesiz kırsal alan boyunca sonu gelmez gibi görünen bir yolculuğa çıkmak gerekir. Haritaya şöyle bir bakınca anlaşılacağı üzere, Moskova'ya varıldığında, çeşitli tarihsel sebeplerle kendinden tek bir siyasal yapı olarak söz eden bu olağanüstü kara kütlesinin çok küçük bir kesiminden geçilmiş olur.

Büyük Petro haklı olarak modern Rusya'nın babası sayılır. Oysa Rusya'nın ertesi yüzyıldaki şekline bürünmesini sağlayan aslında bir Alman prensesi, yani 1762'den 1796'ya kadar Rus imparatoriçesi olan Büyük Yekaterina'ydı. Rusya'nın aşırı büyük olduğu yolundaki yabancı görüşünü taşımakla birlikte, bunu paradoksal biçimde ülkeyi daha da büyütmeye dönük saplantılı bir istekle birleştirdi. Polonya'yı ilhak etti, Rus topraklarını güneyde Karadeniz'e doğru genişletti. Aşağı yukarı şimdi bildiğimiz Rusya haritasını yarattı. Öte yandan, ülkenin yönetilemeyecek kadar büyüyeceği yönünde bir korku, ülkeyi tanımamaktan kaynaklanan bir korku içindeydi. "Genç Alman prensesi [...] o *magnum ignotum*'a [büyük meçhul], köylerde, karın altında, berbat yolların ardında gizlenen ve St. Petersburg sokaklarında mazlum sakalla ve yasak kıyafetle ancak kibirli müsamahanın elverdiği ölçüde boy gösteren o dilsiz, yoksul, yarı barbar halka nasıl bir ilgi duyabilirdi?" Bu soruyu ortaya atan Aleksandr Herzen, Petro'nun yarattığı, Yekaterina'nın sürdürüp genişlettiği ve 19. yüzyıl boyunca kendini yenileyici bir canavar gibi büyüyecek olan bürokrasiye ters düşen gerçek anlamda ilk büyük, belki de en büyük Rus radikaliydi.

Özgürlük ve özyönetim 18. yüzyıl sonuna doğru Batı dünyasının siyasal idealleri haline geldi. Amerika Birleşik Devletleri ancak İngiliz tahtının monarşik ve sömürgeci ilkelerinden kurtularak ortaya çıktı. Fransız burjuvazisi, hükümdarın ve aristokrasinin köhne hiyerarşisini yıkma hakkını şiddete dayalı devrimle benimsetti. Aydınlanma fikirlerine ve yazarlarına yakınlık göstermiş olan Yekaterina, Rusya'da bu akıma şiddetle karşı çıkan bir miras

bıraktı. Tam da imparatorluğunun muazzam büyüklüğü sayesinde, adeta reformdan aciz bir sistemi sistematik bütünlükle kurdu.

Rusya'nın sınırlarını genişletmesi dışında, her ikisi de geleceğe çok büyük bir etkide bulunan, son derece önemli iki düzenlemesine değinmek gerekir.

Birincisi, serfliği imparatorluk genelinde geçerli kılmasıydı. Örneğin, köylülerin o zamana kadar özgür olduğu Ukrayna'da köylülerin bir mülkü toprak sahibinin izni olmadan terk etmelerini yasaklayan bir sistemi yürürlüğe koydu. Toprak sahibi köylülerin de sahibi konumuna yükseldi. Tahminlerin değişkenlik göstermesine karşın, hükümdarlığının sonuna doğru Rusya nüfusunun yarıdan epey fazlasının her bakımdan Amerika'nın siyahi köleleri kadar tabi bir köle sınıfına dönüştüğü sanılmaktadır.

Kölelikteki bu genişlemeyle el ele giden diğer reform, eşrafın güçlenip kemikleşmesiydi. Diğer Avrupa ülkelerinde ilk başta bir siyasal iktidar konumunu yansıtan aristokrat statüsü, güç ya da önem açısından tanımlanması zor yeni bir konuma evrilerek dönüşecekti. Örneğin, İngiltere'de 19. yüzyıl başında bir dük kesinlikle zengin olmakla birlikte, mutlaka bir siyasal güç taşımazdı. Victoria döneminin ortalarına doğru, gücü daha da tartışmalı hale gelecekti. İngiltere'deki küçük eşraf mensuplarına gelince, unvanları hükümdarın bir ataya bahşettiği lütfun yadigârından öteye geçmezdi.

Rusya'da böyle bir evrim imkânsızdı; çünkü Yekaterina sadece aristokrasi mensuplarının güç sahibi olabildiği katı bir hiyerarşik yönetim sistemi oluşturdu. Aristokrasiye mensubiyet ayırt edilebilir bir siyasal statüydü. Bütünüyle yerel eşrafın elindeki güç, son derece örgütlü yerel yönetim sisteminden ibaret değildi. Onlara eşraf olmayan komşularından farklı konumda olmalarını sağlayan belli ayrıcalıklar tanındı. Vergiden ve dayak gibi belli yasal cezalardan muaf olmanın yanı sıra, eksiksiz bir üniversite eğitimi görme ayrıcalıkları vardı. Merkezi hükümette üst düzey bürokratik makamlar sadece onlara açıktı. Dolayısıyla "eşraf" statüsünden mahrum bırakılmak, bu hakları kaybetmeye denkti.

Yekaterina eşraf ve serfler arasında, resmen tanınmış sabit ayrıcalıklara ve sosyal görevlere sahip ayrı bir kesim olarak şehir tüccarlarını oluşturdu. Öldüğü 1796'da geride bıraktığı imparatorluk siyasal dayanağı açısından tamamen hantaldı. Taht ve onu çevreleyen bürokrasi, hükümranlık alanı içindeki her yurttaş ve her kurum üzerinde mutlak bir denetim uygulayacak araçlara sahipti. Gogol'ün komedilerinde olduğu gibi, bürokratların bürokratları çoğalttığı bir sistemin oturmasıyla birlikte, onu baştan aşağı yıkmaksızın reformdan geçirme yolunu bulmak zorlaştı. Bu durum monarşinin oldukça ufak değişikliklerin bile bütün sistemi alaşağı edeceği korkusuyla, 19. yüzyıl boyunca reforma sürekli direnmesini açıklar.

Yekaterina'nın ve dönemin önde gelen aristokratlarından belki çoğunun özel yaşamlarında "modern" dinsel görüşleri benimsedikleri göz önünde tutulduğunda, gerçekleştirdiği reformların Rusya'yı hoşgörüsüzlük düzeyiyle İspanyol Engizisyonu'nun bir Demokrat Parti toplantısı gibi görünmesine yol açacak bir teokrasiye dönüştürmüş olması oldukça gariptir. Bunun sebebi Alman kusursuzluk anlayışıyla, kilisenin gücünü sekülerleştirerek, *onu* bile devletin gücüne katmasıydı. Kilise arazilerine el koymakla kalmayıp, kilisenin bir dinsel organ olarak fiilen devletçe yönetilmesini sağlamıştı. Sadece piskopos atamaları değil, doktrini yayma işi de seküler memuriyetin yetki alanına alındı. Bizzat Moskova patriğinin ayin, ibadet ve ilahiyat konusunda izleyeceği kuralları belirleme yetkisi verilen Kutsal Meclis üst-vekili, kilise dışında bir kişiydi.

Rusya'nın geri kalan dünyadan kopukluğunu artıracak politikaları yürürlüğe koymanın tek damla Rus kanı taşımayan Yekaterina'ya düşmesi garip bir paradokstu. Böyle bir temel varken, birçok Rus açısından dış geziye çıkmak ya da yabancı kitapları okumak şöyle dursun, imparatorluk sınırları içinde dolaşma şansı bile yoktu.

Ancak ufukta değişim belirtileri vardı. Bazı değişimler Napoléon Savaşları sayesinde tesadüfen ortaya çıktı. Rus birliklerinin Polonya, Almanya, Avusturya ve Fransa topraklarına girmeleriyle birlikte, devletin barış döneminin istikrarlı şartlarındaki gibi zihinlere hükmetme imkânı kalmadı. Napoléon dönemindeki imparator, yani I. Aleksandr zaten bir liberaldi. Ama ılımlı reformdan yana tavır takınmamış olsaydı bile, Rus askerlerin yabancılarla tanışmalarının ve yurtdışında işlerin nasıl yürüdüğünü görmelerinin önüne geçemezdi. Napoléon'un Moskova'dan çekilişinden sonra, Fransız savaş esirleri onlara her yurttaşın birbirine eşit sayıldığı bir cumhuriyeti anlatabilirlerdi. Birlikte çarpıştıkları İngilizler onlara kendi siyasal uzlaşmalarını ve seçilmiş bir yasama meclisine dayalı bir meşruti monarşi olasılığını anlatabilirlerdi. I. Aleksandr'ın ordularının geçtiği bütün çiftliklerde ve tarlalarda, Rus askerleri belki zengin olmasalar bile kimseye *ait* olmayan ve serfliği Ortaçağ'a özgü en dehşet verici ilkellik sayacak çiftçilerle, onların eşleriyle ve çocuklarıyla karşılaşabilirlerdi.

Bilinçli Rusların 19. yüzyılın başında siyasal gerilikten duydukları utancın yanı sıra, kültürel yetersizlik konusunda keskin bir kavrayışa varmaları kaçınılmazdı. Avrupa kıtası genelinde, geçen yüzyılın ilk 20 yılında bir dâhi bolluğu vardı. O yıllarda Schiller'in en güzel oyunları ve şarkı sözleri, Goethe'nin en iyi şiirlerinden bazıları, Lamartine'in *Méditations poétiques* ("Şairane Düşünceler") kitabı, Rossini'nin en iyi operaları, Scott'ın romanları, Byron ile Shelley'nin şiirleri ortaya çıkarken, Rusya'da bunlara yakın hiçbir şey yoktu. Rusya edebiyat tarihi açısından bir durgunluk içinde kalmaya mahkûm gibiydi.

Edebiyat tarihinde 19. yüzyılın büyük Rus yazarlarının sahneye çıkışının yegâne emsali, Kraliçe I. Elizabeth döneminde İngiliz şairlerin ortaya çıkışıdır. Hiçbir şey bize bunun ipuçlarını vermez. Lermontov, Gogol, Belinski, Griboyedov birdenbire karşımıza çıkar. Trajik kısalıktaki 1799-1837 döneminde en çok öne çıkan ise dünyanın belki de en değişik ve en zeki şairi, dünya çapında bir dâhi olan ve sadece Rus edebiyatının değil, Rusya'nın da eskiye artık bir daha dönemeyecek yola girmesini sağlayan Aleksandr Puşkin'dir. Puşkin akıllı, etkileyici, nüktedan, yaratıcı olmak için Rusya'daki neredeyse bütün eğitimli kesim gibi Fransızca konuşmanın gerekmediğini gösterdi. Ayrıca Rus yönetim sisteminin bütün acımasızlıklarına ve saçmalıklarına hepten karşı çıkarken, sahici Rus kimliği taşımanın mümkün olduğunu gösterdi.

Puşkin bir edebi biçimden öbürüne geçişteki ve hepsini dönüştürmedeki rahatlığıyla Goethe'den veya Scott'tan bile daha dikkat çekiciydi. Edebiyatta Mozart'a en çok yaklaşan kişi oydu. Dokunaklı bir lirizm ustası, uçarı bir hicivci, büyük bir oyun yazarı, kısa hikâye biçiminin bir ustası olarak, *Yevgeni Oflegin* adlı uzun şiiriyle aslında Rus romanını da yarattı. Ondan sonra Ruslar edebi biçimlerin bu en akışkanında yarattıkları bütün harika şeylerde ister istemez Puşkin'in izinden gittiler. Onun 1837'deki bir düelloda öldürülmesi belki de edebiyat tarihinin en büyük trajedisidir. Ölümüyle nasıl şaheserlerden yoksun kaldığımızı bilemeyiz.

Puşkin'den sonra birçok harika Rus şair ve büyük Rus romancı silsilesi ortaya çıkacaktı. Bu romancılar arasında çoğu Rus'un gözünde, biri en büyüğü olarak sivrilir. Üstelik eserlerinin hacmi ve anıtsallığı açısından, Puşkin'i bile geride bırakır. Doksanı aşkın eseri Rus kütüphanelerinin raflarını dolduran bu daha büyük sima, Kont Lev Nikolayeviç Tolstoy'du.

Tolstoy şimdiye kadar anlattığımız Rusya'nın kendine has ürünüydü. Belirli bir zaman, yer ve ortamda doğmamış olsaydı, o tarzıyla yazamaz ya da yaşayamazdı. Tolstoy 28 Ağustos 1828'de doğdu ve 7 Kasım 1910'da öldü. 19. yüzyıldaki çoğu Rus yazarının (bu mesleği icra edecek eğitimi almak ya da boş zamanı bulmak için gerekli bir şartla) teknik bakımdan eşraf sınıfına girmesine karşın, büyük yazarlar içinde en yüksek sosyal mertebeden gelen sadece oydu. Her iki ebeveyn tarafı aristokrat olmanın yanı sıra, yerel yönetime hükmeden, sarayda bir yeri olan ve prenslerin kulak verdiği eski derebeyi sınıfına mensuptu.

Ancak Tolstoy, ebeveynlerinin yoksulluğu ve erken ölümü nedeniyle, üst düzey bir saraylı, diplomat ya da subay olma haklarından hiç yararlanamadı. Yüksek aristokrat statüsünün ona sağladığı tek şey, aynı dönemde sözgelimi Fransa'da veya ABD'de doğmuş her yazarın sahip olacağı türden özgürlüktü.

Başka herkesin bağımlı olduğu bir ülkede özgür bir kişi olmak statü bakımından garip bir gerçek dışılık duygusu verir. Tolstoy talihini hiçbir zaman tam değerlendiremedi. Tüccar sınıfı ya da köleleştirilmiş köylülük şöyle dursun, diğer yazarların yaşadıklarından ne kadar kopuk olduğunu da belki hiç kavramadı. Ancak hayatının daha büyük bölümünü köylülerle birlikte geçirdi. Dış dünyaya çıkışları kısa süreliydi. Kırım Savaşı'nda askerlik yaptı. Avrupa'ya kısa süreli iki gezisinde İtalya, Fransa, Almanya ve İngiltere'yi gördü. Ama Rusya içinde bile seyahat tecrübesi sınırlıydı. Moskova'nın zengin konaklarından tiksindiği kadar, St. Petersburg'un aydınlarından da nefret etme noktasına vardı. Orta yaşının sonlarına kadar, kendi aile çevresi dışında çok az dost edindi ve zamanının büyük bölümünü Moskova'ya 210 kilometre kadar uzaktaki kır malikânesinde geçirdi.

Dünyadan kopukluğu ve doğuştan gelen ayrıcalığı, kariyerinin ikinci yarısında hükümetin çok etkili ve sert bir muhalifi olmasına karşın başının niçin derde girmediğini kısmen açıklar. Hayatının son 20 yılının çeşitli aşamalarında, Rus hükümetinin susturmaya cesaret edemediği tek ses Tolstoy'unkiymiş gibi bir izlenim cidden doğmaya başladı. Sosyalist devrimciler büyük ölçüde hapse atılmış, öldürülmüş ya da sürgüne gönderilmişti. Dinsel muhaliflerin birçoğu Sibirya madenlerinde tuz kırıyor ya da sansür karşısında sessizce siniyordu. Tolstoy neredeyse çocuksu görünen bir yalınlıkla, ordunun gaddarlığını (aslında bizzat savaşın hukuka aykırılığını), sosyal hiyerarşinin eşitsizliğini, şehirli yoksulların yaşadığı sefaleti ve eziyeti, açların mahrumiyetini, sansürün cürümlerini yerden yere vururken, gizemli biçimde yakasını kurtardı. Gerçi sansüre uğradı. Ama bir devletin bir yazarı öldürmeye kalkışmaması halinde ortaya çıkacak kaçınılmaz sonuçla, elindeki kalem kâğıt üzerinde sürekli oynadı. Her ne kadar 19. yüzyılın sorunları için önerdiği çözümler (barışseverlik, vejetaryenlik, İncil okuma ve kendi bezini dokuma) ancak küçük bir kesimce benimsenecek nitelikte olsa da, kendisinden ya da fikirlerinden çok daha büyük ve çok daha önemli bir şeyi temsil eder hale geldi. O var olduğu sürece, çok sayıda Rus bireysel özgürlük ihtimalinin acımasız, arsız, bürokratik bir tiranlık karşısında kişisel onuru sürdürmenin pek imkânsız olmadığını hissetti. Öldüğü zaman Rusya'nın her yanında gösteriler olması bundandı. Öğrenciler sokaklara döküldü. Polis anarşist avına çıktı. Binlerce kişi Tolstoy'un tabutunu defin yerine kadar izledi. Onun ölümünden sonra, Rusya güçlüklerine çözüm bulmada daha biçare görünür oldu.

Ama hükümetin ona dokunmamasının başlıca sebebi, Rusların edebi dehaya duydukları saygıda görülebilir. O saygıya hükümetler adına kuşku ve korku eşlik eder. Rusya'da sözün gücü vardır; işte bu yüzden en büyük timsalleri hemen her zaman hapsi boylamış ya da sürgünde ölmüştür.

Birbirini izleyen çarlar ve onların danışmanları, Tolstoy'da sökülemeyecek kadar büyük bir edebi anıtı gördüler. Yazarlık kariyerine çocukluktan kalma birkaç yarı otobiyografik sahneyle, orduda yaşadıklarına dayanan hikâyelerle ve Sivastopol kuşatmasındaki acılara ilişkin skeçlerle yumuşak bir giriş yapmıştı. Turgenyev ve Dostoyevski, Fet ve Nekrasov gibi yazar arkadaşları, aralarına büyük bir erbabın katıldığını fark ettiler. Ama en büyük iki başarısı *Savaş ve Barış* ile *Anna Karenina*'nın ipuçlarını dünyaya verecek hiçbir şey yoktu. İkinci romanda dünyanın en büyük aşk hikâyelerinden birini yazdı. *Savaş ve Barış*'ta ise çok daha görkemli bir şey vardı. Bu roman aslında Tolstoy'un tamamen kendi ailesiyle ilgili özel takıntılarından ve hayallerinden doğmuştu. Ama ilk tefrikalarının çıkmasıyla birlikte, okurları çok daha fazlasını yaptığını anladılar. Yarattığı şey bütün Rusları etkileyebilecek bir ulusal destandı. Napoléon'un istilasını ve Moskova'dan ricatını konu edindiği için, bir ulusal kuruma dönüştü. Her yurtsever Rus'un etkilenebileceği ve etkilendiği bir hikâyedir bu. Ayrıca portrelerinin gerçeğe uygunluğuyla, duygusal sahiciliğiyle, engin canlılığıyla dünya edebiyatının büyük eserlerinden biridir.

Çelişkilerle ve muammalarla dolu bir hayat süren Tolstoy'un paradoksları sayısızdır. Sözgelimi, Rus kimliği en belirgin romancı olmakla birlikte, Rus yazarlardan değil, neredeyse tamamen İngiliz ve Fransız yazarlardan etkilenmiştir. Hıristiyanlığa bakışında Amerikalı Quaker'ların ve Fransız rasyonalistlerin payı Rus Ortodoks maneviyatınınkinden çok daha fazladır. Ancak o çoğu zaman Rus köylüsünün otantik sesiyle konuştuğuna inanırdı. Sonraki eserleri (örneğin siyasal anarşizmi savunması ya da Shakespeare'i yerin dibine batırması) yüzünden bir tür nefretle Tolstoy'un aleyhine dönmüş birçok kişi vardır. Bunların Hıristiyan yalınlığından etkilenen bazıları ise büyük barış peygamberinin hayatını okuyunca ve evlilik tarihinde belki emsali olmayan bir aile içi nefret ortamında yaşadığını öğrenince hayal kırıklığına uğramışlardır.

Gelgelelim, bütün bu çelişkiler ve paradokslar Tolstoy'un sağlam itibarını asla azaltmaz. Bize en çok sayıda Tolstoy portresi bırakmış Rus ressam İlya Repin'dir. Tuvale aktardıklarının yanı sıra, romancıyı anlatan çeşitli unutulmaz düzyazı portreleri de vardır. Bunlarda Tolstoy'un yüce ahlaki varlığından ve büyüleyici manevi havasından söz eder. "Çoğu kez onunla bir sohbetten bir ya da iki gün sonra zihniniz bağımsız işlemeye başladığında, görüşleriyle mutabık olamayacağınızı, o sırada tartışmasız doğru görünmüş bazı düşüncelerinin artık akla sığmaz göründüğünü fark edersiniz..." Buna rağmen Repin'de kalan izlenim, Tolstoy'un bir dev olduğu duygusuydu. Bir keresinde Tolstoy'la birlikte evinin yakınındaki koruda at sürerken, kendine has berraklıkta bir bakışla onu, "Raffaello'nun resmettiği Yezekel rüyasındaki

Tanrı gibi, çatallaşmış sakalıyla ve bir savaşçıya ya da Çerkez'e has bir tür özel zarafetle ve atiklikle, arada bir ince dalları eliyle yana iterek ağaçlar arasında ilerlerken" gördü. Ressamı büyüleyen şey sadece hareketlerindeki hız değil, neredeyse ilahi bir canlılıktı. Bu tür bir huşu ancak böyle bir kişiyle yakın ortamda bulunmaya uyar. Olayı izleyen portre bir Repin tablosu kadar yüceltici olmasa bile, öznenin ihtişamını yansıtmada hiç de küçümsenmeyecek bir duyguyla çizilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Köken

1828-1841

Бывало, нами дорожили,
Бывало….

Bir zamanlar çok büyük saygı görürdük; bir zamanlar…
Puşkin, "Soyağacım"

"Ve 'Ebedi Hatıra'yı okumaya devam ettiler..." Tolstoy'un hikâyesi tıpkı Doktor Jivago'nunki gibi, bir kadının cenaze töreniyle başlar. Ancak Tolstoy annesinin öldüğü 4 Ağustos 1830'da, onu hatırlayamayacak kadar küçüktü; 28 Ağustos 1828'de doğduğu için, iki yaşına daha yeni basmak üzereydi. Yüzünü hiç hatırlayamadığı annesinden kalan bir portre de yoktu. Her iki husus Tolstoy'un iç dünyasının gelişiminde derin önem taşır.[1]

Annesi Marya Nikolayevna Volkonskaya 1790'da doğmuştu. O sırada İmparatoriçe Büyük Yekaterina'nın hizmetinde seçkin yeri olan tuhaf, asabi bir prensin tek çocuğuydu. Volkonskiler köklerini ta Prens Rurik'e dayandıran köklü bir aileydi. Kendilerini Romanovlardan daha yüksek konumda sayarlardı ve Prens Nikolay Sergeyeviç bu soylu mirasa askeri şan katmıştı. İlk kez 1780 Türk seferiyle adını duyuran Prens Nikolay, ordudaki başarılı kariyerinin ardından 1793'te Rusya'nın Berlin sefirliğine atanarak, daha kibar bir uğraş olan diplomatlıkla ödüllendirildi. Açık sözlü bir adamdı ve kimse çarlık hamileriyle ilişkisinde dalkavuk olduğunu söyleyemezdi. Ona sert mizaçlı gözdesi Potemkin'in (aynı zamanda metresi olan) "yeğen"iyle evlenmesini öneren Yekaterina'ya şu karşılığı vermişti: "O adama kaltağıyla evlenmem gerektiği düşüncesi nereden esti?" Büyük Yekaterina'nın 1796'daki ölümüyle, kariyeri son buldu.

İmparator olarak tahta geçen deli Pavel, bir teftişte hazır olmadığı gerekçesiyle Prens Volkonski'yi ordudan azletti. Bütün maiyetinin arkasından entrikalar çevirdiğinin farkında olduğu için, gerek sarayda gerek diplomaside önceki dönemin adamlarına ve gözdelerine özel husumet besleme yönünde klasik paranoyakça eğilimi vardı. Pavel'in askeri dirayetten yoksunluğunun bir örneği, Ocak 1801'de İngiliz kuvvetlerini alt etmek üzere Orenburg'dan Hindistan'a 20 bin Kazak gönderme tasarısıydı. Bunu ortaya atmasından birkaç ay sonra, bir grup üst düzey subay tarafından boğuldu ve yerine I. Aleksandr geçirildi. O sırada Prens Nikolay Volkonski, tıpkı Yevgeni Onegin'in amcası gibi, birkaç yıldan beri sürdürdüğü emeklilik yaşamını uşaklarla atışarak, pencereden dışarıyı seyrederek ve sinekleri ezerek geçirmekteydi.

Tolstoy'un annesi de kendi annesini iki yaşındayken yitirmişti. Prens Volkonski ordudan ayrılıp Moskova'nın 210 kilometre güneyindeki kır malikânesine çekildiğinde, kendini yedi yaşındaki kızının eğitimine adadı. Büyük Yekaterina'nın sadık bir adamı ve bir Aydınlanma çocuğu olarak,

müstakbel torununun aksine, hem kadınları eğitmenin gereğine hem Avrupa kültürünün Rus kültüründen üstünlüğüne inanan biriydi. Günlük hayatta Fransızca konuştuğu kızının Almanca ve İtalyanca öğrenmesini, müzikte ve tarihte sağlam bir temel edinmesini sağladı. Rousseau'yu ve Fransız Ansiklopedicilerin eserlerini birlikte okurlardı. Prens Volkonski görevden alınmasından önce İmparator Pavel'in general rütbesini verdiği eski bir sefire yaraşacak şekilde, silahlı iki nöbetçi bulundurma hakkına sahipti. Bunlar Yasnaya Polyana (kelime anlamı "Işıltılı Kayran") malikânesine girişin iki yanındaki kulelerde daha ziyade oyuncak askerler ya da Tristram Shandy'ye hizmet veren Toby Amca gibi hayali kahramanlar gibi dururlardı. Büyük konaktaki hayat, dünyadan ve genel olayların akışından gittikçe koptu.

Gözle görülür bütün yönleriyle 18. yüzyılda Prens Nikolay'ın dönemindeki haliyle kalmış olan Yasnaya Polyana, günümüzde bir turistin farkına varacağı üzere, müthiş güzel bir yerdir. Nitekim Tolstoy'un akrabalarından birinin yakın dönemdeki bir kitapta saptadığı üzere, "Yasnaya Polyana'nın çekiciliğinin küçümsenmeyecek bir kısmı, en azından Rus ziyaretçileri için, Tolstoy'un sadece büyük bir yazar değil, aynı zamanda bir aristokrat mülkünün vârisi olması sayesinde eski malikâne yaşam tarzının Sovyet döneminde korunan ıssız maddi çağrışımı olarak durur."

Günümüzde oraya giden kişi, Carolina'da veya Virginia'da rastlanacak türden koloni mimari üslubuna yakın bir dizi alçak beyaz bina görür. Malikâne bol ağaçlı, hafif engebeli kırsal alanda yer alır. Tolstoy'un köylülerinin hayata tutunmaya çalıştıkları köy hâlâ ayaktadır. Turistlerin bir uğrak yeri olarak süslendiği günümüzde bile, Moskova'ya çok uzak olmamasına ve anayola yakın olmasına karşın, ücra ve ilkel bir hava taşır.

Kuşbakışı bir ölçümle, eski püskü evlerin ve barakaların hâlâ ekilip biçilen tarlaların ve gür meyve bahçelerinin öbür tarafındaki efendi konağına uzaklığı bir kilometreyi bulmaz. Bu mütevazı konutlar ile Tolstoy'un geniş kütüphanesinin, bir kuyruklu piyanonun ve ataların Batı tarzında çizilmiş portrelerinin hâlâ bulunduğu konak arasındaki manevi mesafe ise neredeyse sonsuz görünür. Yasnaya Polyana bir Avrupa aristokrat konağının standartlarına göre sade olmakla birlikte, belirgin biçimde bir Avrupa aristokratı konağı havasını taşır. Yine Loire ya da Ren kıyısındaki bir şatoyu gezerken hissedilebileceği gibi, yapının yer aldığı ortamın parçası olduğu izlenimini edinmeyiz. Rusya'nın malikânelerle ve zengin konaklarıyla dolu olduğu dönemde bile, yabancı bir denizdeki ada gibi görünmüş olsa gerek.

Tolstoy'un dedesi Volkonski'nin oturduğu konağın sadece bir kanadı olan bu Avrupai evin çevresinde romancı üzerinde çok güçlü bir etki bırakacak olan arazi uzanır. Oradaki gür huş korularının ilkbaharda ve yazın oluşturduğu yumuşak, narin yeşil fonda, ev özellikle görkemli görünür. Kışın ise

her şey, evin kendisi, ağaçların kabukları, karla kaplı tarlalar ve patikalar, donmuş havuzlar ve göller beyaza bürünür. Orada doğaya fiziksel yakınlığın ötesinde bir şey hissedersiniz. Dahası, uygar insanın özentileri ve talepleri doğa karşısında sanki kaçınılmaz olarak çözülmüşçesine, bir tebdili mekân duygusuna, ev ile arazi arasında bir bağdaşmazlık duygusuna kapılırsınız. Kimin bu ağaçlara, bu buz parçalarına, bu tarlalara *sahip* olduğu söylenebilirdi? Yasnaya Polyana'nın genç vârisi Lev Tolstoy'un aklına böyle sorular takılacaktı.

Ne var ki, *Savaş ve Barış*'ın her okuru için, mekân anında fark edilebilir bir nitelik de taşır. Bir yazarın hayali yaratımı sanılan bir yeri görünce çok tanıdık buluruz. ABD'de iç savaşın yaşandığı belli yerlerden geçerken Faulkner'ın *The Unvanquished* (*Yenilmeyenler*) romanını hatırlamamak nasıl imkânsızsa, Yasnaya Polyana'da da aklımıza Tolstoy'un en büyük romanındaki Lisi Gori ("Kel Tepeler") derhal gelir.

Tolstoy'un dedesi onun *Savaş ve Barış*'ta efsaneleştireceği huysuzluğunu işte orada, Yasnaya Polyana'da sergilemişti. Torun daha sonraları Prens Bolkonski kişiliğini "uydururken", dedesinin adındaki tek bir harfi değiştirdi, yani V'yi B'ye çevirdi. Romanın başında Prens Bolkonski'yle ilk karşılaşmalarda çok azametli bir yönünü görürüz: "Çalışma odasının son derece yüksek kapısı açılınca ve başında pudralı peruğuyla, küçük pörsük elleriyle ve zeki bakışlı, gençlik parıltısı dolu gözlerindeki ışığı, çatık haldeyken bazen gizleyen çalı gibi kır kaşlarıyla, oldukça ufak tefek bir yaşlı adamın endamı görününce giriş salonunda oturan herkes aynı saygı ve hatta dehşet duygusuna kapıldı."[2]

Savaş ve Barış'ın ilk sahnelerinde Lisi Gori dramı, büyük ölçüde Bay Woodhouse tarzındaki bir soru, yani bencil bir yaşlı adamın kızından evliliği esirgemesinin doğru olup olmadığı sorusu etrafında döner. "Çok az değer verir gibi göründüğü Prenses Marya'sız hayat, onun için düşünülemez bir şeydi. 'Ne diye evlensin ki? Mutsuz olacağı kesin...' diye geçirdi aklından."[3] Bütün bunlar kitabın olay örgüsü açısından oldukça az önem taşısa bile, Tolstoy için kişisel anlamı barizdir. Romanında annesini tasvir ederken, annesinin soyadındaki tek bir harfi değiştirerek, vaftiz adını olduğu gibi bıraktı. Destanının görkemli askeri kapsamında asıl üzerinde durduğu konu, savaş ile barışın sebepleri, imparatorlukların yükselişi ve düşüşü, Avrupa'nın geçmişi, Rusya'nın geleceği gibi devasa sorunlardı. Ama Prens Bolkonski'nin bencil yaklaşımını kurgulayışında, Tolstoy (onun için) aynı ölçüde önemli olan kendi doğuşunun tarihsel gizemini ele almaktaydı.

Tolstoy bu Volkonski dedesini hiç görmedi. Yaşlı adam 1821'de ölünce, evde kalmış kızı öylece ortada kaldı. Otuz bir yaşına gelmiş bekâr Marya miras kaygısıyla, kuzenlerinden Prens Mihail Aleksandroviç Volkonski'yle

evlenebileceği fikrini ailenin diğer fertlerine genel bir yoklama havasında açtı. Bu girişimden bir sonuç çıkmadı. Prens Mihail aynı yılın nisan ayında Moskova'da başka biriyle evlendi. Prenses Marya katıldığı nikâh töreninde daha az uygun bir bekârla, ondan beş yaş küçük Prens Nikolay İlyiç Tolstoy'la tanıştı ve avukatlarıyla birlikte iki aile hemen görüşmeye oturdu. Ayarlanan evlilik kısa sürede gerçekleşti. Prenses Marya'nın vâris edinme niyetinden dolayı, işin içinde acele etmeyi gerektiren bir unsur vardı. İkili 9 Temmuz 1822'de evlendi. Kızın drahoması Tula ve Oryol yöreleri ile Yasnaya Polyana malikânesindeki 800 erkek serfti.

Kont Nikolay İlyiç Tolstoy eski bir subaydı. Babası Moskova'nın 650 kilometre kadar doğusuna düşen Kazan'ın valisiydi. Yaşlı adamın mali işleri çok karışık bir hal alınca, Nikolay ileride daha üst rütbeye terfiin bedelini karşılayamayacak kadar yoksul olduğunu itiraf etme utancına düşmemek için, ordudan ayrılma gereğini duymuştu (Görevinden istifa ettiğinde yarbaydı). Zengin bir kadınla evlilik yaşadığı güçlüklere bariz çözümdü ve Tolstoyların da köklü ve son derece saygın bir Rus ailesi[4] olması nedeniyle, Volkonskiler izdivaca razı oldu.

Tolstoy çiftinin beş çocuğu oldu: Nikolay, Sergey, Dmitri, Lev ve son olarak Mart 1830'da doğan Marya adlı bir kız. Bu doğumun sıkıntılarını gerçek anlamda atlatamayan Prenses Marya beş ay sonra öldü.

En küçük oğlu Tolstoy'un doğumu soylu sınıf devriminin üç yıl *sonrasına*, ölümü ise proletarya devriminin yedi yıl öncesine denk gelir. Hayatı adeta iki devrimle, yani Aralık 1825 ve Ekim 1917 devrimleriyle koza gibi sarılıdır. Romanov çarlık hanedanının tarihi boyunca çok sayıda suikast ve saray darbesi yaşanmıştı ama 14 Aralık 1825'teki ayaklanma farklı türdendi. Rusya'da "kurulu sisteme yönelmiş ilk gerçek siyasal hareket"ti.[5] Bu hareketin geniş bir tabanı ve on yıllık bir geçmişi vardı. Müstakbel reformcuların bir araya geldiği ilk biçimsel yapı, 1816'da Kurtuluş Birliği'nin (Gerçek ve Sadık Vatan Evlâtları Derneği) kuruluşuyla ortaya çıktı. Avrupa'da 30 yıl önceki fikirlerden ve olaylardan esinlenmiş Muhafız Alayı subaylarından oluşan bu grubun hayali, başında Rus imparatorunun olduğu mutlakıyetçi otokrasiyi, meclislere danışan ve aydınlıktan yana bir meşruti monarşiye dönüştürmekti. İster hayalci, ister komplocu olsunlar, görüşleri ve hedefleri son derece farklıydı; başarısızlığa uğramalarının bir sebebi de buydu. Bazılarına göre, İngiltere gerçekte aristokrat bir oligarşi tarafından yönetilen, ama monarşinin ve dinin çok eski kalıplarını koruyan bir ülke olarak, ideal bir modeldi. Bazılarının gözü ise Fransa'da, Fransız Devrimi'nde ve onun cumhuriyet kararlılığındaydı. Aralarında masonların yanı sıra, St. Petersburg salonlarında kimi zaman rağbet bulan yeni ve uçuk inançların peşindeki şarlatanlar da vardı. Komplocuların bazıları serfleri özgürleştirmeyi istemekle birlikte,

bunun hangi çerçevede yapılacağı konusunda hemfikir değildiler. Ama giriştikleri hareket sonraki devrimci hareketlerin standartlarıyla kıyaslanınca amatörce ve özentili görünür. Tasarladıkları tertipler, Puşkin'in ifadesiyle, yergili şarkılar ve dostça tartışmalar eşliğinde kırmızı şarap ve şampanya içme fasılları arasında çırpıştırılmış şeylerdi.

I. Aleksandr'ın 19 Kasım 1825 Taganrog'da ölmesi onlara harekete geçme fırsatını verdi. Kafalarda sorular oluştu: Yerine o sırada Varşova'da olan ikinci kardeşi Konstantin mi, yoksa üçüncü kardeşi Grandük Nikolay mı geçmeliydi? I. Aleksandr 1822'de Konstantin'i devre dışı bırakarak, (bir oğul sahibi ve Ortodoksluğa bağlı) Nikolay'ı vâris ilan etmişti. Bunun sebebi gerek dostlarının, gerekse düşmanlarının uzun bir sürgünde kalan Konstantin'in büyük ihtimalle onda hiç eseri olmayan bazı "liberal" görüşler edindiğini sanmalarıydı. Faaliyetleri çarlık polisince haliyle bilinen komplocuların yer aldığı Kuzey Derneği ve Güney Derneği, Konstantin'in başa geçmesinden yana olduklarını açıkladılar; ama görüşlerini ordu saflarında benimsetmek için önlerinde bir aydan az süre vardı. Güçlerinin asıl kaynağı orduydu; subayların çoğundan destek aldıkları gibi, Grandük Nikolay zaten orduda sevilmeyen biriydi. Grandük 14 Aralık'ta I. Nikolay adıyla çar ilan edildi ve ordu St. Petersburg'daki Senato Meydanı'nda toplandı. O gün yeni imparator ve ordusu arasında bir sinir harbi şeklinde geçti. Göründüğü kadarıyla 3.000 kadar askerin devrimden yana tutum takınmasıyla, yeni rejime sadık 9.000 kadar asker kaldı. Eski bir Kafkasya muharibi olan Aleksandr Yakuboviç'in isyancı birliklerin önünden çalımla geçerek "Konstantin için, Anayasa için!" diye bağırmasıyla heyecanlı anlar yaşandı; ama Moskova Alayı'na tüfeklerini doldurma emri verildiğinde, yaşlı kahraman şiddetli bir baş ağrısına yakalandı ve bir daha ortaya çıkmadı. İsyancıları ikna etmesi için gönderilen St. Petersburg genel valisi vurularak öldürüldü. Ardından cüppesiyle ve Doğu Kilisesi'nin taca benzer başlığıyla ihtişamlı görünen Metropolit Serafim görüşmeye gitti. Asiler ona katedrale dönmesini ve ruhları için dua etmesini bildirdiler. Onlara son kez yalvaran Grandük Mihail'e, canını kurtarmak için Kışlık Saray'a dönmesini söylediler. Derken akşama doğru I. Nikolay'ın sabrı tükendi. Birliklere ateş emrini vermesi üzerine, asiler hiç direniş göstermeksizin kaçtılar. Sonraki 30 yıl boyunca Rusya'ya hükmedecek olan bu azman ve gaddar despot, I. Aleksandr'ın hafif liberal yönelimlerine karşı kendinden emin ve hesaplı bir tepki politikasını kararlılıkla izledi.

Aralık 1825 komplocularına sonradan verilecek adla Dekabristler[6] teker teker izlenip yakalandı. Sorguya çekilen yaklaşık 600 kişiden 121'i yargılandı; beşi idam cezasına çarptırıldı, 31'i ömür boyu ve 85'i daha kısa süreyle Sibirya'ya sürgün edildi. Sibirya sürgünleri içinde, Tolstoy'un ikinci dereceden kuzeni Tümgeneral Prens Sergey Grigoryeviç Volkonski'den[7] daha romantik

çekicilik taşıyan çok az kişi vardı. Elinden arazileri, unvanları ve malikâneleri alındıktan sonra zincire vurulmuş halde huzuruna çıkarıldığı çar, ona şöyle bağırdı: "Sen bir aptalsın, Tümgeneral Prens Volkonski! Kendinden utanmalısın!" Ama Volkonski'nin genç karısı çarla aynı kanıda değildi. Küçük oğlunu geride bırakarak, kocasının peşinden sürgüne gitti ve sonraki 30 yıl boyunca onunla birlikte kaldı. Daha sonra araları bozulunca, başka bir adamla kaçtı. İlk başta ona kur yapan Puşkin, destansı sürgün yaşamıyla ilgili bir şiir yazmıştı:

> **Во глубине сибирских руд**
> **Храните гордое терпенье,**
> **Не пропадет ваш скорбный труд**
> **И дум высокое стремленье...**
>
> Sibirya madenlerinin diplerinde
> Mağrur sabrını hep sürdür sen,
> Boşa gitmeyecek acılı emeğin,
> Aynı şekilde aklındaki yüce emelin...[8]

I. Nikolay 1855'te öldüğünde, Rus muhaliflerin ve hoşnutsuzların sevinmesi için her türlü sebep vardı. Ama Volkonski Sibirya'da haberi duyunca *ağladı*. Onu ağlatan şey hem imparatorun ölümü hem de Rusya'nın durumuydu; çünkü 30 yıllık sürgün (Dostoyevski'nin daha kısa bir sürede çıkaracağı derslere benzer bir yaklaşımla) onu gençliğinde hararetle karşı çıktığı baskıcı ve gerici yönetim biçiminin alternatiflerine kafa yormaya yöneltmişti. Şunu yazdı:

> Ulusal bilincimiz iktidar ve ulusal refah arasındaki vahim kafa karışıklığından, siyasetimize, dinsel ve sosyal düşüncemize, eğitimimize şekil vermiş bir hayli sahteliği ulusal yaşamın her alanına taşıyan karışıklıktan ne zaman kurtulacak? Sahtelik alışılmış ortakları ikiyüzlülükle ve arsızlıkla birlikte Rus siyasetinin başta gelen hastalığı olmuştur. Bunlar bütün tarihimiz boyunca karşımıza çıkarlar. Oysa hayatın gayesi sadece yaşamak değil, *onurlu* yaşamak olmalıdır elbette. Kendimize karşı samimi olmak istiyorsak, Rusya'nın geçmişteki gibi farklı bir varoluşu yakalayamaması halinde, varlığını sürdürmeyi hak etmediğini itiraf etmeliyiz. Şu andaki duruma gelince, ülkenin farklı çizgiye yöneltilebileceğinin hiçbir kanıtı yok elimizde.[9]

Bu Prens Volkonski, Tolstoy'un annesinin bir akrabasıydı. II. Aleksandr'ın çıkardığı aftan sonra, Tolstoy onunla Rusya'da olmasa bile, İtalya'da tanışabildi. Hayatının ilk yarısı boyunca, Tolstoy'un Dekabrist Ayaklanması'na

kafa yoruşu saplantıya varacak düzeydeydi. Bu olaya yetişemeyecek kadar geç doğduğu, ayrıca girişimin başarıya ulaşmış olması halinde, bütün Rusya tarihinin farklı olacağı yönünde keskin bir kavrayışı vardı. Onun gözünde, Rusya'nın kaderi ile kendi ailesinin kaderi her zaman ayrılamayacak kadar iç içeydi. İkisi de sanatının sadece "bileşen"leri değil, başta gelen itici gücü, saiki, ilham kaynağıydı. Gorki onun bir "bütüncül dünya" olduğunu, büyüklüğünün kısmen ailesinin Prens Rurik döneminden beri ulusal kaderi şekillendirmede rol oynamasından, kısmen kendisinin yakın atalarından mecburi kopukluğundan kaynaklandığını vurgularken haklıydı. Tolstoy için, kendisinin, ailesinin ve Rusya'nın kimliğini keşfetme süreci sıkı sıkıya birbirine bağlıydı. Gorki'nin dediği gibi, Tolstoy'un "dünya"sı son derece ulusal, son derece Rus olduğu kadar, (Lenin'i kızdıracak şekilde) son derece bireycidir. Devrimlerin birincisine çok geç, ikincisine ise çok erken doğduğundan yetişememiş biri olarak, kimliğini hem ulusal tarihinin dokusundan kopukluk hem de tutmak istediği istikametle çok uyumsuz bir yol izleyen çevresindeki topluma bir meydan okuma belirler. "Rusya'yı ya da onunla ilişkimi, malikânem Yasnaya Polyana olmadan pek tasavvur edemezdim." Bazı açılardan bakıldığında, Tolstoy arketip romantik egoist gibi, beraberinde getirdiği değişikliklerden ve fırsatlardan etkilenmeksizin 19. yüzyılın dışında kalmasını sağlamaya yetecek yücelikte zihne sahip Rousseau'nun ateşli okuru gibi görünür. Başka bir açıdan ise tarihin akışına diğer hayalperest sanatçılardan daha fazla kapılmış olarak görünür. Yakınlık ve kopukluk, ondaki her şey gibi, sürekli bir çelişki ve çatışma halindeydi.

• • •

Tolstoy zamanla büyük bir romancı, yani büyük bir yalancı olacaktı. Romanlar uydurma şeyleri anlatarak gerçeğe ulaşan sanat eserleridir. Romancılar sıklıkla iç dünyadaki bir felaketin zorlamasıyla, kendi açılarından varlıklarını daha ilginç ya da daha açıklanabilir kılmak üzere geçmişi yeniden yazmaya, anılarını yeniden şekillendirmeye yönelen erkekler ve kadınlardır. Bu kendini efsaneleştirme süreci Tolstoy'da bilinçli hafıza evresine varışından önce başladı; bize çocukluğu hakkında anlattıklarının doğruluğu konusunda ancak tahmin yürütebilecek durumda olmamızın sebebi budur. Çocukluk [*Detstvo*] adını verdiği ve bazı biyografi yazarlarınca bebek Tolstoy'un günlerini nasıl geçirdiğinin adeta bir fotoğraf kaydı sanılan kısa roman, bizzat itiraf ettiği üzere, tam bir uydurmaydı.

Ne var ki, Tolstoy'un sözlü ya da yazılı anılarına aşikâr bir ilgi vardır. Onu böylesine unutulmaz bir yazar kılan şeylerden biri bizzat varoluşa ilişkin aşırı bilinci ya da üstün bilincidir. Hayatının ilk 20 yılında herhangi bir alanda

büyük bir deha olacağına işaret edecek hiçbir şeyin, kesinlikle hiçbir şeyin bulunmamasına karşın, onu özel kılan şeye dair ipucu bu olağandışı benlik bilinci yetisinde yatar. Hayat diye bir şeyin olduğunu, yaşadığımızı, görüntülerle ve sesler dolu dünyanın varlığını hepimiz biliriz. Ama Tolstoy'u ilk kez okuduğumuzda, o zamana kadar dünyaya tozlu bir pencereden bakmışız gibi gelir bize. Onun kepenkleri ardına kadar açmasıyla, her şeyi ilk kez keskin ve berrak biçimde görürüz. Kendi anlatımına göre, bu üstün bilinci henüz bir bebekken edinmişti.

> Bağlı halde yatarken kollarımı germek istiyorum, ama geremiyorum. Çığlığı basıp ağlıyorum ve çığlıklarım kulağıma nahoş gelse bile, kendimi tutamıyorum...[10]

Bu anılar Tolstoy'un kundakta bir bebek olduğu, hâlâ emzirildiği bir dönemi anlatıyor gibidir. Asıl şaşırtıcı olan, sütannesinin meme uçlarının tam dokusunu ve altı aylık bir oğlanken onda uyanan şehevi hırs ve manevi tiksinti karışımı duyguyu hatırlamasıdır. Benlik arayışı Tolstoy'unkiyle birçok paralellik gösteren Aziz Augustinus, böyle bir "hafıza" taşımaya ya da en azından bunu istemeye yaklaşır. Tolstoy'un hatırladığı sonraki izlenim keyiflidir:

> Bir küvette oturuyorum ve ufacık bedenimi ovmak için kullandıkları bir şeyin yeni ve hoş kokusu beni sarmalıyor...[11]

Buradaki "ufacık" açığa vurucu ibaredir. Çocukluk romanı bu tür ayrıntılarla doludur; sözgelimi, giriş sahnesinde anlatıcı, "ufacık ayakları"na çorap geçirir. Çocukken ufacık bedenli olduğumuzun farkına varmayız. Küvetinde otururken ufacık bedenli olduğunun farkına ancak bir yapıntıya, yaşça daha büyük zihindeki anıya dönüşmüş bir çocuk varabilir.

> Muhtemelen banyo suyuma konulan kepekti bu; kepeğin yol açtığı duygunun yeniliği beni uyardı. Göğsümdeki fırlak kaburgalarla kendi ufacık bedenimi, pürüzsüz ve koyu renkli ahşap küveti, bakıcının çıplak kollarını, sıcak, buharlı ve girdaplı suyu, onun çıkardığı sesi ve özellikle küvetin ıslak kenarına dokunan ellerimdeki pürüzsüzlük hissini ilk kez fark ettim ve bunlardan hoşlandım.[12]

Bazı kişilerin ses perdesi öylesine kusursuzdur ki, hemen her türlü müziği dayanılmaz bulurlar; bazılarının çok ince bir renk duyusu ya da tuhaf denecek kadar hassas bir koku duyusu vardır. Herkesin bildiği gibi, filanca ya da falanca kişi farklı bir erotik tetiklik düzeyi gösterir. Tolstoy'da *bizzat bilinç* aşırı gelişkindi. Wordsworth'ün ünlü dizesinin aksine bir anlamda, dünya "onunla çok büyük"tü.

Tolstoy'da bütün okurların dikkatini çeken diğer büyük nitelik, ahlaki doğrudanlığı ve yalınlığıydı. Kendisi bunun da çocukluk dönemine indiği kanısındaydı. Henüz beş yaşındayken, ağabeyi Nikolay'in isteğiyle diğer kardeşlerinin oyunlarına katıldı. On yaşındaki Nikolay her zaman oyunlarındaki reis, eğlence kaynağı ve akıl hocasıydı. Onlara hortlak hikâyeleri ve peri masalları anlatırdı. Ama söz konusu katılım vesilesiyle Sergey, Dmitri ve Marya'nın yanı sıra beş yaşındaki Lev'e açıklayacağı çok daha önemli bir şey vardı. Nikolay bütün insanların mutlu olmasını sağlayacak sırrı keşfetmişti. Bir daha hastalık, sıkıntı, kızgınlık olmayacaktı. Herkes birbirini sevecek ve topluca Karınca Kardeşler olarak anılacaktı. Rusçada "karınca" kelimesinin karşılığı *muravey*'dir; Nikolay'ın Moravya Tarikatı olarak bilinen (ve tesadüf eseri John Wesley üzerinde benzer bir etki yaratan) Hıristiyan mezhebini bir yerlerden duyduğu neredeyse kesindir. Masonları ve bir tür evrensel bilgelikle insanları birleştirme özlemlerini de hiç kuşkusuz duymuş olmalıydı. Karınca Tarikatı böyle ortaya çıktı.

Lev Tolstoy'un yaşının ilerlemesiyle birlikte, Karınca Tarikatı oyunu hayal gücü üzerinde güçlü bir etki bıraktı. Muhalefetin bir sembolü ve bir dinsel guru haline geldiği ileri yaşlarına kadar, Tolstoy'un dostlukları asla ideolojik nitelik taşımadı. Ona kafa dengi *krujok* (küçük çevre) değil, aile destek oldu. Düşünsel ve duygusal düzeyde, arkasında hep Karınca Tarikatı mitolojisi vardı.

> Bize Karınca Tarikatı açıklanırken, ana sır (bütün insanların her türlü talihsizliğe bağlı acılarını dindirecek, kavgayı ve hiddeti bırakmalarını, hep mutlu olmalarını sağlayacak yol) saklı tutuldu. [Kardeşim] bu sırrı yazdığı bir yeşil dalı belli bir hendeğin kenarındaki yolun yanına gömdüğünü söyledi; sonuçta bir mezara konulacağıma göre, isteğim Nikolenka'nın anısına oraya gömülmektir.[13]

Bu dalın gömülü olduğu Yasnaya Polyana'ya güç veren şey, Tolstoy'un kendi kişisel mitolojisindeki efsaneler ve büyürken dinlediği unutulmuş ulusal ve ailevi "anılar"dı. Nasıl 19. yüzyıl Rusya tarihinde asıl büyük siyasal efsane 1825 Dekabrist Ayaklanması idiyse, asıl büyük ulusal olay da Napoléon'un 1812'de Rusya'yı istila edişiydi. Bu olayın 19. yüzyıl Ruslarının hayal gücünde bıraktığı iz, Hitler'in 1941'deki istilasının 20. yüzyıl Ruslarının hayal gücünde bıraktığı izle tam paralellik gösterir. Her ikisinde de aynı şok, öfke, korku ve ulusal gurur unsurlarını görürüz. Ama Napoléon'un istilasında, karşılaştırma yapılacak bir hatıra yoktu. Rusya İmparatorluğu'nun I. Aleksandr dönemindeki veya (Troçki'nin Brest-Litovsk'ta kabul ettiği küçük düşürücü şartlar yüzünden küçülmüş haliyle) Sovyet dönemindeki bir haritaya bakan yabancı birine, istila konusundaki köklü Rus korkusu kavranması zor bir duyarlılık

gibi görünür. Bu uçsuz bucaksız ülkede işgalci bir kuvvetin aşması gereken mesafelerin muazzam olması nedeniyle, ancak bir delinin ya da dâhinin böylesine cüretli bir askeri harekâtı aklından geçireceği sanılır. Oysa bu türden deliler iki kez ortaya çıkarak, Rusya tarihinde emsali görülmemiş kıyım sahnelerini beraberlerinde getirdiler. Fransızların Eylül 1812'deki Moskova işgalinin hemen öncesindeki Borodino Muharebesi, savaş tarihinde yeni dehşet sayfalarını açtı. Napoléon'a göre, girdiği muharebelerin en korkucu buydu. Zayiat dünya tarihinde önceki muharebelerin hepsinden daha yüksekti: Tek bir günde 30 bin Fransız ve 40 bin Rus askeri can verdi. Moskova işgalinden sonraki kış ricatında on binlerce Fransız askeri daha ölecekti; başından sonuna harekâtın korkunç ve kaçınılmaz güçle öne çıkardığı şey, iktidar peşinde koşmanın düpedüz beyhudeliği ve askeri şanın kofluğuydu.

> Prenses Marya'nın savaşa dair düşüncesi her kadınınki gibiydi. Orada olan kardeşinden dolayı korku içindeydi ve olup bitenleri anlamadığı için, insanları birbirlerini öldürmeye yönelten gaddarlık karşısında şaşkındı. Ona önceki bütün savaşlar gibi görünen bu savaşın öneminin farkında değildi...[14]

Bunlar *Savaş ve Barış*'ta Napoléon'un istilasına ilişkin söylentileri babasının malikânesinde duyduğunda, Prenses Marya Bolkonski'nin aklından geçen düşüncelerdir.

Birkaç bölüm sonra, Smolensk'ten gelen Prens Andrey yoldan saparak uğradığı malikâneyi çoktan harabeye dönmüş halde bulur. Annesi ve kız kardeşleri Moskova'ya kaçmışlardır, köylüler moral bozukluğu ve mali yıkım içindedir, konağa üç Rus süvari alayı yerleşmiştir. Talim yapılan yerlerde süs bahçeleri tarumar olmuş, pencere camlarından bazıları kırılmış, patikalarda otlar bitmeye başlamıştır. Borodino öncesinde Napoléon'la savaşın duygusal etkisini yansıtan birkaç canlı anıya daha yer verilir.

Yasnaya Polyana ve Rusya'nın tamamı, Napoléon'un istilasından sonra, ileride Tolstoy'un kafa yoracağı bir kurtuluş sürecini tekrar yaşayacaktı. Karakterlerini yaratışı sırasında, bir romancının bilinçaltında öylesine çok şey olup biter ki, kitaplardaki ve "gerçek hayat"taki kişilerin basit bir özdeşleşmesi asla tam anlaşılamaz. Bununla birlikte, Tolstoy'un yaşlı Prens Bolkonski kişiliğinde kendi Volkonski dedesini aklından geçirdiği, genç Prens Andrey Volkonski'nin aslında Tolstoy'un babasından epeyce izler taşıdığı ve Prens Andrey'in iffetli kız kardeşi Marya Bolkonski'nin de Tolstoy'un annesi Marya Volkonski olduğu kuşkuya yer bırakmaycak kadar açıkmış gibi görünür. Bu basit özdeşleşmeler içerdikleri gerçeklik payı ölçüsünde, psikolojik önem taşırlar. Tolstoy klasik Oedipus kıskançlığıyla, anne babasını kardeş-bacı haline getirdiğinde, annesini babasının yatağın-

dan uzaklaştırmış olur. Ama yaklaşımın temel yanılgısını gözetmeden, bu hiçbir şekilde çok ileriye götürülemez. Tarihsel akla yakınlık umuduyla, *Savaş ve Barış* romanını Tolstoy'un anne babasının ya da dedesinin nasıl kişiler olduklarının aslına uygun bir tablosu olarak kullanmak imkânsızdır. Elimizde incelemek için sadece Lisi Gori'deki yaşama ilişkin "kurmaca" tasvirler vardır; 1812 döneminde Yasnaya Polyana'daki yaşamla ilgili özgün belgeler hemen hiç yoktur. Anlatılanlardan ne kadarının süsleme, ne kadarının gerçek olduğunu asla bilemeyeceğiz. *Savaş ve Barış* sadece büyük bir tarihsel roman değildir; aynı zamanda yazarın kendi kişisel geçmişi konusundaki saplantısına adanmış bir anıttır. Romanı okuyanlar Tolstoy'un çocukluk yıllarına dönüp baktıklarında, *orada daha önce bulundukları* duygusuna birçok açıdan kapılırlar.

• • •

Tolstoy'un 35 yaşında dul kalan babası Kont Nikolay İlyiç, karısından mirasla devraldığı malikâneleri verimli biçimde çekip çevirmeye çalıştı. Kendi ailesinin parası oldukça azdı. Kazan eski valisi olan babasının 1820'deki ölümüyle, onun bıraktığı borçlarla ve bakması gereken bir sürü müsrif kadınla başa çıkmak zorundaydı.

Uğraşları çiftçilik ve esas olarak da hukuk davalarıydı. Bu davalar yüzünden sıklıkla evden uzak kaldığı gibi, ikide bir ava çıkma alışkanlığı vardı. Zengin bir kütüphaneye sahip okumuş bir kişi olmasına karşın, evde çocuklarıyla birlikte geçirdiği zamanlar kısıtlıydı.

"Onun 'iyi geceler' dilemek ya da bazen sırf oynamak için gittiğimiz çalışma odasında, deri kaplamalı kanepede oturup pipo içişini, bizi okşayışını ve bir şeyler okumayı sürdürürken ya da kapıda dikilmiş memurlarla veya çoğu kez bizimle birlikte kalan vaftiz babamla konuşurken, bazen bizi çok sevindirecek şekilde kanepenin arka tarafına çıkmamıza izin verişini hatırlıyorum."[15] Tolstoy'un babasına dair anıları hayranlık ve sevgi doludur. Onun yakışıklılığını, redingotunu, daracık pantolonunu ve avlaktaki coşkusunu. Ama dönemin bütün aristokrat çocukları gibi, onlar da babalarını çok az görürlerdi. Kesinlikle eski kafalı, şapşal ama sevecen bir mirasyedi olan babaannelerine belli bir yakınlık duydukları söylenebilir. Tolstoy'un ona dair ilk anılarından biri, bir fındık ağacı öbeğinin altında sarı bir faytonda oturuşuydu. Fındıkları koltuğundan kalkmaksızın koparabilmesi için uşakların dalları aşağıya indirmeleri dikkatini çekmişti.

Çocuklar 1837'de babalarını kaybettiler. Davalarından birine bakmak için gittiği Tula'da sokak ortasında yere yığılıp ölen kont henüz 42 yaşındaydı. Bazı aile fertleri öldürüldüğü kuşkusuna hemen kapıldılar. Bazılarının kanısı

ise bir sara nöbeti geçirdiğiydi. Her iki spekülasyon da ilginç olmakla birlikte temelsizdir. Babası *sahiden* öldürülen Rus yazarı Dostoyevski'ydi ve bu olay hayatında bir dönüm noktası olacaktı. Dokuz yaşındaki Tolstoy, babasının ölümünü duyduğunda nöbet filan geçirmedi. Şaşkınca bir keder bulanıklığı içinde geçip giden olayı, ertesi yıl yaşlı babaannenin ölümü izledi.

Çocuklar bir halanın vesayetine bırakıldı. Müteveffa kontun Aleksandra İlyiniçna Osten-Saken adlı bu kız kardeşi, rahatlıkla Dostoyevski'nin bir romanından çıkıp geldiği söylenebilecek bir kadındı. Kocası bir keresinde dilini koparmaya kalkışan ve başka bir olayda da onu tabancayla vuran deli bir Baltık kontuydu. Teselliyi Ortodoksluğun gereklerini dindarca yerine getirmede bulan halayı en mutlu eden şey, azizlerin hayatlarını okumak ya da bunu yapamadığında, onları görmeye gitmekti. Müteveffa eltisinin Yasnaya Polyana'daki malikânesinde kaldığında, demiryolu öncesi çağda şehirleri birbirine bağlayan toprak yollarda dolanıp duran garip, yarı meczup, gezgin hacıları sıklıkla ağırlardı. "Rusya'da çok eskiden beri var olan böyle gezginler, dünyevi bağlardan yoksun, mesleksiz, meçhul bir düşüncenin peşine takılmış göçebeler, evsizler ve ocaksızlardı. Çingene hayatını sürdürmekle birlikte o sınıfa girmezlerdi; Rusya'nın uçsuz bucaksız topraklarında köyden köye, ülkeden ülkeye dolaşıp dururlardı. [...] Bu yolculuklarının maksadını hiç kimse bilmezdi. Nereye niçin gittikleri sorulduğunda, hiçbirinin cevap verememiş olacağı kanısındayım. [...] Belki hiç de somut olmayan *toska*'dan, yani sadece Rusların yaşadığı, son derece tarif edilemez, son derece anlaşılmaz ve çoğu kez saiksiz nostaljiden kaçıyorlardı."[16]

Tolstoy bu garip kişilerden büyülenircesine etkilenen tek kişi değildi; ama belki de halasının manevi tercihlerinden dolayı, onlarla kendi sınıfındaki diğer oğlanlardan çok daha fazla irtibata girdi. Çocukluk'ta tasvir ettiği *yurodivi* (abdal) Grişa böyle bir kişiydi: Pasaklı, çılgın bakışlı, çirkin ve abuk sabuk konuşan biri. Grişa aslında uydurma bir karakterdi, Tolstoy'un çocukluğu sırasında yolu Yasnaya Polyana'ya düşen birçok farklı avarenin bir bileşimiydi. Tolstoy yaşlılığında, gerçek bir aptalın, misafir odasına bitişik limonlukta dua edişine kulak misafiri olduğu bir bahçıvan çocuğunun kendisini abdallığı meslek edinmiş kişilerden daha çok etkilediğini anlatacaktı. "Tanrı'dan yaşayan bir kişiymiş gibi söz ettiği duası beni sahiden şaşırttı. 'Sen doktorumsun, sen eczacımsın' diyordu çarpıcı inanmışlığıyla."[17]

Hiç yıkanmayacak ve "kendine has bir asit kokusu" salacak kadar zahit olan Aleksandra Hala'nın kendi dindarlığını çocuklara aşıladığını kesinlikle söyleyebiliriz. Tolstoy'un gözde Kitabı Mukaddes hikâyesi Yusuf ve kardeşleriydi. Bu hikâyede kardeşlerince dışlanıp uzak bir diyara köle olarak satılan küçük oğul, daha sonra yetişkinlik çağında bir araya geldiği kardeşlerine

hükmeder ve yaptıkları kötülüğe tahıl, altın ve hazineler bahşederek karşılık verir. Bu masalın küçük öksüze niçin çekici geldiği açıktır; "hayalci" ve aylak bir kişinin manevi yaşamındaki zenginliği bir dünyevi başarıya çevirişini anlatan hikâye için de aynı şey geçerlidir. Büyük rağbete ve başarıya ulaşan her romancı, firavun konağında kalmanın ödüllerini tatmış olsa gerek.

Burada Ortodoks bir çocuğun yetişmesinde Kitabı Mukaddes'in Batılı Protestan bir çocuktaki kadar büyük bir rol oynamış olabileceğini kastetmiyorum. Eski Kilise Slavcası yerine modern Rusça bir Yeni Ahit ancak 1818'de, yani Tolstoy'un doğumundan on yıl önce ortaya çıktı. Dönemin bir İngiliz çocuğuna dinsel eğitiminde Kitabı Mukaddes, ilmihal ve belki (daha katı ailelerde) Fox'un Şehitler *Kitabı* dışında çok az şey öğretilirdi. Ama küçük bir Rus çocuğunun hayal gücü evde parıltılı lambalardan, loş ikonlardan ve mırıltıyla okunan dualardan, kilisede ise zengin yoksul herkesin cemaat halinde ve ellerinde mumlarla dikilmiş olarak birlikte dua etmesinin, eğilmesinin, haç çıkarmasının ve gönüllü koronun ilahilerine eşlik etmesinin uyandırdığı müthiş duygudan beslenebilirdi. Bir Ortodoks ayininde, Batı dünyasında görülenin aksine, bütün Tanrı kullarının birlikte ibadet ettiğine, cüppesi içindeki kaskatı duruşuyla kuklayı andıran sakallı rahibin işini paravan arkasında yürüttüğüne ve ancak takdis etmek, öğüt vermek ya da kutsanmış ekmek dağıtmak üzere ara sıra göründüğüne tanık oluruz. Bütün bunlar zihni çalıştırmayı pek fazla gerektirmez. İskoçya'da, İsviçre'de veya Fransa'da görülebileceği gibi, analitik vaazlar yoktur. Rahip muhtemelen okuma yazması kıt biridir. Rusya'da kilise Batı kiliselerindeki kadar büyük bilginler yetiştirmediği gibi, bilgiye karşı tutumu Batı Avrupa standartlarına göre gerici ve batıl inançlıydı. Ama azizler yetiştirmişti.

Tolstoy'un halası Aleksandra, ona Rus Kilisesi azizlerinin ve kahramanlarının hikâyelerini anlatmaktan geri kalmış olamaz. Rus halkını Hıristiyanlığa Konstantinapol'den misyonerler getirten Kiev prens Vladimir'in (ö. 1015) döndürdüğünü herhalde anlatmış olsa gerek. Vladimir din değiştirmeden önce zampara ve sarhoş bir askerdi. Vaftiz olduktan sonra, şölen ve şatafatlı yaşam alışkanlıklarını terk etti; yoksullar arasında yaşamaya başlayarak, kapılarını sakatlara ve dilencilere açtı. Eskiden muharebede rahatça kan döken biriyken, insan canı almanın kötü olduğu kanısına vardı. Hükmettiği bütün yerlerde suçlulara ölüm cezasını kaldırdı; Yunan piskoposların ona yanlış yaptığını söylemelerine karşın, bir Hıristiyan krallığında işkenceye ve idam cezasına yer olmadığı kanaatini korudu.

Aleksandra Hala yeğenlerine Prens Vladimir'in oğullarını, Rus Kilisesi'nin ilk iki azizi Boris ile Gleb'i de anlatmaktan geri kalmış olamaz. Vladimir'in ölmesi üzerine, en büyük oğlu Svyatopolk diğer kardeşlerinden kurtulmaya ve Rusya'nın tek hükümdarı olmaya çalıştı. Önce babasının askerlerinden

oluşan bir birliğin başındaki küçük kardeş Prens Boris'e saldırdı. İsa'nın şiddete şiddetle karşı koymanın yanlış olduğu yönündeki sözüne inanan Boris, ölüme susamış ağabeyinin kılıcına teslim oldu. Böylece bütün askerlerinin canlarını kurtardı. Birkaç gün sonra öteki kardeş aynı yolu izledi. "Boris ve Gleb hikâyesi Hıristiyanlık tohumlarının Rusya'da bereketli toprağa düştüğünü ve yeni öğretinin içtenlikle benimsendiğini gösterir. Ayrıca Rus halkının Hıristiyanlığı bir doktrinler sistemi ya da bir kurum olarak değil, öncelikle bir yaşam tarzı olarak anladığını ortaya koyar."[18]

Bu hikâyeler Tolstoy'un bilincine daha çocukken yerleştiyse de, onun için ölüm gerçeğinden daha canlı sayılmazdı. Babasını dokuz yaşında kaybettiğinde, onun artık hayatta olmayışına bir türlü inanamadığını anlatır bize. Moskova sokaklarında yürürken, yanından geçtiği her yabancıyı belki babası olabilir umuduyla süzdüğünü belirtir. (Bu ayrıntıyı daha sonraları *Anna Karenina*'da küçük Seryoja'nın annesini özleyişini anlatırken kullanacaktı.) Babasının yokluğu onun için hayal gücünde sindirilemez bir şeyken, Tanrı'nın yokluğu öyle değildi. Aşağı yukarı o sıralarda, kardeşinin okuldan bir arkadaşının onlara büyük bir keşifte bulunduğunu bildirmesi üzerine, hep birlikte çevresinde toplanıp onu dinlediler. Volodenka Milyutin adlı bu çocuk, henüz 12 yaşında olmasına karşın, Moskova'daki Tolstoy konağına yakın lisede okuyan bilgiç biriydi. Dersleri sırasında, *Tanrı'nın var olmadığı* sırrına ermişti. Dahası, büyüklerin Tanrı'yla ilgili anlattığı her şey, ona göre birer kurmacadan ibaretti. Konuyu aralarında etraflıca tartışan Tolstoy kardeşler, Milyutin'in onlara doğruyu söylediği kararına vardılar. Anlaşıldığı kadarıyla, Tanrı'nın yokluğu fikri onları pek de altüst etmedi. Aleksandra Hala daha uzun yaşasaydı, çocukları göreneklere uygun olarak daha dindar olmaları yönünde etkileyebilirdi. Belki de öyle olmazdı. Başta Tolstoy olmak üzere çocuklara çok daha yakın kişi, Tatyana Aleksandrovna Yergolskaya adlı uzak bir kadın akrabaydı.

Onunla ilk tanıştıklarında 40'ını çoktan aşmıştı. "Kabarık, bakımlı ve kıvırcık siyah saç örgüleriyle, kömür karası gözleriyle ve şen şakrak, canlı yüz ifadesiyle eskiden herhalde çok çekici olmalıydı" diye yazacaktı Tolstoy. Ardından eklediği ifade çekingendi: "Onun güzel olup olmadığı üzerine hiç düşünmedim." *Diriliş*'in [*Voskreseniye*] kahramanı Nehlyudov, annesinin öldüğü odadaki bir portresine bakar. Ressamın dekolte gecelikten taşan memelerinin hatlarını ve aralarındaki açıklığı tasvir edişindeki özel ihtimamdan tiksinir. Ressamın gözüyle annesini bir yarı çıplak dilber olarak düşünmenin ona iğrenç ve saygısızca gelen bir yanı vardır. "Aynı odada üç ay önce bu kadının dayanılmayacak kadar ağır ve hiçbir şeyin bastıramaması nedeniyle odadan taşıp bütün eve yayılan bir kokuyla, mumya gibi kurumuş ve aynı zamanda şişmiş halde yattığını bilmek daha da tiksindiriciydi."[19]

Tolstoy'da "masum" annelik imgeleri dahi seks ve ölüm duygularıyla çapraşık hale gelir. Tolstoy'un gençlik dönemindeki ruh halinin belirginleşmesi için, bizimkinden daha ateşli kültürleri tanımak gerekir. (Onu şehvetle kızıştırmasın diye, annesiyle aynı odada yalnız kalmayacak kadar zahit olan Aziz Aloysius muydu?) Anneye karşı hiç duymadığı ensest duyguları, Tolstoy'a hayatı boyunca azap çektirecekti.

Bu arada, Tatyana Aleksandrovna Yergolskaya, sevgili Tante Toinette bir annenin yerini tuttu. "Muhtemelen babama âşıktı, babam da ona. İkisinin de genç olduğu sırada babamla evlenmeyişi varlıklı annemle evlenmesinin daha iyi olacağını düşünmesindendi; daha sonra bundan kaçınışı ise babamla ve bizimle saf şairane ilişkileri bozmak istememesindendi."[20]

Aile efsaneleri katılaşıp pekişir. Tolstoy annesinin ölümünden sonra babasının gönlünden neler geçtiği konusunda gerçekten ne kadar şey biliyorsa, biz de bundan fazlasını asla öğrenemeyeceğiz. Kont Nikolay ile Tante Toinette'i evlenmekten alıkoyan her ne ise, babalarının yatağına girmemesi halinde, böylece çocuklarla ilişkilerinin "saf" ve "şairane" kalacağı yönündeki tipik Tolstoy anlayışı olmadığına gayet emin olabiliriz. Kaldı ki, yatağına girmediğini de bilmiyoruz. Tolstoy açısından, "küçük halası"nın saflığını saptamak önemliydi. Öpücükleri ve okşamaları sırf ona mahsus olmalıydı. Küçük bir çocukken bedensel sevgi belirtilerini ondan ve belki de sadece ondan görmüştü. "Sevginin manevi hazzı"nı ondan öğrenmişti. Dahası, "sakin, dingin bir yaşamın çekiciliği"ni öğrenmesini sağlayan da oydu.

Böyle tuhaf bir ailedeki her çocuğun özümsemesinde yarar olan bir dersti bu. Ama bunu sindirme şansları acı bir gelişmeyle yarıda kalacaktı. Aleksandra Hala'nın daha sonraları Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler*'de üne kavuşturacağı Optina Pustin Manastırı'nın bir şubesi olan meşhur Kaluga zaviyesine sıkça ziyaretlerinin birine çıktığı 1841 yazında, Tatyana bütün aileyle birlikte Yasnaya Polyana'daydı. Ağustosta Aleksandra Hala'nın orada öldüğü haberi geldi. Tatyana cenaze işlerini ayarlamak üzere manastırın yolunu tuttu; malikânede uşaklarla ve özel hocalarla birlikte kalan çocuklar, köpekleri için bir taht kurarak oyalandılar. (Bu uyduruk yapıdan düşen hayvancağızın pençesi yaralandı.)

Aleksandra Hala'nın ölümünün nasıl bir sonuç getireceğini ilk başta çocukların hiçbiri anlamadı. Ömrünün ilk 13 yılında dördüncü mühim ölüme tanık olan Tolstoy'un izleyen altı yıldaki kaderi açısından en can alıcı olan buydu. Anne babasını ve ninesini kaybetmesinin acısı hadsizdi. Ama hafif deli halası Aleksandra'nın kaybı onu, erkek kardeşlerini ve kız kardeşini düpedüz yerlerinden etti. Onları Yasnaya Polyana'nın ve Moskova'nın bildik sahnelerinden söküp aldığı gibi, en sıcak sevgiyi duydukları tek kişiden kopardı. Zira "hala" diye hitap ettikleri Tatyana aslında çok uzak bir akrabaydı

ve çocuklar üzerinde hiçbir yasal hakkı yoktu. Vesayet haliyle babalarının yaşayan tek kız kardeşi Kontes Pelageya İlyiniçna Yuşkova'ya geçti.

Tolstoy'un en büyük kardeşi Nikolay Nikolayeviç, o sırada 18'indeydi ve erginlik çağına varmalarına kadar, ailenin para sıkıntısının farkında olmanın ağır yükü altındaydı. Hiçbirinin gerçek anlamda tanımadığı Pelageya Hala'ya mümkün olan her şeyin yapılması için yalvardı. Çocukların kavrayamadığı şey, ortada "duygusal dip akıntılar"ın bulunduğuydu. Pelageya Hala'nın iflah olmaz çapkın kocası Albay Yuşkov yıllar önce Tatyana Aleksandrovna Yergolskaya'ya abayı yakmıştı. Hatta daha bekârken ona evlenme teklifinde bulunmuştu. Çocuk yaştaki Tolstoy için, Toinette Hala'nın sevgisi saf ve hoştu. Pelageya Hala'nın ise hem kardeşini hem kocasını ayartan "kabarık, bakımlı ve kıvırcık siyah saç örgüleri"ne ve kömür karası, cilveli gözlere ilişkin daha acı, kıskançlık dolu anıları vardı. Yirmi yıl sonra bile katlanamayacağı bir şeydi bu. Çocukların Kazan'daki Yuşkov ailesinin yanına gelmesine izin verilirken, Tatyana Aleksandrovna (artık albayı heyecanlandırıp bir patavatsızlığa yöneltme ihtimali düşük bir yaşta olsa bile) geride bırakıldı.

"Beni yaklaşık 12 yıldır çok şefkatle baktığım çocuklardan ayırmak zalimce ve barbarca bir şey" diye içini döktü bir mektup arkadaşına.

Kontes Pelageya İlyiniçna öyle katı yürekli biri olmasa da, bu işte bir Victoria dönemi romanına özgü amansız dokunaklılık vardı. O ve açık sözlü, ehlikeyif kocası Tolstoy, çocukları için en iyisini yaptıkları kanısındaydılar ve aslına bakılırsa durum öyleydi. Asıl sorun da buydu. O andaki en iyi şey, çocukların ihtiyaç duyduğu ya da istediği şey değildi. Aleksandra Hala'nın vesayeti altındaki yaşamın derme çatma ve oldukça delidolu ihtişamının yerini, bütün dünyevi zevklere düşkün Pelageya Hala'yla birlikte yaşamanın zengin "konfor"u alacaktı. Toprak kır yollarının ve Moskova kaldırımlarının yerini ise Kazan'ın taşra sokakları alacaktı. Bir halanın çevresindeki bitli hacıları ve dindar meczupları geride bırakarak, başka bir halanın pudralı uşaklarıyla ve Kazan'da olma sayesinde siliklikten kurtulmuş sosyetik simalarıyla karşılaşacaklardı. "Bir Rus Gezgincinin Anıları" dönemi kapanırken, yerine "Gurur Dünyası" dönemi geçti.

İKİNCİ BÖLÜM

Yusuf ve Kardeşleri

1841-1847

Me voilà en Asie! ["Asya'dayım"]
Büyük Yekaterina

Tolstoy 1841'den 1847'ye kadar Kazan'da kaldı.[1] Bu dönemde çeşitli aile malikânelerine ara sıra uğramasına karşın, ergenlik yıllarını bir tür sürgün olarak geçirdi. Şehre dair kanaatler değişkendir. Büyük Yekaterina 1767'de oradayken, Voltaire'e "Me voilà en Asie" diye yazmıştı.[2] Kazan'da unutulmaz okul günleri geçiren Sergey Aksakov'un anılarında aktardığına göre, kışın "buz tutan koca Kaban Gölü Tatarlar ve Ruslar arasında meşhur yumruklu kavgalara sahne olurdu. İki topluluk gölün karşı yakalarında otururlardı."[3] "Tatar kadınlarının peçeli yüzlerini, kocalarının çıkık elmacık kemiklerini" hatırlayan Aleksandr Herzen ise şunu anlatacaktı: "Saf müminlerin camileri Ortodoks kiliseleriyle yan yana durur; her şey insana Doğu'yu hatırlatır. Vladimir ya da Nijni bir Moskova mahallesi havasını taşır; oysa Kazan'da insan kendini Moskova'dan uzakta hisseder."[4] Buna karşılık, Rusya'yı gezen İngiliz seyyahların en eğlencelisi Sir D. Mackenzie-Wallace, Kazan'ın bir zamanlar bağımsız bir Tatar hanlığının başkenti olduğunu belirttikten sonra, yüzyılın ikinci yarısındaki durumla ilgili şu uyarıda bulunur: "Şehir bütün olarak Asyai değil, daha ziyade Avrupai bir karakter taşır. 'Doğu'dan bir kesit' görme umuduyla oraya gidenler ağır bir hayal kırıklığına uğrarlar."[5]

Tolstoy'un baba tarafından dedesi Kazan valiliği yapmıştı. Şehir Volga kıyısındaki ve Avrupa Rusyası'nı Asya Rusyası'ndan ayıran sınır bölgesindeki konumundan dolayı, belli bir öneme sahipti; ama büyük olmaktan uzaktı ve Mackenzie-Wallace'ın işaret ettiği gibi, ancak Volga kıyısındaki diğer taşra kasabalarıyla karşılaştırıldığında ilginç görünür.

Tolstoy'un kaldığı sırada, nüfusu 30 binin üzerinde değildi. Sevimli küçük bir yerdi ve çocuklar için hala ile enişte her şeyin merkezindeydi. Akşam yemekleriyle, iskambil oyunlarıyla, maskeli balolarla ve canlı tablolarla mutlu olan biri için, Yuşkovların evi oldukça şen bir büyüme ortamına sahipti. Üstelik Tolstoy çoğu zaman bu tür şeylerden hoşlanırdı. Ama ergenlik çağı utangaçlığı, iri burnuyla ve çalı gibi saçıyla kızlara iğrenç derecede itici göründüğü duygusu yüzünden bir ıstırap halini aldı. Aynanın önünde saatlerce sessiz ıstırapla durduğu olurdu; onu neredeyse Kazan'a vardığı andan itibaren kıvrandıran şehvet nöbetleri aynı ölçüde berbattı. Onu cinsel açıdan uyaran ilk kişi, halasının Maşa adlı bir hizmetçisiydi; bir işe kalkışamayacak kadar utangaç olduğu için, kısa bir süre sonra kardeşi Sergey onu geneleve götürdü.

Aralarında küçük Marya da olmak üzere Tolstoy kardeşler bir aile yapısını büyük ölçüde korusalar bile, Karınca Tarikat çoktan evrim ve dağılma sürecindeydi. Kazan Üniversitesi'ni bitiren Nikolay orduya katıldı. Diğer iki ağabey, Lev Nikolayeviç'in üzerinde zıt etkiler bıraktılar. Sergey zevke düşkün biriydi. Onunla birlikte içilebilir, dans edilebilir ve seks üzerine konuşulabilirdi. Yaşça Lev'e en yakın olan Dmitri, o sırada çok farklı bir gençti. Lev, bir yaş kadar büyük olan Dmitri'nin "iri, kara, ağırbaşlı gözleri"ne ve kızları güldürmenin yanı sıra, son derece ziddi olduğuna inandırma becerisine gıpta ederdi. Çok ileri yaşta, onun Kazan evresindeki halini bir Dostoyevski masumu olarak hatırlayacaktı. Sergey ve Nikolay uçarı ve dünyeviyken, Dmitri "gençliğin bildik kötü alışkanlıklarına asla kapılmazdı. Çabuk sinirlenmekle birlikte, daima ağırbaşlı, düşünceli, saf ve iradeliydi." Tıpkı büyük ağabey Nikolay gibi, ona dışarıdan nasıl bakıldığına gayet kayıtsızdı; giyime, mertebeye ya da kişisel görünüşe hiç aldırmazdı. Bütün bunlar ergenlik çağındaki Lev'in aklına gerçekten takılan şeylerdi.

O sırada Tolstoyların Lyubov Sergeyevna adlı son derece yoksul bir kadın akrabası vardı. "Onu tanıdığımda sadece acınası değil, berbat durumdaydı. Hastalığının ne olduğunu bilmiyorum, ama suratı sanki arılarca sokulmuş gibi şişkindi. Gözleri perdahlı torbalar arasında sıkışıp kalmış birer ince yarıktan ibaretti ve kaşlarında hiç tüy yoktu. Yanakları, burnu, dudakları ve ağzı benzer şekilde şişkin, perdahlı ve sararmıştı. Muhtemelen ağzındaki benzer bir şişkinlikten dolayı konuşmada güçlük çekmekteydi. Yazın yüzüne konan sinekleri hissedip kovamadığı için, görüntüsü özellikle nahoş hale gelirdi. Saçları hâlâ siyah olmakla birlikte seyrekti ve kafa derisi açıktaydı. Ondan ve pencereleri hiç açılmayan küçük odasından her zaman gelen pis koku burun sızlatıcıydı. Dmitri işte bu Lyubov Sergeyevna'yla dostluk kurdu. Yanına gidip onu dinlemeye, onunla konuşmaya ve ona kitap okumaya başladı. "Bizler ahlaken çok anlayışsız olduğumuzdan bu duruma sadece gülüp geçerken, Dmitri ahlaken öylesine üstün, başkalarının görüşüne aldırmaktan öylesine uzaktı ki, iyilik yaptığı kanısını sözle ya da imayla hiç belli etmezdi. Doğru bildiğini yapmakla yetinirdi. Üstelik anlık bir dürtüyle kapılmadığı bu işten Kazan'da kaldığımız sürece hiç geri durmadı."[6]

Bir Dostoyevski masumuna yaraşır şekilde, Dmitri de koyu dindardı; ancak onun dindarlığı Pelageya Hala'nınkinden farklıydı. Albay kocasının ölmesinden sonra ömrünü rahibe olarak geçirecek olan hala, kiliselerin cömert bir bağışçısıydı; rahiplerin giydiği vatkalara ve yaldızlı kumaşlara özel ilgisi vardı. Dmitri'yi ateşleyen ise Mesih'in yoksullarla yaşadığı serüvenlerdi. Bu özelliği ilk kez aşai rabbani ayinine hazırlık perhizinde ortaya çıktı. Gözde üniversite kilisesinde değil, hapishane kilisesinde hazırlandı. Bu kilisenin çok dindar ve katı rahibi (Ortodoks ayin usulünde öngörülmekle birlikte

nadiren yerine getirilen bir uygulamayla) Kutsal Hafta sırasında dört İncil'in hepsini baştan sona okurdu. Dmitri bu okuma fasılları boyunca ayakta kalıp dinlemeyi alışkanlık edindi.

Kilise mahpusları geri kalan cemaatten kapılı bir cam bölmeyle ayıracak şekilde inşa edilmişti. Bir keresinde mahpuslardan biri oradaki bir diyakoza bir şeyi (belki biraz para, belki de yakılacak bir mum) iletmek isteyince, hiç kimse bunu yapmaya yanaşmadı; ama Dmitri "ağırbaşlı yüz ifadesiyle" öne çıktı ve verilen şeyi teslim etti.

Bu hapishane kilisesinin görüntüsü Tolstoy'un aklından hiç çıkmayacaktı. Dmitri'nin ölümünden 40 yıl sonra, Ortodoks itikadı üzerine yazacağı en sert ve en uygunsuz eleştirilere ilham kaynağı olacaktı. Ama yaklaşık 16 yaşındayken, Dmitri'nin etkisiyle kısa bir süre dindarca duygulara yöneldi. Günah çıkardı, şaraplı ekmek yedi, Kazan kiliselerinin gösterişli ayin ortamının zevkine vardı. Şehirde hapishane kilisesinin yanı sıra, Yuri, Varsonofi ve Herman azizlerin mucize yaratıcı meşhur üç ikonunun yer aldığı katedral başta olmak üzere, birçok görkemli mabet vardı. Ancak Tolstoy'un mayasında dinin bulunmasına karşın, aklı dinden öyle uzun süre gerçek anlamda memnun kalmadı. Bize bir keresinde, bir üniversite sınavına gireceği gün, Kara Göl yakınında yürüdüğünü ve sınavdan geçmesini sağlaması için Tanrı'ya yakardığını anlatır. Ne var ki, ilmihali öğrenirken, "baştan sona yanlış oluşunu açık seçik gördüğünü" belirtir.

Neredeyse tam bu sırada, eğer böyle bir paye verilebilecekse, düşünce yapısının gelişimine en büyük etkide bulunan Jean-Jacques Rousseau'yu[7] okumaya başladı. Gençliğinde onu portresinin yer aldığı bir madalyonu kutsal ikon gibi boynunda taşımayı isteyecek kadar idolleştirdiğini daha sonraları sıkça söyleyecekti.[8] Hatta başka bazı konuşmalarda, bunu fiilen yaptığını ima edecekti. Eğer bu doğruysa, gerek madalyon gerek herhangi bir kimsenin buna dair hatırası günümüze ulaşmış değildir. Tolstoy yaşlılığında, Rousseau'nun bütün eserlerini, hatta *Müzik* Sözlüğü'nü birçok kez okuduğunu söylemekten de hoşlanırdı. Ama Kazan'da kalırken, Cenevreli filozofun kaç eserini bulabildiğini belirlemek zordur.

Aile efsanesine göre, annesinin okuduğu gözde kitap *Emile*, Tolstoy açısından içeriğine bağlı olmaksızın bir kutsal metne dönüşmüş olsa gerek. *Emile*'i ergenlik yıllarında okuduğu ve Savoyard rahibinin amentüsündeki (Kitap IV) sade dindarlığı özümsediği neredeyse kesindi. Bir köylü çocuğu olan ve papazlığa atandıktan sonra Katolik Kilisesi'nin doktrinlerini sorgulamaya yönelen bu rahip, cinsel ilişkiden kaçınma yeminini tutamamaktan dolayı başının derde girdiği sıralarda, kafasını bir hakikat arayışına takar. "Her şeye karar veren ve hiçbir kuşkuya izin vermeyen bir kilisede yetiştiğim, bu yüzden bir akideyi reddedince, öbürlerini de reddetmek zorunda kaldığım için,

kafamdaki tereddüt arttı; saçma kararları kabul edemeyince, saçma olmayan kararlardan da yoksun kaldım."[9]

Savoyard rahibi Tanrı'yı reddetmez, ama her türlü doğaüstü tezahürü ve ahirete dair bütün fikirleri oldukça meçhul bulduğundan, dinde onu doğrudan ilgilendiren unsurlara, yani kendi ruhunu etkileyen ahlak ve vicdan konularına yoğunlaşmayı yeğ tutar: "Ruhumun farkındayım; duygu ve düşünce düzeyinde bildiğim bir şey. Özünü bilmesem de, ne olduğunu biliyorum. [...] İlk ödevimiz kendimize karşıdır. [...] Vicdan ruhun sesi, tutkular ise bedenin sesidir. [...] Vicdan! Vicdan! İlahi içgüdü, gökten gelen ölümsüz ses; elbette cahil ve fani, ama zeki ve özgür bir yaratık için kesin rehberdir bu."[10]

Tolstoy hayatının çeşitli can alıcı anlarında, Savoyard rahibinin itikadını yeniden keşfetmekle karşı karşıya kaldı; bu keşifler sıklaştıkça, kendi içgörüsü olduğuna daha emin hale geldi. Rousseau eserlerini onun mu, yoksa kendisinin mi yazdığı konusunda bazen kafa karışıklığına düşmesi bundandı. Tolstoy için Rousseau'yu çekici kılan özellikler açıktır: Cinsel tutkuların dizginlenemez oluşunu kabullenme; eski dinin dogmaları yanlış olsa bile, onları içeren ahlaki hakikatin özünü yeniden keşfetmenin ve yenilemenin mümkün olduğu fikri; yalınlık, kırsal yaşam sevgisi; erdeme ulaşmanın en iyi yolunun toplumdan elini eteğini çekme olduğu fikri. Yuşkov evinin bir üst katındaki odasında bütün bunları okumak, Tolstoy'a ne kadar heyecan verici gelmiş olsa gerek. Tolstoy'un zihninde önce annesiyle özdeşleştirdiği Rousseau, Pelageya Hala'nın temsil ettiği her şeyin tam tersiydi. Halasının aile ortamı ve yaşam tarzı, sosyal ayrımları olabilecek en kaba tarzda öne çıkarırken, Rousseau bütün insanların eşit olduğu görüşündeydi. Halanın saçma sapan gevezelikler yüzünden kimsenin sesini duyuramadığı suareleri kaba, şamatacı ve mesut insanlarla doluydu; mahzun ergen Lev Nikolayeviç'in Rousseau'da okuduğu şey ise insanın bilgeliği en çok yalnızken edinebileceğiydi. Pelageya dinin kiliseye itaatten ve her ayni sevmekten ibaret olduğu kanısındaydı; Rousseau'ya göre ise, gerçek din kilise dogmalarını reddetmeye ve kişinin kendi ruhunun ve vicdanının sesine kulak verip düşünmesine dayalıydı.

Bu arada Tolstoy hemen her ergen kişiliğe damga vuran tutarsızlığı barındırsa bile, şık elbiseler ve üniformalar giymeye, kafayı çekmeye, pahalı bir ata binmeye ve alt soylu tabakalardaki ve daha da düşük mertebedeki ailelerin çocuklarıyla karşılaşınca sosyal üstünlük taslamaya aşırı önem vermeyi sürdürdü. O dönemde kendisine ve başkalarına dair bütün anıları, ahlaki duruşlarına rağmen, uyanık olduğu zamanın büyük bölümünü çeşitli üst sınıf hoyratlıklarıyla geçiren, pek katlanılmayacak ölçüde küstah, kendini beğenmiş ve laubali bir genci akla getirir.[11]

Ama yanıltıcı bir izlenim olur bu. Aşağı yukarı günümüzde olduğu gibi, 19. yüzyıl Ruslarından da "hizmet" etmeleri beklenirdi. Puşkin'in *Bronz Sü-*

vari [*Medniy Vsadnik*] şiirinin zavallı karşı-kahramanı, büyük tiran Petro'nun inşa ettirdiği ışıltılı metropoldeki bir dairenin şu ya da bu bölümünde "hizmet" eder; Petro'nun heykelinden kaçmaya dönük çılgınca girişimleri, bu şiiri okuyan herkesin dehşet içinde hissettiği gibi, son derece güçlü bir otokrasi karşısında sıradan kişilerin bütünüyle güçsüz oluşuna işaret eder. Kişi aristokraside ne kadar yüksek mertebede olursa olsun, ondan "hizmet" beklentisi Puşkin'in hayal ürünü mahzun, silik ve küçük Yevgenilerinkinden aşağı kalmaz. Tolstoy kardeşlerin eğitimi de bu husus gözetilerek planlandı ve düzenlendi. En büyükleri Nikolay'ın bir askeri kariyere hazırlanması kaçınılmazdı. Tolstoy kardeşler önemli ve yüksek mevkideki görevlerde "hizmet" edecek bir konumdaydı. Lev'e göre, masum Dmitri'nin memuriyete girme yönündeki cılız girişimlerine çok hoş bir dokunaklılık katan şey buydu. Dmitri memur olmak için St. Petersburg'da ilgili daireye başvururken, herhangi bir torpil arayışına girmedi. Kardeşleri onun herhalde Rusya'da "hizmet" kelimesini gayet düz anlamıyla yorumlayan tek kişi olduğu görüşündeydi. Dmitri mütevazı ve yurtsever kişiliğiyle, soyadını ya da hem anne hem baba tarafından ailesinin Rusya tarihinde son üç yüzyılda önemli bir rol oynayışını kullanmaya kalkışmadı. Kâtibe sadece mertebesini söyledi ve mevzuat alanında hizmet sunmaya karar verdiğini açıkladı.

"Adın ne?"

"Kont Tolstoy."

"Hiçbir yerde memurluk yapmadın, değil mi?"

"Okulu daha yeni bitirdim ve istediğim tek şey yararlı olmak."

"Hangi görevi istiyorsun?"

"Benim için fark etmez, yeter ki yararlı olabileyim."

Zavallı Dmitri bu dünyaya uymayacak kadar saftı. "Hizmet" etme girişimlerinin feci sonla bitmesi şaşırtıcı değildi! (Kısa ömrünü boşa harcadıktan sonra, pis bir otel odasında bir fahişenin kucağında ölecekti.) Lev Nikolayeviç'in tasarısı önceki Tolstoy kuşakları gibi bir diplomat olmaktı; bu kararı almasında dil konusundaki yeteneğinin bir payı vardı herhalde. Tolstoy ailesinin küçük oğlanları beraberlerinde Kazan'a getirilen özel hoca sayesinde, Fransızcalarını ve Almancalarını ilerletmişlerdi. Lev yerel lisede Arapça ve Türkçe-Tatarca öğrendikten sonra, 16 yaşında üniversiteye girdi. Kazan böyle Şark dillerini öğrenmek için hem coğrafi hem tarihsel bakımdan uygun konumdaydı ve Tolstoy ilk öğrencilik yılını bu uğraşla geçirdi. İkinci yılında hukuk bölümüne geçti ve meslekten bir diplomat olma fikrinden vazgeçti.

"Üniversite" denildiğinde aklımıza zengin kütüphaneleriyle, çirkin fizik bölümü binasıyla ve kötü giyimli öğrencileriyle (yani Harvard'da, Paris'te veya Oxford'da görülebilecek manzarayla pek farklılık göstermeyen özellikleriyle) şimdi Kazan'da bulunan kuruma benzer bir şey gelirse, bu cümleler hemen

hiçbir şey ifade etmez.[12] Tolstoy Mayıs 1844'te Kazan Üniversitesi'ne giden yoldaki tepeye çıkarken, yeşil bir çatısı ve yaldızlı bir kubbesi olan güzel bir beyaz binayı herhalde görmüş olmalıydı. Ama oradaki hayatın güzelliğine dair her türlü hayalden kısa sürede vazgeçti. Günümüzün Batılı bir tarihçisi,[13] o dönemdeki Kazan Üniversitesi'ni [Charles Dickens'ın *Nicholas Nickleby* romanındaki] Dotheboys Hall'a, rektörünün eğitim ilkelerini de Bay Squeers'inkilere benzetir. Örneğin, devletten burs alan öğrenciler, ağır bedensel işleri yapmaya mecburdu. Üniversite alanı tam öğrenci sayısına denk düşecek şekilde, parsellere ayrılmıştı. Aksakov anılarında şunu anlatır: "[Binalar] bana okuduğum türden korkunç bir büyülü şato ya da mahkûm olarak kapatılacağım bir hapishane gibi göründü. Girişteki basamakların yukarısında sütunlar arasındaki koca kapı eski bir yatılı öğrenci tarafından açılınca, sanki beni yutup içine aldı. Kubbeden gelen ışığın aydınlattığı iki geniş ve yüksek merdiven, holden birinci ve ikinci katlara çıkıyordu. Bütün sınıflardan bağırışlar ve birçok sesin çıkardığı karmakarışık bir gürültü geliyordu. [...] Bütün bunları ilk kez gördüm, duydum ve tanıdım."[14]

Tolstoy Rusya'daki yaşamın, kendi ailesi dışındaki yaşamın, imparatorluk otokrasisinin mahiyetinden ve politikalarından dolaysız etkilenen yaşamın gerçek yapısının farkına ilk kez lisede ve daha çok da üniversitede varacaktı.

Kazan bir üniversiteye ancak 1804'te I. Aleksandr'ın üniversiteye hazırlık okulunun statüsünü yükselttiği kararnameyle kavuşmuştu. İlk yıllardaki hocaların hemen hepsi eski ekole mensup sıradan ya da yaşlı kişilerdi; yeni açılan üniversitedeki yedi profesörün çoğu Alman'dı, çünkü gerekli standartta ders verebilecek Rus profesörler düpedüz yoktu. Aydın cesaretini sergileyen Ruslar, hükümetin sıkı baskısına maruz kalacaklarına emin olabilirlerdi. Örneğin, 19. yüzyıl başlarının seçkin Rus matematikçisi N. İ. Lobaçevski'nin Eukleides sonrası geometri üzerine öncü çalışmaları dünyanın her yanında bilim adamlarından takdir görürken, Rusya'da görmezlikten gelindi. Lobaçevski Kazan'da 1827-1846 arasında matematik profesörüyken, neredeyse bütün gayretini üniversitenin müdürü M. L. Magnitski'nin saldırılarına karşı kendini ve meslektaşlarını savunmaya harcamak zorunda kaldı. Bu kişi umduğu matematik kürsüsü başkanlığını elde edemeyince, böyle bir resmi görevi kapmayı başarmıştı. Asıl ikamet yeri St. Petersburg'du ve Kazan'a karşı tutumu hep soğuktu. Nitekim üniversite hakkında eğitim bakanına sunduğu ilk rapor, kapatılması gerektiği yönündeydi. Bu girişiminden sonuç alamayınca, oradaki hocalara karşı bir dizi saldırıya geçerek, ilerici liberalizmden uzak Eğitim Bakanı Kont S. S. Uvarov'a onları ihbar eden raporlar sundu. Bu işi hocaların fesatlığına dair deliller bulmak için öğrencilerin ders notlarını inceleme gibi sinsi biçimlere vardırdı. Üstelik başında Uvarov'un bulunduğu bakanlığın tanımıyla, fesat suçlamasından sakınmak neredeyse imkânsızdı.

Daha önce gördüğümüz üzere, Tolstoy, Kazan'daki ilk yılında Şark dillerinde uzmanlaşmaya karar verdi. Ama öğrencilerin Rus Ortodoks Kilisesi doktrinlerinin herkesçe benimsenmediğini görmelerini sağlayacak herhangi bir şey okumaları son derece sakıncalı sayılmaktaydı. Şark Dilleri Fakültesi'ndeki hocaların "Müslüman halkların dinsel inançlarına ve göreneklerine dair ayrıntılara girmeleri" yasaktı. Bunun yarattığı bir etki varsa, düşünülenin tam tersiydi. Uvarov'un Kazan Şark Dilleri Fakültesi'ni tarif edişi şöyleydi: "Moğolistan steplerinin yarı vahşi oğulları aydınlanmanın bereketli tohumlarını şevkle benimsiyorlar."[15]

Doğruya doğru. Tolstoy'un döneminde fakültede en az bir Buryat Moğol öğrenci vardı ve Arapça dersi alanların Müslümanlığa gönderme içeren hiçbir şey okumamalarının beklenmesine karşın, Kazan Üniversitesi'ne girmiş Müslümanlarla tanışmaları mümkündü. Aynı dönemin Oxfordu'nda, İngiltere Kilisesi'ne mensup olmayan biri diploma almak şöyle dursun, üniversiteye bile giremezdi. Uvarov'un Moğolistan steplerinin yarı vahşi oğullarıyla ilgili görüşleri, Samuel Johnson'ın Metodistleri Oxford'dan atmanın bir gerekçesi olarak, inekleri bahçeden kovmayla ilgili görüşlerinden daha saçma değildir.

Günümüz okurunun "aydınlanma" ibaresinden üniversite hocalarının öğrencilerini Kant, Rousseau, Diderot ya da Voltaire okumaya teşvik ettikleri sonucunu çıkarmaması açısından, eğitim bakanının "aydınlanmanın tohumlar"yla neyi kastettiğine ilişkin biraz açıklamada bulunmak gerekir belki. Tolstoy'un döneminde Kazan'da felsefe okuyan biri için belirlenmiş kitaplar, Aziz Paulus'un Koloselilere ve Timoteus'a mektuplarıydı. Bu karar özel sohbetlerinde ateizme dönük müstehzi ifadeleriyle tanınan, ama resmi konumuyla, "inançsızlığın ve meşru makamlara karşı nefretin ince zehrini" üniversitelerden söküp atmaya kararlı olan Magnitski'nin ısrarıyla alınmıştı.[16]

Dolayısıyla böyle bir ortamda, felsefi sorgulamanın sadece kilise karşıtı değil, hükümet karşıtı da olmayı getirmesi neredeyse kaçınılmazdı. I. Nikolay hükümetinin kendini bizzat Ortodoksluğun (üstelik baskıcı, cahil ve batıl inançlı bir Ortodoksluğun) timsali olarak görmeyi tercih etmesi nedeniyle, hükümete karşı olduğunu açıkça belirtmeksizin bu batıl inançlardan kopmak zordu.

Tolstoy 19. yüzyılın en tanınmış Rus muhaliflerinden biri olacaktı; gerek hükümet gerek daha sonraları Leni, onu, siyasal yelpazede her zaman aykırı çizgide kalmakla birlikte, devrimci uğraşa yarım yamalak girmenin ötesine geçmiş biri olarak görecekti. Bunu büyük bir ölçüde bizzat Tolstoy'un kişiliği, yani onun ve ailesinin kimliği çerçevesinde açıklamak gerekir. Ama birçok şey de o dönemde liberalizmin, anarşizmin ve hükümetten genel hoşnutsuzluğun yuvaları olan Petersburg ya da Moskova yerine Kazan'da üniversiteye gitmiş olması gibi bir tesadüften kaynaklanır.

Tolstoy'un döneminde Kazan, Lenin'in babasının öğrenim göreceği on yıl sonra sıkıntı yaratmaya başlayacak "öğrenci huzursuzluğu"nun hiç görülmediği bir yerdi. Lenin'in Kazan'da öğrenci olduğu 1880'lerde, üniversite müfettişine karşı gösteriler bile düzenlendi; Lenin'in 1887'de üniversiteden atılmasının sebebi böylesine isyankâr bir takımda oynadığı roldü. Tolstoy'un döneminde disiplinin karşı çıkılamaz oluşunun göstergesi, küstah davranışının öğrenci arkadaşlarında yarattığı şoktu. Başka bir öğrenciyle beraber bir tarih dersine geç kaldığında, bir geceliğine okuma odasına kapatıldılar; diğer genç onun üniversite sistemi ve müfredatının saçmalığını kıyasıya eleştirmesindeki soğukkanlılığına şaşırdı. Moskova'da böyle bir şaşkınlık duyulmazdı; aydın ve asi bir genç soylunun tepkisi olağan sayılırdı. Kazan 1840'larda sözgelimi bir Aleksandr Herzen'i yaratabilecek siyasal hoşnutsuzluk ortamından tamamen yoksundu. Herzen radikalizmi 1830'larda Moskova'da bir üniversite öğrencisiyken, rüşeym halinde öğrendi. Çok sevdiği üniversiteden ayrıldıktan sonra, kafa dengi üniversite arkadaşlarından oluşan küçük bir grupla birlikte radikal fikirlerini geliştirdi. Otokrasinin baskıları altında bu *krujok*'un [mahfil] küçülmeye yüz tutmasından ve bizzat hapis cezasına ve Sibirya "iç sürgün"üne maruz kalmasından sonra, Rusya'yı Ocak 1847'de nihayet temelli terk etti. Tolstoy'un Kazan'daki üniversite kliniğinde yattığı sırada, Rus sosyalizminin babası devrimler eşiğindeki Avrupa'yı dolaşıyordu; *krujok*'taki birçok kişiyi bir daha hiç görmemesine karşın, sürgün dönemi boyunca anılarında ve yazılarında onlara hep yer verdi. İnançları açısından tutkulu bir bireyci olmakla birlikte, ona uzaktaki bir kral olarak bakan Rusya'daki bütün radikaller ve devrimciler gibi, küçük bir çetenin var olduğu düşüncesiyle hayata tutundu. Asilik tavrı onunkine benzeyen, ama sonunda tamamen farklı bir yola giren Tolstoy, gençliğinde bir aydın çevresine mensup olmanın getirdiği böyle bir avutucu duygudan yoksun kaldı.

Üniversite arkadaşlarını görünüşlerine bakarak seçtiği yolundaki ifadesi samimidir. Dünyayı düzeltme yolunu tartışmaktansa, sarılı bir kızakta yakışıklı bir delikanlıyla birlikte dolaşmayı yeğ tutardı. Gecenin geç vakitlerini siyasal tartışmanın incelikleriyle değil, içki âlemiyle ve zamparalık serüvenleriyle geçirirdi. Kazan gibi bir yerde epeyce politikleşmiş bir öğrenci hareketi olmadığı sürece, belirsiz bir hoşnutsuzluk yerine siyasete ilginin, dünyanın zıvanadan çıktığına dair bir sezginin aklına gelmesi zordu. Böyle bir ortam hiç yoktu.

İstatistiksel olguları göz önünde tuttuğumuzda Tolstoy'un yalnızlığı, hissetmiş ya da uydurmuş olabileceğinden neredeyse daha abartılı görünür. Kazan'da öğrenci olduğu sırada, imparatorluğun nüfusu 60 milyon civarındaydı. Üniversiteli sayısında 1842-1847 arasında çarpıcı bir artışın olduğunu varsaymak için bir sebep olmadığından esas alınabilecek bir veriye, beş yıl

önceki sayıma göre, bütün imparatorlukta üniversiteye giden 3.488 öğrenci vardı. O yıl bunların sadece 742'si diploma aldı.

Günümüzün Batı dünyasında olduğu gibi, Sovyetler Birliği'nde elverişli nitelikteki herkese açık bir ideal olan yükseköğrenim, Tolstoy'un döneminde Rusya nüfusunun çok küçük bir kesiminin ulaşabildiği bir şeydi. Tolstoy bir yıl Şark dilleri okuduktan sonra hukuk bölümüne geçti. Bu daha da küçük bir seçkin kesime girmesini getirdi; çünkü eski düzenin Rus üniversitelerinde sadece aristokrasinin üst mertebedeki mensuplarının hukuk öğrenimi görmelerine izin verilirdi.

Tolstoy'un o dönemde ders aldığı D. I. Meyer adlı profesör, delikanlıyla ilgili olarak 1849'da, yani üne kavuşmasından önce, oldukça garip sezgiyle şu izlenimi not düştü. "Bugün onu bir sınavdan geçirdim ve hiç de ders çalışmaya istekli olmadığını fark ettim. Öylesine anlamlı yüz hatları ve öylesine zekice bakan gözleri var ki, iyi niyetle yaklaşıldığında ve serbest bırakıldığında, gelişip dikkate değer bir kişi haline gelebileceği kanısındayım."[17]

Profesör Meyer'in etkisiyle, Tolstoy sahiden derslerine çok sıkı çalışmaya yöneldi. Geçmişte nasıl Dmitri'nin dindarlığı onda kısa süreliğine dini bütün bir Ortodoks ve Sergey'in uçarılığı onda çapkın biri olma isteği uyandırdıysa, Tolstoy'un (Kazan'da okurken böyle bir bağlılık duyduğu ilk ve tek kişi olan) hukuk profesörüne hayranlığı da ona sınavlarından geçme isteğini aşıladı. "Bana göre, sevginin başlıca belirtisi sevgi öznesini gücendirme ya da hoşnutsuz etme korkusudur; sevgiyi ancak bu korku sağlar."

Meyer öğrencisinden Büyük Yekaterina'nın "Yeni Bir Kanunname Tasarısı Hazırlamakla Görevli Kurula Talimat"ını Montesquieu'nün *De l'esprit des lois* (*Kanunların Ruhu Üzerine*) kitabıyla karşılaştıracak bir tez hazırlamasını istedi. Tolstoy'un o dönemdeki günceleri bunu son derece yararlı bir alıştırma saydığını gösterir. Notlarında daha sonraları benimseyeceği görüşlere, anarşiyi savunmaya ve benzeri şeylere işaret edecek hiçbir şey yoktur. Katışıksız bir otokratik yönetim sistemi anlayışına yönelik eleştiriden eser bulunmaz. Daha önce belirttiğimiz gibi, o dönemdeki bir üniversite öğrencisinin kendisinin ve hocasının başını derde sokmayı göze almaksızın, resmi bir metinde hükümete yönelik eleştirileri dile getirmesi düşünülemez bir şeydi. Tolstoy'un düştüğü özel notlara bakılırsa, hiçbir şey böyle bir husumet duyduğuna işaret etmez. Sonraki kişiliğinin tek ipucu, idam cezasını kınamasıdır; ama iyi yasaların ahlakla eşanlamlı ya da onun yerine geçebilir olması gerektiği inancı tam da "Tolstoy'a yaraşır" niteliktedir.

Bir Rousseau çömezinin Büyük Yekaterina'nın, daha sonraları "ahmak bir cahil ve azgın bir fahişe" olarak yerden yere vuracağı bir kadının despotça görüşlerini nasıl benimsemiş olabileceği sorulabilir. Bunun cevabı 19 yaşındaki Tolstoy'un henüz kişiliğine tam kavuşmamış olmasıydı herhalde.

On dokuz yaşındaki gençlerin çoğundan daha fazla özelliği vardı: Romantik bir devrimci olduğu kadar, memuriyette kariyer edinmek isteyen biriydi; özgür düşünceli bir doğa tutkunu olmasının yanı sıra, kimi zaman suçluluk duygusuyla dolu bir Ortodoks'tu.

Bu suçluluk cinseldi. Fahişelerle tanışmasına kardeşlerinin aracılık etmesi, böyle şeyleri aile içinde tutmayı seven Tolstoy'a özgü bir davranıştı. Anlaşıldığı kadarıyla ağabeyi Sergey tarafından ilk kez bir geneleve götürüldüğünde yaklaşık 14 yaşındaydı. Bize "bu işi becerdikten" sonra yatağın yanında dikilip ağladığını anlatır.[18]

Bunun doğru olup olmadığını bilmek mümkün değildir. Tolstoy'un kişisel geçmişindeki bu mühim olayın Kazan'daki manastırların birinde bu amaca mahsus bir odada geçtiğini aktarışı da tarihçileri şaşırtmıştır.

Tolstoy daha sonraları Kazan fahişesiyle hayal kırıklığı yaratan ilk ilişkiyi tamamlayıcı bolca tecrübe edinecekti: Hizmetçiler, Çingeneler, köylüler ve zamanla bir eş, onun yatağını paylaşacak ve hayvani iştahı ile cinsel ilişkiye karşı manevi tiksinti duygusu arasındaki sert çelişkilere tanık olacaktı. Eğer bekâretini gerçekten bir manastırda kaybettiyse, bunda bir tür Manişeist uygunluk vardı. Doğru olsun ya da olmasın, dizginlenemez arzuları, bir kardeşin onu kışkırtışı, kadının cazibesine kapılmayı sulugöz utancın izleyişi konusunda yaşlılığın onda uyandırdığı imgelerin her biri sökülüp atılamaz kendi hikâyesini anlatır. Ağlasa bile cinsel ilişkiden geri kalmadı. Cinsel suçluluk duygusunu daha abartılı yaşayan, bunu özel yaşamda atlatmada daha sakar olan, konuyu edebiyatta işlemede ise onun yaratıcılığını aşan çok az sanatçı vardır.

Tolstoy'un seksle ilgili azap dolu duygularının sebeplerinden bazıları muhtemelen Freud tabiriyle onarılamaz geçmişte yatar, hatta belki hatırlayamadığı annesinin ölümünden öncesine iner. Ama bazıları hemen görünecek kadar barizdir; en başta da fahişelerle üç yıl boyunca yatıp kalkmanın sonunda belsoğukluğuna yakalanışını belirtmek gerekir. Bir zührevi hastalık kliniği, kişinin kendi bedenine karşı nefret duyguları edinmesine çoğu yerden daha elverişlidir. Tam da derslerinin iyiye gider gibi göründüğü sırada, Tolstoy'da irinli akıntı ve kaşıntı gibi ürkütücü arazlar ortaya çıkınca, tedavi için üniversite kliniğine götürüldü.

Kazan gibi küçük bir yerde bir üniversitenin zührevi hastalık kliniğinin bulunması, sorunun yaygınlığını gösterir. Zührevi hastalıklar 19. yüzyıl Rusyası'nda, Batı ülkelerinden aşağı kalmayan bir salgın düzeyindeydi. Nitekim Abraham Lincoln'dan Baudelaire'e kadar tanınmış frengililerin şaşırtıcı yelpazesiyle, geçen yüzyılın tıp tarihi göz önünde tutulduğunda, tek koruyucu tedbirin cinsel ilişkiden kaçınma olduğu kanısına varılabilir. Tolstoy'un babası da pekâlâ frengi kapmış olabilir; ani ölümünün ve çocuklarındaki

hiperaktifliğin büyük olasılıkla frengi arazları olduğu ileri sürülmüştür. Ama bu savı daha ileriye götürecek bir bulgu yoktur. Tolstoy'un kendisi son derece nahoş, ama çok daha az tehlikeli belsoğukluğuna yakalanması açısından nispeten şanslı sayılırdı.

Belsoğukluğuna yakalananların gördüğü cıva tedavisinin şakası yoktu. Hastalıkla bağlantılı tehlikelerden biri üretra daralmasıdır; bunun yol açtığı idrar güçlüğünü vücut zehirlenmesi izleyebilir. Samuel Johnson'ın biyografi yazarı olan ve belsoğukluğu sıkıntısı ömür boyu süren James Boswell'in ölüm sebebi buydu. Cıvadan beklenen etki, idrar yolunu temizleyip açmasıydı. Ama sıvı metal söz konusu bölgeye kendi başına kolayca ulaşamadığından, erkek cinsel organından zerk edilmesi şarttı. İlkel şırıngalardan ve pek ehil olmayan doktorlardan dolayı klinikte başlarına bir şanssızlığın daha gelebilecek olmasına karşın, tarihin Boswell ve Tolstoy gibi meşhur zamparalarından hiçbirinin kadın peşinde koşma iştahının kesilmemesi kesinlikle doğanın gücünden gelen rahatlatıcı bir takdir nişanesidir.

Tolstoy'un dünyadaki yalnızlığına daha önce değinmiştik. Tarih onu bir azınlık sınıfının bir azınlık mensubu kılarken, o sınıfa özgü ayrıcalıkların birçoğundan yoksun bıraktı. Yani, üst düzey aristokrat ailelerden birine, ama o ailenin yoksul bir koluna mensuptu. Anne babasız olduğundan, ne Moskova sosyetesinin köhne, katı dünyasında ne St. Petersburg'un heyecan verici metropol ortamında yetişti.

On dokuz yaşındaki Tolstoy şimdi klinikte fiziksel olarak mahsurdu. Hayatında ilk kez tamamen yalnızdı. Çoğu soylu genç gibi, derslerde ve yürüyüşlerde bile ona bir uşak eşlik ederdi. (Aynı konumdaki Herzen'in Moskova Üniversitesi'nde kitaplarını sürekli taşıyan bir uşağı vardı.) Tolstoy'un arkadaş olduğu Vanyuşa adlı uşağı dahi ondan uzaklaşmıştı. Kardeşler, kuzenler ya da halalar yoktu, şamatacı dostlar yoktu. Sadece acı, utanç ve kliniğin boş duvarları vardı. Tolstoy bir günce tutmaya bu mecburi yalnızlıkta başladı. İlk sözleri şöyleydi: "Kliniğe gireli altı gün oluyor. [...] Genellikle bulaşan kaynaktan belsoğukluğunu kapmış durumdayım."

Tolstoy'un gerçek tarihinin bu sözleri yazdığı günde başladığı söylenebilir. Ne de olsa, ona değer vermemizin ve hikâyesini ilginç bulmamızın sebebi bizde oluşan bir tasavvurdur. Tolstoy bazı maceralar yaşayacaktı; Paris'te bir adamın kellesinin uçurulduğunu görecek, Kırım Savaşı'na katılacaktı. Ama hayatının dış şartları çoğunlukla herhangi bir 19. yüzyıl Rus soylusununkinden daha ilginç değildi. Onu ayrı kılan şey, zamanla gelişip kurmaca eser vermeye dönüşecek bir uğraş olarak günce tutmaya koyulduğunda geçirdiği değişimdi.

Birçok açığını kapatmaması halinde, ömrünün son günlerine kadar bir günce yazarı olarak kalacaktı. Güncesi bir günah çıkarma melcesi, bir defter,

bir ahlaki yasalar kataloğuydu. Asla bir Boswell'in ya da bir Pepys'in tuttuğu türden sohbet tarzında, gözleme dayalı günce olmayacaktı. Dikkatini büyük ölçüde başka insanlara yönelten bir günce değildi. İlgi odağı her zaman ve geri kalan ömrü boyunca bizzat kendisiydi.

Dolayısıyla, güncesi kendini anlatmaktan ziyade kendine bir gelecek tasarlamanın bir aracıdır. Gerçekte nasıl biri olduğunun bir dökümünden ziyade, ulaşmak istediği kişiliğin bir tür tasarımıdır. Tolstoy'un kurmaca eserlerinin kökleri bu tasarım ve dönüşüm sürecinde görülür.

Güncesine 17 Nisan 1847'de düştüğü notta, "Bir insan hayatının amacı nedir?" diye sorduktan sonra, bunun "gelişim", "var olan her şeyin gelişimi" olduğunda karar kılar. Tam olarak neyi kastettiği belli olmasa da, bütün potansiyelini ve yeteneklerini ortaya çıkarması gerektiği kanısına vardığı söylenebilir. Çünkü ardından şunu ekler: "Hayatım için bir amaç, hem genel hem yararlı bir amaç bulamazsam, insanların en mutsuzu olurum; yararlı olmalı ki, ölümsüz ruhum tam olgunluğa varınca haliyle daha yüce ve ona yaraşır bir varoluşa geçsin. Böylelikle bütün hayatım bu yegâne amaca ulaşmaya dönük sürekli ve yoğun bir çaba içinde geçecektir..."[19]

Yakında girmesi gereken sınavlarla ya da üniversiteden ayrılmayla ilgili hiçbir ifadeye rastlamayız. Oysa iki gün sonra, yani 19 Nisan'da üniversite yetkililerine "sağlık bozukluğu ve ailevi durumlar gerekçesiyle" eve dönüşüne izin verilmesi için başvurdu. Bu dilekçeyi verdiği tarihte güncesine düştüğü not şundan ibarettir. "Çok geç uyandım ve o gün ne yapacağıma ancak saat ikide karar verdim."[20] Bağlamı dışında okunduğunda, gününü aylakça geçirdiği izlenimine varılır. Ancak Kazan Üniversitesi idaresine verdiği dilekçenin tarihiyle çakışmasından dolayı, saat ikide vardığı "karar"ın aslında eve, yani Yasnaya Polyana'ya gitmeyle ilgili olduğunu varsaymak durumundayız. Bunun sebebine ilişkin bir açıklama yoktur.[21]

O sırada Tolstoy klinikten çıkmıştı ve yeniden kardeşleri Sergey ve Dmitri'nin yanındaydı. Bir süre önce, Yuşkov konağından uşaklarıyla birlikte ayrı bir daireye taşınmışlardı. Buna Albay Yuşkov'un evindeki gençlerin külhanbeyi tavırlarından usanmasının mı, yoksa onların zorba enişteden sıkılmasının mı yol açtığına dair bir kayıt yoktur. Pek büyük sayılmayacak Yuşkov konağında onlara yetecek yer yoktu belki de.

Peki, Tolstoy'un "üniversitedeki son sınav için gerekli hukuk dersine baştan sona çalışma" yönündeki ivedi arzusunu ifade ettiği 17 Nisan ile ayrılma dilekçesini verdiği 19 Nisan arasında ne yaşandı?

İki hususun akılda tutulması gerekir. Tolstoy önceki yılın sınavlarında feci denecek kadar kötü notlar almıştı. Arapçayı tam öğrenmesine ve diğer bazı Şarkdillerine ilişkin temel bilgileri edinmesine karşın, sınavın sözlü kısmında yöneltilen bazı basit coğrafya soruları "çakması"na yol açmıştı. Fransa'nın

başlıca limanları hangileriydi? En ufak fikri yoktu ve Rusya tarihinin en basit gerçeklerinden aynı ölçüde bihaberdi. Yumurta kapıya dayandığında, bir daha böyle bir aşağılamaya maruz kalmayı pekâlâ istememiş olabilir. Ne de olsa, o dönemde bir üniversiteden diploma almaksızın ayrılmak gayet olağandı.

İkinci husus, yani Tolstoy'un 11 Nisan 1847'de aile mirasından pay alması çok daha can alıcıdır. Klinikteki ilk yalnızlık tecrübesi perişan edici olduğu kadar heyecan vericiydi de; hayatının kendisine ait olduğunu belki daha önce olmadığı kadar fark etti. Çocukluğunda "Yusuf ve kardeşleri" hikâyesine düşkünlüğünün anlamlı yanı, geniş bir ailenin ikinci küçük mensubunun hepsinden bir ayrılık döneminin ardından, ulaştığı yüksek konumla onlara hayatlarını ve kaderlerini elinde tutacak kadar hükmeden bir noktaya geldiği hikâyedeki aşırı duygu ikilemidir. Ama bu başarı Yusuf'un kardeşlerinden uzak olduğu Mısır'da kişiliğini kanıtlamasını sağlayan bir ayrılık döneminden sonra gelir.

Nikolay daha önce orduya katılmıştı. Sergey Kazan'daki öğrenimini tamamlamak üzereydi; bu durumda Tolstoy "abdal" kardeşi Dmitri'yle baş başa kalacaktı. Anılarında onu idolleştirmesine karşın, Kazan'dan ayrıldığı 1847'den Dmitri'nin ölümüne kadar onu pek fazla görmemiş olması önemli bir noktadır.

Aile mirasını paylaşma, önceki yazdan beri babalarının yedieminiyle görüştükleri çapraşık bir işti. Erkek kardeşlerin özellikle üzerinde durduğu husus Marya'nın yoksul duruma düşmemesiydi. Nitekim vasiyeti tenfiz memuru, Kafkasya'da görevli Nikolay'a şunu yazmıştı: "Seni bir baba gibi seven Marya Nikolayevna'ya karşı kardeşçe sevgini biliyorum."

Varılan nihai mutabakatla Marya'ya 150 kadar serfin ve 958 *desyatina* arazinin bulunduğu bir malikâne olan Pirogev kaldı (Bir *desyatina* yaklaşık bir buçuk hektardır). Diğer malikâneler ve serfler erkek kardeşler arasında paylaşıldı. Bu paylaşımın çok hakkaniyetle yapılması dikkat çekicidir. Örneğin, Nikolay bir *desyatina*'nın epey üzerinde araziye ve 317 serfe sahip Plotitsna adlı daha büyük bir malikâneyi aldı; biniciliği seven Sergey'in payına hara ve yaklaşık 2.075 *desyatina* arazisiyle mirasın en değerli malikânesi Pirogovo düştü. Ama bu kardeşler küçük kardeşlerine "gümüş ruble" olarak tazminat ödediler. Lev'e Nikolay'ın 2.500, Sergey'in ise 1.500 gümüş ruble ödemesi kararlaştırıldı. Sergey'den 7.000 gümüş ruble alan Dmitri'ye, ayrıca 331 serf ve arazisi 1.000 *desyatina*'yı aşan bir malikâne verildi.

Lev'in miras payında belirtilen paraların yanı sıra, Tula ilindeki birkaç malikâne vardı: Yasenki, Yagodnoya, Mostovoya Puşotş ve Malaya Vorotinsk. Ailenin yetiştiği malikânenin en küçük oğula geçmesi âdeti uyarınca, Volkonski sülalesinden kalan Yasnaya Polyana malikânesini de aldı. Böylece toplamda yaklaşık 1.485 *desyatina* araziye ve 330 serfe sahip oldu.

Bu sayıları somut ya da kafada canlandırılabilir gerçeklere çevirmek oldukça zordur. Acaba Tolstoy ne kadar zengindi? Eskiden Kazan valisi olan müsrif Tolstoy dedesinden çok daha yoksuldu. Rusya'da Şeremetyevler gibi daha zengin aileler yılda 700 bin ruble civarında gelire ve 200 bin serfe sahipti.[22] Tolstoy'un her iki ebeveyninin mensup olduğu üst düzey soyluların, yani azametli derebeyi sınıfındaki ailelerin 1.000'den fazla serfe sahip olması genelde beklenir bir durumken, "eşraf" ailelerinin serf sayısı 500 dolayındaydı. 100'ün altında serfe sahip biri, "yoksul" *dvoryane* sınıfı içinde sayılırdı.[23] Tolstoy'un ailesindeki düşüş son 20 yılda çok belirgin düzeydeydi. Öte yandan 19 yaşında 4.000 ruble, 1.200 hektar arazi ve 330 köle gibi bir mirasa konmak tam yoksulluk sayılmazdı.

• • •

Miras paylaşımı 11 Nisan 1847'de, Tolstoy'un klinikten çıkışından kısa bir süre sonra resmi hale getirildi. Yaklaşan sınavlar için sıkı biçimde çalışmaya karar vermişti. Ama kararlılığı bir hafta sürdü. Üniversiteden ayrılmak için 19 Nisan'da izin istedi; öğrenimlerini sürdüren Dmitri ile Sergey'i Kazan'da bırakarak Yasnaya Polyana'nın yolunu tuttu.

Tolstoy'un üniversite öğrenimini bırakmaya ya da Kazan'dan ayrılmaya "karar" verdiğinden söz etmek, hiç de var olmayan bir kesinliği ve rasyonelliği ima eder. Ayrılışının tek rasyonel açıklaması, ortada bir açıklamanın bulunmadığıdır. "Halacık"ın yanına dönmeye dürtüyle karar verdi. Çalkantılı yaşantısında, iç dünyadaki krizin kaçışla çözülüşünün son örneği değildi bu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

"Dünün Tarihi"

1847-1850

Hangi meslekte dikiş tutturacağımızı
ancak bir kez yanılgıya düştükten sonra sezeriz...
Bir Toprak Sahibinin Sabahı

Tolstoy Nisan 1847'de eve döndüğünde, ilkbahar daha yeni uç vermek üzereydi.[1] Köyleriyle, çiftlikleriyle ve müştemilatıyla birlikte malikâne, şirin görünümlü ve hafif engebeli bir kırın ortasındaydı. 19. yüzyıl Ruslarının bir karayolu saymış olabilecekleri toprak yoldaki tekerlek izlerinden ve çukurlardan kaçınan araba, yaşlı Prens Volkonski'nin Napoléon döneminde inşa ettirdiği iki kuleciğin arasından geçti. Kuleciklerin üstündeki badana artık pul puldu ve tuğla örgüsü aradan geçen 30 yılda kırık dökük hale gelmişti. Kuleciklerden sonra araba, Rus edebiyatında adeta bir yurtseverlik ve nostalji klişesine dönüşen gümüşi huş ağaçlarının sıralandığı yolda ilerledi; huş ağaçlı yolun sonunda ilk bakışta New England koloni mimarisini hatırlatan iki katlı ve badanalı konak vardı. Yakındaki tek katlı uşak konutu pek aşağı kalmayan zarafetteydi. Volkonski Dede burayı yaptırırken, konak hizmetçilerinin kalacakları odaların yanı sıra, atölyelerle, dokuma ve halı örme tezgâhlarıyla, dikiş ve dantel odalarıyla donatmıştı.

Yeni toprak sahibinin gelişini izlemek üzere toplanan köylüler, tarif edilemeyecek kadar kirli ve sefildi. Koca konakta bile, yakından bakılınca hemen görülebilen bakımsızlığın ve çürümenin her türlü belirtisi vardı. Uzun süre önce yaşlı Volkonski'nin diktiği İngiliz bahçesi çaptan düşmüştü. Süpürülmemiş patikalar otlarla kaplıydı. Çatının görünüşü berbattı. Güzel oyulmuş kafeslerle çevrili verandanın ahşap kısımları çürümeye ve parçalanmaya yüz tutmuştu. Ama onu bekleyen Tatyana Hala verandadaydı. On dokuz yıl süren duygusal ve coğrafi kargaşadan sonra, yuvaya bir dönüştü bu.

Bazıları için, asıl doğum yeri neredeyse hiç önem taşımaz. Tolstoy için ise, Volkonski mirası ahşap binaların ve çamurlu yolların bir yığışımı olmanın çok ötesindeydi. Konak da bir mesken olmanın epey ötesinde öneme sahipti. O zamana kadar, hayatındaki değişmeyen tek şeydi. Ailesinin talihi iki yaşına gelmesinden itibaren dehşet verici sarsıntıyla ve hızla değişerek, onu kâh Moskova'ya kâh Kazan'a, kâh şu halanın kâh bu halanın yanına savurmuştu. Tıpkı Tatyana Hala gibi, Yasnaya da Tolstoy kardeşlerin hayatında değişmez bir unsur olarak kaldı; yaz tatillerinde her zaman Yasnaya'ya dönmeye çalıştılar. Tolstoy açısından buranın önemi anılardan ziyade, hafızanın kavrayış yetisinin ötesinde olaylarda ve kişiliklerde görülür. Zihninde Volkonskilere ve onların dünyasına dönmesi sırf aile tarihine dönük kaprisli bir merak değil, kaçınılmaz bir duygusal zaruretti. Bu arayışta elinin hep

boş kalması, sanatında temel bir unsurdur. Yasnaya'da yıllardan beri sürekli kaldığı yaşlılığında bile, güncesi bahçede yürüyüp annesini düşünmesiyle ilgili notlar içerir. "Evet, konuşamadığımdan ona hiç böyle seslenemediğim sevgili annem. Evet, o benim en yüce saf sevgi timsalim; mesafeli ya da ilahi değil, sıcak ve dünyevi bir anne sevgisi. Buruk, bezgin ruhumu cezbeden şey bu. Sevgili anneciğim, beni okşa."[2]

Konağın içinde bizzat Tolstoy'un doğduğu deri kaplamalı bir yeşil kanepe vardı; daha sonraları karısının çocuklarından birçoğunu (sıklıkla büyük ağrı ve sıkıntı pahasına) orada doğurması için ısrar edecekti. Bu fetişin vurgulamayı gerektirmeyecek kadar bariz önemi vardır. Aileden miras kalan konağın 19 yaşındaki sahibi soğuk ve tozlu odaları gezerken, Tolstoyların ve Volkonskilerin ona tepeden bakan portrelerini görmüş olmalıydı; amcalar, kuzenler, atalar varken anne yoktu. ("Garip bir rastlantıyla hiçbir portresi bugüne kalmış değil; öyle ki, onu gerçek maddi bir varlık olarak kafamda canlandıramıyorum. Bir bakıma bundan memnunum, çünkü onu kavrayışımda sadece manevi kişiliği var ve hakkında bildiğim tek şey güzel olduğu.")[3] Konaktaki sahanlıkların ve yemek odasının duvarlarından onu süzen üniformalı adamların ise fazlasıyla maddi bir varlığı vardı ve genç Tolstoy'a bakışları iç karartıcı küçümsemeyle doluydu. Yasnaya Polyana daha iyi günler görmüştü. Rusya daha iyi günler görmüştü. Aile (en azından bu kolu) daha iyi günler görmüştü. Büyük Yekaterina döneminde aileden tahtın generalleri, diplomatları ve bakanları çıkmıştı. Sarayda hâlâ Volkonskiler ve Tolstoylar vardı, ama hepsi bazı uzak kuzenlerdi ve varlıkları sadece Tolstoy'un yoksulluğunu ve istikametsizliğini kendinden kuşku duymasına ve kendini ayıplamasına yol açan başka bir vesile haline getirdi.

Tolstoy'un ivedi olarak Yasnaya Polyana'yla ilgili bir şeyler, malikâneleri ve serflerin maddi refahını düzeltecek bir şeyler *yapma* gereğini duymasına şaşırmamalıyız. Tehlikeli bir liberal sayılamayacak I. Nikolay bile 1842'de Devlet Konseyi'nde konuşurken, "ülkemizde serfliğin mevcut haliyle herkes için elle tutulur ve gözle görülür bir kötülük olduğuna hiç kuşku bulunmadığını" itiraf etmişti. Ama ona göre, serflere özgürlük vermek ve bütün reformları hemen hayata geçirmek aslında sıkıntıya ve sosyal düzensizliğe yol açacaktı. Daha sonraki hükümetler gibi, o da "farklı bir düzene tedrici bir geçiş" çağrısında bulundu ve bir sürü sorunun suçunu, serfleri bulundukları düzeyin ötesinde eğitmeye kalkışan ahmak toprak sahiplerine yıktı. Tolstoy da bir süre sonra bu soylu takımına katılmaya heveslendi. Duruma çekidüzen verme, serflerin yaşam şartlarını iyileştirme ve işlerin yürütülüşünde onlara daha fazla söz hakkı tanıma yönünde bir içgüdüye kapıldı. Ama serfler ile başlarına geçen yeni ve genç toprak sahibi arasındaki uçurum muazzamdı; Tolstoy çok geçmeden kendi küçük yöresinde bu 19. yüzyıl Rus marazına

kafa yormaya yöneldi. Otokrasinin ülkeyi yönetmek için köken ya da eğitim itibarıyla donanımlı kişilere böyle bir yetki vermesi söz konusu değildi. Ama yönetim süreçlerine katılma umudunu taşımasalar bile, şehirlerde toplanmaya eğilimliydiler. Statülerinin mükâfatı ise arazi ve serf edinmekti. Dolayısıyla Rusya'da sahipleri sorumluluk üstlenme açısından beceriksiz ya da isteksiz olan çok sayıda bakımsız malikâne vardı. Malikâneler bazen bir vekilin eline, bazen de kendi haline bırakılmaktaydı; bu gaip ya da ihmalkâr toprak sahiplerine ait serfler biçare durumdaydı. On dokuz yaşındaki Tolstoy, mirasa konmuş biri olmanın ikilemine ister istemez düştü; malikânesinin çok önemli duygusal anlamla yüklü bir yer olması, onun açısından işleri kolaylaştırmadı. Kafası malikâneye dönük tasarıların yanı sıra, kendisiyle ilgili tasarılarla doluydu. Aşırı üşengeçliğin ve ateşli hırsın karışımı garip bir kişiliği vardı. Hayatı o zamana kadar bir keşmekeş içinde geçmişti. Sonraki iki yıl için şunları planladı:

> (1) Üniversitedeki bitirme sınavım için gerekli hukuk derslerinin tamamına çalışmak. (2) Pratik tıbbı ve biraz da teorik tıbbı öğrenmek. (3) Dilleri incelemek: Fransızca, Rusça, Almanca, İngilizce, İtalyanca ve Latince. (4) Hem teorik hem pratik tarımı öğrenmek. (5) Tarih ve coğrafya üzerine çalışmak. (6) Lise düzeyinde matematik öğrenmek. (7) Bir tez yazmak. (8) Müzikte ve resimde mükemmel bir düzeye ulaşmak. (9) Kuralları yazıya dökmek. (10) Doğa bilimlerine ilişkin bazı bilgiler edinmek. (11) İnceleyeceğim bütün konular üzerine denemeler yazmak.[4]

Ne de yüklü bir program. Bir roman yazmayı içermemesi şaşırtıcı değildir. Aslında, böyle bir şey Tolstoy'un aklında hiç yoktu. Listede tıbbın ve tarımın yer alması bu uğraşa kısmen de sorumlu bir toprak sahibi olmak için girdiğini gösterir. Bir bütün olarak alındığında, Tolstoy'un hayatındaki çok çarpıcı şeylerden biri, bu zorlu çalışma programını sonuçta adamakıllı hayata geçirmesidir. Diller faslına Türkçe ve Arapça, ömrünün son yıllarında Yunanca ve Felemenkçe alanında yetkinleşmeyi de ekleyebilirdi. Resimde mükemmelliğe belki hiç ulaşamadı. Ama bütün diğer alanlarda yetkin hale gelecekti; hiç kuşkusuz bunun başta gelen sebebi, gençliğinde uslanıp eğitim almaya duygusal bakımdan yatkın olmadığını keskin bir kavrayışla bilmesiydi. Kaldı ki, kırsal alanda gözde bir "Halacık"la birlikte yalnız yaşayan 19 yaşında bir gencin böyle bir çalışma programına başlamak için gerekli teşviki ve sürdürmek için dışarıdan dayatılan bir disiplini bulacağını hayal etmek gerçekçi değildi. Yasnaya Polyana'daki ilk birkaç ayında, Kazan'dan kurtulmuş olmanın ve güçlü bir yuvaya dönüş duygusunun tadını çıkardı. Çocukluk anılarına yeniden dönmenin yanı sıra, iğrense bile köylü *izba*'larını (kulübeler) yoklama, vahşi hayvan avlama, kırdaki komşuları ve akrabaları

ağırlama gibi çeşitli meşgaleler buldu. O aşamada aldığı kararların hiçbirini hayata geçirme şansı yoktu, belki sadece kuralları yazıya geçirme kararı dışında. Kâğıda döktüğü şeyler arasında, duyguları kontrol etmeye ilişkin kurallar, sevgiyi iradeye tabi kılmaya ilişkin kurallar (sözgelimi, pek umut olmasa bile, "kadınlardan uzak dur" tembihi), evrensel sevgi duygularını uyandırmaya ilişkin kurallar, olaylardan ders çıkarma gibi çeşitli yetileri edinmeye ilişkin kurallar vardı. Ama hayatın içinde hiçbir ders çıkarmadı.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Rusya'nın büyük keşmekeş içinde olmasının bariz sebeplerinden biri, malikâne sahiplerinin orada yaşamayı çok can sıkıcı bulmalarıydı. Tolstoy'un kurallarına yansıyan zevklerin ve özlemlerin (akıllı ve ufuk açıcı olsa bile) "Halacık" ya da (onları hayal gücü ve cinsellik bakımından ilginç bulsa bile) köylüler tarafından tatmin edilemeyeceği besbelliydi. Tolstoy'un muhabbete, misafir odalarına, konser salonlarına ve kütüphanelere ihtiyacı vardı. Kısacası, şehirde olması şarttı. Rousseau'nun kırsal ve ilkel yaşam kültünü, Kazan'ın hareketli ve gürültülü ortamıyla çevriliyken hayal olarak çekici bulmuştu. Rousseau'nun hayaline ilke olarak hep bağlı kaldı. Ancak pratikte Yasnaya Polyana ilk birkaç aydan sonra feci halde canını sıktı.

Yaz sonuna doğru yanında kalmaya gelen kuzeni (ve müstakbel eniştesi) Valeryan Petroviç Tolstoy, daha sonra Sibirya'da memuriyet süresini tamamlamak için ayrıldı. Arabasının (*tarantas*) hareket ettiği sırada, Lev Nikolayeviç içinden gelen dürtüyle ona katılmak üzere arabaya atladı; gidip kışı Sibirya'da geçirmek için verdiği karara uymaya tamamen hazırdı. Neden olmasındı? Orada acaba yapılacak başka neler vardı? Valeryan yanına küçük bir el valizi almış olmasına karşın, başında şapkasının olmadığına ve bunun Sibirya'da sıkıntı yaratabileceğine dikkat çekti. Tolstoy arabayı durdurdu ve aşağıya atladı.

Bu küçük hikâye hayatının o dönemecinde büsbütün amaçsız ve istikametsiz olduğunu açığa vurur. Bizler Tolstoy'un kim olduğunu ve günün birinde *Savaş ve Barış*'ı yazacağını biliyoruz. Ama böyle bir bilginin genç adamın kendisine nasip olması söz konusu değildi. Yasnaya Polyana'yı miras aldığında, sahiden de 19. yüzyıl başlarının Rus edebiyatındaki romantik kahramanlarının herhangi biri kadar başıboş, Çatski ya da Olenin kadar miskindi. Bu arada olay, Tolstoy'un biyografisi için kurmaca eserlerini eleştiri süzgecinden geçirmeksizin bir kaynak olarak kullanmanın ne kadar tehlikeli olabileceğinin iyi bir örneğidir. Örneğin, daha sonraları tasarladığı, ama asla bitiremediği ve *Bir Toprak Sahibinin Sabahı* [*Utro Pomeşçika*] adı verilecek hikâyenin, hatıra ve ilham kaynağı açısından büyük ölçüde bu döneme dayandığı savını hiç kimse sorgulamaz. Tolstoy yaşlılığında, Alman biyografi yazarı Löwenfeld'le konuşmasına malikâne çevresinde bir yürüyüş için ara

verdiğinde, "Evet, tam da genç toprak sahibinin bütün hayal kırıklıklarını yaşadığı *selo*'dayız [köy]" diyecekti.[5]

Ama romanın kahramanı, bizzat Tolstoy gibi bir avare olmak şöyle dursun, kesin cevval biri gibi görünür. Daha ilk sayfada (Tolstoy'un aksine) üniversite öğrenimini tamamlamış olan ve malikânesinde bir yaz geçirdikten sonra gözde halasına kendini köylülerinin hayatını iyileştirmeye adamayı tasarladığını yazan 19 yaşındaki bir prensle karşılaşırız.

> Sana daha önce yazdığım gibi, buradaki işlerin tarif edilemez düzensizlik içinde olduğunu gördüm. Onlara çekidüzen vermeye ve onları anlamaya çalışırken, asıl kötülüğün bizzat köylülerin çok hazin ve yoksul durumunda yattığını, bunun ancak çalışmayla ve sabırla düzeltilebileceğini fark ettim. Köylülerimden sadece ikisini, David ile İvan'ı ve aileleriyle birlikte sürdürdükleri yaşamı görebilsen, eminim ki, sırf o iki talihsizin görüntüsü niyetimi açıklamak için söyleyebileceğim her şeyden daha fazla ikna edecektir seni. Bu 700 kişinin refahını gözetmek kutsal ve dolaysız görevim değil mi?[6]

Tolstoy'un mirasını kurmacanın gereği açısından basbayağı iki katına çıkardığı dikkat çeker. Sadece gerçek hayattakinden kesinlikle daha diğerkâm değildir; aynı zamanda daha zengindir.

Yevgeni Onegin ve diğer kahramanlar, mülkiyetlerindeki serflerle ilgili benzer hayırseverlik duyguları taşırlar; İvan ve David gibi kişilerin talihini düzeltme konusunda cidden samimi olmadığını varsaymak için bir sebep yoktur. Gogol'de, Leskov'da ve başka yazarlarda, köylülerinin hayatını daha iyi düzeye çıkarmaya çalışan ve kötü muamelelerine ya da istismarlarına maruz kaldıkları eski tarz kalpsiz vekillere ve toprak sahiplerine karşı asla göstermemiş olacakları derin bir kuşkuyla karşılaşan liberal toprak sahibinin trajikomik kişiliğine alışırız. Leskov'un serfleri özgürleştirme konusu işlediği "Kindar Bir Adam" hikâyesinde, dangalak köylüler başlarındaki liberal İngiliz kâhya Bay Denn'e büyük bir nefret duyarlar. "Bana kamçı bile vurduğu yok" diye yakınır bir serf. İçleri ancak Denn'in onlar için yaptırdığı içki imalathanesini yakmaları üzerine, bazıları kamçılanınca, prangaya vurulunca ve Sibirya'da ağır hapis cezasına çarptırılınca rahatlar; böylece kim olduklarını anlarlar.

Tolstoy *Bir Toprak Sahibinin Sabahı* hikâyesinde böyle kaba ironilere başvurmasa da, eserin 1847 yazında tanıştığı köylülerin yaşam şartlarının biçareliği karşısındaki yeisini yansıttığı gayet açıktır. Ne var ki, kendisi ile köylüleri arasındaki büyük uçurumla karşılaşınca duyduğu tek şey yeis değildi. Rousseau'yu köklü biçimde özümsemiş olması, onu soylu vahşiye inanmaya yöneltmekle birlikte, daha derin bir şey şaşırtıcı denecek kadar

alışılmamış bir tavırla köylülere doğru çekti. Hikâye bir köylü *olmayı*, ama öyle herhangi bir köylü değil, İlya adında belirli bir köylü olmayı dilediği tipik bir Tolstoy havasıyla biter. Bunda Marie Antoinette'i hatırlatacak hiçbir şey yoktur. Tolstoy'un köylü İlya'da gıpta ettiği şey, hayata kendiliğinden ve doğal tavırla ayak uydurma becerisidir. Prens Nehlyudov'a İlya'nın Hıristiyan erdeminden ziyade dürtülerine paganca bir yaklaşımla teslim oluşu çekici gelir. Bir ahir zaman Davut peygamberini andıran, yanakları elma gibi ve sarı saçları kıvırcık köylü, kağnısıyla bir hanın kapısına dayanmıştır:

> İlya'nın uzun uzadıya selamlaştığı açık tenli ve koca memeli hancı kadın, "Uzaktan mı geldiniz? Kaçınız yemek istiyor?" diye sorar. Yakışıklı delikanlıya parlak, sevecen gözleriyle keyif içinde bakar. Atlarını bağlayıp yemlerini veren delikanlı sıcak ve kalabalık hana girer, haç çıkarır, tepeleme dolu bir ahşap kâsenin başına kurulur, hancı kadınla ve kendi yol arkadaşlarıyla neşeli bir hoşbeşe koyulur. Sundurmanın altında geceyi geçirmek üzere gittiği yerden berrak ve yıldızlı gökyüzü gözle görülür; habire tepinerek ve burnundan soluyarak tahta yalaklardan yem alan atların yanındaki hoş kokulu samanlıkta yatacaktır. Samanlığın üstüne çıkar, yüzünü doğuya çevirir, geniş ve güçlü göğsünde otuz kez kadar haç çıkarır, sarı buklelerini arkaya savurarak, "Babamız" ve "Rabbim Merhamet Et" dualarını yirmi kez kadar tekrarlar, kaputuyla üstünü başından ayak parmaklarına kadar örter, güçlü ve genç bir erkeğin sağlıklı, kaygısız uykusuna dalar. Ardından rüyasında şehirleri görür: Azizleriyle ve hacı kafileleriyle Kiev, tacirleriyle ve satılık mallarıyla Romen, beyaz yelkenlilerin dolaştığı engin mavi deniziyle Odessa, yaldızlı köşkleriyle ve ak memeli, kara kaşlı Türk kadınlarıyla Çargrad [yani Konstantinopol]. Oradayken çok daha ötelere serbestçe ve kolayca uçar, aşağısında parlak ışıltıya boğulmuş yaldızlı kentleri, birçok yıldızı barındıran mavi gökyüzünü ve üstündeki yelkenlileriyle mavi denizi görür; uçuşunu daha da ötelere sürdürünce içini sevinç ve neşe kaplar. [...]
>
> "Harika!" diye fısıldadı Nehlyudov ve aklına şu düşünce geldi: "Ben niçin İlya değilim?"[7]

Bu delidolu soru, hayatının seyri içinde Tolstoy'un aklına defalarca gelecekti. Böyle bir düşüncenin artık doktrinle kabuk bağladığı his ölüm döşeğinde bile, içinden geldiği gibi yaşamanın nasıl bir duygu olduğunu inceden inceye merak edecek ve bu merakını mujik hayranlığıyla birleştirecekti.

Genç Tolstoy'un hayalindeki bir dizi soylu vahşi gibi, İlya da bir cinsel suçluluk duygusu içinde değildir. Buklelerini arkaya savurduktan ve güzel göğsünde haç çıkardıktan sonra daldığı rüyada, Türk kadınlarının dolgun memelerini görebilir. Ama sekse karşı tutumu doymak bilmez cinsel iştah ile kendini suçlama marazı arasında gidip gelen Lev Nikolayeviç açısından

durum öyle değildi. Ancak gayrete gelince yazabildiği güncesi, gençliğe özgü tumturaklı genelleştirmelerin damga vurduğu "kurallar"ın bir kataloğu gibidir: "Her şeyde şehveti, kadınsılığı, hoppalığı ve başka birçok kötülüğü kadınlardan almıyorsak, kimden alıyoruz? Yaratılıştan gelen atılganlık, kararlılık, basiret, adalet vs. duygularımızı kaybetmekten dolayı kadınları suçlamayacaksak kimi suçlayacağız? Bir kadın bir erkekten daha anlayışlıdır; dolayısıyla kadınlar erdemli çağlarda bizden daha iyiydiler, ama şimdiki ahlaksız ve yoz çağda bizden daha kötüler."

Tolstoy'un bu tiksinti duyguları güncelerinde "Kendimden hoşnut değilim" gibi şifreli bir dile başvurmak yerine bizzat cinsel ilişkiye değinmeyi içine sindirebildiği durumlarda çok belirgindir. Örneğin, 1851 ilkbaharında şunu yazdığını görürüz: "Uzaktan çok hoş görünen pembeli birini elle işaret edip çağırdım ve arka kapıyı açtım. Onu göremedim. Durum rezilce ve iğrençti. Her seferinde kurallarını çiğnediğim için, o kızdan bile nefret ettim."

Kazan'dan ilk ayrılışından sonraki miskinlik yıllarında bunun bolca örnekleri vardı. Yasnaya Polyana'daki ilk yazda, Dunyaşa adlı bir hizmetçiye tutuldu. Kadın bir süre önce Orehov adlı bir kâhyayla evlenmişti. Genç toprak sahibi, çiftin bitişiğindeki odada kalmasını sağladı; maksadı duvarın öbür tarafındaki çiftin masum mutluluğunu hayal etmek ve belki de kıvranarak dinlemekti. Başka bir yıl Tatyana Hala'nın Gaşa adlı hizmetçisine tutuldu ve onu gebe bıraktı. Biryukov'la sonraki sohbetlerine göre, olay, biraz değiştirip dramatik hale getirerek, sonraki romanı *Diriliş*'in temasına dönüştürdüğü şeylerden biriydi. Ancak Maslova'nın aksine, Gaşa günahın ve utancın yükünü hep taşımak yerine, Tolstoy'un kız kardeşinin evine hizmetçi olarak gönderildi ve orada tam anlamıyla mutlu bir hayat sürdü.

Ama hizmetçilerin ve köylü kadınların verdiği hazlara ve ahlaki azaba karşın ya da belki bundan dolayı, Tolstoy için kırsal kesimdeki hayat Yevgeni Onegin için olduğu kadar yavandı.

> **Потом увидел ясно он,**
> **Что и в деревне скука та же,**
> **Хоть нет ни улиц, ни дворцов,**
> **Ни карт, ни балов, ни стихов...**
>
> Derken şunu açık seçik gördü ki,
> Kır yaşamı aynı ölçüde can sıkabilir,
> Etrafta hiç cadde ve saray olmazsa bile,
> İskambil, balo ve şiir uzak kalsa bile...[8]

Tolstoy sonraki iki yıl boyunca yaz aylarını Yasnaya Polyana'da geçirdi ve kış mevsimi için Moskova'nın Arbat semtinde tuttuğu dairede bir arkadaşıyla kaldı.

20. yüzyılın bir Moskovalısı 1850'nin Moskovası'na dönecek olsa, küçük ve yeni oluşu karşısında şaşkınlığa uğrar. Moskova 1812'de büyük ölçüde ahşap bir şehirdi. Napoléon'un istilası sırasında yakılıp yerle bir edildi. Eski şehirden geriye az çok kalan tek şey, heybetli kiliseleriyle, katedralleriyle ve çarlık ikametgâhlarıyla Ortaçağ kalesinin surları içindeki Kremlin'di.

Yerli Moskova bir 19. yüzyıl ürünüydü. Tolstoy'un tanıdığı şehir hiçbirinin yaşı 40'ı geçmeyen bulvarlardan, meydanlardan ve konutlardan ibaretti. Turgenyev gibi gerçek kozmopolitler taşralı ve muhafazakâr saydıkları Moskovalıları hor görmekten hoşlanırlardı. Ama eski "sağlam" ailelerden birçoğunun orada büyük konakları vardı. Şehrin aristokrat aylaklık havası 1850'de hâlâ sürmekteydi. Yüzyılın ikinci yarısında eski başkenti bozan ve Tolstoy'da büyük öfke uyandıran aşırı kalabalıklaşma ve sınai yapılaşma henüz başlamamıştı.

Tolstoy'un bizzat itiraf ettiği üzere, Moskova'da geçirdiği gündüzler ve geceler sefihti: Bir sürü içki âlemi; genelevlere ya da "Çingene" mahallelerine huruçlar; gittikçe artan bir kumar iptilası. Bütün bunları daha ihtişamlı akrabalarının ve dostlarının suareleri ve baloları arasına sığdırdı. Sosyete içindeyken, utangaçlık onu sarhoş olmadığı sürece hâlâ kıvrandıran bir şeydi. Sosyal davranış için belirlediği kuralların onu mutlaka en çekici sohbet arkadaşı kıldığını düşünmek zordur. "*Sosyete için kurallar*. Zor durumları seç, her zaman sohbete yön vermeye çalış, gür sesle, sakin ve kararlı konuş, bir sohbeti bizzat başlatan ve bitiren taraf olmaya çalış. Dünyada senden daha yüksek makamdaki kişilerle arkadaşlık kurmaya yönel..."[9]

O yıllardaki kararsızlığını, yerinde duramayışını, öğrenimden kaçınışını ve hayatının istikametini kestiremeyişini belki de artıran etken Karınca Tarikatı'nın dağılmış olmasıydı. Nikolay askerlik hizmeti için Kafkasya'daydı. Dmitri'yle irtibatı kesikti. Sergey kendini atlara ve Çingenelerle oynaşmaya vermişti. Dört kardeş içinde üniversite öğrenimini tamamlayamayan tek kişi Lev Nikolayeviç'ti. Görünüşe bakılırsa, Kazan'dan ayrılışının ardındaki asıl fikir (ya da fikirlerden biri) malikânede zamanını hukuk kitaplarını tekrar okuyarak geçirmesiydi. Bundan hiçbir şey çıkmadı. Derken oldukça ani bir kararla, Ocak 1849 sonuna doğru St. Petersburg'a gitti.

Moskova'nın esasen taşra ortamı ile St. Petersburg'un şirin güzelliği ve kozmopolit enerjisi arasındakinden daha büyük tezat olamazdı. Tolstoy'un oraya ilk ziyareti olmayan bu gezi, orada uzun süreli ilk kalışına dönüştü. Kentin tam ölçeğini ilk kez alıcı gözle gördü: Caddeler, binalar, Nevski Bulvarı, kanallar, muazzam 18. yüzyıl sarayları, ağaçlı yollar ve insanların kızaklarıyla zarifçe kaydıkları bulvarlar. Neva'nın yüzeyi donmuştu. Kar örtüsünün binalara verdiği hava gösterişliydi. Puşkin'in sevdiği ve şiirlerinde yücelttiği kentti bu:

Seviyorum ben senin amansız kışını,
Esintiye yer bırakmayan dondurucu havanı,
Koca Neva boyunca süzülen kızaklarını,
Kız yüzündeki gülden daha parlak ışıltını.[10]

Daha sonraları Dostoyevski'nin ilham alacağı dünya, bir başkente her zaman doluşan yoksullarla, delibozuklarla ve soytarılarla dolu dünya oradaydı. Çardan (aralarında Tolstoy'un akrabalarının da bulunduğu saraylılara), nam salmış hamamların müdavimlerine ve meyhaneleri mesken tutan ayaktakımına kadar her çeşit insan oradaydı. Büyük Petro'nun bu kenti bilinçli olarak Avrupa'ya açılacak bir pencereye dönüştürdüğünün tam bilincinde olan aydınlar da oradaydı. Orası Rusça kadar Fransızcanın da duyulabildiği, kafelerde toplanan öğrencilerin en son dergileri ve yayınları bir çırpıda okuyabildiği bir yerdi.

Tolstoy 13 Şubat'ta, yani varışından iki hafta sonra kardeşi Sergey'e hep başkentte kalma niyetinde olduğunu yazdı. Önce hukuk sınavlarını verecek, ardından bütün büyük Tolstoy'ların yaptığı gibi memuriyete girecekti. "Değiştiğime inanmayacağını, 'Bunu yirminci defadır söylüyorsun, senden bir şey çıkmaz, en fos adamsın,' diyeceğini biliyorum. Ama hayır, bu sefer geçmişteki değişme uğraşımdan oldukça farklı biçimde değiştim. Eskiden kendi kendime, 'Sanırım, değişeceğim' derdim ama şimdi değiştiğimi görüyorum ve 'Değiştim' diyorum."[11]

Tolstoy'un St. Petersburg'a yerleşmesini izleyen birkaç ay içinde sahiden sıkı çalışıp birkaç hukuk sınavını vermesi şaşırtıcı olurdu; Sergey'e Mayıs 1849'da yazdığı sonraki mektup, işin hazin aslını açığa vurur. Kumar borçlarını ve günlük giderlerini karşılamak için 3.500 gümüş rubleye çok muhtaçtı. Acaba Sergey bunun için küçük bir malikâneyi satma iyiliğini gösterir miydi? Lev Nikolayeviç'in memuriyete girme tasarısına gelince, besbelli ki bunu unutmuş ya da bir tarafa bırakmıştı. Bir subay adayı olarak Atlı Muhafız Alayı'na katılacaktı. Gelgelelim, para olmadan, rütbe alması şöyle dursun, oraya girmesi mümkün değildi. "Tanrı dilerse, yeni bir sayfa açacağım ve günün birinde saygın bir kişi olacağım. [...] Bu mektubu Halacığa gösterme. Üzülmesini istemiyorum."[12]

Ama Halacığın aldığı sonraki haber, Tolstoy'un yaz mevsiminde kendini müziğe vereceğiydi. Bu hep beslediği bir tutkuydu ve bir süre önce St. Petersburg'daki bir kabarede tanıştığı Rudolph adlı şamatacı, sarhoş bir Alman müzisyeni derslerine yardımcı olması için Yasnaya Polyana'ya getirtti.

Yıllardır piyano çalmamış Tatyana Hala, tekrar alıştırma yapmaya koyuldu ve gözde parçalarını doğru, güzel çalışıyla yeğenini şaşırttı: Alışılmış Mozart, Haydn, Bach ve erken dönem Beethoven repertuvarının yanı sıra Weber'in la bemol majör sonatı.

Ama halası, Tolstoy için endişeliydi. Tek isteği zengin ve evli bir kadınla aşk kaçamağı bile olsa, bir şeyde karar kılmasıydı. Hayali ise çarın bir yaveri olmasıydı. Ama sonbaharın tekrar Yasnaya Polyana'ya çöktüğü sırada, Tolstoy yeni bir hevese kapıldı. Köylüler için bir okul kurmaya girişti. O dönemdeki girişimlerinin çoğu gibi, bundan da bir sonuç çıkmadı. Nitekim tasarı birkaç yıl sonra kaynak yokluğundan rafa kaldırıldı. Ama sonraki yıllarda önemli bir takıntıya dönüşecek uğraşın başlangıcı oldu.

Kamu yararına dönük başka bir uğraşı yerel sulh hâkimliğiydi. Tula Soylular Meclisi Yüksek Mahkemesi'ndeki bir göreve 23 Kasım'da atanınca, Yasnaya'nın birkaç kilometre ötesinde şenlikli bir küçük taşra kasabası olan Tula'ya taşındı. Kasaba tam da babasının 12 yıl önce sokakta yere yığılıp öldüğü yerdi. Orada üstlendiği görevler herhalde zahmetli olmasa gerek.

Tula'ya gidişinden kısa süre önce çekilmiş bir fotoğrafta, 21 yaşına gelmiş sıska ve çok toy bir genç görülür. Sonraki 12 ayda favorili, sarkık ve kavgacı bir görünüm alacak olan yüzü, keskin hatlı ve ürkektir. Alexander Pope'unki ya da Voltaire'inki gibi kemikli bir yüz edinecekmiş izlenimini verir. Çok kısa saçı, iri ve kepçe kulaklarını belirginleştirir. Dolgun dudakları sadece şehvetli değil, alaycıdır. Ama en dikkat çekici özelliği, çok koyu ve çukura kaçmış gözlerinin üstüne sarkan olağandışı düz ve kumral saçlarıdır. Aşırı canlı ve tetik bir yüzdür bu. Ama kravatını, redingotunu ve oturduğu kanepeyi sanki bütünüyle yadırgamışçasına süzer bizi. "Bu dünyada ne işim var?" diye sorar gibidir.

Yurtsuz bir kişi olma duygusu Tolstoy'un Rusya'daki bütün büyük edebi öncellerinde, en başta da dünya tarihinin en olağanüstü romanlarından olan ve Tolstoy'un o sıralarda az çok okuduğu *Zamanımızın Bir Kahramanı*'nın [*Geroy naşego vremeni*] yazarı Lermontov'da karşımıza çıkar. Romanın "kahraman"ı Peçorin, "zamanımızda", mutluluğun ya da ahlaki kesinliğin imkânsız olduğu kanısındadır. Düelloda Gruşnitski'yi öldürdüğünde, *Finita la commedia* ("Komedi bitti") der. Başka bir yerde, fanilerin kuşkudan kuşkuya savrulmanın ötesinde bir şey yapamayacağını belirtir. Onegin bir önceki kuşakta nasıl Puşkin'in bilinçli bir izdüşümüyse, *Zamanımızın Bir Kahramanı*'nda da sanatçı ve konu arasındaki özdeşleşme mutlaktır. Belinski 1840'ta Lermontov'la ilk kez görüştüğünde, Peçorin'nin *ta kendisi* olduğunu ifade etmişti.

Ne var ki, Griboyedov'da olduğu kadar Puşkin'de ve Lermontov'da da romantik egoistlik, aslında her zaman okur kitlesiyle bir şeyi paylaşma açısından, Byron'ın ya da Schiller'in tekbenci taşkınlığından farklıydı. Byron tavırlarını İngiliz hayranlarının işine gelecek şekilde esas itibarıyla tek başına takınırken (ve aslına bakılırsa, Wilde'e oldukça benzer bir durumla, onların gözünde bir şehit olduğu söylenebilecekken), Puşkin ise tavırlarına

neredeyse ona rağmen her Rus bağrından gelen bir yankıyla karşılık buldu. Rus edebiyatındaki romantik kahraman ister istemez şöyle bir durumla karşı karşıya kaldı: O doğrudan kendini anlattıkça, okurlarında bizzat Rusya'yı ve onların ortak ahlaki çıkmazlarını anladığı kanısı pekişti.

İnce kavrayışlı bir İngiliz eleştirmenin yorumu şöyledir: "Peçorin 14 Aralık 1825'te Rusya'nın üstüne bir demir kapının kapandığını bilir. Onun kuşağı için bir çıkış yolu yok gibidir. Peçorin zincire vurulmuş atlettir, olsa olsa bir bürokrat olabilecek dâhidir." Bu sözler Puşkin'in ve Lermontov'un güçlü siyasal bağlılığına ve bilincine işaret eder. Her ikisinin yaşı Dekabristlere yoğun yakınlık duymaya yetecek düzeydeydi; "bürokratlar" çağında doğan Tolstoy için ise böyle bir seçenek yoktu. Tolstoy hiçbir aşamada siyasal yelpazedeki bir "yer"e gerçek anlamda oturtulamaz, tıpkı döneminin edebiyat akımlarının herhangi birine sığdırılamadığı, Batıcı ya da Slavcı olarak sınıflandırılamadığı gibi. Kendini içinde bulduğu ve "kuşkudan kuşkuya" savrulan kuşağın bir ürünüdür sahiden; yetişme ve eğitim itibarıyla başkentin aydın çevrelerinden gayet kopuk olduğu için, tek başına çıktığı yolculuğu hayatının büyük bir bölümünde oldukça yalnız sürdürecekti.

Aslında o yılın tamamını Tula'da geçirmedi. Daha sıcak aylarda Yasnaya Polyana'ya döndü. Fırsat buldukça, kız kardeşinin ya da arkadaşlarının yanında kaldı. Ardından 1850 kışında tekrar Moskova'daki dairesine taşındı.

> Что нового покажет мне Москва?
> Вчера был бал, а завтра будет два.
>
> Moskova bana hangi yeni şeyleri gösterecek?
> Dün bir balo vardı, yarın da iki tane düzenlenecek.

Griboyedov'un *Akıldan Bela* [*Gorye ot uma*] oyunundan alınma bu bildik dizeler 1850'ye varıldığında artık meşhurdu. Oyunun konusu 1820'de geçer. O dönemin aydınları için "akıllılık" (*um*) radikalizmle eşanlamlıydı. Griboyedov'un Dekabrist komplolarına katılması ve oyununun sansüre uğraması akıllılıktandı. Otuz dört yaşında erken ölmesi, tıpkı Puşkin'de ve Lermontov'da olduğu gibi romantizminin bir unsurudur. Bazı Rusların gözünde, asıl büyük usta Puşkin değil, Griboyedov'dur. Aleksandr Blok *Akıldan Bela*'nın "edebiyatımızdaki belki de en büyük eser olduğu, [...] dünya edebiyatında aşılamadığı" görüşündeydi.[13]

Griboyedov'un alaycı salon komedisini eğlenceli bulan Batılı okurlar, Blok'un mübalağasını pekâlâ akıl almaz bulabilir. Tolstoy muhtemelen böyle bakmazdı; Griboyedov'un yüklediği anlamla hiç de "akıllı" olmasa bile, komedide bağdaşacağı çok şey bulurdu herhalde. Onegin'in ya da Peçorin'in aksine, Griboyedov'un kahraman Çatski 45'ine varmış, görmüş geçirmiş ve

biraz Proust tiplerini andıran orta yaşlı bir adamdır; aslında yüksek sosyeteden bezmesine ve hatta iğrenmesine karşın, ondan bir türlü uzak duramaz.

Tolstoy'a düzyazı kurmacaya dönük ilk girişiminde, köylü kulübelerinden ziyade görkemli kabul salonları ilham verecekti. Moskova'da kaldığı aralık ayı boyunca kumara düşkünlüğü gittikçe arttı ve olabildiğince çok partiye gitti. Derken ayın sonuna doğru, Nikolay Nikolayeviç'in Kafkasya'dan dönmesiyle, Karınca Tarikatı tekrar bir araya geldi. Tolstoy Noel'i Nikolay'la birlikte geçirmek üzere kız kardeşinin evine gitti. Onlara Sergey de katıldı. Tatilden sonra Moskova'ya dönen Tolstoy için sosyete sefası yeniden başladı.

Volkonski kuzeni Aleksandr Aleksandroviç'in karısı Louisa İvanovna'ya gittikçe düşkünleşti. Yine onların evinde iskambil oynayarak ve ev sahibesinin etrafında sakarca dolanarak geçirdiği 24 Mart akşamı bir hayli geç vakte kadar kaldı. Ona sunulan yemeği yedikten sonra, aşağıda sabırla bekleyen arabacının yanına indi ve buz gibi havada evinin yolunu tuttu. O gece anlaşılmaz bir sebeple farklıydı. Belki eften püften bir sebepti. Belki de *tam* uygun kıvamda sarhoştu veya Louisa İvanovna'ya tutulma fikrine *tam* uygun kıvamda tutulmuştu. Ertesi sabah uyanınca önceki akşamı düşündü ve anlaşıldığı kadarıyla bütün günü yalnız geçirdi. Kendini kaptırmışçasına 26 Mart'tan 28 Mart'a kadar yazdığı şeyleri izleyen birkaç günde düzelttikten sonra, 1 Nisan'da Yasnaya Polyana'ya döndü. Böylece yarım kalan ve "Dünün Tarihi" [*İstoriya vçeraşnego dniya*] adı verilecek olan bir hikâye ortaya çıktı.[14]

Tolstoy'un dehasındaki unsurlar çok-damarlı ve çok-parçalıydı. Diğer olağanüstü edebi dehalarda olduğu gibi, bu unsurlar ancak tam bir miskinlik döneminden sonra bütünleşmiş bir görünüm aldı. "Dünün Tarihi" hem Tolstoy'un miskinliğinin bir kaydı hem dehasının "pelteleşme" ya da bir araya gelme öncesindeki ham unsurlarından bazılarının adeta bir enstantanesidir. Onun bu işe koyulunca nasıl hummalı yazdığını ve bir dönüşüm sürecinden geçtiğini büyüleyici bir dille aktarır. Metin bir yanıyla, güncesinin basit bir uzantısı olarak görülebilir. Moskova'da Volkonskilerin bir suaresinde gerçekten yaşanmış bir akşamı anlatmakla kalmaz; bizzat günceyle ilgili derin düşüncelere de dalar. Eve vardığında, günce okurlarının çok aşina olacağı türden bir iç yoklama şöleninin keyfini sürer.

> İnsanların benden "Boş adamın teki, gayesiz yaşıyor," diye söz edişini sıkça duymuşumdur. Kendim bile bunu sıkça söylerim; sırf başka birinin sözlerini tekrarlamak için değil, böyle yaşamanın kötü olduğunu ve kişinin hayatta bir gayesinin olması gerektiğini ruhumda hissettiğim için.
>
> Peki, bir eylem adamı olmak ve bir gayeyle yaşamak için ne yapmak gerekir? İnsan *kendine* bir gaye biçemez. Şimdiye kadar bu yöndeki sayısız girişimim işe yaramadı. İnsanın bir gaye uydurmak yerine, zaten mevcut olan gayeyi bulması

> gerekir; onun ne olduğunu görmem yeterli. Sanırım, bir tür gaye bulmuş durumdayım: Evrensel bilgi edinme ve bütün yetilerimi geliştirme. Buna ulaşmanın en iyi yolu da samimi bir günce tutmak. Güncede her gün neyi yanlış yaptığımı yazmalıyım...[15]

Ama "Dünün Tarihi" gerçek anlamda bir pişmanlık eseri değildir; bu açıdan Jean-Jacques Rousseau'nun *Les Confessions* (*İtiraflar*) kitabının ötesine geçmez. Tolstoy evine konuk olduğu, cilveli ve ondan "yaşça büyük kadın"a bayağı âşıktır. Tam da bir Rousseaue tavrıyla, kadının da ona âşık olduğu sırrını çıtlatır ("*Comme il est aimable, ce jeune homme*" ["Şu genç adam ne kadar da cana yakın"]) ve kocasının sırtı dönükken, aralarındaki cilveleşme neredeyse pervasızlaşır.

Tolstoy'un önceki güncesinin kahramanı görgüsüz, mizah duygusundan oldukça yoksun bir adamdır ve pek sevimli değildir. "Dünün Tarihi"ndeki kahraman ise bilinçli olarak komik bir kişiliğe bürünür. Gece yarısından sonra yatağa girmeme gibi katı bir kuralı olduğu için suareden erken ayrılmak üzere ayağa kalkar. Ev sahibi adama veda eder. Ama madam kalması için ısrar edince, bir elinde şapkasını tutarak ve diğer elini kadının oturduğu divanın arkasına dayayarak sakarca ayakta dikili durur. Haliyle yemeğe kalır, ama ondan beklenen havadan sudan sohbeti yürütecek ne becerisi ne cesareti (daha doğrusu akıllılığı) vardır. Çatski olmadığı gibi, öyle bir yönelişi de yoktu.

> Kocası bir sebeple, muhtemelen yemeğin hazırlanması talimatını vermek için dışarıya çıktı. Sevdiğim kadınla yalnız kalınca, üstüme hep hantallık ve sakarlık çöker. Evden ayrılanları gözlerimle izlemek, beş figürlü kadril dansını yapmak kadar fena ediyor içimi. Partnerimin öbür tarafa geçtiğini görürken, öylece yalnız ayakta dikilmek zorunda kalmam gibi. Napoléon'un Waterloo öncesinde Saksonyalıların düşman safına geçtiğini görünce, gençliğimin baharında bu acımasız yer değişimini izlerken duyduğumdan daha büyük acı çekmediğine eminim...[16]

Espri acemice olsa ve durumla uyuşmasa bile, maksadı bellidir. Gerçek güncenin ulaşamadığı benlikten kopukluk burada gülünçlüğe ve utangaçlığa varacak derecede Sterne tarzı bir şeye dönüşür.

Tolstoy bu yazarın *Duygusal Bir Yolculuk* romanını ilk başta Fransızcadan okudu, ama onda "muazzam bir etki" yaratan romanla öylesine şaşkına döndü ki, kısa bir süre sonra orijinalinden Rusçaya çevirmek için İngilizcesini geliştirmeye koyuldu. Bu tamamen şahsi bir girişimdi. Gerek *Duygusal Bir Yolculuk*, gerekse *Tristram Shandy* Rusça 18. yüzyılın sonundan önce yayımlanmıştı. İlk bakışta, *Tristram Shandy* ile *Savaş ve Barış* arasındaki uçurumun aşılmaz olduğu ve yazarlarını birbirlerine bağlayacak bir hat çekilmeyeceği sanılır. O

tarihte Tolstoy'un *Tristram Shandy*'yi okuduğuna dair bir bulgu yoktur; dolayısıyla ne Shandy Hall'u Yasnaya Polyana'ya oturtmamıza, ne tıpkı *Savaş ve Barış* gibi dört cilt olan *Tristram Shandy*'nin aslında Tolstoy'un doğmasından bile önce tamamlandığına işaret etmemize, ne de 1812'deki Moskova kuşatması ile Toby Amca'nın Namur kuşatmasındaki talihsizlikleri arasında hayali paralellikler kurmamıza gerek vardır. Tolstoy'un anne saplantıları ile Tristram Shandy'nin kendi annesinin bedenine ve ondaki çeşitli deliklere yakışıksız hayranlığı arasında bağlantı kurmaya da maalesef gerek yoktur.

Ama Tolstoy'un yazarlık yoluna girmesini *Duygusal Bir Yolculuk* romanının sağladığına dair tartışmasız bulgular vardır elimizde. İngiliz romanlarını okuyarak istim alma alışkanlığı, olgunluk çağına kadar sürecekti. Karısı 1878'deki güncesinde şunu belirtir: "Lyovoçka İngiliz romanlarına yöneldiğinde, bizzat yazmaya başlamak üzere olduğunu anlarım."[17] Olgun Tolstoy'da taklit gibi bir hamlık söz konusu değildi. Daha ziyade benzer bir yaratım süreciyle uğraşan farklı bir zihni özümsemek içindeki bir şeyi açığa çıkarır ve uygun düştüğü zaman, akıl çelme ve dürtme yönünde doğru karışımı sağlardı.

> Bir türlü yazamayınca huysuzlaşır. Bu akşam Dickens'ın *Dombey ve Oğlu* romanını okurken, birdenbire "Hah! İşte buldum!" diye seslendi bana. Ne demek istediğini sorduğumda, önce anlatmaya yanaşmadı, ama sonunda şunu söyledi: "Şey, bir süredir kafamda şu yaşlı kadını, onun görünüşünü, tavrını, düşüncelerini canlandırıyorum, ama ona doğru duygular katmayı beceremiştim."[18]

Yaptığı şey bu duyguları olduğu gibi Dickens'tan almak değildi; ama başka bir büyük yazarın eserini okumanın kendi içindeki cini şu ya da bu şekilde uyarıcı yanı vardı.

Acemi Tolstoy'da ise taklide çok daha yakın bir şey söz konusuydu. Bastırılmış cinsel arzunun ve genç bir adam ile ondan yaşça biraz büyük kadın arasındaki yapmacık naiflikteki cilveleşmenin işlendiği güçlü unsurda, Sterne'in epeyce payı vardı. Yalnızlık anları için de belki aynı şey söylenebilir; ama iki yazar arasındaki temel farklılıkların en keskin biçimde öne çıktığı konu yalnızlıktır. Tolstoy'un anlatıcısı hayatın manevi anlamsızlığından kaygı duyar, peşinde koşulacak büyük bir gayesinin olmasını diler ve Tolstoy'un bütün büyük kurmaca eserlerinin kahramanları gibi, kendi zayıf kişiliğinde bizzat evrenin gizemlerini çözmeye çalışır. Açıkçası, Tanrı'ya özlem duyar. Sterne'in kendi hayalini ete kemiğe büründürmede aracı olarak kullandığı "Yorick" için böyle bir durum söz konusu değildir.

> Ona bağırdım: Heyhat, zavallı Yorick, burada ne işin var? Bu şaşaalı gevezeliğin ta başından beri, bir zerreye indirgenmiş durumdasın; ucunda at arabasının asla

> dolaşmadığı ya da meşalenin ışık saçmadığı bir çıkış yeri bulunan dolambaçlı bir dar sokak ara. Orada işveli bir berber karısıyla tatlı sohbete koyularak ruhunu avutabilirsin ve böyle zümrelerin arasına karışabilirsin...[19]

Yine Henry James'ın bir ölçütünü kullanmak gerekirse, Sterne'in bir yazar olarak taşıdığı müthiş cazibe, doğrusu hiç de *yazmamasıydı*. Nitekim *Duygusal Bir Yolculuk* romanının 18. yüzyılın son 40 yılında gördüğü büyük rağbetin kaynağı, romantik egoistler için bir şablon olarak kullanılabilir olmasıydı. Üslup açısından şehvet düşkünü bir kilise kâtibinin kaleminden çıkmış izlenimi verebilir. Elinize yarı bitmiş halde gelir. Okur onda bizzat kattığı ve dolayısıyla başka birinin erdemlerine göstereceğinden çok daha büyük saygı duyduğu erdemleri bularak, yazar adına eserine şekil verir. Okurlar arasında yazarların işini üstlenme ve bu süreçte kendi "metin"lerini keşfetme merakının yayıldığı 20. yüzyılda, Sterne'in olağanüstü revaç bulması şaşırtıcı değildir. Ayrıca *Duygusal Bir Yolculuk* çekici gelecek kadar kısadır.

Tolstoy'un gözünde, Sterne'in yarım bıraktığı kitap ile bizim onda bulduğumuz "şaheser" arasındaki boşluğu, evrim halindeki kendi iç tasaları doldurdu. O dönemde Tolstoy büyük ölçüde bir okur konumundaydı. Bir Onegin, bir Çatski, bir Peçorin olarak hayal edildiğinde, sırf kendince bir anlam bulma peşindeydi. "Dünün Tarihi"nde hayali benliği sosyal bir dünyaya aktarır. Ortaya çıkan sonuç Volkonskaya'yla sohbete dönük mahcup girişimlerinde olduğu gibi, bir kısmı bilinçli, bir kısmı ise hâlâ bilinçsiz, günce tarzında kendine has komediden yoksun değildir: Toplumda nasıl davranılacağına ilişkin bilgiç yorumları, güngörmüş adam tavırları. Ama başka damarlar da vardır. Anlatıcının geç vakitte Moskova gecesine çıkışı ve arabacı Dmitri tarafından karşılanışı, belki bir buçuk sayfa boyunca, bizde gerçekten oradaymışız yanılsamasını yaratır; yoldan geçen bekçilerin ve Moskovalı arabacıların buz gibi havada birbirlerine bağırışlarını duyar gibi oluruz. Tolstoy'un en yetkin halinde nasıl olacağını, böylesine fırtınalı bir ilişkinin tadını çıkarmasını sağlayan dehanın bizzat özünü gösteren bir kesittir bu. O sırada dehası güvendeydi, çünkü varlığından bihaberdi. "Dünün Tarihi"nde sahiden mahir olduğu şeyi, bütün doğallığıyla, bütün dış gerçekliğiyle, insan sakinlerinin bütün iç duygularıyla dünyamızı yeniden yaratma yönünde bir Shakespeare yetisine sahip oluşunu kavradığına dair en ufak iz yoktur. "Dünün Tarihi"ni yazarken, nereye varacağının bilincinde olduğunu gösteren bir belirti bulunmaz. Bütün tutuk hoyratlığıyla, bilinçsiz komedi ve yüksek ahlaki ciddiyet karışımıyla, *Savaş ve Barış*'ın hoyrat kahramanı Pierre Bezuhov'un kaleminden çıktığı sanılabilir, ki bir bakıma öyledir.

> Soğuk, sıcağın yokluğudur. Karanlık, ışığın yokluğudur. Kötülük, iyiliğin yokluğudur. İnsan sıcağı, ışığı ve iyiliği niçin sever? Çünkü doğaldırlar. Sıcağın ve ışığın sebebi güneştir; iyiliğin sebebi Tanrı'dır. Nasıl soğuk ve karanlık bir güneş olmazsa, kötü bir Tanrı da olamaz. Işığı ve saçtığı ışınları görürüz; sebebini ararız ve güneş olduğunu söyleriz. Aydınlık ve karanlık, yerçekimi yasası bizi nasıl en yüksek noktaya götürürse, iyilik yasası da bizi onun kaynağına, yani Tanrı'ya götürür.[20]

Tolstoy'un yola koyuluşunda, ulaşacağı son vardı. Ustalığının zirvesinde, sözgelimi bizzat Pierre karakterini yaratışında, Tanrı'dan söz edişi ayazı ya da faytonları tasvir edişindeki kadar doğallık taşır. Ama sonda olduğu gibi, daha başta da sanatının kendiliğindenliği ve ruhunun gerekleri arasında bir gerilim görülür. Kader tanrıçaları bu umulmadık kula neredeyse emsalsiz yaratıcı yetenekler yağdırmak üzeredir. Ama Tolstoy armağanlar getirseler bile, onlardan korkar.

Söz konusu hikâyenin asıl edebi ironisi, paradoksal Sterne'in kaleme aldığı her şey kadar kendisiyle çelişik oluşudur. Barındırdığı paradoks tamamen bilinçaltındadır. Anlatıcının ifade ettiği pişmanlık ve kendinden nefretin sebebi hayatta bir gayesinin olmaması ve ne yapacağını bilememesidir. Ama "hayattaki gayesi" tam da çıkmazını yazıya dökmesiyle ve sanat düzeyine varmanın yarı yolundaki bir şekle büründürmesiyle ortaya çıkar. Tolstoy'un yazarlık mesleği oldukça sessiz sedasız ve sersemletici abeslikte sosyal uğraşların arasına sıkışmış halde uç vermiştir. *Bir Toprak Sahibinin Sabahı*'nda hala, hangi meslekte dikiş tutacağımızı ancak bir kez yanılgıya düştükten sonra sezdiğimizi söylerken haklıydı. O andan itibaren, Tolstoy'un varoluşunu neyi yazdığı ya da yazmadığı çerçevesinde anlamak gerekir.

Tolstoy'un büyük eserlerini bir an önce ele alma telaşı içindeki edebiyat tarihçileri, "Dünün Tarihi"ne üstünkörü değinirler. Ayrıca asıl ilginç yanının tuhaf ve taklit kokan yapısıyla, bir Proust'un ya da bir Joyce'un ortaya çıkışını haber vermesinden geldiği yönünde yanıltıcı saptamalarda bulunurlar. Hikâye ön-modernist olmak şöyle dursun, aslında (Sterne ve Rousseau kaynaklı alıntılarıyla ve göndermeleriyle) Batı Avrupa standartlarına göre en az yarım yüzyıl geride kalmış bir edebi tarzlar ve modeller dünyasına işaret eder. Ama "Dünün Tarihi" sahiden gökkubbedeki yeni bir yıldızı, Proust'la ya da Joyce'la hemen hiçbir ortak yanı olmayan bir romancıyı, yani *Anna Karenina* ile *Savaş ve Barış*'ın yazarını haber verir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Kafkasya'da Çocukluk Sahneleri

1851-1854

Когда касаются холодных рук моих
С небрехной смелостью красавиц городских
Давно бестрепетные руки –
Наружно погружась в их блеск и суету,
Ласкаю я в душе старинную мечту,
Погибших лет святые звуки.

Şehir dilberlerinin uzun süredir titremeyen elleri umursamaz cüretle soğuk ellerime dokunduğunda, dış görünüşümle onların parıltısına ve cakasına dalmışken, ruhumda eski bir rüyayı ve geçip giden yılların sedalarını ne kadar da çok okşuyorum!
Lermontov, "1 Ocak"

Bütün Tolstoy kardeşlerin birbirlerini görmelerinin üzerinden üç yıl[1] geçmişti; o sırada her birinin tuttuğu yol çok ayrıydı ve bunun henüz toy bir genç ola Lev Nikolayeviç üzerindeki etkileri feciydi. Kazan'dan ayrıldıktan sonra, herhangi bir şeyde karar kılamamıştı. Arkadaşlar edinmiş, yemeklere katılmış, hizmetçilerin kızlıklarını bozmuş, iyi davranışla ilgili defalarca çiğneyeceği kararlar almıştı. Moskova'da, St. Petersburg'da ya da Yasnaya'da bir türlü duramamaktan daha feci olan şey, gittikçe artan kumar iptilasıydı. Halası Toinette, kız kardeşi Marya ya da ağabeyi Sergey tarafından ne kadar sevilirse sevilsin, Rusya'da birçok soylu ailenin yıkımına yol açan bu iptila bir tehditti. Aylaklık, manevi atalet ve beyhudelik duygusu Rusların *halatnost* dedikleri durumun kesin belirtileriydi: Kelime karşılığı "robdöşambrlık" olan bu kavram, hiçbir şey yapmaksızın ve boş düşüncelere kapılarak tembelce oturma eğilimini belirtir. Kumar borçları, gözü kara felsefeler ve intiharlar böyle ruh hallerinde ortaya çıkar.

Bunun tehlikelerini en çok kavrayan da kişiliğini geliştirmeye çalışan gencin kendisiydi; üstelik güçlüğü aşma (edebiyat yoluyla kurtulma) fikri henüz kafasında oluşmamıştı.

Nikolay Nikolayeviç'in 22 Aralık 1850'de uzun bir izinle Kafkasya'dan gelmesi, Karınca Tarikatı aracılığıyla yeniden heveslenmenin önünü en azından açtı. Hayatın hengâmesi tekrar başladıysa da, birkaç ay boyunca kardeşler birbirlerini pek görmediler. Nikolay'ın, en küçük erkek kardeşinin yanı sıra bağlantıya girmesi gereken başka eski tanıdıkları vardı. Sergey o sırada Tula'dan tanıdığı gözde Çingene kızı Marya Şişkina'yı evinin hanımı olarak yanına almıştı. Marya Nikolayevna ve kocası Valeryan yeni doğan bebeklerinin bakımıyla meşguldüler. Lev Nikolayeviç zamanının çoğunu Moskova'da aslında gerek duymadığı bir atı satın almakla, kuzeninin karısıyla cilveleşmekle, (yeni bir hevesi olan) jimnastik idmanı yapmakla ve başından geçenlerin etkisiyle kafasında kurduğu "Dünün Tarihi" hikâyesini sonunda kaleme almakla geçirdi. Böylece Büyük Perhiz dönemi hızla akıp gitti.

Paskalya'yı Yasnaya Polyana'da geçiren Lev Nikolayeviç, kapıldığı değersizlik duygusuyla günahlarını köy rahibine itiraf etti ve şaraplı ekmek yedi. Paskalya'yı izleyen günlerde, durumunu halasıyla konuşmaya çalıştı; ama sırf gözünün konak hizmetçilerinden birine ilişmesi "onu şiddetle karşı koyduğu tutkuya, kızı bir kez becerdikten sonra gittikçe daha sıklıkla boyun eğmeye

yöneltti." Güncesine 18 Nisan'da kederle şunu yazdı: "Kendimi tutamadım."[2] Ertesi gün ağabeyi Nikolay, kız kardeşiyle ve eniştesiyle birlikte geldi. Bu elbette eski evde ailenin yeniden buluşması içindi. Ama görüşülecek bir mesele de vardı. Lev Nikolayeviç'in 16 bin rubleye varan borçları nasıl ödenecekti? Sonunda Verotinka adlı köyünün mülklerinden ayrılarak satılması kararlaştırıldı. Peki, genç müsrif için ne yapılacaktı? Sağduyu, aile geleneği ve küçük kardeşin zor durumlardan kaçma yönündeki doğal dürtüsü ilk kez bir araya geldi. Tolstoy ailesi kuşaklar boyunca orduda görev yapmıştı ve Nikolay'ın yolunu izleyebileceği zaten birkaç yıldır Lev'in aklındaydı. İzni bittiğinde Kafkasya'ya dönecek ağabeyine eşlik edip bu işin hoşuna gidip gitmeyeceğini niçin yoklamasındı? Makul bir fikir gibi görünürse, subay adayı olarak orduya girebilirdi.

Tasarının lehinde söylenecek her şey vardı. Sadece Lev'i, ona çok "kötü" geldiği besbelli olan Moskova'nın kabul salonlarından koparmanın ideal bir yolu olmakla kalmayacaktı. Özellikle birkaç sayfalık "Dünün Tarihi"ni bir süre önce karalamış yeniyetme "edebiyat" adamı açısından, olumlu çekicilikleri de vardı. Zamanının genç bir kahramanı için, bir sürgün dönemi arayışında, Lermontov'un ifadesiyle, yaban ortamın Tanrı'ya kulak verdiği ve yıldızların hasbıhal ettiği Kafkasya'dan daha iyi bir yer neresi olabilirdi? Kafkasya'ya bakışımızın büyük ölçüde Puşkin'in, Lermontov'un ve Tolstoy'un söyledikleriyle belirlendiği göz önünde tutulunca, manzaranın romantik çekicilikleri ne olursa olsun, bir Rus birliğinin orada bulunuş sebebinin tamamen askeri olduğunu unutmamak belki önemlidir. Ronald Hingley isabetli bir saptamayla bize şunu hatırlatır: "Tıpkı İngiliz gölleri gibi, Kafkasya da Rus şairlerine ilham verdi; ama ortam o kadar hüzünlü değildi ve Wordsworth duyguları uyandırmaktan uzaktı. Çeçenya'nın dağ patikalarının dönemeçlerinde, küçük Lucy'den ya da Dove pınarlarından ziyade boyna isabet eden bir kurşun beklenebilirdi."[3]

Genç bir Rus'un kariyerine koyulması için 1851 olağanüstü heyecan verici bir dönemdi. Kariyeri edebi ya da askeri bir istikamete yönelebilecek genç bir adamın Kafkasya'ya yolculuğu, genel ortamın simgesel ifadesidir.

Özellikle St. Petersburg'daki aydın çevrelerinde, Çar I. Nikolay hükümetinin birçok baskıcı tedbirine karşın, ilerleme hamlesinin uyandırdığı şevk ve iyimserlik hâlâ vardı. İmparatorun ve danışmanlarının isteği ne olursa olsun, o sırada Rusya önceki on yılda Batı Avrupa'yı saran kültürel ve ideolojik çatışmalara açık bir Avrupa ülkesine dönüşme yolundaydı. Dekabrist kuşak Avrupa kitaplarını ve fikirlerini (tıpkı bir Sovyet yurttaşının Londra'ya ya da Paris'e bir geziden dönerken gizlice blucin getirmesi gibi) sanki bir tür kaçak malmışçasına getirirken, mevcut kuşak dışarıdan fikir almada daha az utangaçtı ve Avrupa mirasını paylaşmaya daha kararlıydı.

Avrupa'da 1848 "devrimler yılı"ydı. Louis-Philippe Fransa tahtından indirilmiş, Viyana'da Metternich devrilmişti. Berlin'de IV. Friedrich Wilhelm bir anayasa çıkarmak zorunda kalmıştı. Aşağı yukarı aynı sıralarda, Paris Devrimi'nden sadece birkaç hafta önce, Londra'da genç bir Alman sürgün, *Komünist Manifesto* adlı küçük bir eser yayımlamıştı. "Avrupa'da bir hayalet dolaşıyor" diye başlayan kitabın yazarı Karl Marx'tı.

Ruslar Batı dünyasındaki bu gelişmelere denk düşecek kendi aydınlarını çıkarmakla kalmadılar. Olağanüstü edebi uyanışın sürdüğünü gösteren her türlü belirti vardı. Tarihinin önceki aşamalarının hiçbirinde Avrupa sahnesinde rol oynamamış olan Rusya'da ani ve olağanüstü bir serpilme yaşanmaktaydı. Aleksandr Puşkin (1799-1837) henüz 15 yaşındayken, bütünüyle Rus karakteri taşısa da, Byron ve Scott gibi dev çağdaşlarınkilerle karşılaştırılabilecek şiirler yayımlamaya başlamıştı. İngiltere'de 16. yüzyılın sonuna doğru Shakespeare'in ortaya çıkışına benzer bir atılımla, Rus semasında Puşkin'in parlayışı yıldızlarla dolu bir gökkubbeyi aydınlattı: Şair arkadaşı Lermontov; eleştirmen Belinski; Aleksandr Herzen gibi "Avrupacı" olan ve Rusya'nın Batı dünyasıyla yeni bağlantılarını olumlu karşılayan kesimin yanı sıra, Aksakov kardeşler gibi Slav mirasını üstün tutan ve daha sonraları "Slavcılar" olarak anılacak kesimi de kapsamak üzere aynı ölçüde dikkat çekici başka simalar. Dahası Lermontov trajik erken ölümünden önce, *Zamanımızın Bir Kahramanı*'nı yazacaktı. Patladığında Avrupa'yı sarsacak edebi bombanın fitili fışırdamaya, yani 19. yüzyıl Rus romanı gelişmeye başlamıştı. Rus bürokrasinin abeslikleri Gogol'ün eğlendirici *Ölü Canlar* (1837; *Myortviye Duşi*) romanında ve *Golovlev Ailesi* (*Gospoda Golovlevi*) romanı Gogol'ünkinden bile daha gülünç olan M. E. Saltıkov-Şçedrin'in yazılarında hicvedilmişti.

Tolstoy Rusya'da dolu ve canlı bir edebi ve düşünsel mirasla tanışan ilk kuşağa mensuptu; Batı dünyasının düşünsel yazılarını, romanlarını ve şiirlerini benimsemekle kalmayıp Batılı denkleriyle boy ölçüşecek ve gölgede bırakacak yazıları ortaya koyan bir Rusya'da doğmuştu.

O dönemde yaşamak bir bakıma mutluluk vericiydi. Ama Rusya'da aydınlar için her zaman olduğu gibi bir sakıncası da vardı.

Çar I. Nikolay en hafif tabirle bir aydın değildi ve bu yaratıcı uyanışa orta yaşlardaki tepkisi ondan beklenecek şekilde kararlıydı. Herzen 1834'ten itibaren iç sürgüne maruz bırakılmıştı ve devrimler yılında Rusya'dan büsbütün kovulmakla karşı karşıya kaldı. Belinski'nin 1848'de, Lermontov ile Puşkin'in daha önce ölmemiş olması halinde, zindana tıkılmış ya da susturulmuş olacağına pek kuşku yoktur. Gogol'ün *Ölü Canlar*'da yerel memurların rüşvetçiliğini teşhir edişi bize saf komediymiş gibi görünür. Oysa romanı özgürlüğünden mahrum kalmasına mal oldu. Dinde koyu Ortodoks ve siyasette muhafazakâr olmasına karşın, hükümetin gözünde öylesine karardı ki,

1852'de ölümü üzerine Turgenyev'in, romancı arkadaşı için bir anma yazısı kaleme alması ev hapsine alınmasına yetti.

Tolstoy'un yetiştiği ortam işte böyleydi: Rusya'da emsali görülmemiş bir uyanış ve şairler, gazeteciler ve romancılar arasında her türlü bağımsızlık belirtisini sertçe bastıran bir sansür sistemi. Aynı dönemde XIV. Louis hükümetinin Fransız Protestanları sindirmek yerine, dikkatini Corneille'e ve Racine'e çevirmesi ya da I. Elizabeth'in Katolik şehitler yaratmakla yetinmeyerek, Shakespeare'i, Marlowe'u ve Spenser'ı darağacına göndermesi gibi abes bir durumdu bu. Fyodor Mihayloviç Dostoyevski adlı genç bir dâhi 22 Aralık 1849'da bir matbaa edinme suçlamasıyla tutuklandı ve ölüme mahkûm edildi. İdam mangası önünde dururken, cezası son dakikada sürgüne çevrildi. Tolstoy'un Kafkasya'ya doğru yola çıktığı sırada, Dostoyevski Sibirya'da ağır iş cezasını çekmekteydi.

I. Nikolay her klasik tiran gibi, içerideki huzursuzluğu komşu ülkelere karşı savaşkan bir tutum takınarak giderme gereğini duydu. Üstelik Rus endişesi için belirli sebepler vardı. Örneğin, öteden beri göz dikilen Polonya, her zaman doğusundaki Ortodoks imparatorluğuna köklü düşmanlık besleyen bağımsız bir Katolik krallık konumunu taşımıştı. Üstelik I. Nikolay'ın sınırlarına ve ordularına karşı Prusya'nın tam desteği arkasındaydı artık. Nikolay'ın kaygı duymasına sanki bu yetmezmiş gibi, Doğu Avrupa genelinde 1848'den beri bir devrim kokusu vardı. Romanya 1848'de bir devrim yaşamıştı. Polonya ve Macaristan Batılılaşma yanlısı, ateist eğilimli devrimcilerle doluydu. Daha doğrusu, Rus bakış açısından görünüş öyleydi.

Nikolay ayrıca imparatorluk sınırlarını üç önemli yönde genişletme niyetindeydi: Kuzeydoğu Pasifik, uluslararası bir krizin mayalandığı Türkiye ve Kafkasya.[4]

Tolstoy'u doğrudan etkileyen şey Kafkasya'nın durumuydu. Edebiyat kariyerinin gerçek anlamda Kafkasya'da, yani Moskova ve St. Petersburg salonlarının uzağında başlaması nasıl bir geleceğe yöneleceğini biraz simgeler niteliktedir. Nikolay'ın asker arkadaşlarının Kafkasya Dağları'nda bulunuşu sağlam siyasal sebeplere dayanırken, meselenin Tolstoy açısından tamamen kişisel bir yolculuk olması da biraz tipiktir. Geçen yüzyılın bütün Rus yazarları içinde, herhangi bir aydın çevresine ya da siyasal kategoriye kolayca uymayan tek kişi odur. Başından itibaren yalnızdır.

Rusya Şubat 1828'deki Türkmençayı Antlaşması'yla İran Ermenistanı'nı ele geçirmişti. Asıl Kafkasya dağ kütlesine 1830'larda sızan Rusların emeli, yerli halkın sürekli direnişine karşın, Türkistan'a ve Afganistan'a doğru ilerlemekti. Çarın 1844'te Kafkasya genel valiliğine atadığı Kont Mihail Vorontsov Mayıs 1845'te 18 bin kişilik bir kuvvetin başında Çeçenya'ya girdi. Dağlıların

geri çekilmesiyle, Ruslar Grozni'ye kadar ilerleyerek, gür kayın ormanlarıyla kaplı tepelik alanın içlerine yöneldi. Çeçen keskin nişancıların direnişi işte o zaman başladı ve 1846 yazında Rus zayiatı aralarında üç general de olmak üzere 4.000'e ulaştı. Deli İmparator Pavel'in Osmanlı ve İran imparatorlukları arasında yüzlerce yıl küçük bir tampon devlet olarak kalmış Gürcistan'ı 1799'da ilhak etmesinden beri Kafkasya'da huzur olmamıştı.

İngiliz ordusunun aynı dönemde Hindistan'ın Kuzeybatı Sınır Bölgesi'ne ve Afganistan'a girmesine, sonraki yüzyıl boyunca hep tetikte kalmasına oldukça benzer bir gelişmeyle, Transkafkasya da hiç kesilmeyen bir Rus asker sevkıyatını gerektirdi. Aslına bakılırsa, karşılaştırma çoğu kez Rus ve Britanya imparatorluklarının hayatında ve hayalinde, Kafkasya'nın ve Hindistan'ın göreli konumları arasında yapılır.[5] Bu muhtemelen İngiliz gölleriyle yapılan karşılaştırmadan daha yararlıdır, her ne kadar Tolstoy sonraki yıllarda Wordsworth tarzı anlar yaşayacak olsa da.

Birliğine dönen Nikolay'a eşlik etmesi kararı alındığında, Tolstoy'un buna uymaktan başka hiçbir çaresi yoktu. İki kardeş Yasnaya Polyana'dan 29 Nisan 1851'de ayrıldı, Moskova'da birkaç gün geçirdi ve ardından bir hafta kalmak üzere Kazan'ın yolunu tuttu. Lev o dönemdeki güncesinde "sosyeteyi hor gördüğünü" ifade etse bile, (Karınca Tarikatı'nın kurucusu ve son beş yılını tamamen askerlerle birlikte geçirmiş) Nikolay'ın daha sade standartlarına göre, can sıkıcılığa ve hatta aptallığa varacak derecede kibardı. Kazan'a varışın ertesi günü, ağabeyine sokaktan geçen birini işaret ederek, "O adam kaba biri" dedi. Şaşıran Nikolay "Neden?" diye sordu. Kardeşinin "Çünkü eldiven takmamak kabalıktır" demesi üzerine, "Eldiven takmamak niçin kabalık olsun?" sorusunu yöneltti. Lev'in verecek bir cevabı yoktu.[6]

Bununla birlikte çocukluktaki taşkınlıklara dönüşün keyfine varmayacak kadar züppe biri değildi. Bir gün kıkırdamaktan kendini alamayarak, Pelageya Hala'nın evinin dışındaki bir ağaca tırmandı ve pencerelerde gördüğü herkese bağırdı. Geçmişte yarı tutulduğu bir kızla oldukça gayriciddi bir yakınlaşmaya tekrar girdi. Kızın adı Zinayda'ydı; yalnızca güncesinde gizlice değindiği hizmetçilerin ve Çingenelerin aksine, bu düşkünlüğü aile içinde konuşulabilen bir şeydi. Kendi ifadesiyle, "iki ruhun birbirine dönük saf özlemi vardı" aralarında.[7] Hatta onunla ilgili bir şiir yazarak, zamane Lermontov olmaya soyundu. Yazdığı şeyler berbattı.

Kazan'a gidiş iki kardeşe aileye nezaket ziyaretlerinde bulunmanın yanı sıra, güneye olabilecek en uygun şekilde, mavnayla Volga üzerinden yolculuk etme fırsatını da verdi.

Nehir boyunca seyahatin ilk aşamalarında manzaranın donukluğu, Astrahan'a yaklaşmalarıyla birlikte, yeni ve bir romantik dünyaya girmenin verdiği heyecanla renklendi. Teknenin sığlıklara ya da kumsallara saplanma

tehlikesi belirdiğinde, garip giysili kişiler yardıma yetişti. Böylece Tolstoy Kazakları ilk kez gördü.

Kazaklar 17. yüzyıldan beri çarlar için sınır muhafızlığı gibi temel bir görevi yerine getirirken, başına buyruk davranan bir halktı. Polonya sınırında yüzyıllardan kalma bir tür Ortodoks haçlı, Ortaçağ şövalyesi karakteriyle kümeleştikleri kamplarda, Polonyalıların Katolikliğine, monarşizmine ve Batılılaşma eğilimine direnmeye kararlıydılar. Tolstoy'un gideceği Tatar bölgelerinde ise İslama karşı Hıristiyanlığın savunucuları olmaları beklenen Kazakların dine bağlılıkları oldukça garip biçimde daha az şevkliydi. Genelde Patrik Nikon'un 1653'teki reformlarına karşı çıkarak Ortodoks Kilisesi'nden kopmuş Eski Müminler adlı aşırı bir muhafazakâr mezhebi benimsemekle ve dolayısıyla Ortodoksluğu bile kabul edilemez görmekle birlikte, hayata karşı genel tutumları bağnazlıktan uzaktı. Din anlayışlarının yaşam tarzlarına etkisi, hayatı Tolstoy'un *Kazaklar* romanında anlattığı türden bir tapınmayla sevmeleriydi.

Tatar düşmanlarının Müslümanlığını benimsememelerine karşın, onlardan aldıkları birçok kelime, giysi ve görenek vardı. Polonya sınırındaki Kazakların aksine, köylerde toplanmışlardı. İki kardeşin gideceği Starogladkovskaya böyle bir köydü. Adı "eski ve düz" anlamına gelen bu ufacık sınır köyü Terek Nehri kıyısında, öbür yakadaki düşman Müslüman keskin nişancıların görüş alanı içindeydi. Tolstoy'un daha sonra yazacağı *Kazaklar*'daki köye ilişkin bütün fiziksel tasvirler oraya dayanır. Terek'in sazlı ve kumlu kıyılarından görülen dağların adeta şok yaratıcı güzelliği, köyün Şark yadırgatıcılığı, saz damlı alçak evler ve güzel kadınlar sıkı sıkıya yerine oturur.

Ama hikâyenin son şekli ancak dokuz yıl sonra kaleme alındığından, Tolstoy'un *Kazaklar*'daki kahramanı 23 yaşındaki kişiliğine hem benzeyen hem benzemeyen bir tip olarak çizmesinin sebeplerini ele almayı o zamana bırakmamız belki daha doğru olur. Hatırlanacağı üzere, Olenin'in geçmişini geride bırakmaya anında karar vermesi için dağlara şöyle bir bakması yeter. (Sonunda bunu başaramazsa bile, ilk başta kapıldığı duygu şudur: "Utanç ve pişmanlık dolu Moskova anıları, Kafkasya'ya ilişkin saçma düşleri silinip gitti ve bir daha geri gelmedi.")

Starogladkovskaya'da asker ağabeyine takılan sakar bir sivil asalak olma dışında hiçbir iş görmeyen Tolstoy, eğer o dönemdeki günceleri bize doğruyu aktarıyorsa, Kafkasya'ya varışında böyle bir rahatlama duydu. Nikolenka'nın alayındaki subay arkadaşlarınca muhabbetten dışlanacağını fark etti ve bu ihtimal pek hoşuna gitmedi. Oraya varışının ikinci gününde şöyle yakınır hale geldi: "Tanrım, Tanrım, ne kadar hazin ve hüzünlü günler. [...] İçimdeki hüzün, anlayamadığım ya da kafamda canlandıramadığım bir şey. Pişman olacağım hiçbir şey yok, canımın istediği hemen hiçbir şey yok, kadere

kızmak için bir sebep yok. Hayal gücümde ne kadar harika yaşayacağımı anlayabiliyorum. Ama hayır. Hayal gücüm bana hiçbir göstermiyor, hiçbir düşüm yok. İnsanlardan tiksinmenin belli bir kasvetli keyfi vardır, ama bunu bile beceremiyorum; insanları hiç dert etmiyorum..." Altı gün sonra, Kazan'da cilveleştiği kıza gerçekten âşık olduğu kanısına vardı. Bu şaşırtıcı değildi. "Ona aşka dair tek bir söz etmedim, ama duygularımdan haberdar olduğuna çok eminim; aramızdaki yakınlığı sadece beni anladığına bağlıyorum. Ruhun bütün dürtüleri saftır ve ilk başta yücedir. Gerçek onların masumiyetini ve çekiciliğini yok eder."[8] Seks açısından bu kesinlikle doğruydu. Tolstoy'un kişiliğini aydınlatmak için, bunu anlamak can alıcı önemdedir.

Yaz ayları temiz kalpli birinden pek beklenmeyecek şekilde, yani kumarla, kavgayla ve çapkınlıkla geçti. Moskova'nın kabul salonlarından uzaklaştığında iskambil iptilasını tedavi edebileceğini sanması, Rus askerinin kumar tutkusunu bilmemesindendi. Haziranın ikinci yarısında, 200'ü ona, 150'si Nikolay'a ait 350 ruble kaybetti. Borç aldığı 500 yüz rubleyi de derhal kaybetmesiyle, temmuz başında zararı 850 rubleye vardı.

Tolstoy aşağı yukarı aynı dönemde, Nikolay'ın bağlı olduğu birliğin Çeçen dağ kabilelerine yönelik bir baskına katılmasıyla, bir askeri çatışmayı ilk kez doğrudan yaşadı. Bu olay yayımlanan ilk hikâyelerinden birine, sonraki Tolstoy'u bir dizi açıdan gölgede bırakacak ilginç bir yazı denemesi olan "Baskın"a ilham kaynağı oldu. Bir dergide Mart 1852'de nihayet yayımlandığında, Tolstoy kardeşi Sergey'e şöyle yakındı: "Sansürle düpedüz mahvolmuş. İçindeki güzel olan her şey çıkarılmış ya da bozulmuş." Sansürcünün bu "güzel" pasajlara niçin itiraz ettiği kolayca anlaşılır; çünkü (kariyerinin bu erken aşamasında bile) savaşın bizzat mubah sayılışı konusunda Tolstoy'un duyduğu derin kaygıyı, ayrıntılara inmedeki sarsıcı sanatsal becerisinin büsbütün etkileyici hale getirdiği bir kaygıyı yansıtırlar. Bu hikâye "Dünün Tarihi"ne kıyasla muazzam bir sanatsal atılımdır. İlk (sansürlü) paragrafta şu belirtilir: "Bir askerin başka bir askeri nasıl ve hangi duygunun etkisiyle öldürdüğünü bilmek, beni Austerlitz'te ve Borodino'da orduların nasıl düzenlendiğini bilmekten daha çok ilgilendiriyor."[9] Nitekim cesaretin doğasını tanımlamaya dönük (biraz sıkıcı) filozofluk hevesi bir yana bırakılırsa, belirli hayatların harika biçimde kavranmış ayrıntılarını buluruz: Rusya'daki yaşlı annesinin Yanan Çalının Şefaatçi Meryem Anası'nın mucize yaratıcı ikonu sayesinde korunduğuna inandığı (ama aslında birkaç sefer yaralanan) yüzbaşı; davranışlarında Lermontov'un ve Marlinski'nin kahramanlarını örnek alan gaddar görünüşlü genç teğmen. "Ama [bu teğmenin] daha sonra tesadüfen tanıştığım (hiç kuşkusuz Çerkez asıllı) metresinin dediğine göre, dünyanın en sevecen ve en yumuşak huylu erkeğiymiş, her akşam kederli düşüncelerini güncesine yazarmış, hesaplarını çizgili kâğıda geçirirmiş ve dizüstü çöküp

Tanrı'ya dua edermiş. Kendi gözünde dilediği kişi gibi görünmek uğruna ne kadar acı çekmiş olmalı."[10] Yeri gelmişken şunu belirteyim ki bu tasvirin gülünç saçmalığı, Tolstoy'un kendisiyle ilgili çeşitli anlatımlarına yaklaşırken sürekli tetikte olma gereğine işaret eder. Edebiyat tarihçisi Prens Mirski onun güncesini (farklı türden bir amaca dönük olsa bile) kurmaca ürünleri kadar ve başlı başına bir sanat eseri saymakta haklıydı.[11] Tolstoy'un psikolojik gerçekçilikteki müthiş başarısı büyük bir ölçüde düzenbazlığa dayanır. Birçok kisveye bürünmekle, kendisi kadar okurlarını da kandırırdı: Zampara ve arsız, nadim ve mistik, tek kadınla yetinen saf sevgili, ailesine tutkuyla bağlı evlât, genelev düşkünü, kardeşlerini katlanılmaz derecede sıkıcı bulan duyarsız sosyete adamı. Tolstoy'un "Baskın" hikâyesindeki teğmeninin bize çok gerçek görünmesinin sebebi, bütün önemli yönleriyle hayattan alınma olmasıdır. Ahlaki yargılarını VI. Bölüm'ün haklı olarak ünlenmiş şu sansürlü pasajı kadar sarsıcı kılan şey, kaynağını tam bilemediğimiz ve ayrıntıya dönük fotoğrafçı gözüyle birleştirdiği bu duygudaşlık gücüdür.

> Rusların dağ kabileleriyle savaşında, kendini koruma duygusundan kaynaklanan adaletin yanımızda olduğundan kim kuşku duyabilir ki? Bu savaş olmasa, vahşi ve savaşçı kabilelerin soygunlarından, cinayetlerinden ve baskınlarından zengin ve kültürlü komşu Rus topraklarını ne koruyabilirdi? Ama bir de günlük hayattaki iki kişiyi düşünün. Kendini koruma ve dolayısıyla adalet duygusu kimin yanındadır? Rusların yaklaştığını duyunca duvardan eski tüfeğini kapan, ancak mecbur kalırsa ateşleyeceği üç ya da dört mermiyi torbasına koyan ve gâvurları karşılamak için koşan, ama Rusların hâlâ ilerleyerek, daha yeni ekilmiş ve birazdan çiğnenecek tarlalarına, yakılacak barakasına ve annesinin, karısının, çocuklarının korkudan titreyerek saklandıkları hendeğe yaklaştıklarını görünce, ona mutluluk veren her şeyden yoksun kalacağını görünce, hırpani gömleğini acizlikten gelen bir öfkeyle ve bir çaresizlik narasıyla yırtıp çıkaran, tüfeğini fırlatıp yere atan, koyun postundan serpuşunu gözlerinin üstüne indirip ölüm şarkısını söyleyen ve elinde sadece bir hançerle Rus süngülerinin üstüne pervasızca atılan (Cemi ya da başka adlı) bir baldırı çıplağın yanında mıdır? Yoksa atını sürerken Fransız şansonlarını gayet güzel söyleyen şu ya da bu kurmay subayın yanında mıdır? O subayın Rusya'da bir ailesi, akrabaları, dostları, serfleri ve onlara karşı yükümlülükleri vardır, ama dağlılara düşman kesilmesini gerektirecek bir sebebi ya da isteği yoktur; Kafkasya'ya sırf cesaretini sergilemek üzere bir tesadüf eseri gelmiştir...[12]

"Baskın" bitmiş halde günümüze ulaşan aşağı yukarı ilk Tolstoy kurmacası olduğundan, Tolstoy'un sağ ve sol eli olarak nitelendirilmiş belirgin ayrılığın bir örneğiyle başından itibaren karşılaşmak ilginçtir. İlk bakışta, Slavcı yurtseverin, askeri yaşamın heyecanından hoşlanan adamın, bütün

dışavurumlarıyla ve ayrıntılarıyla hayatı sevmekle yetinen ve ahlakla alakası olmayan Tolstoy'un "ahlakçı" Tolstoy'la savaş halinde olduğu kolayca sanılabilir. Tolstoy'u bir ahlak hocası ya da düşünür olmaya çalışmakla, "sanat"ını bozmuş biri olarak düşünmemiz sıklıkla istenir. Oysa "Baskın"da böyle bir ayrım yoktur. Hikâyesine her insana ve canlı türüne ilişkin ayrıntıları (annesinden söz edilince ucuz tütünle dolu bir pipoyu yakan yüzbaşı, geniş vadinin yukarısında dolanan yabani güvercin sürüleri, yol kenarındaki otları bir cümbüşe boğan cırcırböcekleri, çekirgeler ve başka binlerce böcek) sıkıştırdığı için, bütün bu ayrıntı yığını haliyle "ahlak dersi verme" değerlendirmesine yol açar. Savaş soyut bir şey değildir. "Baskın"da iyi eğitimli bir tabur Rus askerinin, hayatları ve kişilikleri bize tamamen tanıdık gelen gerçek insanların bazı zavallı kabilelere eziyet ettiğini görürüz. "Sayısız yıldızlarla dolu bir sema altındaki bu güzel dünyada bütün insanlara yer olmaması mümkün mü? Bu büyüleyici doğanın ortasında insan ruhlarının nefret ve kin duygularını ya da hemcinslerini yok etme arzusunu kaldırması mümkün mü?"[13] Tanımak, derinlemesine ve yakından tanımak yakınlık duymayı getirir. Öte yandan, Tolstoy'da küçük köyü yağmalayan askerlerin davranışını görünce, bunun da doğanın, hayatın bir ürünü olduğunu fark edebilen katı yürekli bir Homeros gözü vardır. Hikâyenin sonunda bizi saran hoş etki tam da yakınlık duymakla birlikte yargılamamamızı sağlayan böyle bir ahlaki duygu sallantısında kalmaktan gelir.

> Otların ve ağaçların yeşilliği kararıyor ve çiğle kaplanıyordu. Karaltı halindeki asker öbekleri gür çayırlarda düzenli adımların çıkardığı seslerle ilerliyordu. Dört bir yanda trampetler, davullar ve şen şarkılar duyuluyordu. Altıncı Bölük'teki ikinci tenorun sesi var gücüyle çınlıyor, kolayca işitilen duygu ve güç dolu pes notaları berrak akşam havasına dolup süzülüyordu...[14]

"Baskın" Tolstoy'da güçlü bir kavrayışı, savaşın onda her zaman uyandıracağı ve sadece subay sınıfından Ruslarla değil, köylülerle, Çingenelerle, Kazaklarla, herkesle paylaştığı ortak insanlık duygusunu yansıtır. Kazak köylülerle dostluklar kurduğu 1851 yazında gerçekten hissettiği duygu bir ölçüde hikâyeye yansımış olsa gerek.

Tolstoy kardeşler heybetli bir seksenlik Kazak olan Yepişka Sehin'in evine yerleştirilmişti. Elinizdeki kitapta sıklıkla görüleceği üzere, gerçek hayattaki bir karakteri kurmaca bir karakterden nasıl ayırt edeceğimiz sorunuyla karşılaşırız. Yepişka'nın *Kazaklar* romanındaki Dyadya Yeroşka'ya çok benzediği açıktır. Tolstoy'un güncelerinde ilk kez "Yermolov ordusunda askerlik yapmış bir Kazak, bir külhani ve bir maskara" olarak kısaca tarif edilir. Bitmiş kısa romanda ise Shakespeare canlılığına, Falstaff'ın kişilik gücüne sahip, çok

geniş omuzlarıyla, ay kadar kırlaşmış koca sakalıyla bir kez tanıdıktan sonra asla unutulmayan bir figürdür; "çihir [Kafkasya şarabı], votka, barut ve pıhtılaşmış kan karışımı keskin ama nahoşluktan uzak kokusu" bile akılda kalır. *Kazaklar* gözden geçirilmiş son haliyle, Tolstoy'un Kafkasya'da yaşadığı olayları dokuz yıl boyunca kafasında tartmasının ürünüdür ve Yeroşka'nın hayatı neredeyse bir pagan gibi kabullenişi genç Olenin'in cefalı, eğitimli, şehirli ahlakçılığına ters düşen bir çerçeveye çok bilinçli oturtulmuştur. Devasa Yepişka'yla gerçek sohbetlere ilişkin yarım yamalak anılardan pekâlâ esinlenmiş olabilecek şu pasajı, Yeroşka'ya böyle "tasarlanmış" bir bakış şekillendirir:

> "Tanrı her şeyi insanın keyif alması için yaratmıştır. Hiçbir şeyde günah yoktur. Sözgelimi, bir yabani hayvanı örnek alalım. Hem Tatar sazlıklarında, hem bizim sazlıklarımızda yaşar. Nereye konarsa, yurdu orasıdır. Tanrı ne verirse, onu yer. Ama insanlarımız öyle yaparsak, cehennemde kızgın tava yalamak durumunda kalacağımızı söyler." Biraz sustuktan sonra, "Bence bu baştan aşağı bir sahtekârlık," diye ekledi.
>
> "Sahtekârlık olan ne?" diye sordu Olenin.
>
> "Vaizlerin söyledikleri şeyler. Azizim, bir zamanlar *kunak*'ım, yani yakın dostum olan bir Kazak yüzbaşı vardı. Ben yaşlarda hoş bir delikanlıydı. Çeçenya'da öldürüldü. Vaizlerin bütün o lafları kafalarından uydurduklarını söylerdi hep. Mortu çektiğinde, mezarında otlar biter, hepsi bu, derdi." Yaşlı adam güldü. "Gözü kara bir adamdı."
>
> "Peki, sen kaç yaşındasın?" diye sordu Olenin.
>
> "Tanrı bilir. Yetmiş dolayında olmalı herhalde. Başınızda bir çariçe varken, artık küçük sayılmazdım. Yetmiş yılı buluyor mu, bir hesaplayıver işte."
>
> "Bulur. Üstelik hâlâ sağlam bir adamsın."
>
> "Eh, yine de, Tanrı'ya şükür, sağlıklıyım, her bakımdan sağlıklı, sadece bir kadın keyfimi kaçırdı, cadının teki bir."
>
> "Nasıl?"
>
> "Ya, boş ver, işte öyle."
>
> "Yani, öldüğün zaman, üstünde otlar bitecek," diye tekrarladı Olenin.
>
> Yeroşka besbelli ki düşüncesini açık seçik belirtmeye niyetli değildi. Bir süre sessizliğe gömüldü.
>
> "Peki, senin düşüncen öyle mi? Haydi iç!" diye bağırdı, yüzünde bir gülümsemeyle şarap şişesini gence doğru iterken.[15]

Tolstoy *Kazaklar* romanına son şeklini verdiğinde, Olenin'in ağza alınmayacak yollarla erkeklerin "keyfini" kaçırabilen cadı gibi kadınlarla düşüp kalkar gibi görünmesini istememiş olsa gerek. Çünkü Kazak dilberler her

seferinde Olenin'i atlatır. Gerçekte ise Yepişka Sehin dostu Tolstoy'un muhabbet tellallığını gayet keyifle üstlendi. Temmuz ve ağustos aylarındaki sevgili Katya adlı bir Çingene kızdı. Onun "şarkıları, gözleri, gülücükleri, memeler ve sevecen sözleri" Tolstoy'u büyüledi ve "Bana sebebini söyle" şarkısını mırıldanır hale getirdi. Güncesine 10 Ağustos'ta şu notu düştü: "Bu benim gözde şarkılarımdan biri değil; dizimde otururken beni sevdiğini söylediği akşam Katya'dan öğrendim. Dediğine göre, başkalarına sırf Çingene korosu gerektirdiği için yüz verirmiş. Ama iffet perdesi arkasında saklanması gereken serbestliği benim dışımda hiç kimseye tanımamış. O akşam onun ustaca Çingene gevezeliğine sahiden inandım. Hiçbir *misafir* tarafından rahatsız edilmediğim için, keyfim yerindeydi."

Katya'dan ayrılırken biraz gözyaşı dökmesi, onu köydeki diğer kadınlara ilgi göstermekten kesinlikle alıkoymadı. Güncesi daha sonra olup bitenleri anlatır. 25 Ağustos: "Odama bir Kazak kızı aldım. Bütün gece gözüme pek uyku girmedi. Moralim bozuldu." 26 Ağustos: "Bütün gün hiçbir şey yapmadım. [...] Akşamleyin köyün içinde dolanarak kızları süzdüm." 28 Ağustos: "Yirmi üç yaşıma girdim. Bu yaşta değer verdiğim çok şey olsa da, ne yazık ki tıpkı eskisi gibiyim."[16] Ancak sonbaharda Nikolay'ın yol göstermesi sayesinde, nizami orduya katılma niyetiyle Tiflis'e geçti. Ekimde dördüncü sınıftan bir astsubay olarak, 20. Topçu Alayı'a bağlı olan (ve Nikolay'ın da görev yaptığı) 4. Batarya'ya girdi.

Askeri kariyer açısından mütevazı bir başlangıçtı bu. Hiç kuşkusuz, Tiflis'e gidişinin asıl amacı ordu sınavlarına katılmaktı. Ama tıbbi tedaviye de muhtaçtı. Bütün dilini ve ağzının içini saran yaralar, sırtındaki ağrılar, uykusuzluk ve ateş yüzünden hastanede üç hafta yattı. İlk başta frengiden kuşku duyuldu ama anlaşıldığı kadarıyla, durum Kazan'daki ergenlik yıllarından beri ona musallat olan belsoğukluğunun nahoş bir nüksünden ibaretti. Aralıkta Nikolay'a şunu yazabildi: "Zührevi iltihap iyileştirildi, ama cıva tedavisinin sonraki etkileri inanılmaz ağrılı (*me font souffrir l'impossible*)."[17]

Bunu Tiflis'in şirin bir orta sınıf banliyösünde bulduğu pansiyondaki nekahet evresinde başka mektuplar izledi. "Burası çok hoş, bağlarla çevrili; [...] üstelik Almancayı bedava öğreniyorum."[18]

Almancaya bu gönderme, Tiflis'te hatırı sayılır bir Alman kolonisinin bulunmasıyla açıklanabilir. Tolstoy halasına Tiflis'i çekici bulduğunu yazdı: "Petersburg'a epeyce gıpta duyan ve onu taklitte neredeyse başarıya ulaşan medeni bir şehir."

Eylülden beri ihmal ettiği güncesine, karısının 14 yıl sonra okuduğunda çok iğrenç bulacağı mahut düşünceleri yazdı: "Kadınlara hiç âşık olmadım. [...] Çok sıkça erkeklere âşık oldum." Bir kadını asla sevmediğine dair savlarını okuduğumuzda, cıva tedavisinin yol açtığı ağrıyı akılda tutmamız

gerekir. (Nitekim yaz aylarındaki günce girişlerinde Kazan'daki Zinayda'ya temiz aşkını ve köydeki Katya'yı çılgınca sevişini itiraf ettiğini görürüz.) Burada özellikle İslenev* ailesine sevgisini ve St. Petersburg'da kaldığı sırada, "dış görünüşüyle çok çekici" olmakla birlikte, daha sonra belirttiği gibi, "son derece ahlaksız" en küçük oğlana dönük saplantısını yansıtır.

Giyim tercihimiz nasıl kişiselse, psikoseksüel âdetleri de büyük ölçüde moda belirler. Her ne kadar kanıtlayamazsak da, (sözgelimi) Shakespeare'in, Oscar Wilde'ın ve Mick Jagger'ın yaşadıkları yüzyılları takas etmiş, yani başka dönemlerde doğmuş olmaları halinde, cinsel geçmişlerinin gayet farklı olacağını oldukça güvenle söyleyebiliriz. Cinsel modaların nereden geldiğini söylemek kolay değildir, tıpkı çığır açıcı olduğu söylenen eserlerin (örneğin Byron'ın *Childe Harold'un Hac Seyahati*, Freud'un *Psikanalize Giriş Dersleri* ya da Jack Kerouac'in *Yolda* kitaplarının) belirli bir on yılda hüküm süren havayı yansıttığını mı, yoksa belirlediğini mi söyleyememiz gibi. Kesin olan bir şey vardır: Dickens böyle bir çığır açıcı yazardır, bu en çok da Rusya'da geçerlidir. Bütün eserleri İngilizcede çıkışlarıyla aşağı yukarı aynı anda Rusçaya çevrildi; ama en büyük ilgiyi *Dombey ve Oğlu* (1847) gördü.[19] Moskova ve St. Petersburg salonlarındaki Dombey tutkunluğunun Tolstoy'u da etkilediğine emin olabiliriz. *David Copperfield* İngiltere'de Mayıs 1849'dan Kasım 1850'ye kadar aylık tefrikalar halinde yayımlandı ve neredeyse anında Rusçaya çevrildi. *Dombey ve Oğlu*'nun gördüğü olağanüstü ilgiyi bile gölgede bırakacak kadar tutulan bu romanı Tolstoy'un da okuduğu apaçıktır. Aralık 1851'de Sergey'e bir mektubunda öyle gelişigüzel Bay Micawber'a değinmesi, neden söz ettiğinin kardeşince biliniyor olacağına bir bakıma işaret eder. Tolstoy kardeşlerin o yaz, kitap okuyan diğer Rusların çoğu gibi Copperfield tutkunluğuna kapılmaması şaşırtıcı olurdu herhalde. Lev sonraki yıllarda, Dickens'ın gözde yazarı, *David Copperfield*'in de gözde kitabı olduğunu söyleyecekti.

Romanın tam da o tarihte Tolstoy için böyle belirli bir çekicilik taşıdığı kolayca anlaşılır; *David Copperfield*'i okuduktan sonra, Rousseau'nun *Émile* kitabını tamamlayıcı bir yararlı kaynak olarak, kendi otobiyografik düşünceleri için bir model gibi benimsemesinin sebebi kolayca görülür.

Dickens "başlangıçtaki masumiyet" kavramını Rousseau'dan miras almıştı. (Bunu sağlayan ise sanılabileceği gibi, onu *okuması* değil, tıpkı sonraki Freudcu kuşakların Freud'u okuma gereğini duymamasında ya da okuma

---

* Bu ailenin babası Aleksandr İslenev'in, Lyubov Aleksandrovna Kozlovskaya'dan henüz Prens Kozlovski'yle resmen evliyken doğan altı çocuğu vardı. Daha sonra evlenmelerine karşın, izdivaçları Rus hukukunda geçerli sayılmadığı için, bu çocuklara babalarının soyadını alma izni verilmedi. Böylece İslavin soyadıyla vaftiz edildiler. İslavin/İslenev karışıklığı buradan gelir. Tolstoy'un kayınvalidesi İslenev ailesine mensuptu ama kızlık soyadı İslavin'di.

zahmetine girmemesinde olduğu gibi, sadece romantik kuşağın Rousseau'da özümsediği şeyleri özümsemesiydi.) Dickens'ta çocukların hepsi birer melektir. Onları büyüklerin gaddarlığı ya da hoyratlığı bozar: Kentlerin kirliliği, atölyelerin bakımsızlığı, okul dersliklerinin abesliği.

Başka bir düzeyde, Copperfield'in Steerforth'u kahramanlaştırma duygusu Tolstoy'un hayran kaldığı genç erkeklere dönük duygularına *tastamam* denk düşer. Doğrusu, Copperfield-Steerforth ilişkisinin Tolstoy'a Kazan döneminden beri kadınlardan daha fazla "sevdiği" bu genç erkekleri nasıl anlaması gerektiğini telkin etmiş olması pekâlâ mümkündür. ("Erkeklere bu işin sübyancılığa varabileceği yönünde bir fikir edinmeden âşık oldum; ama bunu öğrendiğimde bile, cinsel ilişkiye girilebileceği fikri hiç aklıma gelmedi.") Dickens'ta ortaya çıkan (ve Tolstoy'un sonraki 20 yıl boyunca değişik şekillerde kullanacağı) husus, azgın cinselliğin erkek bakış açısından tutkuya varacak derecede çekici, kadın bakış açısından ise yıkıcı olmasıdır. Copperfield romanda Steerforth'a ve onun sonuçta Küçük Emily'nin "mahvı"na yol açacak her yönüne taparcasına hayrandır. Ama Küçük Emily saflığını kaybettiğinde, bütün okurları suda boğulmasının daha iyi olcağında hemfikir kalması öngörülür.

Puşkin daha önce (hem *Yevgeni Onegin*'de, hem de trajik bir sonla biten kendi kişiliğinde) cinsellik savunucusunu baş edemediği iki şeyle, yani dürüst bir kadının iffetiyle ve ölümle karşı karşıya getirerek, Byron karakterini baş aşağı çevirmişti. Sonraki kuşakta erkek cinselliği ve kadın saflığı gittikçe kutuplaşmıştı. Zührevi hastalıkların kol gezdiği bir kuşakta şaşırtıcı sayılmayacak bir gelişmeyle, seks ve ölüm arasındaki bağ pekişmişti. Kendi yitik saflıklarına tutkun erkekler, kendilerine ve annelerine dair, *David Copperfield*'in yayımlanmasından sekiz yıl sonra zuhur eden Lourdes Meryem Ana Hayaleti kadar pirupak çocukluk dönemleri uydurdular.

Hugh Kingsmill[20] konuyu ele alan en ilginç kitapta, çocukluk masumiyeti üzerine kurulu olağandışı kültün tam da Tolstoy'un erkeklik çağına vardığı 1850'lerin başlarının bir özelliği olduğuna işaret eder. Örneğin, Thackeray 30'lu ve 40'lı yaşlarda okul günlerini anarken, Charterhouse'ı gerçekte de olduğu gibi şiddete dönük ve korkunç bir yer olarak nitelendirmişti. Okul yaşamına dair hikâyelerinin yer aldığı kitabın adı *Dr. Birch's Academy*'siydi ("Dr. Birch'ün Akademisi"). Ama *The Newcomes* ("Newcome Ailesi") romanını yazdığı (ve bu arada Kingsmill'in nezaket gereği değinmekten kaçındığı bir ayrıntı olarak frengiye yakalandığı) 1850'lerin başlarında, çağın değişen ruhuna uydu. Bu romanda Dr. Birch'ün akademisine ilişkin mezbaha benzetmesi Fransisken manastırına dönüşürken, belalı, bıçkın ve gammaz tiplerin yerini "al yanaklı, dazlak ve önlüklü ufak bir oğlan" alır. Fransisken Hastanesi'nde can çekişen bir emekli olan Albay Newcome, bu çocuktan çok

hoşlanır. Başucundaki çocuğun St. Peter Okulu'ndan oğlanlarla bir kriket maçını çalçene anlatışını dinlerken, kendisinin eski günlerdeki kriket marifetlerini hatırlayarak heyecanlanır; sonunda oğlu Clive Newcome kendine turta alması için para vererek, çocuğu baştan savmanın uygun olacağını düşünür. "Benim *dermanım* dazlak ve önlüklü ufak oğlan!" diye bağlar bu sahneyi Thackeray. "Tanrı yolunu açık etsin, küçük dostum!"[21]

Tolstoy edebi çıraklığına işte bu ruh halinin damga vurduğu olağanüstü ortamda başladı; genel havayı kendine son derece yakın bulduğunu vurgulamaya pek gerek yok. Uzunca bir aradan sonra Kasım 1851'de, Tiflis'ten Toinette Hala'ya yazdığı mektupta, askeri evraklarının gelişini beklerken oyalanmak zorunda kalmasına karşın, zerre kadar sıkılmadığını belirtti. "Sevgili Halacığım, bir ara bana verdiğin öğüdü hatırlıyor musun? Hani, roman yazmamı söylemiştin bana. İşte, o öğüdüne uyuyorum ve sözünü ettiğim meşgaleler edebiyat karalamaktan ibaret. Yazdıklarım ileride yayımlanır mı, bilmiyorum; ama beni eğlendiren ve vazgeçmeyecek kadar uzun süre sebat ettiğim bir uğraş."[22]

O sırada yaptığı şey, *Çocukluk* adıyla yayımlanacak eserini yeniden yazmak ve baştan aşağı düzeltmekti. Dickens'la ve Thackeray'la ilgili önceki paragrafların biyografideki amaca sadece teğetmiş gibi görünmemesi açısından, Tolstoy'a o sırada neler olduğunu vurgulamak gerekir belki de. Büyük bir romancının biyografisini yazmayı büyük bir müşkül haline getiren meselenin, aslında bizzat biyografi sanatının tamamına bir kuşku düşüren bir şeyin özüne değinmekteyiz. Tolstoy kendine yönelik son derece takıntılıydı ve yazar olmasını sağlayan da bu takıntıydı. Ama gerçeği tersinden yaklaşımla anlatmak aynı ölçüde mümkündür. Tolstoy'un gelişim sürecindeki benlik oluşumunu ancak edebiyat hüneriyle kavrayabildiği ya da ona bir şekil verebildiği söylenebilir. İnsanların büyük çoğunluğu, ana rahmine düşüşten yok oluşa kadar iz bırakmaksızın geçip gider. Hayatları hiç kayda geçmez; bu tekil hayatların geçmişte ya da gelecekte bir varlığa büründüklerini, daha doğrusu yeryüzündeki somut varlıklarıyla belirlenebilir bir önem taşıdıklarını varsayabilmemizi sadece ilahiyat sağlar. Çoğu kimse açısından, hayat hiçbir şey ifade etmeyen sedayla ve hırsla dolu bir hikâyedir; ama en önemlisi, anlatılmayan bir hikâyedir. Anlatılacak bir hikâyenin bulunduğu yanılsamasını ancak hikâye anlatarak yaratırız. Edebiyatta romanın doğuşuna, biyografi sanatında büyük bir canlanış, güncelere, mektup yazmaya, kişisel itiraflara ve hatıratlara yönelik bir tutku eşlik etti; Rousseau'nun doğuşundan kısa bir süre önce ya da yaşadığı sırada ortaya çıkan bu uğraşların hepsi, kendini ifade edebilen kişilere bir şekil oluşturmanın, aksi halde unutulacak sözlere ve anlara tutunmanın, ölüme karşı bir barikat yaratmanın araçlarını sağladı. Bir Boswell ya da bir Saint-Simon, Johnson'ın ya da XIV. Louis'nin

konuşmalarını aktarmakla, esas itibarıyla yapay bir ürünü ortaya çıkardılar. Özünde geçici olan şeyleri kalıcı hale getirdiler. Aktarma işi başlı başına bir hüner işidir. Tolstoy'un dinç dimağının çok çabuk kavradığı gibi, roman ve biyografi aslında hiç de farklı değildir. Rousseau'nun *Émile* ve *Les Confessions* kitaplarından aynı ölçüde hoşlanmasının sebebi, erişemeyeceği kadar harika olmaları değil, bütün ciddi açılardan kendisiyle ilgili oldukları kanısına varmasıydı. Dickens benzer bir izlenim uyandırarak, sadece yazacağı romanlar değil, kendi hayatını güncelere aktarış tarzını etkiledi.

Tolstoy eleştirmenlerinin en seçkini Eykhenbaum'un uzun süre önce ortaya attığı sava göre, yazdığı şeyleri o sırada ne kadar tutkulu bir içtenlikle hissetmiş olursa olsun, Tolstoy'un güncelerini olayların aslına uygun bir aktarılışı gibi ele almak güvenli bir yol değildir.[23] Kendine (bazen bilinçli olarak) örnek aldığı 18. yüzyıl modelleriyle (Rousseau, Franklin) karşılaştırıldığı zaman, bu günceler en doğru yaklaşımla anlaşılır. Aynı şekilde, erkeklerle bütün dostluklarını "Steerforth ve genç David" kalıbı çerçevesinde görmeye başlaması, kendini Kazan'daki Dyakov'a "adeta âşık" gibi tanımlaması ya da İslavin'e dönük sevgisini "Petersburg'daki hayatımın tam sekiz ayını berbat edici" bir şey sayması, Copperfield tutkunluğunun doruğa çıkışına denk gelir.[24] Belki bu tür duyguların çoğunda olduğu gibi, eşcinsellik ve özseverlik eğilimleri arasında çok ince bir sınır çizgisi vardır. Küçük oğlan Steerforth'u sever, çünkü Steerforth gibi *olmak* ister. Arsız erkeksi enerjiyi dışsallaştırmakla, kendi cinselliğine kafa yorarken kapıldığı tiksindirici suçluluk duygusuna düşmeksizin, bundan hoşlanmayı başarır. Benzer şekilde, bu dünyanın Küçük Emilylerini baştan çıkarma işini Steerforth'a yüklemek, benlik bilincini, ergenlik öncesindeki "masum" Copperfield figürünü, cinsel arzuyla lekelenmemiş Emily'ye dönük bir duygusal bağlılık peşinde koşmada serbest bırakır.

Tolstoy'un Tiflis'teki Alman banliyösünde kalırken, *Çocukluk* romanının birinci ve ikinci taslakları arasında yaptığı düzeltmelerde bütün bu sürecin işlediğini görürüz. Birinci taslak İslenev ailesine dönük saplantısını yazmanın bir yolu olarak başlar. Tıpkı aile ortamı gibi, çocuk odası anıları da sevdiği İslavin'indir. Birinci versiyonda hikâye, çocukların kendi anne babalarının evli olmadığını öğrenmelerine dayanır (İslenevler sahiden gayrimeşrudur). Yaratıcı sürecinin eşcinsel eğilim içeren birinci aşamasından geçilmiştir. Düzeltilmiş metinde,[25] İslavin sevgisi benliğe kafa yoruş biçimine açıkça dönüşür. İslavin'in gayrimeşru bir çocuk oluşuna ilişkin ayrıntılar çıkarılır. Küçük Nikolay'a bizzat Tolstoy'un taşıdığı, ona çocukluğunu hatırlayan halası ve kardeşi gibi kişilerce anlatılmış özellikler yakıştırılmaya başlar. Tolstoy'un düpedüz hatırlayamadığı dönemle, sözgelimi annesinin ölümünden önceki Yasnaya Polyana'yla ilgili anılar Nikolay'a yüklenir.

Hikâye dramatik unsuru, her şeyin bağlandığı olay değişmiştir: Olaylar artık İslenev'in gayrimeşru oluşuna değil, Copperfield figüründe olduğu gibi, annesinin ölümüne bağlanır.

Eleştirmenler hikâyenin (küçük oğlanda annesinin ölümünün uyandırdığı kederin tasviri gibi) bazı can alıcı sahnelerde *Çocukluk* ile *David Copperfield* arasında cümlesi cümlesine denklik bulunduğuna işaret etmişlerdir. Başka bazı pasajlar, kitaptaki garip zaman ölçeği sürçmesini açığa vurur. Küçük bir oğlanınmış gibi sunulan duyguların aslında bir yetişkine özgü olduğunu gösterir. Örneğin, anlatıcının ölen annesinin yüzünü hiç hatırlamadığı yönünde sürekli tekrarlanan saplantılı savlarda bu durum anlaşılır.[26] Doğrusu, böyle bir boşluk anlatıya bir tür hazin dokunaklılık ve sahicilik katar; çünkü insanın sevdiği ve hatırlamaya en çok can attığı kişinin yüz hatlarının hep karanlıkta kalması gerçek kederin unsurlarından *biridir*. Gelgelelim, böyle şartlarda insanın gerçek bir kayıptan söz ederken, *Çocukluk* romanındaki anlatıcının 3. bölümde yaptığı gibi, yüzün "hayal gücünün gözyaşları" arasında görülmesinden dolayı bir türlü aklına gelmediğini söylemesi pek akla yakın değildir. Bunlar bir anneye ve belki bütün bir çocukluğa ilişkin olarak, hafızasında bulunmayan bir hatırayı kendine neredeyse kasten yaratan bir adamın sözleridir; onun için aslında bir boşluk ya da şekilsiz bir izlenimler dizisi olan hatıra, sanata dönüştürüldüğü anda, tutarlılık ve anlam taşımaktan büsbütün çıkar.

Çocukluk romanının metni, çocukluk dönemindeki hayal gücünün aslında genç bir adama özgü olduğunu gösteren benzer bulgularla doludur. "Kol ve bacakları"nın, giysilerinin ve benzeri şeylerin "ufacık" oluşundan sürekli söz ettiğine daha önce değinmiştik. Bir çocuk kendi bedeninin ufak olduğunu ancak dışarıdan bakma yetisini kazanınca fark eder. O bedenin içindeyken kendini küçük görmez; geri kalan dünya ona büyükmüş gibi gelebilir, ama bu aynı şey değildir.

Dahası, biyografi yazarlarının saptamakta geciktiği bir husus, *Çocukluk*'taki "anılar"ın birçok durumda bir yetişkinin yakın dönemde yaşadıklarının, romanın yazıldığı yıl içinde başına gelen şeylerin uyarlamaları olduğudur. Biraz buyurgan ağabeyi Nikolay'la birlikte kalışı (aralarında konuşurlarken hiç kuşkusuz bir sürü çocukluk anısından söz edilişi), askerlerin silah arkadaşlığı, avın zevkleri, Katya'yla âşıkane cilveleşme, hatta Tiflis banliyösündeki nazik Alman ev sahipleri bile "Copperfield" havasına sokulup uzak anılara dönüştürülmüştür. Mektuplarındaki birçok muzip değinmeye bakılırsa, Tolstoy baskıya varacak kadar koruyucu bulmaya başladığı bir ağabeyle birlikte yaşayan bir gençti. *Çocukluk*'ta (birçok romancının psikolojisindeki temel bir bileşene uygun olarak) aklından hiç çıkmayan kişi *olma* tutkusuyla, kendine Nikolay, can sıkıcı ağabeye ise Volodya adını verir.

Gerçek hayatta ağabeylerine ders vermiş Alman asıllı özel hoca Fyodor İvanoviç'e ilişkin anılar, Tiflis'in Alman banliyölerinde kalırken tanıdığı cana yakın Karl İvaniç'in kişiliğine bürünmüş olarak karşımıza çıkar. İslenevlere ve özellikle (o sırada 20 yaşında olan) genç İslavin'e tutkunluğu, bebeklik döneminde geçmiş bir şeye dönüştürülür. ("Halis güzelliği beni ilk bakışta çarptı. Karşı konulamaz bir ilgi duydum ona. Mutlu olmam için onu görmem yeterliydi ve bir keresinde ruhum var gücüyle o arzuya yoğunlaştı.") Bu ifade Tolstoy'un güncesinde İslenev hakkında yazdıklarıyla neredeyse kelimesi kelimesine aynıdır. Shakespeare ve Southampton ilişkisinde olduğu gibi, eşcinsel istekten yoksun sevdayla çakırkeyif olmuş genç erkeklerin birbirlerinden söz ederlerken kullandıkları türden dildir bu. On yaşındaki çocuklar arasında ortaya çıkan türden duygu değildir. Aynı şekilde, çocuk Tolstoy'un av partisini "hatırlayışı"ndaki canlılık, Kafkasya'daki alayla birlikte çok yakın dönemde yaşadığı avcılık anılarını kesinkes yansıtır. (Proust'un arabayla götürüldüğü kırda elmaların çiçek açışını seyrettikten sonra, buna dair çocukluk anılarının tazeliğini yazıya dökmek üzere yine arabayla son sürat Paris'e, duvarları mantarla kaplı iğrenç yatak odasına dönüşü geliyor insanın aklına.) Çocukluk anıları ancak çok ileri yaşta canlı hale gelir. Bize çekici gelmeleri tam da ulaşılamaz oluşlarından kaynaklanır; (ebeveynlerini tam anlamıyla tanımamış ya da bağlanma dediğimiz şeyi yaşamamış olması itibarıyla) muhtemelen psikolojik bakımdan bir çocukluk dönemi hiç olmamış Tolstoy gibi birine daha da çekici gelmiş olsa gerek. Tutarlı biçimde hatırlanacak hiçbir şey yoktu; dolayısıyla her şeyi yaratmak zorundaydı. Çocukluğunu yaratma gereğini duyması, onu doğru dürüst hatırlayamamasındandı. Yepişka'nın sekse karşı kaba saba, pagan tutumunu benimseyememesinden dolayı, sanat aracılığıyla kendini arındırması, yaşadığı şeyleri sterilize edip masum hale getirmesi aynı ölçüde gerekliydi. Önceki aylarda seviştiği ve belki de cıva tedavisinden geçmesini zorunlu kılan yaraları ve hummayı kaptığı Katya, *Çocukluk* romanında sevecen, küçültmeli hitap şekliyle Katenka'ya, Mimi adlı bir konak hizmetçisinin 12 yaşındaki çocuğuna dönüşür. Katenka'nın henüz bir *devuşka* (genç kız) değil, bir *devoçka* (küçük kız) olduğu kesindir. Oysa dokuzuncu bölümde anlatıcının, ağabeyi Volodya'nın, kız kardeşleri Lyuba'nın ve Katenka'nın tırtıl topladıkları sahne bir *Lolita* havası taşır; bu durumda ya anlatıcı on yaşında bir çocuk gibi tasarlanmamıştır ya da yetişkin anlatıcının aklından aslında 20 yaşında bir Katenka geçiyordur:

> Gözlerim Katenka'nın omzuna takıldı. Tırtılı önceden yoluna koyduğu bir yaprağın üstünden kaldırmaya çalışıyordu.
>
> Birçok küçük kızda, aşağıya kayan açık yakalı giysisini eski duruma getirmeye yönelik bir hareketle, omuzlarını kıpırdatma alışkanlığının olması dikkatimi

> çekmişti. Mimi'nin her zaman bu harekete kızıp, "*C'est un geste de femme de chambre*," ["Bu hareketi bir oda hizmetçisi yapar"] dediğini hatırlıyorum. Tırtıla doğru eğilen Katenka'nın tam da bu hareketi yaptığı sırada, rüzgâr küçük beyaz omuzlarındaki şalı kaldırdı. O anda askısı dudaklarımın beş santim ötesindeydi. Gözlerim tırtılın üstünde değildi artık. Doyasıya baktıktan sonra, var gücümle Katenka'nın omzunu öptüm. Dönüp geriye bakmadı, ama boynunun ve kulaklarının kızardığını fark ettim. Volodya başını kaldırmaksızın, "Nereden çıktı bu sevgi gösterisi?" dedi küçümsercesine.
>
> Yaşaran gözlerimi Katenka'dan alamadım. Onun uzun süredir zaten alışkın olduğum körpe ve açık tenli ufak yüzünü hep sevmiştim; ama şimdi çok daha dikkatle yoklayınca, büsbütün sever oldum.[27]

Dickens'ın romanında anlatılan Yarmouth kumsalındaki iki genç "ardıç kuşu"yla paralellikler oldukça belirgindir. Katenka tıpkı Küçük Emily gibi, anlatıcının annesince eve alınmış bir hizmetçinin yakınıdır. Tolstoy'un iki çocuğa yakıştırdığı gayet temiz ve saf aşk, Küçük Emily ile Steerforth'un daha sonra varabilecekleri ilişkinin düzeyiyle doğrudan tezat içindedir. Tolstoy'un Katenka'yı kendi Küçük Emily'si haline getirme çabası pek yerine oturmaz. Küçük Emily'yi onunla baş başayken öpen David'in aksine, Nikolay sevdiği Katenka'yı öperken yalnız değildir. Küçümseyici bir ağabeyin onları seyredişi, yıllar önce (*Çocukluk*'taki anlatıcıdan yaşça çok daha büyük olmayan) Lev Nikolayeviç'in Kazan'daki bir kerhanede ilk seks tecrübesini yaşamasını ve yatağın yanında gözyaşlarına boğulmasını bir ağabeyin seyredişine benzer. Dudaklarını gerçek bir Katenka'ya yapıştırmasının üzerinden daha da az zaman geçmiştir. Güncede bize anlatıldığına göre, gerçek hayattaki Katya sevişirken Tolstoy'un kucağında oturmaktan ve hayatındaki tek erkek olduğunu belirterek içini rahatlatmaktan hoşlandığı için, kürekkemiği ona özellikle sahici ve diri görünmüş olsa gerek. "Çocukluğun geri gelmeyecek mutlu, hem de çok mutlu günleri! İnsan anılarını sevip bağrına basmaktan nasıl kaçınabilir ki!"

Tolstoy'un ileri yaşta romancılık kariyeri üzerine düşünürken, *Çocukluk* romanından samimiyetsizce yazıldığı, kendisinin ve dostlarının çocukluk dönemlerinden alınma olayların tutarsız bir keşmekeşi olduğu gerekçesiyle özellikle tiksinmesi ve şu saptamada bulunması pek şaşırtıcı değildir. "Onu yazdığım dönemde ifade biçimleri bakımından bağımsız olmak şöyle dursun, bende büyük hayranlık uyandırmış iki yazarın, Sterne'in (*Duygusal Bir Yolculuk*) ve Töpffer'in (*Amcamın Kütüphanesi*) etkisi altındaydım."[28] Tolstoy'un o aşamada Dickens'ı rahatça unutması ve çok daha az önemli (ve bir yazar olarak bütünüyle ihmal edilebilecek) Töpffer figürünü araya sokuşturması, kendisi kadar büyük görülebilecek yazarlara karşı aralıklarla

kapıldığı irrasyonel kıskançlık parlamalarına özgüdür. Bu sözlerin söylendiği sırada, Prospero'nun sihirli değneği kırılmış ve bir tarafa atılmıştı. Gerek çocukluk anılarında, gerekse kilise ikonlarında pirüpak anneye tapınma kültü için de aynı şey geçerliydi. Asıl model artık İsa'ydı ve Tolstoy'un bütün yüce modelleri gibi, yere serilmeli ve kendi suretine büründürülmeliydi. O sırada bizzat Tanrı'nın masum ve güçlü bir oğlu olmaya kararlıydı. Kurmacanın özünü çözmüş ve hayatını dört büyük evreye ayırır hale gelmişti: Çocukça masumiyet dönemi; hırsa ve en başta da şehvete düşkünlük dönemi; evlilik yaşamının ilk dönemi; ardından sanatçı şanını bir tarafa atarak ve peygamber harmanisine bürünerek yeniden doğmayı başardığı kutlu dönem.

Tolstoy'un yaşlılıktaki "anı"larının gençlikteki anılarından daha sahici olduğunu neden varsaymamız gerektiğini söylemek zordur. Yaşlıların (onlara itiraz edebilecek görgü tanıklarının ölümünden çok sonra) anıları çok canlı hatırlamaları, doğruluklarının bir garantisi değildir. Her türlü anının bir kurmaca biçimi olmadığını ve varoluşa karşı "doğal" tutumun, yaşanan şeylerin tarihle düzene sokulmadan, egonun damgasını yemeden aktarılışına izin vermek olmadığını kim söyleyebilir ki? Tolstoy'un asla yapmayacağı ve yapamayacağı bir şeydi. Gençlik yılları fazlasıyla sisliydi ve üstelik bunun fazlasıyla acı veren bir sis olduğu söylenebilir.

Tolstoy'un hayatını evrelere ayırmamız gerekirse, üç ayrı kısma sığacak hale getirmemiz muhtemelen daha doğru olur. Birinci evrede, odaklanacak hiçbir şeyi olmayan taşkın bir zekâyla, olup biten şeyleri çok yoğun biçimde hissettiği için neredeyse patlamaya hazır ve ateşli bir duyarlılıkla, daha parlak gören gözlerle, daha keskin duyan kulaklarla, kokuyu daha incelikle alan burun delikleriyle, sıradan fanilerinkinden daha büyük bir güçle şehvete kapılan kasıklarla karşılaşırız. Bu duyarlılığın dayandığı geçmiş karmakarışıktır; yanlış başlangıçlarla, ölü halalarla ve mutsuz konaklarla doludur. Son derece güçlü olmakla birlikte, herhangi bir yön güdüsünden yoksun olduğu için, kâh şu yöne, kâh bu yöne çekilmiş bir duyarlılıktır. Tolstoy duygusal düzeyde, coğrafi bakımdan ya da dışa dönük kariyerin en alelade anlamıyla nereye gittiğini bilmez. St. Petersburg'da bir züppe mi, Moskova'da zamanını iskambil oynayarak geçiren bir zampara mı, yoksa dindar bir çiftçi mi olacaktır? İçindeki hangi yan ağır basacaktır? Hemcinslerince sevilme ve beğenilme yönündeki aşırı açlık mı, yoksa karşı cinse dönük bunaltıcı bedensel zaaf mı? Ne kadar çekidüzen vermek isterse istesin, yaşantısının kargaşaya sürüklenmesine yol açan nedir?

İşte bu birinci evreyi yerli yerine oturtmak neredeyse imkânsızdır; çünkü onu sadece içeriden bakışla görebiliriz. Kafada bir tosbağayı kabuksuz olarak canlandırmaya benzer bu. Derken "Dünün Tarihi" hikâyesiyle, kurtuluş yolunu işaret eden bir yanlış çıkış uç verir ve *Çocukluk* romanında görünür

hale gelir. Hayatın çekilmez kargaşası ve ıstırabı, ayrıca zapt edilemez hazları ve büyüleyiciliğiyle geri döndürülemez akışı, artık üstesinden gelinebilirmiş gibi görünür. Düzyazı kurmaca aracılığıyla bizzat yaşantıyı dönüştürmenin mümkün olduğu ortaya çıkar.

Bir yazar olarak Dickens'ın olağanüstü yanlarından biri, her okurun iç dünyasını kapıp peşine takma gücüdür. Sadece *David Copperfield*'i okuyanlar, David'in çocukluk anılarının kendilerini anlattığı hissine bir ölçüde kapılırlar. Tolstoy'un durumunda ise, (Rousseau, Sterne ve Dickens üçlüsünün en belirleyici etkilerde bulunduğu dokuz ya da on yıllık yoğun okuma sürecinin büyüsü, sonunda bizzat yazabilir duruma gelişiyle şekillendi. Henry James muhteşem potlarından birini Bayan Humphry Ward karşısında kırdığında, onun *Robert Elsmere* romanını önemsememiş olmaktan dolayı özür dilerken, roman okuyamamasını ve sadece roman yazmasını gerekçe göstermişti. Bu sözleri muhtemelen bütün romancıların duygularına tercüman olur. Tolstoy zerre kadar öz-bilinç taşısaydı, kesinlikle aynı şeyi söylerdi. Ama kendine takıntılı birçok kişi gibi, kendini tanıma yetisinden tamamen yoksundu; sonraki 20 yıl boyunca bir aziz bigâneliğiyle kurmaca eserler verebilmesinin sebebi buydu. Kurmacanın yetmeyeceği ve ona romancılıktan ziyade azizliğin yaraşacağı kanısına vardığında, asıl sorun başladı.

Tolstoy 3 Temmuz 1852'de, cesaretini topladı ve *Çocukluk* romanını bir St. Petersburg editörüne gönderdi. "Ricam sizi çok az uğraştıracağın için, yerine getirmekten kaçınmayacağınıza eminim. Bu metni inceleyin ve yayımlanmaya uygun değilse, bana iade edin. Aksi halde değerlendirmeye alın ve derginizde yayımlanmaya değip değmeyeceğine dair düşüncenizi bana bildirin..."[29]

Mektubun üslubunda gayet amirane bir hava vardır. Bunu daha da şaşırtıcı kılan şey, öyle sıradan bir editöre değil, 1850'lerin başlarındaki edebiyat dünyasının yakından tanıdığı bir editöre yazılmış olmasıdır. Editör kadar dergi de tanıdıktır: *Sovremennik* ("Çağdaş"). Bu derginin konumundan ve geçmişinden, Tolstoy'un yazmaya başlamasından on küsur yıl önce Petersburglu piyasa yazarlarının durumundan kısaca söz etmekte yarar vardır.

O dönemde Rus aydınları genelde milliyetçi, dindar, gelenekçi Moskova merkezli "Slavcılar" ve genelde siyaseten solcu, sosyal ve ahlaki fikirleriyle ilerici, din konusunda özgür düşünceli St. Petersburg merkezli "Batıcılar" olarak ikiye ayrılmışlardı. Aydınların 1840'lardaki asıl dergisi *Oteçestvennye zapiski*'ydi ("Memleket Notları"). Turgenyev'in yanı sıra Herzen, Nekrasov, Bakunin, Granovski ve genç Dostoyevski eserlerini orada yayımladılar. Dergiye yazanların saflarında 1840'lar ortalarında bir bölünme ortaya çıktı; dergiden ayrılan dönemin önde gelen eleştirmeni Belinski'yi, başta Herzen, Nekrasov ve Panayev olmak üzere, daha radikal ve Batıcı bütün yazarlar izledi. Nekrasov ve Panayev bizzat Puşkin tarafından kurulmuş olmanın

payesini taşıyan *Sovremennik*,'i satın almayı başardılar. Maksatları dergiyi (o sırada biraz köhnemiş) radikal fikirlerini yaymanın aracı haline getirmekti.

Yürüttükleri bir mücadele vardı. Önde gelen yazarlarından biri olması beklenen Herzen 1847'de sürgün edildi; ertesi yıl Avrupa'da devrimlerin patlak vermesi, daha önce gördüğümüz üzere, I. Nikolay hükümetini kesinlikle tedirgin etti. İmparator radikal basını, özellikle de *Oteçestvennye zapiski* ile *Sovremennik*'i sansür etmekle görevli bir kurulun başına A. S. Menşikov'u atadı. Bu girişim sadece aydın kesimin, eğitimli aristokrasinin ve eşrafın iki dergiye saygısını artırdı. Yazılarının ciddiye alınmasını isteyen herkes, Nekrasov tarafından yayımlanmasını ister oldu. Tolstoy ona yazmakla, dosdoğru üst makama başvurmuştu.

Edebiyat tarihindeki bir sima olarak, Nekrasov'un muhtemelen en çok bilinen yönü, çalkantılı geçen cenaze törenidir. Aralık 1877'de öldüğünde, ağırlık olarak üniversite öğrencileri, kültürlü hoşnutsuzlar ve radikal aydınlar olmak üzere binlerce kişi, tabutunu mezarına kadar izledi. Bizzat Dostoyevski mezarlıkta bir konuşma yaptı ve Nekrasov'un şiir panteonunda Puşkin'in ve Lermontov'un yanına yerleştirilmeye layık olduğu görüşünü ifade etti. "Puşkin'den veya Lermontov'dan bile daha yükseğe!" diye bağırdı kalabalıktaki genç bir ses. Bunun üzerine, cenaze töreni ateşli bir edebiyat tartışmasına dönüştü; bazıları Nekrasov'un Puşkin'den üstün olduğunu belirtirken, bazıları da bunu ona fazlasıyla yüksek paye vermek olarak gördü.

Tolstoy da edebi liyakatine göre değil, "temsil" ettiği şey temelinde değerlendirilme cezasını çekecekti. Rus yazarlar böyle bir muameleye çanak tutarlar; çanak tutmasalar bile, Rus okurlar onlara bunu reva görürler. Tam bir Batılı olan ve Nekrasov'un mezarında başlamış tartışmaya çok sonraları katılan biri olmam hasebiyle, onda pek fazla edebi liyakat bulmam zordur. Nekrasov mutsuz köylülerin durumunu, tepeden bakıcı ve duygusal gibi görünen bir yaklaşımla yazardı; üstelik bunu daha hoşgörülü Rus eleştirmenlerinden birinin dahi "son derece düzeysiz ve [...] şiirsellikten uzak" bulduğu mısralarla yapmaya kalkışırdı. Ama onun yaşadığı dönemde, "Işıltılı Ayaz" ve (bitmemiş) "Rusya'da Kimse Mutlu Olabilir mi?" gibi kitapları olan birinin tutulmaması gerçekten mümkün değildi. Nekrasov'un öldüğü sırada, Tolstoy *Sovremennik*'ten ayrılmıştı. Ama yazarlığa ilk adımını orada attığını akılda tutmak önemlidir. Çernişevski'nin aşırı radikal kurmaca eserlerini ve Gonçarov'un şaheseri *Oblomov*'u yayımlayan dergiydi bu. Tolstoy çağın büyük yazarlarıyla yan yana durmaya ve metropolün radikal havasına uyum sağlamaya hevesliydi.

Ne var ki, gerek editörlerin işgüzârlık huylarından, gerekse sansürcülerin hoşgörüsüzlüğünden bihaberdi. Gönderdiği metin *Sovremennik*'te çıktığında, üzerinde oynandığını görünce çok kızdı. Adı bile farklıydı: "Çocukluğumun Bir Tarihi."

Tolstoy oturup Nekrasov'a bir mektup yazdı: "Sayın bayım, *Sovremennik* Sayı IX'da "Çocukluğumun Bir Tarihi" başlıklı bir hikâyeyi okuyunca, bunun size gönderdiğim *Çocukluk* romanı olduğunu görmek beni son derece gücendirdi. [...] "Çocukluğumun Bir Tarihi" adı, eserin ana fikriyle çelişir. *Benim* çocukluğumun tarihine kim ilgi duyar ki...?"[30] Genç yazar öfkeyle hazırladığı bir katalogda, editörün değiştirdiği bütün sıfatları ve ibareleri sıralayarak, her birinin ilk biçimini niçin tercih ettiğini belirtti. Ama *Sovremennik*'te yayımlanmak, Tolstoy'u anında şöhrete kavuşturdu. Turgenyev cömertçe övgülerini esirgemedi. Ateşli bir İngiliz hayranı olmasına karşın, Tolstoy'un *David Copperfield*'den aldığı unsurların farkına varamaması ve hikâyelerin İngilizceye çevrilmesinden sonra, *Çocukluk*'un Londralı eleştirmenlerce Dickens'ın soluk bir taklidinden ibaret gibi görülüşüne şaşırması ilginçtir. Gogol'e ilişkin anma yazısındaki pervasızca övgülerinden dolayı birkaç ay önce tutuklanmış olan Turgenyev *Çocukluk* romanını okurken, Spasskoye'deki evinde, "iç sürgün"ün nispi rahatlığı içindeydi. Dostoyevski ise *Sovremennik*'in eylül sayısını sürgün edildiği Sibirya'da okudu. Sadece L.N.T. imzalı metinden ilk başta son derece etkilendi; ama daha sonraları iki yazarın birbirleriyle ilişkiye girmekten kaçınmalarına hep damga vuracak olan karşı konulamaz yakışıksızlık ve kıskançlık, edebi değerlendirmesine ağır bastı. "Lev Tolstoy'u müthiş seviyorum," diye yazacaktı. "Ama kanaatimce, kayda değer başka bir şey yazamayacak..."[31]

Dostoyevski'nin içgüdüyle herhalde bildiği üzere, bu saptamaya kıyasla gerçeklikten daha uzak hiçbir şey olamazdı. Tolstoy romanının yayımlandığı andan itibaren bir yazardı, yani bütün hayatı yazdığı ya da yazmadığı şeylerle belirlenecek bir kişiydi. Sonraki iki yıl boyunca sürekli yazdı. En hafif tabirle dikkat dağıtıcı şartlar altında, *İlkgençlik* [*Otroçestvo*], *Gençlik* [*Yunost*], *Sivastopol*, [*Sevastopolskiye rasskazi*], *Tipi* [*Metel*] ve *Bir Toprak Sahibinin Sabahı* adlı eserlerini ve *Aile Mutluluğu* [*Semeynoye Şçastye*] romanının büyük bölümünü kaleme aldı. Daha da önemlisi, gelişerek zamanla *Savaş ve Barış*'a dönüşecek tecrübenin temellerini döşedi.

Tolstoy 12 Ocak 1854'te, talebi üzerine Tuna kıyısında görevli On İkinci Topçu Alayı'na nakledildiğini öğrendi. Bir aylık izin aldı, Yasnaya Polyana'ya döndü ve ardından Nekrasov'un "Bir Bilardo Markacısının Notları" ["Zapiski markera"] adlı en son hikâyesini beğenmediğini bildiren mektubu geldi: "Önceki ürünlerin o kadar umut vericiydi ki, peşinden böylesine vasat bir şeyin geleceğini beklemezdim."[32]

Tolstoy daha yol çıkarken tepinip durmaktan kendini alamayan bir tay gibi, menzile varmanın sabırsızlığı içindeydi. Güncesinde sürekli kendine roller biçtiği görülür. "Şöhrete ulaşmamın kaçınılmaz olduğuna kesinlikle eminim. Böylesine az çalışmam aslında bundan; içimde olduğunu hissettiğim

malzemeyi işleme isteğini edinmemin yeterli olacağına eminim. [...] Bana daha sıklıkla hatırlatılması gereken bir durum söz konusu burada." (Kimin hatırlatacağı sorusu ister istemez akla gelir.) "Thackeray 30 yılını ilk romanını yazmaya hazırlanmak için geçirirken, Alexandre Dumas iki romanı bir haftada yazıyor."[33] Tolstoy içindeki harika yeteneğin farkındadır, ama ne olduğunu henüz kestirememektedir. Derken, kaderinde sıkça olduğu gibi, bir karar almasına gerek kalmadı. Daha ziyade dış olayların zorlamasına bıraktı kendini.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Kırım

1854-1855

Средь груды тлеющих костей
Кто царь, кто раб, судья или воин?

Çürüyen kemiklerden oluşmuş yığına bakan biri,
Nerden bilsin hangisinin çara, hangisinin köleye,
Hangisinin bir hâkime ya da cengâvere ait olduğunu?
Aleksey Tolstoy, "Şamlı Yuhanna"

Tolstoy 50 yaşından sonra tam bir barışsever kesildiğinde, savaş konusundaki yazılarına ahlaki bakışta dikkate değer bir yalınlık damga vurdu. Her şey ak-kara hale büründü. Ona göre, savaş kötüydü. Bir haklı savaş fikrini gözetmesinin gerekebileceği belirsizlikler, durumlar yoktu.

Bu yalın fikirleri Kırım Savaşı'nda, yani tamamen anlamsız ve açıkça kaçınılabilir bir savaşta çarpışırken edinmiş olması kesinlikle tesadüf değildir. Ortada Batı Avrupalı bir despotun Rus yurdunun ta içlerine sızması gibi bir durum yoktu. Karşıda 1812'de Moskova üzerine yürüyen bir Napoléon ya da açıklanamayacak kadar yüce bir saikle, Nazi-Sovyet mihverine sırt çeviren ve Napoléon'un kara batmış ayak izlerini takip etmeye kalkışan bir Adolf Hitler yoktu. Tolstoy eğer Napoléon'a ve Hitler'e karşı yürütülen, birçok kahraman Rus'un gözle görülür bir gaye uğruna can verdiği savaşlardaki gibi bir harekâta katılmış olsaydı, bazı durumlarda uluslararası bir çatışmaya tek çözümün savaş olduğunu söylemeyi içine sindirebilirdi belki. Ne de olsa, Napoléon'un 1812 sorununa "müzakere temelinde bir çözüm"e tepkisi kolayca kestirilebilir. Münih Antlaşması Hitler'in müzakere masasından ne anladığını gösterdi. Rusların bu despotça tehditlerden kurtulmasının tek yolu savaştı.

Kırım trajikomedisi ölçek, derece ve tür bakımından farklıydı. Asıl mesele "Avrupa'nın hasta adamı"nın, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonraki paylaşım için çekişen beş büyük devletin (Rusya, Prusya, Avusturya, Fransa ve Britanya) kavgasıydı.

Rusların Türkiye topraklarına girme hakkının olduğu fikri yüzyılın ilk yarısı boyunca Rus zihninde güçlenmişti. Bu kısmen siyasal sebepleydi; bir sıcak deniz limanı edinmek I. Nikolay'ın işine gelirdi. Konstantinapol'ün ve Çanakkale Boğazı'nın stratejik önemi, bir Akdeniz haritasına bakmış herkes için açıktır. Rus imparatoru Türkiye'nin batı ve güney kesimlerine hâkim olması halinde, Odessa ve Sivastopol gibi Karadeniz limanlarından güneye inerek Balkanlar'a ve Doğu Akdeniz'e ulaşabilirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamını ele geçirmesi halinde, ayrıca şimdiki Suriye'yi, Lübnan'ı ve İsrail'i içine alan topraklara, Mısır'ın ve Libya'nın bazı kesimlerine hükmedebilecekti. Diğer büyük devletlerin onu niçin durdurmak istedikleri besbelliydi.

Nikolay'ın yayılmacı düşlerinin ardında duygusal ve dinsel saikler de vardı. Konstantinapol'ün Ortodoks patriği 16. yüzyıldan beri bir Müslüman

hükümdarına, Osmanlı padişahına tabiydi. Türkiye'nin bir siyasal güç olarak zayıflamasıyla birlikte, Ruslar Tanrı'nın patrikliği Hıristiyanlara geri vereceği umuduna kapıldılar. Bu arada Balkanlar'a dağılmış olan Sırplar gibi çeşitli Slav halkları kurtarması da beklenebilirdi. Kendi bağımsız Hıristiyan kiliseleri ve patriklikleri olan bu halkların gözünde, Moskova'daki Rus Ortodoks patrikliği yakın bir büyük biraderdi.

Siyasal fırsatçılığın ve dinsel şevkin iç içe geçişi, I. Nikolay'ın amaçlarına çok uygundu; çünkü bir dış savaş, içerideki halkı kenetlemenin ve siyasal hoşnutsuzluklarını unutmaya razı etmenin en iyi yoluydu. Kutsal Rusya böylece Batılı Protestanların, ateistlerin ve Türk kâfirlerin habis bir ittifakının tehdidi altında sayılabileceği gibi, aydınların, muhaliflerin, serflerin kötü durumu ve Rus manzarasındaki diğer benzer ayıplar daha kolayca unutulabilirdi.

Bu sürecin nasıl işlediğinin güzel bir örneği Tolstoy'un o sıradaki kafa yapısında görülebilir. O da ateşli bir yurtseverdi ve diğer devletler tehditlerine karşı tam anlamıyla kendi ülkesinin yanındaydı. O dönemde okuduğu kitapların arasında *Tom Amca'nın Kulübesi* [*Uncle Tom's Cabin*] vardı. Rousseau çömezinin ve müstakbel anarşistin ABD'li siyahi köleler ile kendi malikânesinin köleleri arasındaki bariz paralellikleri görmesi beklenir. Ama bir günce girişindeki tek yorumu şöyleydi: "Köleliğin kötü bir şey olduğu doğru, ama bizimki çok hayırhah bir kötülük." İçinden gelen duygu 1853-1854'ün savaş halinde öyleydi. Kölelik o an için unutabileceği ya da içine sindirebileceği bir şeydi. I. Nikolay'ın kendi halkından istediği şey tam da buydu.

Rus imparatorunun Akdeniz'deki faaliyetlerinden en çok korkan İngilizlerdi. Dünya sahnesine birileri hükmedecekse, bu onlar olmalıydı. Mısır'ın Süveyş bölgesinde Avrupa'yı Hindistan'daki ve Afrika'daki çok geniş imparatorluk topraklarına bağlayacak bir kanal açma tasarısı çoktan vardı. İngilizler açısından gerekli en son şey güçlü bir Rusya'ydı. Dolayısıyla öbür devletlerin Balkanlar'daki Rus müdahalesine ve Osmanlı topraklarındaki Rus istila protestosuna yüksek sesle katıldılar.

Batılı Müttefikler 1854'ün ilk aylarında Rusya'nın savaşa dönük faaliyetlerinden haberdar olduklarını bildirdiler; bunu Britanya'nın ve Fransa'nın mart ayında Rusya'yla diplomatik ilişkileri kesmesi izledi.

O sırada Bükreş'e varmış olan Tolstoy, Tuna'yı aşan ve Silistre'yi kuşatan Rus kuvvetleriyle birlikteydi.[1] 22 Mart'ta 12. Topçu Alayı'na bağlı 3. Batarya'da görevlendirildi. Altı hafta sonra, Tuna kıyısındaki topçu birliklerinin komutanı General A. O. Serjputovski'nin kurmay heyetine alındı ve mayıs sonuna doğru ilk çarpışmalara, Silistre'deki tahkimat şebekesi içinde Rus ve Türk askerlerinin arada bir alevlenen müsademelerine tanık oldu. Toplar gece gündüz gümbürderken, bir umursamazlık havası takınmaya çalışmasına

karşın, dehşete düştü. Alaydaki namlı bir muzip, cesaretini sınamak üzere onu ateşe açık bir araziden geçirdi. Tolstoy sakin görünse de, daha sonra korkudan midesinin bulandığını itiraf etti. Ne var ki, çoğu zaman garip savaş işi gözlerinin önünde korkunç bir spor gibi sürüp gitti.

"İnsanların birbirlerini öldürdüklerini görmenin gülünç bir eğlence biçimi olduğu doğru" diye yazdı eve. "Gelgelelim, her sabah ve akşam arabamın üstüne çıkarak, saatlerce etrafı izliyordum; üstelik bunu yapan tek kişi değildim. Görüntü sahiden güzel, özellikle de geceleyin."[2]

Derken savaş tıpkı başlayışındaki gibi gelişigüzel durdu. Çarpışmalara müzakereyle son verildi. Prusya'nın ve Avusturya'nın baskısıyla, I. Nikolay birliklerine tartışmalı Balkan topraklarından geri çekilme emrini verdi. Tolstoy da gerisin geriye Tuna'nın öbür yakasına geçti. Savaş adeta bitmiş gibiydi.

Ama bu izlenim, Lord Raglan'ın komutası altındaki İngiliz birliklerinin çoktan yola çıktığının önemsenmemesindendi. Bayıltıcı bir sıcak yaz boyunca, toplam 50 bin İngiliz ve Fransız askeri, atlarıyla ve sahra toplarıyla birlikte Akdeniz üzerinden taşındı. İngiltere'de bir savaş fikrine dönük çok büyük bir coşku vardı. Doğrusunu söylemek gerekirse, yaklaşık 40 yıl önceki Waterloo Muharebesi'nden beri böyle bir şey görülmemişti. Gazeteler tarihte ilk kez, o zamana kadar İngiliz bilincinde hiç yer almamış bir konu üzerine kamuoyunu kızıştırmada gerçek bir güç ortaya koydular: Filistin'deki kutsal yerlerin vesayeti. Birkaç muhabir en kutsal Hıristiyan mabetlerini koruyan batıl inançlı, sakallı keşişlere dair haberleri geçmişlerdi; Alman Luthercilerin de katıldığı bir kampanyayla, Kudüs'te bir Protestan piskoposluk kurma fikri büyük çekicilik kazanmaya başladı. Rusya bir anda *Punch* dergisinin karikatürlerinde tehditkâr ayıya dönüşüverdi ve İngiliz halkı Britanya'dan çok uzak Silistre, Karadeniz ve Konstantinapol gibi yerlerde İngiliz çıkarlarına yönelik sözde tehditleri savuşturma derdine düşüverdi.

Rusların Balkanlar'daki tartışmalı topraklardan kös kös çekildikleri sırada, İngilizler şöyle ya da böyle savaşa kararlıydı. Başbakan Lord Aberdeen'in ve savaşkan Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'ın, yola çıkmış birlikleri tek kurşun sıkmadan geri getirtmesi pek mümkün değildi. Her şey bir yana, bu kuvvetin yarıdan fazlasının muharebeye girmeden can vermesinin sebebini açıklamak zor olacaktı. Ölenlerin hepsi temiz su stokunun bulunmadığı sıcak Akdeniz yazında tıka basa dolu askeri nakliye gemilerine musallat olan dizanteri, kolera, tifo ve başka kaçınılmaz hastalıkların kurbanlarıydı. Daha birinci perdeden önce takviye birliklerinin gönderilmesini gerektiren savaş alanı tam bir tiyatro sahnesi gibiydi. İstanbul Boğazı'nı aşıp Karadeniz'e çıkan özel görev kuvvetinin peşinde, savaşı izlemeye meraklı İngilizleri taşıyan küçük bir filo vardı. O sırada savaş için her türlü diplomatik sebep ve gerekçe ortadan kalkmıştı. Rus donanmasının imha edilmesi halinde, gelecekte Rus

hâkimiyeti tehdidinin bertaraf edileceği düşüncesiyle, Sivastopol'e yönelen özel kuvvet eylül başında kenti kuşatmaya başladı.

Tolstoy o yazın tamamında Tuna kıyısında çakılıp kalmıştı. Muharebe görme beklentisiyle savaşa giden önceki ve sonraki diğer birçok genç gibi, askeri hatta üç ay boyunca kesinlikle hiçbir çarpışmaya girmedi. Zamanını biraz yazmanın ve *Bir Toprak Sahibinin Sabahı* üzerinde kalem oynatmanın dışında, doymak bilmezcesine okuyarak geçirdi: Dickens, Lermontov, Goethe. Aylakça dolaştı, gözlemlerde bulundu.

Derken 30 Haziran'da, altı haftadan beri sıkıntısını çektiği çıbanlar yüzünden, doktorların bir ameliyat yapmasına razı oldu. Kloroformla uyutulduğu ameliyat sırasında, kendi ifadesiyle "bir korkak" olduğu ortaya çıktı. Üç gün sonra, onu iblis gibi pençesine almış kumara döndü. İskambilde para kaybetmeye ve okumaya ara verdiği anlarda, güncesine kendini cezalandırmaya ve cezbe halindeki iç yoklamaya dönük geniş pasajlar döktürdü. "Evet, mütevazı değilim; özünde mağrur, ama toplumda çekingen ve utangaç olmamın sebebi de bu." "Ben neyim? Emekli bir yarbayın dört oğlundan biri; yedi yaşında öksüz kalıp kadınların ve yabancıların gözetimine bırakılmış, sosyal ya da akademik bir eğitim görmemiş ve 17 yaşında, büyük bir serveti, sosyal bir konumu, hepsinden önemlisi ilkeleri olmadan kendi efendisi olmuş biri." Kendine yakıştırdığı sıfatlar ise "çirkin, sakar, tertipsiz ve sosyal bakımdan görgüsüz" şeklindeydi.[3]

Yine de onu avutacak şeyler vardı. "Ev sahibesinin şirin kızı benim gibi dirseklerini dayayarak, penceresine yaslanmış halde bakıyordu. Sokaktan bir laterna geçti. Güzel bir eski valsin nağmeleri gittikçe uzaklaşıp büsbütün kesilince, kız derin bir iç geçirdi ve doğrulup çarçabuk pencereden ayrıldı. Çok hüzünlenmekle birlikte mutluydum; öyle ki, gülümseyip durmaktan ve ışığı rüzgârda sallanan bir ağacın dallarıyla bazen kapanan sokak lambama uzun uzadıya bakmaktan kendimi alamadım. Gökyüzü ve her şey bana eskisinden daha da hoş göründü..."[4]

• • •

Askeri kariyerindeki yükselişi yavaş olsa bile, Tolstoy'un hayatına o yaz bolca kadın girdi. Temmuzda (babasının bir dostu olan) Prens Gotçakov'un devreye girmesiyle, Tuna'dan Kırım'a tayinini sağladı. Ağır aksak bir yolculukla Bükreş'ten sonra Tekuça Berlad'ı ve Aslui'yi geçerek vardığı Kişinev'de kasıma kadar kaldı. Böylece 12. Topçu Alayı'na bağlı 5. Hafif Batarya'ya nihayet katılışı yıl sonunu buldu. Aradan geçen aylarda tuttuğu günce fahişelere, pişmanlıklara ve okumaya (*Kasvetli Ev*, *Tom Amca'nın Kulübesi*, *Henry Esmond*, Schiller'in *Die Räuber*'i, George Sand, Balzac vs.) ilişkin notlardan ibarettir.

Bitkinliği yüzünden kâh vereme yakalandığını sanır, kâh dinsel kararlar almaya sığınır. "Keşke atalarımın dinine inansam ve uysam" tipik bir günce girişidir. Başka biri şöyledir: "Gayet iyi yazdım, ama çok fazla değil, akşam yemeğini yedim, biraz daha yazdım, bir fahişenin peşine düştüm..."[5] Tolstoy bütün gerçek yazarlar gibi, hayatını yanında taşıyarak, yaratıcı bir zihnin serpildiği kopukluk, miskinlik ve duygusallık kozasını ördü.

Kırım'a vardığında, komutasına girdiği subaylardan biri bunu hemen fark etti. İnkerman Muharebesi'nde ağır kayıplar vermiş olan 5. Hafif Batarya o sırada Sivastopol'ün 16 km kadar uzağında konuşlanmıştı. Şartlar zorluydu. Her subayın askerlerce kalaslardan yapılmış küçük bir barakası vardı. Tolstoy'un kirli barakasına kapanışı, ondan kıdemli bir subay olan Y. İ. Odahovski'nin dikkatini çekti. "Barakasına uğradığımda, onu çoğu kez bir edebi uğraş içinde bulurdum" diye bildirir bize bu sırnaşık adam. "Ama çalışmaları hakkında kimseyle görüşmezdi."[6]

Tolstoy'un meşhur bir yazar olmasından sonra anılarını yazan Odahovski, onunla arasının çok iyi olduğu izlenimini vermeye çalışır. Bu tamamen mümkündür, hem de Tolstoy'un güncesinde ona dair şu gözleme karşın: "Kıdemli subay Odahovski iğrenç ve alçak bir tıfıl Polonyalı. [...] Bataryasında bulunduğum Filimonov, insanın aklına gelebilecek en pis yaratık..."[7] Aklı başka yerde olan birçok kişi gibi, Tolstoy da hoşlanmadığı insanlarla muhabbetten keyif almaya (ve tam tersine, hayatta cana yakın bulduğu insanları güncesinin sayfalarında nefretle anmaya) son derece yatkındı. Bu yetenek ona evlendiğinde azap çektirecek olsa da, utangaç bir genç aristokrat olarak, çeşitli tipte insanlarla birlikte kalmanın zorluğunu atlatmasına yaradı.

Barakasında gizemli bir sessizlikle gün boyu birtakım şeyler karalayan genç kont, dışarıya çıkar ve yemekhanede subay arkadaşlarıyla beraber yemek yerdi. Odahovski onun çevresindekileri *etki* altına alışındaki incelikli tarza hayrandı. Onları zevzek çocuk oyunlarına katan Tolstoy'du. Genel cümbüş ve sarhoşluk ortamında, üst subayı Filimonov'u bir çadır kazığında tek ayakla dengede durmaya yönelten Tolstoy'du. Dahası, bu oyunlar için ödüller vermeyi üstlenen Tolstoy'du; arkadaşlarının küçük zevklerini ve tercihlerini tam isabetle belirlemiş olması onları hep şaşırtırdı. Portakala özel bir düşkünlüğü olan biri, çadır kazığında yeterince uzun süre kalınca, elinde bir portakal bulurdu; ballı kek sevdiğini kimseye pek söz etmemiş birine pat diye birkaç ballı kek verilirdi. Subaylar her şeyi dikkatle izleyip hafızasına kaydeden "bir delikanlının aralarında" dolaştığının farkına varmaya başladılar.[8]

Bu genç adamın gücü, Odahovski'nin anılarından anlaşıldığı kadarıyla, kendine çok güvenen bir asttan beklenecek türden değildi. Öne çıktığı iki alan gözlemcilik ve sarsıcılıktı. Akşam yemeğinde çoğu kez harekâtın düzenlenişi, istihkâmcıların tahkimatları donatışı, topların mevzilenişi eleştirilirdi.

Ortalık şenliğe boğulur, bir sürü kahkaha atılırdı. Bunlar genellikle Tolstoy'un başının altından çıkardı. Ancak bir *elebaşı* değildi; matrak adamın teki gibiydi. Subaylar bu yeni ahbabın çirkinliği kadar kibarlığını da eğlenceli bulurlardı; somurtkan suskunlukları Kırım'daki kerpiç bir meskenden ziyade Moskovalı bir prensesin sofrasına daha yakışır türden akıcı ve çok tatlı "akşam yemeği sohbeti" fasıllarıyla kesintiye uğrardı. Arkadaşları onun aşırı ahlaki kırılganlığını yarı eğlenceyle, yarı tedirginlikle bakarlardı. Bazen dosdoğru ortalıktan kaybolur ve nerede olduğu bilinmezdi. Derken eski püskü elbiseler içinde, ev hizmetçileriyle otururken, kızların peşinde dolanırken ya da iskambil oynarken görülürdü.[9]

• • •

Savaşın seyri 1854 sonbaharında çirkin bir hal aldı. Fransız ve İngiliz baskısını azaltmaya yönelik Rus girişiminin Alma Muharebesi'nde başarısızlığa uğramasından sonra, Sivastopol'ü kuşatmanın ve bombardımana tutmanın yolu ciddi biçimde açıldı.

Ertesi ay, yani ekimde havanın soğumaya yüz tutmasıyla birlikte, çarpışmalar şiddetlendi. İngiliz sahra topları ve donanma bataryaları 17 Ekim'den itibaren, Sivastopol'e ve savunma hatlarına yönelik amansız bir saldırıya giriştiler.

O hafta içinde bir gün, *London Times* muhabiri bir dostuyla beraber dolaşan Hafif Süvari Alayı komutanı Lord Cardigan'a tesadüfen rastladı. Albay efemine saydığı kişileri alaya almak için takındığı tuhaf ses tonuyla, "Geçen geceki ateş neyin nesiydi?" diye sordu gazeteciye.

Cardigan'ın çıngar çıkarmakla namlı olduğunu bilen Russell, ateşin niçin açıldığına dair bir bilgisi olmadığını söyledi ve hızla geçip gitmeye çalıştı.

"Bak işte, azizim" dedi Cardigan dostuna. "Bu Bay William Russell, ateşin sebebi hakkında hiçbir şey bilmiyor. Sanırım, kimsenin bildiği yok." Ardından şunu ekledi: "Hayatımda bir kuşatmanın böyle ilkeler temelinde yürütüldüğünü hiç görmedim."

Aslına bakılırsa, Cardigan hayatında ne bir kuşatma, ne bir askeri çarpışma gördüğü için, bu belki de şaşırtıcı değildi. İngilizlerin girdiği son savaşı, ordudaki çok yaşlıların ancak küçük bir kısmı hatırlayabilecek durumdaydı. Cardigan'ın izleyen günlerdeki gelişmelerle başa çıkma tecrübesi olsa olsa av alanında öğrendikleriyle sınırlıydı; bu durum bir hafta sonra Balaklava Muharebesi'nde alayını meşhur hücuma kaldırmasını belki kısmen açıklar. Hafif Süvari Alayı'nın hücumundaki kahramanlıklar, savaşın seyrine Cardigan'ın memlekette kalıp tilki kovalaması halinde sağlayacağı katkıdan daha fazla etkide bulunmadı. Kışın bastırmasıyla ve her iki taraftaki asker-

lerin soğukla ve hastalıkla mücadelede silahlı çatışmalardaki kadar güçlük çekmeleriyle birlikte, Kırım'ı bir süvari harekâtıyla ele geçirme yönündeki Fransız ve İngiliz tasarısının tamamen çılgınca olduğu gittikçe daha açık görüldü. Her şey büyük muharebelere değil, Sivastopol kuşatmasının seyrine bağlıydı. İşte Tolstoy kendini bu boğuşmanın ortasında buldu. Meşhur İnkerman ve Balaklava muharebelerini kaçırmış ve gazete haberlerini öfke ve dehşet karışımı bir duyguyla okumuştu. Rus bakış açısından, İnkerman belki de en utanç verici çarpışmaydı; sayıca üstün bir Rus ordusu Batılı müttefik kuvvetlerince püskürtülmüş ve tek bir günde 10 binden fazla Rus askeri ölmüştü. "Korkunç kıyım!" diye not düştü Tolstoy güncesine. "Birçok ruha ağır bir yük olacak! Tanrı onları bağışlasın!"

Bu can kaybı tam anlamıyla boşunaydı. Ruslar 1812'de Napoléon'un ülkeyi ele geçirmemesi uğruna can vermişlerdi. Oysa 1854 faciası maskaralardan oluşan küçük bir üst zümrenin beceriksizliği yüzündendi ve görünürde belirli bir gaye yoktu. Kırım muharebelerinden hiçbirinin yaşanmasına gerek yoktu.

Kişinev'de görevli Tolstoy, İnkerman'den sonra bizzat Sivastopol'e tayini için başvurdu ve talebi kabul edildi. Yolda karşılaştığı İngiliz ve Fransız savaş esirlerine hayran kaldı. Rus askerlerinden bedenen ve moralman daha usturuplu gibiydiler.

Sivastopol'deki şartlar korkunçtu. Oraya ilk gidişinde sadece bir hafta kalan Tolstoy, bataryaların labirentinde sıklıkla yolunu şaşırdı. Güneydeki düşmana karşı büyük kalibreli 500 top vardı. Kentin ruh hali Tolstoy'u harekâtın askeri çapından neredeyse daha fazla etkiledi. "Antik Yunan döneminde böylesine kahramanlık örneği yoktu." Her yerde can çekişen askerler ve ölüler yatıyordu. Kadınlar ve rahipler onlara su, dua ve teselli yetiştirmeye çalışıyordu. Teslim olmaktansa ölmeyi göze alan inatçı bir istek herkesi sarmıştı. Kuşatmaya direnişin önde gelen simalarından Koramiral Kornilov'un askerler arasında dolaşması ve ölmeye hazır olup olmadıklarını sorması üzerine, yüksek sesle verilen karşılıkta neredeyse neşeli bir hava vardı: "Öleceğiz, ekselans, yaşasın!" O zamana kadar çatışmada 22 bin Rus can vermişti ve Kornilov da çok geçmeden aralarına katılacaktı.

Derken 15 Kasım'da Sivastopol'den alınan Tolstoy, altı buçuk kilometre kadar ötedeki Eski-Simferopol adlı küçük bir Tatar köyüne gönderildi. Kışı orada geçirdi ve açıkgöz Rus sürgünleri arasında, savaştan uzaklığıyla adeta gerçeküstü bir ortamı keşfetti. Barış dönemindeki bir Rus kır şöleni havasına bürünmüş köyde içki, av, dans ve hepsinden daha da çekicisi kumar vardı. Belki de her an çarpışmaya gönderilip ölebileceğini bilmek, Tolstoy'un çılgınca iskambil tutkusunu azdırdı. Özellikle ağır kayıpla çıktığı oyunlardan sonra, subay arkadaşlarına itirafta bulunduğu, ahmaklığına hayıflandığı ve göğsünü dövdüğü olağandışı bir tepki sergiler hale geldi. Bunun ciddi olup

olmadığını anlamak zordu. Kesin olan şey, kayıplarının *sahiden* ciddi olduğuydu. Ocak 1855'e varıldığında, gözde oyunu *ştoss*'ta elindeki bütün parayı kaptırdığı gibi, bir sürü şeyi elden çıkardı. Derken 28 Ocak'ta asıl büyük batış geldi. "İki gün iki gece *ştoss* oynadım. Netice malum, her şeyi kaybettim, Yasnaya Polyana konağını bile. Sanırım, yazmanın bir anlamı yok; kendimden öylesine iğreniyorum ki, varlığımı kafamdan silip atmak geliyor içimden..."[10]

Dickens, Puşkin ve Dostoyevski gibi yazarlarda kendine zarar verici bu deliliğin ipuçlarını görürüz. Tolstoy ise oldukça ilginç biçimde, bununla ilgili çok az şey yazar. *Savaş ve Barış*'ta Nikolay Rostov'un kumar manyaklığı, Tolstoy'unkinin yanında bir hiç kalır. Tolstoy aileden gelen hakkını, bizzat doğduğu konağı kaybedene kadar oynamayı sürdürmekten kendini alamadı. Bütün bu iskambil borçlarını karşılamak için, Yasnaya Polyana'daki koca konak satıldı; efradı içindeki eşyalarla birlikte başka bir yere taşındı. Tolstoy daha sonra oraya döndüğünde, anne babasıyla ilgili zaten kafasında pek kalmamış eski anılar değil, kendi yarattığı yeni bir dünya vardı artık. Acaba kumar oynamasının sebebi kısmen bu muydu? Kumarın verdiği heyecan, tıpkı dinin uyandırdığı heyecan gibi, tam da kızıştırıcı gelgeç ödülü ya da başka bir seçenek olarak, yok oluşu sunmasından gelir. Gerçek kumarbaz elindeki şeylerden olmayı istemeyebilir, ama bir düzeyde, buna ihtiyaç duyar. Tolstoy Kasım 1854'te güncesine düştüğü bir notta, "Amaçsız ya da tutkusuz bir hayat sürmeyi sonunda bırakmayı ya da gönlümdeki derin bir yarayı sezip, onu iyileştirme yolunu öğrenmeyi ne zaman başaracağım?" diye sormuştu.[11]

Peki, şubat ayı nasıl geçti? Konağından olmuştu ve her şeyini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Ama şubat boyunca habire oynadı. 8 Şubat'ta 200, 12 Şubat'ta 75, mart başında yine 200 ruble; hepsini kaptırdığı kişi, anılarında bize kumar kayıplarının ufak tefek olduğunu kesin dille belirten Odahovski'ydi. O dönemde I. Nikolay'ın ordusundaki bir asteğmenin yıllık maaşı 209 dokuz gümüş rubleydi.[12]

• • •

Bu ordunun I. Nikolay'ın olmaktan çıkışı pek uzun zamanı almadı. Londra'daki Rus siyasal sürgün Aleksandr Herzen, o ilkbaharda bir sabah Kırım Savaşı'ndaki durumu şöyle anlatır:

> Dört Mart sabahı her zamanki gibi saat sekizde çalışma odama geçtim, *The Times*'ı açtım, haber sütununun başındaki sözleri on kere filan okudum ve gramer anlamını sökemedim, daha doğrusu sökmeye cesaret edemedim: *Rus İmparatorunun Ölümü*. Ne yaptığımın pek farkında olmaksızın, elimde *The Times*'la yemek odasına koştum; müthiş haberi bildirmek üzere çocukları ve uşakları aradım,

> gözlerimde sevinç yaşlarıyla gazeteyi onlara uzattım. [...] Sırtımdan sanki yılların yükü kalkmış gibiydi. İçeride kalmam imkânsızdı. [...] Şampanya ısmarladım. [...] Sokaklarda, borsada, lokantalarda insanlar Nikolay'ın ölümü dışında bir şey konuşmuyorlardı: İnsanlığın gözünden elemin alındığını bilmekten dolayı daha rahat nefes almayan ve koca çizmeli zalim tiranın toprağa dönüşüne sevinmeyen tek kişi görmedim...[13]

O sırada Balbek'te görevli olan Tolstoy yeni çara, reform yanlısı II. Aleksandr'a, Herzen gibi liberallerin otokrasiye son verme, memurların bürokratik gücünü kırma, şimdiki KGB'nin atası "Üçüncü Kısım"ın gizli terörünü ortadan kaldırma açısından umutla baktığı adama bağlılık yemini etti. Onları bekleyen dehşeti kavramaları mümkün değildi. Kırım'daki hayata etki itibarıyla, orduda ve savaşta hâlâ I. Nikolay'ın damgası vardı. 3. Batarya'nın askerleri bağlılık yemini etmelerinden kısa bir süre sonra, Sivastopol'ün içine nakledildiler. Bunu Tolstoy açısından, savaşı yakından gözlemleyeceği ve ciddi anlamda askerlik yapacağı altı ay izledi.

Tıpkı Avrupa'daki Birinci Dünya Savaşı gibi, Kırım Savaşı da ülkeler arasındaki yüce genel ilke meselelerin küçücük toprak parçaları için kanlı ve anlamsız kavgalara dönüştü. Kimseyi bir yere götürmeyen bir savaştı; ama Troya kuşatması için de aynı şey söylenebilir. Aradan daha büyük ve daha zorlu savaşların yaşandığı uzun bir sürenin geçmesine karşın, Kırım Savaşı'nın destansı etkisini hâlâ büyük ölçüde koruması dikkate değerdir. İngilizler açısından, İnkerman Tepeleri'nde donmuş askerleri oldukça meşum biçimde hatırlatırcasına hırkaya *cardigan* ve kar başlığına *balaclava* adlarının verilmesiyle yünlü giysilere yansıyan garip mirasın yanı sıra, Florence Nightingale'e yakıştırılan azizelik figürü ve İngiliz şiirinde askeri yenilgiyi yüceltici en şahane örnekler sayılabilir. Ruslar açısından ise, Sivastopol kuşatmasının büyük ıstırap, bütün dünyadan kopukluğun karışık hazları ve tamamen değersiz bir dava uğruna çekilen yoğun acılar karşısında her türlü dayanıklılık gücünü ortaya çıkaran bir atılım gibi sunulması bunu gösterir.

Koramiral Kornilov resmen Sivastopol Kalesi'ni savunmaya geçişi, rahiplerin sancaklar, ikonlar ve haçlar taşıdıkları bir dinsel alayla başlattı. Bütün askerlere kutsanmış su serpildi. Kutsal Ortodoks ordusu açısından, din ve savaş el ele yürüdü. Askerlerinin yılda bir kez günah çıkarmalarını ve şaraplı ekmek yemelerini sağlamak, bir alay komutanının görevleri arasındaydı. Dönemin bir subayının tanımıyla, asker "canını dişine takarak kutlu imanı, çarlık tahtını ve vatanı savunma, dış düşmanları bertaraf etme ve iç düşmanları temizleme yükümlülüğünü güçlü omuzlarında taşıyan kişi" demekti. "Kilisenin kötü bir evlâdı, bir vatan evlâdı olamaz"dı.[14]

Gelgelelim, Rus subaylarının dindarlığı ordudaki yaşamı emirlerindeki askerler açısından hiç de kolaylaştırıcı bir etken değildi. Aynı şekilde, Lord Cardigan'ın kurumsal kiliseye görünüşte mensup oluşunun askeri disipline düşkünlüğünü yumuşatması beklenebilirdi. 1850'lerdeki sıradan bir askerin İngiliz ve Rus ordularından birini seçme şansı olsaydı, hangisini daha korkunç bulacağını kestirmek zordur; ama Ruslar bu konuda düşmanlarından daha üstündü.

I. Nikolay Rusya'da İmparatoriçe Yelizaveta'nın 18. yüzyılda kaldırdığı ölüm cezasının hiç geri getirilmemesinden özel gurur duyardı. Bu "husus" 1825'te asılan beş Dekabrist önderin içlerini çok rahat tutmalarına yetmemiş olsa gerek. Ordu, disiplini kamçıyla ve sıra dayağıyla sağlardı. I. Nikolay döneminin daha başlarında, bir keresinde iki Yahudi'nin Türk sınırını aşarak vebadan kaçmaya çalışması üzerine, imparator kendi eliyle şunu yazdı: "Suçluları 1.000 adamın arasından 12 kez geçirin. Tanrı'ya şükür ki, bizde ölüm cezası yok ve ben de bunu getirmeyeceğim."[15]

Sıra dayağında mağdur, karşılıklı dizilmiş 1.000 askerin arasında yürütülürdü; sıradakilerin hepsi onu geçerken yumrukla, sopayla ya da tekmeyle dövmeye mecburdu. Yani, 1827'de vebadan kaçmaya çalışan Yahudilere verilen ceza 12 bin darbeydi. Asker kardeşine geçerken tekme ya da yumruk atmaktan kaçınan biri aynı muameleden geçirilirdi. Sıra dayağı Rus ordusunda eski düzenin yıkılışına kadar yaygın bir ceza biçimi olarak kaldı. Tolstoy'un son dönemdeki en buruk ve en güzel hikâyelerinden *Balodan Sonra* [*Posle Bala*], bunun 20. yüzyılda nasıl uygulandığını anlatır.

Tolstoy'un çağdaşı bir subay da 1855'te bir askerin bekleyebileceği diğer rutin cezalardan bazılarını şöyle aktarır: "Talimdeki bir hata için, asker kılıç kınıyla ya da demir harbiyle dövülür, öyle ki, paltosuna serilmiş halde karantinaya [ceza koğuşu] götürülür. Bu daha hiçbir şeydir. Asker karşısına çıktığı komutanına daha neşeli bakabilsin ve başını daha dik tutabilsin diye, kılıç kabzasıyla dişlerinden bazıları dökülür ya da göğsünü kabartarak durabilsin diye, sırtına kılıç batırılır. Yani, esas duruş bilmesi gereken bir asker böyle eğitilir. Asker böyle dayaklardan sonra öksürüp kan tükürürse, buna sevinir. 'Hamdolsun, efendim, nasıl olsa sonbaharda beni cephe birliğinde görevlendirecekler' der."[16]

Tolstoy güncelerinde ordunun disiplini sağlama tarzını herhangi bir açıdan tasvip etmediğini belirtmez. Güçlükleri memleketteki içtima alanının yanında bir hiç kalan Sivastopol'e sevk edilmeye birçok askerin sevindiği yönündeki anlatımlar doğrudur. Ama eldeki veriler Tolstoy'un her bakımdan döneminin bir subayı olduğuna işaret eder. Hüzünlendiğinde arka avluda serflerle birlikte oturan biri olmasına karşın, kendi askerleriyle asla senli benli olmadı. Askerler ona, o da askerlere uyum sağlayamadı. Odahovski'nin

bize anlattığına göre, bir askerin yanına gidip ona ceket düğmesinin açık olduğunu söylemek için cesaretini toplaması gerekirdi. Askerlerinden tiksinir ve öfke nöbetlerinde onları sıklıkla döverdi. Mizacının müşkülpesent yanıyla, ordudaki konuşma adabının kabalığından nefret ederdi. Nitekim yemekhanede sıradan küfürlerin çirkefliğini giderecek anlamsız "lanet" sözleri uydurma yoluna gitti. Ne var ki, ayrılışından sonra yerine gelen subay, askerlerden Kont Tolstoy kadar küfürbaz biriyle karşılaşmadıklarını öğrenecekti.[17]

Tolstoy kendi mizacındaki çelişkilerin dünyadaki çelişkiler kadar sırıtacak ölçüde çarpıcı ve apaçık olduğunun farkındaydı. Rahiplerin askerlere kutsanmış su serpişini ve onları hemcinslerini öldürmeye teşvik edişini izlerken, kiliseden yakasını kurtarmış bir Hıristiyanlık biçimine özlem duymasının şaşılacak bir yanı var mı? Mart 1855'te yemekhanede dinle ilgili bir sohbetin etkisiyle, bir kez daha bir dinsel eğilimi başlatmayı kafasına koydu. Günah çıkarmaya gitti, şaraplı ekmek yedi ve aynı gün "gerçekleşmesi için hayatını adamayı göze alabileceği harika bir fikir, müthiş bir fikir" içine doğdu. "Bu fikir insanlığın gelişim aşamasına uygun bir yeni din, inançlardan ve mistisizmden arınmış Mesih dinini, gelecekte mesut olmayı vaat etmek yerine bu dünyada mesut olmayı sağlayacak pratik bir din kurmak."[18]

Bu kararı almasından bir gün sonra, *ştoss*'ta 200 ruble daha kaybetti. Ardından şiddetli bir nezleye yakalandı ve kendine acıma duygusuna yoğun biçimde gömüldüğü bir ay boyunca, *Gençlik* adlı kısa romanını karalayıp durdu. Paskalya'dan sonra, ilk yardım istasyonunda gördüğü bir hemşireye dönük arzuyla yanıp tutuştu.[19]

3. Batarya'nın subayları Sivastopol'ün ana iskelesine bakan Yekaterina Sokağı'ndaki bir dairede kalacak yer buldular. O sırada kuşatma en yoğun evresindeydi; ama her gün bombardıman olmadığı gibi, kentte konuşlanmış bütün birliklerin işe yarayacağı askeri uğraş yoktu. Tolstoy'un bataryasındaki 12 toptan dördü Yazonov Tabyası'nda dururken, sekizi bir huruç hareketine karşı tedbir olarak yedekteydi. Tolstoy "iğrenç ve alçak bir tıfıl Polonyalı" olarak nitelendirdiği Odahovski'yle ve başka birkaç subayla beraber, yapacak hiçbir işi olmayan yedek takıma verilmişti. Gündüz yazılarını düzeltmekle uğraştıktan sonra, akşam subay arkadaşlarıyla bir şeyler atıştırır ve votka içerdi. İçmeyi sevmesine karşın, aşırı sarhoş olduğu hiç görülmüş değildi. Balbek'in kerpiç evlerine kıyasla daha konforlu olan Yekaterina Sokağı dairesindeki piyanonun başına oturur ve subay arkadaşlarına parçalar çalardı. Bazen müziğin akışı içinde uydurduğu sözlerle muzip şarkılar okurdu. Açık saçık mısralar yüce yurtseverlik duygularıyla iç içe geçerdi. O dönemde Rus askerlerince çok tutulan şarkılardan biri, Tolstoy tarafından bu piyanoda bestelenmişti.[20]

Sivastopol'de hayatın bazı bakımlardan neredeyse tekinsiz denecek kadar normal olduğu uzun süreler vardı. Diğer subaylar Tolstoy'un iskambil saplantısından gına getirdiler. "Arkadaşlar! Habire oynuyor. Ayıp bu! Kont Tolstoy'la oynamayacağımıza söz verelim." Kayıpları ve oynayışındaki çılgınca tutku, yemekhanede bir rahatsızlık kaynağına dönüşmüştü. Bu durum Tolstoy'un umurunda değildi. Topçu subayların onunla kumar oynamayı kesmesi üzerine, şehir merkezine gitmeye başlayarak, kendisiyle bir parti çevirmeye hazır piyade ya da süvari subaylarını buldu. Hemen her zaman daha da içeriye girmiş olarak dönerdi.

Şehir merkezine gezintilerin başka ayartıcı yanları da vardı. "Kadınlara gelince, umut yok gibi. [...] Şehvet beni kıvrandırıyor. [...] Hoş kızların sürüsüne bereket..." Ama edebiyatta gözlem güçleri aslında cinsel arayış ihtiyacıyla canlanan başka yazarlar vardır; Pepys ve Boswell bunlardan ikisidir ve Dickens'ın başka bir örnek olduğu neredeyse kesindir. Bu arayış şehir merkezinde dolaşmaya anlam katar. Cinsel av kollayan erkek, gözlerini dört açar. Kızları ararken, başka epeyce şeyi görür. Kırım Savaşı kamerayla kaydedilen ilk büyük çaplı savaştı.[21] (İber Yarımadası'nda veya Waterloo'da kameralar olsaydı, Napoléon Savaşları'nı ne kadar farklı görürdük acaba?) İşin daha da ilginci, Sivastopol'de Tolstoy dediğimiz akıllı bir kamera vardı. Onun eşsiz *Sivastopol* hikâye dizisi en yüksek nitelikte *cinéma vérité*'dir.

> Askerler, bahriyeliler, subaylar, kadınlar, çocuklar ve dükkâncılar dolaşıyor, saman, çuval ve fıçı yüklü arabalar geçiyor ve ara sıra bir Kazak, atlı bir subay ya da araç içinde bir general görülüyor. [...] Her yerde bir savaş alanının sevimsiz belirtileri çıkar karşınıza. [...] Ama çevrenizde dolaşan bu insanların yüzlerine daha yakından bakınca, çok farklı bir izlenim edinirsiniz. Sözgelimi, üç doru atı su içmeye götürürken, kendi kendine mırıldanıp duran şu kafile askerini ele alalım. Her adımının usulca oluşu besbelli ki onun açısından varlığı bile belirsiz bu karmakarışık kalabalıkta yolunu şaşırmaması için; ama ister atları suya götürme, isterse topları çekme olsun, ona verilen işi sanki her şey Tula'da veya Saransk'ta geçiyormuşçasına sakin, özgüvenli ve kayıtsız tavırla yapacak biri. Aynı havayı tiril tiril beyaz eldivenleriyle yoldan geçen subayın yüzünde, barikatta piposunu tüttürerek oturan bahriyelinin yüzünde, eskiden Belediye Meclisi'nin toplandığı binanın sütunlu girişinde bekleyen askerlerin yüzlerinde ve sokağı geçerken pembe elbisesine çamur sıçramasından çekindiği için, taştan taşa atlayan kızın yüzünde görürsünüz...[22]

Kızın ona bakacağı filan yok. Keyfini bulmak için daha ucuz kadınlara gitmesi gerekir. Ama pembe eteği, küçücük dirsekleri ve o an için yüzü, Tolstoy'un her şeyi gören gözlerini dört açmasına yetmiştir.

> Evet, Sivastopol'e ilk girişinizde düş kırıklığı yaratan bir manzaranın karşınıza çıkacağı kesin. Bu yüzlerde tedirginliğin, şaşkınlığın ve hatta coşkunun, azmin ya da ölmeye hazır oluşun belirtilerini aramanız boşa çıkar; bu tür şeylerin hiçbiri yoktur. Sıradan insanların sıradan işlerle sessiz sedasız uğraştığını görürsünüz sadece...[23]

Ama hastaneye uğrayınca ya da top ateşinin ve bombardımanın gümbürtüsü duyulunca, bu izlenim sertçe sarsılır. Dizideki hikâyelerin ilki, Nazi hava akını sırasındaki Londra'ya ilişkin anlatımlar kadar etkileyicidir: "İnsanlar böyle hayat şartlarını bir nişan ya da terfi uğruna veya bir tehditten dolayı kabullenemez; daha yüce bir başka saik olmalı." Aslında, "Aralıkta Sivastopol" hikâyesinin yurtseverlik şevki büyük ölçüde *Sovremennik*'in St. Petersburg'daki savaş dönemi okurlarına dönüktü. Yeni başa geçen II. Aleksandr, Fransızcaya çevrilmesini sağlayarak, kendince güya anlamlı bir jestte buldu! Rus dindarlığı havasıyla, hikâye ancak saraylıların yarısına aralarında konuştukları dilde hitap eder nitelikteydi.

Yurtseverlik şevki "Mayısta Sivastopol" adlı ikinci hikâyede, ordudaki yaşamın ve askeri kibrin ne kadar saçma noktalara varabileceğini yansıtan güçlü bir hiciv duygusuyla, ayrıca yaralı askerlerin çektiği acıları tahammül edilemez bir canlılıkla aktaran sahnelerle yumuşar. Nitekim, Kalugya'nın cesaretinin ve yurtseverliğinin tasvir edilişi, Tolstoy'un geç dönemdeki savaş karşıtı propagandasında yer eden unsurların hepsinden daha gülünç ve daha dokunaklıdır. "Hırslı ve meşe gibi sağlam sinirlere sahip, tek kelimeyle cesur diye nitelendirilen biriydi. Aklına bir emir subayının, kanayan başıyla atını doludizgin sürerek bir mesajı komutanına, tahmininee Napoléon'a ulaştırışı geldi. '*Vous êtes blessé?*' ['Yaralı mısınız?'] diye sorar Napoléon. '*Je vous demande pardon, sire, je suis mort*' ['Affınıza sığınarak efendim, ölüyüm ben,'] diyen emir subayı, daha sonra cansız halde atından düşüp yere serilir..."[24]

Bu cümleyle koyuverdiği kahkahaları tam kesilirken, okurun gözüne sonraki cümle ilişir: "Bu durum ona çok hoş göründü..." Burada yurtsever tutum tam bir saçmalığa dönüşür. "Mayısta Sivastopol" hikâyesi "daha birkaç saat önce çeşitli yüce ya da sıradan umutlarla ve dolu" cesetlerin tepeleme yığıldığı morgun görüntüsüyle, kahramanlık anında hiç kimsenin *olup bitenlerin* farkına varamadığı yönündeki Stendhal tarzı saptamayla ve çürümeye yüz tutmuş, kellesi kopuk bir Fransız cesedinin önce iğrenç kokusunu alan, ardından şeklini gören on yaşındaki oğlanın tasvir edilişiyle, önceki hikâyeden çok farklıdır. Kalugya gibi züppelerin kendini beğenmişliğinin ve "cesaret"inin açıkça kınanmasıyla ve Hıristiyanların işledikleri kıyımı görünce pişman olacaklarına sevinmeleri karşısındaki kızgın bir şaşkınlık ifadesiyle biter. Tolstoy'daki bu yaklaşım, hayatının ikinci yarısına damga vuracak olan

damardır, yani apaçık kötülükleri apaçık bir dille kınayan vaiz ve peygamber tavrıdır. Birinci hikâyenin (ya da ikinci hikâyedeki bazı kısımların) sanatçısı gibi, büyülenmişçesine herkesin yüzüne uzun uzadıya bakmaya ve durumu olduğu gibi anlatmaya hazır bir gözlemci değildir. En kaba anlamı dışında, bir hatip değildir. Ama kendi ahlaki doğruluğundan dikkat çekecek kadar emindir. Bu yanı *Anna Karenina*'yı bitirmesinden sonra, bir tür orta yaş krizi sonucunda ortaya çıkmış değildir. Kişiliğinde başından itibaren vardır. Sesi neredeyse çekicilikten yoksun denecek kadar yavandır, ama düz tefsircilerin aksine, ahkâm keser; bize ne kadar itici gelirse gelsin, durup onu dinleriz: "Hikâyenin kahramanı, ruhumun bütün gücüyle sevdiğim, bütün güzelliğiyle sunmaya çalıştığım, geçmişte, günümüzde ve gelecekte güzel olan Hakikat'tır."[25]

"Mayısta Sivastopol" Tolstoy'un ara sıra topların başında görevliyken yaşadıklarına dayanır. Sansüre uğraması kaçınılmazdı. Rusya'da edebiyat dünyasına girmek isteyen birinin seçmesi gereken son kahraman hakikatti. Modern çağdaki (Doğulu ya da Batılı) hiçbir devlet, husumetlerin hâlâ sürdüğü bir ortamda, Tolstoy'un hikâyesinde yer alanlara benzer ifşaatları ya da düşünceleri hoş karşılamaz ya da dile getirilmelerine göz yummaz. Tolstoy savaşın (insanları öldürme ve yaralama açısından) apaçık yanlışlığı kadar, kendi kahramanı hakikatin doğal bir düşman olduğu gerçeğiyle de hemen karşılaştı. Çok az kişi önceden savaşların ardındaki hakikati bilmesi ya da sonuçlarını öngörebilmesi durumunda katılıp çarpışmayı ister. Tersine bir ifadeyle, barış döneminde hakikatin ateşli savunucuları olduklarını sananlar, savaş çıkınca ülkelerinin güvenliği adına, hemen her düzeyde gerçeği bastırmanın ya da düpedüz yalan söylemenin haklı olduğu fikrine kanarlar.

Viyana'da toplanan büyük devletlerin savaşı sona erdirmeye çalıştıkları 1855 yazı boyunca Sivastopol kuşatması sürüp gitti. İngilizler ve Fransızlar barış antlaşması çerçevesinde Rus donanmasının yok edilmesinde direttiler. General Gorçakov'un kabul etmeye yanaşmadığı bir şarttı bu. Sivastopol'de insan canı ve gurur açısından zaten fazlasıyla kayba uğrandığı için, böyle bir aşağılanma kabul edilebilir değildi. Viyana müzakerelerinden çekilen Gorçakov, 16 Ağustos'ta yeni çarı Sivastopol'ü kurtarmak için son bir girişimde bulunmaya ikna etti.

Gorçakov'un Fransız ve İngiliz kuvvetlerine saldırmasıyla başlayan Çornaya Reçka ("Kara Çay") Muharebesi'nde, müttefikler 2.000, Ruslar ise 10.000 kadar kayıp verdi. Bu büyük Rus bozgunu edebiyat tarihi açısından da dikkate değer bir olaydı; çünkü Lev Tolstoy'un doğrudan tanık olduğu geniş çaplı tek askeri çarpışmaydı.

Tolstoy daha önce Stendhal'in *Parma Manastırı* [*La Chartreuse de Parme*] romanında okuduğu şeyin doğru olduğunu Çornaya Reçka'da öğrendi.

Muharebelerin ardındaki "hakikat" kestirilemez; zira bütün görgü tanıkları votkayla, korkuyla ya da cesaretle sarhoşa dönmüş olarak duman içinde sendelerken ve yaralılar arasında güçlükle yürürken, neler olup bittiğini açık seçik anlamazlar. Waterloo'da Stendhal'in kahramanı Fabrice'i nasıl gözden kaçırırsak, Çornaya'daki genç Tolstoy'u da bir an için gözden kaçırırız. Ama silah arkadaşlarının hem çekingen, hem dövüşken, hem kararsız hem de ara sıra cesur olduklarını gören genç Rus subayının garip yanı, aklı başında kalabilmesidir. En azından bütün önemli duyular açısından öyledir. O sırf muharebe alanındaki genç bir adam değil, asıl mesleğiyle yüzleşen bir sanatçıdır. O dönemde Tolstoy'la karşılaşan Glebov adlı topçu albay, yaptığı şeylere bir anlam verememişti:

> Birliğime 4 Ağustos'ta [yani Çornaya Muharebesi öncesinde] katıldı, ama bir mevziyi batarya toplarıyla savunmakla görevli olduğum için, onun küçücük antika toplarından yararlanabilecek durumda değildim. Bu sefer yanında toplar olmaksızın, bana tekrar başvurduğu 27 Ağustos'ta, (subay sıkıntısı nedeniyle) ona beş batarya topunun komutasını verdim. Her halükârda, barut kokusunu almaya can attığı belli, ama bir partizan gibi öyle gelişigüzelce, savaşın güçlüklerinden ve mahrumiyetlerinden kaçınarak. Bir turistmiş gibi, farklı yerlere gidip dolaşıyor; ama top ateşinin gümbürtüsünü duyar duymaz, muharebe alanında bitiveriyor...[26]

Tolstoy mesleğinin yazarlık olacağını çoktan kavramış ve bu yolu tutmuştu. Ama nasıl bir yazar olacağını bilmesi henüz mümkün değildi. *Savaş ve Barış* çok sonraları ortaya çıksa da, tohumları orada atıldı. Bilinçli "araştırma"yı ima eden bir anlamda malzeme toplamadan ziyade, son derece verimli olacak bir tecrübe birikimi söz konusuydu. Dahası, bu tecrübe ileride romanın biçimini belirleyecekti. Her şeyi yaşayıp görme isteğiyle kâh oraya, kâh buraya giden genç Tolstoy, başındaki Albay Glebov'un takip edemediği bir kişidir. Günün birinde yazacağı kitap gibi, kişiliğiyle ucu açık, sanatsal anlamda da duyarlı ve gönlü geniştir. C. S. Lewis'in belirttiği gibi, kitabın engin manevi gücü büyük ölçüde belirgin bir biçimden yoksun oluşundan gelir.

> Romanların insanda uyandırdığı güçlü anlatı hırsının, "sonunda ne olacağını" görme yönündeki tutkulu kaşıntının daha güzel, ama daha az çekici diğer edebi haz biçimlerine dönük zevki ister istemez kanıksanır hale getirdiğini sanırdım. [...] Tolstoy bu kitapta hepsini değiştirdi. Kitabın her yerinde, [...] başlıca karakterlerin yaşama ya da ölüme, başarıya ya da başarısızlığa yüce kayıtsızlığını hissettim; bu hiç de boş bir kayıtsızlık değil, neredeyse Tanrı iradesine teslimiyet gibi...[27]

Tolstoy'un içine gerek muharebe alanında gerek (çok daha ilginç sonuçla) eline bir kalem aldığında doğan bu "yüce kayıtsızlık", bu Homeros vasfı, *Sivastopol*'ün ilk iki hikâyesi gibi, son hikâyesine de damga vurur.

Sivastopol'ün sonunda düşüşüne yol açan gelişme, Fransız topçu bombardımanının yeniden başlamasıydı. Kuşatma altındakilerin artık direnemeyeceği açık seçik ortaya çıktığında, Gorçakov birliklerine geçtikleri her yerde depoları, mühimmat ve stokları yok ederek, limanın kuzey kesimine çekilme emrini verdi. Fransızlar ve İngilizler Sivastopol'e, iki gün boyunca yandıktan sonra, 10 Eylül'de girdiler. Gotçakov o aşamada Rus ricatını düzenli yürütmeseydi, zayiat hiç kuşkusuz çok daha kötü olacaktı. Bu durumda bile, nihai saldırıdaki can kaybı Rus tarafında 13 bini, Müttefik tarafında 11 bini buldu.

Savaş Ruslar açısından tam felaketle bitmedi; çünkü Kafkasya Cephesi'nde General N. N. Muravyov İngilizlere karşı Kars'ta dikkate değer bir zafer elde etmişti. Bu da ertesi ilkbaharda Paris'te barış müzakerelerine oturulurken, Rusların elini haliyle güçlendirdi. Ancak II. Aleksandr donanmasını Baltık limanlarında tutma ve Karadeniz'i tarafsız bir bölge olarak bırakma sözünü vermeye zorlandığı için, antlaşmayla Karadeniz'deki Rus deniz gücü etkisizleştirildi. Hoşnutsuzluk yaratan bu düzenleme daha yüzyıl bitmeden, birkaç sefer ortalığı alevlendirecek ve sadece Birinci Dünya Savaşı'nın değil, dolaylı olarak Ekim 1917 Devrimi'nin de ortaya çıkış şartlarını şekillendirmede rol oynayacaktı.

Tolstoy'un bir haftadan beri hiçbir şey yazmadığı güncesine 2 Eylül 1855'te özür mahiyetinde düştüğü nottaki iki cümle her şeyi anlatır: "Kaybım 1.500 ruble. Sivastopol teslim oldu."[28] Eve döndüğü o ayda çapkınlığı, belki de ateş hattının dışına çıkmanın etkisiyle, her zamankinden daha dizginsiz bir hal aldı. Ekim başında, üç günden beri elbise *değiştirmediğini* belirtti. Üzerine tembellik, kayıtsızlık çökmüştü. Ömründe ilk kez iskambil oyunundan 130 rublelik küçük bir kazançla döndü ve parayı hemen bir ata harcadı. "Ne kadar saçma!" dedi kendi kendine. "Kariyerim edebiyat, yani habire yazmak!"[29]

ALTINCI BÖLÜM

Bronşit Bir Tıynettir

1855-1857

Bronşit bir tıynettir.
Tolstoy'dan Turgenyev'e

Nekrasov'un *Sovremennik*'ine katkıda bulunan daha seçkin yazarların 15 Şubat 1856'da çekilmiş meşhur bir toplu fotoğrafı vardır.[1] En solda, başını eline yaslamadan neredeyse tutamayacak kadar halsiz görünen ve Rus edebiyatında darbımesel bir figüre dönüşmüş tembel roman kahramanı Oblomov'la tanınan Gonçarov yer alır. Bu karakterin kalkıp bir şeyler yapamayacak kadar gülünç acizliğinin ardında, yarım yamalak açığa vurulmuş, ama temelde ciddi bir dizi kaygı yatar. Tolstoy'da yankısını bulan sadelik özlemi ve doğaya saygı vardır. "Geçip giden günler neye yarar?"* sorusuna belki de bir cevabın olmadığı ve içlerini ne kadar doldurursak dolduralım, mutluluk veya üzüntü açısından, yolculuğumuzun amacını öğrenme fırsatını bulamadan yok oluşla karşıya geleceğimiz yönündeki korkutucu düşünce vardır. Ruslar açısından 19. yüzyıl edebiyatının en önemli simalarından biri olmasına karşın, Gonçarov bugün bile İngiliz okurlarca ihmal edilen bir yazardır. Fotoğrafta Gonçarov'un yanında oturan Turgenyev, benzer bir manevi bitkinlik havası sergiler. Hiç kuşkusuz, tıpkı Gonçarov gibi, onun da yüz ifadesi fotoğraf stüdyosunun usandırıcı ortamıyla ve poz vermenin söylenenden çok daha uzun bir süreye varmasıyla açıklanabilir. Ama Turgenyev'in ve daha da güçlü düzeye varmak üzere Gonçarov'un o dönemdeki yazılarında, baskıcı bir anne ile çekilmez bir metres arasında parçalanmış hayata, sanata ve Rusya'nın geleceğine dair bir elem ve manevi bir ikircim vardır.

Sansür, dönemin Rus yazarlarını canlarından bezdirecek düzeydeydi. Kont Uspenski 1849-1856 dönemi için şunu yazmıştı: "İnsan kıpırdayamazdı, düş bile kuramazdı; rahatça düşünmenin, korku duymamanın herhangi bir emaresini göstermek tehlikeliydi."[2]

Devletin sekiz yıl önce, 1848'de Avrupa'yı sarmış olana benzer bir devrimci harekete Rusya'da yol vermeme konusundaki kararlılığının ceremesini yazarlar çekti. O sırada Herzen sürgündeydi ve hemen her önemli Rus yazarı İki Nisan Komitesi'nin gayretkeşliği yüzünden ya kısıtlamaların etkisini hissetmiş ya da (Turgenyev, Dostoyevski, Saltıkov-Şçedrin gibi) fiilen hapis cezasına çarptırılmıştı. Bu komite I. Nikolay'ın karşı-devrimci bir gizli polis örgütü olarak kurduğu Üçüncü Kısım'ın bir şubesiydi. Başındaki müthiş gerici D. P. Buturlin, başkentteki her türlü basın sansürünü uygulamaktan

* Sözlerini Yevgeni Baratinski'nin yazdığı şarkıdan alınma bu mısra, Larkin'in tedirgin edicilikte Gonçarov'dan aşağı kalmayan sorusunu haber veriyor gibidir.

sorumluydu; yetkisinin olması halinde, İncil'i demokratik eğilimlerinden dolayı sansürlemiş olacağı yönündeki unutulmaz yorumuyla tanınan biriydi.[3] Şaka falan yaptığı yoktu ve sözlerinin ciddiyeti Tolstoy'un sonraki yıllarında bedel ya da ceza şeklinde görülecekti.

Fotoğrafta Gonçarov'la ve Turgenyev'le birlikte *Sovremennik*'in diğer yazarlarından Drujinin'i, Ostrovski'yi ve Grigoroviç'i görürüz; hepsinin sırf dergiyle bağlantısı, hayatlarının sürekli polis gözetimi altında tutulmasını ve ne kadar zararsız olurlarsa olsunlar, yazılarının takibatı gerektiren cezai delil olarak aleyhlerinde kullanılabilmesini getirdi.

O sırada herkes Rusya'nın bir geleceğinin olduğunu varsayardı ve tartışmanın merkezi bunun hangi gelecek olması gerektiğiydi. Yalın siyasal çözümlerin daha aşırı uçları arasında, geniş bir yelpazeyle iki genel aydın çevresi vardı: Bir yanda, Rusya'nın Avrupa etkilerine, en başta da rasyonalizmin etkisine direnmesi ve Ortodoksluğun anlamını yeniden ortaya çıkarma yoluyla bir kez daha özüne kavuşması gerektiğine inanan Moskova merkezli Slavcılar; diğer yanda, büyük bölümü Slavcı çözüme ters düştüğü için bu gruptan ayrılan ve Rusya'nın dışa açılmasını, Batı'nın teknolojik ve ideolojik atılımı benimsemesini yeğ tutan St. Petersburg merkezli aydınlar. Belki de en çilekeş ve en cerbezeli timsali Turgenyev olan bu Batıcılar genelde siyaseten liberal ya da radikaldi; dine inanmayan ya da olsa olsa dinsel bağlılığa hasret duyan kişilerdi. Ne dindar Slavcıların ne de rasyonalist Batıcıların devletle ilişkileri iyiydi. Örneğin, Slavcılar otokrasinin kilise üzerindeki hâkimiyetinin vardığı düzeyden ve Slavcı doktrinlere göre doğal, kendiliğinden bir süreçle halktan gelmesi gereken "Rus" değerlerini kendince belirleme tavrından rahatsızdı. Onların istediği şeyler yapılırsa, Rusya Batı dünyasına ve 19. yüzyılın ilerleme anlayışına özgü tutumlara ve törelere ayak uydurmayacak, Avrupa ülkeleriyle ilişkisini gittikçe koparacaktı. Slavcı düşünceler bazı bakımlardan karşılık buldu. Batıcıların emellerine ulaşması halinde ise, Rusya serfleri özgürleştirecek, yoksulların hayat şartlarını modernleştirecek, yerel ve ulusal düzeyde temsili bir yönetim sistemini adım adım kuracaktı. Bu emeller de kısmen gerçekleşti.[4]

Ama her iki kesim bir şekilde sistemin sillesini yiyecekti. Aydınlar Rusya için bir geleceği ne kadar çok isterlerse istesinler, devletin hükmetme gücü, bireylerin hayatlarını eksiltme ve yok etme kapasitesi, saldırganlık ve bir ölçüde sertlik bakımından artacaktı. Turgenyev, Aksakov, Çernişevski gibi kişilerce ileri sürülen fikirlerin geçerliliği, zorba gizli polise ülkedeki düşünürleri gece yarısı uyandırması için tanınan yetkiden daha azdı.

O meşhur 1856 fotoğrafında, görünüşü her bakımdan sırıtan bir kişi vardır. Kulaklarını örtecek kadar uzun saçlı diğer beş adamın tersine, kısacık asker tıraşlıdır. Bacak bacak üstüne atmış ya da sırtını arkaya yaslamış halde

bezgince oturan beş adamdan farklı olarak, dimdik ayakta durur. Zincirli saat takmış beş adam kravatlı, yelekli, pantolonlu ve redingotludur; Avrupa'nın herhangi bir yerindeki edebiyat çelebileri olmaları mümkündür. Bu fotoğrafa Flaubert'in, Tennyson'ın ya da Manzoni'nin o dönemde çekilmiş bir fotoğrafı eklenirse, hiçbiri Turgenyev'in arkasında Rus askeri üniformasıyla dikilmiş genç adam kadar sırıtmaz.

• • •

Tolstoy 1855 sonbaharında Sivastopol'den ayrılınca dosdoğru St. Petersburg'a gitti. Şair Fet'in genç dâhinin başkent varışından ilk kez haberdar oluşunu anlattığı unutulmaz bir tasvir vardır. Bütün biyografi yazarlarının bu bayat hikâyeyi aktarması boşuna değildir. O sırada 35 yaşında olan Afanasi Afanasyeviç Fet, Aralık 1855'te bir gün Turgenyev'in evine uğrar ve holdeki ayaklı askıda gördüğü şahane kısa kılıca hayran kalır. Uşak ona kılıcın, kendi efendisinin yanında kalan Kont Tolstoy'a ait olduğunu belirtir. Turgenyev ve konuğu bir saat kadar fısıltıyla sohbet ederler; çünkü vaktin gün ortası olmasına karşın, Tolstoy yan odada uyuyordur. "Hep böyle" der Turgenyev. "Sivastopol'deki bataryasından yeni gelmiş, yanımda kalıyor ve konuşurken daldan dala atlayan biri. Her geceyi içki âlemleriyle, Çingenelerle ve iskambille geçiriyor. Eve gelince de, öğleden sonra ikiye kadar ölü gibi uyuyor. Bir süre onu dizginlemeye çalıştım, ama artık vazgeçmiş durumdayım."[5]

Tolstoy ile Turgenyev arasındaki gerginliğin kökleri muhtemelen oldukça kişisel tasalara dayanır. Tolstoy öncelikle Turgenyev'in kendi kız kardeşi Marya'ya ilgisinden pek hoşlanmadı. Sergilediği kabalık ondan yaşça büyük ince duyarlılığına dokundu; ama çok daha derin bir düzeyde, aynı kulvardaki sanatçılar arasında sıkça görüldüğü gibi, sakınganlık söz konusuydu. Tolstoy'un gece hayatı ve hoyrat davranışı, Turgenyev'in ona "mağara adamı" sıfatını yakıştırmasına vesile sağladı; ama keskin kavrayışıyla Tolstoy'un sürekli rol yaptığını sezmesi, daha sakıncalı bir yoruma yol açtı. "Tek bir sözü, tek bir hareketi doğal değil! Gözümüzün önünde habire pozlar takınıyor. Doğrusu, bu yoksul kontun küstahlığını akıllı bir adama yakıştırmakta güçlük çekiyorum." Tolstoy'un edebi dehasını takdir etmede en cömert kişi Turgenyev'di. Genç rakibinin kariyer bakımından yükselişine katkısı, yaşıtlarınkinden belki daha fazlaydı. (Tolstoy'un kız kardeşine bir mektubunda, gelecek kipine bariz vurguyla, "Onun ileride büyük bir yazar ve harika bir kişi olacağını söylerken, mübalağa etmiyorum" diye yazmıştı.)[6]

Ama Turgenyev kurmaca uğraşının ardında, numara yapma yönündeki basit çocukluk arzusunun yattığının farkındaydı. Tolstoy aynı huyu gördüğü Turgenyev'in siyasal radikalizminden nefret etti. Tolstoy'un daha sonraları

takınacağı tavırlar ve tutumlar göz önünde tutulduğunda, ilk tanışmada Turgenyev gibi zengin ve ayrıcalıklı birinin serfleri özgürleştirerek, kendini yoksullaştırmayı istediğine düpedüz inanmaması ilginçtir. Fet bize Tolstoy'un bu tavrı "demokrat kıçının yerinde duramaması"na bağladığını aktarır.[7]

Tolstoy daha farklı baktığı Fet'le, ölüme kadar sürecek yakın bir dostluk kurdu. Sivil aydınların dünyasında ilk başta onları birbirlerine bağlayan şeylerden biri belki de, kısa süre sonra ayrılacak olmalarına karşın, ordu mensubu olmalarıydı. Kişisel bir bakış açısından, bunda Tolstoy'dan ziyade Fet'in askeri kariyerinin payı büyüktü.

Zavallı Fet'in ancak 19. yüzyıl Rusyası'nda yaşanabilecek karışık bir geçmişi vardı. Alman asıllı bir çiftin (Johann ve Charlotte Foeth) çocuğuydu. On dört yaşına geldiğinde, resmi makamlar onu usulünce vaftiz edilmiş saymadıklarını bildirdiler. Üvey babasından dolayı Şenşin soyadını taşırken, (Foeth'in Rusçaya uydurulmuş biçimiyle) Fet soyadını almak, Şenşin'e ait mülklerin ve her türlü soyluluk statüsünün vârisi olma hakkından feragat etmek zorunda bırakıldı. "Hayatımda çektiğim bütün acılara ve üzüntülere ne ad koymak gerektiği sorulursa, vereceğim cevap Fet olur" diye yazacaktı daha sonraları.[8] Üniversiteyi 1845'te bitirdikten sonra orduya katılmasının yegâne sebebi, süvari subayların belli bir rütbeye ulaşınca soyluluk statüsü alabilmeleriydi. Bir soylu olmaya dönük bu arzu, basit bir züppelik meselesi değildi. 19. yüzyıl Rusyası'nda "eşraf" ya da "soylu" sınıfına girmeyen birinin hayatı, daha sonraları Sovyetler Birliği'nde Komünist Parti üyesi olmayan kişilerinki kadar kısıtlanırdı. Kişinin oturacağı evin konumu ve büyüklüğü, yapacağı iş, Rusya içinde ve yurtdışında seyahat edebileceği süre gibi şeylerin hepsi toplumda hangi kesime mensup olduğuna bağlıydı. Fet'in 1853'te teğmenliğe yükselmesiyle, aileden gelen haklarını geri alması kesin gibi görünürken, sadece albay rütbesi alanlara *dvoryantsvo* ("soyluluk") mertebesine geçiş hakkını tanıyan insafsız bir yasa çıkarıldı. Ondan sonra içini bir yeis sardı. Ona en çok övgü yağdıran eleştirmen Botkin'in sevimsiz kız kardeşiyle para uğruna evlendi ve asıl sevdiği kız için şarkı sözleri yazmaya bir süre devam etti. Yazdığı şeyler çok tutuldu ve gördüğü rağbet sayesinde, doğduğu yere yakın Mtsensk yöresinde bir malikâne satın almaya yetecek parayı denkleştirdi. Ama devletten gördüğü muamele, onu suskunluğa yöneltti. Oblomovculuğun cenderesine düştü ve günlerini evde mutsuzca oturup, (Herzen'in yakıştırdığı sıfatla "Budist, ceset"[9]) Schopenhauer'i okuyarak geçirir hale geldi. Fet'in bu dönem boyunca hiç şiir yazmaması, ama 54 yaşındayken, vaftiz ve doğum belgelerinin ani ve keyfi bir kararla geçerli sayılması sonucunda, Şenşin ailesine (ve dolayısıyla soylu kesime) mensubiyetinin tanınması üzerine, kaleminden şarkı sözlerinin tekrar dökülmeye başlaması kesinlikle anlamlıdır.

Fet'in mahzun ve müşfik karakterinde, Tolstoy'un ona hemen ısınmasını ve *dragotrenni dyadenka* ("değerli dayıcık") diye hitap etmesini açıklayan epeyce şey vardır. Tolstoy'un en çok mektuplaştığı yazar Fet'tir; orta yaşlarda çok ayrı yollara girmelerine karşın, romancının ve şairin birçok ortak yanının bulunduğunu görürüz. Fet ömrü boyunca ateist olarak kalırken, Tolstoy'un din kaygıları sonunda edebiyata ilgisine ağır basacaktı. Tolstoy mahcup bir gerçekçiyken, Fet çok yerinde ifadeyle, "kendine asla reva görmediği aşkın şarkısını söyleyen"[10] biriydi. Sanatın siyasal olmasa bile, en azından ahlaki bir amaç gütmesi gerektiği yönündeki duyguları başından itibaren besleyen Tolstoy'un aksine, Fet hatıratında bize şunu söyler: "Sanatın güzellik dışında bir şeyle ilgilenmesini hiçbir zaman anlayamadım."[11]

Bununla birlikte, Fet'in şiirlerinde, Tolstoy'un en iyi kurmaca eserlerindekine son derece benzer bir yalınlık vardır. Gösterişsizlikten ziyade, doğa karşısında duyduğu saygıdan ve esriklikten kaynaklanır bu. "Bahçe" şiirlerinde yıldızlara, ağaçlara ve çiçeklere sırf varlıklarından dolayı hayranlık duyar.

Царит весны таинственная сила

Baharın gizemli gücü hüküm sürüyor

Pekâlâ *Kazaklar*'daki bir karakterin ağzından dökülmüş bir mısra olabilir. O şiirin son dörtlüğü, yıldızlara bakan insanın kapıldığı küçüklük duygusu bakımından, derin bir Tolstoy havası taşır. Şiirdeki "duman" okura belki yüzeysel olarak Turgenyev'in aynı adlı romanını çağrıştırsa da, Fet hayattaki her şeyin anlamsızlığından ziyade, bütün insan özlemlerinin kırılganlığını anlatır.

А счастье где? Не здесь, в среде убогой,
А вон оно - как дым.
За ним! за ним! воздушною дорогой -
И в вечность улетим

Mutluluk nerede diyorsan, onu ıstırapta arama.
İşte duman gibi duruyor karşımızda.
Peşine düştüğümüzde şen bir havayla,
Hafifleyip uçacağız öylece sonsuzluğa.[12]

Tıpkı Tolstoy gibi, Fet de yok oluş ihtimalini uzun süre aklından çıkaramadı, üstelik tam da edebiyat dünyasında kendine yer bulmaya başladığı 1856'dan itibaren.

Tolstoy için dayıcığı Fet, fikri ve manevi düzeyde kardeşlerinden bile daha yakın bir ahbaptı. Ama onunla dostluğunun ilk aylarında, kardeşlerinden ilkinin duman gibi hiçliğe karışmasına tanık oldu.

• • •

Tam hatırlama gücü hiç kimseye, en canlı hayal güçlerine ya da dimağlara bile nasip olmaz. Kişisel mitolojilerimizi kurarken, hafızada, daha doğrusu yarı hafızada geçmişimizi örtmek üzere çok az sayıda karakteri ve olayı seçeriz. Bu "anı"ları ne kadar çok dile getirirsek, doğru olma ihtimalleri o ölçüde azalırken, daha katlanılabilir ve kabul edilebilir olurlar. Tolstoy'un kişisel efsanesi, pek olağandışı olmayan bir şekilde, yitik cennet hayaliydi; kardeşi Dmitri'ye dair anıları bu perspektifi keskinleştirip soluk karikatüre dönüştürür. Kazan günlerinde, Dmitri onun gözünde, zevk düşkünü kardeşleri iskambil oynarken ve kızların peşinde koşarken, ibadetle uğraşan ve dertlilere, fakirlere müşfik davranan mübarek bir saf adamdı. Aslında bir yanıyla varmak istediği kişiliğin bir tür imgesiydi.

> Sanırım, Dmitri'nin tuhaf bir dönüşüm geçirdiği sırada, ben çoktan Kafkasya'ya gitmiştim. Birdenbire içki ve tütün içmeye, elindeki parayı saçıp savurmaya ve kadınlarla dolaşmaya başladı. Bunun nasıl olduğunu bilmiyorum; sözünü ettiğim dönemde onu hiç görmedim. Bildiğim tek şey onu İslenev'in en küçük oğlunun, dış görünüşüyle çok çekici ama son derece ahlaksız gencin baştan çıkardığı.[13]

Son cümlenin bir öncekiyle çelişmesi ilginçtir. Tolstoy kardeşindeki yozlaşmanın nasıl ortaya çıktığına dair bir fikri olmadığını belirtir. Ama İslenev'in yozlaştırıcı etkisinin bir sonucu olduğu konusunda da gayet emin görünür.

Önceki bölümde edebi etkilerin, özellikle de Dickens'ın edebi etkilerinin Tolstoy'a kendi geçmişini ayıklamaya ve aslında yetişkinlik çağında yaşanan olayların aklanmış bir versiyonunu çocukluk dönemine yansıtmaya yönelik bir yöntemi nasıl sağladığı üzerinde biraz durmuştuk. *Çocukluk*, *İlkgençlik* ve *Gençlik* dizisi çıraklık eserleridir; büyük bir dehanın çıraklık eserleri olsalar bile, taşıdıkları biyografik önemden dolayı uzun uzadıya bir irdelemeye girmekten kendimizi alamayız. Sorun Tolstoy'un çocukluk dönemini, sözgelimi Aksakov ve Herzen tarzında, dosdoğru aktarmaması ya da aktarmaya çalışmaması değildir. Bu üç kitapta son derece anlamlı bir dizi yansıtmaya başvurur. *Çocukluk*'un ilk taslaklarında, mektup dizisi şeklindeki basit bir roman çıkar karşımıza. Diğer iki kitabın da anlatıcısı Nikolay İrtenev'den gelen mektupların içerdiği anılar, önce bir ergenin ve gencin kötü davranışlarını açığa vurur, ardından çizilen bu portreyi bir dizi geriye dönüşle ya da çocukluk sahnesiyle tamamlamaya çalışır. Bu hikâyelerin hepsi bizzat Tolstoy'un değil, arkadaşı İslavin'in kişiliğinde yazılmıştır. İlk taslak mektuplarda kahramanın tıpkı İslavin gibi gayrimeşru olması, bu hususa ilişkin olası herhangi bir kuşkuyu dağıtır.

İslavin ailesinin her altı çocuğunun da babası, Yasnaya Polyana'da komşulardan biri olan ve pek de masum sayılmayacak A. M. İslenev'di (Burada eşraf ölçüsüne göre bir komşuluğun olduğunu, malikânesinin 30 küsur kilometre ötede yer aldığını belirtmek gerekir). İslavin soyadı verilen bu çocuklar aşağı yukarı yaşıt oldukları Tolstoy kardeşlerle birlikte gayet sıkça oynarlardı. Tolstoy geriye dönük bir bakışla, kızları saflığın ve masumiyetin sembolleri, oğlanları ise yozlaşmanın temsilcileri gibi sunmaya yönelir. Ama bu efsane yaratma eğilimine karşın, araya birkaç gerçekçi anı girer. Örneğin, bir keresinde İslavin kızlarından birini belinden çok sertçe iterek oyun oynadıkları balkondan düşürür. Anıyı aktarırken, bu olaya kızı diğer küçük oğlanların aşırı yakınlığından koruma çabasının yol açtığını belirtir. Ama on yaşındaki bir oğlan ile 11 yaşındaki bir kız arasında böyle bir şey olabilir mi? Olayın akılda ve biyografilerde kalmasının sebebi, masumiyetini ve cinsel saflığını korumak için şiddete başvurmaya hazır olduğu bu küçük kızın Lyubov İslavin, yani müstakbel kayınvalidesi olmasıdır.

O oyundan kısa süre sonra, Tolstoylar ve İslavinler birbirlerinden ayrıldılar. Tolstoy kardeşler Yasnaya Polyana'ya sadece yaz tatillerinde dönmek üzere Kazan'a gittiler. Lev Tolstoy'un İslavinlerle yeniden karşılaşması ve onlara cidden önem vermeye başlaması aslında Kazan'dan ayrılışının sonrasındaydı. Kırda değil, Tolstoy'un hukuk okumayı tasarladığı St. Petersburg'da buluştular. Çoğu standarda göre "duygusal bakımdan mahrum" bir çocukluk dönemi geçirmiş olması itibarıyla, Tolstoy diğer insanların ailelerine karşı büyük bir zaaf taşırdı. Onları topluca severdi ve onların yaşamına katılma hayalinden hoşlanırdı. Ebeveynsiz ve halasız kalmaya kardeşlerinden kopukluğunun eklenmesiyle, 1851'in "boşa harcanmış" sekiz ayı boyunca böyle bir yakınlığı İslavin'lerle St. Petersburg'daki konaklarında yaşadı. Bu dönem bitince, güncesinde içini şöyle döktü:

> İslavin'e dönük sevgim Petersburg'daki hayatımın tam sekiz ayını berbat etti. Her ne kadar bilinçli olmasa da, onları hoşnut etme dışında hiçbir şeye aldırmadım. Sevdiğim insanların hepsi bunu sezdiğinden, bana bakarken çok sıkıntılı olmaları dikkatimi çekerdi. Çoğu kez sevgimin öznesine hangi sebeple yöneldiğimi ahlaki açıdan çıkaramazdım ya da içlerinden biriyle tatsızlık yaşadıktan sonra, onlara karşı husumet duyardım; ama bu husumet sevgiye dayalıydı. Böyle bir sevgiyi kardeşlerime karşı hiç beslemedim. Sıklıkla kadınları kıskanırdım. İdeal sevgiyi, sevilen özneye karşı tam özveriyi anlayabiliyorum. Benim yaşadığım tam da buydu.[14]

Çocukluk romanının gerekleri açısından, İslavin'in anılarını kendi anılarıyla iç içe geçirerek, İslavin olma yolunu seçti. Hikâyedeki "ben" ancak *Gençlik*'in

sonunda kendi ahlaki tasalarını erdemli dostu Nehlyudov'a, yani Tolstoy'un doğrucu benlik bilincine yansıtabilir. Zamanla, önce *Bir Toprak Sahibinin Sabahı*'nda ve çok sonra *Diriliş*'te, "ben" figürü büsbütün unutulur ve geriye sadece ahlakçı adam, sadece Nehlyudov kalır.

Ne var ki bu erken aşamada, İslavin kişiliği Tolstoy'un zihninde mitolojik bir ayartıcı ve kurmacayla harmanlandığında, kendi yitik masumiyetinin bir imgesi olarak durur. Bütün anlatımlara göre, İslavin kumar oynamaktan ve genelevlere gitmekten hoşlanan ayyaş, uçarı bir gençti. Tolstoy da öyleydi ve çok iyi uyuşmalarının sebebi buydu. Ama Tolstoy'un vicdanı, o haliyle kalmasına elvermedi. Onun gözünde İslavin içkici bir ahbabın ötesindeydi. Ondaki sevgiyi, suçluluk duygusundan ayırt edilemeyecek bir sevgiyi kızıştırmıştı. Dolayısıyla *Çocukluk*'u gözden geçirip yeniden yazma ve diziyi ancak yer yer başarılı *İlkgençlik* ve *Gençlik* romanlarıyla sürdürme noktasına gelince, İslavin'e dönük sevgisini yüceltmeye yöneldi; İslavin kimliğine *bürünerek* ve hikâyeyi kendi kişiliğinde yazarak aklanmaya çalıştı. Daha sonraları bu aklanmayı, balkondan ittiği çocuğun kızıyla evlenerek, suçlu İslavin erkekliğiyle ilişkisini geride bırakarak ve ailedeki kadınların şirin, masum dünyasına girerek eksiksiz hale getirebilecekti.

Tolstoy'un kardeşi Dmitri'nin ölümüne tepkisine baktığımızda, hayalinden böyle bir şeyin geçmekte olduğundan kuşku duymak zordur. Tıpkı Nehlyudov gibi, Dmitri de Tolstoy'un 18 yaşından sonra pek fazla görmediği biriydi. Bu durum, duygusal bakımdan güvensiz insanların kendi ailelerine yakıştırma gereğine duymasına benzer bir yaklaşımla, kardeşini tam masumiyetin ve ahlaki dürüstlüğün bir figürüne dönüştürmesini büsbütün kolaylaştırdı. Yaşlılık dönemindeki anılarında, Tolstoy bu erdem timsalinin nasıl olup da bir fahişenin kucağında öldüğünü açıklamakta güçlük çeker. Sunduğu açıklamanın otomatik bir yanı vardır: İslenev'in en küçük oğlunca baştan çıkarılma. Ne yani? Başka bir Tolstoy ruhunun İslenev/İslavin sevgisinde yitip gitmesi mi? Bu ona neredeyse inanılmayacak kadar kötü görünür.

• • •

Dmitri'nin ölümü, Tolstoy'un ancak sanat yoluyla kendini aklayabildiği suçluluk duygusunun en canlı örneklerinden biridir. O sırada bunun üzerine çok az şey yazdı. Ancak 1902'deki veya 1903'teki anlatımına göre, önceki yaşamının ona "cehennem azapları" çektiren "kepazeliği"ni hatırladığında, "özellikle iğrenç" bulduğu şey Dmitri'nin ölümüne karşı tavrıydı. Sözünü ettiği sahne taşra kasabası Oryol'da geçti. Tante Toinette'in Yasnaya Polyana'dan oraya gidiş sebebi, veremli yeğenine bakmak ve onun bir genelevden kurtardığı Maşa adlı çopur kıza yardımcı olmaktı. Lev Nikolayeviç ise hayatının o evresin-

de, dünyevi başarıyı yakalamanın sarhoşluğu içindeydi ve askerliğin sosyal kısıtlamalarından sonra, metropol yaşamının aşırı heyecanıyla doluydu. Kardeşi can çekişirken, ona acıma duygusu bir türlü gelmedi içinden. Hasta odasının kokusundan iğrendi. Odadaki iki kadının müşfikliği ve sırf yararlı olmayı gözeten iyi yürekliliği, suratına çarpılan bir serzeniş gibiydi. Onlar hasta odasında ne yapılması gerektiğini biliyor ve öyle davranıyorlardı. Lev Tolstoy ise iki kadının Dmitri'yi ıslak bezlerle temizleyişini, sırtına yastıklar koyuşunu ve onu rahibin ziyaretine hazırlayışını izlemekle yetindi. "Her iki kadın da hayatın ve ölümün ne olduğunu hiç kuşkusuz biliyordu. Lev'in karşılaştığı türden sorulara cevap verebilecek ve hatta bunları anlayabilecek durumda olmasalar bile, yaşanan olayın önemi konusunda hiç kuşkuları yoktu ve olaya bakışları tam anlamıyla aynıydı; sadece onlara özgü olmayan, başka milyonlarca kişinin paylaştığı bir bakıştı bu. Ölümün ne olduğunun bilincindeydiler ve bunun kanıtı da ölüm döşeğindekiler için yapılması gereken şeyleri hiç duraksamadan kestirebilmeleri ve onlardan korkmamak gerektiğini bilmeleriydi. Lev ve başka bazı kişiler, ölüm üzerine bir sürü şey söylemelerine karşın, besbelli ki hiçbir şey bilmiyorlardı; çünkü ondan korkuyorlardı ve insanlar ölüm döşeğindeyken, nelerin yapılması gerektiğinden kesinlikle haberleri *yoktu*."[15]

Yukarıdaki pasaj Tolstoy'un kendi soyadına bir hece eklediği ve Lev'i de Levin haline getirdiği *Anna Karenina*'da yer alır. Bunun dışında, ayrıntılar Dmitri'nin Oryol'daki ölüm döşeğine dikkat çekecek ölçüde benzer. Lev yaşlandığında, rahibin bir ikonu yüzüne doğru tutması üzerine, Dmitri'nin dua edişini hatırlayacaktı. Ama tıpkı kadınların pratik iyilikseverliği ve sağduyusu gibi, bu da Lev'e o sırada bir serzeniş gibi gelmişti. Dmitri'nin ölümü onun ayrık otu gibi göründüğü bir durumdu, başkaları gibi olmadığını iç ürpertecek şekilde hatırlatan olaylardan biriydi. Kesin olan şey şu ki, ebeveynsiz büyümesinden dolayı, dünyanın çocukluk dediği duygusal geçmişten büyük ölçüde yoksun kalması, Tolstoy'u kendi çocukluğunu yapay şekilde, Dickens'a bir öykünmeyle, İslavinlerin gerçek hayatta yaşadıklarını çırpıştırarak kurgulamak zorunda bırakmıştı. Böylece hatırlayamadığı ve hissedemediği şeyi, yani annesinin ölümünü bir anlatı çerçevesine oturtabildi. Ona bilinçli hafızasının esirgediği bir canlılık katabildi. Kafkasya'da eksikliğini duyduğu şey hafızadan ziyade, ilk baştaki hafıza kaybından, ilk baştaki anne mahrumiyetinden kaynaklanan durumdu: Yaşlı Yepişka'nın aksine, dünyaya içten geldiği gibi tepki vermekten acizlik. İçindeki bu boşluk, erken dönem eserlerinin en güzeli *Kazaklar*'la çiçek açacaktı. Dmitri'nin ölümü o sırada Tolstoy için hemen hiçbir anlam taşımamıştı. Fiziksel görüntü olarak, ona itici gelmiş ve iğrenmesine yol açmıştı. Üstelik gençlikten gelen duyarsızlıkla ve başkentte hayatın tadını çıkaran genç bir sosyetiğin tipik kaba değerle-

riyle, o hafta St. Petersburg'daki bir partiyi kaçırma düşüncesini pek içine sindirememişti. Bir tanıdığından görkemli bir saray temaşasına götürülme önerisi almışken, sırf kardeşinin veremden çürüyüp gitmesi yüzünden, bunu kaçırıyor olmak acınacak bir durum gibiydi. Sonuçta Oryol'da sadece iki gün kalan Tolstoy, kardeşini kaderine terk etti ve başkente döndü. Dmitri bir süre daha can çekiştikten sonra, 21 Ocak 1856'da öldü.

Dmitri'nin ölüm döşeğindeki hali ve kendisinin süfli tasasızlığı, Tolstoy'un zihnine gömülüp kaldı. Yorumcular az önce *Anna Karenina*'dan aktardığım ve Levin'in ölüm döşeğindeki kardeşini ziyaret edişini konu alan sahnelerde, olayın eksiksiz bir anlatımını verdiğini sıkça belirtirler. Oysa kitabın bu kısmında değiştirilen ayrıntılar, olduğu gibi aktarılan ayrıntılar kadar ışık tutucudur. Romanda ölüm döşeğindeki adama bakan kişinin halası değil, Levin'in karısı Kiti olması anlamlıdır. Kiti onunla ilk kez Alman kaplıca şehri Soden'de karşılaşmıştır ve hastanın başucundaki sakin tavrı öğrendiği yer de veremli Rusların çoğu kez ölmeye yakın gittikleri Soden'dir. Tolstoy'un büyük ağabeyi Nikolay da 1860'ta orada ölecekti. İleride göreceğimiz üzere, bu ölümde ihmal ve suçluluk unsurları vardı. Ama Dmitri olayındaki kadar çarpıcı bir durum yoktu. Aslında Tolstoy can çekişen Nikolay'ın yanında kalmaya zaman ayırabildi. Yani, *Anna Karenina*'da Dmitri'nin öldüğü otelin pisliği, çopur fahişenin müşfikliği ve onu çok etkileyen kemikli kocaman elleri gibi şeyleri aktarmakla birlikte, Levin'in aksine, Lev'in ölümü bekleyecek kadar sabırlı olmayışına değinmez.

Kitapta Dmitri'nin ölümü ağabeyinin ölümüyle iç içe geçer ve ölüm döşeğindeki kardeş, Nikolay adını taşır. Sevgilisi Maşa (Rusçada Marya'nın bildik sevecen şekli) Tolstoy'un kız kardeşini tam adıyla Marya Nikolayevna'ya dönüştürülerek, saygın bir konuma kavuşturulur. Romanda "Nikolay"ın başında bekleyen diğer kadın, gerçek hayatta Yasnaya Polyana'nın hizmetçilerinden Agafya Mihaylovna'dır. Tolstoy onun adını değiştirme zahmetine bile girmez. Aslında suçluluk duygusuyla oldukça yüklü ve kasvetli bir ölüm, romanda fazlasıyla bir aile meselesine dönüşür. Tolstoy olayı baştan sona kaleme alabildiği sırada, evli bir adamdı; bu bakımdan Ortaçağ ustalarının çarmıha gerilişini tasvir ederken, çarmıhın dibindeki alışılagelmiş figürler topluluğuna (Aziz Yuhanna, Meryem Ana vs.) kendi hamilerinin (bir İtalyan hükümdarı ya da zengin bir Flaman) figürünü olağan bir şeymişçesine eklemelerine oldukça benzer bir yaklaşımla, karısının idealize bir portresini katmakta beis görmedi.

Tolstoy'u geriye dönüp kardeşi Dmitri'nin ölümüne baktığında en çok utandıran şey, olayı çok az umursamış olmasıydı. Bir olayı yaşamanın ve anlamını ıskalamanın en berbat örneğiydi bu. Romancıdaki hayal gücünün (üstelik Tolstoy'a özgü kalıpla şekillenmiş bir hayal gücünün) avantajı, geçmişteki nahoş sahnelerden yararlanabilmesi ve kahramanını dilemiş olacağı

şekilde yeniden canlandırabilmesidir. Tolstoy *Anna Karenina*'da, kadınların yapabildiği bir şeyi, ölüm döşeğinin gereklerini yerine getirememiş olmaktan dolayı dövünür; kardeşinin odasındaki pis kokuyu, iğrenç ortamı ve onda uyandırdığı korkuyu dehşet verici canlılıkla hatırlayıp aktarır. Özellikle unutulmaz an, Marya Nikolayevna'nın hastayı yatakta döndürmek için yardım istemesi üzerine, Levin'in ellerini kardeşinin ıslak, sıska kol ve bacaklarının altına koyduğunda, korkunç bir tiksinti duymasıdır; kardeşinin onu öpmek istemesi, tiksintiyi daha da ağırlaştırır. Tolstoy'da karşımıza çıkan en müthiş sahnelerden biri budur. Ama insan bu sahnenin tam da öyle yaşanmamış olmasından dolayı yaratılabildiği kuşkusuna kapılmaktan kendini alamaz. "Sükûnet içindeyken hatırlanan heyecan" olayı daha sonra kafadaki kurguyla değiştirmeyi yansıtan başka bir ibaredir. *Anna Karenina*'daki söz konusu bölümlerin can alıcı teması duygu değil, duygudan yoksunluktur. Lev Nikolayeviç iki kardeşinin ölümlerini iç içe geçirmekle, 1856'da çok büyük bir kayıtsızlıkla karşılamış olduğu bir ölüm döşeğinde bedenen ve ruhen hazır bulunmayı başarır. Hatta romanda olayın anlatılışı Dickens tarzı bir aile çevresine, yüksek sesle ve boğazda bir yutkunmayla okunabilecek bir manevi yüceliş yavesine dönüşür.

> Kardeşinin görüntüsü ve ölümün yakınlığı, Levin'in ruhunda, ölümün anlaşılmazlığının yanı sıra yakınlığı ve kaçınılmazlığı karşısında hissedilen ve kardeşinin ona uğradığı sonbahar akşamı üstüne çöken dehşet duygusunu tazeledi. O duygu şimdi eskisinden daha güçlüydü; ölümün anlamını kavrayabilme becerisi azalmıştı ve ölümün kaçınılmazlığı ona eskisinden daha da korkunç görünmekteydi. Ama karısının yakınlığı sayesinde, bu duygu onu kedere yöneltmedi; ölüme rağmen, yaşamanın ve sevmenin gerekliliğini hissetti...[16]

Romanda geçtiği şekliyle çok dokunaklı sözler. Yorumcuların bize hatırlattığı üzere, böyle düşünceler pasajın yazıldığı 1870'lerde bizzat Tolstoy'un gittikçe büyüyen ölüm takıntısını yansıtır. Ama bu duyguları yerli yerine oturtması yaklaşık 20 yılı buldu. Levin'in durumunda böylesine kusursuz görünmeleri şaşırtıcı değildi. Yirmi yıldır firarda olan bir suçlu gibi, Tolstoy'un da yargılanma vakti geldiğinde ve suçun işlendiği sahneyi yeniden yaşaması gerektiğinde, doğru ifade vermesi beklenebilirdi.

• • •

Kardeşinin ölüm döşeğinden kaçarcasına alelacele döndüğü St. Petersburg'daki metropol yaşamının özellikle ilgisini çeken üç yönü vardı: Saray, hamamlar ve edebiyat salonları. Yani, züppelik, seks ve şöhret.

Birincisinde, can sıkıcı utangaçlığı ve sakarlığı, kökeninden duyduğu gururla ve *Savaş ve Barış*'ta göz kamaştırıcı bütün ayrıntılarıyla çok coşkulu yansıtılan lüks hayattan aldığı hazla çatışma halindeydi. Dönemin diğer Avrupa ülkelerindeki standartlara göre bunun ne kadar lüks olduğu, günümüzde Moskova'daki Kremlin'in silahhanesini ya da St. Petersburg'daki Kışlık Saray'ı gezerken hemen anlaşılır; arabaların, kıyafetlerin, üniformaların ve mobilyaların olağanüstü bolluğu, ayrıca büyüklüğü ve ölçeği insanı şaşkına çevirir. Rus sarayı emperyal ihtişamıyla Avrupa'daki en azametli örnekti ve Windsor'ın donuk şatafatını, hatta (öyle kolayca dile getirilemeyecek bir ifadeyle) Schönbrunn'un Habsburg debdebesini bir hayli gölgede bırakacak düzeydeydi.

Üstelik bugün Kışlık Saray'ı gezince ölçeği ve zenginliği karşısında şaşkına dönen biri, Tolstoy'un oradaki resmi törenlere katıldığında gördüklerinin ancak yarısını görmüş olur. Zira o sırada daha yeni inşa edilmiş saray bir müze değil, emperyal ihtişamın sergilendiği canlı bir mekândı; kristal ve mermer ışıltısının her yanı sardığı odalar peş peşe sıralanırdı ve kıyafetlerinin, mücevherlerinin, gösterişli üniformalarının zenginliğiyle yabancı konukları hayretler içinde bırakan insanlarla dolup taşardı. Kışlık Saray sırf şahsi bir vitrin değildi. Süslü giyinmiş bürokratlar, üst düzey askeri yetkililer ve diplomatlar orada grandüklerle ve grandüşeslerle haşır neşir olurlardı. Ama saray maiyeti muhtemelen daha kalburüstüydü. St. Petersburg'un mefruşat ve kıyafet bakımından pek aşağı kalmayan görkemli aristokrat konakları zenginlikleriyle, büyüklükleriyle ve zarafetleriyle baş döndürürlerdi.

Tolstoy aslında atalarının gediklisi olduğu bu dünyaya girince, huşu ve utanç karışımı bir duyguyla sendeledi. Bir resmi kabuldeki herkes "onun kim olduğunu" bilse de, herhangi bir iç çevreye mensup değildi; hatta saraylı akrabalarıyla dahi tanışıklığı yoktu. En yakın bağı kuracağı saraylı, Leuchtenberg grandüşesi Marya'nın nedimelerinden Kontes Aleksandra Aleksandrovna Tolstaya'ydı. Ama (Tolstoy'un hayatında en önemli yerlerden birini tutan) bu dostluk ancak yabancı bir ortamda gelişecekti. Edebiyat salonlarında olduğu gibi, sarayda da her zaman bir tür yabancıydı.

Saray törenlerine davet edilişi, edebiyat dünyasındaki dostlarının dikkatinden kaçmadı ve seçkin bir yer kazanmasını sağladı. Edebiyatçıların bir yemeğinde Turgenyev'in ona, "Ne diye buraya gelme zahmetine girdin? Sen git, prenseslerini gör!" [17] diye çıkışmasında, kıskançlıktan gelen bir alaycılık vardı.

Turgenyev geçinilmesi zor bir adamdı. Hayatının çeşitli evrelerinde Dostoyevski, Fet, Katkov ve Nekrasov gibi yazarlarla sert kavgalara tutuştu. Yani, Tolstoy onun gazabına maruz kalan tek kişi değildi. Ama anlaşıldığı kadarıyla, Turgenyev de Tolstoy'u kızdırmaya yatkındı; en unutulmaz atışmalarında karşılıklı antipatinin havası sezilir. Ağırbaşlı çağdaşları belki de

bu atışmalarından ve kavgalarından bazı derin ideolojik ya da düşünsel ayrılıklar çıkardılar. Tolstoy (halis Avrupai ve kozmopolit kişiliğiyle, George Sand'in bir dostu olan) Turgenyev'in bulunduğu bir akşam yemeği masasına oturduğunda, bunu gözde Fransız yazara dair olabildiğince kaba şeyler söylemek için iyi bir fırsat gibi görürdü. Bir sabah dostu Botkin'e, "George Sand hakkında o kadar kaba müstehcenlikle sarf ettiği saçmalıkları tekrarlayamam" diye öfkeyle yazan Turgenyev, Tolstoy'u bir daha hiç görmemeye ve konuşmamaya söz verdi. Ama ardından tekrar bir araya gelir ve dostça ilişkiye girerlerdi, ta ki Tolstoy onu kışkırtmanın yeni bir yolunu buluncaya kadar. Bazı edebiyatçıların bam teline basmanın hoş bir yolu, Shakespeare'de bir marifet görmediğini söylemektir. Tolstoy bunu hayatının çeşitli evrelerinde deneyerek, her zaman hoşuna gidecek şekilde sinir edici sonuçlar elde etti. St. Petersburg'da söz konusu mevsimde bu tekniği yetkinleştirdi. Fet'in ancak sonuna yetiştiği bir akşam yemeği partisinde, Tolstoy yine azıtmıştı. "Geç kalmış olman çok yazık" diye yazdı başka bir dostu ona. "Orada olsaydın, Shakespeare'in sıradan bir yazar olduğunu, onun mısralarını zevkle ve hayretle okumamızın tamamen modaya uyma arzumuzdan ve yabancı görüşleri tekrarlama alışkanlığımızdan kaynaklandığını öğrenecektin..."

Okurda Tolstoy'un bu kızıştırma oyunlarından keyif alırken, enikonu *düşündüğü* kanısının uyanmaması açısından, Turgenyev'le en hoş atışmasını aktarmakta yarar vardır. Turgenyev bir keresinde Tolstoy'a o kadar kızdı ki, boğulacak gibi oldu. Boğazını sıkıca tutup şunu söyledi: "Buna daha fazla dayanamam! Bronşit oldum!" "Bronşit, ha!" dedi Tolstoy alaycı bir tavırla. Ardından belki sözlerinin anlamlı bulunacağı kanısıyla, "Bronşit bir tıynettir!" diye ekledi. Bu saptama İngilizceye kıyasla Rusçada saçma olmaktan biraz daha uzaktır; şöyle ki, grafit gibi bronşit de bir hastalıktan ziyade maddi bir varlığı belirtiyormuş gibi algılanabilir. Tolstoy bu sözü yanlış da duymuş olabilir. Ama bu atışmada gerçeküstü bir uygunluk vardır. Tolstoy hayatının birçok yılını, insanları Shakespeare'in beş para etmediğine, İsa'nın bir Hıristiyan olmadığına, halk şarkılarının Beethoven'den daha iyi olduğuna ve mülkiyetin hırsızlık olduğuna inandırmaya, bir başka deyişle, bronşitin bir tıynet olduğu yönündeki önemli hakikati yaymaya çalışmakla geçirdi.

Bağımsız düşünebilen zeki bir kişinin bu hakikati yayma ihtiyacını, *Sovremennik* etrafında toplanmış küçük aydın çevresindekinden daha güçlü duyabileceği bir ortam olamaz. Bu derginin yazarları Rusya'nın nereye gitmesi gerektiği sorusunu hararetle tartışmaktaydı ve hepsi de soruya doğru cevabı bulduğu kanısındaydı. Grup 1850'lerin ikinci yarısında karşıt cephelere bölünme yoluna girdi. Turgenyev ve daha kibar yazarlar, sistemde tedrici bir reformu uman ve liberalizmin genel eğilimine uygun olarak, her yerde iyi niyetli kişilerin bir araya geleceği düşünü kuran liberallerdi.

Ama gözlerini sürgündeki Herzen'e diken ya da Fransız sosyalist Proudhon'un yazılarını okuyan ve toplumdaki haksızlıkların çok bariz, eşitsizliklerin çok büyük olması nedeniyle, ancak radikal ve muhtemelen şiddete dayalı bir yolla çözüm bulunabileceği kanısına varan başkaları da vardı. Bu bakış açısının temsilcileri Nikolay Çernişevski ve dostu Dobrolyubov gibi simalardı. Nekrasov bu radikallere destek verince, büyük yazarlarının hemen hepsini kaybetti. Turgenyev'in başı çekmesiyle Botkin, Fet, Saltıkov-Şçedrin, Gonçarov ve bizzat Tolstoy ayrılıp başka dergilere geçti. *Sovremennik* 1866'da sansür tarafından kapatılacaktı.

Tolstoy'un daha az tanınmış *Sovremennik* yazarları arasındaki dalaşmalardan uzak durması, hayatının diğer dönemlerinde aydın anlaşmazlıkları karşısında takındığı tutuma son derece uygundu. Kabalığıyla her iki tarafa da açıktı. Turgenyev'in liberalizmini sırf fiyakaya dönük yönüyle alaya alırken, aşırı solun küfürlü üslubunu ve şiddet eğilimini sertçe eleştirmekten de geri kalmadı. Böyle iki yönlü kuşkuculuğun bir suarede bazı patlamalara yol açması ve hatta yumruklaşmaya varması, çok daha işine gelen bir şeydi. Öte yandan, Tolstoy her iki bakış açısından epeyce şeyi sessiz sedasız özümsedi. St. Petersburg'daki aydınların düşünceleriyle karşılaştığı bu dönemi yaşamamış olması halinde, Yasnaya Polyana'daki hayatının sonraki seyriyle gelişmiş olması son derece uzak bir ihtimaldir. Ama birçok taşralı gibi, mizaç itibarıyla kendini sağlama almaya ve dönemin geçerli modalarına karşı koymaya eğilimliydi. Serflerini azat etme kararını malikânesindeyken değil, St. Petersburg'dayken aldı. Malikânesine 1856'nın ikinci yarısında dönüp kaldığı beş ayda, planını uygulamaya geçirmemesine karşın, bu yönde çaba gösterdi. Turgenyev'in kır soylularının durumuna ilişkin suçluluk ve endişe duygularını özümsemişti. Ama Çernişevski'nin, Herzen'in ve Proudhon'ın aşırı radikalizmini birçok yönüyle özümseyişi de aynı ölçüdeydi. Rousseau'nun halis evlâdı olduğundan, bu etki onun sistemine kolayca, yani gerçek anlamda farkına varmaksızın girmişti. Gruplara mensup olmayı ya da herhangi bir kişiyle hemfikir olduğunu kabul etmeyi duygusal bakımdan içine sindirememesine karşın, Tolstoy bundan böyle sistemi yıkmak isteyenlerle yoldaş olacaktı.

• • •

St. Petersburg yaşamının az önce değindiğimiz saray ve salonlar dışındaki üçüncü harika eğlencesi, kolayca ulaşılabilen seksti. Tolstoy'un bu dönemde günce notları hem genelevlere hem hamamlara aşırı dadandığını gösterir. Toplumun bütün kesimlerinden ve her iki cinsten insanlar bu hamamlara sıkça uğrardı; çünkü Rusya'da devrim öncesindeki sıhhi tesisat altyapısı

devrim sonrasındakinden bile daha ilkeldi. St. Petersburg'un her taş biçmesi bile bir köylü *izba*'sından büyük görünen koca konaklarında birçok mesken yer alırdı. Ama böylesine geniş bir alanın her yanına su ulaştırmak zordu. Bir İngiliz ziyaretçinin ifadesiyle, St. Petersburg'daki her yapının büyüklüğü "mevcut sakinlerin pratik ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade, birçok kuşağın barınmasına elverecek şekilde tasarlanmış" gibiydi.[18]

Dolayısıyla, St. Petersburg'un en süfli sakinlerinin yanı sıra, en muteber sakinleri de öğleden sonra ya da akşam bir hamamın yolunu tutarken görülürdü. Tolstoy güncesine "korkunç", "iğrenç" ve "bir daha asla" tembihlerini sıkça düşmekle birlikte, 40 yıl sonra Rasputin'in âlemlerine sahne olacak genelevler ve hamamlar zincirinde dolanıp durmaktan geri kalmadı. "Her seferinde bir meyhaneye ya da geneleve asla girmeme kuralını koyuyorum kendime" diye yazdı mayısta.[19] Ama şehvetin pençesine tekrar takılışı, hamamda diğer çıplak vücutların görüntüsü karşısında bedensel acıyla kıvranmasına varacak derecede feciydi.

Kısa bir süre sonra, kırsal alana dönme yolunu tuttu. Önce Spasskoye'de Turgenyev'le birlikte kaldı ve kendi konağına gidiş yolunda onu gözyaşlarına boğan (ve açıkça belirtmediği) bir dinsel görü yaşadı.

Temmuz başında Yasnaya Polyana'ya vardı. Orada en son bulunuşundan beri, hem kişi olarak içe dönük dünyası, hem malikânesinin yapısı bir hayli değişim geçirmişti. Dedesinin koca konağı artık yıkık olduğundan, ayakta duran kanada yerleşti. Köylülerinin konumu ve akıbeti konusunda (sürekli bir uğraşa dönüşecek) yeni bir denemeye de girişti. St. Petersburg'da hükümetin serfleri özgürleştirme noktasına geldiği çokça konuşulduğundan, hükümetin kararı ne olursa olsun, erken davranıp köylülerini azat etmek istedi.

Ne var ki, geçmişle ve eski yordamla bir bağ olarak Yasnaya Polyana'da kalan yaşlı Toinette Hala, köylüleri başıboş bırakmanın iyi bir şey olduğuna bir türlü ikna olmadı.

"Önceki Yasnaya anılarımla karşılaştırdığımda, liberal anlamda ne kadar değiştiğimi seziyorum," diye yazdı Tolstoy. "T. A. [yani halam] bile canımı sıkıyor. Yüz yıl uğraşsanız bile, serfliğin adaletsizlik olduğunu kafasına koyamazsınız."

Tolstoy sonraki beş ayını evde mutlu geçirecekti. Açıkçası, savaş sırasında kendini salmasıyla biriken borçlar sarsıcı boyuta varmış olsa da, onu yıkımın eşiğine pek getirmemişti. Bunu sağlayan etkenlerden birinin de Dmitri'nin ölümü olması hazin ama korkunç bir gerçekti; ondan kalan miras hayattaki erkek kardeşleri ve kız kardeşi arasında bölüştürülmüştü.

Tolstoy'un evinde otururken, hayatın onu hangi istikamete yönelteceğini keşfetmeyi bekleyeceği bir soluklanma dönemine ihtiyacı vardı. Bazı bakımlardan mutlu geçen bu dönemde, güncesine bir süre önce düştüğü nota göre,

en derin sevgiyi beslediği kişi olan dostu Dyakov'u bolca görme fırsatını buldu. Birbirlerini iyi tanıyan bu ikili samimi düzeyde konuşurlardı. Dyakov bir gün Tolstoy'a vesayeti altındaki Valerya Vladimirovna Arsenyeva'yla evlenmesinin uygun olacağı tavsiyesinde bulundu. Bir Yasnaya Polyana komşusunun 1854'te ölmesiyle, Tolstoy şaşırtıcı bir gelişmeyle, üç çocuğunun yasal vasisi olmuştu. Bu çocukların en büyüğü olan Valerya, 1856 yazında 20 yaşındaydı; Dyakov'un 26 yaşındaki vasisine onunla evlenmesini önerişi büsbütün abes değil gibiydi. Kız güzeldi. Baştan çıkaracak kadar dar ve kısa gece elbiseleri giyen biriydi; "şirin" olmakla birlikte, "yetenekleri sınırlı ve inanılmayacak kadar havai"ydi. Tolstoy'un ilgilendiği kadarıyla, onda bir kadında olabilecek her şey vardı. Ama bu konuyu düşündükçe, aile yaşamını ya da daha can alıcı önem taşıyan bir husus olarak, böylesine "şirin" bir kızla cinsel ilişkiye girmeyi kendine daha az yakıştırır oldu. Eylülde iktidarsız duruma düştüğü kâbuslar görmeye başladı; daha önce hiç kapılmadığı bir korkuydu bu. Sonbahar boyunca, (ancak 28 Kasım'da ulaşacak) ordudan terhis kararını beklerken, Valerya'yı mektup bombardımanına tuttu. Aşırı uzunluktaki ve emsalsiz lütufkârlıktaki bu mektuplar birlikte ele alındığında, iki tarafı da memnun etmeyen bir durumdan özenli bir kaçınma izlenimini verir. Tolstoy Kasımda Moskova'dan ona, "aptal bir adamınki gibi düşüncelere ve duygulara kapılması"nda, bir kadın olması itibarıyla bir sakınca olmasa bile, bunun kendisi için "kepazelik ve günahkârlık olacağı"nı bildirdi. "Lütfen, her gün yürüyüşe çık. [...] İçine de bir korse giy. [...] Mesih seni esirgesin ve birbirimizi iyi anlayıp sevmemize yardımcı olsun..."[20] Öğütlerinin arkası kesilmedi. Kızın arkadaşlarını ve akrabalarını itibarsızlaştırmakla ("Bu insanlarla tiksintiye kapılmadan nasıl birlikte yaşayabildiğin benim için anlaşılmaz bir durum") kalmayarak, onunla bir yazı geçirdikten sonra, Valerya'da kalmış olabilecek özsaygının kırıntılarını da gidermeye yöneldi. "Heyhat, zevk sahibi olduğunu sanıyorsan, kendini kandırıyorsun," diye yazdı ona St. Petersburg'dan. "Çirkin bir genç hanımın parlak renkler vesaireyle zarif görünmeye çalışması gülünç olmakla birlikte mazur görülebilir; ama senin gibi ufacık, güzel yüzlü birinin böyle bir hataya düşmesi mazur görülemez. [...] Mesih seni esirgesin..."[21] "Din özellikle kadınlar için harika bir şey..."[22] "Nasıl oluyor da Dickens ya da Thackeray hakkında hiçbir şey söylemiyorsun?.. [...] Okumakta olduğun o saçmalık neyin nesi?.."[23]

Genç vasisinin herhangi bir evlilik olasılığından vazgeçme niyetinde olduğunu yavaş yavaş öğrenmek, Valerya'da çok karışık duygular uyandırmış olsa gerek. Üslubunda ve genç kıza karşı tavrında, kendi sınıfından ya da aynı entelektüel düzeyde bir kadınla tam mutlu bir evliliğinin olabileceği yönünde bir belirti yoktur. Gerçek anlamda aile yaşamını hiç tatmamış biri olarak, bundan kaçınan bir tutum içindeydi; aşırı tatlı sevecenlik sözleriyle

iç içe geçen sindirici zorbalığın, zihniyle olmasa bile, hayal gücüyle ve içgüdüsüyle her zaman bir cehennem olarak gördüğü "aile mutluluğu" dünyasına çekilmeyi çok az istemesinin bilinçaltı bir ifadesi olduğunu sezmemek zordur. Ocakta Gordion düğümünü kesti ve genç kıza şunu yazdı:

> Sevgili Vladimirovna, kendime ve sana karşı mahcup, hem de feci mahcup düştüğüme hiç kuşku yok. [...] Senin güzel mizacınla bana vermeye hazır olduğun duyguya aynı karşılığı vermekten acizim. [...] Birkaç gün içinde Paris'e gidiyorum ve Rusya'ya ne zaman döneceğimi sadece Tanrı biliyor...[24]

YEDİNCİ BÖLÜM

Seyahatler

1857-1862

Hoş mu hoş bir diyar olan
Kendi ülkeme dönene kadar,
Nasıl olduğunu anlayamayacağım
Birçok yerden geçeceğim!
Hilaire Belloc

Nekrasov ve Turgenyev eğitimine katkılarını sürdürmeye can attıkları genç dostları Tolstoy'u 1857 ilkbaharına doğru Paris'e götürdüler.[1] Yabancı başkent Tolstoy'da korku ve keyif karışımı bir duygu uyandırdı. "Yeni bir kent, yeni bir yaşam tarzı, serbestlik ve alışmaya başladığım ilkbahar güneşi."[2] Şubatın ilk birkaç gününde, hazımsızlık çektiği için, insanı ürpertecek kadar soğuk yatak odasında çok fazla kaldı ve esas olarak Ruslarla görüştü. Paris'te birkaç gün kaldıktan sonra Rusya'ya dönecek olan Nekrasov iç karartıcı bir yol arkadaşıydı ve Turgenyev sinirine dokunan biriydi. Bir sebeple atış poligonuna gittikleri bir gün, Tolstoy onlardan ayrılmanın bir yolunu buldu ve gidip kendine bir daire kiraladı. Kendi başına olma isteğinin sebepleri vardı hiç kuşkusuz. Şubat ortasına varmadan, sokakta ilginç tanıdıklar edinmeye başladı.

Ama bir tür son çare olarak, Turgenyev'in seyahat arkadaşlığında karar kıldı. Yaşlı romancı görülmeye değer bütün yerleri genç romancıya gösterdi. Fontainebleau ormanını ve şatosunu gördüler. Dijon'a gidip bütün kiliseleri gezdiler. "Turgenyev'in sorunu hiçbir şeye inanmaması; sevmeyen, ama sevmeyi seven biri."[3] Kafelerde satranç oynadılar, çene çaldılar günleri aylakça geçirdiler. Dijon'da Tolstoy güncesine şu notu düştü: "Turgenyev can sıkıcı; Paris'e gitmek istiyorum ama o yalnız bırakılamayacak biri. [...] Az daha kavga edecektik."[4]

Tolstoy yeniden Paris'e gittiği martta, hayatı boyunca yakasını bırakmayacak "sıkıntılı anlar"dan (*mauvais quarts d'heure*) birine düştü. Bir âlemden sonra dairesine döndüğünde, gözüne bir türlü uyku girmedi ve "*her şeyle* ilgili kuşkuların verdiği azap" birdenbire içini sardı. "Şu anda bana azap çektirmemelerine karşın, hâlâ içimde duruyorlar. Niçin? Ve neyim ben...?"[5] O an geçti. İki gün sonra kardeşi Sergey ortaya çıkıverdi ve ortak dostları Obolenski'yle beraber keyifli bir iki hafta geçirdiler. Versailles'ı gezdiler, tiyatroya gittiler. Turgenyev onları bir dizi baloya ve akşam yemeğine götürdü. Kolayca elde edilebilecek kadınlar bulmayı başardılar. Sergey'i 30 Mart'ta istasyonda uğurlamalarından sonra, Turgenyev 3 Nisan'da Tolstoy'un pansiyonuna uğradı ve onu uyandırarak, spermatoreye* yakalandığı yönündeki endişelerini aktardı. "Ama tedaviye yanaşmıyor ve hâlâ eğlence peşinde koşuyor..."[6] O zamana kadar her şey iyi gidiyordu. Paris'in tam da genç yabancı konuğun bekleyebileceği bir yer olduğu ortaya çıkıyordu. "Benim için kentin

* İrade dışı anormal sperm boşalması (ç.n.)

ilginçliğini, hayatın da çekiciliğini ne zaman yitireceğini kestiremiyorum" diye yazdı dostu Botkin'e.[7]

Ama mektup yarıda kalmıştı. Tolstoy ertesi gün, kendi ifadesine göre, "ahmakça ve katı yürekli" bir kararla, halkın önünde giyotinle bir idamı seyretmeye gitti. Dostoyevski'nin *Budala* [İdiyot] romanının Fransa'da bir kelle uçurma sahnesini gören kahramanı Prens Mişkin'in yaşadığına benzer bir tecrübeydi bu. Botkin'e mektubunu tamamlamak üzere döndüğünde, ruh halinin hepten değiştiğini itiraf etmek zorunda kaldı. "Savaşta ve Kafkasya'da birçok korkunç şey gördüm; ama gözümün önünde bir adamın paramparça edilişi, güçlü, zinde ve sağlıklı bir adamın anında öldürülmesini sağlayan bu mahir ve zarif makine kadar tiksindirici gelmez bana."[8]

Mektupta daha sonra görkemli bir Tolstoy üslubuyla, sadece adam öldürme değil, onu yaratan sistem de mahkûm edilir. Bazı hoş genelleştirmelerle karşılaşırız: "İnsanın hukuku ne kadar saçma! İşin gerçeği şu ki, devlet yurttaşlarını sadece sömürmeye değil, en başta yozlaştırmaya yönelik bir fesattır."[9] Bu cümleler Proudhon'u ve de Maistre'i okuduğu ya da en azından bu yazarları okumuş kişilerle tanıştığı izlenimini verir. Daha sonraları da zihinsel donanımının can alıcı unsurları, Tolstoy'un bakış açısının temel varsayımları olacaktı.

Giyotinin iğrençliği Tolstoy için en canlı ve hayatını değiştirici tecrübelerden biri olarak kaldı.

> Başın bedenden ayrılışını ve kopuk halde kasaya küt diye düşüşünü gördüğümde, aklımla değil, bütün varlığımla şunu anladım ki, mevcut gelişmişliğimizin hiçbir mantık teorisi bu işi haklı gösteremez. Dünyanın yaratılışından beri herkes şu ya da bu teoriye dayanarak, elzem olduğunu savunmuş olsa bile, faydasız ve kötü bir iş olduğunun bilincindeyim. Dolayısıyla neyin iyi, neyin kötü olduğunun hakemi insanların söyledikleri ve yaptıkları ya da gelişmişlik değildir; buna karar verecek olan yüreğim ve benim.[10]

Bunlar olaydan 20 yıl sonra yazdığı sözlerdi. O anda ise hissettiği tek şey tiksintiydi, özellikle de temaşaya katılmış olmasından dolayı kendinden tiksintiydi.

Tolstoy infazı gördükten sonra günlerce uyuyamadı. Paris birdenbire gözünde kararmıştı. Turgenyev'in girmeyi başardığı dışa kapalı "edebiyat" muhitine hiç ilgi duymadı. Zaten kaldığı *maison garnie* ["mobilyalı ev"] türü pansiyon gürültülüydü ve rahat değildi. Pansiyonda kalan 36 çift vardı. "Bunlardan 19'unun gayrimeşru birliktelik olması beni kızdırdı."[11] Böylesine şamatacı çiftlerin arasında bekâr bir kişi olarak kalmak, onu dünyada hüzünlü bir yalnızlık duygusuna yöneltti. Yakınlarını özledi. Kazan'da bir öğrenciyken, Yasnaya Polyana'daki mirasa konunca ve ailesinin dünyasına artık tek başına dönebileceğini öğrenince, halası Toinette'le birlikte kalmak üzere apar topar

konağa dönmüştü. On yıl sonra Paris'te, bir kez daha ailenin bağrına dönüşe benzer bir kaçış yoluna gitti. Bu seferki kararı çok ciddi olmalıydı herhalde. St. Petersburg'da kaldığı önceki mevsimde pek fazla görüşmediği bazı kuzenlerin kışı Cenevre'de geçirdiklerini tesadüfen öğrendi. Bunlar birinci dereceden kuzenlerinin çocukları ve I. Nikolay'ın tek kızı Leuchtenberg Gandüşesi Marie'nin nedimeleri olan Liza ve Aleksandra Aleksandrovna Tolstaya'ydı. Liza geçmişte grandüşesin mürebbiyeliğini yapmıştı; Aleksandra'ya verilen görev ise baştaki imparatorun kızı Grandüşes Marya Aleksandrovna'yı eğitmekti. Bu grandüşes ileride Kraliçe Victoria'nın oğlu Edinburgh dükü (ve daha sonra Saxe-Coburg dükü) Alfred'le evlenecekti.

Yani, Tolstoy 1857 ilkbaharında pek tanımadığı küçük bir saray çevresinin kapısını pat diye çaldı. "Paris beni *deliye* çeviriyordu!" dedi Aleksandra'ya feryat edercesine.[12]

Aleksandra'nın bildiği ya da umursadığı kadarıyla, o sırada Rusya'da olması gereken Tolstoy, bir açıklama yapmaksızın sözlerini şöyle sürdürdü: "Burada olduğunuzu öğrenince, beni ancak *sizin* kurtaracağınıza emin olduğumdan, hemen Cenevre'ye koşup geldim."[13] Karşı cinsler arasında jestle ifade edilen bir sürü şey gibi, bu da doğruydu. İki kuzen aşağı yukarı sonraki yarım yüzyıl boyunca sürecek canlı ve sevecen bir sohbete koyuldu.

Oradaki konumlarıyla aynı sınıftan, aileden ve geçmişten gelen birer yabancıydılar sadece. Ama İsviçre'de olmak dostluk kurmalarını kolaylaştırdı. Tolstoy'un sakar Pierre Bezuhov tavırları, saraylıların muhabbetinden hoşlanmasını ise zorlaştırdı. Aleksandrovna'yı daha yakından tanıyınca, bütün ömrünü çarlık ailesiyle geçirmeyi istemesine şaşırdı. Tolstoy'un çarlık ailesine taktığı ad "tepedekiler"di.

Ama İsviçre'nin soğuk ilkbahar havasında, keyifli söz, şaka ve fikir alışverişlerine bir saray salonunun getireceği kısıtlamalar olmaksızın, göllerin ve dağların çevresinde yürüme fırsatını buldular.

> Hava enfesti. Manzarayı anlatmama gerek var mı? Ovalarda yaşamış kişilerin keyfiyle tadını çıkardık, her ne kadar Lev Nikolayeviç bizi Kafkasya'nın yanında bunun bir hiç kaldığını inandırarak, bazen şevkimizi dizginlemeye çalışsa da.
>
> Yine de bizim için oldukça yeterliydi...[14]

Cenevre'deki birkaç mutlu günden sonra, Tolstoy ortalıktan kayboldu ve kuzenleri bir yürüyüş turuna çıktılar.

> Dağlarda ve vadilerde birkaç gün gezdikten sonra gittiğimiz Luzern'de, Lev başka bir beklenmedik ve öngörülemez hamleyle ortaya çıkıverdi. Sanki topraktan bitmiş gibiydi...[15]

Muhtemelen zamanla Tolstoy'u, karısı da dahil, dünyadaki herkesten daha iyi tanıyan Aleksandra, ona dair en güzel anıları geride bırakmanın yanı sıra, onu sonraki 45 yıl boyunca hayatını ve karakterini eldeki diğer kaynakların hepsinden daha fazla açığa vurduğu harika mektuplar dizisini yazmaya yöneltmiş olan kişidir. Günceden çok daha yararlı bir kaynak olan bu mektuplar, karşısında yapmacık tavırlar takınamayacağı birinin okuması için yazılmıştı. Açıkçası, Aleksandra Aleksandrovna ailedeki bu genç edebi dehadan hoşlandı. Tolstoy ise onda şen şakrak, nüktedan, duyarlı, ahlaklı ve asil bir ahbabı buldu. O zamana kadar kadınlarla tanışıklığı esas olarak halalarla ya da orospularla sınırlı kalmış bir erkek için çarpıcı ve güzel bir duyguydu bu. Karşısında bir dost olarak sevebileceği, üstelik içindeki cevheri çıkaran bir kadın vardı. "Ona tutulmaya öylesine hazırım ki" diye içini döktü güncesine. "On yaş küçük olsaydı keşke."[16]

Aleksandrina diye hitap ettiği bu kadın 40 yaşındayken, o henüz 29 yaşına varmak üzereydi. O yaz boyunca birbirlerine düşkünlükleri daha da arttı. Büyük kuzen hatta onu Hıristiyanlığa yarı yarıya ısındırdı. Tolstoy'un güncesinde günah çıkarmaya ve şaraplı ekmek yemeye dair bir dizi not yer alır. Ama kuzenini ruhsal ve akli çerçevenin dışında bir eş olarak görmeyi bir türlü içine sindiremedi. Bütün yaz peş peşe kız kovalamayı sürdürdü. Şehveti bazen tatmine ulaşırken, bazen de ulaşamadı. "Ben aptal bir küçük oğlanım sadece" dedi. "Aleksandrina'nın harika bir gülümseyişi var."[17]

Alaycı kişiler Aleksandra'nın verilmiş sadakası olduğunu söyleyebilirler. Onların gözünde, "Tolstoy'la evlilik", karısının kendine has biçimde yaşadığı, katlandığı ya da hoşlandığı bir durumdan ziyade mutlak bir durumdur. Tolstoy eğer Aleksandra'yla evlenseydi, onu anlayan ve sonraki yılların birçok felaketini gülerek geçiştirmesini sağlayabilecek sevecen ve olgun bir dostla evlenmiş olacaktı. Üstelik onu bedensel bakımdan çekici bulduğunun bolca belirtileri vardır. Ama 1857 yazında "sadece dost" olmaları şu ya da bu şekilde kararlaştırıldı, her ne kadar ilişkileri sırf dostlukla sınırlı kalmasa da. Tolstoy'un aradaki yaş farkını abartarak, ona taktığı *babuşka* ("nine") adı, hafiften "kocakarı" iması da taşır.

Yaş gününe denk gelen 28 Ağustos'ta tekrar memlekette olan, kız kardeşi Maşa'yla bir ağız dalaşına girmemiş olmaktan dolayı iftihar etti. İki kardeşin birbirlerine anlatmadıkları epeyce şey vardı. Evliliği kötüye giden Maşa'nın Turgenyev'le arası haddinden fazla iyiydi. Turgenyev'in önceki yıl *Sovremennik*'te çıkan "Faust" hikâyesi besbelli ki baştan aşağı Maşa'yla ilgiliydi. Vera kişiliği aslında Tolstoy'un kız kardeşinin açık seçik bir portresiydi. Derken Maşa Ağustos 1857'de, Spasskoye'de Turgenyev'le birlikte tek başına kalacağını bildirdi. "Bu karar beni kızdırdı," dedi Tolstoy. "Oldukça soğuk tavırla görüştük..."[18] Ama Tolstoy'un aklı hâlâ Ostend'den ona şunları yazan Aleksandra'daydı.

> Korkunç 28 [Ağustos] geçti ve umarım, hâlâ sağsındır, canım. Senden gelecek bir mektubun özlemi içindeyim. Karşımda makul, dengeli bir kişi, sağlam kararlarını hatırlayabilecek biri varmışçasına, bekliyorum bunu. Çok ilgimi çeken ve sohbetlerimizden beri sıkça aklıma gelen kız kardeşine dair haberleri bekliyorum. [...] Ostend deniz sesinin sabahtan geceye kadar kumsala doluşan ve yaş ya da cinsiyet ayrımı olmaksızın denize dalan çok kaba sosyetiklerin gürültüsünde boğulduğu berbat bir karınca yuvası...[19]

O yaz Turgenyev ile Tolstoy'un kız kardeşi arasında nelerin geçtiğini hiç kimse kesin bilmiyor. Muhtemelen işler bir cilveleşme düzeyinde kaldı. Ağabey ve kız kardeş sonbaharda gittikleri Moskova'da, Fet'i görmekten keyif alırken, diğer sosyal buluşmalarının bazıları o kadar keyifli geçmedi. Aksakov'un evinde "bıktırıcı edebiyat ortamı" vardı. Bers konağına bir akşam yemeği için gidildi. Yaşlı Bers tıbbi maharetini sosyal yükselişle ve sevda işleriyle birleştiren bir adamdı. Turgenyev'in annesiyle bir gönül ilişkisi yaşamıştı ve Turgenyev'in üvey kız kardeşinin babası olduğu neredeyse kesindi.[20] Bers ailesi Tolstoyların eski dostlarıydı. O zamana kadar Tolstoy onları cana yakın bulmuştu, ama bu sefer öyle olmadı. Bers'in karısı en fazla iki yaş büyük olduğu Tolstoy'a o akşam "berbat, kel ve cılız" göründü.

Bu berbat ve kel kadının günün birinde Tolstoy'un kayınvalidesi olacağını bilmesek, bu değerlendirmeler bizim için hiçbir ilginçlik taşımaz. Evleneceği Sofya Bers ise o sırada henüz 13 yaşındaydı. Hep karşılaştığı küçük kızlardan biriydi sadece. Moskova'dan kaçmak ve St. Petersburg'a giden trene binmek, biraz içini rahatlattı; benzer bir yolculuk en olağandışı edebi kadın kahramanı için büyük önem taşıyacaktı. Altı yıl önce tamamlanmış olan bu demiryolu 1857 sonbaharında, bütün imparatorluktaki aşağı yukarı tek hattı.

Tolstoy geri kalan sonbahar aylarında St. Petersburg'daydı. Aleksandra onun için "bir sevinç ve avuntu" kaynağıydı. "Eline su dökülemeyecek böyle bir kadını hiç görmemiştim" düşüncesini ekim sonunda yazıya döktü.[21] Bunu kasımda, "Beni kesinlikle herkesten fazla cezbeden kadın o" notu izledi.[22] Aralıkta da şunu yazdı: "Dizginimi elinde tutuyor ve bunun için ona minnettarım. Her nedense, akşamları ona tutkuyla sevdalanıyorum ve mutluluk mu, üzüntü mü olduğunu kestiremediğim bir şeyle dolmuş olarak dönüyorum eve."[23]

St. Petersburg'da mutlu bir hava vardı. Yeni imparator bir liberaldi, karısı da bir Avrupalı. I. Aleksandr döneminden beri, ilk kez Rusya'nın siyasal sisteminde daha iyiye doğru bir değişim olabileceği umudu, Rusya'nın akla, özgürlüğe ve Puşkin'in uğruna yaşayıp yazdığı her şeye değer verilen bir yere dönüşebileceği umudu belirmişti.

Rusya'da son 200 yıldaki hemen her rejim değişikliğinde olduğu gibi, iyimserler baharın belirtilerini gördüler. Örneğin, yeni çarın ilk yılında yaygın reform düzenlemeleri ve aflar çıkarılmıştı. Hayattaki Dekabristlerin sürgünden dönmelerine izin verildi. Babaları askere alınmış erkek çocukların asker olarak yetiştirilmek üzere zorla alındığı kanton okullarının kaldırılmasıyla, 80 bin çocuk özgürlüğüne kavuştu. Yahudilere sudan bahanelerle para cezası verme uygulamasına son verildi. İmparator eğitim reformlarından, demiryolu inşasından ve en önemlisi, serfleri özgürleştirmeden yana olmasıyla tanınan biriydi. "Serflerin aşağıdan bir hamleyle özgürleşmeye yönelmesini beklemektense, yukarıdan bir girişimle serfliği kaldırmak daha iyi." İmparatorun bu ünlü deyişi, reformları önceden hayata geçirerek, devrimin etkilerini zayıflatmanın mümkün olduğu yolundaki liberal inancı özetler nitelikteydi. Yerel yönetim reformların ve temsili meclisler meselesinin gündeme gelmesi, liberal soyluların umutlarını artırdı.

Tolstoy'un hayal gücünün bu dönemi özümseme zamanını bulduğu yıllar sonra, II. Aleksandr'ın ilk başta sergilediği reformcu ruh karşısındaki heyecanı ve geri dönen Dekabristlerin görüntüsü karşısındaki hayreti, Dekabrist hareketin habercisi Pierre'in 1805'teki Fransız hayranlığına ve özgür düşünce şevkine dönüşecekti. Yaşanmış olayları kurmacaya çevirişindeki alışılmış süreçle, şimdiki dönemin ya da yakın geçmişin olaylarını ve tecrübelerini uzak geçmişe aktarıp işleyecekti. Nitekim *Çocukluk*'taki küçük oğlan da aslında birçok bakımdan Kafkasya'daki genç adamdır. Kafkasya'daki genç adam ise *Kazaklar*'ı gözden geçirme zamanı geldiğinde, Tolstoy'un o dönemde olduğundan çok daha masum bir kişiliğe büründürülür. Ama kuzeni Aleksandra'yla yakınlığı ondaki daha zengin bir cevheri açığa çıkardı. Görkemli dünyaya eğer dilerse girme ayrıcalığı hep vardı. Ama bunu mümkün kılan Aleksandra'ydı. *Savaş ve Barış*'ın bütün "barış" sahnelerinde akşam yemeklerini, resmi kabulleri, baloları ve partileri Pierre'in miyop gözlerinden görseydik, roman çekilmez hale gelirdi. Bu sahneleri aktaran anlatıcı, Tolstoy'u hoyrat ve sakar yanından, yani "Dünün Tarihi"ni yazan yanından arındırır; Schererlerin ve Rostovların dünyasını gözlemlemede, alaya almada (Jane Austen kadar) özgürleştirir. Aleksandra'nın 1857-1858 kışında Tolstoy'un önüne açtığı dünyadır bu. İçindeki cevheri açığa çıkaran basbayağı odur. Bizi sevenlerle haşır neşir olmak iyi bir şeydir. Aleksandra hoşlandığı kuzenini, Turgenyev'in uyuz tavrının ve siyasal kibarlığının asla başaramayacağı bir şekilde adam etti. Güler yüzlü yaklaşımıyla, Tolstoy'daki esas sorunu, yani (kurmaca eserlerinde ve hayatında ortaya çıktığı şekliyle) ahlaki özlemleri çok etkileyiciyken, ahlaki karinelerinin neden çok itici olduğunu gördü. Ona Charlotte Brontë'nin bir cümlesini aktardı: "İyi olduğumu sanma, sadece öyle olmak istiyorum."[24] Aleksandra mecburen saraydaki işler-

le meşgul olduğu 1858 yazında, kır malikânesindeki Tolsoy'a, yararlı olmayı istemek ile yararlı olmak arasında büyük uçurum olduğunu da yazdı. Onun, grandüşesin ve diğer saray hanımlarının bu yeni kahramanlarına ilgisi, ona ait bir şeyin çıkıp çıkmadığını bir an önce görmek üzere dergi sehpalarına koştururken toslaşacak düzeydeydi. Yasnaya Polyana'daki Tolsoy'un dikkati ise gittikçe köylülere ve onların geleceğine yoğunlaştı. Ama "kocakarı"yla kurduğu *amitié amoureuse* ["sevdalı dostluk"] sayesinde tepedekileri görme şansını bulmasaydı, eserleri ve hayal gücü büyük ölçüde kısıtlı kalacaktı.

• • •

Tolstoy St. Petersburg'da duyduğu şeylerden, Rusya'da serfleri özgürleştirmenin yakın olduğunun farkındaydı. Durum bir süredir değişme yolundaydı. P. D. Kiselyov'un gözetiminde, köylülere tanınan ayrıcalıklar oldukça genişletilmiş, "eşraf serfi" (yani şahısların malı) olmayan köylülerin komünler oluşturmasının, seyrek nüfuslu bölgelere yerleşmesinin, devlet ormanlarından yararlanmasının, hatta devletten sermaye kredisi almasının yolu açılmıştı. Bir ölçüde özyönetim olacaktı. Köylerde büyük soylular karşısında yöre halkının çıkarlarını temsil etmek üzere bir *volost*, yani kanton büyüğü seçilecekti; buna 1864'ten sonra *zemstvo* adlı bir yerel meclis eklenecekti.

Bütün bu sürecin dayanağı, pek de güvenli olmayan bir varsayımla, bir Rus köyünde okuma yazma bilen birilerinin bir şekilde ortaya çıkacağının öngörülmesiydi. Halkı cahil bırakmanın gerici çevrelerin işine geldiği apaçıktı; geçimleri toprağı işlemeye bağlı olanların okuma gereğini her zaman kavramaları da mümkün değildi. Aşağı yukarı bu dönemde Güney Rusya'daki bir yöre rahibi, cemaatini eğitmeye ve yöredeki 30 oğlana okumayı öğretmeye karar verdi. Anne babalar ilk başta bu fikri benimsediler. Ama okula gitmenin zorunlu olmadığının farkına varınca, hemen rahibe gidip itiraz ettiler. "Mesele sadece köylülerin çocuklarını eğitmede herhangi bir maddi yarar görmemeleri değildi" diye yazdı rahip. "Bunu gerekli iş zamanı açısından bir kayıp olarak gördükleri için, okula gitme karşılığında çocuklarına ücret vermem talebiyle bana başvurdular..." Söz konusu yörede eğitim durdu ve halk tam da istediği gibi cahil kaldı. Özgürleştirme Bildirisi 1861'de yayımlanırken, 280 bin nüsha basıldı ve hemen daha fazlasına gerek duyuldu; ama 60 milyonluk bir nüfusta yüksek bir oran değildi bu. Nitekim G. G. Myasoyedov'un o dönemden kalma "Manifestoyu Okuma" tablosunda, değişik yaşlarda çeşitli köylü erkeklerinin, elinde bildirinin bir nüshası bulunan (ve muhtemelen köyün okumuş tek kişisi olan) küçük bir oğlanın etrafında toplandığı görülür.[25]

Mecazi anlamda belirtmek gerekirse, Tolstoy sonraki yıllarda dikkatini büyük ölçüde o küçük oğlana yöneltecekti. Yasnaya Polyana'da 1848'de bir

okul açmaya dönük kısa süreli ve başarısız girişiminden beri, köylüleri eğitme hevesi içindeydi. Bu tasarının kaynağı dosdoğru Rousseau'ydu. Yüzyılın ikinci yarısında bir eğitimci olma arzusu, onu ülkesinin kaderine en sıkıca bağlayan şeylerden biri oldu. Köylülerin eğitimsiz zihinlerine hitap etmek aslında devrimcilerin, kilisenin, hükümetin ve yeni beliren aydın tabakanın paylaştığı bir istekti. Ama hemen hepsinden ayrıldığı nokta, 20. yüzyılın bir sürü eğitim teorisini önceden gören bir yaklaşımla, her çocuğun bir birey olarak gelişimini sağlama hedefiydi. Onun gözünde çocuklar, bilgilerle ve fikirlerle doldurulacak birer boş kaptan ibaret değildi.

Rusya'daki eğitim tarihi belli türden bir kaba komediyle başlayan ve kanla biten bir süreçtir. Eğitimciler 19. yüzyılda köylüleri şu ya da bu yüce amaç uğruna okumanın keyfine varacakları bir düzeye "yükseltmek" için ne kadar uğraşırlarsa uğraşsınlar, çoğu öğrencinin tek isteği pratik amaçlar için okumayı sökmekti. Örneğin, bir haritayı okuyabilmek, kendi bölgesindeki yaşam tarzını yetersiz bulan ve imparatorluğun başka bir kesimine göç etmek isteyen birine büyük cesaret verirdi. Bir kulübenin ya da küçük bir arazi parçasının tapu senedini okuyabilen kıskanç komşu, cahil kapı komşusuna karşı müthiş bir güç elde ederdi. Okuma becerisi sayesinde, kalabalık bir köylü ailesindeki çocukların şehre gidince sokak tabelalarını anlamaları, dükkânları ayırt etmeleri ve hatta mönüyü okuyabilecekleri için lokantalarda iş bulmaları mümkündü. Genelde halk açısından okuryazarlığın çekici yanları işte böyle bir düzeydeydi.

Daha âlicenap bir bakışı olsa bile, Tolstoy da 1859'da bir okul kurarken, okuryazarlığın pratik yararlarından yola çıktı. Okulun ilk başta yaklaşık 20 olan öğrenci sayısı artınca, yardımcı öğretmenler almaya başladı. Bunlardan biri olan Pyotr Vasilyeviç Morozov, çiftliğe yaya olarak vardığında, köylü çocuklarının o sırada derslik olarak kullanılan alçak binaya doğru küçük bir öbek halinde yürüdüğünü gördü. Binanın dışındaki verandada güler yüzlü, gür, koyu sakallı ve yumuşak çizmeli bir adam, görünüşünden varlıklı olduğu anlaşılan köylü bir tip duruyordu. "Kontu nasıl görebilirim?" diye sordu Morozov ona. "Kont benim" karşılığını aldı.[26] Tolstoy köylüler arasında olmaktan son derece keyif alırdı ve köylü kıyafeti giyerdi. Köylü kadınları cinsel bakımdan çekici ve elverişli bulurdu. Erkekleri de öpmekten hoşlanırdı. "Sakallarında harika bahar kokusu var" diyecekti Aleksandra'ya.[27] Böyle insanlarla birlikteyken, gözetimindeki herkesin hükümdarıydı. Moskova ve St. Petersburg kabul salonlarının onda uyandırdığı hisle, mahcup ya da sataşkan olmasına gerek yoktu.

Yasnaya Polyana'da bir okulun kuruluşu, mutluluk sırrı yazılı yeşil dala, yani kötülüğü ortadan kaldırmanın ve yeryüzünde bir Cennet Krallığı kurmanın aracına tekrar kavuşma yönünde bir adımdı sadece. Derslikte çocuklara

güleç yüzle alfabeyi öğretirken, Karınca Tarikatı'nın yeniden ortaya çıktığını hissetmiş olabilir.

Ama önünde engeller vardı. Eğitim konusunda pek bilgili değildi. Avrupacı ve Batıcı biri olması itibarıyla, Almanya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerde bu işlerin nasıl yapıldığını görmek üzere yurtdışına çıkması gerektiği kanısına vardı. Asıl ve ilk Karınca Tarikatı'nın 1860 yazında toplanmaya başladığı yer de yurtdışıydı. Vereme yakalanan ve durumu gittikçe ciddileşen ağabeyi Nikolay, Prusya'daki sağlık sayfiyesi Soden'e çoktan yerleşmişti. Hasat zamanının yaklaşmasıyla çocukların tarlalara dağılması üzerine, Tolstoy da Yasnaya Polyana'yı yardımcı öğretmenlerin gözetimine bırakarak, yurtdışına gitmeye karar verdi. Kız kardeşi Marya'yla yola çıkmasından birkaç hafta sonra, kardeşleri Sergey de peşlerinden geldi. Her şey neler olacağını kestirebildiği izlenimini verse de, durum tam öyle değildi. İçgüdü ona yön vermiş olabilirdi, ama bilinçli benliğiyle bir şoka hazırdı.

• • •

Canlı rüyalarla dolu bir yazdı. Kardeşi Nikolay'ın hastalığı belki Tolstoy'u bilinçaltı düzeyinde, ilk başta farkına vardığından daha köklü biçimde etkiledi. Belki de mesele sadece Alman yemekleriyle arasının iyi olmamasından dolayı rahat uyuyamamasıydı. Bir rüyada, yaşadığı dönemdeki dininin yani kendi dininin ilerlemeye inançtan ibaret olduğunu gördü. "Herhangi bir kimseye ilerlemenin iyi olduğunu söyleyen çıktı mı?" Belki daha kâhince başka bir rüyada, bir köylü gibi giyindiği için, annesi onu tanıyamadı...[28]

Tolstoy temmuz ayının büyük bölümü ve ağustos ayının tamamını, Alman okullarını incelemekle ve ülkenin ruhunu özümsemekle geçirdi. Bir kilise ilkokulunu gördükten sonra, "Luther büyük adam" diye yazdı. "Açıklamalara ya da kısaltmalara başvurulmaksızın, sadece Kitabı Mukaddes öğretiliyor."[29] Bu saptama Luther'i ne kadar az okumuş olduğunu gösterir. Aslında, Luther'in bütün hayat felsefesinin kaynağı, insanın kusurlu ve inayete muhtaç olduğu anlayışıydı. Tolstoy'un özlemini duyduğu "saf ve bozulmamış din", Luther'in tamamen dünyevi saymış olacağı türden bir dindi. Luther kavgacı bir kişi olmakla birlikte, Augustinusçu dünya efsanesinin parlak ve özgün bir yorumcusuydu. Kendi suçluluğunu kabullenmeye ve hatta sevmeye mecbur bir insanlık hayali, Tolstoy'un amentüsündeki sade ahlakçılıkla son derece uyumsuzdur.

Almanların ilkokullarını yönetme biçimi üzerinde, en saf düzeyiyle Lutherciliğin çok az etkisi vardı. Üstelik Tolstoy gördüğü yerlerin birçoğunda şartları "berbat" buldu. "Kral için bir dua, dayak fasılları, her şey ezbere, ürkütülmüş ve ahlaki açıdan bozulmuş çocuklar."[30] Tolstoy ağustos başında,

anaokulu sisteminin kurucusu Friedrich Fröbel'in yeğeni Julius Fröbel'le tanıştı. Fröbel'in Rus ziyaretçisinin ona eğitim üzerine nutuk çekmesinin anlatışı, şu ya da bu tarihte Batılı bir liberal ile bir Rus arasındaki fikir teatisini andırır. Özellikle Tolstoy'un bu Alman eğitim sistemini eleştirme ve Rusların herhangi bir sisteminin dahi olmayışından yararlı bir yan çıkarma becerisi hayranlık uyandırıcıdır. Böylece en azından çocuklarını hayata hazırlamanın tatmin edici bir yolunu geliştirmeye çalışmış olan Almanlar sağlı sollu yumruklar yer. Tolstoy'un iki haftalık incelemesi, bir yandan onu eğitim işini baştan aşağı yanlış yaptıklarına ikna ederken, diğer yandan gördüğü şeyleri yapmanın ya da yapmamanın ne kadar iyi olacağını gösterdi. "Bana Rusya'da ilerlemenin genel eğitimle sağlanması gerektiğini, bunun Almanya'dakinden daha iyi sonuçlar vereceğini, çünkü Rus kitlelerinin henüz yanlış eğitimle bozulmadığını anlattı."[31] Tolstoy'a göre, "esrarengiz ve irrasyonel" bir güç olan Rus kitlelerinden günün birinde "bütünüyle yeni bir dünya örgütlenmesi" çıkacaktı.[32] Bu kehanetin doğru çıktığını ve öyle olmasından hepimizin ne ölçüde memnun kaldığını kimse yadsıyamaz.

Tolstoy ile Fröbel arasında görüşme Kissingen'de gerçekleşti. Birkaç gün sonra, Soden'deki Nikolay da oraya geldi. "Çok aklı başında ve anlayışlı, üstelik yaşamak istiyor" diye belirtti Tolstoy güncesinde. "Ama içinde yaşama enerjisi yok."[33] Gelgelelim, Tolstoy bir yanıyla gerçeği görebilmesine karşın, Nikolay'ın hastalığının hangi düzeye vardığı konusunda gerçekçilikten uzaktı. Dahası, her iki kardeş de bütün servetini kumar masalarında kaybettikten sonra, Kissingen'e damlayan Sergey'in yaşam tarzını düşünmek zorundaydı. Karınca Tarikatı gerçek hayatta çok kafa dengi değildi artık. Sergey kendini "aristokrasinin şaşaası"na kaptırırken, Lev de kendi ailesiyle ilgilenmek yerine, Alman köylülerle ya da romancı Auerbach'la muhabbet fırsatı bulmak üzere tek başına yürüyüşlere çıktı. Nikolay birkaç gün sonra Soden'deki Maşenka'nın yanına döndü. "İşe yaramazın tekiyim" diye belirtti Lev güncesinde.[34]

Tolstoy'un biyografi yazarları benimkinden daha katı bir ahlaki anlayışla, Tolstoy'un birtakım işlere yaramış olması gerektiği kanaatini dile getirirler.[35] Peki, ne yapabilirdi ki? Sevdiğimiz kişilerin ölmek üzere oldukları gerçeğine çok sıkça gözümüzü kaparız. Tolstoy zaten bir kardeşini kaybetmişti. Henüz 30 yaşında olmasına karşın, ölümsüz olmadığımızın bilincindeydi. Ama Nikolay *aslında* ölümsüzmüş gibi davrandı. Ağabeyi bir mektup yazarak, Soden'e gelmesini istediğinde, oraya gidişini ağırdan aldı ve birkaç günü Frankfurt'ta bir hikâyesi üzerinde kalem oynatarak geçirdi. Soden'e vardığında, kardeşinin iyi ve moralinin yerinde olduğunu sandı. Oysa yanılıyordu. Nikolay 20 Eylül'de öldü. "Bir zamanların N. N. Tolstoy'undan geriye hiçbir şey kalmayacaksa, didinmenin ve uğraşmanın ne anlamı var?" diye yazdı Lev, dostu Fet'e:

> Yaklaşan ölümü hissettiğini söylemese de, oraya giden her adımı izlediğini ve kalan ömrünün kesinlikle farkında olduğunu biliyorum. Ölümünden birkaç dakika önce uykuya daldı, ardından birdenbire gözlerini açtı ve dehşet içinde şöyle fısıldadı: "Bunca şeyin ne anlamı var?" Benliğin hiçliğe katılışını görmüştü. O, sarılacak hiçbir şey bulamadıysa, ben ne bulacağım? Şansım onunkinden bile az. Şu da var ki, onun yaptığı gibi son dakikaya kadar mücadele etmek, benim için ya da başka biri için en olmayacak şey. Birkaç gün önce, "Odana bir oturak koymamız gerekecek," dedim ona. "Hayır," dedi. "Zayıfım, ama o kadar da değil, biraz daha mücadele edeceğiz." Son dakikaya kadar pes etmedi; her işini kendi başına gördü, sürekli oyalanmaya çalıştı, bir şeyler yazdı, yazı çalışmalarımın nasıl gittiğini sordu, bana öğütler verdi. Ama bütün bunları içinden gelen bir arzuyla değil, usulen yaptığını sezdim. Ona göre, sonuna kadar kalan tek şey vardı, o da doğa. Ölümünden önceki gece yatak odasına gidip [...] ve açık pencerenin yanındaki yatağa bitkin halde düştü. İçeriye girdiğimde, yaşlı gözlerle şunu söyledi: "Bu son saatin ne kadar hoşuma gittiğini bir bilsen." İnsan topraktan gelir, sonunda toprağa döner. Geriye kalan tek şey, toprağa karışıp bir parçası olacağın doğada bir şeyin kalacağı ve keşfedileceği yönündeki belirsiz umut. Onu tanıyan ve son dakikalarına tanık olan herkes, 'Ne kadar harika bir huzurla ve sükûnetle öldü,' diyor; ama can çekişmenin ona ne kadar korkunç bir ıstırap verdiğini biliyorum, çünkü tek bir duygu bile dikkatimden kaçmadı."[36]

Tolstoy'un bize bıraktığı en güzel ölüm döşeği tasvirlerinden biridir bu. İnsan onun Nikolay için ağır kedere kapılmadığı izlenimini bir an için bile edinmeksizin, ölüm döşeğinin bir romandaki sahneye dönüştüğünü görebilir. Ölüme giden birinin duyguları, her türlü mantıksal anlayışa göre, sadece ona ait olsa gerek. Bu duyguları bilemeyiz. Ama her şeyi bilen romancının dikkatinden tek bir duygu bile kaçmaz. Burada gergin bir kişisel korku anında, Tolstoy'un aşırı egoistliğinin sanatsal duygudaşlık gücünü nasıl beslediği görülür. Ölüm döşeğindeki Nikolay *odur* ve düşündükçe onu en çok altüst eden şey kardeşinin değil, kendisinin ölümüdür. Kendisininki kadar Nikolay'ın da bütün duygularını hissedebilmesinin sebebi budur.

Tolstoy'un çok hayran olduğu ve saygı duyduğu ağabeyi kucağında can verdiğinde 37 yaşındaydı. Ondan beş yaş küçük olan Lev Nikolayeviç, çocukluk döneminin artık kapandığını sezebildi. Evet, Sergey ve Maşenka hâlâ sağdı; ama aile saflığına ya da çocukluk masumiyetine ilişkin fantezilerini, geçmişte Nikolenka'yla ve Karınca Tarikatı'yla ilişkisinde olduğu gibi, ikisine de yüklemesi mümkün değildi. Aslına bakılırsa, hayattaki iki kardeş onda pekâlâ zorlu bir genetik mirasla doğduğu korkusunu uyandırabilirdi.

Halası Toinette'e 1852'de Kafkasya'dan yazdığı mektupta, gördüğü bir rüyayı anlatırken içini şöyle dökmüştü: "Güzel bir rüya, ama düşlemekten

kendimi alamadığım şeylerin hepsini içermiyor henüz. Evliyim ve karım şirin, iyi, sevecen bir kişi; seni tıpkı benim gibi seviyor. Sana 'nine' diyen çocuklarımız oluyor; sen koca konağın üst katında, eskiden ninenin kaldığı odada kalıyorsun; konak her haliyle babamın zamanındaki gibi ve aynı hayata yeniden başlıyoruz. [...] Beni Rus imparatoru yapsalar, bana Peru'yu verseler bile, bir peri elinde sihirli değneğiyle gelip ne istediğimi sorduğunda, elimi kalbime koyar ve tek dileğimin bu rüyanın gerçeğe dönüşmesi olduğunu söylerim."

Oysa kardeşi Sergey söz konusu olduğunda, böyle rüyalar ne kadar yoğun hissedilirse hissedilsin, gerçeklikten biraz daha uzak görünmüş olsa gerek. Ne de olsa, Lev'i geneleve alıştırmış olan Sergey'di. Büyüdüklerinde, Lev aralarında çok az ortak yanın bulunmasından sıkça yakınır oldu. Bu, pekâlâ aralarında *fazlasıyla* ortak yanın bulunmasından korktuğu anlamına gelebilirdi.

Marya'nın Valeryan'la evliliğinin çökmesini ve Turgenyev'le cilveleşmesinin başlamasını benzer şekilde izledi. Lev Tolstoy'un ailesiyle özdeşleştirmekten hoşlandığı masumiyet imgeleri, Nikolenka'yla birlikte ölmüştü. O andan itibaren, hayal gücü gerekli avuntuyu geçmişle ilgili saf bir mitolojileştirmede aramada serbestti. Bu arayışı çok gerilere, Karınca Tarikatı döneminin ötesine, anne babasının evliliğine ve hatta Yasnaya Polyana'da Tolstoy'ların henüz bulunmadığı, sadece yaşlı Prens Volkonski ile çilekeş kızının kaldığı döneme kadar uzandı. Dekabrist Ayaklanması öncesinde, Paris üzerine yürümüş subayların geri dönerken, beraberlerinde Rusya'ya bir yeni başlangıç anlayışını getirdikleri, Rus halkının "esrarengiz ve irrasyonel gücü"nün mülayim, hatta şaşaalı göründüğü bir dönemdi bu. Tolstoy'un uğrayıp görme gereğini duyduğu sonraki akraba topluluğunun tam da bu dönemi anmaya uygun kimlikteki Volkonskiler olması şaşırtıcı değildi.

Böylece kasımda İtalya'ya gitti. Floransa'da kendini oradaki Rus göçmenlerinin en romantiği ve en tanınmışı olan Kont Sergey Grigoryeviç Volkonski'ye, yani annesinin 70 yaşına varmış ikinci dereceden kuzenine tanıttı. "Uzun kır saçlarıyla dış görünüşü tam bir Eski Ahit peygamberi gibiydi" diye yazacaktı Tolstoy daha sonraları. "Karşımdaki bu hayranlık uyandırıcı, asil duruşlu ve cana yakın yaşlı adam, bir zamanlar Petersburg aristokrasisinin güzide simasıymış. Buna rağmen, Sibirya'da ağır hapis cezasını çektikten sonra bile, karısının misafirleri ağırlayacak bir salonunun olmadığı bir evde kalırken, hizmetindeki adamlarla birlikte çalışırmış ve odasında her türden köylü ırgat dolaşırmış..."[37]

Tam da yaşlılık dönemindeki Tolstoy'la özdeşleştirdiğimiz bir sahne: Dalgalı ve kırlaşmış saç bukleleriyle peygamberimsi bir Eski Ahit karakterini andıran adam ve alışılmamış kalabalıktaki köylü ziyaretçilerle haşır

neşir olmaya mecbur kalan eşi. Tolstoy'un seçkin yaşlı akrabasının yanında öyle günlerce kalmamasına karşın, Dekabrist Ayaklanması'nı ve Kont Volkonski'nin otokrasi yüzünden çektiği acıları konuşmamış olmaları pek akla yakın değildir. Yurtdışındaki çeşitli buluşmalar içinde, Volkonski'yle görüşmenin en derin izi bırakmış olması mümkündür. Tolstoy'un peygamber tarzındaki uğraşları, sonraki yıllarında büyük bir yer tutacaktı; onu beş ay boyunca Avrupa başkentlerinde koşturmaya yönelten şey, tomurcuklanmakta olan peygamber ve eğitimci yanıydı. Ama Volkonski ondaki daha derin bir damara dokundu ve hayal gücünü sarstı.

• • •

İtalya'dan sonra sıra İngiltere'ye geldi.

Tolstoy Londra'da Mart 1861 başlarında sadece 16 gün kaldı. Kentin suçlara ve kirli işlere bulaşmış yeraltı dünyası, sonraki yıllarda silinmez bir anı olarak hafızasında kalacaktı. "Londra sokaklarında enselediği bir suçluyu götüren polisin, adamı parçalamaya teşne kalabalığı gayretle durdurmak zorunda kalması beni hayrete düşürdü. Bizdeki durum tam tersidir; polis yanındaki suçluya para ve ekmek vermek isteyen insanları zorla uzaklaştırmak durumunda kalır. Bizde suçlular ve mahpuslar 'naçiz bedbaht'lardır."[38]

İngilizlerin çifte standartları, özellikle de cinsel konulardaki ikiyüzlülükleri karşısında ağzı açık kaldı ve buna adeta hayran kaldı. İngiliz başkentini ziyaretinden dokuz yıl sonra, Strahov'a kasten şunu yazdı: "Londra'nın 80 bin tövbekâr fahişesinden yoksun kaldığını bir düşün! Ailelerin başına ne gelir? Kaç kız ve evli kadın iffetli kalır? İnsanların uymaktan çok hoşlandıkları ahlak yasalarına ne olur? Bana öyle geliyor ki, mevcut karmaşık yaşam biçimleri varken, bu kadın sınıfı aile açısından elzem."[39]

Haymarket'te mesleklerini icra eden bir ya da daha fazla kadının, *Kroyçer Sonat*'ın müstakbel yazarının ilgisini çekmiş olmasını beklemek akıl çelicidir. Ama böyle bir işin gerçekleştiğine dair bir bulgu yoktur elimizde. Şu kesin ki, Tolstoy'un önceki 20 yıl boyunca (mümkün mertebe Natalya adlı bir kadının yer aldığı) bir dizi aşk faciası yaşamış olan Aleksandr Herzen'in evinde, "ahlak yasaları"nın hiçe sayılışına tanık olması için her fırsat vardı. Herzen'in ayartıp Moskovalı kocasından ayırdığı ve ondan çocuk edinince evleneceği birinci Natalya, onu en yakın dostlarından biriyle sürekli aldatmıştı. Herzen bu kadının ölümünü izleyen birkaç yıllık matemden sonra, Londra'daki evine Ogaryov adlı bir Rus radikalini ve karısını almıştı. Yine Natalya adını taşıyan bu kadın da ona üç çocuk doğuracaktı. Tolstoy'un ziyareti sırasında, bu çapraşık duygusal hikâye en civcivli evresindeydi. Herzen'in ilk izdivacından olan kızı Natalya, *Çocukluk* romanına öylesine hayrandı ki, çalışma

odasının bir köşesinde oturup iki büyük adamın sohbetini dinlemesine izin vermesi için babasına yalvardı. 19. yüzyılın en büyük Rus romancısını ve en büyük radikal Rus düşünürünü dinlemeye değerdi herhalde. Üstelik konuşacakları bir şey vardı. *Illustrated London News* 2 Mart'ta okurlarına şunu duyurdu: "Bu gece yatağa köle olarak giren yaklaşık 40 milyon insan ailesi yarın sabah özgür olarak uyanacak. Rusya İmparatorluğu'nun tamamında serfleri azat etme tarihi 3 Mart (eski takvimle 19 Şubat) olarak belirlenmiş bulunuyor." İki Rus aydının bunu görüşmemiş olması düşünülemez; ama konuya küçük Natalya'nın yanında girmedikleri belli. Uşağın içeriye buyur ettiği Kont Tolstoy'un yeni moda elbiseler giydiğini görmek ve babasına besbelli ki Londra'ya varışından beri çokça karşılaştığı ödül kavgalarından söz ettiğini duymak, kızcağızı yerin dibine geçirdi. İki adam arasındaki "güzel sohbet"in tek kelimesine kulak misafiri olmadı.

Herzen ise kendi adına, edebiyatçı arkadaşlarının çoğu gibi, Tolstoy'u asap bozucu buldu. Turgenyev'e çoğu günler görüştüklerini yazdı. "Dalaştık. İnatçı ve saçma sapan konuşuyor, ama saf ve iyi bir kişi."

Tolstoy'un bir vatandaşıyla, özellikle de Herzen gibi katışıksız radikal sicili olan biriyle vakit geçirmesi kaçınılmazdı. Ama İngiliz yaşamının tadına varmak ve dönemin büyük adamlarından bazılarını görmek için de elinden geleni yaptı. Parlamento Binası'na gitti ve Lord Palmerston'ın üç saatlik bir konuşmasını dinledi. İnsan sözlü İngilizceyi ne kadar iyi anladığını merak etmekten kendini alamasa bile, konuşmayı gayet sıkıcı bulması şaşırtıcı değildi. Piccadilly'deki St. James Salonu'na gittiği 14 Mart'ta, Dickens'ın *Bir Noel Şarkısı*'ndan [*A Christmas Carol*] meşhur okumalarının birini dinledi. Büyük romancının bir portresi, Tolstoy'un Yasnaya Polyana'daki çalışma odasında hep asılı dururdu. Dickens'ı okudu ve bazen yeniden okudu. Yaşlılığında onun için şunu söyleyecekti: "Dickens gittikçe ilgimi daha çok çekiyor. Orlov'dan *İki Şehrin Hikâyesi*'ni [*A Tale of Two Cities*] çevirmesini istedim ve Ozmidov'dan *Küçük Dorrit*'i [*Little Dorrit*] çevirmesini isteyeceğim. Uğraşacak başka işlerim olmasaydı, ben de *Müşterek Dostumuz*'u [*Our Mutual Friend*] bizzat üstlenirdim." Elimizde Tolstoy'un bu kahramanıyla görüştüğüne dair bir kayıt yoktur; ancak bu konuda doğrudan biyografik "malzeme"nin çoğu kez yanıltıcı olduğunun iyi bir örneğiyle karşılaşırız. Tolstoy'un, ilk biyografisini yazan Biryukov'a söylediği şey, Dickens'ı bir keresinde büyük bir salonda "eğitim üzerine konuşurken" dinlediğidir. Oysa Londra'yı ziyareti sırasında, Dickens'ın eğitim üzerine bir "konuşma" yapmadığı aşağı yukarı kanıtlanmış durumdadır. O dönemde sahneye çıkışıyla ilgili yegâne kayıt, *Bir Noel Şarkısı*'ndan okuma resitalidir. Bu durum bizi iki sonuçtan birine varmaya götürür. Birincisi, Tolstoy'un İngilizcesinin aslında Dickens'ın kendi eserini tiyatro şeklindeki meşhur sunuşlarını anlamaya yetmediğidir.

Bundan ise Dickens'ın zeki bir yabancıya sırf "eğitim üzerine konuştuğu" izlenimini vermek üzere, romanda geçen iki şarkıyı bütün oyunculuk maharetiyle canlandırmaya çalıştığı gibi zorlama bir komik yorum çıkar. Ah, şu İngilizler. Ne yazık ki, muhtemelen doğru olan ise daha can sıkıcı ikinci seçenektir: Tolstoy'un Dickens'ı halka açık büyük bir salonda dinleyişini anlattığı Biryukov'un, her ikisinin de pedagojiye ilgi duymasından hareketle, müthiş uydurmayı araya sokuşturması.[40]

İnsan böyle bir izlenime kolayca kapılabilir; çünkü Tolstoy Avrupai eğitim yöntemlerine ilişkin incelemesini Londra'da da sürdürdü. Ne de olsa, bizzat Bay Gradgrind'in ülkesinde değil miydi?

Londra'ya varışından birkaç gün sonra, Downing Sokağı'ndaki Eğitim Bakanlığı'ndan aldığı şu belgeyle, yedi okulu kapsayan bir tura çıktı: "Yukarıda adı belirtilen okulların öğretmenlerine, bu belgenin hamiline, genel eğitim konusuna meraklı bir Rus asilzadesi olan Kont Leon Tolstoy'a kendi okullarını gezip görmede nezaketle yardımcı olmaları, ona isteyebileceği açıklamaları ve bilgileri ellerinden geldiğince sunmaları halinde çok müteşekkir olacağım. Kont Leon Tolstoy özellikle doğa bilimi dersini veren okullardaki öğretme tarzını öğrenme arzusundadır. Matthew Arnold."[41]

Bu belgenin yazılması vesilesiyle görüştüklerinde, Tolstoy ile Arnold arasında geçenlere dair bir kaydın olmayışı aynı şekilde bir ipucu yakalama umudunu boşa çıkarır. Bir eğitim müfettişi olan Arnold, İngiltere genelinde yenilikçi yatılı okullara ilişkin emsalsiz bir bilgi birikimine ve dolayısıyla İngiliz yoksulları konusunda, kendi sınıfındaki ya da eğitim düzeyindeki kişilerin hepsinden belki de daha geniş çapta bir tecrübeye sahipti. Onu sadece bir şair ve eleştirmen olarak tanıyanlar, ne kadar sıkı çalıştığından ve yaşananları ne kadar çok bildiğinden bihaber olabilirler. Tolstoy oldukça şaşırtıcı bir tutumla, kariyerinin epey geç dönemine kadar bu tür araştırmalara girmedi. Onun 1881 tarihli *O Halde Ne Yapmalıyız?* [*Tak Çto Je nam Delat?*] risalesi, Moskova'daki kenar mahallelerin dehşet dolu bir anlatımıdır. Ömrünün önceki 60 yılında, şehirli yoksulların yaşam şartlarından ancak belli belirsiz haberdar olduğunu açık seçik gösterir. Arnold açısında ise böyle yanılsamalar söz konusu değildi.

İkilinin görüşmesi hakkında daha çok bilgi vermede yarar görmemizi gerektiren başka bir sebep, Arnold'un kitap okumadaki dikkate değer kozmopolit zevkleriyle, Tolstoy'un romanlarını ustaca bir yaklaşımla ele almış ilk İngiliz olmasıdır. *Anna Karenina* üzerine makalesi hâlâ Tolstoy hakkında yazılmış en sağlam eleştirilerden biridir. Söz konusu görüşmede belki Boswell gibi biri hazır olsaydı, Tolstoy'un büyük şairi ve eleştirmeni ödül kavgaları konusunda sorguya çekmek isteyişini saptayabilirdi. Ama bundan kuşkuluyum. Bence, birbirlerine söyleyecekleri bazı şeyler çıkardı.

Arnold'un mektubundan aldığı güçle, Tolstoy okulları gezmeye koyuldu. O dönemden kalma hatıra eşyaları, geri kalan ömrü boyunca saklaması, Londralı çocuklarla geçirdiği günlere ne kadar çok değer verdiğini gösterir. Sözgelimi, Chelsea'deki St. Mark Uygulama Okulu'nda çocuklardan o günü nasıl geçirdiklerini yazmaları ve bu "kompozisyon"ları yabancı asilzade ziyaretçiye hediye etmeleri istendi. Moskova'daki Tolstoy Müzesi'nde saklanan bu minik denemelerin düzgünce bakır levhaya basılmış metinleri, tıpkı Pompeii'in ya da Herculaneum'un donmuş figürleri gibi, bizi hemen o ortama götürür: "Chalkley Yaş 12, Efendim, okula geldiğimde misket oynadım ve elimdekilerin hepsini kaybettim [Tolstoy çocuğun halini anlamış olsa gerek!] daha sonra içeriye çağrıldık ve gördüğümüz üç ders bitince tekrar oynamak için dışarıya çıktık biraz daha misket oynayıp kaybettim ve ardından içeriye girip Latince ve müzik dersi gördük ve müzik dersi sırasında bir dolu fırtınası çıktı ama yemek için dışarıya çıktığımızda kesildi, biraz daha misket satın aldım ve bunları kaybettikten sonra yumurta tokuşturma oynadım, derken öğleden sonraki çalışma için okula çağrıldık, aritmetik dersi gördük ve şimdi de çok sevdiğim kompozisyon dersindeyiz."[42]

İngiltere'ye Tolstoy'dan on yıl önce giden Alman eğitimci Leopold Weise, karşılaştığı durumdan hoşlanmadı. Ona göre, İngiltere'de "çocukluğa ve gençliğe özgü dizginsiz neşeden, şiirsellikten" pek eser yoktu. Küçük oğlanlar dahi şapka giymekte ve "on iki yaş gibi erken bir çağdan itibaren her bakımdan erkek muamelesi görmekte"ydi.[43] Tolstoy büyük ihtimalle hemfikir olsa da, Dickens'ı okumuş olmasından dolayı, İngilizlerin sistemlerindeki kusurları giderdikleri kanısına varmış olmalıydı. Dickens'ın durumu olduğu gibi aktarmaktan ziyade, bütün Londra'yı, özellikle de yoksul öğrencilerini aslında Dickens'ın hayalindeki şekliyle yansıttığı yönünde çok daha tekinsiz bir izlenime kapılmış olmalıydı. Bizzat Chalkley'nin eliyle yazdığı bir metnin varlığı, bizi böyle bir tipin Dickens tarafından uydurulduğunu bariz bir gerçek saymaktan caydırmaz. Bu durum Londra'yı geride bırakan ve Fransız anarşist felsefeci Proudhon'un kaldığı Brüksel'in yolunu tutan genç romancıyı biraz düşündürmüş olsa gerek.

Proudhon daha sonraları Herzen'e, onu görmeye gelen birçok Rus arasında "Mösyö Tolstoy"un müthiş bireyselliğiyle dikkat çektiğini anlatacaktı. İkilinin görüşmesinde, serfleri özgürleştirme ve bunun yeni Rusya İmparatorluğu açısından getireceği bütün sonuçları konuşuldu. Proudhon'un amansızca karşı olduğu Hıristiyan dini konuşuldu. Tolstoy'un sonraki ses tonlarında, insanın kulağına Proudhon'dan epeyce şey çalınır. İşte size Proudhon'un çatlak tınılarından bazıları: "Kendi evimde annemin, halalarımın vs. Kitabı Mukaddes'i okuyuşunu ve Nasıra vaizinin her dediğine,

mübarek kadınlar gibi baş sallayışını görmüşlüğüm var; günümüzde insanlar Dört İncil'i artık anlamıyor, hatta hiç okumuyor. Anlatılan mucizeler onları güldürüyor ve geriye kalan hiçbir şeye akılları ermiyor. İşin ahlaki yanına gelince, bunlar artık gönülden hissedilmiyor."[44]

Tolstoy biraz dalkavukça tavırla, bilge adama Katoliklik konusundaki takıntısını eskiden anlamadığını, ama İngiltere'yi ve Fransa'yı gördükten sonra her şeyin kafasında berraklaştığını söyledi. "Ne kadar haklı olduğunuzu ancak o zaman anladım." Ne? İngiltere'de ve 1861'de, ha? Tolstoy böyle bir izlenimi nasıl edindi? Proudhon'a bunda zaten bir sakınca görmediğini, çünkü "Rusya'da kilisenin etkisi sıfıra yakın" olduğunu bildirdi.[45] Bu belki aydınların iç dünyası açısından doğru olsa da, Rusya'nın aslına uygun bir tablosu olduğu ya da Tolstoy'un gezdiği ülkelerle işe yarar bir karşılaştırma sağladığı pek söylenemez. Londra'da gördüğü Wesley ve Yahudi okulları ne kadar kusurlu olurlarsa olsunlar, bütün Rus kurumları (üniversiteler, ordu, hapishaneler) gibi, ulusal dine inatçı bir yeminle bağlı değillerdi. Evet, Fransız Katolikliği aydınları Renan'nın, daha sonra Loisy'nin ayartıcı gücünden kurtarmak için çeşitli cılız girişimlerde bulundu. Ama başarısızlığa mahkûm bir uğraştı bu, çünkü Fransa'da kilisenin Rusya'daki kadar siyasal gücü yoktu. Fransa'da kâfirlik, Rusya'daki gibi cezai bir suç değildi. Tolstoy'un söz konusu saptamaları ciddi miydi acaba? Eğer öyleyse, kendi ülkesinde mülk sahibi sınıfa mensubiyetle sarmalanmayan ve korunmayan insanların nasıl yaşadıklarından haberi var mıydı?

Gördüğü şeylere içgüdüsel tepkisi her zaman mülk bir sahibi aristokrata, yani topraklarının efendisi olmanın ve yanındaki insanların kaderini elinde tutmanın sağladığı neredeyse monarşik bağımsızlığa sahip bir kişiye özgüydü. Kimi zaman otokrasiye ateş püskürdüğü, çara müsamahalı olması için başvurduğu, şu ya da bu şekilde devletle çatıştığı olurdu. Ama bu aslında herhangi birinin devletle çatışması gibi değildi. Kuzenlerinin sarayda olduğunu bilen bir adamın meşrebiyle, hayal gücü Dekabrist Ayaklanması'na ve ondan önce deli çar Pavel'e yönelik suikasta ilişkin anılarla beslenen bir aristokratın meşrebiyle yapardı bunu. Her zaman bir otokrata aşırıya gittiğini bildirmenin, aristokratlara düşen görev olduğunu varsayardı. Soyunun Prens Rurik'e kadar indiğini ileri süren bütün büyük aileler gibi, Tolstoy'un da (en azından Volkonski yanıyla) Romanovlardan bile daha eski, daha üstün bir aileden geldiğini inanması mümkündü.

Kiliseye ilgili görüşü tipiktir. "Rusya'da kilisenin etkisi sıfıra yakın." Bunun anlamı, St. Petersburg'da tanıdığı yazarlardan çoğunun *non-pratiquant* ["ibadetle alakayı kesmiş"] olduğu ve Yasnaya Polyana'da kiliseye gitmenin halalar gibi kişilere bırakıldığıdır. Rusya'nın tamamı açısından, bu saptama hiçbir anlam taşımaz.

Ne var ki, Proudhon'un Tolstoycu dünya görüşüne sinen belki en önemli fikri, *La propriété, c'est le vol* ["Mülkiyet hırsızlıktır"] ibaresidir. Tolstoy'a göre, bu fikir İngiliz anayasasının insanoğlu yaşadığı sürece geçerli olacağı fikrinden daha doğru kalacaktı. Nitekim 1865'te, "Rus Devrimi'nin tek dayanağı" olabileceğini belirtecekti.[46] Tolstoy'un sonraki gelişimi açısından, bu ibareyi kullanırken Proudhon'la aynı şeyi kastetmemiş olması pek önemli değildir. Proudhon'un komünistlere yönelttiği asıl eleştiri, özel mülkiyeti yok etmek istemeleriydi. Zararsız mülk sahiplerine karşı değildi; asıl kınadığı kesim, mülklerini başkalarının emeğini ya da özgürlüğünü sömürmek için kullanan büyük mülk sahipleriydi. *Qu'est-ce que la propriété?* (*Mülkiyet Nedir?*) kitabının başında, "Kölelik nedir?" sorusuna tek kelimeyle "cinayet" cevabının verilebileceğini belirtir. "O halde diğer soruya, yani mülkiyetin ne olduğuna aynı şekilde 'hırsızlık' cevabını ne diye vermeyeyim?"

Neyse ki, Proudhon'un önerdiği analizlerde haklı mı, yoksa haksız mı olduğunu söylemek bu kitabın kapsamının epey dışında bir şey.[47] Proudhon'un bu ve başka meselelerde geri adım atıp fikir değiştirişini anlatmak zorunda da değiliz. Tolstoy'a çekici gelen şey, Proudhon'daki anarşi damarıydı; mülkiyetin hırsızlık olduğuna dair ibare, zamanı geldiğinde, Tolstoy'un hayatında berhava olacaktı. Ama Tolstoy'la bağlantısı açısından, Proudhon belki de ona daha iyi bilinen veciz sözlerinden birini sağlamasıyla daha ünlüdür.

İkilinin görüştüğü sırada Proudhon "Savaş ve Barış" adını vereceği bir kitabı bitirmek üzereydi. Tolstoy'un günlerini ve aylarını genelde çok eksiksiz bir anlatımla aktaran Rus tarihçi, bu konuda sadece şunu söyler: "Besbelli ki, Proudhon *La Guerre et la Paix* (Savaş ve Barış) adlı eserinin sonuna yaklaşmakta olduğu için, onu Tolstoy'a anlattı."[48] Rusya'da 20. yüzyılın büyük bölümünde, Marksizme esef duyulacak kadar aykırı sosyalizm anlayışından dolayı, Proudhon'dan söz etmek pek mümkün değildi. Eykhenbaum hiçbir Rus edebiyat eleştirmeninin Proudhon ile Tolstoy'un büyük romanı arasındaki yakın ilişkiyi sezememiş olması karşısındaki şaşkınlığını 1928'de ifade etmeye yetecek cesareti bulduğunda, kurulu düzenden buz gibi bir tepki gördü. Bu görüşünün yer aldığı kitabı yasaklandığından ancak yurtdışında yayımlanabildi. Eykhenbaum 1957'de garip bir dönüşle önceki teorilerinden vazgeçerek, okurları Tolstoy'la ilgili eserini dikkate almamaya ve sadece Lenin'in ilginçliğini hep koruyacak makalelerini okumaya davet etti.

Burada iki şeyin bir araya geldiğini görürüz: Proudhon'un Marksist bakış açısından bir sapkın (heretik) oluşu ve çok daha sakıncalı bir hususla, Rus olmayışı. Ruslar *Savaş ve Barış* romanından ve 1960'larda yayımlanan bir Rus araştırmasındaki nitelendirmeyle "asker ve yurtsever" yazarı Lev Tolstoy'dan yoğun bir ulusal gurur duyarlar.

Proudhon'un *La Guerre et la Paix* kitabında, Tolstoy'la karşılaştırmayı özendirici şeyler vardır. Öncelikle, savaşı bir suç olarak gören kitap neredeyse destansı bir çapta başlar; geçmişin büyük muharebelerini anlatır ve savaşın insandaki en iyi yanları, dayanıklılık, cesaret ve özveri vasıflarını ortaya çıkardığını teslim eder. Ama Proudhon'a göre, modern savaş esas itibarıyla kapitalizmin bir ürünüydü ve temelleri aslında ekonomikti. Toplumun niteliği değiştiğinde ve ekonomik yapısında reforma gidildiğinde, savaş son bulacaktı ve miadını doldurmasıyla, "kahramanlık ister istemez yerini sanayiye bırakacak"tı.[49]

Oldukça garip bir durumla, Tolstoy yoksullukla ilgili sonraki kurmaca dışı yazılarında, özellikle de *O Halde Ne Yapmalıyız?* kitabında bu savlardan birçoğunu benimsemiş gibi görünmesine karşın, Proudhon'un ne savaşın kökenine ilişkin görüşüne ne savaştaki asıl sorunun tanımına katılmış gibi görünür. Günümüzün en açık sözlü ve en akıl çelici Tolstoycu (buradaki kastım Tolstoy'u büyük bir düşünür sayan ve görüşlerini paylaşan kişidir), Proudhon'un aslında Eykhenbaum'un sandığı düzeyde bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur. Profesör Sampson görünüşte topluma daha tepeden bakan üç gözlemcinin (Stendhal, Herzen ve de Maistre) etkisine çok daha fazla dikkat çeker. Can alıcı nokta her üçünün de çok farklı olmakla birlikte, 1812'nin adamı olmasıdır. Savaştan zevk alan ve zorbalıktan hoşlanan de Maistre, haliyle Napoléon'da savaşı eskisinden daha kanlı hale getirerek, bizzat mahiyetini değiştirmiş bir kişiyi gördü. I. Aleksandr'ın St. Petersburg'daki sarayında, Sardinya kralının tam yetkili temsilcisiydi. Napoléon'un ordusunda subay olan Stendhal 1812'de kışı Moskova'da geçirmişti ve ricat sırasında mucizevi biçimde sağ kalanlardan biriydi. Herzen için ise 1812 doğumuna sahne olan yıldı. Yeni doğmuş bir bebek olarak, sakinlerince ateşe verilmesiyle cayır cayır yanan Moskova'da kaderine bırakıldı. Her üç yazar da 1812 seferinin özel bir yanının olduğunu görebilecek durumdaydı. Bizzat Napoléon da Borodino'yu "muharebelerinin en fecisi" olarak nitelendirmişti. Böyle bir ölçeğe ya da dehşete varan bir muharebe hiç görülmemişti. Profesör Sampson bu muharebeyi Tolstoy dönemi açısından, kendi dönemindeki Hiroşima'ya benzeterek, dünyaya aynı şekilde bakmayı artık imkânsız kılan bir olay olarak nitelendirir.[50]

Tolstoy'un Proudhon'la karşılaşması bize o dönemde Tolstoy'un aklından geçenleri hatırlatır. Almanya'ya daha önceki geziye kıyasla, 1861'in dış seyahatleri gelecekle daha yüklüydü; çünkü geçmişe dönük çok derin düşünceleri uyandırdı. Ağabeyi Nikolay'ın ölümü, onu çocukluk masumiyetinin yitik dünyasından koparmıştı. Floransa'da Volkonskilerle karşılama ise, ona daha da uzak bir geçmişi, yitik cenneti hatırlatmıştı: Dekabrist Ayaklanması öncesinde, Herzen gibi özgür düşünceli aristokratların imparatora seslerini

duyurdukları ya da öyle olduğunu sandıkları Rusya. Herzen'le ve Proudhon'la görüşmelerde, Tolstoy dünya düzenindeki haksızlık üzerine düşünme fırsatını buldu; ama ikisinin de öngördüğü çözümlere gerçek anlamda yakınlık duymadı.

Hiç kuşkusuz, bunun birçok sebebi vardır, ama hangilerinin hayal gücünü işlettiği açıktır. Topluma inanmama gibi basit sebeple, bir sosyalist değildi. Topluma inançsızlığı hep geçerli olsa da, Nikolay'ın ölümüyle ve yurtdışında yalnız kalışıyla pekişti. Tolstoy bir kliğe, gruba, akıma ya da çeteye mensup olmaya istekli değildi. Dahası, "yurtdışı"nda gördüğü şeyler onda Rusya'ya, özellikle de yerel düzeydeki ivedi güçlükleriyle ve sorunlarıyla Yasnaya Polyana'ya yerleşme özlemini uyandırmıştı. Turgenyev'in onu tanıştırdığı özgür düşünceli, Avrupacı dünyayla cilveleşmesine artık nefretle bakar bir durumdaydı. (Eykhenbaum'un zekice saptadığı üzere, Tolstoy'un mizacından dışladığı bu yan, oturup romanını yazdığında, Napoléon'da somutlaşır; romanın Bonaparte'ı özgür ve ilerici fikirleriyle, tarihteki gerçek imparatordan birçok bakımdan oldukça farklıdır.) "Tanrı umuda ve ölümsüzlüğe tekrar kavuştu" diye yazdı Tolstoy, yurda dönerken. Ömrü boyunca Rusya'dan bir daha ayrılmayacaktı.

• • •

Tolstoy içinde yaşadığı toplumlara hem mensuptu hem değildi. Yasnaya Polyana ona zamanla *Savaş ve Barış*'ı yazmasını mümkün kılan güveni, gücü ve bağımsızlığı sağladı. Ancak bizatihi bu ortam, taşra Rusyası'ndaki bir yabancı konumunun timsaliydi. Hem köylü gibiydi hem öyle değildi; hem bir St. Petersburg aristokratıydı hem öyle değildi; hem bir yazar, bir aydın tabaka mensubuydu hem öyle değildi.

Yurda dönüşünü izleyen ilk yıl boyunca belirgin olan bu kararsızlığı, bazıları komik, bazıları dokunaklı, bazıları peygamberlere özgü çatışmalara yol açtı. Tolstoy yerinden ya da kimliğinden emin olamayan biriydi.

Yurda dönüşünden önce, serfleri özgürleştirmeyle yürürlüğe giren yeni mevzuatı gözetip denetlemede özel sorumluluklara sahip yerel sulh hâkimliğine gıyabında atandığını öğrenmişti. Dışarıdan bakan saf biri, yerel eşraf nezdinde pek makbul olmayan ve o zamana kadarki yaşam tarzı, hâkim kürsüsüne hiç de yakışmayan genç bir adama böyle bir paye verilmesinin garip olduğunu sanabilir. Oysa üstleneceği görevin mahiyetine bakmak gerekir. Yerel soyluların reisi, yeni çıkarılmış yasalardaki hükümler ne olursa olsun, toprak sahiplerinin "kendi" köylüleri üzerindeki geleneksel haklarına uyulması gerektiği yönündeki itirazını Tula valisine sunmuştu. Ama haksızlık yapılan durumlarda, yasa uyarınca köylülerin düzeltme için başvuruda

bulunma yolu açıktı. Haksız yere bedensel cezaya maruz kalmaları halinde, maddi tazminat almaları mümkündü. Özgürleşmenin köylülerden fiilen esirgendiği birçok durumda, müdahalede bulunmak ve adalete uyulmasını sağlamak hakemin göreviydi. Dönüşünde Tolstoy'a yüklenen iş böyle bir şeydi. Sözgelimi, komşularından Kostomarov'un iddiası bütün serflerinin aslında kişisel konak hizmetçileri oldukları ve dolayısıyla arazi edinmeye hak kazanmadıklarıydı.

Tula valisinin tatsız hakemlik görevini, atandığı sırada ülke dışında bulunan genç bir soyluya vermesinde şaşılacak bir yan var mı? Bu işi yapan birinin düşmanlar edinmesi kaçınılmaz olduğuna göre, komşuların zaten nefretle baktığı genç bir adama ne diye verilmesindi? İşin gerçeği şu ki, Tolstoy'un buna uygun görülmesi önderlik gücünden değil, gözle görülür sosyal kopukluğundandı.

Karşısına çıkan çok sayıda vakadan biri, uşağı Mark'ın artık özgür bir kişi olduğu gerekçesiyle ayrılmak istemesi üzerine, yerel meclise (*zemstvo*) şikâyette bulunan Bayan Artuhov'du. "Sulh Hâkimi Kont L. N. Tolstoy"un verdiği karar, Mark'a ve karısına özgürlüğün yanı sıra, iradeleri dışında haksız yere hizmette tutuldukları süre için üç buçuk aylık ücret tutarında tazminat verilmesi yönündeydi. Bayan Artuhov kendisi gibi kişilerden oluşan *zemstvo*'ya başvurduğunda, Tolstoy'un tepki toplayan adil kararı bozuldu.

Tula valisinin Tolstoy'u atamasının bazı toprak sahiplerini zor durumdan kurtarma gibi bir yarar sağlayacağını sanmasına karşın, aldığı kararlar diğerlerini de kızdırdı. Garip bir kişilik bileşimi olan Tolstoy'un yurtdışında kaldığını ve bir sürü fikir kaptığını bilseler de, böyle seçkin bir soylunun *onlara* karşı köylülerin yanında yer alması bekledikleri bir şey değildi. Tula'daki sulh temyiz mahkemesinin neredeyse bütün kararlarını iptal ettiği Tolstoy, "Soyluların müthiş öfkesini çektim" diye yazdı Botkin'e. "Hatta beni pataklamak ve hakkımda dava açmak istiyorlar. [...] Sakinleşmelerini bekliyorum, ondan sonra istifa edeceğim."[51]

Resmi makamlar Tolstoy'u tehlikeli bir devrimci olarak görmeye başladılar; sahiden öyle olmanın ötesinde, gerek yetkililerin gerek onun farkına vardığından çok daha tehlikeli boyuta ulaşma olasılığı vardı. Yasnaya Polyana'da yönettiği okulun teftiş edilmesi sırasında, bunun belirtileri fazlasıyla ortaya çıktı. İtalya, Almanya, Fransa, Belçika ve İngiltere'nin okullarını gördükten sonra, kendi eğitim teorilerini hayata geçirmeye hevesliydi. Günümüzün bakış açısından, dikkat çekecek ölçüde ileri ve açık görüşlü teorilerdi bunlar. Tolstoy çocukları Gradgrind tarzında ezberle ya da korkuyla kafalarına sokulacak bilgilerin pasif araçları olarak görmek gerektiğine inanan biri değildi. Aksine, bugün kullandığımız ifadeyle "açılmalarını sağlama"ya çalıştı. Okuldaki çocukların yazdıkları denemeler ve hikâyeler, birçoğunun

daha hayatta oldukları sırada yayımlanması sayesinde, günümüze ulaşmış durumdadır. O sırada Tolstoy okula bir dizi yardımcı öğretmen alarak, düzgün bir müfredat hazırlamıştı. Yasnaya Polyana'nın efendisiyle yazışmanın "topu saman yığınına çarptırarak tek başına tenis oynama"ya benzemesinden yakınan Aleksandra'ya, bunu etraflıca anlattı. Ondan kızmamasını istedikten sonra, niçin mektup yazamayacak kadar meşgul olduğunu açıklayan şairane bir kır yaşamı tablosunu çizdi.

> Makam odamdan ve konağın her yanında beni rahat bırakmayan köylülerden kurtulunca, okula gidiyorum; ama bina onarımda olduğu için, derslikler bahçeye, gür yeşillikten dolayı ancak eğilerek ulaşılabilen elma ağaçlarının altına kurulmuş durumda. Oturan öğretmenin çevresine toplanmış öğrenciler, otları kemiriyorlar, ıhlamur ve dişbudak yapraklarını ağızlarına atıp çiğniyorlar. Öğretmen tavsiyem doğrultusunda ders veriyor, ama sonuçta bu işte çok iyi değil ve çocuklar bunu seziyorlar. Beni daha çok seviyorlar. Üç ya da dört saat boyunca sohbete koyulduğumuzda, hiç kimse sıkılmıyor. Bu çocukları tarif etmek mümkün değil. Bizim değerli mertebemizdeki çocuklar arasında böylelerini hiç görmedim. Hiçbir disiplinin uygulanmadığı iki yıl içinde, tek bir oğlanın ve kızın ceza almadığını düşünmen yeter. Tembellik yok, kabalık yok, ahmakça şakalar ya da nahoş sözler yok. Okul binası neredeyse bitti. Biri pembe, ikisi mavi üç büyük oda öğretim için. Ayrıca odaların birinde müze var. Duvarlara, konsollara ve taşlara kelebekler, iskeletler, otlar, çiçekler, fizik aletleri vs. yerleştirilmiş. Pazar günleri müze herkese açık ve Jenalı bir Alman (mükemmel bir ahbap) deneyler yapıyor. Haftada bir kez botanik dersi var; ormana gidip çiçek, ot ve mantar arıyoruz. Haftada dört kez müzik, altı kez de (öğretmen yine Alman olmak üzere) resim dersi veriliyor ve işler çok iyi gidiyor...[52]

Tolstoy'un anlattıkları pek inanılmayacak kadar güzel görünse de bizzat öğrencilerinin ifadeleri onu içtenlikle sevdiklerini ve Yasnaya Polyana okulunun gerçekten çok özel bir yanının olduğunu gösterir. "İçinden çıktığı" kesimi çıldırtan ve dönemin sosyal ya da düşünsel kalıplarının hiçbirine sığmayan 32 yaşındaki bu tuhaf adam, okuldaki küçük dostlarında sahici yakınlığı buldu. Denkleriymiş gibi konuştuğu çocukların oturup onu dinlemeleri şaşırtıcı değildi. Sözgelimi, "Bir süredir akımda bir fikir var" derdi onlara. "Hani diyorum ki, malikânemi ve öğretmenlik hayatımı bırakıp bir köylü gibi yaşayayım, kendime köyün kenarında bir kulübe yapayım, bir köylü kızıyla evleneyim, ot biçerek, çift sürerek ve her türlü işi yaparak sizler gibi yaşayayım." Oğlanlar ve kızlar önerisini tartışırken, o da notlar alırdı.

Tolstoy çıldırtıcı başka birçok özelliğine, çocuklarla arasının iyi olmasını da ekleyebilirdi; yörede dikkatlerden kaçmayan bir durumdu bu. Ertesi yıl

okuldaki denemelere dayanan *Yasnaya Polyana* dergisini çıkardığında, İçişleri Bakanı Valuyev bir tezkeresinde şu ifadelere yer verdi: "Kont Tolstoy'un yayımladığı eğitim dergisi *Yasnaya Polyana*'yı yakından inceleyince, avam için okulların düzenlenişine ilişkin yeni öğretim yöntemlerini ve ilkelerini savunurken, yanlış olmanın yanı sıra tehlikeli biçimde önyargılı fikirleri yaydığı kanısı uyanıyor bende. [...] Derginin yayınını sürdürmesi sakıncalı gibi görünüyor, özellikle de olağanüstü ve inandırıcı edebi yeteneğe sahip yazarının suç kastıyla ya da düzenbazlıkla davrandığının hiç şüphe götürmemesi nedeniyle..." Beterin beteri bir durum! Onu sahtekârlık ya da rüşvet ithamıyla susturmaları da mümkün değildi. "Asıl sakınca şu ki, müstesna belagatle ortaya koyduğu görüşlerindeki yanlışlık ve tuhaflık tecrübesiz öğretmenleri kandırabilir ve böylece eğitimi yanlış istikamete yönlendirebilir."[53]

Tolstoy'un bir köylü gibi yaşama arzusunu orta ve ileri yaşlarının bir özelliği, edebiyatı bırakmasından sonraki dindar benliğinin bir tezahürü sayma yönünde bir eğilim vardır. Oysa köylülerle bu Rousseaue tarzı özdeşleşme onda hep vardı ve yurtdışından dönüşünü izleyen yıllarda çok güçlüydü. Bir sanatçı olarak çok gerek duyduğu yalnızlığın önemli bir belirtisiydi. Genelgeçer kalıplar içinde çalışamazdı; dışarıdan bakan biri olmalıydı. Kardeşlerinden ikisini kaybetmiş biri olarak, o mutlu yaz boyunca Karınca Tarikatı'nın rahatlatıcı hazlarını bir ölçüde tadabildi. Ama bilincinde olsun ya da olmasın, tuttuğu yolun hoş bir yanı sadece komşuları değil, bizzat devleti kızdırmasıydı. Bu da haddini aşıp herkese kafa tutmanın getirdiği tehlikeli duruma düşürdü onu. Tolstoy'un hayatında bu ikili dürtü her zaman vardı. Bir yandan, çevresinde ona üstat olarak hayranlık duyan kişilerden oluşmuş küçük bir sadık topluluk olmalıydı. Bunu Yasnaya Polyana okulunda buldu. Evlendikten sonra ise, aynı şeyi çocuklarında bulmaya çalıştı. Aradığı şeyi ancak sonraki yıllarda öğretilerini izleyen ve yolundan giden "esrarlı adamlar"ın karmakarışık topluluğunda bulacaktı.

Ama ne hazır tarikatlara katılmaya ne kliklere bağlanmaya meraklıydı. İçişleri Bakanlığı'nı kızdırdığı ve mülk sahibi komşularının hemen hepsini sinirlendirdiği yıl, St. Petersburg'daki edebiyat takımından geri dönülmez biçimde uzaklaşmasına da sahne oldu. Köylülere karşı tutumu, onu Çernişevski gibi aşırı radikallerin yanında görünme tehlikesiyle karşı karşıya getirdi. Ama endişe duymasına gerek yoktu. Çernişevski kırıcı bir *Sovremennik* makalesiyle, Tolstoy'u pedagoji yazılarından dolayı azarladı.[54] Doğru dürüst bir üniversite diplomasının olmayışını diline dolayarak, Tolstoy'un cehaletini kanıtlama peşindeydi. Fröbel gibi zarif kişileri daha çok ciddiye almaması karşısında şoka uğradığını belirtti ve şehirli radikallere özgü bir yaklaşımla, aristokrasi mensuplarının aydınlardan doğru tutum takınmayı öğrenme-

dikleri sürece, köylülerin yanında bir işinin olmadığı görüşünü dile getirdi. Doğrusu, Çernişevski'nin Tolstoy'a yönelik sert eleştirisi, Rusya'da "siyasal" solun köylülerden nefretinin ne kadar vahim olduğunu ortaya koyan iyi bir erken uyarı sinyalidir. Herhangi bir kimsenin bağımsızlığa kavuşması fikri onların hoşuna gitmeyen, ama uyanık ve bağımsız düşünceli kır insanlarının hep istediği bir şeydi. Tolstoy kasıntılı havasına karşın, aslında tanıdığı ve sevgi gördüğü köylülerin yanındaydı. İstediği şey onların özgür olmasıydı. Çernişevski'nin doktriner radikalizmi, İngiliz sosyalistlerinin 1920'lerdeki Bölüşmeci harekete tepkisine ilginç biçimde benzer. Yoksulları sadece kapitalistlerin baskısından değil, devletin tiranlığından da kurtarmak gerektiği fikri Shaw ya da Webb gibi kişilerde dehşet uyandırdı; Bölüşmecilerin tutumunu "toprağa dönüş" ve "üç dönüm ve bir inek" sözleriyle karikatürleştirmede zaman yitirmediler. Bunlar Rusya'daki yoksul *kulak*'ların da sarıldığı akidelerdi. Shaw kendi ülkesinde Bölüşmecilerin idealini alaya alırken, kahramanı Stalin hicivden daha ağır silahlara başvuruyor ve arazileri kolektifleştirme girişiminde, Beş Yıllık Plan'ın gereklerini yerine getiremeyen milyonlarca köylüyü katlediyordu.

Bu bakımdan Tolstoy'un Çernişevski'yle atışması, sonraki yıllarda Bolşeviklerin "Tolstoycular"a karşı aşırı kuşkusunu haber verir niteliktedir. Tolstoy'un Turgenyev'le kavgasının kökeninde ise hiç kuşkusuz metropol modasına uygunluk olarak görülebilecek her türlü şeyle bağını koparma ihtiyacı vardı. Aynı zamanda daha derine inen yanıyla hem daha trajik hem daha komik.

Yurtdışından Mayıs 1861'de dönen Turgenyev, neredeyse hemen Tolstoy'u Spasskoye malikânesine gelip kalması için davet etti. Buluşma oldukça keyifli geçti ve güzel bir akşam yemeği yenildi. Turgenyev yemekten sonra yeni bitirdiği *Babalar ve Oğullar* [*Ottsi i Deti*] romanından gururla söz etti ve dostunu misafir odasının kanepesine oturtup, eline şaheserini verdi. Ardından konuğunun tek başına okumanın zevkine varması için odadan çıktı.

Romanının nasıl bir izlenim bıraktığını anlamak için döndüğünde, genç adamı kanepeye uzanmış halde derin uykuda görünce, canı bayağı sıkıldı. Bu şahane sahneyi aktaranların ikisi de romancı, yani düzenbaz olduğu için, ne kadarının sahiden yaşandığını ne kadarının kafalarındaki bir kurmaca olduğunu kestirmek zordur. Tolstoy gözlerini açtığında, içeriye girdiğinin fark edilmesini istemeyen Turgenyev'in oda kapısından gerisin geriye sıvışmasını ucu ucuna görebildiğini söyleyerek, hikâyeyi ballandırır.

Tolstoy'un *Babalar ve Oğullar* hakkındaki hükmü için bu kadarını anlatmak yeterli. Kavganın sonraki raundu, Tolstoy'un bir süre önce Çernişevski'den gördüğü kırıcı davranıştan hiç farkı olmayan bir şekilde, Turgenyev'in gayrimeşru kızına karşı tuhaf bir kırıcı tavra girmesiyle yaşandı. Turgenyev bir

ara kızının takdire şayan bir İngiliz mürebbiyesinin olduğunu ve kendisinden kızının hayır işlerine ne kadar para harcayabileceğini belirlemesini istediğini ağzından kaçırdı. Ardından bu mürebbiyenin kızına "yoksulların yırtık pırtık elbiselerine yama yapmayı" öğrettiğini anlattı.

"Peki, sence bu iyi bir fikir mi?" diye sordu Tolstoy pat diye.

"Evet, elbette. Gerçek dünyayla temas kurmasını sağlıyor."

"Eh, sanırım, kucağında kirli, pis kokulu elbiseler bulunan iyi giyimli bir kız olsa olsa içtenlikten uzak bir tiyatro güldürüsünde oynuyordur."

Turgenyev'in yüzü kızardı.

"Senden bunu söylememeni rica edeceğim."

"İnandığım şeyi ne diye söylemeyeyim?"

"Yani, kızımı kötü eğittiğimi mi söylüyorsun?"

Tolstoy öyle düşündüğünü, ama bunun kendi kanaati olduğunu ve bizzat ona dair kanaatini yansıtmadığını belirtti.

"Tamam" diye bağırdı Turgenyev, "öyle düşünüyorsan, burnuna yumruğumu indireceğim."

Eğitim tartışmasına bu gayet mantıklı katkıdan sonra koşarcasına odadan çıkan Turgenyev, Fet'in bütün bunlara tanık olmanın şaşkınlığı içindeki karısından özür dilemek üzere, daha bir dakika geçmişken geri döndü.

"Tanrı aşkına, kötü davranışımı bağışla, bundan dolayı çok içtenlikle özür dilerim" dedi ve ardından Dickens'taki komik bir karakter gibi, bir kez daha koşarcasına odadan çıktı.

Ama Tolstoy meseleyi salon güldürüsü düzeyinde bırakmaya razı değildi. İki yazar arasındaki garez somut ve derindi. Olaya tanık olanlar, kızgınlığın zamanla geçeceğini ummuş olsalar gerek; onların gözünde, ikisinin birbirinden nefret etmesi için hiçbir makul gerekçe yoktu. Oysa ortada çok daha güçlü bir şey vardı: Seks kadar güçlü olan gizemli kıskançlığın dayattığı edebi rekabet.

Tolstoy çekip gitti, ama kavga içini kemirdi. Yolculuğunun ilk durağında, Turgenyev'e yakışıksız davrandığını hatırlatan bir pusulayı postaladı. Sonraki posta istasyonunda, Turgenyev'den bir cevap bekledi. Hiç haber gelmeyince, hemen iki tabanca aldırdı ve onu düelloya davet ettiğini bildiren ikinci bir mektup gönderdi. Adı "Tanrı'nın Kelamı" anlamına gelen Bogoslovo'nun kenarındaki koruda karşısına çıkmasını istedi.

Aslına bakılırsa, Turgenyev ilk mektuba cevap vermiş ama bunu yoldaki bir aktarma istasyonu yerine, Tolstoy'un sonraki adresine göndermişti. Mektupta ilişkilerini hepten kesmeyi önermesi iyi bir fikirdi ama Tolstoy'un meydan okuması o sırada postadaydı. Bu kavganın Tolstoy ile Dostoyevski arasında yaşanmış olması ürkütücü bir düşüncedir; sonuç neredeyse kesinlikle düello için karşı karşıya gelmeleri, birbirlerini öldürmeleri ve dünyayı

19. yüzyılın en büyük iki romancısından mahrum bırakmaları olurdu. Hiç buluşmamış olmaları iyi bir şeydir. Turgenyev küçük düşürücü bir özür mektubunda, (olayın yaşandığı şekliyle pek doğru olmasa bile) bütünüyle kendisinin kusurlu ve haksız olduğunu kabul etti ve Tolstoy'un tamamen haklı olması itibarıyla, düello çağrısının anlaşılır olduğunu belirtti. Böylece düelloda ısrar etmesi imkânsız hale gelen Tolstoy, onun tavrını korkaklığına bağlayan bir karşılık verdi. "Seni hor görüyorum ve seninle bir alakamın kalmasını istemiyorum."

Bir ateşkesle geçen sonraki birkaç ayda, aşırıya kaçtığını fark eden Tolstoy vicdanen kaçınılmaz bir rahatsızlık duymaya başladı. Turgenyev'e bir mektup yazarak, bir düşman edinmenin kendisi için bir azap olduğunu bildirdi. Ama Turgenyev yurtdışında olduğundan, kendisine iletilmek üzere St. Petersburg'daki kitapçısına gönderilen bu mektubu üç ay boyunca okuyamadı. Bu arada, Tolstoy'un Moskova'da onu uluorta korkaklıkla suçladığı ve bu mealde mektubunun kopyalarını sağa sola verdiği söylentileri kulağına ulaştı. Korkaklık suçlamasına cevap vermesi artık şarttı; Tula'ya döndüğünde onurunu korumak için düelloda ısrar edecekti. Henüz Paris'te olduğu ve Rusya'ya o yıl içinde dönmeyeceği için, yaklaşık sekiz ay sonrasını düello için kesin tarih olarak verdi.

Tolstoy bile bunun saçmalığını görebildi. Tutkuların kabardığı anda bir düelloya tutuşmak ve yılın üçte ikisinde gücenikliği yapay bir kızışmada tutmak aynı şey değildi. Turgenyev'e yazdığı mektupta, yol açmış olabileceği bir kırgınlıktan dolayı özür diledi ve düello davetini geri çevirdi.

Sonraki 17 yıl boyunca, ikisi hiç irtibata girmedi. Bu da önceki iki ya da üç yılda gelişen şeyi, yani Tolstoy'un cininin canlanabileceği sosyal, siyasal ve düşünsel yalnızlık ortamını eksiksiz sağladı. Turgenyev'le kavga bir hiç yüzünden çıkmıştı ve Tolstoy'un istemesi halinde, yarım saatte çözülebilirdi. Ama Turgenyev o dönemeçte Tolstoy'un uykudaki dehasının en bariz rakibiydi. (Dostoyevski'nin dehası ortaya çıktığında, Tolstoy onunla tanışmaktan düpedüz kaçındı.) Bir sulh hâkimi ve amatör bir okul müdürü olarak yaptığı işler nedeniyle sadece St. Petersburg'dan değil, Tula civarındaki yerel soylulardan da kopuk olan Tolstoy, hükümette düşmanlar edinmesine yetecek kadar şeyi zaten yazmış ve söylemişti; bunların ortaya çıkması çok zaman almayacaktı. Sanatsal yalnızlığının sağlama alınmasından sonra, onun için gerekli tek şey, bunu koruyacak bir duygusal kozaydı. Evlenmesinin vakti gelmişti artık.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Evlilik

1862

Diyelim ki, "sevdalanacak" ve sevdiğiniz kişiyle evlenecek kadar talihlisiniz. Yine diyelim ki, size iki gelecek tercihinin sunulması mümkün olsun: "Ya birer sevgili olmayı bırakıp ilelebet aynı Tanrı, aynı Güzellik, aynı Hakikat arayışı içindeki birer ortak olacaksınız ya da *yaşadığınız sürece bütün bunları yitirmiş olarak, Aşkın beraberinde getirdiği esrikliği ve heyecanı, her türlü harika ve çılgınca arzuyu hep tadacaksınız. Dilediğinizi seçin." Hangisini seçerdiniz? Karar verdikten sonra pişman olmamamız gereken tercih hangisidir?*

C. S. Lewis, *The Four Loves*

Tolstoy ilk şaheseri *Kazaklar*'ı 1862'de tamamladı. "Kafkasya" romanı[1] olarak nitelendirdiği bu eser, Kafkasya'da bizzat geçirdiği günlerden beri çeşitli versiyonlarıyla sağda solda öylece durmaktaydı. Ama Moskova'da yeni yılla birlikte kapıldığı bir hüzün nöbeti yüzünden daha ağır kumar borçları altına girdi. Şubat başında *Russkiy Vestnik* ("Rus Habercisi") dergisinin editörü Mihail Nikiforoviç Katkov, romanı *Sovremennik*'in başındaki Nekrasov'un yerine kendisine vermesi halinde, ona 1.000 sterlin ödeme önerisiyle Tolstoy'un kapısını çaldı.

Bu ciddi bir ortaklık olacaktı. Ayrıca *Savaş ve Barış*'ı ve *Anna Karenina*'nın büyük bölümünü yayımlayan Katkov, bazı edebiyat tarihçilerinin ona yakıştırdığı gibi sersem bir gerici değil, ilginç bir adamdı. Aslında, kariyeri Rusya tarihinin kafa karıştırıcı o yıllarını büyük ölçüde yansıtır. Tolstoy'dan on yaş büyük bir Moskovalı aydındı. Moskova Üniversitesi'nde 1845'ten itibaren, yani henüz üniversite kimliğini esasen koruduğu, Herzen'in öğrenim gördüğü ve radikal fikirlerini yaydığı dönemde felsefe dersi vermişti. İngiliz tarzı meşruti yönetime inanan biriydi; ama liberalizmi 1863'teki Polonya Ayaklanması'yla yok oldu. Ondan sonra Tolstoy'dan ziyade Dostoyevski'ninkilere yakın aşırı muhafazakâr, yurtseverce görüşlerle özdeşleştiğini görürüz.

Tolstoy'u söz konusu dönemde siyasal ve düşünsel bakımdan bir yere oturtmak, hayatının diğer dönemlerindeki kadar zordu. Katkov'u *Kazaklar*'ın yayın hakkını almaya yönelten etken, kafa dengi bir radikalin eseri olması değil, bir dâhinin eseri olmasıydı. Roman Tolstoy'un çok bildik, eski bir konuyu, biçimci terimle belirtmek gerekirse, "yadırgatma" becerisinin en üstün örneklerinden biridir. Atını sürerek Kafkasya'ya dalan genç adam tipi, erken dönem Rus romantizminin bir klişesidir. Ama Olenin'in Yeroşka'yla ve Maryanka'yla ilişkisi öylesine incelikle çizilir ki, Tolstoy'un Lermontov ya da Puşkin diyarına girdiğini bir an bile hissetmeyiz. Yeroşka ve Maryanka karakterleri, edebiyattaki harika özgün tiplerden ikisidir. Ancak Olenin'inkinden son derece ayrı bir dünyada yaşadıklarını farklı tarzlarda gözler önüne sererler. Olenin'in durumu kısmen romantik adamın tipik yalnızlığıdır; Rousseau ve Wordsworth çok özel olmaları, kendileriyle çok barışık bir kişilik taşımaları nedeniyle bunu rahatça sezebilirken, varoluşu "başka bir yer"le sağlama bağlanan bir şairin bunu kavraması dışarıdan bir özel gücün devreye girmesine bağlıdır. Tolstoy farklı bir ırkın ya da kültürün mensubu

olma yönündeki Lermontov ya da Byron (dahası T. E. Lawrence) tarzı arzuyu duymakla kalmaz. Aşırı gerçekçi yaklaşımla, öyle olamayacağını görür. Mesele Yeroşka'ya ve Maryanka'ya yönelik sevgisinde bile, ırk ve sınıf engelini aşamamasından ibaret değildir; daha önemli husus, masum bir kimliğe bürünememesidir. Yaşlı adamla son konuşmasında, Yeroşka Rus doktorları *falsiş* ("sahte") olmakla suçlar.

> Olenin cevap vermeden önce epey duraksadı. Yaşadığı ve döneceği dünyada her şeyin sahte olduğu konusunda ziyadesiyle hemfikirdi.[2]

Yeri gelmişken, Tolstoy'un hikâyeyi yazarken aynı dünyada yaşadığını belirtmek gerekir; bunun son derece önemli bir husus olduğu ilerleyen sayfalarda görülecektir. Olenin'in birçok açıdan Scott'ın roman kahramanı Waverley'ye benzer şartlardaki dönüşü, hikâyenin can alıcı bir kısmıdır. En azından bu çerçevede, *narod*'u ("halk") bu hikâyenin kolektif kahramanı olarak gören 20. yüzyıl ortalarının Sovyet eleştirmenlerini küçümseyip geçiştirmek gerekmez. "Hikâyenin ana fikri soyluların ahlaki pespayeliği ve yozluğu karşısında halkın, ondaki bilincin ve emek esaslı ahlakın üstün olduğu fikridir." Bu bakış açısı Batılı eleştirmenlerce alaya alınmış olsa da, büsbütün abes değildir. Saçma olan şey, hikâyenin *sadece* bunu işlediği savıdır.

Hikâyenin bir unsuru olduğu ise doğrudur. Olenin Kazaklarla dost olmak için ne kadar uğraşırsa uğraşsın, subay arkadaşları gibi hâlâ köylülere yabancıdır; aslında bunun sebebi Beletski gibi bir kişiden daha yabancı olması değil, titiz ahlak anlayışıdır. Yeroşka'ya göre, her iki Rus subayı da insanların işe yaramaz doktorlara bel bağladığı, içkiye dayanıklı olmadığı ve gerek avcılıkta gerek yatakta pek mahir sayılmayacağı çıtkırıldım ve gülünç bir dünyadan gelmiştir. Bunları apaçık gerçekler olarak gören bilge Yeroşka, Olenin'le dostluğundan sonuna kadar yararlanır.

Kilit kelime yarardır. Yeroşka'nın ustaca bir acındırmayla Olenin'den tüfeğini aldığı hüzünlü veda anında sahiden bir Falstaff havası vardır. Tolstoy bize Yeroşka'nın aşırı yabancılığını hatırlatmanın bir aracı olarak dille oynar. Onunla ilk karşılaşmamızdaki halini şöyle aktarır: "Üstünde el dokuması, yenleri tıkıştırılmış, yırtık pırtık bir cepken, bacaklarında sicimle sarıp bağladığı geyik *porşni*'sinden dolaklar, başında eski püskü bir beyaz serpuş vardı. Omzuna astığı bir *kobilka*, çuval içinde bir tavuk ve şahinleri çekmeye yarayan küçük bir doğan taşıyordu sırtında..."[3]

Bu tasvir bize Kazakça *porşni* ve *kobilka* kelimelerinin anlamını açıklayacak iki yazar dipnotu gerektirir. Tesadüf eseri, Scott'ın çokça başvurduğu bir yoldur bu. Çok benzer maksatla, İskoç dağ sahnelerine bir dipnot açıklaması gerektiren Gaelce sözler serpiştir. Ama (adı bize "geyik" anlamındaki *olen*

kelimesini çağrıştıran) Olenin'in karşısına, dipnotlar konulmuş bir metin değil, kanlı canlı bir avcı, bir yabani çıkar ve garip Tatar selamını vererek, onunla yakınlık kurmaya çalışır. Onun "Koş-keldin" sözünü tekrarlaması üzerine, Yeroşka sinsice bir sırıtmayla haddini bildirir: "Yo, delikanlı, âdeti bilmiyorsun! Seni gidi aptal! Biri sana 'Koş-keldin' dedi mi, sen de 'Allah razı olsun' diyeceksin."[4]

Olenin ile Kazaklar arasındaki kapanmaz uçurum, Yeroşka'yla ve Maryanka'yla ilişkilerinde yeterince kendini belli etmişken, gayet lütufkâr tavırla bir at verdiği Lukaşka'yla ahbap olma yönündeki marazi arzusunda daha da güçlü bir belirginlik kazanır. İki genç adamın hemen her sohbetinde farklılıklar öne çıkar. Örneğin, kutsal kitapta kişiyi ağzına giren şeyin değil, ağzından çıkan şeyin bozduğunun belirtilmiş olması gerekçesiyle, Eski Müminler tarikatının sigarayı yasakladığı bize belgesel bölümde önceden anlatılmıştır. Olenin'in çoğu kez asabice sigara tüttürürken görülmesi, Lukaşka'nın tavrına fazladan bir marazilik ve gülünçlük katar.

> "Ne içiyorsun öyle?... Sana sahiden keyif veriyor mu?"
>
> Besbelli ki, bunu söylemesinin tek sebebi, Olenin'in Kazaklar arasında sıkıntılı olduğunu ve yalnızlık çektiğini fark etmesiydi.
>
> "İşte öyle," karşılığını verdi Olenin. "Alıştım bir kere. Niçin sordun?"
>
> "Hım, bizimkilerden biri içmeye başlarsa, sorun çıkar..."[5]

Lukaşka acıdığı Olenin'i bu biraz şaşkınca sohbeti "açmak"la küçümser. Olenin ise saygı duyduğu Kazak savaşçıyı bir soylu vahşi olarak görmekten çok uzaktır. Aslında, Lukaşka ile Maryanka'nın tam da o sabah barakanın dışında öpüşme sesinin ta kulağına kadar gelişini hatırlarken ve Kazakların öldürmeyi başardıkları düşman nişancıların sayısı konusundaki mağrur tavrına kafa yorarken, çok modern, Avrupai bir görüş benimser.

> Ne hoş bir genç adam, diye düşündü Olenin, onun neşeli yüzüne bakarken. Aklına Maryanka ve kapının öbür yanından duyduğu öpüşme sesi gelince, Lukaşka'ya acıdı, eğitim görmemiş olmasına üzüldü. Bu nasıl bir saçmalık ve sersemlik, diye düşündü. Adam başka birini öldürüyor ve dünyadaki en harika işi yapmışçasına seviniyor, mutlu oluyor. Bunda öyle çok sevinilecek hiçbir şey olmadığını anlamıyor mu? Mutluluğun öldürmede değil, kendini feda etmede yattığını anlamıyor mu?..[6]

Dönüp geriye baktığımızda, Olenin'in düşüncelerinde Yasnaya Polyana'nın barışsever bilgesinin yazarlık kariyerinin ikinci yarısında dünyaya verdiği vaazlara temel oluşturan metinleri duyar gibi olabiliriz. Bunların söz konusu

meselelere ilgisinin bütün ömrüne sindiğine ve sırf orta yaş krizinden sonra ortaya çıkmış bir şey olmadığına dair ipuçları sunduğu doğrudur. Ama bizzat hikâye bağlamında, Lukaşka ve Olenin dengelidir. Sınıflar arasındaki farklılık, Tolstoy'un görebildiği bir şeydir. Marksist eleştirmenlerin doğru biçimde saptadığı üzere, kahramanın kısır düşüncelerine kıyasla, eğitimsiz *narod*'un düpedüz kaba kuvvetinin çok daha güçlü olduğunu görebilir. Olenin'in düşüncelerinin aslında Tolstoy'un kaleminden çıkmış olması durumu değiştirmez. Burada Lenin'in Tolstoy'da çok hayran kaldığı şeyi, kendi sınıfının varsayımlarından ve tutumlarından sıyrılarak, *narod*'un bakışını yansıtma becerisini görürüz. Lenin'in kavradığı gibi, Tolstoy'un belirli bir dönemdeki siyasal tutumlarıyla değil, sanatsal gücüyle alakalıydı bu: hakikati anlatmayı sağlayan güç özel olarak sanatçılarda vardır, çünkü böyle bir nesnellik ancak sanatta mümkündür.

Tolstoy'un bir bakış açısı dayatma kaygısını az taşıdığı eseri *Kazaklar*'dır ve bunun sağlam biyografik sebepleri vardır. *Kazaklar*'ı Tolstoy'un sonraki eserleriyle karşılaştırabilecek bir durumda olmayan dönemin eleştirmenleri içinde, "felsefe yapma"nın romanı bozduğu kanısına varanların sayısı birden fazlaydı. Kont Tolstoy'un kendi kahramanının kafasına hayat hakkında o zekâya ve geçmişe sahip birinin asla taşıyamayacağı bir sürü düşünceyi doldurma uğruna, karakter çizme gereğini bir tarafa bıraktığı söylendi. Bu bakış açısında iki şey dikkatimizi çeker. Evet, Olenin romandaki Kazak tipleri gibi bir karakter değil, bir şifredir. Evet, fikirleri aktaran araçtır. Ama bu kişilik kayması, Tolstoy'un anlatılan olaylardan on yıl sonra vardığı fikirler için bir araç haline getirilmesinden kaynaklanır. Olenin ile 1862'nin Tolstoy'u arasında bir paralellik buluruz. Bütün Tolstoy kahramanları gibi, Olenin de mutluluğu başkaları için yaşamakta bulacağı kanısına varır. İyi bir şey yapmaya fırsat kalmadan ölmemek için Tanrı'ya dua eder; bir insanın öldürmekten keyif almasına şaşırır; cinsel saflık özlemini duyar ve (asıl önemlisi) namuslu kalır. Tolstoy'un Kafkasya'da yaşadıklarından çok farklıdır. Olenin'in (Pierre, Levin ya da *Diriliş*'in Nehlyudov'u gibi) sonraki kahramanlardan ayrıldığı nokta, arayıştan vazgeçmesidir. Sonuçta, Kazaklar arasında geçirdiği sürede duygu yüceliğine ulaşmaz. Sadece kendini biraz daha iyi tanır ve kendine güveni biraz azalır. "Kendine yeni bir hayat sözünü vermedi bir daha. Maryanka'yı eskisinden daha fazla sevdi ve onun sevgisini asla kazanamayacağını anladı."[7]

Ama Olenin hikâyedeki tek karakter değildir. Bazı bakımlardan, en az önemli kişidir. Yeroşka'nın güçlü ve mantık dışı maddiyatçılığına, Olenin'in belli belirsiz "manevi" özlemlerinden daha fazla ağırlık verilir. Aslında, Yeroşka'nın hayatı kabullenişindeki taşkınlık, birçok yönüyle sonraki Tolstoy'a, Olenin'in Schopenhauer tarzı hüznünden daha yakındır.

Kazaklar'a ilişkin Sovyet yorumları, "halk" motifine gayretli vurguyla, ancak yarı yarıya doğrudur. Hikâye bir amacı varsa, o da soylular ahlaki yozluğu karşısında avamın üstünlüğünü göstermekten ziyade, yüce yaratıcı doğanın baskın ve aslında ahlakla alakasız gücünü ortaya koymaktır. Olenin daha önce Yeroşka'yla birlikte bir geyiği ürküttükleri yere yakın koruda yürürken, önce kırda kalmanın imkânsız olduğu hissine kapılır; gün çoktan ısınmıştır ve köpeğiyle birlikte sivrisineklerce sarılmış durumdadır. Derken adeta Hindu bigâneliğiyle, böceklerin onu diri diri yemelerine teslim olur "ve hatta öğleye doğru bu duygu oldukça garip biçimde ona hoş gelir". Ardından son derece "ekolojik" bir fikre varır:

> Sayılamayacak çokluktaki böcekler yaban ortamıyla, zengin bitki örtüsünün acayipliğiyle, koyu renkli yeşillikle, hoş kokulu sıcak havayla, Terek Nehri'nden sızan ve aşağıya sarkmış yaprakların altında şırıldayan çamurlu dereciklerle öylesine uyumluydu ki, daha önce ona korkunç, dayanılmaz görünen ortam artık kesinlikle hoş görünür oldu.[8]

"Sürünen binlerce şey"in görüntüsü karşısında bile mest olan "Yaşlı Gemici" gibi, Olenin de duruma razı olur. Onu insanın sırf kendisi için yaşamasını abes saymaya yönelten şey, doğaya ve onun barındırdığı bütün canlıların dünyasına bakışıdır. Ancak Tolstoy'un kaleme almış olabileceği birkaç sayfada, sivrisinek ısırıklarından rahatsız olma halinden, kendini iyiliğe adama haline geçer. Bu sayfalar *Kazaklar*'daki en güzel bölümlerden biri olmanın yanı sıra, bizzat Tolstoy'u bir insan, bir sanatçı, bir düşünür olarak doğru anlama açısından kilit önem taşır. Daha sonraları da ahlakçı bakış ile "hayatı sadece ahlaki kategorilerin ötesinde değil, düpedüz dışında ele alan kaba biyolojik sav" arasında bir tezat kurmak üzere bu dünyadaki şeyleri mahkûm etmeye her yönelişi cezbedici olacaktır. Ama gereğince anlam verilemeyecek şeylere anlam vermek üzere çizdiğimiz bir ikiliktir bu: Yani, Tolstoy'un bizzat doğanın güçlerini açığa çıkarma ya da açığa çıkarmış gibi görünme yetisi. Üstelik bunu önceki hikâyelerin yanı sıra, sonraki doktrin yazılarında da yapar. Tolstoy'un fikirleri ile hayatı kabullenişi arasındaki bir tezattan ziyade, bir hiyerarşi anlayışı söz konusudur burada. Olenin sivrisineklerce ısırıldığında, doğadaki canlı organizmanın bir parçası olduğunu birdenbire hisseder: Artık bir Rus soylusu veya şu ya da bu ekâbirin akrabası değil, tıpkı geyik ve sivrisinek gibi bir yaratıktır sadece. Tolstoycu değerler ölçeğinde, hayata güç katan bir düşüncedir bu. "İster bir hayvan gibi olayım ister öldüğü zaman üstünde otlar bitecek herhangi bir varlık isterse tek ilahi varlığın parçası olarak tasarlanmış bir kalıptan ibaret, hiçbir şey değişmez. En iyi şekilde yaşamak gerekir." Hayatının ve eserlerinin tutarsızlıklara bağ-

lı yarılmalar taşımadığını ileri sürmeye kalkışırsak, Tolstoy'u tahrif etmiş oluruz; ama bizzat hayat karşısındaki bu tevazu, her varlığın bir ilahi anlam taşıdığı anlayışı, dehasının sürekli karşımıza çıkan niteliklerinden biridir. "Birdenbire, güneş sanki ruhuna ışık saçtı."

Kazaklar'da aşk eğilimini işte bu ışıkta okuruz. Biyografik bakış açısından, ilginç bir durum söz konusudur. Olenin'in bir "geçmiş"inin olduğu çıtlatılır, ama içki sofrası ahbaplarıyla ve kumar borçlarıyla Moskova'da bıraktığı bir geçmiştir bu. Kafkasya'ya vardığı sırada, erdemliliği subay arkadaşlarının ona takıldığı bir konuya dönüşmüştür. Lukaşka pencerelerden girip çıkarken, Maryanka'yla kaçamakların keyfine açıkça varırken ve Yeroşka zamparalıkta günah sayılacak hiçbir yanın olmadığını neşeli bir güvenle belirtirken, Olenin utangaç ve tutuktur. Ara sıra Maryanka'ya kur yapsa da, sırf elini tutmak bile onda kendini suçlayıcı mahcubiyet duyguları uyandırır. Dağları, sisli sabahları ve ormanları sevdiği saflıkla, her güzellikten zevk alamayacağını bilir. Lukaşka'yı aşırı kıskanır. Maryanka'yı sadece hayalinde değil, bütün varlığıyla sever. Ama sonunda oradan çekip gitmek üzere arabasıyla geçerken, genç kadın dönüp ona bakmaz bile.

Hikâyenin önceki bir versiyonunda, Lukaşka dağlara sığınarak, Maryanka'yı Olenin'le evlenmesi için serbest bırakır ve bu evlilik gerçekleşir. Tolstoy'un güncesinde romana temel oluşturan pasajlardaki tezatlar daha da çarpıcıdır. Yeroşka besbelli ki Tolstoy'un yaşlı dostu olan ve ona bu kitabı yazma fikrini veren Yepişka'dır. Doğanın güzellikleri karşısında esriklik, iyi insan olma arzusu, sığ kent yaşamından tiksinme, Kazak göreneklerine, kıyafetlerine ve diline romantik düşkünlük, ikisinin de ortak özellikleridir. Her ne kadar biri aslan, diğeri geyik yavrusu karakterli olsa da, iki subay adayı Lev Nikolayeviç ve Olenin arasında da bariz bir örtüşme vardır. Ama aslan gerçek hayatta vurduğu yabandomuzlarına yakın sayıda Kafkas kadınını yatağa attı ve orada kaldığı yılın ikinci yarısını frengi şüphesiyle tedavi altına alınan bir subay adayı olarak geçirdi.

Bir başka deyişle, *Kazaklar* son versiyonuyla, geçmişi aklamaya dönük bir uğraştı. Tolstoy romanını bitirdiği sırada, olayları anlatış şeklinin ne ölçüde doğru olduğunu merak etmeye başlamış olsa gerek. Roman, günceden çok daha canlıdır. Olayları çarpıtma hilesinin işe yaradığı durumlarda, sanat Tolstoy'a daha karanlık anılarıyla başa çıkmanın son derece tatmin edici bir yöntemini sağladı. Ama gerçekte nasıl davrandığını ve nasıl biri olabileceğini hatırlatan unsurlarıyla, günceyi bir tarafa atamazdı ya da yok edemezdi. Öylece kalmasını istedi. Güncesini saplantılı biçimde yeniden okuması belki de eski bir yarayı kaşımaktan ziyade bu merakı gidermek içindi. Onu kimi zaman böylesine güçlü etkileyen ve vicdan denen bu şey neyin nesiydi? Maddi dünyayla arasının rahat olmamasının, yaşanan şeylere Yepişka gibi

uyum sağlayamamasının bir belirtisiydi bu kısmen. Başının üstünde otların bitmesinden önce, bu güçlüğü gidermenin özlemi içindeydi. Sanatında mizacının çeşitli yanlarını parselleyerek farklı karakterlere büründürmeyi başarabildi. Ama hayatta masumiyet özleminin efkârıyla yanıp tutuştu. Evlenme vakti geldiğinde, sevdiği kişiye yıkanmış, lekesiz bir benlik sunma isteğiyle doluydu. Öte yandan, tam da masum biri olmadığını ve zifaf odasına pek de Olenin'inki kadar masum olmayan bir bedeni götüreceğini bilmesinden dolayı, evliliğe korkuyla bakan biriydi.

• • •

Tolstoy üç yıl önce, 1 Ocak 1859'da güncesine, "Bu yıl evlenmeliyim, yoksa bu iş hiç olmayacak" diye yazmıştı. On iki ay geçtiğinde ise hâlâ bekârdı. Kız kardeşinin kuzeni Valeryan'la mutsuz evliliği ve erkek kardeşi Sergey'in evlenmeyip avare bir yaşam sürdürme kararı göz önünde tutulunca, Tolstoy'un evliliğe böylesine ivedi gerek duyması şaşırtıcı bir durumdur. Toplumla pek içli dışlı olduğu söylenemezdi. Moskova'ya ya da St. Petersburg'a ziyaretleri akrabalarını, eski dostlarını ya da evlilik konusundaki tutumları burjuva standartlarına göre gevşek, aykırı olan yazarları ve aydınları görmek içindi. Heyecanlı maceralardan geri kaldığı ya da kadınlarla yatma fırsatı bulamadığı da pek söylenemezdi. Geçmişte şair Tyutçev'in kızına, dostu Lvov'un kızlarından birine ve başka bir dizi kıza izdivaç teklifinde bulunmayı aklından geçirmişti. Tyutçev'in kızı Yekaterina'nın teklifi kabul edeceği kanısına varmakla birlikte, bunu ateşliliğinden ziyade uysallığına bağladı. "Beni itaatkâr soğuklukla kabul edecekti."

St. Petersburg'daki alaycı dostlarından bazılarının *herhalde* sorduğu üzere, "Ne var bunda?" diye sorulabilir. Ama Tolstoy bir eşte daha fazlasını arayan biriydi. Görünüşe bakılırsa, aradığı şey aşktı, üstelik ona çocukluğundaki masumiyetini tekrar kazandıracak aklayıcı bir aşk. Öte yandan, Tyutçeva'da bulduğu kusura bakılırsa, son derece yüklü erotik eğilimlerini paylaşacak birinin peşindeydi.

Böyle birini malikânesindeki 23 yaşında ve evli bir köylü olan Aksinya Bazıkina'nın şahsında buldu; onunla 1858'den itibaren tutkulu ve uzun süreli bir yasak aşkın keyfini yaşadı. "Hayatımda hiç olmadığım kadar âşığım" diye yazdı o ilk yaz. "Çok sevimli. [...] Bugün büyük koruda. Aptalın tekiyim. Bir hayvan. Boynu güneşten kızarmış durumda."[9] Rus toprak sahiplerinin köylüleriyle cinsel ilişkiye girmeleri çok olağan görülürdü. Tolstoy'un babasının en az bir gayrimeşru köylü çocuğu vardı; büyüdüğünde onu Yasnaya Polyana'da arabacı yapmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla, bizim Tolstoy'un Aksinya'ya karşı duyguları şehvet ötesindeydi. İzleyen yıllarda başkalarıyla şehvet parlamaları

oldu; ama Aksinya farklıydı. Bir yıl sonra, Lvov kızlarının çekiciliğini de tartması açısından kendi içinde çelişkili bir paragrafta, "Aksinya'yı *yalnızken* görmeye devam ediyorum" diye yazdı. Nitekim 1860'ta yurtdışına gitmeden önce, sabahın beşinde uyanmış ve onu köyde aramaya çıkmıştı. "Onu bulmak için etrafa bakındım. Bu artık bir erkek geyiğin kızışması değil, bir kocanın karısına yönelik duyguları."[10]

Tolstoy'un okulunu kurduğu ve pedagoji şevkinin yoğun olduğu sırada, Aksinya ona en az bir öğrenci sunmuştu. Timofey adlı bu çocuk büyüdüğü zaman (1820'lerde Yasnaya Polyana'daki durumun tam bir tekrarıyla) Tolstoy'un meşru oğullarından birinin arabacısı olacaktı.

Aksinya muhtemelen okuma yazma bilmediği ve (Tolstoy'un müstakbel karısının aksine) içini döküp duygularını anlatma becerisinden kesinlikle yoksun olduğu için, neler hissettiğini bilmiyoruz. Tolstoy ondan olan ilk oğlunun dünyaya geldiği sırada, Moskova'da meşru bir izdivaca imza atmıştı.

Bu iş 1862 yazının sonunda oldu. Bers ailesi Tolstoy'un olası eş için yokladığı çevrelere dönük ilgisinde bir süredir özel bir yere sahipti. Yaşlı Bers tam da onun romanlarında çok güzel tasvir ettiği Peder Rostov ya da Stiva gibi bir adamdı; zevkine düşkün, cana yakın ve dünyayla barışıktı. Hatırlanacağı üzere, geçmişte Turgenyev'in annesiyle aşk yaşamıştı. Olay ünlü yazarın içinde hâlâ bir dertti ve ona azap çektirmekten haz alan Tolstoy gibi biri için, Bers konağı uğramak açısından cazip bir yerdi. Yaşlı Bers bir saray doktoruydu ve Moskova'daki konağı Kremlin'in içindeydi. Ondan çok daha genç olan karısı, Tolstoy'dan sadece bir buçuk yaş büyüktü ve (daha sonraki gelişmeleri herhalde *bir ölçüde* açıklayıcı bir durum olarak) çocukluktan tanıdığı biri olmanın ötesinde, hayal gücü aracılığıyla *Çocukluk*, *İlkgençlik* ve *Gençlik* dizisine katkıda bulunmuştu. Yani, Bers'in karısı Tolstoy'un bir ergenlik öncesi kıskançlık nöbetinde balkondan aşağıya attığı çocukluk arkadaşı Lyubov Aleksandrovna İslavina'nın ta kendisiydi. Ağabeyinin âşık olduğu o küçük kıza *Çocukluk* romanının masum anlatıcısı da tutkundu. Lyubov daha sonraları Tolstoy'un kız kardeşi Marya'nın en yakın dostlarından biri olmaya devam etti. Tolstoy'a göre, Kazan kerhanesindeki utanç verici sahneden, cinsel ilişki, gözyaşları ve belsoğukluğu faslından önce tanıştığı aşk söz konusuydu burada. Ayrıca Tolstoy'un gönlünde hep heyecan uyandırmış bir şey, sağlam, tutarlı ve görünüşte taşkınca düşkünlükle kenetlenmiş bir aile vardı. Sıkça söylendiği gibi, *Savaş ve Barış*'ın Rostov sahnelerinde Bers ailesini anlattığı doğruysa, onun için bu insanların taşıdığı çekiciliği bir ölçüde sezebiliriz. Geçmişi Copperfield havasına sokmak yeterli değildi. Aklanma yolunu bulması, gerekirse doğumunun öncesine kadar geriye gitmesi ve sicilinin temiz olduğunu ilan etmesi şarttı. Bu sağlıklı, mutlu insanlar ona bunu yapma şansını sağladılar.

Tolstoy'un evleneceği kadının ilk tanışmalarında henüz 12 yaşına varmamış olması önemli olabilir.[11] Tarih 1856'ydı. Kırım Savaşı'ndan yeni dönen Tolstoy, Moskova'nın 13 km kadar dışındaki Pokrovskoye yazlık ikametgâhlarında kalan Berslere uğramıştı.

Savaş sırasında bestelediği söylenen yurtseverlik şarkılarından "Sekiz Eylül"ü öğretmesini rica etmeleri üzerine, henüz on yaşındaki müstakbel baldızı Tatyana Andreyevna'yla piyanonun başına geçip düet yapmıştı. Ardından piyano taburesini kızların amcasına bırakmış ve onun Chopin'den valslar, mazurkalara çaldığı sırada, kızların annesine fısıltıyla şunu söylemişti: "Ah, Lyubov Aleksandrovna, gençken bu ezgiler eşliğinde nasıl dans ettiğimizi hatırlıyor musun?" Tatyana Bers hatıratında o akşamı anarken, olayı yanlış yorumlayarak, geçmişte annesi ile konukları arasında bir aşk sıcaklığı yaşandığını sanacaktı. Oysa cümledeki en önemli kısım "gençken" ibaresidir ve bunu 29 yaşındaki bir erkek, 30'unu pek geçmemiş bir kadına söylemektedir. Kastettiği şey "sen gençken" olmalıydı, çünkü güncesinde Lyubov Aleksandrovna'nın "berbat, kel ve cılız" olduğunu belirtecekti. Küçük kızları ise onda, şehvetin ve çocukluk masumiyetine dönük özlemin karışımı tuhaf duyguyu, *David Copperfield*'in çok tutulmasında büyük bir payı olan duyguyu uyandırdı. Nitekim 1850'lerin ikinci yarısından itibaren, başka birçok kızın yanı sıra Bers kızlarına da göz koyacaktı; ama annelerinin *Çocukluk*, *İlkgençlik* ve *Gençlik* dizisinde anlattığı kendi hayali geçmişiyle bağı muhtemelen önemlidir. Tolstoy'un kurmaca eserlerinin istediği hayat tarzını bir ölçüde yansıttığını söylemek pek abartılı sayılmaz. Burada basit anlamıyla bir otobiyografi söz konusu değildir, tabii otobiyografi kelimesinin basit bir anlamı varsa ve bir otobiyografi yazarının hakikat anlatmayı bildiği ya da istediği söylenebilirse. Olayların kişi için katlanılabilir hale gelecek şekilde düzenlendiği kurmaca çok daha önemli bir şeydir. Bu çapraşık sürece Bers kızları da ister istemez girdi. Ne kadar kavgacı olduğu ve karısıyla ilişkisinin ne kadar fırtınalı geçtiği göz önünde tutulduğunda, Tolstoy'un en dikkat çekici yönlerinden biri, bir bütün olarak Bers ailesiyle ilişkisinin nispi istikrarıdır. Evlilik açısından bakılınca, aile Tolstoy'dan daha mutlu değildi. Yaşlı doktor namlı bir zamparaydı ve karısını sıkça aldatırdı. Kızlarının evlilikleri oldukça kötü geçti. Yelizaveta'nın ilk evliliği boşanmayla son buldu ve küçük Tatyana kuzeni Kuzminski'yle çok mutlu olamadı. Ama Tolstoy'un gözünde, Bersler her zaman aile saadetinin bir imgesi olarak kaldı. Anne babanın sağ olmasından dolayı, aile fertleri Yasnaya Polyana'daki Tolstoylara kıyasla daha makul tavırlıydı ve birbirlerine daha bağlıydı. Dahası, Tolstoy onları sevdi. Örneğin, kayınbiraderlerinin en azından biriyle yakın dost olacaktı.

Evliliğin yaklaşmasıyla birlikte, iki soru gündeme geldi. Birincisi, evlenmesinin doğru olup olmadığıydı. İkincisi, bir Bers kızıyla evlenecekse,

Yelizaveta, Sofya ve Tatyana üçlüsünden hangisinin uygun olacağıydı. 1862 başında iki sorunun da cevabı son derece belirsizdi. Diğer kızlardan biriyle evlenmeye ya da âşık olduğu kadınla, yani Aksinya'yla düzensiz bir hayatı seçmeye aynı ölçüde yakındı. Derken 1862 yazında, başına gelen garip dış olaylardan biri, Tolstoy'u fevri davranmaya yöneltti.

• • •

Elinizdeki kitap esas olarak bir romancının, ama eserleri kişiliğinden bağımsız olmayan bir romancının hikâyesidir. Sanatı gergin ve çözülemez üç ilişkiden doğmuş büyük bir dehanın tarihidir: Tanrı'yla ilişkisi, kadınlarla ilişkisi ve Rusya'yla ilişkisi. Her üç durumda da ilişkiler fırtınalıydı, çelişkilerle doluydu. Bunlar aşk-nefret ilişkileriydi ve bazen nefreti aşktan ayırt etmek oldukça zordu. Hikâyenin gelişiminde bu aşk-nefret ilişkilerinin en önemlisinin, Tanrı'ya dönük aşk-nefret gibi göründüğü birkaç evre olacaktır. Tolstoy'un biyografisini yazanların çoğu, Tolstoy çiftinin Borodino tarzı 40 yıllık bombardıman şeklindeki evliliğini belgeleyen güncelerin ve mektupların bolluğundan kaynaklanan bir itkiyle buna yoğunlaşırlar. Karısıyla ilişkisi asla göz ardı edilemez ama Rusya'yla ilişkisini göz ardı etmek de hata olur. Rusya konusundaki tavrı sırf tuhaf bir konuşma tarzıyla sınırlı kalmadığı gibi, sadece duygusal bir meseleden ibaret değildir. Eğer yaşlı Prens Volkonski, yani Tolstoy'un dedesi İmparator Pavel'le kavga etmeseydi, Tolstoy'un babası *halatnost*'a çok kapılmasaydı, her şey sadece biraz farklı olsaydı, Tolstoy kardeşler ülkede büyük nüfuz sahibi olurlardı. Kuzenleri Dmitri eğitim bakanı ve Kutsal Meclis üst-vekiliydi. Bir başka kuzenleri Aleksandra her gün saraydaydı. İkisinin de büyük ailelerle ve nüfuzlu adamlarla yakın ilişkileri vardı; ama bir dizi tesadüf ve kendi karakterlerindeki esrar, Tolstoy kardeşlere farklı bir kader biçti. Marya Nikolayevna sarayda bir nedime olmak yerine, dile düşen kusurlu evliliğine son verdikten sonra, en aykırı romantik maceraların peşine düştü. Sergey görenekleri pek takmayan ve hayatta başarılı olma arzusunu da pek taşımayan biriydi. Lev Nikolayeviç'e gelince, kariyerinin doğru noktasında sınavları geçmiş ve bürokraside "hizmet"i sevimsiz bir seçenek haline getiren bir yaşam tarzına alışmamış olması halinde bile, yetkili bir makama ulaşmaktan çok uzaktı. Oysa kesinlikle sezdiği üzere, yaradılış itibarıyla önderlik etmeye yatkındı; işler farklı şekilde gelişmiş olsaydı, yani Tolstoy'un kişisel ve ulusal tarihinde o kadar çok keşke durumu ortaya çıkmasaydı, sadece kendi küçük Yasnaya krallığının değil, daha geniş bir alanın bir yasa koyucusu olacaktı.

Tolstoy'un kişisel mitolojisi açısından, ergenlik çağında cinsel arzunun uyanmasıyla hayat ters gitmeye başladı. Ulusal efsane açısından ise onun

ve çoğu aydın aristokratın kanaatine göre, masumiyeti yitirme Dekabrist Ayaklanması'yla ortaya çıktı.

Tolstoy da 1856'da bir roman için olası tema olarak, Dekabristler üzerine düşünmeye başlamıştı ve 1860-1861'de bu temaya döndü.[12] *Kazaklar* romanını 1862'de tamamlamasından sonra, aşağı yukarı Bers kızlarının ilgisini çekmeye başladığı sıralarda Dekabristler tekrar aklına takıldı.[13]

Tasarladığı hikâye bir Dekabrist sürgünün 1856'da Sibirya'dan Rusya'ya dönüşüyle ilgiliydi. Bilinçli olsun ya da olmasın, besbelli ki ilham kaynağı genç bir eski muharip olarak Kırım'dan dönüşündeki kendi duygularıydı. Nasıl bir Rusya'ya dönüyordu acaba? Ama aklının üretken kapsayıcılığıyla, geri dönen kahraman tipini Rusya'nın tamamına bakmak için bir araç olarak kullanmak istedi. Artık epeyce yaşlanmış kahramanı, imparatorluğun denetim altında tutulmasını sağlayan despotça ve otokratik tarzı, olgun ve evli bir adam olarak değiştirmeye çalıştığı 1825'teki günlere dönüp bakacaktı.

Derken, Tolstoy bu adamı anlamak için, geçmişini daha da geriye doğru izlemek gerektiğini kavradı: Napoléon dönemi ve 1812 seferi.

> Böylece çoğu okuruma belki garip görünecek ama yargılarına değer verdiğim kişilerce anlaşılır bulunacağına güvendiğim bir duygunun özendirmesiyle, üçüncü kez geçmişte daha geriye doğru gittim. Bu duyguyu tarif edebilecek tek kelime utançtır; Napoléon ve ordusu karşısındaki zaferlerimizin hikâyesini, kendi felaketlerimize, kendi rezilliklerimize değinmeksizin anlatmaktan utandım. 1812 yılına dair birçok yurtseverce anlatımı kim gizli utanç duymadan okuyabilir?..[14]

Tolstoy'un hayal gücünde, Dekabrist Ayaklanması Rusya'yı suçluluğundan, utancından kurtarmaya dönük belki en büyük girişimdi. Otokrasi ise yöntemlerini ya da izledikleri yolu beğenmediği garip genç aristokratlara ilişkin farklı bir görüşe sahipti. I. Nikolay (sonraki dönemde Çeka ya da KGB gibi çeşitli adlar altında Rus yaşamının çok çarpıcı bir süsü olacak) mahut Üçüncü Kısım'ı kurmuştu. "Liberal" II. Aleksandr bu yapıyı ortadan kaldıracak hiçbir adım atmamıştı. Herzen'i sürgüne gönderecek delilleri toplayan, Gogol'ü anma yazısındaki tek bir patavatsız ibare yüzünden Turgenyev'i ev hapsine alan ve Tolstoy'u gözetim altında tutan o yapının adamlarıydı.

Tolstoy, sansürün *Sivastopol* dizisinin son hikâyesine itiraz etmesinden beri, ona düşman kesildiklerinin farkındaydı. Şimdi de eğitim uğraşlarından endişe duymaya başlamışlardı. Yasnaya Polyana'da kurduğuna benzer bağımsız okullar, 1861'in yeni yasalarına göre yasaktı.

İşe aldığı öğretmenlerden biri üniversitede okurken, din karşıtı broşürleri basıp dağıttığı kuşkusuyla gözaltına alınmıştı. Üçüncü Kısım'ın bilgi almak için başvurduğu Tula polisi, bula bula Kont Tolstoy'un "hovarda"lığına dair

müstehcen söylentileri sundu. Hiç kuşkusuz, Aksinya'nın adı özenle bir polis dosyasına işlendi.

Polis 1862 yazına kadar harekete geçmedi. Veremli ağabeyi Nikolay'ın hayaletini bir türlü aklından söküp atamayan Tolstoy, yakalandığı bir öksürük nöbeti yüzünden endişelenince dinlenmek üzere Samara'nın Başkırt bölgesine gitmişti. Yasnaya Polyana'da işlerin idaresini halası Tatyana'ya (Tante Toinette) ve kız kardeşi Marya'ya bırakmıştı. Başında Üçüncü Kısım subaylarından Albay Durnovo'nun bulunduğu bir polis ekibi 6 Temmuz'un şafak vaktinde Yasnaya Polyana'ya baskın düzenledi. Dehşet saçan bir havayla konakta kapsamlı bir aramaya girişerek, bütün çekmeceleri ve dolapları altüst ettiler. Rus kadın yazar Nadejda Mandelştam daha sonraları Çeka'nın 13 Mayıs 1934'te dairesine yaptığı baskını şöyle anlatır: "Küçücük sakin dairelerimize sanki haydut inlerine ya da maskeli devrimcilerin dinamit imal ettiği ve silahlı direniş hazırlığı yaptığı gizli laboratuvarlara baskın düzenliyormuş gibi, kapıları kırarak dalarlardı."[15] Tolstoy'un halası ve kız kardeşi de polislerin konağı karman çorman edişini izlerken, benzer duygulara kapılmış olsalar gerek. Polislere konakta kışkırtıcı edebiyat ürünlerini basan gizli bir matbaanın bulunduğu söylenmişti. Herzen'in *Kolokol* ("Çan") dergisinin bir nüshasını bulmaları, meraklarını ve kuşkularını daha da artırdı. Konaktaki her çekmecenin, masanın ve dolabın altüst edilmesinden sonra, içlerinden biri (tam da polis aklının işleyiş şekliyle) parktaki küçük havuzda ilginç birtakım şeylerin olması gerektiği kanısına vardı. Etraflıca bir dip tarama işleminin sonunda sadece ot, çamur ve balık bulundu.

Tolstoy küçük krallığının bu hödüklerce istila edilmesine, halasının ve kız kardeşinin ürkütülmesine çok öfkelendi. Böyle işlere izin veren hükümetin kendi ailesinin ve çevresinin mensuplarından oluştuğu aklına geldikçe dehşete düştü. St. Petersburg'daki kuzeni Aleksandra'ya şu hiddetli sözleri yazdı:

> Ne iyi dostların varmış! [...] Bu dostlardan biri olan pis bir albay, ancak ölümümden önce, bana en yakın kişiye emanet etmeyi düşündüğüm bütün mektuplarımı ve güncelerimi okumuş; her ne pahasına olursa olsun, dünyadan gizli tutmak istediğim yazışmalarımı baştan sona okuyup incelemiş ve *kuşku verici* hiçbir şey bulamadığını itiraf ederek çekip gitmiş. [...] Burada olmayışım gerek benim için gerek dostun için talihli bir durum. Yoksa onu gebertirdim. Güzel! Harika! Hükümetinin dostlar edinme şekli buymuş demek. Siyasal tutumumu hatırlayacak olursan, her zaman ve özellikle de okul tutkunluğumdan beri, hükümete karşı tamamen kayıtsız, bütün kalbimle hor gördüğüm şimdiki liberallere karşı daha da kayıtsız olduğumu bileceksindir. Şimdi bunu söyleyemem artık. O kıymetli hükümete karşı içimde burukluk ve tiksinti, neredeyse nefret var...[16]

Esasen, özel bir malikânede yaşayan ve maddi bağımsızlığı olan bir kişinin en büyük imtiyazı sayılacak kayıtsızlığı geliştirmek için elinden geleni yapmakla birlikte, Tolstoy'un siyasal tutumu bu olaydan sonra hiç değişmedi. Aleksandra'ya sevgisi sürdü; nefret ettiği ve kötülediği sınıf ve hükümet için de onun aracılığıyla aynı duyguyu beslemekten geri kalmadı. Takındığı tutumlarda hiçbir şey, görünmesini istediği kadar basit değildi. Hükümetin de ona karşı tutumu basit olmaktan uzaktı. Üç imparatorun dönemi boyunca, yazılarıyla hoşnutsuzluk uyandırma gücünden dolayı, ona hep sakınganlıkla ve korkuyla bakıldı. Ama dehasına her zaman duyulan hayranlığın yanı sıra, bir ailede ele avuca sığmaz bir amcaya karşı takınılan bir anlayışlı hoşgörü damarı da söz konusuydu. Tolstoy "içlerinden biri"ydi.

Polis baskınına öfkeli tepkisinde, albayın özel mektuplarını ve güncelerini okumuş olmasını özellikle içerlenecek bir husus olarak belirlemesi ilginçtir. Bu belgelerin ileride ona en yakın bir kişi tarafından okunması fikri çoktan kafasında oluşmuştu. Yazışmalar hiç kimse tarafından okunmamalarını sahiden isteyeceği ölçüde özel idiyse, her mektubun bir değil, iki nüshasını tutmuş olması gariptir. Peki, ileride günceleri kim okuyacaktı? Temmuzda Aleksandra'ya mektubunda, ölümüne kadar gizli kalmaları gerektiğini ısrarla belirttiği bu belgeleri, sadece birkaç hafta sonra 18 yaşındaki bir kızın eline tutuşturuverdi.

• • •

Lyubov Aleksandrovna'nın konuya bizzat el koymamış olması halinde, Tolstoy'un Bers ailesindeki kızlardan biriyle evlenmiş olacağı ihtimali oldukça yüksektir. Yasnaya Polyana'ya polis baskınından bir ay sonra, Bers baskını yaşandı. Lyubov Aleksandrovna her üç kızını, babasının Yasnaya Polyana'ya 55 km kadar uzaktaki İvitsi malikânesine götürdü. Bir akşam güya Marya Nikolayevna'yı görmek üzere, hep birlikte Tolstoy konağına uğradılar. Anne önceki yıl en büyük kızını evlendirmeye öncelik verdiğini açık seçik belirtmişti. Yelizaveta o sırada yirmisine varmak üzereydi. Fikrin ortaya çıktığı önceki yıl, Tolstoy güncesine, "Gözüm Liza'yla evlenmeyi kesmiyor" notunu düşmüştü. Tasarının farkında olduğu 1862 yazındaki şu sözlerinden belliydi: "Liza beni tavlamayı gayet kafasına koymuş görünüyor. Tanrım! Eğer karım olursa, bir güzel mutsuz olacak."[17] Sonunda onunla evlenen kızın herhalde sıkça okuduğu meşum sözlerdi bunlar.

Sorun aslında *en küçük* kız Tatyana'yı tercih etmesiydi. Tatyana ancak 16 yaşında olmasına karşın, şair Fet'in Bers ailesinin çok çarpıcı bir özelliği olarak gördüğü canlılığa bolca sahipti. ("Annelerinin dikkatli gözetimine ve kusursuz edepliliklerine rağmen, hepsinde Fransızların *du chien* ['kuyruk

sallayıcı'] dediği çekici vasıf vardı.") "Afacan Tatyançik" diye anılırdı. Tutkulu, coşkulu, bencil kişiliğiyle Tolstoy'un kurmaca eserlerinde sıkça işlediği ve sevdiği mizaca sahipti: *Hayat* doluydu.

Yasnaya Polyana'ya Bers baskınından sonra, Tolstoy kızları tartacak yeni fırsatlar bulmasını isteyen Lyubov Aleksandrovna tarafından İvitsi'ye davet edildi. Bir araya geldikleri yer Dr. Bers'in değil, yaşlı Aleksandr İslenev'in, bir başka deyişle *Çocukluk* romanındaki babanın konağıydı. Böylece hafıza ve arzu, hayat ve sanat garip biçimde kesişti. Kont Tolstoy'un ziyaretleri, kızlar arasında gittikçe artan bir heyecan uyandırdı. Her şey çok yerindeydi; müziğin ve hoşbeşin ötesine geçen pek bir şey yoktu. Ama böyle bir ziyaretten sonra, Tatyana'yı bir kenara çeken Olga Teyze, "Liza bana Lev Nikolayeviç'in onunla evlenme niyetinde olduğunu söylerken, gözlerim niçin bana farklı bir şey anlatıyor?" diyerek ağzını yokladı.

Kızların Moskova'ya dönüşünden önceki gece İvitsi'de, Tolstoy'un daha sonra *Anna Karenina*'da Levin'in Kiti'ye evlilik teklifiyle efsaneleştireceği romantik sahne yaşandı. Liza'nın güzel mahzunluğuna ve küçük Tatyançik'in canlılığına karşın, Tolstoy kaçınılmaz bir çekimle ortanca kız Sofya'ya yakınlık duydu. Onu "sade ve kaba" ama "ilginç" buldu. Besbelli ki, aralarında güçlü bir cinsel çekim vardı. Ama daha önemlisi, Sofya'yla cilveleşmeyi kendisinin ve Liza'nın etrafında örülen ağdan kurtulmanın bir yolu olarak gördü. Niyeti Liza'yla evlenmek değil, Sofya'yla yatağa girmekti. Kabaca belirtmek gerekirse, İvitsi'de o son akşam durum böyleydi.

Oldukça kalabalık bir parti vardı. Birileri piyano çalıyordu. Tolstoy arada bir sohbet etme fırsatını bulduğu Sofya'nın "Niye dans etmiyorsun?" diye sorması üzerine, "Ya, yaşım dansa kalkmaya pek uygun değil" dedi. Parti sürerken, odalara kurulmuş çeşitli masalarda iskambil oynayan yaşça büyük konuklar sonunda gitmek üzere ayaklandılar. Dansın durması üzerine, Lyubov Aleksandrovna kızlarının yataklarına çekilmeleri için ısrar etti. Gerisini bizzat Sofya Andreyevna'nın ağzından aktarmak yerinde olur:

• • •

Tam kapıya yönelirken, Lev Nikolayeviç bana seslendi.
"Bekle biraz, Sofya Andreyevna."
"Ne oldu?"
"Yazacağım şeyi okur musun?"
"Peki."
"Sadece başharfleri yazacağım. Kelimeleri tahmin etmen gerekecek."
"Bunu nasıl yapabilirim? İmkânsız! Neyse, bir yaz bakalım."
Oyun masasında çetelenin tutulduğu tahtayı sildi ve eline bir tebeşir parçası

alıp yazmaya başladı. İkimiz de çok ciddi ve heyecanlıydık. Kocaman kırmızı elini izledim ve bütün gücümle yoğunlaşarak, tebeşir parçasına ve onu tutan ele odaklandım. Ağzımızdan hiçbir söz çıkmadı.

's.g. & m.a.b.y. & m.v.a.o.c.b.h."

"Senim gençliğin ve mutluluğa açlığın bana yaşımı ve mutluluk vermekten aciz oluşumu capcanlı biçimde hatırlatıyor," diye yüksek sesle çözdüm bunu. Kalbim küt küt atıyor, şakaklarım zonkluyor, yüzüm alı al moru mor oluyordu. Her türlü zaman ve gerçeklik duygusunun ötesindeydim; o anda her şeyi yapabileceğimi, her şeyi anlayabileceğimi, hayal edilemeyeni hayal edebileceğimi hissettim.

"O halde, devam edelim," dedi Lev Nikolayeviç ve bir kez daha yazmaya başladı.

'a.a.L.a.i.h.y.f.k.d.s. & k.k.T.b.k."

"Ailen ablan Liza'yla aramdaki ilişki hakkında yanlış fikre kapılmış durumda. Sen ve kız kardeşin Taneçka beni korumalısınız." Başharfleri çarçabuk ve hiç duraksamadan söktüm.

Lev Nikolayeviç hiç şaşırmadı bile; her şey ona gayet doğal geldi her nedense. Coşkumuz öylesine büyüktü ki, havalarda uçacak haldeydik ve hiçbir şeyin bizi şaşırtması mümkün değildi.

Derken, annemin sinirli bir şekilde beni yatak odasına çağırdığını işittik. Alelacele birbirimize iyi geceler diledik, mumları söndürdük ve oradan çıktık.

Üst kattaki dolabımın arkasındaki küçük bir mum kütüğünü yaktım, döşemeye oturdum, defterimi tahta iskemleye koydum ve güncemi yazmaya başladım. Lev Nikolayeviç'in bana başharflerini verdiği sözleri oraya geçirdim ve aramızda büyük öneme sahip bir şeyin, önüne geçemediğimiz bir şeyin geçtiğinin farkına belli belirsiz vardım.[18]

Olayın nasıl geliştiğini ve son bulduğunu bilmeksizin, o zamana kadarki bütün yönlerini biliyor olsaydık dahi, Tolstoy'un daha sonra ne yaptığını kestiremezdik. Onu ne kadar çok tanırsak, tahmin yürütme şansımız da o ölçüde azalır. Diyelim ki, her şeyi, sırf güncelerin, mektupların, romanların sunduğu (ve tanım gereği güvenilmez olan) ipuçlarını değil ama her şeyi biliyoruz. Diyelim ki, Tanrı'ya mahsus bir göz, o yaz Tolstoy'un gönlünden geçen her şeyi görmemizi sağlasın. Sonraki aşama yine de şaşırtıcı olurdu.

Tebeşir ve harfler olayı, Sofya Andreyevna için son derece önemliydi. Daha önce Tolstoy'a yarı yarıya âşık idiyse, artık sırılsıklam âşıktı. Bütün görüşleri baştan aşağı tutarsız olan ve taparcasına sevdiği çirkin, huysuz ve yaşça büyük bir adamla ilgili bir hikâye karalamaya başladı. Gerek Tolstoy'un gerek karısının zamanla inanır hale geldiği başharfler ve tebeşir olayının asla doğru olamayacağını anlamak için, şöyle bir durup düşünmek yeterlidir. Sofya Andreyevna'nın ileri sürdüğü düzeyde telepati gücüne sahip

bir çapraz bulmaca çözücüsü ya da şifreli yazı uzmanı görülmüş değildir. Güncelerinde sıkça olduğu gibi, olup bitenleri görmemizi sağlar, hem de bizzat görmemişken.

Tolstoy zor bir durumdaydı. Liza'yla evlenmeye istekli olmadığı gibi, evlenmeyi isteyip istemediğine bile emin değildi. Ama Sofya'ya karşı, geçmişte en az 40 kadına karşı duyduğu ani bir ilgi taşkınlığına kapıldı: Onu evlilik bağından kurtarabilecek bir duyguydu bu.

Hepsinin Moskova'ya dönme zamanı geldiğinde, Tolstoy içinden gelen dürtüyle, Bers kızlarının da bulunduğu arabaya bindi. Bu içeride dört, dışarıda iki koltuğu olan bir arabaydı. Bayan Bers, Tolstoy'un kız kardeşi Marya, Yelizaveta ve en küçük erkek kardeşi Volodya içeride otururken, Tolstoy ve Sofya birbirlerine yaslanmış ve battaniyelerle sarınmış halde dışarıda oturdular. Araba ağır bir ilerleyişle, gecenin içinde Tula'dan yola çıktı. Moskova'dan önceki son aktarma durağında, Yelizaveta arabanın içini boğucu bulduğunu ve Kont'un yanında dışarıda oturmak istediğini imalı bir havada belirtti. "Ya, öyle mi?" dedi Kont patavatsızca. "Ama dışarıda oturma sırası kesinlikle Sofya Andreyevna'da."

Sofya için yolculuğun mühim noktası buydu. Başka herkes için ise asıl dram, Tolstoy'un kız kardeşinin durumuydu elbette. Bir yıldan beri İsveçli bir vikont olan Victor-Hector de Kleen'in sevgilisiydi ve evliliği bitmişti. Kendi kanaatince dönmemek üzere yurtdışına gitmek üzereydi. Bu olay erkek kardeşinin ve eski dostu Lyubov Aleksandrovna'nın kafasında, arabada kimin kiminle yan yana oturacağından daha ağırlıklı yer tutmaktaydı muhtemelen.

Moskova'ya dönüşten sonra, Tolstoy ağustosun son haftasında Sofya'yı daha az ve kamu işlerini daha çok düşünür durumda buldu kendini. Yasnaya'ya yapılan yedi hafta önceki polis baskınını şikâyet etmek üzere, imparatora uzun bir protesto mektubu yazıp gönderdi. Katkov çiftiyle akşam yemeği yedi. ("Sürekli tartıştıkları konu, Rusya için neyin iyi olacağı.") Otuz dördüncü yaş gününden iki gün önce, Berslere davetli olduğu akşam yemeğinde, Sofya ona büyüleyici çirkin adamla ilgili hikâyesini gösterdi. Tolstoy yanına aldığı hikâyeyi yaş gününde okudu ve aslına uygun bir portresinin çizilmiş olmasından etkilendi. O akşam Bers konağına uğramak yerine, gerçekte tercih ettiği seçenekle, Tyutçevlere gidip yemek yedi ve hoşbeş etti. Matmazel Tyutçeva'yla evlenmenin ucundan döndüğü aklına gelince sevindi. "Seni gidi çirkin avanak" dedi kendi kendine, Sofya'nın hikâyesini düşünürken. "Evliliği kafandan at; senin mesleğin farklı ve üstelik bunun için biçilmiş kaftansın."

• • •

Tolstoy 29 Ağustos'ta Dr. Bers'le birlikte, ailenin Pokrovskoye'deki daçasına gitti ve kızların da katıldığı akşam yemeğinden sonra yaşananları güncesine

şu esrarlı ifadeyle not düştü: "Mektubu bana çözdürdü. Utandım, o da öyle." Bunun anlamı nedir? Buradaki "o" hiç kuşkusuz Sofya Andreyevna'dır. O akşamki yemekte Sofya'nın diğer iki talibi Bay Popov ile Bay Polivanov'un da bulunması Tolstoy'da kıskançlık yaratmadı; çünkü onun *kendisini* sevdiğine emindi artık. Peki, çözülmesi gereken şu mektup neyin nesidir? Her ikisinin de anılarında, bir oyun masası tahtasına karalandıktan sonra hatasız ve derhal çözüldüğünü aktardığı şifreli yazı, yani başharfler dizisi olması kesinlikle daha akla yakındır. Çok daha yüksek ihtimal, Tolstoy'un postayla ilettiği mesajın genç kız tarafından anlaşılmaz bulunmuş olmasıdır. Kızın sergilediği bağlılığın onda uyandırdığı "seni gidi domuz" duygusu biraz acıma ve üzüntü yüklüydü.

Bir hafta daha geçti. Tolstoy bir kez daha Tyutçevlere akşam yemeğine gitti. Bu sefer "bilgiççe" sohbetlerini itici buldu. Bir başka akşam sekiz-dokuz yıldır tanıdığı Perfilyev adlı bir arkadaşıyla kafaları çekip sarhoş oldular. Otuzlu yaşların ortalarındaki iki adam da yaşlanıyor oldukları hissine kapıldı. İyice tıkındıktan sonra, yüzleri neredeyse birbirine değecek şekilde ve soluk soluğa yere uzandılar. Tolstoy arkadaşına, Sofya'nın hikâyesindeki itici adamın adıyla "Dublitski" diye hitap ederek, şunu söyledi: "Gençliğin ve şiirselliğin, aşkın ve güzelliğin olduğu yere zorla girme; orayı subay adaylarına bırak, ahbap. [...] Senin mesleğin zırvalık, keşişlik; o yüksek mevkiden diğer insanların aşkına ve saadetine sakince ve sevinçle bakabilirsin..."

Ama ertesi gün tekrar görmeye gittiği Sofya'nın onu "karşı konulamaz bir güçle çektiğini" hissetti. İçinde uyanan tutkuyla başa çıkmak için, öğleden sonra daçadan köye gitti ve Saşa adlı bir köylü kızıyla yattı. Ama bu bir işe yaramadı. Haftanın geri kalan bölümünde, Sofya'ya dönük tutkunun ıstırabıyla kıvrandı. Bir türlü yerinde duramadı. Cimnastik yaptı. Üye olduğu kulüpte yemek yedi. Harekete geçemeyecek ya da konuşamayacak kadar ürkekti. Nihayet 13 Eylül'de kararını verdi: "Yarın uyanır uyanmaz, ya gidip her şeyi söyleyeceğim ya kendimi vuracağım."

Ertesi gün kendini vurmadı. Bunun yerine, Sofya'ya izdivaç teklifi içeren bir mektup yazdı. Mektubu postaya vermeyip cebine koydu ve sonraki 24 saat boyunca aşırı heyecandan kurtulamadı. Tyutçev'leri ziyaret etti. Bers ailesinin dairesine gidip mektubu Sofya'nın eline tutuşturdu ama konuşamadı. Ardından eve dönüp yatağına girdi. Gözüne bir türlü uyku girmedi. Yataktan çıktı ve geceyi Perfilyev'le geçmişi konuşarak geçirdi. Ona Nikolay'ın ölümünü baştan aşağı anlattı. Ağladı. O gerginlik halinde, Sofya'da en çok istediği şeyin bir sırdaş olması olduğu kanısına vardı. "Sadece bana ait sırlar değil, ikimize ait sırlar olacak; her şeyi okuyacak o."

Ertesi gün, yani 16 Eylül'de Berslere tekrar uğradı.

Bütün ev halkı onun ziyaretleri yüzünden bir telaş içindeydi. Liza yanında mektubu okuyan Sofya'ya, "Ne o?" diye sordu. "*Le Comte m'a fait la proposition*" dedi Sofya. O sırada odaya giren anneleri haberi duyunca şunu sordu: "*Le Comte*'la evlenmeyi *istiyor* musun?" Sofya'nın "Evet" demesi üzerine, hep birlikte durumu öbür aile fertlerine bildirmeye gittiler.

Liza gözyaşları içinde, anne baba şaşkındı. Bu hiç de Lyubov Aleksandrovna'nın tasarladığı şey değildi. Dr. Bers ilk tepkisi kızgınlık olsa da ehlikeyif mizacıyla, onayını verdi. Tolstoy nikâhın hemen kıyılmasını istedi. Sofya'nın anne babasının buna rıza göstermiş olmaları olağandışı bir durumdur. Genç kızın yortu gününe denk gelen 17 Eylül'de, kutlamaya gelen bütün aile dostları onun bir hafta içinde evleneceğini öğrendiler. Tarih 23 Eylül olarak belirlendi! Bu aceleye ne gerek vardı? Evlenecek çift son bir ayda cilveli sohbetler, baş başa suskunluklar ve bir araba yolculuğu dışında, bir araya gelecek zaman bulamamıştı. Karşılıklı bir *sevgi* duyup duymadıklarını anlamaya yetecek kadar bile tanışmamışlardı. Muhtemelen birbirlerini hiç sevmediler. Adam karısını garip ve ilginç, kadın da kocasını acayip ve ürkütücü buldu. Aralarında sadece güçlü bir cinsel çekim vardı. Bu temelde, tarihin en sıkı belgelenmiş ve en bedbaht evliliklerden birine girmeye hazırlandılar.

Tolstoy'un yortu gününde Sofya'ya hediyesi, güncelerini okuma fırsatını vermek oldu. Bu usul 19. yüzyıl Rusyası'nda bazı kesimlerce kavrandığından daha yaygındı (II. Nikolay ve evleneceği kadın da aynı şeyi yaptılar). Ama bundan hediyenin akıllıca olduğu anlamı çıkmaz. Tolstoy'un maksadı, müstakbel karsından hiçbir şeyi gizli tutmamaktı. Dr. Bers defterleri kızına vermek için ona istediği izni verirken, ne düşünmüş olabilir acaba? Tolstoy'un nam salmış (Bers ve çevresi için malum) ahlaksızlığını öğrendiğinde, Sofya'nın ilişkiyi hepten keseceğini mi umuyordu? Ne de olsa, 18 yaşında toy bir kızdı. Aradan 28 yılın geçtiği 1890'da, hâlâ günceleri incelemekle, temize çekmekle, onları kocasının dostlarına ve çömezlerine kaptırmama mücadelesini vermekle meşguldü. "Onunla nişanlandığımda günceleri okumanın şokunu hiç atlatamadım sanırım" diye yazacaktı. "Kıvrandırıcı kıskançlık sancılarını, erkek ahlaksızlığıyla ilk kez karşılaşmanın dehşetini hâlâ hatırlıyorum."[19] Her şey büyük bir topak halinde gözlerinin önündeydi: Erken yaşta fahişelerle düşüp kalkma ve zamparalık, nükseden zührevi hastalıklar, Çingeneler, Kazak kızları, öğrenci arkadaşlara yarı eşcinsel düşkünlük, kabul salonlarında aşk maceraları. Kısacası, 20 yıl geriye giden aktif bir cinsel yaşamın eksiksiz kataloğu. En beter şey de müstakbel kocanın daha bir ya da iki ay önce köylü metresi Aksinya'ya karasevdalı olduğunu öğrenmekti. Yine de nikâh süreci tasarlandığı gibi ilerledi. Sofya günceleri okumasından sonraki ilk baş başa görüşmede gözyaşları içindeydi.

"Yani, beni bağışlamayacak mısın?" diye sordu Tolstoy. "Hayır, bağışlıyorum, ama bunlar iğrenç" dedi Sofya, defterleri geri verirken. Tolstoy onda ömür boyu sürecek ve ilişkilerinin temel bir bileşenini oluşturacak bir alışkanlık uyandırmıştı. Her zaman günce tutmasalar bile, tuttukları yıllarda yazılan her şeyi okumak karşı konulamaz bir oyuna dönüştü. Sofya ne kadar incitici ya da sarsıcı olursa olsun, günceleri okumak zorundaydı. Üstelik yanlış anlaşılmaları ortadan kaldırmak amacıyla, olayları kendi bakışıyla yazmak zorundaydı. Bir sayfa üstündeki karakterlere dönüşmedikçe, bir yanıyla varlıkları yok gibiydi sanki. Her türlü olağan insani düzeyde bakılınca, Tolstoy'un güncelerini Sofya'ya gösterme girişimi acımasızdı. Ama olağan insani düzeyde yaşayan biri değildi o. Müstakbel karısına defterleri gösterirken, aklından ne geçmiş olursa olsun, aslında onu en önemli sınava tabi tutmaktaydı: Mesele kocasını bağışlamayı değil, *okumayı* göze alıp almayacağıydı. Sınavı geçti. Ona haz vermeyen engin ve içgüdüsel bir zekâyla, Tolstoy'un yazılı söz aracılığıyla aklanma ihtiyacını kavradı. Birbirlerinden nefret ettikleri ve çekindikleri zaman bile, onları çok derinden kenetleyen bir şeydi bu. Sofya kocasının okuru oldu. Evlilik yaşamının bütün iniş çıkışlarına katlandı, ta ki meydan okuyan rakip okurların araya girip yerini almaya çalışmasına kadar. Sofya bu evliliğe adım atarken ne yaptığını, nikâhına katılanların çoğundan bile daha az anlayabilecek durumdaydı. Ama onu akılsız bir mağdur gibi görmek yanlış olur. Kendi hikâyesinin acayip kahramanına tutulmak onu çok incitti. Ama ta başından beri sevdiği yanı acayipliğiydi; onun güncelerini okumakla dünyada benzersiz bir konuma geldiğinin farkındaydı. Karşı koyamayacağı bir iktidar konumuydu bu.

Annesiyle birlikte gelinlik eşyalarını satın aldığı ve gerekli hazırlıkları yaptığı gergin bir haftadan sonra, beklenen gün gelip çattı. Tolstoy'ın o sabah yaptığı ilk iş, şaşkınlık ve heyecan içinde Bers dairesine uğramak oldu. Doğru şeyi yapıp yapmadıklarından kuşkuluydu. "Önümüzde hâlâ zaman olduğunu söylemek için geldim say" dedi. "Bütün bu işe son verilebilir." Sofya ağlamaya başladı. Yani, nikâhı iptal etmek için mi gelmişti? "Evet, tabii beni sevmiyorsan." Gözyaşları daha da arttı. Lyubov Aleksandrovna odaya daldığında, Tolstoy'un kızını avutmaya çalıştığını gördü. Her üçü de o anda önerinin yerinde olup olmadığını merak etmiş olsa gerek. Durum tuhaftı. Ama Lyubov Aleksandrovna kızının itibarını gözetmek zorundaydı. Bütün Moskova'ya haber verilmişti. Davetiyeler gönderilmiş, kilise ayarlanmış, hediyeler alınmış, elbiseler seçilmişti. "Kızımı üzmek için hoş bir zaman seçmişsin!" diyen müstakbel kayınvalide, o akşamki nikâh saatini hatırlatarak Tolstoy'u evden kovdu.

Günü nasıl geçirdiğini bilmediğimiz Tolstoy, üstünü değiştirmek üzere çok geç vakitte dairesine döndüğünde, tedirgin bir uşaktan giyebileceği hiçbir

şeyin bulunmadığını öğrendi. Bütün temiz elbiseleri ve hatta iç çamaşırları toplanmış ve önceden Yasnaya Polyana'ya götürmek üzere kardeşi Sergey Nikolayeviç'e verilmişti. Giyilecek tek bir temiz gömlek bile yoktu.

Nikâhın akşam saat sekizde Kremlin'deki Kutsal Doğuş Kilisesi'nde kıyılması öngörülmüştü. Saat yediye vardığında, Sofya Andreyevna nikâh elbisesiyle hazırdı. Âdet gereğince sağdıç gelin evine giderek, damadın kilisede beklediğini bildirmeliydi. Ama bir saat geçtiğinde, sağdıç hâlâ görünmemişti. Saat sekiz buçukta, gelin ve ailesi umutsuzluğa kapılmaya başladı. Sabahleyin çok kaçık ve kararsız görünen Tolstoy, sıvışmaya karar vermiş olmalıydı. Derken, Tolstoy'un uşağı valizin başına gelen durumu açıklamak üzere eve uğradı; kısa bir süre sonra gelen sağdıç, sonunda bir gömleğin bulunduğunu ve damadın kilisede gelini beklediğini haber verdi. Sofya Andreyevna bir saat gecikmiş olarak ve büyük sıkıntı içinde, beyinin karşısına çıkmaya gitti. Damat gelini altara götürürken, koro "Gel Ey Güvercin" ilahisini okudu. Uzun nikâh merasimine, mumların yakılıp söndürülüşüne, şarkıların okunuşuna, gelin ile damadın başlarının yukarısında taçların tutuluşuna tanık olmak üzere bir saatten fazla beklemiş olan 300 konuk vardı. Sofya Andreyevna merasimin büyük bölümünde ağladı.

Daha sonra kocası tarafından götürüleceği arabaya binmek üzereyken, dönüp annesinin kucağına atıldı ve bir çocuk gibi hıçkırdı. "Ailenden ayrılmak seni bu kadar üzüyorsa, beni çok sevemezsin" dedi Tolstoy ona, araba hareket edince.

• • •

Birulyevo adlı bir yerde mola verdiler. Tolstoy daha arabadayken, karısının kendi hayatındaki gerçekleri öğrenmesini sağlamıştı. Hancının "imparator dairesi" dediği en iyi odasını açmasından sonra, genç kontes nutku tutulmuş halde bir kanepeye utangaçça oturdu. Bir uşak içeriye bir semaver getirdi. Durgun, suskun ve asık suratlı kadında, kocasının marazi sandığı bir ürkeklik vardı. Buharı tüten semaveri sessizce seyrederlerken, "Eh, hanımlığını göster bakalım" dedi Tolstoy. "Haydi, çay doldur!" Baş başa oturmaktan çok utanan Sofya, kocasına adıyla hitap etmeye bile cesaret edemedi.

Günceleri daha önce okumuştu. Tolstoy'da cinsel doyumun kendine karşı yoğun "marazilik" duygularına çarçabuk dönüştüğünün farkına varmış mıydı acaba? O anda kendisinden nefret edişinin, onda bütün bu karışık duyguları uyandıran kişiye yönelik nefrete kolayca dönüştüğünün farkına varmış mıydı? Yoksa o defterdeki, o hazin katalogdaki yeni bir isim haline gelmekten mi korkuyordu? Ertesi gün çift başka uzun bir yolculuğun ardından Yasnaya Polyana'ya vardı. Annesiyle işveli bir kız öğrenci olarak oraya gidişinin üze-

rinden henüz birkaç ay geçmişti. Şimdi konağın hanımı olarak dönmekteydi. Araba ön kapıya yaklaşırken, kayınbiraderi Sergey Nikolayeviç'in onları karşılamak üzere beklediğini gördü. Tolstoy onun yanındaki Tante Toinette'in, gözde küçük yeğeninin kendine bir eş bulmuş olmasından dolayı, "şimdiden acı çekmeye hazırlandığı"nı fark etti. Sofya yaşlı halacık âdet gereğince tuttuğu bir ikonu diz çöküp öptükten sonra, yeni akrabalarını selamladı. Sergey bir tepside ekmek ve tuz sundu. O gece Tolstoy kötü bir rüya gördü. Bundan kastın bir kâbus olup olmadığını kestirmek zordur; ama eklediği ibare şuydu: "Onunla ilgili değil."[20]

DOKUZUNCU BÖLÜM

Simya

1862-1864

Seni tanımanın onuruna erişen aklım mı,
Taçlı başa hep dert olan hülyalara kapıldı?
Yoksa gözümün doğruyu seçmesi öyle hemen,
Aşkının bana öğrettiği simyadan mı desem?
Shakespeare, Sone 114

Rusya'yı tam da 18. yüzyılın sonunda gezen bir İngiliz seyyah, tipik bir taşralı toprak sahibine ilişkin unutulmaz bir anlatım bırakmıştır geriye. Durumun 19. yüzyılın ilk 60 yılında büyük ölçüde değiştiğini varsaymak için pek fazla sebep yoktur.

> Onu gün boyunca, bağrı açık, sakalı uzamış ve vücudu koyun postuyla sarılı halde, çiğ şalgam yerken ve *kvass* içerken, günün yarısını uyuklayarak geçirirken, karısına ve ailedeki diğer kişilere homurdanırken görürsünüz. Soylunun ve köylünün kişiliğini [...] aynı duygular, aynı istekler, dilekler ve zevkler belirler.[1]

Bu bezgin tepkiyi, Rusya şartlarında sırf *dvoryanstvo*'ya mensubiyetin, kibarlığı sağlamadığı gerçeğini göstermek isteyen modern bir tarihçi aktarır.

Rusya'nın ne alışkanlık bakımından şehirli ne görgü bakımından kibar sayılabilecek, kendine has soyluları vardı. *Savaş ve Barış*'ta büyük ailelerin "hiçbir anlamda tipik olmadığı" anlatılır bize. "Bunlar bir milyon kişinin bir tür 'soylu' statüsü tasladığı bir imparatorluktaki 1.400 kadar büyük derebeyinden oluşan seçkin mahfilin mensuplarıydı."[2]

Bu hiç kuşkusuz doğrudur. Peki, Tolstoy'un kendisi hangi kategoriye girmekteydi? Bir büyük derebeyi miydi, yoksa çiğ şalgam yiyen biri miydi? Orta yaşların sonlarında, çiğ şalgama ve erkeğin karısına homurdanmasına bir erdem yakıştıran özel bir dini uydurmasına kadar, bizzat Tolstoy kesin cevabı verebilecek durumda değildi.

Elbette çevresi genişti. St. Petersburg'daki ve Moskova'daki kuzenleri mühim kişilerdi. Ama yaşam tarzı ve tutumları bakımından, sıradan bir küçük kır beyine çok daha yakındı. Ancak temsili bir düzeyde büyük derebeyi olabilirdi ya da olmayı isteyebilirdi. Sofya Andreyevna Bers anne babasının Kremlin'deki bakımlı ve ferah dairesine, güzel elbiselere ve nazik arkadaş çevresine, sürekli sosyete içinde olmaya ve on hizmetçiden oluşan bir personelin yardımına alışmıştı. Yasnaya Polyana'da işler haliyle çok farklıydı. Volkonski Dede'nin büyük ihtişamla yaşadığı koca konak yıkıktı. "Yasnaya Polyana" geriye kalan iki kanattan ibaretti. Birinde Tolstoy'un köylü çocuklarıyla dolu okulu vardı. Diğerinde "Halacık", yani Tatyana Yergolskaya kalmaktaydı. Kayda değer üç hizmetçi vardı sadece: Dunya adlı bir hizmetçi, Aleksis adlı bir uşak ve aşırı sarhoşluk demlerinden ayılınca ara sıra görünüp mutfak

işlerine biraz bakan yaşlı bir adam. Tolstoy konağına döner dönmez, şehirli elbiselerini çıkardı ve üstadın birçok ikonundan aşina olduğumuz köylü gömleğini ve kemerini kuşandı. Yeni gelini gezdirip gösterdiği konak, aşırı sadeliğiyle üzerinde sarsıcı bir etki bırakmayacak gibi değildi. Döşemeli mobilyalar hemen hiç yoktu; sadece sert iskemleler ve masalar vardı. Aydınlatma büyük ölçüde pis kokan donyağı mumlarıyla sağlanmaktaydı. Özellikle yatak odaları buz gibi soğuktu ve rüzgâra açıktı. Yerlere hiç halı serilmemişti; yatağa keçe terliklerle ya da hasır pabuçlarla girileceği varsayılmış olmalıydı. Çarşaf gibisinden şeyler çok azdı. Genç kontes kocasının yastık kılıfına gerek duymadığını ve bir demiryolu vagonundan sökülüp alınmış gibi görünen sert ve eski bir kırmızı deri yastık kullandığını görünce hayretler içinde kaldı.[3]

Ortam 18 yaşında, Avrupai bir şehirli kız için her bakımdan bayağı ürkütücüydü. Arkadaş olabileceği, sözgelimi kız kardeşlerinin yerini tutabilecek hiç kimse olmadığı gibi, annesinin Moskova'daki misafir odasına sürekli girip çıkan türden kibar, temiz kalpli ve neşeli insanlardan hiç eser yoktu.

Kocasına büyülenmişçesine hayran olan ve onun cinsel çekiciliğine derinden kapılan yeni gelin, bir köylü eşi olmak için kollarını sıvadı. İnek ahırına ilk girişinde kusmak geldi içinden; pis ve bakımsız çiftlik binaları arasında dolaşırken, sadece iğrenç kokularla değil, kocasının suçlu geçmişini hatırlatıcı izlerle karşılaşma tehlikesi sürekli vardı. Onun sırlarını okumaya zorlanışının üzerinden henüz birkaç hafta geçmişti; köylü metresiyle artık yüz yüze olmasından dolayı, "hiç olmadığım kadar âşığım" ibaresi başlı başına bir acımasızlıkla zihnine saplanıp kaldı. Daha birkaç ay önce, güncesinde Aksinya Aleksandrovna Bazıkina'yı aşağı yukarı karısı gibi gördüğünü belirtmişti. Şimdi asıl karısı, eskiden nikâhsız yaşadığı bu kaba saba kadınla ve piçi olan küçük bebeğiyle karşı karşıyaydı. "Sanırım, kıskançlıktan kendimi öldüreceğim" diye içine döktü güncesine Sofya. "Üstelik 'Hiç olmadığım kadar âşığım' diye yazmış. O şişko, solgun köylü kadına ha, ne kadar korkunç! Hançere ve tüfeklere zevkle baktım. Tek bir darbede ne kadar kolay olur bu iş, diye geçirdim içimden – tabii ortada bebek olmasa. Ancak onun orada, sadece birkaç adım ötede olduğunu düşününce, çılgına dönüyorum."[4]

Ama pis kokular, yalnızlık, kaba tavırlar ve günah dolu geçmiş bazı anlarda ona tiksindirici gelse de, bazı anlarda cinsellik bakımından son derece heyecan vericiydi. Kocasının cinsel yaklaşımlarındaki püritenlik ve kabalık, onu incitmekle ve rahatsız etmekle birlikte, büyüleyip kendine çekmekteydi. "Odasına girmeme izin vermemesi beni çok üzüyor" diye yazdı Sofya, nikâhtan iki hafta sonra. "Bütün maddi şeyler onu iğrendiriyor."[5] Ama bir ay sonra, 13 Kasım'da yazdığı şeylerde doygun, mırmır bir ruh hali sezilir; önceki birkaç hafta yatak dışında bir şeye çok yoğunlaşamamasının gebe kalmasından kaynaklandığının farkına varmış gibidir. "Önümüzdeki birkaç

yılda, kendime ağırbaşlı bir *kadın* dünyası kuracağım; kocamı ve çocuklarımı barındıracağı için, o dünyayı eskisinden bile daha fazla seveceğim. [...] Ama henüz durulmuş değilim."[6]

Konağın ilk birkaç aydaki ziyaretçileri, Sofya Andreyevna'nın güncesinde dile getirdiği anlık dehşetin farkına varmadılar. Aksine, dikkatlerini çeken şey, çiftin hissedilebilir mutluluğuydu. Ziyaretçilerden biri de Sofya'nın konağa gelen erkek kardeşiydi. Yanlarında kaldığı o ilk aylar için daha sonraları şunu söyleyecekti: "Onların aile yaşamının belki de en yakın gözlemcisiydim. Anlayışlı tavırları, dostlukları ve karşılıklı sevgileri benim için her zaman evlilikteki mutluluğun bir örneği ve ideali oldu. Şu kadarını söylemem yeterli: Bütün ebeveynler gibi, çocuklarının kısmetinden asla memnun olmayan anne babam sıklıkla, 'Sofya için daha iyisini dileyemezdik,' derlerdi"[7]

Fet de konağa ziyaretlerinde aynı coşkulu mutluluk halinden etkilendi. Bunu bizzat Tolstoy'un hissettiğini, balayı döneminde güncesine düştüğü kısa notlardan biliyoruz. "Mutluluk beni tamamen sarıp içine çekiyor gibi" diye yazdı 5 Ocak 1863'te.[8] Kısa bir süre sonra karısı güncesine, önceki haşin düşüncelerinden dolayı sadece suçluluk ve pişmanlık duyduğunu, kocasına karşı sevgi dışında bir duygu beslemediğini yazacaktı. "Onda kesinlikle hiçbir kötülük yok, ona sitemde bulunacağım bir şeyin aklımdan geçmesi mümkün değil."[9] Sofya 9 Ocak'ta konakta kalmaya gelen erkek kardeşini, kız kardeşi Tanya'yı ve bir arkadaşını görmeye zar zor katlandı. Yatak odasının mahremiyetinde gözyaşına bulanmış günce sayfalarına şu sözleri karaladı: "Ağlamaktan düpedüz kendimi alamıyorum ve herhangi bir şey için yanıma gelmelerine fırsat vermiyorum; çünkü daha çocuklar ve hiç âşık olmamışlar. [...] Tanrım, ya bana duyduğu ilgiyi büsbütün yitirirse? Her şey kesinlikle ona bağlı artık. Ne kadar değersiz bir kişiyim; bu dar kafalılık ne kadar acıklı..."[10]

Kontes Tolstoy'un mektuplarını ve güncelerini okuyan bazı kişiler, mutsuzluk feveranında kocasını suçlamaya dönük bir kırgınlık saptarlar. Daha merhametli ya da daha jinekolojik bir yaklaşımla bakan bazıları ise en büyük oğlu Sergey'in 28 Haziran 1863'te, yani nikâhtan tam dokuz ay sonra doğduğuna ve evliliğin ilk sekiz yılında Sofya'nın, onunkinden daha sağlam mizaçları bile ezici bir duygusal ve hormonal altüst oluşa maruz bırakacak şekilde, kocasına yedi çocuk daha doğurduğuna dikkatimizi çekerler (Evliliğin ilk 26 yılında toplam 13 çocuk doğuracaktı).

Tolstoy'un karısı hakkında iki ya da üç iyi kitap vardır. Ama elinizdeki kitap onlardan biri değildir. Hikâyeyi üstesinden gelinebilir sınırlar içinde tutmak açısından, büyük ölçüde Tolstoy'un kendisine yoğunlaşmak zorundayım; bu da onun bilinçli ya da bilinçsiz incittiği kişilere karşı bir kayıtsızlığın ortaya çıkması riskini beraberinde getirir. Durum öyle olmasaydı bile, bir

evlilikle ilgili gerçeği bilmenin zor olduğu herkesin malumudur. Evlilik bir temaşa sporu olarak, antik Roma'da gladyatörlerin sergilediği aşırılıkların bile yanında masum görüneceği dehşet verici bir iştir. Romancılar, en azından romancıların birçoğu en derin ve en özel ilişkinin, bir erkek ile bir kadın arasındaki ilişkinin iç yüzünü görebileceğimiz yanılsamasını yaratarak geçimlerini sağlarlar. Biyografi yazarları ve gazete editörleri yazdıkları sayfalarda gerçek, doğru ve sahici şeyleri okuduğumuzu ileri sürerek, heyecanı artırırlar.

Böylesine hoyrat ve ön-modern simalara yaraşır şekilde, Tolstoylar da Amerika ve Avrupa basınında sinema yıldızlarına ve taçsız başlara karşı takınılan didikleyici yaklaşıma çanak tutmuşlardır. Güncelerde ve mektuplarda onların iniş çıkışlarına (ama esas olarak inişlerine) dair hacimli kayıtlar, neredeyse başından itibaren bizler, yani okur kitlesi göz önünde tutularak derlenmiştir. Çiftin evlilik yaşamının ilk 15 yılında tutulmuş çok fazla günce yoktur. Tolstoylar bununla canlarını sıkmayacak kadar meşguldüler ve kendi tarzlarında mutluydular. Birbirlerinin kötü davranışlarına ilişkin ayrıntılı anlatımlarla bir günce savaşına dönüşecek olan günce rekabeti aslında Tolstoy'un "edebiyat sonrası" döneminden, yani *Anna Karenina*'yı ve meşhur duygusal krizini izleyen dönemden kalmadır. Her ağlamaklı şikâyet, her iğneli hakaret ve her gurur incitici olay, gelecek kuşakların meraklı bakışları için yazıya geçirildi. Böyle kayıtlar bize her zaman gerçeği söylemez. Tolstoylar gibi birbirleriyle sıkıca iç içe geçmiş ve çok uzun süreli (üstelik tutku ve dayanıklılık düzeyi açısından dikkat çekici) bir cinsel ilişkiyi yaşamış insanlar, günden güne, saatten saate değişen durumları anlatırken, çoğu kez ağaçlar yüzünden ormanı göremezler. Bir anda taraflardan biri nefrete kapılırken, başka bir anda, bu nefret dinmemiş olsa bile, birbirlerini çılgınca sevebilirler. Evliliklerine ilişkin sonraki anlatımlardan bazılarını okumuş olsalardı, davet edildikleri akşam sofralarında veya sokak köşelerinde atışmaktan hoşlanan evli çiftler gibi, iyi niyetli dostlarına ve taraftarlarına, "Siz bu işe karışmayın!" diye bağırdıktan sonra, birbirlerinin canına okumaya dönük bu eğlenceli işe dönmüş olacakları neredeyse kesin söylenebilir.

Bir temaşa sporu şeklindeki evlilik imgesini sürdüreceksek, taraftarlar ibaresi isabetlidir. Kaldı ki, biyografi yazarının işine, onsuz hiçbir onurlu "taraftar"ın tribünlere icabet etmeyeceği renkli fularların, kaynana zırıltılarının, sustalı çakıların ve kırık şişelerin edebiyattaki dengini katmış birçok kişi vardır. Bu Tolstoy "holigan"larının, yani konularına ve okurlarına kavga ararcasına yaklaşıyor gibi görünen biyografi yazarlarının çoğu, her zaman verdikleri adla "Sonya"nın yanında yer almışlardır. Ancak her nedense özellikle İngilizler arasında, yaşlı adamın bir seçkin taraftarlar kulübü vardır.[11]

Tolstoy evlendiği Sofya Andreyevna Bers'te, olağanüstü hasletlere (sebat, gayret, zekâ ve aile sevgisine yatkınlık) sahip bir eş buldu. Başka yazarlarca

sıklıkla saptandığı üzere, her ikisinin de "zor" mizaçları vardır ve evlilikleri pek taşıdıkları söylenemeyecek tahammül özelliklerini ortaya çıkardı. Her iki tarafın çektiği acıyı ve ödediği kişisel bedeli tartmak, Pierre'in Borodino muharebe alanında sağa sola çarparak dolaşırken olup bitenleri anlamaya çalışması kadar zordur.

Elinizdeki kitap, yazar ve düşünür kimliğiyle Tolstoy'un hikâyesidir. Evliliğinin bu hikâyeyle ilgisini ölçmek, karısının da saptamakta sıkıntı çektiği gibi, bazen zordur. Ama ilk aşamalardaki öneminden hiç kuşku duyulamaz. Bunu babalık beklentisine, daha dengeli ve düzenli bir cinsel rejime, daha az içki içmeye ya da karısının titiz ve işine bağlı bir sekreter oluşunun getirdiği tekdüzeliğe bağlamanın bir önemi yoktur. Sonuçta, Tolstoy kendini o sırada tasarladığı romana, yani *Dekabristler*'e [*Dekabristi*] tam anlamıyla verebildi.

Romantizm öncesi dönemin edebiyat ustalarının ayırıcı özelliği, hemen her durumda kişisel bakışın kolektif ya da ulusal bakışla benzersiz bir harmanlanışıdır: Kendi zihinlerinin yolculuğu, *saeculum* ("devir") içindeki yerlerini keşfetmeleriyle birleşir. Dante'nin Beatrice aşkı ve Floransa aşkı sonunda birbirinin yerine geçebilecek hale gelir. Erken dönem Shakespeare'de, bu iki unsur dağılmış haldedir: Sonelerin anlatıcısı tamamen kişisel bakışla, kişisel aşkla ve kişisel acıyla helak olmuş bir adamdır. Proust'un bu sonelerde çok yaratıcı bir maden bulması şaşırtıcı değildir. Zira dönemin tahribatını ancak sanatın telafi edebileceği yolundaki Proustçu görüşü ortaya koyuyor gibi görünürler; tiranların armalarına ve ekabirlerin mezarlarına, sonraki trajedilerin ve aşk maceralarının Hıristiyan hümanizminden ziyade küçümsemeyle bakılır. Kişisel bakış her şeydir: "Zavallı ruhum, günahkâr dünyamın merkezi" dizesi, tam da Tolstoy'un ilk günceleri ve "Dünün Tarihi"ni yazdığı dönemdeki ruh haline uyar. Shakespeare'in ilk tarih oyunlarındaki yurtseverliği biçimseldir; bir doğal sahne dekoru niteliğini taşır. Shakespeare ancak sonelerde işlenen kişisel trajediyi sindirdiğine ve gerçek yurtseverliği keşfettiğinde ya da hissettiğinde, *IV. Henry* gibi oyunları yazabilir. Bu oyunda ters bir yaşlı adamın genç bir soytarıya düşkünlüğü, sadece Shakespeare'in en kalıcı komedisine değil, en derinden hissettiği siyasal ve ulusal duygularına vesile olur. Son derece benzer bir şekilde, Dante'nin *Vita Nuova*'sının (*Yeni Hayat*) ve ilk siyasal yazılarının, içgörüyü ve Homeros tarzındaki görkemli ulusal anlatıyı kaynaştıran İlahi Komedya'*nın* eksiksiz bakışına kıyasla, ham olduğunu sezebiliriz.

Tolstoy *Savaş ve Barış*'ın bir roman olmadığını söylerken, amacı okurları *David Copperfield* ya da *Suç ve Ceza* [*Prestupleniye i nakazaniye*] tefrikalarını okuyabilecekleri tarzda hızla okuyup geçmemeleri için uyarmak değildi. Bunu bir yazarın kendini beğenmişliği olarak görmemek gerekir;

böyle bir duyguyu ne ölçüde taşıdığıyla konuyla alakasızdır. Dante'nin ve Shakespeare'in kendi dönemlerinde herhalde farkına vardıkları gibi, Tolstoy da sıradan bir tefrika romanıyla karşılaştırmaya el vermeyecek bir şaheser yarattığının farkındaydı.

Shakespeare'i okurken, hemen her şeyin kestirime bağlı olduğunu sezeriz. Hal ile Falstaff arasındaki ilişkinin, Shakespeare'in dostlarının herhalde derhal fark etmiş olacakları muzip bir tarzda, sone yazarı ile "aydınlık yüzlü adam" arasındaki dostluğu yansıttığını ancak tahmin edebiliriz; yaşanan olaylara mesafeli durmanın (ve Hal gibi "kendi rüyasını küçümseme"nin) İngiltere'ye ve sosyal düzene ilişkin bilincin derinleşmesini sağladığını ancak belli belirsiz görebiliriz. Ama Shakespeare'in zihinsel gelişimi konusunda ancak kestirimde bulunabilmemize karşın, Tolstoy'da simya süreci şeffaftır. *Savaş ve Barış*'ın hemen her zerresi Tolstoy'un kişisel olarak yaşadığı bir şeyle ilişki taşır. Kitabın tamamında yorumcuların bize "otobiyografik" olduğunu söyleyemediği bir olay, sohbet ya da karakter pek yoktur; bu anlamda otobiyografik olmayan pasajlarda da bariz bir tekdüzelik vardır. (Pierre'in mason locasına katılışı aklıma geliyor; bizzat mason olmayan Tolstoy'un bunu kitaplardan aldığı şeylerle kurguladığı hemen sırıtır.) Ne var ki, dedikoducu editörlerin her seferinde bizi dirsekle dürtmek istemelerine ve sözgelimi, Sonya'nın Nikolay Rostov'a aşkının "aslında" Tatyana Halacık'ın baba Tolstoy'a aşkı olduğunu ya da Borodino ve Austerlitz sahnelerine Tolstoy'un Polonya cephesinde ve Sivastopol'de yaşadığı şeylerin epeyce katkıda bulunduğunu söylemelerine karşın, (en azından romanı ilk okuyuşta) bu çokbilmişlere pek aldırmayız. Gözümüzü sayfadan ayırıp yorumcularla konuşmak içimize sinse dahi, şunu söylemeyi tercih ederiz: Prens Andrey'in karısıyla ilgili korkunç düşüncelerinin, Austerlitz muharebe alanında daldığı derin düşüncelerin, Nataşa'ya aşkının, alaycılığının ya da kahramanlığının gerçek hayattaki filanca olaya *dayandığını* söylerken ne demek istiyorsun? *Savaş ve Barış*'ın dünyasında bütünüyle kaybolmanın keyfine varan herkes için, böyle sahneler gerçek hayatın ta kendisidir. Romanı elinden bırakmak ve "gerçek hayat"ın gündelik kaygılarına dönmek, okurların hemen hepsinde bizzat Tolstoy'un sanat eserinden daha soluk, daha az gerçek bir şeye geçiş duygusunu uyandırır. Üstelik sadece şömine başına ya da akşam sofrasına isteksizce çekilen okurların değil, muharebe görmüş erkeklerin ve kadınların da dile getirdiği bir duygudur bu. İkinci Dünya Savaşı sırasında, *Savaş ve Barış*'ı okuyan kişilerin izleyen bir ya da iki hafta boyunca, Hitler ile Müttefikler arasındaki çatışmalardan ziyade Napoléon'un ve Kutuzov'un harekâtlarına ilgi duymaları yaygın karşılaşılan bir durumdu. Hatta romanı muharebe alanında okuduklarını ve Schön Graben ya da Borodino tasvirlerini, kendi etraflarında sürüp giden somut

patlamalardan, yaralanmalardan ve ölümlerden daha "gerçek" bulduklarını söyleyen kişileri duymuşluğum vardır.

Savaş ve Barış hakkında böyle bir saptama basit, hatta "sıradan" olmakla birlikte, içerdiği paradoksun özünde yatması nedeniyle önem taşır. Hiçbir kitap ele aldığı konular açısından daha *gerçek*, daha evrensel ve içe dönüklükten daha uzak görünmez; ancak edebiyat tarihçisi, gobleni oluşturan ipleri çözmek üzere devreye girdiği, her bakımdan Proust kadar kendine takıntılı bir süreçle karşılaşırız. İki yazar arasındaki farklılık esasen siyasal ve dinsel niteliktedir. Dreyfus Davası'ndan ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Proust tasvir ettiği toplum için herhangi bir geleceği gerçek anlamda göremezdi; toplumla ilişkisi, tıpkı kendi anne babasıyla ilişkisi gibi, son derece kararsızdı. Anlatıcının çok soğukkanlı bir gözle analiz ettiği mimari yapıların yıkılışını, yani Paris bombardımanını ve toplumun çözülüşünü karışık duygularla izleriz. Tolstoy'un bir St. Petersburg liberali (ya da belki eski tarz bir Slavcı yurtsever) yanı, Rusya'nın bir geleceği olduğuna inanmasına yetecek düzeydeydi. Onun açısından 1862'de değişen şey kendi hayatıydı. Kendisinin de bir geleceğinin olduğunu hayal gücüyle kavrayabilecek durumdaydı artık. Shakespeare (Sone 114'te) aşkı sayesinde öğrendiği simyanın ardındaki olağanüstü gerçeği şöyle yorumlar:

> Canavarları ve ucubeleri çevirsin diye
> Şirinlikte tam da sana denk meleklere,
> Gözüne ilişir ilişmez her kötü şeye
> Kusursuz, en hoş şekli versin diye...

Burada ima edildiği üzere, hayatı bir sanatçının bakışıyla adeta arındırarak yeniden şekillendirme, olumlu sanatsal ilkenin kusursuz ve en bilinçli savıdır. Proust'un gözünde, sanatın (yani kendi sanatının) varlığını sürdürdüğü sırada, toplumun çözülüşü zevk alınacak bir şeydir. Albertine takıntısında bu anlamda simya yoktur; bizi insanlık için olumlu bir bakışa götürmez. Bakış tamamen insanlardan kaçınmaya dönüktür. Tolstoy'un evliliği onun hayal gücünde Shakespeare simyasını yaratan şeydi. Wilson Knight, Sone 114'ü yorumlarken şöyle yazar: "Düşünsel bakımdan Shakespeare'in kendisi şaşkındır. Ama maksat hasıl olmuştur. Evren aslında Tanrı'nın damgasını taşır. Shakespeare'in eserlerinin doğuşu böyledir." *Savaş ve Barış* da böyle doğdu. Onu okuduğumuzda, Tanrı'nın evrene damgasını vurduğunu hissederiz. Ama metinler Tanrı'nın ya da Tolstoy'un değil, karısının vurduğu damgayla temize çekilmiş olmasaydı, yazılmış olacağı bile kuşkuludur.

• • •

Simyadaki temel bir bileşen, Tolstoy ile hısımları arasındaki içtenlikti. Sadece Sofya'ya değil, bütün Bers ailesine tutkundu. Evliliğini izleyen ilk Noel yortusunu Moskova'da onlarla birlikte geçirmek onu çok mutlu etti.

Bir akşam dışarıya çıkarak, Sofya'yı kız kardeşi Tatyana'yla ve annesiyle başbaşa bıraktı. Haliyle Yasnaya Polyana'daki hayatını anlatması beklenen Sofya, ilk bir saat küsur boyunca, sadece kocasını ve konak efradını övmekle yetindi. Ama zaman geçtikçe, Yasnaya'daki hayatın bazı güçlükler de taşıdığını itiraf edebildi. Aile içinde "Tanya" olarak anılan kız kardeşine, yetişkin gibi davranmaktan bazen sıkıldığını belirtti. Küçük kız kardeşlerinin muhabbetini özlediği, çocukluk günlerindeki gibi muziplik etmeyi ve Tanya'nın ona çatlak demesine yol açan türden gülünç şeyler yapmayı istediği zamanlar oluyordu. Ama o sessiz konakta neşeli havaya büründüğünde, Tatyana Aleksandrovna "Halacık" hemen şunu söylüyordu: "Dikkat! Kibarlığı elden bırakma, *ma chère Sophie, pense* à *votre enfant* [Sophie'ciğim, çocuğunu düşün]!"[12*]

Sofya'nın yalnız oluşu ve kız kardeşi Tanya'nın muhabbetine ihtiyaç duyuşu, Tolstoy'a şaheserini yazmaya koyulduğunda, temel bir katalizör sağlayacaktı: Sadece Nataşa Rostova için gerekli model açısından değil, tam bir yaratıcı yaklaşımla dinçlik ve canlılık katma açısından.

Bu arada, 1862-1863'ün Noel yortusundaki o akşam, daha geriye dönük bakışla şaheserdeki başka bir bileşen ortaya çıktı. Kadınların sohbeti durmaksızın sürerken, Sofya kızgınlığını ve telaşını artık gizleyemedi: Tolstoy hâlâ dönmemişti ve vakit gece yarısı birdi. Eve nihayet vardığında, solgun yüzlü, gözyaşlarına boğulmuş ve tedirgin Sofya'yla, şaşkın halde onu avutmaya çalışan annesiyle ve kız kardeşiyle karşılaştı. Niçin o kadar üzgün olduğunu anlayamadı. "Cici kız, sakinleş bakalım!" dedi gülerek. Ardından, her şey bir yana, ihmalkârlığıyla incinmiş genç karısını sanki avutacakmış gibi şunu söyledi: "Aksakov'un evindeydim ve zamanın nasıl geçtiğini fark etmedim. İşte, orada Dekabristlerden biriyle tanıştım: Zavalişin."[13]

Bizzat Tanya'nın hatıratında yer alan bu olayın ilginç yanlarından biri doğru olmamasıdır. Sibirya'ya 1825'te sürgün edilmiş Dekabrist asilerden biri olan Zavalişin o sırada Moskova'da değildi. Tolstoy'un mu yalan attığını, yoksa Tanya'nın mı olayları yanlış hatırladığını kestirmek imkânsızdır. Öyle ya da böyle, bu olay aile açısından Tolstoy'u gece yarısı bire kadar dışarıda tutması *beklenecek* tek şeyin, otokrasiye kafa tutmuş yiğit yaşlı liberal asilerden biriyle karşılaşma olduğunu açığa vurur.

Tolstoy Roma'ya gidip kendi Dekabrist kuzeni S. G. Volkonski'yle tanıştığı 1861'den beri, Dekabristleri konu alacak bir roman yazma fikrini aklından geçirmekteydi. Romanın yazabildiği üç bölümündeki olaylar, S. G. Volkonski'nin

---

* Tolstoy'un yine "Tatyana" olarak anılan halası Toinette'le karıştırılmaması için, Tatyana Bers'i bundan böyle Tanya adıyla anacağım.

sürgünden Moskova'ya dönmesine izin verilen 1856'da geçer. Eski sürgün yıllar sonra döndüğü kenti dolaşırken, ülkesinde 1825'ten beri sağlanmış gelişmeleri görünce etkilenir. "Rusya'nın gücü artık bizde [yani aristokraside] değil, halkta [*narod*]" diye düşünür.[14] *Savaş ve Barış*'taki Pierre Bezuhov'un bir prototipi olan karakter, Labazov adını taşır. Genel hatlarıyla Volkonski'ye dayanmakla birlikte, Tolstoy'un zihninde Ocak 1863'ün ilk günlerinde Bers ailesini bir gece geç vakte kadar uyanık bırakacak kadar heyecan uyandırmış diğer Dekabrist kahraman Zavalişin'le* de bağlantılı olduğu çok açıktır.

Tolstoy 1863'ün ilk altı ayını daha harika şeylere hazırlık için kolları sıvamayla geçirdi. Öte yandan, o zamana kadar yazdıklarını derleyip dört cilt halinde yayımladı (Bu baskı Tolstoy'un "Toplu Eserler"inin ilki olacaktı). Dördüncü ciltte *Russkiy Vestnik*'te 1863 başlarında yayımlanan ve genelde övgü alan *Kazaklar*'ın büyük ölçüde gözden geçirilmiş hali yer aldı. Önceki üç yılda hiçbir şey yayımlamamış olan Tolstoy, artık adı *Çocukluk*, *Sivastopol* ve *Kazaklar* romanlarıyla anılan önemli bir Rus yazarıydı. Ama kafasında çok daha büyük bir tasarının yattığının farkındaydı; tam da ülkesinin kendi hayal gücünde görünen tarihi, başka bir ifadeyle, kendi ruhunun Rusya tarihi şekline büründürülmüş tarihi olacaktı bu. Bu işi kotarması için sadece bir sevinç kıvılcımına gerek vardı.

Tolstoy bu dönemde en özgün ve en büyüleyici hikâyelerinden biri olan "Holstomer"i yazdı. Bir benekli atı anlattığı bu hikâyeyi bir mola izledi. Ağır gebe Sofya, becerikli bir ev idarecisi olarak, Yasnaya Polyana'yı ilk çocuğun doğumuna hazırlamaya girişti. Fet'e göre, "varlığıyla her şeyi şenlendiren güzel bir kuş" gibiydi. Odalara ilk kez halılar serdirdi ve perdeler astırdı. Çocuk odası için tutulan kadınlar eğitimden geçirildi. Eski kaba saba hizmetçiler bir Victoria dönemi kır evinin personeline dönüştürüldü. Halacığın hâlâ ikonlar önünde dualar mırıldandığı ve çullar içindeki dilencilerin hâlâ pencerelerde göründüğü ama Batı uygarlığının dokunuşuyla şenlenen bir Rus konağı vardı artık. Haziranın yaklaşmasıyla, bütün aile doğumu dört gözle bekledi ve Sofya 28 Haziran'da Sergey'i doğurdu. Tolstoy'un 35 yıl önce kendisinin dünyaya geldiği pürtüklü ve deri kaplamalı kanepede doğumu yapması yönündeki ısrarı hiç de rahatlığını artırmadı.

Bu sevindirici olaydan kısa süre sonra, Sofya'nın kız kardeşi Tanya uzun bir dönem kalmak üzere konağa geldi ve Tolstoy şaheserlerini yazmaya başlayabildi.

Tanya Bers karı kocanın hayatında son derece önemli bir rol oynadı. Balayının mahcup günlerinde, ikisi de kurtuluşu Tanya'ya muzip mektuplar yazmada buldu. Tanya Mart 1863'e varıldığında, Tolstoy'un yakın bir

---

* Harf değiştirme Tolstoy'un edebi portrelerinden birini çizerken sıkça başvurduğu bir yoldu. Zavalişin'in Labarov'a dönüşmesinde, Volkonski/Bolkonski örneğinde olduğu gibi "v" harfinin yerine "b" harfi geçer.

sırdaşıydı. Karısının duygusal kararsızlıklarına ilişkin kaygılarını en rahat anlatabildiği kişi oydu. Sözgelimi, Tolstoy bir gece karısının boyalı bir porselen bebeğe dönüştüğü kötü bir rüya gördü. Ona "Sen porselenden misin?" diye sorduğunda, "Evet, öyleyim" cevabı almıştı. Ona dokunur dokunmaz, baştan aşağı porselen olduğunu anlamıştı. Dudaklarından boya dökülüyordu ve omuzlarından çıkan bir parça vardı. Korsesi gibi, altındaki et de porselendi. Gözler gerçek gibi görünse de değildi. Öylece yatağa dikilip kalmıştı.

> Yatağa girmek istediği besbelliydi ve sürekli ileri geri sallanır vaziyetteydi. Elim ayağıma dolaştı ve onu tutup yatağa götürmeye çalıştım. Parmaklarım soğuk, porselen bedeninde hiçbir iz bırakmadı; beni daha da şaşırtan şey, bir cam şişe kadar hafiflemiş olmasıydı. Birdenbire sanki küçüldü ve hâlâ tıpatıp aynı olmasına karşın, avucuma sığacak kadar ufaldı. Elimle tuttuğum yastığın bir köşesine başını dayadıktan sonra, diğer köşeyi kıvırarak, onu oraya yatırdım; ardından gece başlığını çıkarıp dörde katladım ve onunla üstünü çenesine kadar örttüm. Bakışları değişmeksizin öylece kaldı. Mumu söndürdüm ve sakalımın dibinde onu uyuttum. Birdenbire yastığın altından gelen sesini duydum: "Lyova, niçin porselene döndüm ben?" Nasıl cevap vereceğimi bilemedim. "Porselen olmamın sence bir önemi var mı?" diye sordu. Onu üzmek istemediğim için, bunu önemsemediğimi belirttim.[15]

Ama kafasına takılan bu durum, Tolstoy'u uyanık olduğu saatlerde de endişelendirmeye devam etti. Bazen gözleri dalıyor ve rüyanın gerçek olduğunu sanıyordu. Karısına baktığında, onu ufak bir porselen bebeğe dönüşmüş gibi görüyordu. Tanya eniştesinin güvenini bu tür şeyleri konuşacak kadar kazandığında, henüz 17'sine varmak üzereydi.

En heyecanlandırıcı etkiyi ise Pirogovo malikânesinden Yasnaya'ya ziyaretlerinin birinde onunla tanışan Tolstoy'un kardeşi Sergey'de bıraktı. Bir süredir Çingene metresi Marya Mihaylovna Şişkina'yla beraber yaşayan Sergey'in ondan birkaç çocuğu vardı. Anlaşıldığı kadarıyla, bu durumun oldukça yakışıksız görüldüğünü hissettiği için, toplumdan elini eteğini aşağı yukarı çekmiş gibiydi; harasında kalıyor, at yetiştiriyor, Çingeneler ve kendi ailesi dışında kimseyi görmüyordu.

Tanya Bers'i tanır tanımaz, ona sırılsıklam âşık oldu ve ondan aynı karşılığı gördü. Böylece bir aile kenetlenmesi, hatta belki fiilen bir Karınca Tarikatı buluşması ortaya çıktı. Lev küçük kardeşi Marya'nın en yakın dostu Lyubov'un kızıyla evleniyor ve aylar sonra Sergey de diğer kızı Tanya âşık oluyor. ("Ah, Lyubov Aleksandrovna, gençken bu ezgiler eşliğinde nasıl dans ettiğimizi hatırlıyor musun?")

Bir nikâh günü belirlendi; Sergey güzel Tanya'sıyla evlenecekti. Onu sadece Yasnaya Polyana'ya hep tek başına gelişlerinde tanımış olan Tanya, bir hayal dünyasında olduğu için, Pirogovo'da bıraktığı bağlarından tam haberdar değildi.

Sergey ise Marya Mihaylovna'dan ayrılmaya ve onu Çingene kampına geri göndermeye karar verdi. Buna vicdanı el vermese de Tanya'ya duyduğu büyük aşk nedeniyle, başka türlü davranamazdı. Derken bir gün şafaktan döndüğü evinde Marya Mihaylovna'nın odasına göz atınca, onu ikon önünde dua ederken gördü; içinden gelen bir ses, tasarısını gerçekleştirmeyeceğini bildirdi. O gece Tanya'ya yanındaki Çingene kadının çaresiz durumda olması nedeniyle, evlenemeyeceğini belirten bir mektup yazdı. Hep fıkır fıkır olan Tanya bu haberi alınca kendini zehirlemeye kalkıştı ama girişimi pek başarılı olmadı. Bu olay yüzünden yaşadığı perişanlık, daha sonraları *Savaş ve Barış*'ta Nataşa Rostova'nın Prens Andrey için duyduğu kederi anlatmada, Tolstoy için her bakımdan yararlı olacaktı.

Tolstoy başından itibaren Sergey'e bağlanışından ciddi kuşku duyduğu Tanya'ya, içini döküp aşkını anlatması üzerine şunu yazmıştı:

> Dünyanın merkezinde alatir taş, insanın merkezinde ise göbek deliği vardır. İlahi takdir ne kadar esrarlı! Ah, küçük baldızım! Bu merkezde bazen başka cisimler de bulunur. [...] Tanya, sevgili dostum, sen genç, güzel, yetenekli ve sevimlisin. Kendini ve gönlünü koru. Gönlünü bir kez kaptırdın mı, geri alamazsın ve azap çeken bir gönüldeki iz hep kalır. [...] Hoş mizacının sanatçı ruhlu isteklerinin, seninle yaşıt sıradan kızların istekleriyle aynı olmadığını biliyorum; ama Tanya, sana sevgisi sadece akraba olmamızdan gelmeyen tecrübeli bir adam olarak, bütün gerçeği anlatıyorum...[16]

Sergey kısa süre sonra dürüst bir yola başvurarak, Çingene sevgilisiyle evlendi ve çocuklarına meşru statü kazandırdı (19. yüzyıl Rusyası'nda büyük önem taşıyan bir konuydu bu). Tanya ise "ayrılık matemi" içindeyken, umulduğu gibi çıkmayan Kuzminski adlı bir adamla evlenecek ve mutlu olmayan bir evlilik yaşayacak olsa da bir bakıma kurtulmuş sayılırdı.

Fotoğraflarda dalgınca bakan genç yüzü hâlâ ilgimizi çeker. Oldukça iri kulakları vardı ve katı ölçülere göre, yüzü güzel sayılmazdı. Ama baştan aşağı hayat doluydu. Hiç de porselen bebek filan değildi. Yasnaya Polyana konağı halkında canlandırıcı bir etki yarattı. Birçok 19. yüzyıl evliliğinde görüldüğü üzere, baldıza düşkünlük hem sevgiyi pekiştirici hem tehlikeye açık olan önemli bir etkendi. Tanya sadece Sofya'nın kız kardeşi değil, en yakın dostuydu. Dolayısıyla Tolstoy'un ona dönük sevgisi çok sokulgandı. Öte yandan, yakınlığın duygusal tehlikeleri aradaki ilişkiyi ateşlemeye her zaman açıktı. Dickens'ın aksine, Tolstoy baldızına açıkça sevdalanmadı. Bunu

kardeşi Sergey'e bıraktı. Bir hayranlık meselesi aynı ölçüde söz konusuydu. Sergey'e çok sıkı bir bağlanışa karşı uyarıda bulunabilecek kadar koruyucu dost ve enişte olması itibarıyla, Tolstoy baldızını bizzat sevmenin zevkine dilediği rahatlıkla varabildi.

Ekim 1863'te Yasnaya Polyana'ya en yakın taşra şehri Tula'da bir balo düzenlendi. II. Aleksandr bir gezi vesilesiyle oradaydı ve Tolstoylar da davet edildi. Yine gebe olduğu ve kendini iyi hissetmediği için gidemeyen Sofya, kocasına Tanya'yı yanına alması gerektiğini söyledi. Kendisinin bir balo elbisesini küçük kız kardeşine uyarladı. Heyecandan yüzü kızarmış Tanya'nın bu balo şıklığı içinde nasıl göründüğünü sorma anı geldi.

"Tanya, yeterince iyi olsam bile, baloya gidemeyeceğimin farkındasın, değil mi?" diye sordu Sofya.

"Niçin"

"Lev'in *görüşlerini* bilmiyor musun? O gece elbisesini nasıl giyebilirdim? Bu imkânsız! Kendi ifadesiyle 'teşhirciliğe' teşne evli kadınları hep eleştirir."[17]

Böylece Tula eşrafına Tanya'nın güzel omuzları, sırtı ve göğsü teşhir edildi. Çok şık giyinmiş Tolstoy'un üstünde redingotuyla odasından çıkmasıyla, ikili yola koyuldu. Tanya'nın heyecanı *Savaş ve Barış*'ta Nataşa Rostova'nın baloya gidip Prens Andrey'le dans ettiği bölümde yansır. Tanya ile Tolstoy'un bindiği arabanın uzaklaşmasından sonra, Sofya gözyaşlarına boğuldu. Hayatında balolara artık yer yoktu. Biyografi yazarları onunla birlikte ağlayabilirler ama *Savaş ve Barış*'ı okuyanlar ancak şükran duyabilirler. Çok gerek duyulan katalizör Tanya'ydı. Romanı harekete geçiren, Tolstoy'un hayal gücündeki bir şeyi açığa çıkaran oydu. Gerekli bileşen ise cilveleşme düzeyinin ötesine gerçek anlamda asla geçmeyen bir aşktı. Yıllar sonra Sofya Andreyevna'nın yakın dönemde hiçbir kurmaca eser vermemiş olmasının sebebini sorduğu Turgenyev, kurmaca ürünleri ancak biraz âşıkken yazabildiğini ve son zamanlarda içindeki ateşin soğuduğunu söyleyecekti.[18] Bu bakımdan, Tanya tam da Tolstoy'un aşkına derinlemesine mazhar olmamasından dolayı, *Savaş ve Barış*'ın "yegâne yaratıcı"sı olarak görülebilir. Sofya'yı hep seven Tolstoy ne sadakatsiz ne ihmalkâr bir kocaydı. Kadınlara karşı tutumu, günümüzün okuruna ne kadar itici gelirse gelsin, bunda başlı başına hiçbir yüz kızartıcı yan yoktu. Sofya'ya sadık olmanın yanı sıra, başından itibaren ondan epeyce çekindi. Ama Sofya her zaman bir eşti. Tolstoy açısından bunun anlamı da hanımı, çocuklarının anası ve evinin idarecisi olmasıydı. Dahası, sırdaşı, can yoldaşı ve ilk birkaç ay bir yana bırakılırsa, kesinlikle evlilik hayatının ağır basan simasıydı. Ama bu konumu garip şartlara, günümüzde İslam gibi eski dinlerin daha katı mezhepleri dışında hemen hiç görülmeyen şartlara tabiydi. Bir *eş* olmasından

dolayı, başkalarının önünde kocasına boyun eğdi; kollarını açıkta bırakan elbiseleri hiç giymedi.

Tolstoy'un hayatındaki bütün dış şartlara yön veren güçlü ve disiplinli idaresi, *Savaş ve Barış*'ın yazılabileceği ortamı sağlarken, kitaptaki kelimelere sığmaz canlılığı sağlayan, kitaba bir bakıma hayat veren kişi güler yüzlü, şen şakrak Tanya'ydı.

Tolstoy 1863 yazı ve sonbaharı boyunca kitabı üzerinde çalıştı. Hâlâ *Dekabristler*'i yazmayı tasarlamakla birlikte, hikâyeyi kafasında üç döneme ayrılmış olarak kurdu. Dekabrist kahramanı 1856'da Sibirya sürgününden Moskova'ya dönecekti; ama ondan önce bizzat 1825 ayaklanmasını anlatan uzun bir kısım olacaktı. Daha öncesinde de o kuşağın Napoléon Savaşları'nda askerlik yaparken, Avrupa'nın eşitlikçi idealleriyle ve görüşleriyle irtibata girmesinin hikâyesini anlatmak gerekecekti.

Ama Napoléon Savaşları üzerine derinlemesine düşünmek, Tolstoy açısından kendi bakışındaki ve anlayışındaki bütün derin tutarsızlıkları açığa çıkaran bir meseleydi. Ergenlik çağında ve erkekliğe adım attığı yıllarda, bir yanıyla ilerlemeye, serbestliğe ve siyasal özgürlüğe inanan ateşli bir Batıcı, bir Fransız rasyonalisti olmuştu. Bütün bunlar Dekabristlerin değer verdiği inançlardı; hatta bazıları Fransız fikirlerine aşırı bağlılığın etkisiyle, yeni kültürü sindirmek üzere, 1812'nin istilacı ordusunun peşinden ta Paris'e kadar gitmişti. Ama Rusların çoğunluğu için, ülkelerinin Napoléon tarafından istila edilişi müthiş bir öfke kaynağıydı. Bu girişim savaş tarihinde emsali görülmemiş çapta bir kıyıma yol açmıştı. İstilaya ilişkin anılar, Slavcılar olarak bilinen kesimde, Avrupa kaynaklı dış etkilerin esasen Rusya'nın çıkarlarına ters düştüğü anlayışını pekiştirdi. Rusya büyük bedel pahasına olsa bile kurtulmuştu. Gerekli şükran duygusu Avrupailikten olabildiğince uzak durmayla, kurtuluşa Ortodoks Kilisesi'nin Mesih'i, mucize yaratıcı ikonların Meryem Ana'sı, Ortodoks azizlerin duaları, Ortodoks ordusunun yiğitliği, ermiş imparatorun bilgeliği ve Hızır gibi yetişen Rus kışı sayesinde varıldığını kavramayla gösterilmeliydi.

Sovyetler Birliği'ni ziyaret eden ya da Batı dünyasında Sovyet ziyaretçileri ağırlayan kişiler, İkinci Dünya Savaşı'na ilişkin Rus anılarının çok güçlü olması karşısında sıklıkla şaşkınlığa uğrarlar. Hâlâ sürekli konuştukları İkinci Dünya Savaşı'nı aynı zamanda Şanlı Yurtsever Savaş olarak gören Ruslar, Batıların son büyük Avrupa savaşına karşı tutumunu aynı ölçüde anlaşılmaz bulurlar. Batılı gençler savaşta kimlerin karşıya geldiği konusunda büsbütün bilgisiz olmamakla birlikte, bu konuda patavatsız bir eğilim gösterirler. Sovyetler Birliği'nde durum öyle değildir. Kim bilir, bunun sebebi belki çok yakın döneme kadar, genelde en güzel günlerini son savaşta yaşamış yaşlıların hükmettiği bir devlet olması, belki çok yüksek sayıda insanın can vermesi,

belki de istila edilemez bir ülkede yaşayanların istilaya uğrama şokunu atlatmalarının birkaç kuşağı bulmasıdır. Bir 20. yüzyıl Rus vatandaşının faşizmin alt edildiği Şanlı Yurtsever Savaş'a dair duyguları neyse, bir 19. yüzyıl Rus vatandaşı da Napoléon'un istilası karşısında bunu aynı güçle hissetmişti. Elizabeth dönemi İngiliteresi'nin İspanyol Armadası'nı yenmesine benzer biçimde, ulusal çilenin ve ulusal kurtuluşun bu önemli dönemeci halkın hayal gücünde, bir ulusun kendini bulduğu ortak tecrübe türünden bir çekicilik kazandı.

Ekim ayının sonuna doğru, Sofya güncesinde Tolstoy'un "1812'nin Tarihi" adını verdiği bir kitap üzerine çalıştığını ama kitabın o yıl yaşanan olayların yüzeysel anlatımından ibaret olmadığını belirtir. İki hafta sonra, 13 Kasım'da aralarındaki bir soğukluktan söz eder ve her zamanki gibi aşırı tepki gösterir. "Beni sevmiyor, bana karşı sevgisini canlı tutamadım. Elimden ne gelirdi ki? Kader böyleydi! Şimdi pişmanlık duyduğum ve sevgisini kaybetmiş olma dışında her şeyin önemsiz göründüğü bir keder anında, onun yazdığı şeyleri anlamsız bulduğum bile oldu. Falanca kontesin filanca prensese söylediklerinden bana ne?"[19]

Bu sözler şaheserin şekillenmekte olduğunun açık belirtileridir. Şimdi Moskova'daki Tolstoy Müzesi'nde bulunan çok sayıda taslağı inceleyen uzmanlar, romandaki hangi kısımların 1863'te, hangi kısımların daha sonra yazıldığını kesin biçimde belirleyememişlerdir. Tolstoy'un Tanya'yı Tula'daki baloya götürüşünden kısa bir süre sonra yazmış olabileceği ilk versiyonlardan biri, 1811'de St. Petersburg'da bir soylunun konağındaki baloyla başlar. Benzer bir versiyon da baloyla başlamakla birlikte, öncesindeki uzun bir paragrafta Tilsit ve Moskova yangını arasındaki dönemde Avrupa'nın durum anlatılır. Tolstoy'un zihninde Dekabrist temayla bağlantının hâlâ güçlü olduğunu, muharebe sahnelerinden bazılarını 1863'te kabaca kaleme alındığını biliyoruz. Ama yazdıklarının büyük bölümü, Sofya'nın küçümser tavırla "falanca kontesin filanca prensese söyledikleri" diye nitelendirdiği aile sahneleridir.

Belki Sofya'yı biraz kıskandıran şey, bebeğiyle meşgul olduğu sırada, Tolstoy'un kız kardeşleri Tanya ile Liza'yı sekreter olarak yanında tutmasıydı. Ama Tolstoy'un bütün yıl "1812'nin Tarihi"ni yazma dışında hiçbir şey yapmadığını sanmak yanlış olur. Hiçbir şey yazmadığı uzun fasılalar vardı. Tolstoy o yıl "önemli bir keşif"te bulundu: "Kâhyalar, ırgat başları ve çavuşlar bir çiftlik için sadece külfet. Bunun doğruluğunu bütün çavuşları işten çıkarmakla ve sabah saat ona kadar uyumakla anlamak mümkün. Daha kötüye doğru bir değişim olmadığını görürsünüz. Bu keşfimin kesinlikle doğru olduğu kanısındayım."[20]

Keşif hem kendisine hem karısına bir sürü ilave iş çıkardı. Tolstoy tarlalara, ormana, bostanlara ve arı kovanlarına nezaret ederken, karısı konağın,

malikâne dairesinin, ambarların, davarların ve bütün ırgatların idaresini üstlendi. Ahırların ve bizzat köylülerin pisliğinden ilk başta duyduğu tiksinti göz önünde tutulursa, Sofya'nın beceriyle bu işlerin üstesinden gelmesi övgüye değerdi.

Köylülerin kendi başlarına çiftliği çekip çevirmelerine izin verme denemesi tam bir fiyaskoyla bitti.

> Zengin adamın yapması gereken tek şey
> Her işin ustasını bulup çalıştırmaktır.[21]

Bu dersi almayan Tolstoy, yapısı hiç uygun değilken, köylüler gibi olmaya dönük aptalca girişimlerle sürekli zamanını boşa harcadı. Sofya ineklere bakacak ırgatları tutma işini sineye çekmesine karşın, sınırı Japon cinsi domuzları bakmada çizdi. Domuz çobanını ayyaşlığı nedeniyle işten çıkarmış olan Tolstoy, domuzlara bakmayı bizzat üstlendi. Çok sıkıcı bulduğu bu işi, kovduğu ayyaşınkinden çok daha beter bir acımasızlıkla boşladı: "Domuzları zayıflatmak için, onlara olabildiğince az yiyecek verme yoluna gittim. İşe yaradı! Onları ikinci görüşümde ciyaklamayı sürdürmeleri üzerine, biraz yiyecek vermekle yetindim. Sesleri kesildiğinde, işlerinin bittiğini anladım."[22]

Tolstoy'un jambon tuzlama ya da tütsüleme konusunda bildiği hiçbir şey yoktu. Sıcak havada bütün jambonlar çürüyünce çöpe atıldı. Daha önce Moskova'ya gönderilmiş olanlar ise taşlaşmış halde ulaştılar. Aynı durum tereyağının da başına geldi. Tolstoy'un idaresindeki tarlalarda işler arapsaçına döndü. Çapalama, toprağı sürme ya da ekme konusunda gerekli şeyleri köylülere bildirmesi için, okulundan 14 yaşında bir öğrenciyi getirtti. Şaşırtıcı olmayan bir sonuçla, köylüler ne onun ne oğlanın talimatlarını taktılar. Tolstoy her şeyi yüzüne gözüne bulaştırdığının farkına varınca, hemen masasının başına geçip *Savaş ve Barış*'ı yazmaya koyulmadı. Aksine, gezilere çıktı. Moskova'da Bers hısımlarıyla gittikçe daha fazla zaman geçirir oldu, hem de çoğu kez Sofya'yı kendisinin hemhal olduğu aile çevresine özlemini gidermekten mahrum bırakacak şekilde Yasnaya Polyana'da bırakarak. Kimi zaman da ava gitmekle oyalandı.

Derken 1864'te, *Savaş ve Barış* açısından sevindirici bir kazanın yaşanması, Tolstoy'un zihnini mükemmelce yoğunlaştırmasını sağladı. O yılın eylül ayında düştüğü nota göre, romanının "yaklaşık yüz yirmi matbu sayfası"nı yazmış ama daha ileriye bir türlü geçememişti. Bir düzeltme ve değiştirme dönemindeydi. Öteden beri zaman saplantılı bir düzeltici ve gözden geçirici olsa da, bunların kayıtlı olarak tutulması ancak Sofya'nın hayatına girmesinden sonra başlamıştı. Geçmişte Havarilerin 5.000 kişiyi doyurduktan sonra geriye kalan kırıntıları toplamasına benzer biçimde, her metin parçasını

saklayıp kutulara tıkıştıran Sofya'ydı. Kutuların sayısı o sırada kullanılan çöp sepetlerinin sayısına tam tamına denkti, yani 12'ydi. Tolstoy metinlerinin yer aldığı bu sağlam tahta kutular, Sovyet Devrimi döneminde bir araya getirildi ve Moskova'daki Rumyantsev Müzesi'ne gönderildi. Kontes Tolstoy'un kişiliğini sevimsiz bulanlara, 12 kutu bir barış armağanı olarak sunulmalıdır. Eğer o olmasaydı, kocasının şaheserinin geçirdiği evrime dair hiçbir fikir edinemezdik.

Eylül 1864'e dönecek olursak, kitabını yüzüstü bırakmış Tolstoy bir gün atıyla bir komşuyu görmeye gitti. Uğrayacağı komşusu bir avcı değildi. Ama köpeklerinden ikisi peşine takıldı ve yolda gözlerine bir tavşan ilişti. Havlayarak tavşanı kovalamaya başlayan köpeklerdeki heyecanın anında bulaştığı Tolstoy, atının engel atlamaya alışkın olmadığını bilmesine karşın, ihtiyatı elden bırakarak, "Saldır!" diye bağırdı ve köpekleri izledi. Atın ilk sıçrayışta tökezlemesiyle, yere düştü. Kırılan sağ kolunun acısıyla öylece kaldı. İkinci çocukları Tatyana'ya gebe olan Sofya'nın kazayı duymanın şokuyla erken doğum yapacağı endişesine kapıldı. Bu yüzden sonunda bulununca, karısına haber verilmeksizin Tula'ya götürülmesini ve kolunun oradaki işe yaramaz bir doktorca sarılmasını sağladı. Haftalarca sağ kolunu kullanamaması üzerine, Tatyana'nın doğumundan sonra, kırığın yerine oturtulması için karısıyla Moskova'ya gitti. Yılın geri kalan aylarında Tolstoy çifti Berslerin yanında kaldı; roman çalışması metnin Tanya'ya ve Liza'ya yazdırılmasıyla sürdü.

Tolstoy, Dekabristleri konu alan ilk kitabı (Nekrasov'un "Rusya'da kim mutlu olabilir?" sorusundan hiç aşağı kalmayan) abartılı temasıyla, henüz St. Petersburg salonlarının ve aydın muhitinin çeperindeyken tasarlamıştı. Esas olarak aydın kaygılarıyla ortaya çıktığı ve son bulduğu söylenebilir; ama bütün müthiş zihinler için geçerli olduğu gibi, Tolstoy'un soruları özünde basitti, çoğu kez "aydın"ları ilgilendirmeyen türdendi. Asıl merak ettiği şey, 1812-1856 arasındaki Rus liberallerinin akıbeti gibi, dar bir kesimle sınırlı bir konu değil, çok daha basit, daha derin soruydu: *Bizi şimdiki duruma getiren ne*? Bu soruya cevap vermenin bir yolu, "Dünün Tarihi" öncesindeki yıllarda onun da yapmaya çalıştığı gibi, kendi kişisel iç tarihimizi yoklamaktır. Başka bir yolu ise, bize toplumun nasıl bir evrimden geçtiğini, falan hükümdarın yerine filan hükümdarın nasıl geçtiğini ve bir tiranın başka bir tirana nasıl savaş açtığını anlatacak tarihçilere başvurmaktır.

Her iki yaklaşım da sonuçta Tolstoy'u tatmin etmedi. Ne Rus Darwin'i ne Rus Macaulay'ı olacaktı. Köken sorusuna yaklaşımı tamamen ona özgüydü ve kendini açıklamaya dönüktü. Bunun bir aydın salonunda değil ama bir aile içinde ortaya çıkması temel önemdedir. O ailenin önemi de Tolstoy'un sağ kolunu kırmasından ve metni yazdırarak çalışmasını sürdürmeye mecbur kalmasından sonra, hepsi için açık seçik hale geldi. İlk taslaklarda, kitabın

merkezinde yer alacak ailenin adı Tolstoy olarak geçer. Bunun yerini alan "basit", "sade", "sıradan", "içten" anlamındaki Prostoy, daha sonraları (Rusçada ikinci heceye vurguyla telaffuz edilen) Rostov'a dönüşecekti.

Moskova'da birkaç hafta süren nekahet ve metin yazdırma döneminden sonra, Dr. Bers yakın dostları ve akrabalarının Perfilyevlerin evinde bir akşam buluşmasını sağladı. Tolstoy kendi romanından parçaları yüksek sesle okuyacaktı. İlk başta utangaçlık çekti. Bütün hayatı boyunca topluluk önünde yüksek sesle kitap okumaya bir daha asla razı olmayacaktı. Dickens'ın tersine bir kişiliği vardı; onun hitap ettiği kitleye ancak yazıyla ulaşılabilirdi ve güncel ilgi alanına giren konularda halka açık konuşmalar yapmaya da yatkın biri değildi. O her zaman özel bir kişiydi ve o akşam da karşısında özel bir dinleyici topluluğu vardı. Ayrıca çok müstesna mahiyette bir topluluktu bu. Tolstoy'un okuyuşu ilk başta kısık sesli, sıkılgandı. Ama yavaş yavaş kendine güven kazanınca, bütün farklı rolleri canlandırmayı ve onlara farklı tonlamalar, karakterler katmayı ("polis haberlerini farklı seslerle vermeyi") başardı. Gerçek hayatta Tanya'nın oyuncak bebeği Mimi'yi öpmek üzere eğilirken, Tanya'dan bir öpücük alan genç bir adamın hikâyesi vardı. Ama romanda Nataşa Rostova'nın Boris'i öpmesine dönüşmüştü. Tolstoy'un okuduğu sayfalar arttıkça, orada bulunanlar kendilerini daha yakından tanımaya başladılar.

"Bak şu işe!" diye bağırdı ev sahibesinin kızı safça. "Anneciğim, Marya Dmitriyevna Ahrosimov sensin; tıpatıp sana benziyor!" Dinleyicilerin gözünde, onun şövalesini aralarına koyup kendilerini tıpatıp resmedişi, romanın sonraki okurlarından hiçbirinin hissedememiş olacağı bir açıklıkla canlandı. Ama statik resim görüntüsü insana yeterince fikir vermez. Zira *bizim* farkına vardığımız şey, yorumların canlılığıdır, yani Tolstoy'un okuma sırasında bütün rolleri eşit bir coşkuyla yansıtmaya kendini kaptırışıdır. Romancı bir ressamdan ziyade bir kukla oynatıcıdır. Çizdiği karakterlerin "gerçek hayat"taki kişilere yüzeysel benzerliği, bizzat onların gözünde çok belirgin görünebilir; ama karakterlere hayat veren, canlılık katan şey bu benzerlik değildir. Hayal edilen hayat başka bir kaynaktan, sanatçının kendisinden gelir. Bir romandaki kişileri "gerçek hayat"taki denkleriyle eşleştirme oyununun ancak yarı yarıya inandırıcı ve sonuçta kesinlikle yanıltıcı olmasının sebebi budur. Örneğin, Proust'un biyografisini yazanlar, romanın ana figürleri ile Fransız toplumundaki gerçek figürler arasında birçok ilginç yüzeysel paralelliği sunarlar bize. Oysa Mösyö Swann'ın Charles Haas ya da Baron de Charlus'ün Robert de Montesquiou olduğu sonucuna, ancak romanların ya da biyografilerin inceliklerinden yoksun bir okur varabilirdi. Her iki durumda da, Proust sadece bir kabuğun suretini vermiştir. Karakterlere akıldan çıkmayacak gerçekliği kazandıran şey, Proust'un her birine kendi tutkularını

ve meraklarını, kendi mizacını ve geçmişini parça parça katışıdır. Swann'a saplantılı estetik düşkünlüğünü, başından büyük bir aşkın geçişini, bozuk sağlığı yüzünden ömrünün kısa olacağını öğrenişini ve belki de en önemlisi, Yahudiliğini vermiştir. Baron de Charlus'a verdiği şeyler ise daha çok utanç duyduğu özellikleri, mağrurluğu, züppeliği ve eşcinselliğidir. Çok benzer bir şekilde, Tolstoy'un kişiliklere kendi hayal gücüyle canlılık kattığını görürüz. Sözgelimi, Nataşa'nın balodaki heyecanında, Tanya'nın neşeli havası kadar, Tolstoy'un onu baloya götürüşünde duyduğu heyecanın da payı vardır. Romanını yazarken, son 35 yıl boyunca zihninin arkasında birikmiş bütün güdük ve ayrı kaygılardan yararlandığı açıktır. Prostoylar ya da Rostovlar ile Bers çevresi arasında hemen görülen yüzeysel benzerlikler, buraya kadar hikâyeyi izlemiş olanların gözünde, onlara ilk başta Tolstoy soyadını vermekle açığa vurduğu gerçeği örtmez: Sanatçıya modellerini sağlayan sadece Tolstoy ailesi ya da benzer konumdaki Bersler değil, 1828'den beri sahneye çıkış anlarını çalımla ve tedirginlikle bekleyen çeşitli Lev Nikolayeviçlerdi. "Lyovoçka" demişti Tanya ona bir gün, "toprak sahiplerini, babaları, generalleri ve askerleri tasvir etmeyi nasıl başardığını anlayabiliyorum; ama âşık bir kızın gönlüne sızmayı, bir annenin duyarlılığını anlatmayı nasıl başardığını hayatta anlayamam."[23] Her ne kadar anlayamasa da, onun asıl sırrının özüne, yani "kendi düşüncelerini eğip bükmesini" ve "eski gönül kırgınlıklarını yeni gibi göstermesini" mümkün kılan şeye parmak basmıştı. Sonradan alacağı adla Nikolay Rostov kişiliğinde, Tolstoy'un orduya girdikten sonra yaşadığı olayları, ailesine dönük duygusal sevgisi ile kumar ve hovardalık iptilası arasındaki bocalamalarını okuruz. Ama bunlar Tolstoy'un geçmişindeki masum yanıdır. Daha karanlık mizacına ilişkin anılarını daha az çekici karakterlere yüklemenin yolunu bulur: İçkiyle kafayı bulup gülünç şeyler yapmayı ve bir ayıyı tasmasından bir polise bağlamayı Dolohov ile Pierre'e; (kendi hayatında kız kardeşine dönük) yasak aşktan zevk almayı Anatole Kuragin'e. Hatta Pierre'e karşı tutumu, kendi güncesindeki benliğin toplum içindeki sakar ve ahmakça davranışlarına bakışıyla çok yakın benzerlik taşıyan Hélène'e bile bir yanını yükler. Roman içinde bunların *hepsi* kanıksanır.

Aynı şey annesiyle ilgili takıntısı için de geçerlidir. Prenses Marya'ya ve haşin yaşlı babası Prens Bolkonski'ye (ilk taslaklarda Volkonski) ayrılmış bütün bölümlerin kaynağı, Tolstoy'un kendi annesinin Nikolay Rostov/Prostoy/Tolstoy'la evlenmeden önce, Yasnaya Polyana'daki yaşantısını kafasında kurma çabasıdır. Daha eğlenceli Rostov pasajlarını Berslerle paylaşırken, Prenses Marya'ya ilişkin pasajları kaydetme gibi çok daha mahrem, neredeyse kutsal işi Sofya'ya vermesi elbette anlamlıdır.

Hâlâ Moskova'da olan Tolstoy'a, "Prenses Marya'yla ilgili her şey o kadar hoşuma gidiyor ki!" diye yazdı Sofya. "İnsan onu açık seçik görüyor. Müthiş

cana yakın bir karakter."[24] Bir sanatsal tasarlayış olarak Marya'nın taşıdığı güçte ve dinçlikte, evliliklerinin ilk yılında Tolstoy'un karısına çektirdiği şeylerden kaynaklanan suçluluk duygusunun büyük payı olsa gerek. Tıpkı Marya'nın Lisi Gori'deki baba konağında bir tutsak durumuna düşmesi gibi, Tolstoy da karısını kır yaşamına hapsetmişti. Karısına karşı sürekli hırçın oluşu, yaşlı Prens Volkonski'nin kendi kızına davranışına benzer. Ama bu hırçınlığın altında, romandaki en dokunaklı şeylerden biri olan bağımlılık yatar; kızını "kendinden daha fazla" sevdiği anlatılır bize. En gülünç sahnelerden biri, yaşlı prensin konağa gelecek olan Anatole Kuragin'in Marya'ya izdivaç teklifinde bulunmasından korkmasıdır. Daha Kuragin'lerin varışından önce, kâhyanın araba yolundaki karı temizlemesi yüzünden tepesi atar ve ardından şaşılacak derecede çatlakça bir konuşmada, uşaklara karı tekrar küreyip yola dökmelerine bildirir.

"Yol kapandı mı?"

"Elbette, efendim. Tanrı'ya şükür. Büyük ahmaklığımızı bağışlayın, lütfen."[25]

Yaşlı prensi böylesine öfkeli ve hırçın hale getiren şey, onu Marya'ya sevgisinden koparma tehlikesi taşıyan her şey karşısında sergilediği kıskançlıktır. Tolstoy kıskançlığın en çılgın, en gülünç aşırılıklarına yabancı değildi. Tanya hatıratında hem eniştesinin hem kız kardeşinin "kıskançlık yüzünden hayatlarını zehirledikleri"ni belirtir. Temiz kalpli ama sokulgan bir tanıdığın, Pisaryov adlı genç bir adamın kısa bir süre kalmak üzere Yasnaya Polyana'ya uğrayışında yaşanan olayı anlatır. Çay faslı Tolstoy'un her şeyi ters yorumlayabileceği huysuz haline denk gelir. Pisaryov semaverden çayı dağıtmakta olan Sofya'nın yanında oturma gibi büyük bir günaha tüy dikercesine, fincanları öbür kişilere uzatmasına yardım eder.

"Tolstoy'u izliyordum" diye yazar Tanya. "Yüzü sararmış ve çok asabi halde, ayağa kalkıp geziniyor, odadan çıkıyor ve tekrar içeriye giriyordu. Sinirliliği bir şekilde bulaşıcıydı. Durumun farkına varan Sofya'nın eli ayağı birbirine dolaştı. Kıskançlık hali ertesi sabah Tolstoy'un arabayı hazırlama talimatını vermesiyle ve uşağın genç adama atların beklediğini bildirmesiyle bir çırpıda son buldu..."[26]

İlgili kişilerin yaşadığı dönemleri değiştirerek, Tolstoy'u kıskanç koca yerine kıskanç baba haline getirdiğinizde, yaşlı Prens Bolkonski ile kızının Lisi Gori'deki bir sahnesi çıkar karşınıza.

Romanın ilk versiyonlarının hepsinde, yaşlı prens düpedüz dedesinin, Prenses Marya ise hayatta hep yalnız kalan annesinin bir portresiydi. Ama Tolstoy hikâyeyi derinlemesine düşününce, Austerlitz'te ölecek bir kahramana gerek duyduğunu kavradı. Böylece Prens Andrey tipi ortaya çıktı. İlk sahnelerde Andrey'i kusurlu bir karakter olarak gören tek kişi Sofya değildi.

Fet de onu statik ve sıkıcı buldu. "Birinci kısım boyunca sıkıcı, monoton, sırf *un homme comme il faut* [olması gerektiği gibi bir insan] olduğu doğru" diye itiraf etti Tolstoy. "Ama hata onda değil, bende."[27]

İlk başta sadece kurbanlık asker (Austerlitz'teki ölümü azami duygusal etkiyle anlatılabilecek bir kahraman olarak) tasarlanan ve kısmen Tolstoy'un ağabeyi Nikolay'ın kısmen babasının bir portresi olan Andrey, zamanla çok daha derin bir şeye dönüşür: Tolstoy'un çekingenliğinden sıyrılması, kuzeni Aleksandrina ile dostluğunu ilerletmesi ve onun aracılığıyla "tepedeki" kişilerle yakınlık kurması, hükümette veya orduda alacağı görevlerle "mühim" biri konumuna yükselmesi halinde ulaşmış olabileceği benliğin bir aracına. Prens Andrey'in kişiliğinde, Tolstoy'un St. Petersburglu tanıdıklarının ve subay arkadaşlarının onda saptadıkları azamet ve kibir her yönüyle vardır. Alaycı dış görünüşünün ardında, aşk ıstırabının ve varoluştaki derin gizemin farkında olan son derece hassas bir adamın ruhu saklıdır. Prens Andrey kısmen bir edebi yaratımdır. Puşkin'in ya da Lermontov'un hayal gücünden çıkmış bir kahraman gibidir; Tolstoy'a en gizli ve en kişisel özelliklerinden bazılarını ona yakıştırma cesaretini veren kısmen bu durumdur. Tolstoy acizleştirici bir hastalık düzeyine varan katışıksız kuşkuculuğun sıkıntısını hayatı boyunca çekti. Kuşkuculukla sadece Tanrı'ya ya da evrene Voltaire tarzı bir bakışı değil, herhangi bir şeyi yapmanın ya da hissetmenin anlamını sorgulamaya yatkınlığı kastetmekteyim. Schopenhauer kötümserliğiyle başlayan ve sonunda bir tür Hindu kayıtsızlığına yol açabilen bu tutum, Tolstoy'un kişisel yazılarında, hafifçe omuz silkmeyi çağrıştıran *çto j?* ("ne yani", "eee, sonra") ibaresiyle özetlenir. Çoğu kez kahredici havada olmak üzere, bunu hep sorar. Sofya'nın Prens Andrey karakterini kusurlu bulduğunu yazdığı sırada, Tolstoy'un henüz yarı taslak halinde bir kişiliği çizme aşamasında mı olduğunu, yoksa Sofya'nın onda bu dehşet verici itirazcılığı görmeye mi başladığını bilmiyoruz. Prens Andrey'in hayatında, küçük karısına karşı tutumundan daha sinir bozucu bir taraf yoktur. Pierre'le ve kendi kız kardeşiyle ilk sohbetlerinde, sadece karısıyla değil, kendisiyle ve evlilik durumuyla ilgili de tam bir hayal kırıklığını açığa vurur. "Eğer gelecekte senden bir şey çıkacağı beklentisiyle evlenirsen, senin için her şeyin bittiğini, bir yanında bir saray dalkavuğunun, diğer yanında bir dangalağın durduğu kabul salonu dışında her yerin sana kapandığını her aşamada hissedeceksin" der Pierre'e. "Peki, ne yararı var bunun?.." Kız kardeşine ise şunu söyler: "Şunu bil ki, Maşa, karımı suçlayamam ve böyle bir şeyi asla yapmadım. Yapmayacağım da. Onunla ilişkili herhangi bir şeyde kendimi bile suçlayamam; şartlar ne olursa olsun, durum hep böyle olacak. Ama gerçeği bilmek istiyorsan, benim mutlu olup olmadığımı ya da onun mutlu olup olmadığını öğrenmek istiyorsan, söyleyeyim sana. Hayır! Niçin mi? Sebebini bilmiyorum..."[28]

Prens Andrey kişiliğinde açığa çıkan işte bu kasvetli, kıstırılmış ve için için mahzun Tolstoy'dur. Nitekim Tolstoy'un muharebede yaralanan prensi öldürmeye kıyamaması şaşırtıcı değildir. Bunun yerine, kendisinin de sıkça yaptığı gibi, onu gözlerini gökyüzünü dikmiş olarak, şeylerin yüceliğiyle ve hiçliğiyle yüzleşir halde, kendisinin Tanya'yı ve evlilik öncesinde Sofya'yı sevdiği gibi, Nataşa'ya sevgisini düşünür halde bırakır.

Ama Tolstoy'un mizacının tamamı bu değildir. Çünkü Pierre kişiliğinde de daha belirgin olarak karşımıza çıkar: Hoyrat, sakar, şehvetli, hassas, kafasını "Bu dünyada niçin varız?", "Bir insan nasıl yaşamalıdır?" gibi büyük sorularla çocukça bozmuş biri. Tolstoy kendi mizacının bu çok daha patavatsız, yontulmamış yanını tercih ettiği için, sonunda Pierre'i Nataşa'yla evlendirerek ve aralarındaki aşkı Sofya'ya duyduğu aşkın idealleştirilmiş bir versiyonuna dönüştürerek ödüllendirir onu. Kitap şimdi *Savaş ve Barış* diye okuduğumuz şeyden hâlâ uzak olsa da, 1864'ün sonuna doğru, sonradan bürüneceği şekle çok daha yakındı.

Hayali varlıkların kurguda birer karaktere dönüşmesindeki inceliği vurgulamak açısından, Tolstoy'un aynı zamanda hayattan ve canlı karakterlerden kendi cinini çıkarmasını sağlayan süreçlere savruk bir yaklaşımla işaret ettik. Ama *Savaş ve Barış*'ta henüz değinmediğimiz, bu bölümü bitirmeden önce ortaya koymamız gereken ve her bakımdan unutulmaz olan bir karakter vardır. Sanki erken bir aşamadan itibaren oradaymış gibi görünür. 1863'te ya da 1864'te kaleme alınmış taslakların birinde, onu Napoléon hakkında şunu söylerken buluruz: "Girdiği muharebeleri sürekli kazanmasının sebebi (kanaatimce çok uzak olduğu bir vasıfla) dâhi olması değil, aksine düşmanlarından daha salak olması, mantıklı çıkarsamalara kendini kaptırmaması ve sadece askerlerinin karnı tok, hırçın, itaatkâr ve sayıca olabildiğince çok olmasını sağlamayı umursamasıydı."[29]

Tolstoy romanın bitmiş versiyonunda, bu figürü yedekte tutar ve Anna Pavlovna'nın salonunda Napoléon'la ilgili ilk tartışmalara katkıda bulunmasına izin vermez. St. Petersburg kodamanları Napoléon'un Deccal olup olmadığı sorusu üzerinde dururken, bu figür sessizce kenarda bekletilir. İlk başta varlığını fark etmeyiz. Derken araya girer ve bize dönük bir yorumla, Anna Pavlovna'nın mutfakta görmemiz halinde, yemeyi aklımızdan geçirmeyeceğimiz şeyleri mutena nefis yemekler gibi sunan bir *maitre d'hôtel*'e ("şef garson") benzediği yönündeki nükteli gözlemle sohbeti keser. "Pavlovna önce Vikont ve ardından Başkeşiş olmak üzere, konuklarının tabaklarına özellikle seçilmiş lokmaları koydu."[30] Buradaki anlatıcı, bronşitin bir tıynet olduğunu ileri süren eski dostumuz, yani Shakespeare'in, George Sand'ın ya da hayranlık duyulan başka birinin matah olmadığını yüksek sesle söyleyerek, Turgenyev'in akşam yemeklerinden herhangi birini kavgayla bitirmesine

güvenilebilecek adamdır. Tolstoy'daki bu damarı *Savaş ve Barış*'ın anlatıcısıyla özdeşleştirmek yanlış olur; çünkü kitabın olağanüstü niteliklerinden biri, sekizde yedisi boyunca hiç de anlatıldığı izlenimini vermemesidir. Kitaptaki en unutulmaz sahnelerin hepsini (sadece mühim sahneleri değil, romanı görkemli kılan bütün dokunaklı küçük ayrıntıları) Shakespeare tarzındaki meçhul bir varlık anlatır. Yaşlı Kontes Rostova'nın Boris'e alınacak üniforma için Anna Mihailovna'ya para verişini bir düşünün. O an her iki kadını da ağlatır. "Dost oldukları için, iyi kalpli oldukları için, çocukluktan beri dost iki kişi olarak, para gibi kirli bir şeyi kafaya takmaya mecbur kaldıkları için ve gençlikleri artık geride kaldığı için..." Bunun gibi anlarda, evrene Tanrı'nın damga vurduğunu hissederiz.

Bronşitin bir tıynet olduğunu düşünen Tolstoy, Kontes Rostova'nın sırf eski dostuna oğlunun üniforması için gizlice para vermek amacıyla, kocasından bunu sanki bir borcu varmış gibi istediğini asla bilemezdi. İki kadını ağlaşırken görmek onu şaşırtmakla birlikte, pek ilgisini çekmezdi. Onun görüşlerini dinleyebilecekken, böyle eften püften bir şeyi gizlice dinlediğimiz izlenimini edinmek herhalde onu kızdırırdı. Bu sindiriçi baş belası odada konuşan tek kişi olduğu ve Yasnaya Polyana'daki derslikte ona kulak kesilen çocuklar gibi, hep birlikte onu dinlediğimiz sürece, bu görüşlerin *aslında* ne olduğunun önemi yoktu. Evliliğinin ilk yıllarında, yani romanın henüz bitmemiş ve bağlantısız bir dizi bölüm halinde olduğu dönemde, söz konusu anlatıcı çok sayıdaki sesten biri olmanın ötesine geçmez. Tolstoy sadece kendisine ait alanda keyifle ve bencilce çalıştığı için, yazdığı şeylere bir kategoriyi uygun görmemekte ve "bir roman olmadığını" söylemekte haklıydı. Çiftlik işlerine ve çocuklara bakmak üzere kır malikânesine tıkılıp kalmış Sofya'ya Moskova'dan duyarsızlıkla şunu yazdı: "Dün Tanya'ya bir şey yazmama durumuna kıyasla, senden ayrı kalmanın acısına katlanmanın niçin daha kolayıma geldiğini açıkladım. Senin ve (her nedense henüz yeterince sevmediğim) çocukların yanı sıra, yazdığım şeylere karşı da sürekli bir sevgi ya da özen taşımaktayım. Eğer öyle olmasaydı, sensiz bir günü geçiremeyeceğim kanısındayım sahiden; bunu kesinlikle anlayacaksın, çünkü senin için çocuklar neyse, yazmak da benim için öyle."[31]

Sofya Andreyevna haliyle anladı; onun en dikkate değer yanlarından biri buydu. Kıskanç olmakla birlikte, kıskançlığını dizginledi ve kocasının edebi dehasını beslemek için epeyce çaba gösterdi. Ama Tolstoy'un omzunun üstünden yazdıklarına bakan, onun hayal gücünün bütün ürünlerinden, sanatın garip simyasıyla kendine özgü bir hayatı bulan ya da bulma yolunda olan bütün kişilerden (Pierreler, Andreyler, Nataşalar, Borisler ve Dolohovlar) başa çıkılmaz bir kıskançlıkla hoşnutsuzluk duyan ve o kadar yumuşak huylu olmayan bir karakter vardı. Bu figür bronşitin bir tıynet olduğunda direten

kavgacı baş belasıydı. O an için, uygun fırsatı kollamaktaydı. Tolstoy'un metni baldızlarına yazdırdığı ya da zamanla iyileşen sağ elini sayfa üstünde gezdirdiği sırada sabırlı davrandı. Ama er ya da geç sanatçı Tolstoy'un elinden kalemi kapacak ve içinden geçenleri yazacaktı.

ONUNCU BÖLÜM

Savaş ve Barış

1865-1869

Mes personnages, je ne suis aucun d'eux et je suis chacun d'eux.[*]
Montherlant

---

* "Çizdiğim kişiliklerin hiçbiri ve her biriyim." [ç.n.]

Tolstoy 23 Ocak 1865'te Fet'e, "Karımı sevmenden çok memnunun" diye yazdı şaka yollu. "Onu romanımdan daha az sevmeme karşın, hâlâ karım olduğunu biliyorsun!"[1] Bu şaka bir yarı gerçeği barındırır. Tolstoy günlerini yakın dostlarıyla ve akrabalarıyla birlikte geçirmekten son derece keyif alan miskin amatör çiftçi yanıyla, edebi çalışma şevkinden yoksundu ve bu durumdan çok memnundu. Ama daha derin bir yanıyla, edebi çalışma onu yakıp tutuşturacak kadar önemliydi. Beyninde kalıba dökülmesi nedeniyle dışarıdan hiç görünmeyen bu uğraş, kendi geçmişini kabul edilebilir bir şekle büründürürken, onu günahlarından arındırmakta ve talihin idareci kimliğiyle ulaşmaktan mahrum bıraktığı gücü ona yazar kimliğiyle kazandırmaktaydı. Atalarının hepsi general, sefir, yaver olarak devlette büyük nüfuz elde ettiği gibi, bazı uzak akrabaları hâlâ yüksek makamlardaydı (Kont Dmitri Tolstoy ertesi yıl içişleri bakanı olacaktı). Kader Lev Nikolayeviç Tolstoy'dan mühim bir kişi olma şansını esirgemişti. Ama bu durum onu hayal gücüyle, modern Rusya'nın hikâyesini baştan aşağı tasarlamaktan, şekillendirmekten ve anlatmaktan alıkoymadı. İçini yakan tutku tam da 1805-1812'nin, 1825'in ve 1856'nın büyük destansı tarihini kurgulamaktı. Hayatının bu en yaratıcı yıllarında bile çok aylakça geçirdiği dönemlerin eksik olmamasına karşın, böyle bir aylaklığın edebiyata kayıtsızlıkla karıştırılmaması gerekir. Bir yazar sadece elinde kalem varken çalışmaz. Eserin fikir düzeyinde gelişmesine fırsat vermesi gerekir; *Savaş ve Barış* çapında bir eser söz konusu olduğunda, fikri gelişim çoğu kez uzun sürer ve haliyle atıl bir evre gibi görünür.

Çocuklar doğabilir. (Eserin büyük ölçüde bittiği sırada, İlya'nın 1866'da ve Lev'in 1869'da doğmasıyla aile dört kişiye çıkacaktı.) Krallıklar ortaya çıkabilir ve yok olabilir. Hısımlar evlenip uzaklaşabilir. Bütün bunlar büyük edebi uğraşın yanında ikincil önem taşır. Nitekim Tolstoy 1865'te, Rusların bir Polonya ayaklanmasını görülmemiş vahşetle bastırmasından sonra, Aleksandrina'ya şunu itiraf etti: "Kimin Polonyalıları bastırdığı, Schleswig-Holstein'ı ele geçirdiği ya da bir *zemstvo* toplantısında ne konuştuğu hiç umurumda değil. Kasaplar etini yediğimiz davarları öldürürler ama onları suçlamaya ya da anlayışla karşılamaya mecbur değilim."[2] Sonraki yıllarda, çok farklı bir çizgiye yönelecekti. Kasapları yerden yere vurmaya, herkesin et yeme hakkını sorgulamaya ve hükümetleri masumlara yönelik şiddet eylemlerinden dolayı sertçe kınamaya dönük propaganda için sayfalar dö-

şeyecekti. Oysa Aleksandrina'ya aynı mektubunda, bir Hıristiyan olmadığını da içtenlikle belirtti. "Bundan hâlâ uzağım; ama tecrübe bana yargı gücümün yanılmazlığına güvenmemeyi öğretti." Burada da sonraki Tolstoy'la alakası olmayan birini görürüz. Kavgacı, münakaşacı Tolstoy söz konusu yıllarda büyük ölçüde suskundu. Eski kumarbaz parasını artık cebinde tutan, eski zampara da karısına sadık biriydi; kaçınılmaz ayrılık dönemleri, birbirlerine karşı çok nazik tutuma girmelerini sağladı. Sofya Andreyevna ailede küçük çaplı hastalıkların yaşandığı bir ilkbahardan ve bütün genç annelerin bildiği duyguyla, asla yalnız kalamayacağını ve doğru dürüst dinlenemeyeceğini anlamasından sonra, durumuna razı tavırla güncesine şunu yazdı:

> Aramız iyi. Lyovoçka mandıra işleriyle çok meşgul ve romanı pek coşkuya kapılmaksızın yazıyor. Kafası fikirlerle dolu. Hepsini ne zaman yazıya dökecek? Bazen benimle tasarıları ve fikirleri üzerine konuşuyor; bundan her zaman muazzam bir keyif alıyorum. Ayrıca onu her zaman anlıyorum.[3]

Russkiy Vestnik'te *Kazaklar*'ı yayımlamış olan Katkov, bu yeni tarihsel kurmacanın editörlüğünü üstlenmeyi kabul etti ve o zaman verilen adla *1805*'in birinci kısmı derginin Şubat 1865 sayısında yayımlandı (Scott'ın *Waverley* romanının, anlattığı olaylara zaman itibarıyla tam aynı uzaklıkta olması ilginçtir). Tolstoy'un karısı bütün Noel dönemi ve ocak boyunca, Katkov'a teslim edilmeye uygun sayılmasına kadar, kitabın üç ayrı taslağını yazıya geçirip düzeltti. Prova baskı sayfaları geldiğinde, Tolstoy sayfayı karartan kargacık burgacık, okunması zor yazısıyla başka düzeltmeler ve eklemeler yaptı. Onun karalamalarını çözebilen tek kişi Sofya Andreyevna'ydı. Bunu gerçek anlamda yapabilecek başka kimse yoktu. Bizzat Tolstoy yazdığı şeyleri çoğu kez çıkaramazdı.

Kitabın bittiği sırada, Sofya'nın çıkarmış olduğu temiz nüsha sayısı, erkek kardeşi Stepan'ın hesaplamasına göre *yediye* ulaştı.[4] Üstelik sırf bir yazıcı olarak kalmadı; Tolstoy'un Moskova'daki nekahetten 1864'te dönmesini izleyen her aşamada, esere tavsiyelerle ve yorumlarla katkıda bulundu. İçeriğin yanı sıra sunuluş ve yayımlanış şekline dair zeki düşüncelerini aktardı. Bütün bunları bir anne ve ev kadını olarak üstlendiği görevlerin arasına sığıştırdı. Edebiyat tarihindeki en çarpıcı ortaklıklardan biriydi bu. Tolstoy'un vesvese ve üşengeçlik huyları göz önünde tutulunca, karısının yardımı ve yol göstericiliği olmadan, eserin bitmiş olması ihtimal dışıdır.

Eserin kronolojisi şöyle bir seyir izledi.[5] Katkov'la *1805*'in yayımlanması için anlaşmaya varılmasından sonra, hikâyenin Dekabrist kısmını bir yana bırakan Tolstoy, 1864'ün ikinci yarısını ve 1865'in ilk aylarını, şimdi *Savaş ve Barış*'ın giriş kısmı olarak okuduğumuz pasaja ayırdı.

Okurların ilgisi coşkuluydu. Çocukken dinledikleri efsaneler ve çok eskiye ait anılar canlandırılmış halde karşılarındaydı! Oldukça garip biçimde, ukala eleştirmenleri şaşırtan şey tam da bu durumdu. Şapşalın biri sanki bir kitabın hangi kategoriye sokulduğu önemliymiş gibi, "Bu ne bir roman, ne de kısa roman" diye yazdı. "Daha ziyade geçmişin askeri ve aristokratik dökümünü vermeye yönelik bir tür girişim."[6] İsmi belirtilmeyen bu yazar, eserin aristokratça havasına şiddetle karşı çıktı ve başka birkaç eleştirmen gibi, metinde Fransızcanın bolca kullanılmasından yakındı. "Zerre kadar gereği yokken, Fransızca ve Rusça karışımı dille yazılmış bir kitabı okumak ne keyifli ne rahatlatıcı; *Russkiy Vestnik*'in aristokratik sayfalarında Fransızca metinler pekâlâ yer alabilir ama ayrı bir baskıda çıkarılmalıdır."[7] Tolstoy'un romanı son kez gözden geçirirken Fransızca kısımları azaltması, sonuçta giriş bölümü gibi sahnelerin komik yapısını bozdu.

Bazı "edebi" tepkilerin düşmanca olması kaçınılmazdı, çünkü Tolstoy bir süredir Nekrasov'un ve Turgenyev'in çevresindeki edebiyat takımıyla bağlarını bilinçli olarak koparmıştı. Aynı ölçüde kaçınılmaz bir gelişmeyle, aristokratlık eleştirisi habire ısıtılıp gündeme getirildi. Eleştirmenlerin görüşleri pek umursanmadı. Tıpkı Çaykovski'nin "1812 Uvertürü" gibi, bir yurtseverlik ülküsünü pekiştirici mitoloji olarak *Savaş ve Barış*'ın taşıdığı gücün ilk okur kitlesinden çok daha uzun olması hiç de şaşırtıcı değildi. Romanın Stalinist dönemdeki akıbeti düşünüldüğünde, bu durum en açık biçimde görülür. Külleri 1933'te Kremlin Duvarı'na gömülen Mihail Olminski gibi entelektüel Bolşeviklerin *Savaş ve Barış*'ı karşı-devrimci bir eser sayması muhtemelen boşuna değildi (Tolstoy'un ilk eleştirmenleri gibi, Olminski'nin de vurguladığı nokta Katkov'la ve aşırı sağcı *Russkiy Vestnik*'le bağıydı). Ancak *Savaş ve Barış* okunmaya devam etti; Stalin yasaklanmasına izin vermedi. Bolşevik cennetin iç yüzü ortaya çıktıkça, (başta Dostoyevski olmak üzere) birçok edebi şöhret yeraltına inerken, Tolstoy gizemli biçimde varlığını sürdürdü.[8] Bu kısmen ilk editörü ve sadık çömezi Çertkov'un azmi sayesindeydi. Ama büyük destanın apaçık Rusluğunun hemen herkesin duygusal dünyasında önemli bir yer edinmesinin de payı vardı. Şolohov ister ilk büyük Sovyet romancısı, isterse düşmanlarının inandığı gibi, bir eser hırsızı olsun, *Ve Durgun Akardı Don*'da (1928; *Tihiy Don*) yakın geçmişin Tolstoy tarzında incelenmesi elbette ilginç olmanın ötesindedir.

Rus resmi makamlarının 1930'larda eski tarz yabancı düşmanlığına daha fazla yönelmeleriyle birlikte, Tolstoy gerçekçiliği kesinlikle güven verici bir nitelik kazandı. Karl Radek 1934'te Yazarlar Birliği'ne, James Joyce'un yazılarının "solucanlarla kaynaşan bir gübre yığını" olduğunu bildirdi ve "Balzac ile Tolstoy birer öğretmen olarak bize yeterli" diye ekledi.[9]

Katı Marksist çerçevede, Tolstoy'un o dönemde "yeterli" bulunmaması gerekirdi. Günümüzde bile ziyaret edildiğinde bu paradoksun hissedildiği Yas-

naya Polyana'nın çekiciliği, bir akrabasının ilginç saptamasıyla, kısmen "eski malikâne yaşam tarzını hatırlatıcı yegâne yapı" olmasından gelir. Tolstoy'un sığınma özlemini duyduğu ve Sovyet Devrimi'nin yıkmayı başardığı bir yaşam tarzıdır bu. Ancak yapay şekilde korunup "restore" edilmiş (aslında Nazilerin içini boşaltıp yakmasından sonra büyük ölçüde yeniden inşa edilmiş) haliyle oradadır. Mabedin el kitaplarında Tolstoy'dan bir ulusal anıtmış gibi söz edilmesi bir palavra değildir. Gorki'den bir alıntı, ziyaretçilere şunu hatırlatır: "Tolstoy karmaşık Rus ruh halinin kendine has bütün yanlarını, şaşırtıcı olgunluğuyla somutlaştıran köklü bir ulusal yazardır. Onda Vaska Buslayev'in şamatacı haylazlığı ve tarihçi Nestor'un ince düşünceliliği vardır; Avvakum'un bağnazlığıyla yanar, Çadayev gibi bir kuşkucudur, Puşkin'den aşağı kalmayan bir şairdir ve Herzen kadar akıllıdır. Tolstoy eksiksiz bir dünyadır."[10]

Bunlardan hiçbirinin doğru olmamasının (Tolstoy hiç de iyi bir şair değildir ve kimse öyle olduğunu düşünmez) ya da alıntının anarşik parodiye çanak tutmasının pek önemi yoktur. Ne de olsa, Tolstoy'un Rusluğunu sağlama bağlamak için listeyi daha da uzatarak, Rasputin'in cinsel oburluğuna, Aziz Vladimir'in dindarlığına, Yuri Gagarin'in maceraperestliğine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Hepsi de umursadığımız ölçüde doğru ya da yanlış olabilir. Lenin'in yanlış bulduğu Tolstoycu fikirlere ateş püskürmesinin, Tolstoy'un bir ulusal kurum statüsünü sarsamamasının sebebi budur. (Sovyet Devrimi'nden kısa bir süre önce, "Tolstoyculukla her yönüyle mücadele edilmelidir" diye yazmıştı.)

Hitler'in Nazi-Sovyet mihverini bozması üzerine, Tolstoy ve onun yarattığı ulusal efsane Stalin tarafından devreye sokuldu. Çatışmaların başlamasından üç hafta sonra, *Sivastopol* 150.000 tirajla yeniden basıldı; çok geçmeden bunu *Savaş ve Barış*'ın 1812'yle ilgili pasajlarının yeni baskıları izledi. Hatta Stalin'in özel talimatıyla, bazı bölümler 1941-1942'nin en kara günlerinde halk tarafından okunmaları için Moskova'nın her yanına afiş olarak asıldı. Savaş sırasında Tolstoy (Lenin'i bile geride bırakacak şekilde) Rusya'da eserleri en çok yayımlanan yazar konumuna yükselmekle kalmadı; ona resmi yayınlarda sadece Stalin için kullanılan *velikiy* ("büyük") sıfatı uygun görüldü. Bu rağbet sırf 1812 yurtseverliğinden dolayı değildi. *Savaş ve Barış*'ı karşıdevrimci sayan partili aydın kuşağı artık yoktu. Stalin istila tehdidi üzerine, orduda Lenin'in ilelebet yok ettiğini sandığı devrim öncesi süsleri geri getirdi. Moskova 1941'de ve 1942'de gayet bilinçli olarak Tolstoy'un romanındaki sahnelerin örnek alındığı yaldızlı apoletlerle, kırmızı ve beyaz ceketlerle, şık gömleklerle, kenarları şeritli pantolonlarla ışıldadı.[11] Eğer mezarın ötesinde hayat varsa ve ölüler yeryüzünde olup bitenleri görebiliyorlarsa, hayata barışsever anarşist olarak gözlerini yuman Tolstoy, eserlerinin faşitlere karşı

Şanlı Yurtsever Savaş'ta Stalin'in etkili savaş propagandasının parçası olarak kullanıldığını görmekten daha beter bir âraf düşünemezdi herhalde.

• • •

Tolstoy 1865'te romanındaki bütün muharebe sahnelerini gözden geçirdi ve yenilerini ekledi; bu bölümler arasında önceki taslaklarda yer almayan enfes Schön Graben sahneleri de vardı. "Ivır zıvır şeyler dikkat kesilmeye değer mi?" diye sorar Prens Bagratyon.[12] Bir romancının buna vereceği cevap, muzaffer edalı bir evettir. Sahnelerin böylesine canlı görünmesi tam da titiz gözlemle bütün ayrıntıları güçlendirip süslemeye uğraşmasındandır: Yemekhanedeki askerlerin sohbetinin havadaki bir ıslıkla ve Fransız hatlarından ateşlenen ilk gülleyle kesilmesi; muharebe alanında binicisi vurulup ölmüş bir atın doğrulmaya çalışması; iki askerin boğazı guruldayan ve ağzından kan sızan bir silah arkadaşını çamurda sürüklemesi; yaralı haldeki Nikolay Rostov'un yaklaşan Fransız askerlerini izlerken kapıldığı müthiş dokunaklı ve inandırıcı düşünceler ("Üstüme geliyor olabilirler mi? Neden? Öldürmek için mi? Herkesin çok sevdiği beni, ha?");[13] Tuşin'in Prens Andrey'den ayrılırken, ortada açık sebep olmaksızın birdenbire ağlaması.[14] Bütün bu ayrıntılar öylesine doğal görünür ki, Schön Graben sahnelerinin bizzat canlanıp yazıya döküldüğünü sanır insan. Tolstoy aslında son derece edebi araçlarla kurgulanmış bu bölümlerde, Stendhal'in *Parma Manastırı*'ndaki muharebe sahnesinin büyük payının olduğunu teslim eder. Ama canlı ve unutulmaz oluşları, tek başına ayrıntıyla açıklanamaz. Soljenitsin'in aynı şeyi taklit etmeye çalıştığı *Ağustos 1914*'ü, hayat belirtisi taşımayan bir ayrıntı birikiminden ibarettir; büyük bir deha tarafından yazılmaması halinde, *Savaş ve Barış*'ın almış olacağı şekli gösterir. Tolstoy'un iç cini ve karısının yorulmak bilmez yazıcılığı, kitabı mümkün kılan temel bileşenlerdi.

Ama destanının gelişimini yeniden tasarlayıp yazdığı nisandan kasıma kadar bir suskunluk vardı. Bir editör açısından, ne Tolstoy ideal bir yazardı ne *1805* (muhteşem olmakla birlikte) ideal bir tefrika romanıydı. Akışıyla aşırı azametli romanda, 19. yüzyılın melodram standartlarına göre, okurların daha sonra olup bitenleri görmek üzere sonraki sayıyı almalarını sağlayacak sürükleyici unsurlar çok azdır. Hepimiz Nataşa'nın kiminle evleneceğini öğrenmek isteriz ama hepimiz Napoléon'un başına ne geldiğini biliriz. Hikâye bu anlamda sahiden bir destandır, Rusya açısından bir ulusal efsanenin Homeros'la kıyaslanabilecek tarzda yeniden anlatışıdır.

Ancak kırk tarakta bezi olan Katkov, hiçbir dergi editöründe olmadığı söylenebilecek kadar şanslıydı. Zira Tolstoy'un *1805* için uygun zamanı kolladığı sırada, Wiesbaden'deki Dostoyevski bir kumar cinnetinin yol aç-

tığı berbat maddi krizden nasıl kurtulacağını kara kara düşünmekteydi. Evlendikten sonra kumar tutkusunu büyük ölçüde ıslah eden Tolstoy'un ise, malikânelerinden yüklüce bir miras payı aldığı iki kardeşinin ölümünden beri, edebi eserlerinin kazancı dışında düzenli bir gelir kaynağı vardı. Romanının nasıl ilerleyeceğini düşünürken, yazmaya bütün bir yıl rahatça ara verebilirdi. Böyle lüksleri kaldıracak hali olmayan Dostoyevski çaresizdi; bir geliri, otel faturalarını ödeyeceği parası hiç yoktu. Bu yüzden Eylül 1865'te, Katkov'a *Suç ve Ceza* romanını önerdiği meşhur mektubu alelacele çırpıştırdı.[15] Katkov buna hemen atladı. "Sonradan öğrendim ki" diye yazacaktı Dostoyevski, "o yıl elinde başka hiçbir şey olmadığından, önerime fazlasıyla sevinmiş. Meğer Turgenyev'e bir şey yazdıramamış ve Lev Tolstoy'la kavgalıymış."[16] Eserini uygun bir düzenli aralıkla sunamayışından hoşnutsuz olmakla birlikte, Tolstoy'la tam kavga etmiş değildi. Tolstoy editörüyle kavga ettiği yolundaki St. Petersburg söylentisini, Aleksandrina'ya sonraki mektubunda yalanlamıştı. Aslında, suskunluğa yol açan söylenti değil, Tolstoy'un karısının ticari kurnazlığıydı. Tolstoy editörü Katkov'u *1805*'in her matbu sayfası için 25 ruble ödemeye razı etmekle övünürken, Sofya Andreyevna kitap halinde yayını gözeten bir tutum içindeydi. Bu durum Tolstoy'un telif hakkını bir an önce satmaya çalıştığı ve ticari bakış açısından genellikle aptalca davrandığı sonraki yıllarda, birçok ağız dalaşına yol açacaktı. Karısı bir yazarın servetini *kitaplarının* gelirinden sağladığı görüşüne hep sıkıca sarıldı. Ona göre, diğer her şey aldatıcıydı. Katkov *1805*'in tefrikasına bir sürü para ödemiş olabilirdi ama bir tefrika satıldı mı elden çıkardı; bir kitabın satışı ise yıllarca sürebilirdi. Dahası, herkesin tefrikayı almaya kalkması, *1805*'in kitap satışlarını düşürecekti. Dolayısıyla Sofya kocasını, Katkov'a başka bölümler göndermeden önce tekrar düşünmeye zorladı. Dostoyevski işte bu boşluğu doldurmak üzere *Suç ve Ceza*'yı yazdı. Böylecek *Russkiy Vestnik*'in 1866'daki aboneleri, çok az edebiyat dergisinin sağlayabildiği bir edebi şölenin keyfine vardı. Ocak sayısında *Suç ve Ceza*'nın ilk 12 bölümü, şubat, mart ve nisan sayılarında 1805'in yeni bölümleri, yani birinci cildin ikinci kısmının sonuna kadarki *Savaş ve Barış* yer aldı. Bunu *Suç ve Ceza*'nın başka bölümleri izledi. O sırada, Tolstoy gözüne ilişen bir deyimden hareketle, hikâyesine "Sonu İyi Biten Her Şey İyidir" adını vermede karar kıldı. Sağ kalıp iyileşen Prens Andrey, dostu Pierre Bezuhov'un Nataşa'ya çok derin aşkının farkına varınca evlenmelerine izin verir. Petya muharebede can vermez. Sonya da Nikolay'dan vazgeçerek, Prens Andrey'in kız kardeşiyle evlenebilmesini sağlar. Hapishanedeki konuşmasıyla Pierre'i manevi uyanışa yönelten çokbilmiş köylü Platon Karatayev ortalıktan çekilir; bu uyanış kendiliğinden gerçekleşir. Yani, birçok bakımdan epey farklı bir roman tasarlandı ve Sofya Andreyevna'nın hünerli gözetiminde, *1805* adını taşıyan birinci cilt haziranda yayımlandı.

Biyografi yazarları ve edebiyat tarihçileri, Dostoyevski'nin ve Tolstoy'un şaheserlerinin aynı dönemde, aynı dergide ve aynı editör tarafından yayımlanmasını, şaşırtıcı bir tavırla pek fazla önemsemezler. Her iki harika kitapta karşılıklı belirgin yankıların üzerinde pek durulmaması da şaşırtıcıdır. Birbirlerini görmezlikten nasıl gelebilirlerdi ki? İkisi de romanlarını yazarken, Rus edebiyatında emsali görülmemiş bir şaheser doğurmakta olduğunu sezmiş olmalıdırlar. Bir bakıma, ikisi de haklıydı. Ama aynı yayında buluşmuş olmalarında en azından kıyaslanabilir görkemlilik taşıyan bir yan vardı. Şaşkınlık ve kırgınlık duymamış olmaları mümkün değildir. Bunu sessizce geçiştirmeleri, biyografi yazarlarını da edebi bekçi köpeğinin geceleyin havlamamış olmasının garipliğini göz ardı etmeye yöneltmiştir.

Birbirlerine göz ucuyla baktıklarını gördüğümüz alan, Napoléon hakkındaki düşünceleridir. *Suç ve Ceza*'nın birinci tefrikasından sonra, Dostoyevski (1900'de başlayan yayın hayatını şimdiye kadar sürdüren komünist dergiyle sadece ad benzerliği olan) mizah dergisi İskra'da acımasızca alaya alınıp yerildi. Dergide Dostoyevski'nin çılgınca ve dinsel şevkle dolu üslubunun çok gülünç bir parodisinin yer alması, sonraki bölümlerde Dostoyevski'nin keyfini oldukça kaçırdı. Ama en zeki biyografi yazarlarından biri, "Romanda 'Napoléon' temasını işlerken böyle bir kısıtlama duymadı" der bize.[17]

III. Napoléon'un Mart 1865'te *Histoire de Jules César*'ı ("Jül Sezar Tarihi") yayımlamasıyla, çeşitli Avrupa dillerinde büyük adamlar ve tarihe etkileri genel teması üzerine düşünceler ortaya atılmıştı. Seçkin dedesinin gölgesinde yazan III. Napoléon'a göre, ilahi takdir insanların izleyeceği ve böylece yüzyılların işini birkaç yılda bitireceği yolu açmak için, Julius Caesar, Charlemagne ve Napoléon gibi kişileri gönderir. Böyle kişilerin dehası bütün bir döneme damga vurur.

Rus basınında kitap, imparator yazarın kendini savunduğu bir eser olarak karşılandı. Ama *Sovremennik*, sansürce kapatılmasından önceki son sayılarının birinde, III. Napoléon'un ileri sürdüğü fikrin ilginç bir ahlaki sonucuna işaret eden uzun bir eleştiri yazısına yer verdi. Kadere hükmeden adamların diğer insanlardan temelde farklı olduğu doğruysa, bundan onlara farklı ahlakın ve farklı mantığın yön verdiği sonucu çıkarılmalıydı. Sıradan insanların davranışları ile kahramanların, yarı tanrıların ve dehaların davranışları ayrı kriterlerle değerlendirilmeliydi.

Sovremennik ardından şu ilginç soruyu yöneltti: Ebedi adamları nasıl tanıyabiliriz? Bütün dostlarının ve tanıdıklarının sıradan bir fani sandıkları ama aslında Napoléon dehasına sahip bir kişiyi ele alalım. Bu durum ona sıradan ahlak yasalarına uymama hakkını gizlice vermez mi? Sözgelimi, böyle bir kişinin, kadere hükmeden bir adamın binlerce fani hemcinsinin öleceği bir savaş ya da devrimi başlatmasının mubah görülebilmesine benzer biçimde, cinayet

işlemesi kabul edilebilir sayılamaz mı? Bu *Sovremennik* makalesinin özü *Suç ve Ceza*'nın tamamına sinmiştir; üçüncü kısmın beşinci bölümünde dedektif Porfiri Petroviç'in konuşmasında neredeyse kelimesi kelimesine karşımıza çıkar ve "Napoléon" teorileri bizzat suçlu Raskolnikov'a mal edilir. Tolstoy ve Dostoyevski ikilisinin aleni tartışmayla değil, bir fikrin farklı sanatsal sunuluşuyla kapışmaktan kendilerini alamamalarının iyi bir örneğini sezeriz burada. Hem birey hem yazar olarak görüş ayrılıkları bir hayli açığa çıkar. O sırada kafası sosyalizmin getireceği yıkımın korkusuyla meşgul olan Dostoyevski, "Napoléon" temasını kişisel kötülüğün mahiyeti üzerine düşünmenin ve ileride yaşanacak şeylere dair bir tür kehanette bulunmanın bir vesilesine dönüştürdü. Fahişe Sonya sayesinde günahlarından arınıncaya kadar kişisel ahlakı aşağılayan ve tarihteki bütün büyük adamların aslında birer "suçlu" olarak nitelendirilebileceği kanısını taşıyan Raskolnikov hem Dostoyevski'nin insan doğasına yaklaşımının dehşet verici bir tezahürü hem bir peygamber figürüdür. Hikâyesine başlamasından sonra, tam da Raskolnikov'un işlediği türden bir cinayetin gerçek hayatta Danilov adlı bir öğrenci tarafından işlenmesi Dostoyevski'yi heyecanlandırmıştı.[18] Kadere hükmeden bir adamda nelerin mazur görülebileceğine dair acımasız görüşleri açısından, Raskolnikov ve Lenin arasında yakın benzerlikleri görmek onda daha da büyük heyecan ve tiksinti uyandırırdı herhalde. Dostoyevski'nin Napoléon'un savını kullanması feci ve acıklı olmakla birlikte akla yakındır. Tolstoy'un kahramanı Pierre Bezuhov, Dostoyevski'nin hayal gücündeki çılgın katil Raskolnikov'a hiç benzemez. Romanın bitmiş halinde karşımıza Dekabrist olarak çıkar. Ama ondan önce Napoléon'u insanlığın büyük bir kurtarıcısı olarak gören bir idealisttir; bu görüşe iyice kapılmanın etkisiyle, kendini düpedüz Napoléon *olarak* hayal eder.[19] Raskolnikov'a ondan daha uzak biri olamaz. Burada Tolstoy'un bir karakterle adeta kendini yerine koyacak kadar özdeşleşme alışkanlığını, karakterlerinden birine benimsetmesinin bir örneğiyle karşılaşırız. En çarpıcı nokta ise Dostoyevski'nin bütün ahlaki itirazlarına karşın, Napoléon'un savını, yani "kadere hükmeden adam"ların tarihi değiştirdiği yavesini temelde kabul etmesidir. Tolstoy kitabı üzerinde çalışırken, bu bakış açısından daha da uzaklaşacak ve kendi bakış açısını ortaya koymak üzere tarihi yeniden yazacaktı. Müthiş Rus kışının ve Rus halkındaki ruhun sonunda Napoléon ordularını alt edeceğini bildiğinden, geri çekilip gidişatı oluruna bırakmış görünen, Fransızların Moskova'ya girip şehri yakmalarına göz yuman Kutuzov'u idealleştirmesi, Tolstoy'un *Suç ve Ceza*'yı dikkatle okuyanların görebileceği bakış açısıyla arasına mesafe koymaya dönük sıkıcı uğraşının sadece küçük bir unsurudur ve saplantılıdır. Bitmiş versiyonda bizi "Napoléon'un savı"nın yanlışlığına inandırmaya çalışan ve "ulusları yönlendiren güçler"i uzun uzadıya anlatan iki ekle ve çok sayıda arasözle karşılaşırız.

> Kavimlerin göçüne bakılırsa, Avrupa dünyasının yenilenişini Attila'nın kaprisine bağlayan görüş bugün kimsenin aklına yatmaz. Gözlemimizi tarihte daha da geriye götürdüğümüzde, olayın içinde yer alanların özgür iradesi daha kuşkulu, kaçınılmazlık yasası ise daha belirgin hale gelir.[20]

Roman üzerindeki çalışma bolca kesintiye uğradı ve Tolstoy çifti bu nispi uyum döneminde bile evlilik gerginliğini bir ölçüde sürdürmeseydi, Tolstoy çifti olmazdı. Oğulları İlya'nın Mayıs 1866'daki doğumundan sonra, Sofya Andreyevna bir melankoliye daldı ve üzüntülerini güncesine döktü. Memelerindeki sancı ve bitkinlik yüzünden, yeni bebeği emzirmekte güçlük çekmekteydi. En beteri ise kıskançlık acısıydı. Tolstoy malikâneyi çekip çevirmesi için yeni bir kâhya tutmuştu ve kâhyanın fingirdek genç karısıyla Sofya'nın hoş göreceğinden çok daha fazla zaman geçirmekteydi. "Çekici bir genç kadın ve 'nihilist'in teki." Kocasının kısa saçlı, genç ve bilgiç haspaya düşkünlüğü Sofya için bir işkenceydi. Tolstoy ise karısının, evden dışarıya her çıkışında Marya İvanovna adlı bu kadınla zina işlediği kuruntularına karşı tamamen duyarsızdı. Dönüşünde onun sohbetiyle nasıl büyülendiğini ya da böylesine akıllı bir genç kadının kırda yavan bir hayat sürmek zorunda kalmasına ne kadar üzüldüğünü anlatması işin cabasıydı. Moskova'dan koparıp bir taşra hayatına mahkûm ettiği karısına söylenmeyecek bir zırvaydı. "Haspa misafir odasında çocuklarla birlikte" diye yazdı Sofya. "Odama kapandım. Ona düpedüz katlanamıyorum. Onun güzelliğini ve özellikle Lyovoçka'yla birlikteyken neşeli havasını görmek beni çileden çıkarıyor."[21]

Marya İvanovna'nın büyük eser üzerindeki dikkati dağıttığı doğrudur ama (anılarında Marya'nın soyadını bile hatırlamayan) Sofya'nın korkması için bir sebep yoktu. Tolstoy akıllı, neşeli kadınlarla muhabbetten her zaman hoşlanırdı ama yeni dostuyla zina peşinde değildi. Aslına bakılırsa, onu azıcık acayip bulduğu da söylenebilirdi. O yılın ağustos ayında, Dyakov'ların Yasnaya Polyana'yı ziyareti sırasında, akşam yemeğinden sonra alışılmış pantomim oyunlarının yerine bir tiyatro oyununu canlandırmayı önerdi. Daha önce yazdığı harika bir küçük komedinin, "Nihilist!" adlı ve üç perdeli bir oyunun metnini çıkardı. Cinsiyetlerin tersine çevrildiği oyunda, kırsal alanda yaşayan mutlu bir çiftin konağına bazı gençler gelir; içlerinden biri yeni nihilist fikirler taşıyan bir öğrencidir. Koca, karısının onunla bir kaçamak yaşadığı yolundaki saçma kanıya kapılır ama sonunda her şey çözülür. Sofya Andreyevna koca rolünü oynarken, kız kardeşi Tanya cilveli eş rolünde canlı bir performans sergiledi. Tolstoy'un gençliğinde delice sevdiği Dyakov, yakışıklı öğrenciyi, Tolstoy'un kız kardeşi Marya ise bir hacı rolünü oynadı. Böylece içlerindeki duygusal güçlüklerin içselleştirilmesiyle, olay gülünerek geçiştirildi.

Tolstoy'un ilgisini 1866 yazında daha ciddi dağıtan şey, onu askerlik geçmişine götüren bir ölüm dramıydı.[22] Sıklıkla birlikte atla dolaşmaya ve ava çıktığı Albay Yunoşa adlı bir komşusu, bir divanıharp reisiydi. Heyetteki diğer iki subaydan biri 21 yaşındaki Kolokoltsov, diğeri ise 13 yıl önce Kafkasya'da Tolstoy'la birlikte görev yapmış Stasyuleviç'ti. Mensup oldukları 65. Moskova Piyade Alayı'na bağlı 2. Bölük'teki bir er, emrinde olduğu yüzbaşıya saldırmıştı. Adamı savunacak biri bulunamayınca, Tolstoy'dan bu işi üstlenmesi rica edildi. Divanıharbin duruşma tarihi 16 Temmuz 1866 olarak belirlendi.

Vasili Şabunin adlı bu er muhtemelen çok tipik bir Rus askeriydi. O sırada Nikolay Rostov ile Prens Andrey'in orduda yaşadıklarını yazmakla uğraşan Tolstoy, belki de böyle tipleri tanıma arzusuyla, *Savaş ve Barış*'a ara vermeyi ve bu umutsuz davada sanık için elinden geleni yapmayı kabul etti. Yirmi dört yaşındaki Şabunin oldukça şişman, kırmızı suratlı ve ayyaş biriydi. Söylenenlere göre, boş zamanlarını çoğunlukla ranzasında uzanıp berbat yerel konyağı (*sivuha*) içerek ve İncil'den mezmurlar ya da pasajlar mırıldanarak geçirme alışkanlığı vardı. Bir gün bölüğünün Yaseviç adlı gaddar yüzbaşısı, ona tabur komutanına verilecek bir raporun suretini çıkarma işini verdi. Zavallı erin getirdiği metni beğenmeyince, dosdoğru buruşturup yüzüne fırlattı. Şabunin anlaşılır tavırla bir yumruk atarak, "Çirkin Polonyalı suratına da bu yaraşır" dedi. Olay Moskova Askeri Mıntıkası kurmay başkanına iletilince, Şabunin'in askeri nizamnamenin 604. Maddesi uyarınca divanıharbe verilmesi kararlaştırıldı. Rusya'da yüz yıldır idama başvurmama yönündeki geleneği zamanla hiçe sayan zalim I. Nikolay döneminde eklenen bu madde şöyleydi: "Bir üste el kaldırmak ya da silah çekmek ölümle cezalandırılacaktır."

Yani, Tolstoy bir ölüm kalım davasına girecekti. Savunmayı üstlenmesinden önce, tam bir suç ikrarını imzalamış perişan Şabunin'le iki görüşmesinde onun donuk ve tepkisiz olduğunu gördü.

Bu adamı kurtarmak için ne yapabilirdi? Daha sonraları intihar konusundaki saplantıları göz önünde tutulduğunda çok ilginç bir yaklaşımla, Şabunin'in ölmeyi *istememesi* halinde, suç ikrarında bulunmayacağına dayan bir savunma çizgisini benimsedi. İşlediği suçun ölümle cezalandırılabileceğini bilerek, dava öncesinde itirafta bulunmasından hareketle, intihara eğilimli olduğunu ileri sürdü. (Şabunin'in ahmak olduğu yönündeki daha bariz açıklama, davaya katılan herkesçe açık seçik görülmüş olsa gerek.) İntihara eğilimli olduğuna göre, akli dengesi bozuk olmalıydı; o halde bir akıl hastasının cezai sorumluluğunda bir hafifletmeye gidilmeliydi. Tolstoy bu savunma çizgisini yüzüne gözüne bulaştırdı. Müvekkilinin bağımsız bir sağlık muayenesinden geçirilmesini sağlayamadı ve bir ordu tabibinin Şabunin'i daha önce muayene ederek, aklı başında bulmuş olmasını göz ardı etti. Dolayısıyla kurtaramadığı Şabunin ölüm cezasına çarptırıldı. Hemen St.

Petersburg'daki Aleksandrina'ya dosdoğru çardan bir af koparmasını yazan Tolstoy'un girişimi, ortada bir gerekçe olmadığı için boşa çıktı. Şabunin 9 Ağustos'ta, Tolstoy'un evine oldukça yakın bir yerde idam mangasınca infaz edildi. Merasimli idamda davulcular ve başka çalgıcılar da vardı.

Yıllar sonra, 1903'te *Pravo* adlı bir dergi, Tolstoy'a çamur atmak için, davanın bir görgü tanığının makalesine yer verdi. Adam şaşırtıcı olmayan bir saptamayla, 1866'da davaya usul yönünden yaklaşan Tolstoy ile 1890'larda divanıharbi toplama yetkisine bile karşı çıkacak yaşlı anarşist Tolstoy arasında büyük bir tezat olduğu görüşünü ortaya attı. Evet, bir tezat vardır. Peki, bundan ne çıkar? Tolstoy çömezleri Şabunin olayını öğrenince, şoka uğradılar. İlk biyografi yazarı Biryukov'un 1908'de Şabunin davasını sorduğu üstat, yaşlılık belirtisi sayılacak süfli bir açıklamayla karşılık verdi: "O olay hayatıma görünüşte daha önemli olayların hepsinden çok daha fazla etkide bulundu; buna servet edinme ya da yitirme, edebiyatta başarılar ya da başarısızlıklar, yakınımdaki kişilerin ölümü bile dahildir." *Pravo*'ya ise şunu yazdı: "Savunma adına yaptığım ve sizin basılı olarak verdiğiniz acınası, berbat konuşmamı yeniden okumak benim için kesinlikle korkunç. [...] Tanrı'nın ve insanoğlunun yasalarına karşı bazı adamların işlemeye hazırlandığı en bariz suçtan, yani bir kardeşin canına kıymaktan söz ederken, başka birilerinin yazdığı ve yasalar dediğimiz bazı saçma sözleri aktarmaktan daha iyisi gelmedi elimden..."

Savunma avukatının mahkemede yasalar dediğimiz bu saçmalıkları aktarmamış olması halinde, Şabunin'in kurtulma şansının daha da azalmış olacağına emin olabiliriz. Şabunin'in akıbetini düşünmek, tıpkı günümüz okuru gibi, 1908'in barışsever azizini de tiksindirecek nitelikteydi. Ama 1866 yazında kendini işine tamamen kaptırmış romancı Tolstoy açısından, her şey çok farklı gibiydi. Bazılarının ileri sürdüğü gibi, *Savaş ve Barış*'ta Pierre Bezuhov'un idam mangalarının kötülüğüne ve korkunçluğuna dair düşünceleri, yazarın o yılın temmuz-ağustos aylarında yaşadıklarını yansıtıyor olabilir. Ama o yazı hatırladığında Tolstoy'un bilinçaltında muhtemelen depreşen şey, olayın onda hiç de ahlaki bir izlenim bırakmamasıydı. Aylmer Maude'a itiraf ettiği üzere, divanıharp bütün hayatında bir topluluğa hitap ettiği dört olaydan biriydi. Üstelik "bunu kendinden en emin ve memnun şekilde yaptığı tek sefer"di. Zavallı Şabunin'in akıbetinden dolayı geceleri gözüne uyku girmediğine dair bir bulgu yoktur. Tolstoy'un düşüneceği *Savaş ve Barış* vardı. Yağışlı bir yazdı ve nezlelilere bakmak için ailenin içeride kaldığı zamanlar çoktu. Tolstoy ise sıklıkla çulluk avındaydı. Mektuplarının açığa vurduğu üzere, aklında bir ölüm, daha doğrusu olası bir ölüm vardı. Sevgili Dyakov'un ona ödünç verdiği at sıskalaşmıştı. Tolstoy birkaç gün bu atla dolaştıktan sonra, bir dostuna hayvancağızın sadece salhaneye uygun

olduğunu, eve sadece postunun ve yularının getirileceğini yazdı. Ama "onu hep çok yavaş sürdüğünden, vicdanı sızlamayacak"tı.

Bu arada, Sofya Andreyevna'nın yortu günü için hazırlıklar sürmekteydi. Düzenlenen partiye bir ay önce Şabunin'in idam hükmünü vermiş subaylar da çağrıldı. Yasnaya Polyana'da küçük bir çalgı takımı eşliğinde dans edildi. Şabunin'in idam mangasının önüne götürülüşünde de hazır bulunmuş çalgıcılardı bunlar.

• • •

Polonyalılara yönelik bir katliama, kasabının hayvan kesmesinden yakınmanın ötesinde öfke duymayacak olan adam, Şabunin olayını çok geçmeden geride bıraktı. Eylülde Sofya'nın erkek kardeşini, en yakın dostları arasına girme yolundaki Stepan'ı, Borodino muharebe alanını incelemeye gönderdi. Karısına 27 Eylül'de şunu yazdı: "Borodino'dan henüz yeni geldim. Geziden çok, hem de çok memnunum; uykudan ve temiz yemekten mahrum kaldığım düşünülürse, buna katlanışım için de geçerli bu. Yeter ki Tanrı bana sağlık ve huzur versin, şimdiye kadarki en güzel Borodino Muharebesi tasvirini yazacağım!"[23] Sonraki birkaç ayda bunu sahiden yaptı.

Araştırma sürdü. Uzmanlardan bazıları Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ı yazmak için çok şeyi okumuş olması gerektiğini vurgularlar. Bazıları ise bir sürü malzemeyi toplamakla birlikte, aslında çok sıkı okumadığına işaret ederler. Onun için 1805'te ve 1812'de yaşananlar hayali olaylara dönüştü; tarihin olmasını istediği şeylerle uyuşmadığı durumlarda, olgulara aldırmadı. Dahası, romanın okurları Borodino Muharebesi gibi sahneler için ödevini yapmasına karşın, kitaba son derece kişisel bir dizi skecin canlılık kattığını hemen sezerler. Kitabın unutulmaz ve defalarca okunabilir oluşu, dayandığı tarihsel araştırmanın doğruluğundan ya da titizliğinden değil, her karakterin Tolstoy'un varlığından gelen bütün yoğunlukla hayal edilişinden kaynaklanır. Her karaktere bürünerek, onları pantomim oyunlarındaki gibi canlandırır.

Tolstoy 1866 sonbaharına denk gelen o aşamada, Sofya'nın tavsiyesine uyarak, romanı kitap halinde yayımlamaya karar vermişti. Bu (bir bölümü hemen bir kürk şapkaya ve çizmelere harcanan)[24] 1.000 ruble borç almayı gerektirse bile, sonuçta iyi bir yatırımdı. Kasımda bir çizerle konuşmak için Moskova'ya giden Tolstoy, Sofya Andreyevna'yla uzaktan akraba olan Mihail Sergeyeviç Başilov'u seçti. Griboyedov ve Saltıkov-Şçedrin için yaptığı meşhur çizimlerle mesleğinin zirvesine ulaşmış Başilov'a yazdığı birçok mektup, sadece bitmiş kitaba ne kadar özen gösterdiğini değil, her sahneyi ve her karakteri hayalinde ne kadar canlı gördüğünü de belirgin biçimde yansıtır. Başilov onun hoşuna gitmeyen bir eskiz gönderdiğinde, neyin yanlış olduğunu anlatan bir

mektup çarçabuk ulaşırdı. Kızgın ya da kırıcı bir dille yazılmamış bu mektuplardan, Tolstoy'un gözünden hiçbir şeyin kaçmadığı anlaşılır: Bagratyon bir astragan başlık giymiş olmalı; ona yakıştırılan kürk şapka, yaşadığı döneme ait değil. Prens Andrey biraz fazla duygulu çizilmiş; ama yapabileceğinin en iyisi buysa, bozma ve olduğu gibi bırak. Gerek Kutuzov gerek Dolohov şahane. Acaba Dolohov'un göğsü biraz daha kabartılamaz mı? Ona daha bir asker duruşu verilmeli! Tolstoy'un yağdırdığı tavsiyeler, *Savaş ve Barış*'taki bütün karakterlerin ona, gerçek hayattaki karakterler kadar gerçek, aslına bakılırsa onlardan daha gerçek göründüğünü açığa vurur.

Romana *Savaş ve Barış* adını verme kararına Mart 1867'ye doğru varıldı. Tolstoy 1867 yazında *1805*'i gözden geçirdi ve epeyce kısmını çıkardı. Ardından *Savaş ve Barış* adıyla dört ciltlik bir eserin yakında yayımlanacağı duyuruldu. Mart 1868'de Moskova ve St. Petersburg gazetelerinde başka bir ilan çıktı. Tasarlanan eser beş cilt olacaktı; ama önceden dört cilde abone olanlar beşinci cildi bedava alacaklardı! O sırada kitabevlerine giren üç cildin satışları çok iyiydi. Tolstoy eserinin büyük bir ulusal efsaneden ziyade sırf bir roman olarak görülmemesi için, *Russkiy Arhiv*'in mart sayısında "*Savaş ve Barış* Hakkında Birkaç Söz" başlıklı meşhur makalesini yayımladı. Dördüncü cilt bu makaleden kısa süre sonra, beşinci ve altıncı ciltler ise 1869'da çıktı.

O sırada, romanın bitişi Tolstoy'un 1865'te esere başlarken öngördüğünden bir hayli farklıydı. III. Napoléon'u ve Dostoyevski'yi yalanlama dürtüsü, Dekabrist Ayaklanması'na bir girizgâh ya da ön tarih yazma yönündeki ilk tasarıdan daha güçlü hale gelmişti. Bu fikir henüz bir yana bırakılmış olmasa da, biten kitap kendi şekline bürünmüş ve bizzat Tolstoy'u aşan güce ulaşmıştı. Sonuç kısmının bir tür bezgin anakronik yanı vardır. Pierre bir 1825 adamı haline gelmeye hazırlanan bir 1812 adamı değildir. Ne olduğunu bilmediği hale gelmeye hazırlanan bir 1869 adamıdır daha çok.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

Ölümün Gölgesi

1869-1872

"Korktuğum şey ne?"
"Ben" diye cevap verdi Azrail'in sesi. "Buradayım!"
"Bir Delinin Hatıratı"

Savaş ve Barış'ın yayımlanması bir sondu.[1] Yazdığı kitabı bitiren çoğu yazar, hayal gücünün boşaldığı duygusunu yaşar. Bu işi bir daha nasıl tekrarlasın ki? Belki de kitap ne kadar harikaysa, düşüş duygusu o ölçüde artar. Kırk bir yaşında dopdolu bedensel dinçlik taşırken, düzyazı kurmacadaki en büyük şaheseri tamamlayan adamda kaçınılmaz olarak genel bir kasvet duygusu uyandı. Bu duygu 1869 yazını Schopenhauer'un hüzünlü felsefi yazılarını okuyarak geçirmesiyle pekişti. "Schopenhauer'un dünyadaki en parlak zekâlı insan olduğuna eminim" dedi Fet'e.[2]

Kumar alışkanlığını alt etmiş olan ve karısının tavsiyesi sayesinde eserini kitap halinde yayımlamakla servete kavuşan Tolstoy'un artık hem parası hem zamanı vardı. Penza ilinde satılık bir malikâne ilanını tesadüfen görünce, içinden gelen dürtüyle Ağustos 1869 sonuna doğru oraya bakmaya gitti. Birçok araba değiştirmeyi ve sonunda araba seferinin bittiği Saransk'ta özel atlar kiralamayı gerektiren zorlu bir yolculuk yaptı. Saransk'a varmadan önce, 2 Eylül'de bitkinlik hissiyle, geceyi Arzamas adlı bir yerde geçirmeye karar verdi. Bir handa oda tutup yatmaya gitti ama yorgunluktan uyuyamadı. İki gün sonra karısına yazdığı bir mektupta, başından geçenleri şöyle anlattı:

> Gece yarısı ikiydi. Feci yorgundum, uyumak istedim ve keyfim epeyce yerindeydi. Ama birdenbire daha önce hiç yaşamadığım bir kedere, korkuya ve dehşete kapıldım. Bu duygunun ayrıntılarını daha sonra sana anlatacağım. Şu kadarını söyleyeyim ki, böylesine kahredici bir duyguyu şimdiye kadar hiç yaşamadım. Tanrı'nın hiç kimseyi bu duruma düşürmemesini dilerim.[3]

Tolstoy bu *mauvais quart d'heure* ("sıkıntılı kısa dönem") vartasını sindirip iç dünyasındaki kişisel mitolojiye dönüştürecekti. On beş yıl sonra bunu kaleme almaya dönük başarısız hikâyesinde, hangi ayrıntıları abarttığını ve uydurduğunu görmek ilginçtir. Birincisi, hikâyenin anlatıcısı henüz büyük bir dâhi konumuna yükselmemiş bir sanatçı değil, herkesin başına gelen şeyleri yaşamış bir kişidir. Çocukken bütün çocuklar gibi pis işlerden keyif almıştır ve gençlikte yakasını şehvete kaptırmıştır. Bir memur olan bu adamın öbür insanlardan tek farkı, gönlünün merhametle daha dolu olmasıdır. Çocukluğundan beri, insanların birbirlerini cezalandırmasına katlanamamıştır. Bir serf çocuğunun kamçılandığını görünce, hiddetle bağırıp tepinmiştir ve dindar bir

bakıcının ona Mesih'in çarmıhtaki çilesini anlatması üzerine çığlıklar atmıştır. Hikâyenin sonunda, ölümle ve hayatın anlamsızlığıyla yüzleşme biçimine bürünen bu panik anları, dinsel yeniden uyanışla ve İncil okumayla çözülür.

Bu hikâye, Tolstoy'un yaşanan şeyi yazarken, asıl anlamını görmezlikten gelmek üzere, yeni kisveye büründürmekten hoşlanışının minyatür düzeydeki iyi bir örneğidir. Arzamas'ta yaşadığı o geceden sonra, bir dinsel dönüşüm geçirmemişti. Bu birkaç yıl sonra başına gelen olaydı. Aynı şekilde, Paris gezisinde giyotinle halka açık bir idamı seyredişinde olduğu gibi, insan vahşeti karşısında dehşete kapıldığı anların olmasına karşın, döneminin normal bir insanı gibi tepki vermeye yatkındı. Bir askerken, dayaklara nezaret etmiş ve yakın dönemdeki Şabunin olayında, adamın kaçınılmaz akıbeti karşısında bir sinirsel sıkıntı sergilememişti. Yani, Arzamas'taki geceyi yaşayan Hıristiyan barışsever tasviri, olaydan sonra yazıya geçirilirken uydurulmuş bir şeydir. Tolstoy yarım kalan ve psikolojik bir anlam taşımayan hikâyeyi hiç yayımlamadı. Okur kitlesini değil, kendini inandırma çabası içindeydi.

Ancak hikâyenin özünde, daha sonraları Tolstoy'un hayatında defalarca karşımıza çıkan ve uyanıkken gördüğü asıl kâbusun parçası olması akla yakın görünen iki unsur vardır.

Birincisi, "Bir Delinin Hatıratı" adıdır. Hikâyenin anlatıcısı kısa bir süre önce doktorlarca muayene edilmiş ve bazı tartışmalardan sonra, aklının başında olduğu bildirilmiştir. Ama kendisi o kadar emin değildir. Tolstoy'un da emin olmadığını tahmin edebiliriz. Arzamas'ta zihinsel azapla dolu korkunç gecede onu sarsan şey bir altüst olma duygusudur. Kurmacanın görkemli tasarımında daha önce tanımadığı yeni bir uyumu, huzuru keşfetmiş olan zihin, şimdi ondan kopup kâbus alanlarına savrulma ve tamamen çelişkili iki dehşete kapılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Hikâyenin delisi kendinden kaçamaz:

> Hep kendimle baş başayım, kendime acı çektirmekteyim. Bütün varlığımla buradayım; [...] bezdiğim, dayanılmaz bulduğum ve bir azap gibi gördüğüm şey kendi varlığım. Uykuya dalıp kendimi unutmak istiyorum ama yapamıyorum. Kendimden kaçamıyorum.[4]

Öte yandan, unutulma özlemini duymasına karşın, kendinden duyduğu korkuyla baş edebilecek tek şey içindeki ölüm korkusudur. Hikâyenin özünde sonraki birkaç yılda Tolstoy'un başına birkaç sefer gelecek olan sanrılı bir hal yatar.

> "Bu saçmalık neyin nesi?" dedim kendi kendime. "Niçin sıkıntılıyım? Korktuğum şey ne?"
>
> "Ben," diye cevap verdi Azrail'in sesi. "Buradayım!"[5]

Arzamas olayı, korkunç ve kaçınılmaz ölüm gerçeğiyle bir yüzleşmeydi. "Hayat ve ölüm bir şekilde iç içe geçti."[6] Her uğraşın, her duygunun, her başarının, her arzunun bir gün ölümle yutulacağının ve anlamsız kılınacağının farkına varmaksızın, hayattaki hiçbir şeyi düşünemeyecek durumdaydı artık. Bu oldukça bariz hakikate erişmek için, yazı Schopenhauer okumakla geçirmesi şart değildi; ama bu Alman, kötümser bir fikri kanaatten ziyade bir psikolojik kriz olduğu ortaya çıkacak duruma katkıda bulunmuş olsa gerek.

Savaş ve Barış'ta bir mitoloji uğraşı (kişisel ve ulusal tarihin bir kurgulanışı) olarak başlayan şey, bir dizi cevapsız soruyla noktalanmıştı: Ulusları hangi güçler yönlendirir? Yaşanan şeyler niçin olur? Bu dünyada niçin varız? Tolstoy'un kişisel hayatında, bunlar Schopenhauer'un yardımıyla, "Her şeyin ne anlamı var?" sorusuna çarçabuk dönüştü. İleriye bakarken bizi ölümden başka bir şeyin beklemediğini biliriz. *Savaş ve Barış*'a damga vuran kadercilik, Tolstoy'un ruhunu sıkıca pençesine almaya başladı. Karısına şunu söyledi: "Tanrı'ya, İncil'deki ifadeyle tek bir tüyün Rab istemedikçe dökülmediğine inanıyorum. Dolayısıyla bence her şey kaderde yazılı."[7]

• • •

Ama bu inanç ne yapması gerektiği sorusuna cevap vermekten uzaktı. Denebilir ki, varlığının her zerresiyle kadere içten bir inancı sindirmiş olması halinde, dosdoğru ilahi iradeye teslim olmalı ve belki de geri kalan ömrünü bir çiftçi olarak geçirmeliydi. Ama kadere inandığını söylerken, fiilen iradeye göre yaşıyor gibi görünmek insana has bir özelliktir. Britanya İmparatorluğu'ndaki mühendislerin, misyonerlerin, işadamlarının, doktorların ve memurların yarısı Kalvenci olsa da, bu durum onları Saskatchewan'dan Yeni Güney Galler'e kadar, yerkürenin her köşesinde işlerin düzgün yürümesi için varlıklarını elzem saymaktan alıkoymadı. Tolstoy sonraki iki ya da üç yıl, romancılıkla didiştiği bir düşünsel yoğunluk cinnetine kapıldı. *Savaş ve Barış*'ı bitirmesini izleyen ilk kışta grip yüzünden zamanının çoğunu yatakta geçirdi ve asıl mesleğinin oyun yazarlığı olduğunda karar kıldı. Tiyatro oyunlarını yutarcasına okudu: Puşkin, Gogol, (eserlerindeki ibareleri hep aklının bir köşesinde tutacağı ve sonraki tartışma yazılarında hicivli bir tarza gerek duyduğunda başvuracağı) Molière, Goethe ve Shakespeare. Yatakta uzanırken, kendince oyunlar tasarladı. Bu pek de bir istirahat sayılmazdı. Kafasında karakterler anlamsız sözler gevelemeye başladı. İyileşince, buzda kayma tutkusunun keyfine varabildi ve tiyatro hevesi buz gibi havaya uçup karışır gibi oldu.

Tolstoy'un 1870 yılı boyunca canlı bir yazışmayı sürdürdüğü Fet, bir bisiklet almakla dostunun haset duygusunu kızıştırdı. Böylece yeni bir heves, oyala-

nacak bir şey *peyda* oldu. "Seni kıskanıyorum" diye yazdı Tolstoy. "Canım sıkkın ve ıkınarak uğraşsam bile, hiçbir şey yazamıyorum."[8] Tarih Kasım 1871'di. İki ay sonra Fet'e bir mektubunda, bisiklet sürmekten daha heyecanlı bir şeyi keşfettiği ortaya çıktı: Yunanca.[9] Tam da ona uygun!

Tolstoy'un olağanüstü bir dil öğrenme yetisi vardı. Bildiği Fransızca, Almanca, İngilizce, temel düzeydeki Latincenin, Türkçenin ve Arapçanın yanı sıra Kafkasya'da kaptığı azıcık Gürcüceye antik Yunancayı ekledi. İşe Ezop'la ve Ksenophon'la başladı. Kısa sürede Herodotos'u ve Homeros'u okur hale geldi. Sadece üç aylık öğrenme sürecinden sonra, bu dile işini görecek kadar hâkim olduğunu söyleyebildi. Moskova'ya bir ziyaretinde bununla övünmesi üzerine, bir Yunan profesörü böyle bir şeyin imkânsız olduğunu ileri sürdü. Bir Herodotos kitabı bulundu ve sınava tutuldu. Yunancayı hayatı boyunca çalışmış profesörün tek tük kelimeleri her düzeltişinde, bir aceminin tipik özgüveniyle kendi yorumunu hararetle savundu. Profesör sonuçta Tolstoy'un Yunancasının ileri sürdüğü kadar iyi olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Haliyle bunun ceremesi vardı. Aşırı çalışan Tolstoy tekrar yatağa düştü. Karısının uykuda Yunanca sözler mırıldanmasından yakınması üzerine, Atina'da *yaşadığını* belirterek, üste çıkmaya çalıştı. "Buna ölü dil denmesi boşuna değil" diye söylendi karısı, yüzünü ekşiterek. "Çünkü kişiyi ölü bir ruh haline düşürüyor."[10]

Oysa Tolstoy için, bu dil o sırada her şey demekti. "Yunanca bilmeden, eğitim olmaz" derken, kesinlikle haklıydı.[11]

• • •

Bu dinlenme döneminde, Tolstoy'un eğitimci olma yönündeki ilk tutkusu depreşti. Yasnaya Polyana'daki köylü çocukların yanı sıra, düşünmesi gereken kendi çocukları vardı. En büyüğü Sergey sekiz, Tanya yedi ve İlya beş yaşındaydı. Aileye iki çocuk daha katılmıştı: 1869'da doğan Lev ve 1870'te doğan Marya (Hep Maşa olarak anılan ikincisi, büyüdüğünde babasının gözdesi haline gelecekti). Gebelik Tolstoy'un talihsiz karısı için, hayatın adeta kalıcı bir haline dönüşmüştü. Küçük Lev'in sütten kesilmesinin üzerinden pek zaman geçmemişken, bir kez daha gebe kalma korkusuna düştü. "Her yeni çocukla birlikte, insan kendi hayatından biraz daha fedakârlık ederek, sürekli endişelerin ve hastalıkların gittikçe ağırlaşan bir yükünü sineye çeker" diye yazdı güncesinde filozafça.[12]

Ama kocası için, eğitilecek yeni dimağlar, doğru bir dünya görüşüne yönlendirilecek yeni küçük varlıklar düşüncesi karşı konulamaz biçimde çekiciydi.

Tolstoy bir işe nahoş niyetlerle koyulduğunda sıkça görüldüğü üzere, yüce gayeleri ortaya koydu. Karısıyla birlikte 1871 sonbaharı boyunca, çocuklar

için bir alfabe üzerinde çalıştı. *Savaş ve Barış* nasıl Rus Homeros'u olduğunu kanıtladıysa, alfabesi de Rus Ezopu'nun kaleminden çıkmış sayılırdı. Burada Milton ve Bulka adlı köpeklerine dair hikâyeler anlatır. Eski Hint ya da Arap efsanelerini, Kitabı Mukaddes hikâyelerini ve halk masallarını yeni bir anlatımla aktarır; kendi kafasından hikâyeler de uydurur. *Kafkas Tutsağı* [*Kavkazskiy plennik*] gibi bazı hikâyeler zarif, kısa ve öz, her bakımdan yalın dille anlatılmış büyük sanat eserleridir. Alfabenin bir bölümünün Rus ilkokullarında hâlâ kullanılması, hikâyelerin okumayı öğrenen küçük bir çocuğa kusursuzca uyarlanmış olmasından kaynaklanır. Dahası, bekleneceği üzere yoğun ahlaki unsurlar taşımakla birlikte, mizahi yaklaşımla da dikkat çeken hikâyeler okunduğunda, Yasnaya Polyana okulundaki çocukların çok sevdiği sesi adeta duyulabilir. Tolstoy Ocak 1872'de okulu yeniden açtı ve çocuklara kendi kitabından ders vermeye başladı. Kitapta hikâyelerin ve efsanelerin yanı sıra, temel bilim ve matematik bölümleri de yer alır. Ama kitabın yayımlanmasında güçlükler çıktı. Öncelikle, Tolstoy bildik asap bozucu huyuyla, prova baskıları getirtip üstlerini defalarca karaladı; öyle ki, matbaacılar sayfaya neyi dizecekleri konusunda tam bir şaşkınlığa uğradılar. Başka bir güçlük sansürün kitaptan hoşlanmamasıydı. O sırada eğitim işleri hükümetin sıkı kontrolündeydi ve eğitim bakanından izin almaksızın okul açmak yasaktı. Bakan koltuğundaki Kont Dmitri Tolstoy'la akrabalık, alfabe kitabının büsbütün engellenmemesini hiç kuşkusuz açıklar. Öte yandan, edebiyat çevresi *Savaş ve Barış* yazarının bu eğitim kaygılarıyla zamanını boşa harcadığı kanısındaydı.

Her kesimden aldığı ağır eleştirilerle hayal âleminden sıyrılan Tolstoy 25 Mart 1872'de, Strahov'a son derece ilginç bir mektup yazdı. Onun bütün aklı başında liberaller gibi, Rusya'nın çok baskıcı ve hoşgörüsüz olmasından sızlanışına kendi içinde çelişkili sayılabilecek şu tepkiyi verdi:

> Bilimde ve edebiyatta özgürlükten yoksun oluşumuz konusunda haklısın ama sen bunu bir talihsizlik olarak görürken, ben öyle bakmıyorum. Delinin teki olmadığı sürece, bir Fransız'ın, bir Alman'ın ya da bir İngiliz'in aklına, kendini benim yerime koymanın ve onun yöntemlerinin mi, yoksa bizim yazdığımız, benim yazdığım dilin mi yanlış olduğuna kafa yormanın yatmayacağı doğru. Ama Rus olan biri, aklını kaçırmadığı sürece, buna kafa yormalı ve kendine şunu sormalıdır: Bildiği gibi yazmayı, daha doğrusu değerli düşüncelerini dayatmayı sürdürmesi mi, yoksa *Zavallı Liza*'nın [Karamzin'in duygusal ve saçma sapan bir hikâyesi] bile birilerince coşkuyla okunduğunu ve övüldüğünü akılda tutup, farklı bir yöntem ve farklı bir dil araması mı doğru olur?[13]

Tolstoy iki şeyi aynı anda söyleme ve görme konusundaki imrenilir becerisiyle, Rus olmanın (ve bunun yazara yüklediği kısıtlamaların) güçlüğünü sineye

çeker. Rusça yazmaya mecbur oluşu karşısında çaresizce pes etmekle birlikte, aynı mektupta "dangalak edebiyatımız"dan yakınır. Ona göre, Rusçada edebi dil "omurgasız"dır; "öylesine bozulmuştur ki, ne tür zırvalar yazılırsa yazılsın, edebiyat gibi görünür". Tolstoy Rusça yazmanın ancak her türlü "edebi" hırstan vazgeçmekle ve sade, süssüz bir üslup bulmaya çalışmakla mümkün olduğu görüşünü ortaya atar. Alfabe kitabında basit masallar yazma uğraşını çok yararlı görmesi bu sebeptendir. Öte yandan, Rusçada içkin bir güzelliğin bulunduğunu ima eden Slavcı yazarların dile doladıkları türden saçmalıklardan bilhassa hoşlanmaz. "Açık, güzel ve gösterişsiz" olan şeyi ister. Yaklaşımı Scott Fitzgerald döneminden itibaren, Amerikalı yazarların "edebi İngilizce" konusundaki hissiyatına çok benzer. Tolstoy dilde yeni bir canlılık kaynağı peşindeydi. Ama ona özgü olan şey, ikili tutumudur. Bir yandan, bunu köylülerin dilinde olmasa bile, en azından köylülerce anlaşılabilecek dilde ("insanların kullandığı türden sözler ve dil") bulmuş olabileceğini düşünür. Öte yandan, mektupta oldukça farklı bir yol tutarak, bir Rus yazarı olma mücadelesinden vazgeçme ve kendini ifade edecek başka bir dili tercih etme yönündeki olağandışı seçeneğin ucunu açık tutar. O dönemde sınıf ve eğitim itibarıyla ona denk her Rus'un Fransızcayı aynı kolaylıkla yazabilmesi nedeniyle, somut bir seçenekti bu.

• • •

Tolstoy'u neredeyse göç etmeye, düpedüz dayanılmaz şeyden, yani bir Rus olmaktan vazgeçmeye sahiden yöneltecek bir olay 1872'nin ikinci yarısında yaşandı.

Önceki yıl Samara'da, Buzuluk Nehri yakınında 27 bin hektarlık bir malikâne satın almıştı. "Bakirlikten henüz yeni çıkmış diriliğiyle, zengin doğasıyla, sağlıklı ortamıyla ve özellikle bozulmamış ahalisiyle güzel diyar" diye yazmıştı.[14] Samara'nın tepelerinde ve ovalarında dolaşan göçebe Başkırtları sevdi. Geçen 1.000 yılda yaşanan şeylerden etkilenmemiş yaşam tarzlarıyla, Herodotos'un anlattığı kabileler gibiydiler. Ayrıca inançlarıyla ve kültürleriyle köylü azınlıklara duyduğu büyük yakınlık, Tolstoy'u malikânesinin ötesindeki Samara köylerinde ortaya çıkmış bir tarikata mensup Malakanlara hayran bıraktı. Bunlar Ortodoks Kilisesi'ne, devlete ve haliyle çoğu insan uğraşına nefretle bakan Kitabı Mukaddes Hıristiyanlarıydı. Bizzat İsa'yı değilse bile, İlyas peygamberi ve Vaftizci Yahya'yı örnek alarak içkiden sakınmak, adları "süt içici" anlamına gelen Malakanların gözünde, basit bir Kitabı Mukaddes akidesiydi. Rusya'nın bu kesimi kımızıyla, yani kesik yoğurt tadındaki mayalanmış kısrak sütüyle meşhurdu. Bu içecekten hoşlanan Tolstoy, aylarca yalnız kısrak sütü içmeyi gerektiren kımız "şifa"sı için birden fazla kez Samara'ya gitti.

Artık oranın bir toprak sahibi olmasına karşın, 1872 yazında sadece kısa bir ziyarete zaman bulabildi. Ama ta 1862'de Samara'da kımız şifası görürken başına gelen olayın aynısı yaşandı: Onun yokluğunda, Yasnaya Polyana bir polis baskınına uğradı.

Yasnaya Polyana çiftliğinde azan bir boğa, genç bir çobanı boynuzla yaralamıştı. Tolstoy'un hoşlanmadığı atılgan bir genç liberal olan Tula sulh hâkimi, toprak sahibinin (o sırada başka yerde olsa bile) bu kazadan yasa gereğince sorumlu tutulabileceğini belirtmişti. Tolstoy dönüşünde, gelen polisin bir soruşturmayla işin aslının belirlenmesine kadar malikâneden ayrılmamasını bildirmesiyle, fiilen ev hapsine alındı.

Tolstoy'un sonradan alfabe kitabına ekleyeceği "Tanrı Gerçeği Görür, Ama Bekler" ["Bog Pravdu Vidit Da Ne Skoro Skajet"] hikâyesini, Yasnaya'ya tıkılıp kaldığı bu dönemde yazdığı neredeyse kesindir. Tolstoy'un kendi ülkesine karşı kızgınlık ve soğukluk duygularının bam teline basan hikâyenin kahramanı Aksyonov, yanlış yere cinayetle suçlanır, kamçılanır ve Sibirya'ya sürgün edilir. Yirmi altı yıl sonra asıl katil Makar Semyoniç'le karşılaşır. Onu resmi makamlara ihbar etmesi halinde serbest kalabilecekken, bunu yapmaz. Katil bir yeraltı tüneline girip kaçmadan önce, Aksyonov'a onu bağışlaması için yalvarır. Ama geçmiş bağışlamaya elvermeyecek kadar geridedir artık. "Adama 'Tanrı seni bağışlayacaktır!' dedi. 'Belki senden yüz kat kötüyüm ben!' Bu sözlerle yüreği ferahladı ve ev hasreti dindi..."[15] Aksyonov bir Hıristiyan mübarekliğinden ziyade neredeyse bir Budist bigâneliğiyle hayata gözlerini yumar. Bu hikâyenin yazıldığı tarihi sırf Tolstoy biyografisi çerçevesindeki bilgileriyle kestirmeye çalışan birinin, hükümete diş bilediği, ceza sistemine ilişkin hayal kırıklığını dile getirdiği, Hıristiyanlığa kâh tutulduğu kâh ondan soğuduğu ve Şark kayıtsızlığına dayanan kendi yeni dinini geliştirdiği çok sonraki döneme ait olduğunu sanacağı kesinlikle söylenebilir. Aslında, "Tanrı Gerçeği Görür, Ama Bekler" bunların hepsinin habercisidir. En azından sanatçılar açısından, hayatın aslında sanatı taklit ettiğinin iyi bir örneğidir. Tolstoy gelecekte roman sayfalarında değil, kendi kişiliğinde takacağı yeni maskeleri farkında olmadan deneme sürecindeydi.

Azgın bir boğa ve küçük bir yerel polis memuru yüzünden başı belaya girince, anında kapıldığı kibirli içgüdüyle doğrudan hükümete başvurdu. *Savaş ve Barış*'taki yaşlı Prens Bolkonski de herhalde aynı şeyi yapardı. Ama Tolstoy'un yaptığı gibi, temelli Rusya'dan ayrılma arzusunu ifade etmezdi. Özgür bir diyara çekip gitme özlemi duyan ve Bournemouth'ta yaşama düşünü kuran Tolstoy, St Petersburg'daki kuzeni Aleksandrina'ya hiddetten adeta titrercesine şunu yazdı:

> Bana karşı yaptıkları, yapmakta oldukları ve yapacakları alçakça şeyleri düşünmek de hatırlamak da korkunç.

> Benim gibi bir kişi için, faydalı, gayretli bir hayat sürme bilincini taşıyan, suçlu olamayacağına sıkı sıkıya inanan, şimdiye kadar gördükleri yüzünden yeni mahkemelere horgörüyle bakmaktan kendini alamayan, tek arzusu herkesi rahat bıraktığı gibi rahat bırakılmak olan kır sakallı ve altı çocuklu biri için böyle bir durum dayanılmaz, Rusya'da suratımdan hoşlanmayan bir oğlanın beni mahkemenin karşısına çıkarabileceği ve ardından zindana atabileceği korkusuyla yaşamak dayanılmaz. [...] İçimi boşaltmazsam, öfkeden gebereceğim. [...] Eğer öfkeden gebermezsem ve (eminim ki benden nefret ettikleri için) hiç kuşkusuz göndereceklerini zindanda çürümezsem, İngiltere'ye temelli göç etmeye ya da ülkemize her insanın özgürlüğünü ve onurunu güvenceye alacak dönemin gelişine kadar orada kalmaya karar vermiş durumdayım.[16]

Bütün planlar kafasında hazırdı. Kaba bir hesapla, toparlayabileceği para 200 bin rubleydi. Çocuklar İngiliz mürebbiyelerine sevgiyle bağlıydılar; karısı İngilizceyi iyi konuşmakta ve İngiliz olan her şeyi sevmekteydi. Rusya Tolstoyların canına *artık* tak etmişti. Tasarıları İngiltere'nin güney kıyısında, iyi okulların ve aristokrat ailelerin yakınına yerleşmekti.

Tolstoy Eylül-Ekim 1872 boyunca kuzeni Aleksandrina'yı uzun, tekrarlayıcı, taşkın mektuplarla bombardımana tutarak, boynuzla yaralanan çoban hikâyesini defalarca anlattı. Dertlerinin üstüne Sofya Andreyevna'nın meme iltihabı şüphesiyle yatağa düşmesi bindi. "Birey özgürlüğünün güvencede olduğu tek ülke İngiltere" dedi habire.[17] Ama ekim sonuna doğru kriz atlatıldı. İthamlar geri çekildi. Davaya bakan sulh hâkiminin Tolstoy'u boğalarının azgın davranışından sorumlu tutmakla hukuken hata işlediği ortaya çıktı?*

Tolstoy kuzenine mektuplarda, boğa davası ve Rusya'nın hali dışındaki konulara değinmekten de geri kalmadı. Çok düşkün olduğu çocuklarının tasvirlerine uzun uzadıya yer verdi. O sırada özellikle hoşnut olduğu İlya, oldukça sert, "zevk düşkünü" ve altı yaşına göre büyük adam tavırlı bir oğlandı; alfabe yazarını onunkilere benzer tarzda bir hikâye uydurarak sevindirmişti. Hikâye şöyleydi: "Bir çocuk bir gün, 'Tanrı helâya gitme ihtiyacı duyar mı?' diye sorar. Tanrı'nın bu soru yüzünden onu cezalandırmasıyla, geri kalan ömrü boyunca her gün helâya gitmek zorunda kalır."[18] Bu aile mektupları Tolstoy'un yazdığı en hoş şeyler arasındadır. Onlarda İlya'nın kalıtımla aldığı kavgacılık ve küstahlık bir tür zibidice çekicilik taşır. Tolstoy "ciddi" yazılarında olduğu gibi ahkâm keser ama bunu *Aynanın İçinden*** romanındaki bir maskaralıkla yapar. "İki tür insan vardır: Avlananlar ve avlanmayanlar. Avlanmayanlar çocukları severler, rahatça kucaklarına ala-

---

* Olayın ironik yanı, en azından modern İngiltere'de, bir rençberi boynuzla yaralayan bir boğanın sahibinin yasa gereğince kesinlikle sorumlu tutulmuş olacağıdır!

** Lewis Carrol'ın romanı [ç.n.]

bilirler; avlananlar ise bebeklere karşı korku, tiksinti ve acıma karışımı bir duygu beslerler. Bu kuralın hiçbir istisnasına rastlamadım. Dostlarında dene istersen."[19] Bunu pekâlâ Hilaire Belloc yazmış olabilirdi.

Olağandışı ahmak ya da habis olmamak kaydıyla, Rus kimliği taşımak Rusya'dan son iki yüzyılda çıkmış hemen her önemli yaratıcı dehaya yansıyan şiddetli iç gerginlikler ve çatışmalar yaratır. Bir yandan, "Tanrı korkusu"yla dolu ve çöküş içinde çürüyen diğer ulusların aksine, hakikat ateşini yanık tutma görevi kaderinde yazılı bir ulusa mensup olduğunuzu bilirsiniz (Bu hakikat ister Ortodoks Hıristiyanlığı, isterse Marksizm-Leninizm ilkeleri olsun, duygu aynıdır). Rusların şiirden cimnastiğe kadar her şeyde en iyi olduklarını ve her şeyi (bale, bisiklet, içten yanmalı motor) icat ettiklerini bilirsiniz. Rusya'nın öbür ülkelerin hepsinden daha fazla ruh taşıdığını, huş ağaçlı yollarının, karlarının, buzlarının, yazlarının daha karanlık ülkelerdeki doğa tezahürlerinden daha ihtişamlı olduğunu bilirsiniz. Tek bir sakınca vardır, o da Rusya'da yaşamanın her bakımdan korkunç oluşudur.

Tanrı, ulusları yönlendiren kader ya da diyalektik materyalizmin görünmez kaçınılmazlığı tarafından seçilmiş ülke, nasıl olur da birbirini izleyen her kuşakta, sakinlerinin çoğu için hayatı cehenneme çeviren bir siyasal sistemi ve gerçek anlamda dehşet saçıcı kişilikte tiranlıkları aralıklarla ortaya çıkarır? Bunlar Tolstoy gibi, Rusya'da kalma ya da yanına parasını alıp kaçma şıklarından birini seçebilecek talihli konuma erişmiş az sayıdaki Rus'un kafasını özellikle kurcalayan sorulardır. Günümüzde Sovyet muhaliflerinin, en başta da ülkesindeki devlete dönük nefreti ateşli bir yurtseverlikle neredeyse denk görünen Aleksandr Soljenitsin'in sözlerinde ve yazılarında tam da benzer gerginlikleri görürüz. Bir Rus'un ancak yerli toprağında kendisi gibi olabileceğini bilmesi trajik bir durumdur.

Sorunun hiç de kapsamlı olmasa bile basit bir cevabı Büyük Petro'dur. Rusya'yı şimdiki durumuna getirdiği söylenebilecek ya da öyle görülebilecek adam odur. Her Rus öğrenci daha çocukken *Bronz Süvari*'yi öğrenir. O şiirde aşkı, evi ve sonunda bütün hayatı taşkınlara kapılıp giden küçük adam Yevgeni, Büyük Petro'nun Büyük Yekaterina döneminde dikilmiş koca bronz heykeliyle yüz yüze gelir. Bütün Ruslar bunun aslında mutlak iktidarın acımasızlığı karşısında acı çeken bireyin bir imgesi olduğunu sezmişlerdir. Çoğu Rus'un gözünde, bu yaşadıkları ulusal trajedinin, aralıklarla tekrarlanmasına mahkûm gibi göründükleri bir trajedinin özüdür. İnsanın aklına Stalin'in gözde tarihsel kahramanı Büyük Petro'nun biyografilerini okumaktan aldığı özel haz ister istemez gelir.

Sağlam Puşkin geleneğine uygun olarak, Tolstoy da Büyük Petro'ya bir aşk-nefret duygusu besleyen biriydi; bütün resmi tezahürleriyle devlete kızgınlığı ve Rusya'dan kopukluğu, onu bu tiranı esas alan bir tarihsel

roman tasarlamaya yöneltti. Petro'ya ilişkin duyguları, Napoléon'a ilişkin duygularıyla büyük ölçüde aynıydı. Romanın amacı Petro'yu üstün insan kimliğinden sıyırmak, zalim, kindar, dar görüşlü ve ülkesinin sonraki tarihine etkisiyle, ahlaki açıdan tahripkâr olduğunu ortaya çıkarmaktı. Avrupa'ya dönük pencereyi açan oydu. Tolstoy'un Slavcı, "Moskovalı" yanı, Rusya'yı bir Avrupa ülkesi haline getirmeyi istemesinden dolayı Petro'yu keyifle biçmeye yatkınken, Bournemouth sakini olmaya hevesli yüce Avrupalı yanı, Petro'nun temeldeki Slav barbarlığını, sarsılmaz tiranlığını, dürüst insanların hâlâ acısını çektiği otokratik bir yönetim biçimi kurmasını sertçe yermeye eğilimliydi.

Kendini fikri bir şevke kaptırma, bir konuya hâkim olma yönündeki muazzam gücü, Petro'yla ilgili geniş bir kitaplık oluşturduğu 1872 yılı boyunca enikonu ortaya çıktı. Çok geniş notlar tuttu. Tek bir deftere dönemin bütün kıyafetlerini ince ayrıntılarla kaydetti. "Bir ressam için ne kadar şahane bir dönem! İnsanın baktığı her yerde ancak şiirle kavranabilecek bir gizem var. Rus yaşamının bütün sırrı orada."[20] Şair Puşkin Rus halkının zalimlerce yönetilmeyi adeta istemesinin görünüşteki korkunç gizemini ucundan görmüştü. Ama yazar Tolstoy her nedense aynı sırra eremedi. Bunu söylemek paradoksal gibi görünse de, Tolstoy o sırrı anlayamayacak kadar sağduyuluydu. Bu anlamda, fazlasıyla Avrupai, ayrıca fazlasıyla aristokrat, bağımsız ve özgür olduğu için, Rusya'yı kavramaktan uzaktı. *Bronz Süvari*'nin özü Rusların köle bir soy olduğudur. Sırf yerel polisçe rahatsız edilmek istemediğinden, elindeki 200 bin rubleyle göç etmeyi aklından geçiren adam, bunun anlaşılabileceği alanın dışına çoktan çıkmıştı.

Ayrıca Büyük Petro ve "Rus yaşamının bütün sırrı" sorunu, Tolstoy'un gayet yabancı olduğu bir şeydi. Onunla temasa girdiğinde, küçük çaplı azgın boğa olayında olduğu gibi, öfkeyle feryadı bastı. Şimdi de olduğu gibi, geçmişte Rusların çoğunluğu hep otokratik rejimle birlikte yaşadı. Parası ve doğuştan gelme ayrıcalıkları olmayanların, ona boyun eğme dışında seçeneği yoktu. Dolayısıyla Rus yaşamının sırrı Tolstoy'a garip bir biçimde gayet yabancıydı; o zamana kadar sadece onu doğrudan etkileyen konular üzerine yazabildiği için, Büyük Petro romanının inatla ortaya çıkmaması şaşırtıcı değildi. "Okudum, notlar aldım, yazmak da istiyorum ama *yazamıyorum*."[21] Çaresiz bir durumdu bu.

"Dönem benden çok uzak," diye yakındı Mart 1873'te. "Kendimi insanların yerine koyup düşünemiyorum, bizimle hiçbir ortak yanları yok."[22] (Buradaki "bizim" ibaresiyle kastettiği "benim"di.) Büyük Petro kitabına başlamaya dönük 17 girişimden sonra, bu işten vazgeçmeye karar verdi.

• • •

Petro saplantısından geriye kalan tek iz, Haziran 1872'de doğan altıncı çocuğuna modern Rusya'nın mimarının adını verme kararıydı. Bu uğurlu bir adlandırma olmadı. Petyuşka diye anılan bebeğin doğumundan sonra Sofya hastalandı. Tolstoy bütün aileyi yazın Samara'ya götürdü; oranın yoğun sıcağı ve dinç havası büyük çocukların canlanmasına yararken, anne ve bebek açısından hayatı tatsızlaştırdı. Petyuşka 9 Kasım 1873'te anjinden öldü. "Onu on dört buçuk ay emzirdim" diye yazdı annesi. "Ne kadar şen, mutlu bir küçük oğlandı. Büyük sevgiyle bağlandığım ciğerparemden hiç eser yok şimdi. Dün gömüldü. Sağ ve ölü iki Petya'yı bağdaştıramıyorum. İkisi de benim için değerli. Ama çok şen ve sevecen olan sağ Petya'nın, çok soğuk, durgun ve ağırbaşlı olan ölü Petya'yla ne ortak yanı var? Beni çok sevmişti. Benden ayrılmak onu çok incitti mi acaba?"[23]

Böyle bir günce girişi 19. yüzyılın keder nesrinde elbette yüksek bir mertebeye girer. Bu ilk büyük kayıp, ailedeki bir dizi ölümün habercisiydi. Arzamas'taki garip biçimde rahatsız edici olayın gösterdiği üzere, Tolstoy'un ölüme dair marazi düşüncelere kapılması için pek fazla telkine gerek yoktu. Bu düşüncelere orta yaşların sıkıntılı hayal kırıklığı eklendi. Gençlik enerjisinin neşeli, canlı timsali Nataşa Rostova, büyüdükçe biraz rüküş ve can sıkıcı Nataşa Bezuhova'ya dönüştü. Bunun farkına varmak korkunç bir şeydi ve muhtemelen hayal ürünü romantik aşk fikirleriyle hafifleyebilirdi ancak.

Tolstoy'un komşularından birinin hayatında bu gerçeğin iyi bir örneği vardı. Bibikov adlı bir toprak sahibi 1872'de metresi Anna Stepanovna Pirogova'yı başından savarak, yerine çocuklarının Alman mürebbiyesini geçirmişti. Bunalıma giren Anna bir süre önce Tula iline ulaşan demiryolu hattına koşarcasına giderek kendini bir trenin altına atmıştı. Cesedin konulduğu lokomotif hangarı Yasnaya Polyana'ya yakındı. Tolstoy hiç tanımadığı kadının hurdahaş kalıntısına bir göz atmak için oraya gitmekten kendini alamamıştı. İlk biyografi yazarları gördüğü manzarayla ne kadar üzüldüğünü aktarırken, böylesine korkunç bir şeyi izlemeyi çok az insanın içine sindirebilmiş olacağına pek değinmezler. Bu katı yüreklilik onu Paris'te (hiç kimsenin zorlaması olmaksızın) giyotinle idamı izlemeye yönelten gulyabani ruhuna benzer. Sırf mum gibi, ucubemsi cesetleri seyretmek için morglara gitmekten hoşlanan Dickens onu anlardı herhalde. Tolstoy'un ölüm korkusunda bir aşk-nefret niteliği vardı. Ayakta dikilip Anna Pirogova'nın ezilmiş bedenine bakarken aklından geçen düşünceleri kaydetmediği gibi, kendi ülkesinin tarihine dönük araştırma çıkmaza girince, bunun yerine ahmak bir kadının çaresizlik dramına niçin yöneldiğine dair bir ipucu da bırakmadı. Biraz zaman alsa da, kendini bir trenin altına atan Anna adlı bir kadın hakkındaki romanını bir yıl dolmadan yazmaya koyuldu.

ON İKİNCİ BÖLÜM

Anna Karenina

1869-1872

Biz Ruslar için en acı şey, mümkün olan tek çözüm, kendine özgü bir Rus çözümü ve sadece Ruslara değil, bir bütün olarak insanoğluna uygun çözüm, yani Hıristiyan yaklaşımıyken, Rusya'da Levin'lerin dahi bu sorulara kafa yormalarıdır. Avrupa'da böyle bir yaklaşım anlaşılamaz olsa bile, er ya da geç (belki kanın oluk gibi akmasından ve yüz milyon kellenin kopmasından sonra) onlar da bunu kavrayacaklardır, çünkü çözüm sadece ahlaktadır.

Dostoyevski, *Bir Yazarın Günlüğü*

"Korktuğum şey ne?" "Ben" diye cevap verdi Azrail'in sesi. "Buradayım!" Arzamas'ta duyduğu ses, Tolstoy'a ve bütün ailesine 1870'lerin ortalarında. Tolstoy'un sevgili halası Toinette son 50 yılını neredeyse sürekli Yasnaya Polyana'da geçirdikten sonra 1874'te öldü. Bildik duygu inceliğiyle, ölümüne yakın odasından çıkarılmasını rica etti. "Bakın, *mes chers amis** bu güzel bir oda ve onu isteyeceksinizdir." Cümlenin daha başında titrekleşen sesle, "Burada ölürsem, hatıra sizin için tatsız olacağından, beni başka bir yere götürün" diye ekledi. Bayılmak üzereyken, "*cher Léon*" dışında kimsenin yanında kalmamasını istedi. Ayılıp onu her görüşünde, yüzü sevinçle aydınlandı. Öldüğünde, Tolstoy "ona sağken yeterince candan davranmamış olmaktan dolayı" tarif edilemez bir üzüntüye boğuldu.[1] Aleksandrina'ya şunu yazdı: "Harika bir insandı. Dün onu köyün içinde taşırken, her kapıda durdurulduk: Bir köylü erkek ya da kadın dışarıya çıkıp rahibe para vererek, bir dua okumasını ve veda dileklerini iletmesini istedi. Her durakta yaptığı birçok iyiliğin anısı bulunduğunu anladım, iyice anladım. Burada 50 yıl kaldı ve kimseye asla zararı dokunmadı, herhangi bir nahoş duygu dahi beslemedi. Ancak içinde ölüm korkusu vardı; korktuğunu söylemese de, bunu gördüm."[2]

Halanın geride bıraktığı yaşlı bakıcısı Natalya Petrovna, neredeyse anında aklını kaçırdı; acıklı sahnelerden sonra, Tolstoy ve karısı onu tımarhaneye yatırmak zorunda kaldı. Toinette Hala'nın odasına çok geçmeden Kazan'daki hala, çok yaşlı, kendi işlerini görmekten aciz ve zaten son birkaç yıldır bir manastırda olan Pelageya Yuşkova yerleştirildi. Bu arada Sofya yeni bir çocuk doğurdu. Tolstoy'un ağabeyine ve babasına atfen Nikolay adı verilen bebek henüz on aylıkken, çok büyük ıstırapla menenjitten öldü. Şubat 1875'teki bu olaydan neredeyse hemen sonra, Sofya bir kez daha gebe kaldı ve lohusalığa bir ay kala, ailedeki kederin yarattığı uyuşukluğu izleyen korkunç can sıkıntısına düştü. Akşamlar hep aynıydı. Oturduğu yerde örgü işleri yaparken, kocasının ve Pelageya Hala'nın "sonu gelmez korkunç sabır oyunlarını birlikte" oynamalarını izledi.[3] "Bu yıl, Tanrı şahidimdir ki, can sıkıntısına bağlı rezilce duygularla boğuştum ve iyi yanımı ortaya çıkarmak, çocukların duygusal ve bedensel gelişimi açısından kırda yaşamanın en uygun yol olduğuna kendimi yeniden inandırmak için tek başıma uğraştım. Kendi bencil duygularımı tam bastırmışken, durumun berbat bir miskinliğe, her şeye karşı

* Canım dostlarım [ç.n.]

donuk, hayvani bir ilgisizliğe dönüştüğünü korkuyla fark ediyorum; bununla mücadele etmek daha da zor. Üstelik kendi başıma değilim, Lyovoçka'ya bağlıyım ve aradan geçen yıllarla bağlar daha da sıkılaşmış durumda; bu bunalıma düşmemin esas olarak ondan kaynaklandığını seziyorum. Onu böyle günlerce ve haftalarca çalışmaksızın ya da yazmaksızın, takatini ve sevincini yitirmiş, durumuna sanki uyum sağlamış gibi meyus ve mahzun görmek bana acı veriyor. Ondaki bir tür duygusal ölüm hali beni üzüyor."[4]

Birkaç hafta sonra, gerçek ölüm geri geldi. Sofya'nın doğurduğu ve Varvara adı verilen kız hemen öldü ve aradan birçok hafta geçince, Pelageya Hala öbür halaların yanına göçtü. Tolstoy çocukken, onu pek sevmemişti. Ancak Aleksandrina'ya içini şöyle döktü: "Hayret, bu seksenlik kadının ölümü beni daha önce hiçbir ölümde olmadığı kadar etkiledi. Onu kaybettiğime çok üzüldüm; babamın ve annemin kuşağıyla son bağdı. Çektiği acıları düşünmek beni çok kahretti ve onun ölümünde tarif edemediğim ve sana ileride anlatacağım bir şey daha var. Onu düşünmediğim gün yok. Siz ötekiler, inanmışlar için kolay olsa da, bizim için çok zor."[5]

Yakın ailedeki bu ölümler dizisine, ikisi de 1873 başlarına denk gelen, Tanya Kuzminskaya'nın beş yaşında bir kızını ve Sergey Tolstoy'un iki yaşındaki bir oğlunu dokunaklı kaybedişini eklemek gerekir. Ölüm, ölüm ve daha fazla ölüm; evlilikte hayal kırıklığı ve korkunç can sıkıntısı (Rusça karşılığıyla hem "sıkılma" hem de "özlem duyma" anlamına gelen *skuçat*). *Anna Karenina* işte bu ortamda yazıldı. Katışıksız roman özelliğine *Savaş ve Barış*'tan çok daha fazla yaklaşan bir kitap olmanın yanı sıra, yazarının sanatı reddedişinin bütün tohumlarını barındırır. Kitabı bitirince, bir duygusal krizle karşı karşıya gelecek ve bunu her yönüyle Anna'nın demiryolundaki gerçek intiharı kadar kesin bir sanatsal intihar girişimi izleyecekti.

Tolstoy (Fet'e söylediğine bakılırsa, kendini yazarlık gücünün doruğunda hissettiği) 1865'in yazında, sanat öğretisine ilişkin dikkate değer bir açıklamayı kaleme almıştı. Şüphe götürmeyecek derecede ilerici ve bütün görüşleriyle zamane olan Pyotr Dmitriyeviç Boborikin (1836-1921) adlı bir üretken yazar, Tolstoy'a "*Zemstvo*'nun Güçleri" ve "Yola Koyulma" romanlarını göndermişti. "Reformcu" bakış açısını yansıtmaya yönelik otobiyografi ve güncel propaganda ürünleri oldukları hemen anlaşılacak kadar açıktı. Boborikin bir romanı yazarın fikirlerini hoş gösterecek şekerli kaplamadan ibaret sayan akıl hocası Çernişevski'nin* görüşünü kesinlikle benimseyecek biriydi. Tolstoy *Savaş ve Barış*'ın yazarı kimliğiyle, kurmacaya böyle bir bakışı çürütme gereğini duyduğu için, Boborikin'e iyice düşünerek kaleme aldığı bir mektup gönderdi. İki romanı için teşekkür ettikten sonra, neden çok kötü bulduğunu

---

* Tolstoy'la yaşıt olan Çernişevski'nin en ünlü romanı *Çto Delat?* (*Nasıl Yapmalı?*) Tolstoy'un sonraki kitaplarından birinin adına ilham kaynağı olacaktı.

açıkladı. Bunu kısmen dağınık ve kusurlu anlatıma bağlamakla birlikte, asıl hususu şöyle belirtti: "İki romanın da güncel temalar üzerine yazılmış. *Zemstvo*, edebiyat, kadınların özgürleşmesi vs. sorunlarını bir polemik tarzında zorlamayla katmışsın; oysa bunlar sanat açısından ilginç olmadıkları gibi, sanatta yerleri de hiç yoktur. Kadınların özgürleşmesiyle ve edebiyat toplantılarıyla ilgili sorunlar, bulunduğun Petersburg'un edebiyat muhitinde sana kaçınılmaz olarak önemli görünüyor; ama bütün bunlar sadece kaderin sürükleyip içine attığı kişilere bir okyanus gibi görünen küçük bir kirli su birikintisinde etrafa sıçrar. Matematikçilerin tabiriyle belirtmek gerekirse, sanatın gayeleri sosyal gayelerle ölçülemez. Bir sanatçının gayesi bir sorunu reddedilemez şekilde çözmek değil, insanlara sayısız, tükenmez bütün tezahürleriyle hayatı sevdirmektir. Bana bütün sosyal sorunlara doğru bakış açısı gibi görünen yaklaşımı reddedilemez şekilde ortaya koyabileceğim bir roman yazmam söylense, böyle bir romana iki saat bile ayırmam; ama yazacağım şeylerin şimdi çocuk olanlar tarafından yaklaşık 20 yıl sonra okunacağı ve onları kâh güldürerek kâh ağlatarak hayatı sevmelerini sağlayacağı söylense, bütün hayatımı ve takatimi bu işe adarım."[6]

Bu sözlerde öylesine aydınlık bir sağduyu vardır ki, Tolstoy'un böyle bir tutumdan vazgeçme noktasına nasıl vardığına şaşırabiliriz. Boborikin'e mektuptan on yıl sonra, eleştirmen Mihaylovski onun ifade ettiği "fikirler" ile yaşam gücü veren kurmaca ürünlerinin içeriği arasında tam bir tezadın bulunduğuna işaret etti. *Oteçestvennye zapiski*'de onu romancılığının yanı sıra, parlak bir düşünür olarak gördüğünü belirten Mihaylovski'nin bu makalesinin özgün yanı, (okurlarından birçoğunun yöneldiği yaklaşımla) fikirlerini hepten bir tarafa atmaması ve sadece psikolojik kurmaca eserlere yoğunlaşması özlemini duymasıydı. Bununla birlikte, tefrikasının henüz bitmediği 1875 gibi erken bir tarihte, *Anna Karenina*'nın kendi iç dünyasındaki çatlakları ve çatışmaları azap verici bir derecede açığa vurduğunu gördü. "Bu romanda yazarın ruhunda sürüp giden dramın bıraktığı izlerin bütün diğer eserleriyle kıyaslanamayacak açıklıkla ifade edildiğini belirteceğim sadece. [...] Bir yazarın Kont Tolstoy'unki gibi feci bir rüyayı ruhunda taşımasını [...] hayal etmek bile zor."[7]

Bu saptamaları Tolstoy'un bir aydın olduğunu savunurken ortaya atan Mihaylovski'nin makalesi, belki de onun fikirlerine dair incelemelerin ustalık bakımından en özlüsünün, yani Sir Isaiah Berlin'in incelemesinin hareket noktasıdır.[8] Mihaylovski hayran olduğu Tolstoy'un hem (fikirlerini yazdığı) sağ elini hem (kurmaca eserlerini yazdığı) sol elini öpmek ister. Öpme gibi bir yükümlülüğü olmayan bizler, yine de *Anna Karenina*'nın bizzat Tolstoy'un iç dünyasındaki çatışmaların ve dramların sergilendiği alan olduğunu kavramasından dolayı, Mihaylovski'ye değer verebiliriz.

Bunun epeyce kısmı açıklanamaz olsa bile, bir unsur öyle değildir. Tolstoy hiçbir zaman *Savaş ve Barış*'ı yazdığı dönemdeki kadar mutlu olmadı. Geçmişi yazmayı sürdürebilseydi, mutluluğu çok daha uzun sürecekti. Ama kavrayamadığı (ve aslına bakılırsa, hayal gücünü ancak bu durumda işleten) şey, kendi geçmişini yazma gereğini duymasıydı. Hünerinin ortaya çıkışı bu sayedeydi. Paradoksal biçimde ancak egoistçe kendine yoğunlaşma yoluyla, yanılsamayı gerçekleştirebildi ve okurlarına sayısız, tükenmez bütün tezahürleriyle hayatı sevdirebildi. *Savaş ve Barış*'ta yaptığı şey, kendi geçmişinin yanı sıra ülkesinin tarihini yeniden düzenleyip yazmaktı. *Anna Karenina*'da yoldan sapıp "güncel temalar"a girdi. Sonuçta başından geçenleri neredeyse yaşamadan önce tüketmeye başladı. Sanatı her zaman yaşananları çarpıtmanın, aklamanın rahatlatıcı olanaklarıyla (bazen bilinçli, bazen bilinçsiz düzeyde) hayattan beslenmeye bağlıydı. Ne var ki, Kiti ile Levin'in evliliğini anlatma noktasına vardığında, geçmişi değil, şimdiki dönemi kullanır hale geldi ve beyninde bir tür kısa devre oluştu. Bu bölümün amacı, bu edebi olguya yol açan süreçlerden bazılarının dökümünü vermektir.

• • •

Tolstoy'un bütün büyük eserleri gibi, *Anna Karenina* da uzun bir fikri oluşum ve gelişim sürecinden geçti.[9] Ama bu durumda süre uzadıkça, ilk tasarımı yıkmaya dönük yarı bilinçli bir girişime daha fazla kapıldı, bir romanın amacının insanları kâh güldürme kâh ağlatma olduğu görüşünden daha fazla ayrıldı; romanı "bütün sosyal sorunlara doğru bakış açısını ortaya koymanın bir aracı" olarak kullanmaya daha fazla yöneldi. Kitabı yazmadaki gecikmeler yaratıcı değil, yıkıcı etkide bulundu.

Tolstoy dostu Strahov'a hiç göndermediği ve ancak 1949'da ortaya çıkarılan bir mektupta, *Anna Karenina*'nın köklerini açıkladı. Puşkin'in *Byelkin'in Öyküleri*'ni [*Povesti pokoynogo Ivana Petroviça Byelkina*] 1873 ilkbaharında tesadüf eseri yeniden okumuştu. "Puşkin dışında hiçbir şey bende böylesine büyük hayranlık uyandırmış değil."[10] Özellikle çarpıcı bulduğu şey, "Konuklar kır evine teker teker vardı..." diye başlayan kısımdı. Bu kısma uyan karakterleri ve olayları kafasında kurarak hemen çalışmaya koyuldu. Gönderilmemiş mektup bizzat ilham kaynağının sahici bir kesitini gösterir. Puşkin açığa çıkmayı bekleyen bir şey için katalizör işlevini görür sadece.

"Konuklar operadan sonra Prenses Vrasskaya'nın evinde toplandı" diye yazdı Tolstoy. Üç *hafta* dolmadan, Strahov'a kitabın ilk taslağının neredeyse bittiğini bildirecek durumdaydı.

Anna Karenina'nın bu ilk versiyonu dosdoğru Anna'nın dramıdır. Tasarımda Levin diye bir kişi, Kiti karakteri ve dolayısıyla bitmiş kitapta Levin'in

kafasını çok kurcalayan sosyal ve manevi sorunlara hiçbir gönderme yoktur. İşin en ilginç yanı, Anna'nın ilk karalamalarda Tatyana Puşkin kişiliğiyle karşımıza çıkmasıdır. Hikâye sadece kadın, Gagin (Vronski tipi) ve talihsiz koca üçlüsüyle ilgilidir. Anna yayımlanan romanda hayranlarının bulduğu güzelliğin ya da cazibenin zerresini taşımaz. Basık alnıyla, neredeyse küt burnuyla ve endamdan yoksunluğuyla sıradan bir görünüşü vardır. "Bunlara başka bazı hususlar eklense, çirkin sayılabilirdi."[11] Hatta erken dönemdeki bir notta, yazarın ona ilişkin "itici bir kadın" kanaati yer alır. Bu ilk taslakların birinde, boşanmaya razı olan koca, kalbi kırık bir gariban olarak avarece dolanır ve sonunda ölür. İki sevgilinin akıbeti ise belirsiz kalır. Başka birinde, Anna boşandıktan sonra, Vronski'yle mutlu bir evlilik kurar. Vronski-Gagin'e hayranlığını dizginleyemeyen yazar, yakışıklılığını, çekiciliğini ve birçok yeteneğini över. Bir taslakta düpedüz bir şair olarak nitelendirilir. Bütün bu tasvirler nihai versiyonda çıkarılacaktı.

Tolstoy'u harekete geçiren Puşkin olsa bile, bizzat hikâyenin tohumları yıllar önce atılmıştı. Tolstoy Şubat 1870'te karısına, bir seks skandalıyla rezil duruma düşen evli bir kadına dair bir hikâye yazma tasarısını açmıştı. Amacı onu "suçlu biri olarak değil, kendine has tarzda merhamete layık biri olarak" sunmak olacaktı. Unutulup giden bu tasarı, kız kardeşi Marya Nikolayevna'nın benzer bir durumda olmasıyla herhalde bağlantısız değildi. Berslerin genç yaşta evlenmiş bir aile dostu olan Marya, Sofya Andreyevna'nın daha Tolstoy'la evlenmeden önce, adeta hala ya da abla gibi gördüğü biriydi. Derken 30'lu yaşlarının ortalarında, yaşayan üç erkek kardeşinden ikisi, Dmitri ve Sergey gibi "kötü yol"a düştü. Hayat dolu, çekici ve tutkulu bir kadındı. Turgenyev gençliğinde ona karşı bir aşk sıcaklığı duyduğunu çıtlatmaktan hoşlanırdı. Fevrilikte erkek kardeşlerinden geri kalmayan Marya, kocasından kaçtı ve İsveçli bir vikonttan gebe kaldı. Romandaki Karenin'in aksine, onu sıklıkla aldatmış olan kocasının 1865'te ölmesine karşın, "skandal"ın yatışmasına kadar, bir süre daha İskandinavya'da kaldı.

Anna Karenina'nın Fransızca baskısında, iki olayın bağlantısız olmayabileceğinin ancak yarı yarıya kavrandığı izlenimini veren ağırbaşlı bir tavırla, "*Malheureusement le journal se tait précisement pendant les années où Tolstoi créa ses deux oeuvres principales*"* diye belirtilir. Söz konusu dönemde bir günce tutmuş olması halinde, sanki kız kardeşinin düştüğü rezilce durumu sosis makinesine atmış ve böylece çok erken didiklemeyle kokusunun saçılmasını önlemiş olacağı ima edilir. Hafıza çarpıtmaya ve saklamaya dönük mümbit güçleriyle ilham perilerinin anasıdır; bunu sağlayan şey *aktarma* değil, akılda tutmadır.

---

* "Tam da Tolstoy'un iki ana eserini yarattığı yıllarda, ne yazık ki günce suskun kalır."[12]

Hafızada ayrıca Ocak 1872'de Yasnaya Polyana'ya sadece birkaç *verst* ötede, Anna Stepanovna Pirogova'nın yöreden geçen demiryolu hattına koşup kendini bir trenin altına attığı olay vardı. Burada onun intiharını kendi şartlarından koparma ve (aynı vaftiz adını taşıdığı) Anna Karenina'ın durumuyla karşılaştırmaları geçerli olacağı düzeyin ötesine taşıma gibi bir tehlike çıkar karşımıza. Kendimizi 1872'nin o lokomotif hangarında hayal ederken, bu ölümle ilgili akılda tutmamız gereken iki şey, (bize hayatın doğal parçası gibi görünen) demiryolunun o sırada son derece yeni oluşu ve (bizde şok uyandıran) intiharın tamamen normal sayılışıdır. Dostoyevski *Bir Yazarın Günlüğü*'nün [*Dnevnik Pisatelya*] ünlü bir bölümünde, bazı insanların belirgin bir sebep olmaksızın intihar etmesinin korkunçluğu üzerinde durur ve şu kapsamlı teolojik saptamada da bulunur: "Ne insan ne de ulus yüce bir fikirden yoksun halde var olabilir. Yeryüzünde tek bir yüce fikir, yani insan ruhunun ölümsüzlüğü fikri vardır; çünkü insana hayat veren bütün diğer 'yüce' fikirler, *bu tek fikirden kaynaklanır*."[13]

Nihilizmi Dostoyevski'ninkinden daha derine inen ve egoistliği kendini korumaya daha dönük olan Tolstoy, başta *Anna Karenina* olmak üzere romanlarında hayatın kendisini çok güçlü ve candan çizmesine karşın, bunu asla gerçek anlamda göremezdi. Goldenweiser onunla mübarek bir ihtiyar olduğu dönemdeki bir sohbetinde söylediklerini aktarır: "İnsanların intiharı niçin bir suç olarak gördüklerini anlayamıyorum. Bu bana bir insan hakkı gibi görünüyor. Bir insana artık yaşamak istemediğinde ölme fırsatını sağlıyor. Stoacılar böyle düşünürlerdi."[14]

Pirogova'nın ve romandaki kadın kahramanın intiharları arasında doğrudan bağıntı kuranlar, ilkinde bir saikin olduğunu, ikincisinde ise olmadığını bazen gözden kaçırırlar. Sinema uyarlamalarında ve özetlemelerde her zaman Anna'nın davranışına gerekçeler yüklenir. Vronski'ye aşkı ve küçük oğlu Seryoja'ya sevgisi arasında katlanılmaz bir parçalanmışlık hissettiği anlatılır. Oysa Seryoja'yı terk ettiğini ve "başka bir sevgi"de bulduğu tatminden dolayı, bunu yapmaktan son derece mutlu olduğunu kendisi söyler. Vronski'nin onu artık sevmediği yönündeki "karar" tamamen irrasyoneldir. Kederinin özünde sondan dört bölüm önce, afyonla uyuşmuş halde yatağında tek başına uzanışıyla ve odada dans eden gölgeleri izleyişiyle, ucundan gördüğümüz bir çılgınlık yatar. "İçinden 'ölüm' diye düşündü. Öylesine bir paniğe kapıldı ki, nerede olduğunu uzun süre sonra fark etti ve eriyip sönen mumun yerine yenisini yakmak için kibrit kutusunu titreyen eliyle bulabildi. Hayır, yaşam dışında bir yol yok..."[15] Bize anlattığına göre, Tolstoy da romanın son sahnelerinde bu tür bir çılgınlık haline girerek, dürtüye yenik düşme korkusuyla, sicimleri ve tabancaları göz önünden kaldıracaktı. Sonraları hep atışacağı dostu Konstantin Pobedonostsev, sadece Tolstoy'un değil, o dönemde yüzler-

ce Rus aydınının kapıldığı bu feci hastalığa kafa yoran çok sayıda yazardan biriydi. Bunun sebebini ancak kolektif bilinçaltına ilişkin bir Jung analizi ortaya çıkarabilir belki. Ruslar düpedüz kendilerini yok etmek istiyorlardı. Geçen yüzyıllardaki tarihleri başka nasıl açıklanabilir?

> Antikçağ insanlarının ziyafet salonlarının ortasına, ölümün yakınlığını hatırlatmak üzere bir iskelet ya da kafatası koyma alışkanlığı vardı. Bu âdet artık yok. Yemek yiyip eğlenirken, her türlü ölüm düşüncesini uzak tutmaya çalışıyoruz. Oysa ölüm herkesin ensesinde dikili bekler ve tehditkâr yüzü her an karşımıza çıkabilir.
>
> Her sabah intihar haberleri alıyoruz; bu açıklamasız ve açıklanamaz intiharlar hayatımızın bildik bir unsuru haline gelme tehlikesini taşıyor. İnsan ruhuna böylesine düşük değerin biçildiği, Tanrı'nın suretinde yaratılmış ve Mesih'in kanıyla günahtan arınmış insanların akıbetine böylesine kayıtsızlığın hüküm sürdüğü bir dönem hiç olmamıştır. Zengin ya da yoksul, okumuş ya da cahil, yaşlı ya da genç, daha yeni yürümeye başlamış bebeklere varıncaya kadar, herkes hayatını anlaşılamaz pervasızlıkla çöpe atıyor.[16]

Böyle şartlarda romana dönemin alışkanlıklarının ve kaygılarının yansıması mümkün değildi. Tolstoy'un Boborikin'e anlattığı sanatsal bağımsızlık öğretisi sonuçta imkânsız hale geldi. İngiliz romanlarına düşkün Anna gibi, Tolstoy da okumayla yetinme yerine eylemi seçti; yine onun gibi, hayatın anlamsızlığı yönündeki korkunç duyguyla karşı karşıya geldi.

Pirogova'nın cesedine ve Tolstoy'un hurdahaş kalıntılarını seyredişine bir daha dönecek olursak, bizzat demiryolu bizde pek belirgin bir manevi çağrışım uyandırmaz; ama 19. yüzyılda durum öyle değildi. Tolstoy "gerçek hayat"ın bir yıkımına işaret edici birçok demiryolu imgesini barındıran *Dombey ve Oğlu*'nu keyifle okumuş olanlardan biriydi; Victoria dönemi İngilteresi için geçerli olan şey, Rusya'nın bâkir toprakları için o kadar geçerli değildi.

Demiryolunu "birbiriyle ilişkili manevi yıkım ve maddi ilerleme süreci açısından modern Rusya'nın sembolü" olarak nitelendirenler vardır. II. Aleksandr demiryolu inşasının ateşli bir taraftarıydı. Onun başa geçmesinden önce, Rusya en kısa demiryolu hattına sahip Avrupa ülkesiydi; Kırım Savaşı sırasında bütün imparatorlukta sadece 1.200 kilometrelik hat vardı. Demiryolu "patlaması" Tolstoy'un eğitim yöntemini araştırdığı, Yunanca öğrendiği, *Savaş ve Barış*'ı yazdığı, çocuk sahibi olduğu yıllarda yaşandı. Pirogova'nın intihar ettiği sırada, imparatorluğun değişik kesimlerinde 22.400 kilometreyi aşkın hat vardı.[17] Rusya'nın 1823-1844 arasındaki maliye bakanı Kont E. F. Kankrim, demiryollarının insanları "seyahat" etmeye teşvik edeceğini belirtirken, tam da bunun Ruslar açısından sakıncasına parmak basmıştı.[18] Günümüzde yaşayan bizler için, Rusya'nın büyüklüğü bir ucundan öbür

ucuna uçakla giderek, bir otomobilin camından etrafı seyrederek ya da eşofmanımızı giyip Trans-Sibirya Ekspresi'ne binerek bir günde ya da bir haftada aşılabilecek bir güçlüktür. Mesafeyi sadece kat edilen yol olarak görürüz. Demiryolunun ve keza karayolunun devreye girişinden önce, mesafe tanım gereği adeta aşılamayacak bir şeydi. Bu bakımdan, Batılılaşma yanlısı bir liberalin 1836'da, "biz Ruslar" için yakınarak kullandığı "*solitaires dans le monde, nous n'avons rien donné au monde, nous n'avons rien appris du monde, nous n'avons pas versé une seule idée dans le masse des idées humaines*"* ibaresi, tam da Slavcıların ve büyük çoğunlukla Rusların şimdi bile ülkelerini sevmelerini sağlayan bir yanı ifade etmekteydi.

Tolstoy'un Anna Pirogova'nın hurdahaş bedenine baktığı yılda, Riga İlahiyat Okulu'nun rektöründen yeni bir demiryolu köprüsünü takdis etmesi istendi. Konuşmasında şunu söyledi: "Böyle yeni bir yola bakınca, insanın içinde çatışan düşünceler uyanıyor. Bize ne getirecek? [...] Düzmece bir bütün insanlık ve herkesin ortak kardeşliği kisvesi altında [...] asıl insanlığı, asıl kardeşliği yok eden müstakbel medeniyetin hızlandırıcı unsuru olmayacak mı kısmen acaba?"[20]

Anna Karenina'nın gelişen hikâyesinin başında ve sonunda tam da tren imgesini kullanan Tolstoy, böylece önceleri sanatsal yaratıma ters bulduğu güncel meselelerden kaçamaz. Demiryolu önseziyle hazır halde karşısına çıkar.

Tolstoy için uzaklığın, mekânın, ayak basılmamış ve kısıtlanmamış bâkir toprakların çarpıcı önemi, söz konusu intihardan önceki yıl, Samara'daki 27 bin hektarlık malikâneyi satın almasında görülür. Oradaki Başkırtlara ve Malakanlara duyduğu sevgi, yeni bir ilham kaynağının, uzaklaşma duygusunun habercisiydi. Geçmişte Yasnaya Polyana'yı Moskova'ya, kır komşularını da St. Petersburg'un "edebiyat takımı"na hep tercih etmişti. Bir klik ya da kalabalık içinde sıradan bir kişi olmaktansa gözlemlediği kişilerin hükümdarı olmayı hep tercih etmişti. Ama Samara'ya gidişi genelgeçer anlayıştan daha da kopması için bir fırsat sağladı. Tam da Anna Karenina'nın yoğun duygularla yüklü varoluşunu sonuçta dayanılmaz kılan hayata küsme duygusu içindeydi.

Bildiğimiz üzere, Tolstoy'un kendi kurmaca eserini yazmadan önce "ısınma" yöntemi, bir İngiliz romanı okumaktı. Aleksandrina'ya mektubunda en seçkin İngiliz ailelerine tavsiye mektupları yazmasını istediğinde ve İngiliz toplumundaki özgürlükleri uzun uzadıya anlattığında, gözde bir Trollope romanına daldığı neredeyse kesindir. *The Prime Minister*'ı ("Başbakan") hayranlıkla okuduğu ve romandaki Lopez'in korkunç tren intiharından ilham aldığı bilinmektedir. İngiliz kurmaca eserlerinin hayale sinme gücü, *Anna*

---

* "Dünyaya hiçbir şey vermemiş, dünyadan hiçbir şey öğrenmemiş, insanoğlunun birikimine bir fikir dahi katmamış tek halk."[19]

Karenina'daki önemli bir ânı şekillendirir. Vronski'ye âşık olduğunu kendine bile henüz tam itiraf edememiş kadın kahraman, Moskova-St. Petersburg trenine kucağında bir İngiliz (elbette bir Trollope) romanıyla biner.

> Anna Arkadyevna okudu ve anladı ama okumak, yani başka insanlara ait hayatların yansımasını izlemek hoşuna giden bir şey değildi.[21]

Okumak bu romanda bir hayat imgesidir. Yüzlerce sayfa sonra, Vronski'yle gönül ilişkisi yüzünden yaşadığı trajedi her yönüyle gözler önüne serilen Anna'nın kendini bir trenin altına atma kararını gelişigüzel aldığı sırada, bizzat hayatı bir kitap olarak tasvir edilir. "Korkularla, aldatmacalarla, kederle ve kötülükle dolu bir kitabı, ışığı altında okuduğu mum, her zamankinden daha parlak bir çakımla alevlendi, daha önce karanlıkta kalmış her şeyi aydınlattı, eridi, ışığı kısıldı ve temelli söndü."[22] Ancak Anna'nın ilk değinilişte bizzat okuma sürecinden hoşlanmayışı, sanata karşı Platoncu basit bir güvensizlik gibi görünür; romandaki karakterler sırf doğanın *yansımaları* sayılır. Ama sonraki cümlenin gösterdiği gibi, onun itirazı Platoncu anlayışın tersidir. Bunun sebebi romanda onu bezdiren şeylerin özünü kavramak istemesi değil, kurmacadaki karakterlere özgü hayatın şu ya da bu şekilde kendi hayatını tehdit etmesidir. Bir yandan bu dünyaya fazlasıyla coşkulu bakarken, diğer yandan bu "yansıma"ları kıskanır. Bir trende otururken, başka bir adama sevdalanmayı düşünmemeye çalışan bir kadının aklına olağanüstü bir düşünce silsilesi sokulmuş olur. Tolstoy her ne kadar (eşini aldatan asilzadenin suçunu kadına yıkmak amacıyla) bu sahneyi Vronski-Anna yasak aşkıyla ilişkilendirmeye çalışsa da, kitapta belirli yeri olmayan bir duyguyu çok canlı biçimde anlatıyormuş gibi bir izlenim verir. "Sanırım, odanın bir köşesinde çekilen bir acı var" dedi Bayan Gradgrind, "ama anladığımı kesin biçimde söyleyemem."[23] *Anna Karenina*'da bu türden birçok yer değişimi ânı karşımıza çıkar. "O da yaşama isteğiyle doluydu. Romandaki kadın kahramanın hasta bir adama nasıl baktığını okuyunca, içinden sessiz adımlarla hasta odasında dolaşmak geldi; bir parlamenterin yaptığı konuşmayı okuyunca, içinden bir konuşma yapmak geldi; Leydi Mary'nin atını tazılara doğru sürüşünü, eltisini alaya alışını ya da cesaretiyle herkesi şaşırtışını okuyunca, içinden aynı şeyi yapmak geldi. Ama yapacak hiçbir şey yoktu ve düzgün mektup açacağını ufacık ellerinde oynatarak, okumayı sürdürdü..."[24]

Bu sahnede Hallam'ın Tennyson'a şu tavsiyesi adeta canlandırılır: "Sanatta yaşayamazsın." Tolstoy bunun bilincinde olsa bile, basbayağı dayanılmaz olan Rusya başta olmak üzere, başka bir yerde de yaşayamazdı.

Anna Karenina'nın fikri gelişim döneminde ve ilk taslaklarında, bir edebiyatçı olmaktansa harekete geçme, bir şey yapma, bir eylem adamı olma

özlemi çok belirgindi. Onun açısından 1872'ye alfabe kitabını ve çocuklara dönük basit hikâyelerini yazıp yayımlama, Yasnaya Polyana'daki çocukların eğitimiyle ilgili kaygılar damga vurmuştu. Ertesi yıl bütün yazı Samara'da geçirdi ve kötü hasada tanık oldu. Hayatında ilk kez kıtlıkla mücadele işine atıldı. Can kaybının nispeten düşük olduğu bu olayda, Moskova'daki ve St. Petersburg'daki akrabaları aracılığıyla zenginleri harekete geçirerek, açlara yardım için iki milyon ruble toplanmasını sağladı. Bu uğraş hoşuna gitti. Gerek kendi yapısında gerek aile yaşamında iyi bir kişi olmayı başaramamasına karşın, iyi işler yapma özlemi içindeydi. Ayrıca bir mülk sahibi ve asker eskisi olarak, zihnini tam verdiğinde, işleri örgütlemede çok becerikliydi. Yoksulların kötü durumunu düşünmek can sıkıcı olsa bile, *Anna Karenina* üzerindeki çalışmasını kesmesi için acil bahaneyi sağladı.

İlk baştaki hoş ve tasasız esriklikten sonra, romanın çapraşık ilerleyişi, aldığı nihai şekli fazlasıyla açıklar. Bütün versiyonlar için tatmin edici bir tarihin belirlenememiş olması nedeniyle, Tolstoy'un Eylül 1873'te Fet'e "Çoktan başladığım bir romanı bitirmekteyim" diye bildirdiğinde, kendini ne kadar kandırdığını kestirmek zordur.[25] Karısı o sırada romanın "tam taslağını çıkardığı"nı ama bütün yaz hiçbir şey yazmadığını anlatır bize.[26] Strahov metnin bir versiyonunu Temmuz 1874'te okudu. Yorumu hâlâ tamamen Anna'nın ve intiharının hikâyesi olduğunu açığa vurur. "Tutkunun iç hikâyesi asıl husus ve her şeyi açıklar nitelikte. Anna hâlâ aynı tutkuyu taşırken, egoistçe bir gayeyle canına kıyar; ta başından tuttuğu istikametin [...] kaçınılmaz sonucudur bu..."[27] Ama Tolstoy aşağı yukarı aynı sıralarda, Aleksandrina'ya (bastırmakta olduğu) romanı durduracağını yazarken, bunu "pek hoşuna gitmemesi"nden ziyade "pratik meselelerle, yani pedagojiyle meşgul ve bir okulu düzenlemekte" oluşuna bağladı.[28] Strahov kitabın "şaşırtıcı diriliği, mutlak özgünlüğü" nedeniyle tumturaklı övgüler yağdırdı. "Yine ilgimi çekti diyebilirim. Ama [...] çok tiksindirici ve çirkin."[29] Tolstoy Ekim 1874'te romandan vazgeçmeye kesin karar verdiğini bildirdi.

Derken, birdenbire Fet'e şunu yazdı: "Nikolskoye'de gündeme gelen zorunlu bir arazi alımında teminat için bir yıllığına 10 bin [ruble] borç almalıyım. Hani bakarsın, yatırıma ayıracağın paran olabilir."[30] Fet'in (belki de hazırda olmadığı için) borç para vermeye yanaşmaması üzerine, Tolstoy *Russkiy Vestnik*'in editörü Mihail Katkov'la bir kez daha pazarlığa girdi.

Katkov'u sırf piyasa işleri kovalayan bir kişi olarak görmemek gerekir. Doğrudan siyasal nüfuza sahipti; Dmitri Tolstoy ya da Konstantin Pobedonostsev üzerindeki nüfuzu, temsili yönetim biçimine ilişkin önceki düşlerinin gerçekleşmiş olması halinde, o kadar kolay uygulayamayacağı türdendi. Katkov'un namussuzun teki olduğunu ya da bir Rus askeri gücü ve Rus dini bileşiminin dünyayı kurtaracağı yönündeki inancında hiç samimi olmadığını

varsaymak için bir sebep yoktur. Başka bir dostu olan Dostoyevski, *Bir Yazarın Günlüğü*'nün haftalık tefrikalarında aynı fikri işlemekteydi.

Lev Tolstoy siyasal açıdan esasen düzen karşıtı biri olarak düşünüldüğünde, Katkov'la ilişkisi biraz şaşırtıcı görünebilir. Ama paranın yüzü sıcaktır. Tolstoy kitabını yayımlamasından daha çok memnun olacağı solcu Nekrasov'a bir mektup yazarak, Katkov'un forma başına 500 rublelik teklifine çıkıp çıkamayacağını sordu. Kırk formalık bir romanın getireceği 20 bin ruble, Nikolskoye'de araziyi almaya yeteceği gibi, ona nakit para da bırakacaktı. Bu pazarlıkları donakalmış halde izleyen Strahov, hiç kuşkusuz doğru bir saptamayla, "bir roman için henüz duyulmamış bir fiyat" olduğunu söyledi.[31]

Ama Katkov'la sözleşme imzalamak, çalışmanın sürmesini kolaylaştırmadı. Tolstoy'un ilk ödemeyi aldığı Ocak 1875 ve kitabı yazdığı 1877 yazı arasında, çok uzun kesintiler oldu. Örneğin, 1875 yazında şunu söyleyebildi: "İki aydır ellerimi mürekkeple ya da gönlümü düşüncelerle lekelemiyorum. Şimdi sıkıcı ve yavan Karenina'yla uğraşırken, tek arzum kendime biraz alan açmayı, sevmekle birlikte bırakmak istediğim pedagoji işlerinin yanı sıra diğer uğraşlar için boş zaman yaratmayı daha çabuk sağlamak."[32]

Ressam İvan Kramskoy "P. M. Tretyakov'a Mektup" adlı tablosunda, bu son derece çekici aylaklığı ve vurdumduymazlığı yansıtır. Kramskoy'un Yasnaya'da Tolstoy ailesini ziyareti ilk başta ünlü yazarı bir portreye ikna etmek içindi. Tolstoy'un 40'lı yaşların ortasındaki bir adama göre çok genç görünmesine şaşırdı. Daha kır saçlı, daha ciddi suratlı biri olacağını beklemişti. Oysa görüşme bolca kahkahayla geçti. Tretyakov Galerisi'nin resim için sipariş verdiği Kramskoy'un normal ücret tarifesi tuval başına 1.000 rubleydi. Çalışmaya koyulmasına fırsat kalmadan, (yeni romanla 20 bin rubleyi sağlama bağlamış) Tolstoylar sıkı bir pazarlıkla, onu ailenin bir toplu portresini 250 rubleye yapmaya razı ettiler. Bir ressama bu ilk poz verişinden sonra, portresini yaptırmaktan hep büyük keyif alacak olan Tolstoy, dostu Fet'e şunu yazdı: "Otururken çene çalarak, onu Petersburg itikadından Hıristiyan itikadına döndürmeye çalıştım."[33]

Bir yazarın doğru saptamasıyla, "*Savaş ve Barış*'ın yazarı Tolstoy'un portresini yaparken, onun da aynı işi yapmasıyla, *Anna Karenina*'da ressam Mihailov kimliğiyle yer alacağı Kramskoy'un aklının ucundan geçmezdi."

Kramskoy yüzleri iyi seçen bir gözün yanı sıra, diyaloğa açık bir kulağa sahipti. Bir yürüyüşteki sohbetlerinin bir parçası şöyleydi.

> Kramskoy: Neye saygı duyarsın?
>
> Tolstoy: Herodotos'un görse yazmış olabileceği çiftçileriyle, Başkırtlarıyla Samara'nın bakir doğasına. Homeros yazmış olsa gerek. Nasıl yazardı dersen, bilmiyorum. İnceliyorum. Homeros'u okumak için Yunancayı bile öğrendim.

Şakıyarak ve bağırarak söylediği her şeyde hakikat var. Step insana huzur verir.

K: Peki, romanın nasıl gidiyor, Lev Nikolayeviç?

T: Bilmiyorum. Kesin olan bir şey var. Anna ölecek; ondan öç alınacak. Hayatı kendi tarzınca yeniden düşünme peşindeydi.

K: İnsan nasıl düşünmeli?

T: İnsan anasının sütüyle birlikte emdiği inanca göre ve aklın küstahlığına kapılmadan yaşamaya çalışmalı.

K: Kiliseye inanmayı mı kastediyorsun?

T: Bak, gökyüzü berrak. Uçuk mavi. İnsan oradaki uçuk mavinin yekpare kubbe olduğuna inanmak zorunda. Aksi halde devrime inanır...[34]

Tolstoy o aşamada romanla yarım yamalak ilgiliydi. Sol elin ve sağ elin aynı anda yazmaya çalışması, beraberinde garip sonuçları getirdi. *Russkiy Vestnik*'in 1875'teki ilk dört sayısında, I. Kısım, II. Kısım ve III. Kısım'ın ilk on bölümü yer aldı. Bunu 1876'ya kadar bir suskunluk izledi; ardından okurlar Levin'in ot biçmesini ve Karenin'in karısınca aldatıldığını öğrenmesini okuma fırsatını buldu. Kitap ancak 1877'de tamamlandı.

Tolstoy romana Levin karakterini ve Anna'nın hikâyesini dengeleyecek ya da bastıracak ikincil olay örgüsünü 1874 yazında, yani romanı ilk tasarlayışından yaklaşık bir yıl sonra kattı. Böylece kitabın sadeliği, kendine yeterli şekli her bakımdan daha görkemli ve daha dallı budaklı bir hale büründü. John Bayley çarpıcı bir saptamayla, "Romanı kendinden kurtaran Levin'dir" diye belirtir.[35]

Levin'in otobiyografik bir kişi olduğu kimsenin gözünden kaçmayacak kadar açıktır; romanın o sırada Tolstoy'un tutmadığı güncelerin bir ikamesine dönüşme düzeyi estetik bakımından şaşırtıcıdır. Levin'in evindeki hizmetçi Agafya Mihaylovna, Tolstoy'un Yasnaya Polyana'daki hizmetçilerinden biriyle adaştır. Levin'in hayta kardeşi her ince ayrıntısıyla Tolstoy'un kardeşi Dmitri'nin bir portresidir ve romanda Nikolay'ın ölümünü anlatan kısım, Tolstoy'un anılarında Dmitri'nin ölümünü aktarışıyla sıkı benzerlik taşır. Levin'in kendi güncelerini okutarak Kiti'yi ağlattığı dokunaklı sahne, Tolstoy'un geçmişte Sofya Andreyevna'nın başına getirdiği durumla tıpatıp aynıdır. Levin'in bir toprak sahibinin görevleri ve köylüleri eğitip özgürleştirme konusunda gittikçe artan tasaları, kitabı yazdığı sırada Tolstoy'un zihninin yüzeyinde var olan şeylerin dosdoğru uyarlamalarıdır. Bir sindirme işlemine hiç başvurulmamıştır. Tolstoy'un ifadesiyle romanın "mimari"sini savunmaya dönük ateşli girişimlere karşın, kitabın ikinci yarısını bir süre okuduktan sonra, "roman bile sayılamayacağı, herhangi bir genel fikir ya da plan olmaksızın tamamen gelişigüzel derlenmiş bir fotoğraf koleksiyonu olduğu"[36] görüşüne katılmamak zordur. Turgenyev'in şu sözleri herhalde

hatırlanacaktır: "Gerçek anlamda harika bazı sayfalar (yarışlar, ot biçme, av) barındırsa bile, *Anna Karenina* hoşuma gitmedi. Baştan aşağı buruk, Moskova, buhur, yaşlı hizmetçiler, Slav dostluğu, soylular vs. kokuyor. [...] İkinci kısım saçma ve sıkıcı."[37]

Ne var ki, Turgenyev'in kitaptan hoşlanmamasının büyük ihtimalle özel sebepleri vardı. Tolstoy'un zihinsel dünyasının bir parçasını oluşturan efsanevi zinalar arasında, Bers ailesinin bir sırrı vardı. Turgenyev'in annesi 1833'te Tolstoy'un müstakbel kayınpederi Dr. Bers'ten olduğu neredeyse kesin olan gayrimeşru bir kız doğurmuştu. Romandaki Anna gibi, Varvara Petrovna da rezaleti gizlemek için yurtdışına gitmişti. Çoğu kez sanattan daha açık seçik olan hayat, ertesi yıl kocasının ölmesi üzerine dönmesini sağlamıştı.

Ortada bu durum olsa bile, Turgenyev'in kastettiği şeyi anlamamak zordur. Yönelttiği "saçma ve sıkıcı" eleştirisi, romanın ikinci yarısı için geçerli sayılmasa bile, uzun Levin pasajlarının estetik açısından mazur görülemeyeceği açıktır. Romanda VI. Kısım Anna ile Vronski'nin Moskova'ya gidip evli bir çift gibi yerleşmesiyle biter. Anna'yla tekrar karşılaşmak için sekiz bölüm daha bekleriz; bu arada Levin'in kırsal ekonomiye dair kitabını Profesör Katavasov'a okuyuşu ve Kontes Apraksina gibi o zamana kadar adı geçmemiş ("gerçek") karakterlerin ölümü türünden fasılları okumak durumunda kalırız. Bunların sanatsal yada tasarlanmış hiçbir yanı yoktur. Yazarın "romanını sürdürmek" yerine gelişigüzel karalamalara giriştiğini, kendi fikirlerini ve endişelerini bize yutturmaya kalkıştığını anlarız.

Yine de Profesör Bayley haklıdır. Bu olağanüstü açık uçlu yapılar olmadan, kitapta bir eksiklik ortaya çıkardı. Söz konusu kısım yeni gibi görünen bir evde dolaşmaya oldukça benzer. Solumuzda mobilyalarıyla, tablolarıyla, karakterleriyle ve sohbet ortamıyla bitmiş ve kusursuz haldeki yemek odası yer alır. Sağımızda ise balo salonunun kapısını açtığımızda, kendimizi mimarın ve ustaların hâlâ planlara baktığı boş bir alanda buluruz. Bunun üzerinde fazlasıyla durmak ve Tolstoy'un karakterlerini "gevşek, sarkık canavarlar" diye küçümseyen Henry James'in müşkülpesent yaklaşımını fazlasıyla ciddiye almak mümkündür.[38] *Anna Karenina*'da Dickens'ın ve Trollope'un romanlarından daha fazla "yapı" vardır. Kurmacada birlikleri öngören James anlayışı, Tolstoy'un okula gittiği kargaşa ortamında müfredatın parçası değildi. Dahası, *Anna Karenina*'da (sahiden de günce tarzının uzantıları gibi duran) pasajlardan birçoğunun emsalsiz canlılık ve gerçekçilik taşıyan sahneler olduğunu teslim etmek gerekir. Sadece fotoğraf inceliğiyle tasvir edildiği için değil, duygu dönüşümünü şeffaf (ve oldukça sarsıcı) doğrulukla yansıttığı için insanın zihnine çakılıp kalan Kiti'nin doğum sahnesi hemen aklına gelen bir örnektir. Tolstoy'un bu romanı yazma sürecinde üç kez yaptığı gibi, Levin de karısının doğumunda hazır bulunur ve ardından yeni

doğan çocuğuna küçümseyerek bakar. "Bu küçük yaratığa karşı hissettiği şey kesinlikle kafasında kurduğu şey değildi. Bu duyguda şen ya da sevinçli hiçbir yan yoktu; aksine, dayanılmaz acı veren yeni bir korkuya kapılmış gibiydi. Yeni bir korumasızlık alanıyla karşı karşıya olduğunu bilmekten gelen bir duyguydu. Bunun bilincine varmak ilk başta öylesine dayanılmaz ve bu çaresiz yaratığın acı çekebileceği korkusu öylesine güçlüydü ki, çocuk hapşırınca içinde uyanan anlamsız sevinç ve hatta gurur duygusunun garipliğini pek fark edemedi."[39]

Tolstoy'un doğum karşısındaki arsızca mantık yoksunluğu, kitabın müthiş *ayırıcı özelliklerinden* biridir. Kurmacada doğum kontrolünün başlı başına ele alınışın ilk örneği olduğu kesindir. Kitap boyunca olduğu gibi, burada da Tolstoy romanların güncel meselelerle ilgili olmaması gerektiği yolundaki doktrinine özellikle uymaz ve Anna ile Dolly arasındaki konuşmalarda noktalı yerlerle örtülmüş halde, en güncel bir tartışmayı sunar bize. "*N'est-ce pas immoral?*"* dedi Dolly, biraz sustuktan sonra. Kitabın en güzel kısımlarından biri olan bu tartışma, hikâyenin artık romancının (Henry James'i memnun edecek bir tarzda) malzemesine yer vermek için uğraştığı sınırlı bir hüner olmaktan çıkarak, günümüzdeki hemen her tasanın anlam kazanabileceği büyük çaplı ve ucu açık bir şeye dönüşmesinin iyi bir örneğidir. Oldukça garip bir rastlantıyla, tam da Tolstoy'un *Anna Karenina*'yı bitirdiği yıl, Charles Knowlton'ın "erkeğin boşalmasından kısa bir süre sonra vajinaya biraz sıvı şırınga etmeyi" salık verdiği *Fruits of Philosophy or The Private Companion of Adult People* (1832; "Felsefenin Meyveleri ya da Yetişkin İnsanların Özel Rehberi") kitabının tekrar basılmasını sağlamak için, Charles Bradlaugh ve Annie Besant bir hukuk kavgası içindeydi. Bu konuda Tolstoy'la ve Dolly'yle hemfikir olan İngiliz hâkimler, tekrar baskıya izin vermediler.

Bu aykırılıkları ve konudan sapmaları olduğu gibi görmemize karşın, kitabın en azından ilk birkaç okuyuşta, tutarlılık izlenimi veren bir özellik taşımasını nasıl açıklayacağız? Bunun cevabı Tolstoy'un biyografisini yazmaya kalkan biriyle son derece alakalıdır, çünkü yazarın katışıksız egoizminde yatar. Levin'in kitaptaki tek "otobiyografik" kişi olmadığı ve bizzat Anna'nın kişiliğinde Tolstoy'u aynı kolaylıkla görebileceğimiz saptaması doğrudur. Kendi iç dünyasını yoklama, Tolstoy'un karakterinin başı ve sonuydu; roman da bu saf ve usandırıcı benlikten doğdu. "Levin'in ot biçmeyi sürdürmesi uzadıkça, kollarının orağı sallıyormuş gibi görünmediği, tersine varlığının farkında ve hayat dolu olan bütün bedenine orağın hükmettiği, işin muntazaman ve kesinkes bir düşünceyle yönlendirilmeden sanki bir sihirle kendiliğinden yürüdüğü dalgınlık anlarını daha sıkça hissetti. Bunlar en kutlu anlardı."[40]

---

* "Ahlaksızca değil mi bu?"-ç.n.

Bizzat *Anna Karenina*'da olup biten şey budur. Kitabın yazılma sürecini okuduğumuz zaman, Tolstoy'un ilk tasarlayışına göre başladığı hikâyeden bıktığını ve içini kendi hayatından bir sürü "düşünce"yle ve pasajla doldurduğunu sanabiliriz. Ama durum aslında öyle değildi. İçine kendini kattığı kitabı, teriyle ve kanıyla yazdı. Bir tarihsel kurmacayı yazmaya yetecek düzeyde bir ilgiyi ve coşkuyu içinde uyandırmak açısından, hayal gücünün beslenebileceği malzemeyi edinmek üzere yüzlerce kitap okuma alışkanlığı gerek tam anlamıyla semere veren *Savaş ve Barış*'ta, gerekse boşa çıkan "Dekabristler"de ve "Büyük Petro"da karşımıza çıkar. Burada durum tamamen farklıdır. Çok daha kısa olan önceki *Çocukluk*, *İlkgençlik*, *Gençlik* ve *Kazaklar* eserlerinde olduğu gibi, kendini hikâyenin konusu olarak sunar. *Kazaklar*'ı yazarken, yaşadığı şeyleri sindirmek ve dönüştürmek için kendine on yıllık zaman tanımıştı. *Anna Karenina*'da ise tıpkı güncelerinde olduğu gibi, başından geçenleri neredeyse yaşamadan önce yazma yoluna gitti. Ortaya çıkan sonuç öngörmüş olabileceği düzeyden daha yoğun bir duygusal bunaltıcılıktı. Yaptığı şey malzeme için düpedüz kendini yontarak, duygularını suçlu Stiva'ya, zorluklarla boğuşan Levin'e ve umutsuz Anna'ya akıtmaktı. Böylece haliyle kaba bir şekil alan kitap, evlilikte hayal kırıklığına uğramış ahlaksız bir adamla başlar ve dikkat çekecek ölçüde benzer ruh hali içindeki ahlaklı bir adamla biter. İkisinin arasında ise iki demiryolu ölümü ve aşkla yaşamaya dönük imkânsız bir girişim yer alır. Ama kitabın görkemliliği şeklinden değil, sahnelerden, ot biçicisinin çok hayat dolu olması nedeniyle hareketlerinin kendi başına bir varlık kazandığı "kutlu anlar"dan gelir.

Anna Karenina'nın daha ziyade yazarın sırf ot biçmeyle uğraştığı kısımlarda ortaya konulan asıl büyük mesajı, *hayata* duyulan bu inançtır. Hayata sanatın ya da hicvin merceğiyle bakmak yerine, içinden geldiği gibi olmak ve yaşamak isteyen Anna, her bakımdan Karenin'in zıddıdır. Kayınbiraderinin hasta odasındaki Kiti gibi, doğal bir kişidir.

> "Bu gerçekleri bilge ve akıllı kişilerden gizleyip küçük çocuklara açtın," diye düşündü Levin, o gece karısıyla konuşurken. Aklına bu İncil metninin gelmesi, kendini bilge saymasından değildi. Bilgelik falan tasladığı yoktu; ama karısından ve Agafya Mihaylovna'dan daha akıllı olduğunu, ölüm üzerine düşündüğünde, bunu ruhunun var gücüyle yaptığını bilmemesi mümkün değildi. Bildiği başka bir şey de konuyla ilgili düşüncelerini okuduğu birçok harika erkek aklının, ölüme kafa yormakla birlikte, karısının ve Agafya Mihaylovna'nın bildiğinin yüzde birini bilmediğiydi."[41]

Tolstoy'un cini, orağın kendiliğinden hareket ettiği kutlu anlar dışında, sadece muhakemeyle düşündüğünün farkındaydı. Sezgiyle bir sonuca varmayı nadi-

ren başarırdı. Sözgelimi, bu büyük aşk hikâyesinde, kaçamağın somut gelişimini anlatmaya yönelik tek bir satırın olmayışı ilginçtir. Trenle Moskova'dan St. Petersburg'a dönüş anından itibaren, işin bir oldubitti noktasına vardığı İtalya gezisine kadar Anna ile Vronski'yi birlikte görmeyiz. Karşılıklı hayal kırıklıkları en ürpertici akla yakınlıkla anlatılır. Ama baş başayken mutlu olduklarını asla görmeyiz. Böyle bir kaçamağı hiç yaşamamış olan Tolstoy'dan bunu anlatması beklenemezdi. Mesele bu kadar basittir. Kadınlara el sürmemiş Henry James bile *Güvercinin Kanatları* [*The Wings of the Dove*] romanında Kate Croy ile Merton Densher arasındaki fesatça ve yasak ilişkiyi, Tolstoy'un bütün "hayat" bilgisiyle, Anna ile Vronski arasındaki aşkı anlatışından çok daha etraflı anlatır bize.

Başarılı yakınlaşma sahneleri çoğu kez olay örgüsünün inandırıcılıktan uzaklaşarak çatırdadığı anlara oturtulmuştur. Anna'nın Seryoja'yı görmek için gizlice döndüğü sahne hemen gelir insanın aklına. "Ayrı oldukları dönemde, hemen öncesinde ona karşı duyduğu sevgi taşkınlığının etkisiyle, onu hep dört yaşında, yani en çok bağlandığı yaştaki küçük bir çocuk olarak hayal etmişti..."[42] Anna karşısında dokuzuna varmış bir çocuk görünce şaşırır. Aslına bakılırsa, fikrine başvurulmuş değildir; sette bekleyip sözlerini iyice ezberlediği sırada, küçük oğlanın yaşını hesaplayan Tolstoy'dur. Onun başıyla işaret vermesi üzerine, kamera çalışmaya başlar. Sahnenin amacı, Vronski'yle yüz kızartıcı bir yakınlığın esirgendiği okura, Anna'nın oğluna karasevdasını olabilecek en tam haliyle görme fırsatını sağlamaktır. Birden sahneye dalan yaşlı uşak Vasili Lukiç'in durumuna düşeriz. "Başını sallayıp iç geçirdi ve kapıyı tekrar kapattı. 'Bir on dakika daha bekleyeyim' dedi kendi kendine, öksürürken ve gözyaşlarını silerken."[43] Bir Victoria dönemi salon şarkısı ya da Dickens'taki daha vıcık kısımlar gibi, sahne kasten "dokunaklı" hale getirilmiştir. Ustaca anlatıldığı için gözlerimizi yaşartır; ama kendimizi topladığımızda, Tolstoy'un amacını anlarız. Bu yapmacık sahne bir yakınlık ifadesi olarak, sözgelimi Koznişev'in Matmazel Varenka'yla evlenip evlenmeyeceğini merak eden Kiti ile Levin'in karı koca sohbetinin kendiliğindenliğinden tamamen farklıdır.

> "E, ne dersin?" diye sordu kocası, eve dönerlerken.
>
> "Bu iş yürümez," dedi Kiti yüzünde bir gülümsemeyle. Konuşma tarzında, Levin'in çoğu kez keyifle gözlemlediği gibi, babasını hatırlatan bir yan vardı.
>
> "Yürümez demekle neyi kastediyorsun?"
>
> "Şöyle," dedi Kiti, kocasının elini tutup ağzına götürerek ve sımsıkı kapalı dudaklarına hafifçe değdirerek. "Bir piskoposun elini öpmek gibi."
>
> "Ama yürümeyecek olmasının sebebi hangi taraf?" dedi Levin, gülerek.
>
> "İkisi de. Öpüş şöyle olmalıydı."

"Gelen bazı köylüler var."
"Yok, görmediler..."[44]

Vronski ile Anna arasında böyle bir erotik kumpas ânı hiç yoktur. Anna'nın dile getirdiği istek, yani bir romanın sayfalarından çıkıp gerçek hayata karışma isteği, yaratıcısı tarafından bir türlü kavranamaz; durum bu kitapta birçok enstantanesini görmemize karşın, Sofya Andreyevna'yla hayatının kurmacaya elvermemesinden farklı değildir. Daha doğrusu, Sofya Andreyevna ile Lev Nikolayeviç kendilerine has kurmacayı, aynı ölçüde dramatik bir demiryolu sahnesiyle son bulan farklı ve daha hüzünlü bir romanı yaratma uğraşı içindeydi. Tolstoy yaşamadığı anları anlatırken ancak tahlille iç yüzüne erebildiği şeyleri anlatabilirdi. (Kim daha iyisini yapabilmiştir ki?) Ama sözü edilen tarzda kendiliğinden yaşamak, onun için daha da zorlaştı.

Anna Karenina'nın temelinde yatan trajedi ya da mantık, Tolstoy'un daha sonraları "Hindu" olarak nitelendireceği bir bakışla ahlakın dışındadır. Hayatın güçleri bağdaştırılamaz ve karşı konulamaz niteliktedir. "Öç almak bana düşer" sözü bu kitapta bir dinsel ibare değil, bir sanatsal yaftadır. Kişiliğinin bir yanıyla Puşkin'in "Bak hele, Tatyanam gidip evlenmiş, hem de ona bunu yakıştırmamış olmam gerekirken" dizelerini aktarmaktan hoşlanırken, bir kurmaca eserdeki karakterlerin kontrolden çıkıp kendilerince bir hayat sürmelerini utangaçça izlemek, Tolstoy'un kendi tarzınca kontrol şeklidir. Kitap bizi bizzat Tolstoy'un hayatında olup bitecek şeylere hazırlar. Hayatı yaşamak yerine tüketmenin, içine girmek yerine dışarıdan gözlemlemenin öcünü almak ona düşer. İçgüdüyle saygı duyduğu şey doğallıktır: Levin'in kır yaşamı üzerine ahkâm kesen liberal üvey kardeşinin aksine, bunu "gerçek" anlamda yaşaması ya da Kiti'nin çocuklarıyla sıcak ilişkisi. Bu sahnelerin Anna ile Vronski'nin aşkı karşısında sağladığı denge, kırdaki aile yaşamının şehirlerdeki ve hele başka ülkelerdeki eş aldatmaya kıyasla çok erdemli olduğu izlenimini uyandırmaz bizde. (Turgenyev'in romanı buruk, buhur kokulu olarak nitelendirirken saptadığı esinti buydu.) Tam tersine, asıl önemli nokta ahlaktan çok daha basit bir şeydir. Anna'nın neredeyse kabalık derecesine varan canlılığıdır. Kitabın büyük bölümünde, kusursuzca gözlemlenen Vronski sadece bir seks unsuru olarak yer alır. Onu olduğu gibi görürüz ama sadece Anna'nın hissettiğini hissederiz.

Tolstoy'un saygı duyduğu şey, doğaya karşı Wordsworth tarzı romantik duyguyla hiçbir benzerlik taşımaz. Ondan çok daha basittir. Gökyüzüne yekpare bir kubbeymiş gibi bakmayı ve bunu hiç sorgulamamayı becermektir. Tolstoy bu kitapta kendisiyle, insanlarla, mekânlarla, şeylerle, otlarla, gökyüzüyle doludur; bunların hepsi karşımıza oldukları gibi çıkarlar. Tolstoy için, hayatta oluşumuz en ilginç yanımızdır. En huşu uyandırıcı şey de bu

varoluşun (terli omuzlara düşen yağmurun, cinsel suçluluk ıstırabının, aşk heyecanının ya da bir annenin bebeğini emzirmesindeki sıcaklığın farkına varışın) anında koklanabilmesi ve hiçbir şeye çevrilmemesidir. Sanatın itici gücü olan bu hiçlikten hayatı yakalama yönündeki tutkulu dürtüdür.

• • •

Asıl Anna ile Vronski hikâyesiyle alakasız gibi görünen Levin'in ve romandaki birçok pasajın, sonunda sadece Tolstoy'a değil, bize de çok önemli gelmesinin sebebi budur. Sıradan fanilerin sanat ve hayat arasında, bir romana katılması ile katılmaması gereken şeyler arasında yaptığı ayrımlar, Tolstoy için artık hiçbir anlam taşımaz. Romanından çıkmak için debelenirken, nefes nefese kalmıştır. Ancak (kendi ısrarlı ifadesiyle) içeriden böyle görünse bile, dışarıdan bakışla roman buyurganca *ihtişam* etkisi uyandırır. Tolstoy'un meşhur bezgin sorusu ("Bir subayın evli bir kadınla başını nasıl derde soktuğunun hikâyesini yazmanın ne zor tarafı var ki?"[45]), her türlü standarda göre edebiyat tarihindeki en büyük romanlardan birinin karalanması söz konusu olmasa, bir tevazu çabası gibi görülebilirdi. Ama Tolstoy'un asıl kastettiği şeyde zerre kadar tevazu yoktu: "Peki, tamam, dünya tarihindeki en büyük romanı yazdım. Ama *romanlar* kimin umurunda? Üstlendiğim görev bundan daha büyük." Turgenyev'in karakterlere özel ilginin güncel ortama ilişkin düşüncelerle adeta boğulduğu sonraki romanlarında, sözgelimi *Duman*'da [*Dim*] aynı sürecin işlediği görülür.

Tolstoy'un çiftliğindeki çobanın ölümünden dolayı sorgu hâkimi ve polis tarafından rahatsız edilirken saptadığı gibi, Rusya insanın kendi haline bırakılabileceği bir yer değildir. Bir sanatçının istediği tek şey kendi haline bırakılmaktır; ama bunu imkânsız hale getiren ülkeler, açık sözlü muhaliflerden oluşan bir kesimi kaçınılmaz biçimde ve otomatikman yaratırlar. "Rusya'da yaşamaya dayanılamaz." Tolstoy'un sonraki 30 yıl boyunca pek anlaşılmaz girişimlerinden birçoğunun ardında bu basit gerçek yatar. Kendini Samara'ya gömmek istemişti. Karşılaştığı kıtlık ve idari beceriksizlik, onu duruma müdahale etmek zorunda bıraktı. Derken 1876'nın sonuna doğru, Ruslar Bulgaristan'da ahlaki açıdan savunulamaz bir tarzda davranmaya başladılar. Daha doğrusu, Tolstoy'un gelişmelere bakışı böyleydi. *Anna Karenina*'yı yazmakta olduğu bu dönemde, bir pan-Slavcılık humması Rusya'yı pençesine aldı. Buna göre, hangi egemen devlette yaşarlarsa yaşasınlar, bütün Slavlar etnik ve en başta da dinsel geleneklerini korumak için Rusya'ya bel bağlamalıydı. Dostoyevski ve diğer keskin pan-Slavcılar (daha doğru ifadeyle Rus yayılmacılar) bir Ortodoks canlanışından, Türkiye'ye yönelik bir istilayla, Çargrad olarak andıkları Konstantinapol kentinin Rus

kilisesi ve halkı adına "geri" alınmasından hararetle söz eder oldular. Tolstoy dünyayı Rus Ortodoksluğuna döndürme görüşüne pek şevkle bakan biri değildi. "Orduların Tanrısı ve oğlu, yani rahiplerin Tanrısı, sineklerin sadece kendi esenliklerini ve iyiliklerini gözeten koca bir sinek olarak hayal ettikleri Tanrı'nın rahiplere göründüğü kadar küçük, çirkin ve çekilmez (hatta çok daha çekilmez) bir Tanrı'dır."[46]

Sırplar ve Karadağlılar 1876 yazı boyunca, efendileri Osmanlı Türklerine karşı isyanlara kalkıştılar. Ruslar onlara Moskova metropolitinin ateşli dualarıyla, parayla ve gönüllülerle destek verdiler. Ama bu ilk kapışmada, ortak Slav kökenine karşın (ya da belki bundan dolayı) işbirliğine girmeyen Sırplar ve Ruslar, Türkler tarafından kolayca alt edildi.

Avrupa devletleri ve özellikle (Disraeli'nin yeniden başbakan olduğu) İngiltere bir mütarekenin imzalanmasından sonra Sırbistan'ı Türk misillemesinden koruma gereği, daha çok da Rusların niyetleri konusunda endişeye kapıldılar. Rusların göz diktikleri Konstantinapol'ü ele geçirmeleri, başta Büyük Britanya olmak üzere, hiçbir Batılı devletin çıkarına değildi. II. Aleksandr Kasım 1876'da "Slavlık davasının bedelini kanla ödeyen gönüllüler"den dem vurarak, "Rusya'nın haklı talepleri"nin Türklerce yerine getirilmemesi halinde, "bağımsız davranmaya sıkıcı kararlı olduğu" tehdidini savurmaya başladı.

Bildik saçma sürece girildi. Sefirler Konstantinapol'e çağrıldı. İngiliz dışişleri bakanı Lord Derby 31 Mart 1877'de, hem Türklerin hem Rusların çıkarlarını koruyan bir "barış formülü" buldu. Bir ay dolmadan, Rusya 24 Nisan 1877'de Türkiye'ye savaş açtı. Yaklaşık bir yıl süren savaşın sonunda bir Rus Konstantinapol'ü hedefine varılamadı. Ertesi yıl Türkler Disraeli'den bir Rus saldırısına karşı Asya Türkiyesi'ni koruma garantisi aldı. Rusların sonunda kazandığı savaşın başlıca sonuçları, şimdiki Bulgaristan'ın yaratılması ve Kıbrıs'ta İngiliz yönetiminin başlamasıydı. Pan-Slavcılığın hedefleri için bu kadarını söylemek yeterli.

O sırada *Anna Karenina*'nın bir Tolstoy romanının çok ötesine geçmesi, Dostoyevski'nin *Russkiy Vestnik*'i alan geniş kitleye görüşlerini aktarabildiği *Bir Yazarın Günlüğü*'nün dengi konumuna yükselmesi nedeniyle, Tolstoy'un Türk savaşına ilişkin düşüncelerine yer vermesi kaçınılmazdı. Çatışmaların başlaması ona hikâyesini toparlaması için mükemmel bir vesile sağladı. John Bayley, kısa süre önce evlenmiş Veslovski gibi çok ufak bir karakterin bile savaşa gidişine dikkat çeker. "Silik olmakla birlikte, bu dokunuşun safça ya da dindarca bir yanı yoktur. [...] Demek yeni evli Veslovski şimdi savaşa gönüllü gidiyor, vah vah!"[47] Her şey aynı yola işaret eder ve her dokunuş ölümcül etkiyle yönlendirilir. John Bayley romanın bitişindeki alaycılığa dikkat çekmekte haklıdır. Sırplara yardım etmek üzere gönüllü yazılanların hepsi,

tıpkı Vronski gibi, uzaklaşacak bir şeyi olan kişilerdir. Bize bunun etraflıca açıklanması gerekmez. Tolstoy'un eserlerindeki herkes gibi, Veslovski de evliliğin cehennem olduğunu gayet erken fark etmiştir. Askere yazılmasının sebebi budur. Levin ile Koznişev'in savaş üzerine çarpıcı sohbetinde aynı hususa değinilir. "Seksen milyonluk bir ülkede şimdi olduğu gibi yüzlerce değil, on binlerce insan her zaman bulunabilir; bunlar sosyal konumunu yitirmiş, ha deyince gitmeye hazır gamsız kişilerdir..."[48]

Romanın son halindeki VIII. Kısım, daha VII. Kısım baskıya girdiğinde Katkov'un masasındaydı. Anna kendini trenin altına atışını, "Devamı var" ibaresi izlemekteydi. Ama *Russkiy Vestnik*'de roman bir sona bağlanmadı. Katkov'un VIII. Kısım'dan Türkiye'ye karşı savaş seferberliğine alaycılıkla ya da inançsızlıkla yaklaşan pasajları çıkarması için ikna etmeye çalıştığı Tolstoy, tek bir kelimeyi değiştirmeye yanaşmadı. Romanın karakterlerle ya da hikâyeyle gösterilebileceğinin ötesinde bir mimarisi, bir bağı olduğu görüşü bu dönemden kalmadır. *Russkiy Vestnik* mayıs sayısında şu kısa nota yer verdi:

> Önceki sayıda *Anna Karenina* romanının altına "Devamı var" ibaresi konulsa da, kadın kahramanın ölümüyle asıl roman bitmişti. Yazarın planına göre, bunu birkaç formalık kısa bir sonsöz izleyecek ve orada okurlar, Anna'nın ölümünden sonra keder ve şaşkınlık içindeki Vronski'nin gönüllü olarak Sırbistan'a gittiğini ve öbür karakterlerin sağ salim olduğunu ama kırda kalan Levin'in Slavcı komitelere ve gönüllülere kızdığını öğreneceklerdi. Yazar bu bölümleri belki romanının özel bir baskısı için geliştirecektir.[49]

Olay baştan aşağı gerçekten oldukça matraktır. Editör konumundan dolayı, Katkov'un haklı olduğu izlenimi edinmemek imkânsızdır. Tefrika edilen kurmacada, okur kitlesi daha sonra ne olduğunu öğrenmek ister. Bir bölüm kadın kahramanın başını ezip geçen bir trenle bitmişse, okurların sonraki sayıyı almalarını sağlayacak merak unsurunun nerede devreye girdiğini kestirmek zordur. Tolstoy'un romanında "daha sonra ne olduğunu" öğrenmek için *Russkiy Vestnik*'i alan hangi okur, Levin'in iç yaşamını merak eder? Muhafazakârlığın şahı bir derginin hangi okuru, savaş karşıtı nutukları görmek ister? Katkov'un kendi dar bakış açısından doğru kararı aldığı açıktır. Öfkelenen Tolstoy olup bitenleri açıklamak üzere, *Novaye Vremya* ("Yeni Çağ") dergisinin editörüne bir mektup yazdı. "*Anna Karenina*'nın yayımlanmamış son kısmının ustaca sunuluşu karşısında, *Russkiy Vestnik* editörünün üç yıl boyunca dergisinde bu romana o kadar geniş yer vermesi esef verici. Aynı incelikle ve özlülükle bütün romanı en fazla on satırda aktarabilirdi."[50]

Epey eğlenceli bir ifade ve Katkov ile Tolstoy arasındaki bu tartışmanın ötesini berisini bilemeyişimiz çok yazık. Açıkçası, Katkov bir dergi editörü

olarak VIII. Kısım'ı geri çevirmekte haklı olsa bile, romanın kitap halinde bulunmasını dileyişi de yerindeydi. Kitabın esaslı bir parçası olan bu kısım, bizzat Tolstoy'u anlamak isteyen herkesçe mutlaka okunmalıdır. Tolstoy orada (Shakespeare'in de izlemiş olacağı ve muhtemelen izlediği) bir keyfilikle, küçük bir iskambil destesini dağıtırcasına, karakterlerin her birine kendi düşüncelerini, duygularını ve tecrübelerini yakıştırır. Sözgelimi, Vronski'nin aklına Anna'nın "yeni verilmiş canın sıcaklığını taşıyan" ezik cesedinin gelmesi, Tolstoy'un 1872'de Pirogova'nın cesedini görmesine benzer; Kiti hariç, bütün karakterler Levin'in kafasını kurcalayan iç drama sonunda bulaşır. Hayat çözüm bulunamaz biçimde önemsiz ve anlamsızdır. Niçin bu dünyadayım? Neyin nesiyim? Bu sorulara cevap vermedeki acizlik, Levin'de intihar etme isteği uyandırır; ama bu çok çaresiz karamsarlıkta bile, ruhunda "iki olası eylemden hangisinin daha iyi, hangisinin en kötü olduğuna karar verecek yanılmaz bir yargıcın varlığını" hisseder.[51]

• • •

Böylece 1870'lerde genel ve özel soruların (Niçin bu dünyadayım? Rusya'nın başına ne gelecek?) Tolstoy'da buluşarak, derin bir kişisel kriz yarattığını görürüz. Kendisi için umutsuzluğa yakın olmakla birlikte, gerek bütün olarak Rusya gerek sanat için umutsuzluğa düşmekten uzaktı. Zaman içinde bir sıçramayla, 48 ya da 49 yaşındaki Tolstoy'un, 70 yaşına vardığında diline dolayıp karısını ve dostlarını kızdırmaktan hoşlanacağı gelişkin "Tolstoycu" görüşleri taşıdığı hayaline kapılmamalıyız.

Levin'in çok azı Sırpları öyle aman aman umursayan 80 milyon *bireyin* yaşadığı Rusya görüşü, Tolstoy'un sağduyuya dayalı manevi arayışında kilit yerini korur. Bireyciliğin en yüce dışavurumunun sanatsal dehada ortaya çıkması nedeniyle, Tolstoy kendi sanat kariyerini viran halde görmesine karşın, etrafına umutla bakınan bir tutum içindeydi.

Haset duygusuyla Turgenyev'de bir marifet görmezken, sanattaki diğer büyük çağdaşlarının birçoğunda sadece deha değil, insan soyu açısından, Rusya açısından umut da gördü. Turgenyev'in *Ham Toprak* [*Nov*] romanını Mart 1877'de okuduğunda dehşete düştü. Romanın kahramanı Paklin, Rusya'nın talihsizliğini bütün sağlıklı insanların kötü, bütün iyi insanların hasta olmasına bağlar. "Bence roman için geçerli bu" dedi Tolstoy. "Yazar hasta."[52]

Ama bu bile bireysel özgünlüğü ve özgürlüğü ifade etme açısından "sağlıklı", sağlam ve güçlü sanatçılara dönük bir iştahı ima eder. Tolstoy birkaç ay önce Moskova'daki keyifli bir müzik akşamında, büyük hayranı Pyotr İlyiç Çaykovski'yle bir araya gelmişti; ikinci buluşmalarında Beethoven'a sert eleştiriler yöneltmemesi halinde, bu tanışma bir dostluğun başlangıcı olabilirdi.

Yine de, Nikolay Rubinşteyn ile Çaykovski'nin Moskova Konservatuvarı'nda onuruna düzenlediği konseri her hatırlayışında "titremek"ten kendini alamayacaktı. Çaykovski'nin müziğini dinlerken, Turgenyev'de yokmuş gibi görünen saf ve sağlam damarları, hayattaki güzelliğin ve trajedinin ayrılmazlığını kavrayan sözsüz bir bakışı duyardı.

Tolstoy şairlerle, en başta da eşsiz lirik şair Tyutçev'le sohbetlerde aynı duyguya kapılırdı. Tyutçev'i Strahov'a şöyle tarif etmişti: "Dehaya ve ihtişama sahip çocuksu bir ihtiyar. Yaşayan kişiler arasında, senden ve ondan başka böylesine tıpatıp duygu ve düşünce birliğine varabildiğim kimseyi tanımıyorum. Ama belli bir manevi yüceliğe varıldığında, hayata dair görüş birliği, dünyevi gayelere dönük daha sıradan uğraşlarda olduğu gibi, her kişiyi birleştirmek yerine bağımsız ve özgür kılar. [...] Birbirimize çocuklarımın bana ve hatta sana karşı olduğundan daha yabancıyız. Ama bu ıssız yolda böyle yabancı seyyahlarla karşılaşmak sevindirici."[53]

Fyodor Tyutçev düşüncelerini kusursuz lirik şiirlerde ifade eder; Rusya dışındaki okurlarca daha çok tanınması belki de bundandır. Eleştirmenlerin *Anna Karenina*'nın ikinci yarısındaki kaygıların birçoğunda onun "Schopenhauer" duygularını saptamaları muhtemelen doğrudur. Tolstoy'un o dönemde Tyutçev'i okuduğu kesindir.

Лишь жить в самом себе умей -
Есть целый мир в душе твоей
Таинственно-волшебных дум...

Kendi içinde yaşamayı öğren.
Gizemli-büyülü düşüncelerin
Eksiksiz dünyası var ruhunda...[54]

Tyutçev'in yücelttiği manevi tekbencilik, *Anna Karenina*'da oldukça belirgin paralellikleri bulunan aşk büyülenmişliğiyle dengelenir. "Kader" adlı tuhaf şiiri, zavallı Anna'nın acınası çılgınlıklarıyla doğrudan uyuşan ifadelerle, aşkın mutlu bir sona varmasının imkânsızlığından söz eder gibidir.

И чем одно из них нежнее
В борьбе неравной двух сердец,
Тем неизбежней и вернее,
Любя, страдая, грустно млея,
Оно изноет наконец...

İki gönlün eşitsiz bir yarışında
Hangisi daha yumuşak çıkarsa,
Sevgi, keder ve hüzün yüzünden
Eriyip gitmesi kaçınılmaz ve kesindir.[55]

"Kanaatimce Tyutçev ilk sıradaki şairdir" demişti Tolstoy. "Ardından Lermontov gelir, onu da Puşkin izler. [...] Tyutçev bir lirik şair olarak, Puşkin'den kıyaslanamayacak ölçüde daha derindir."

Tolstoy dostu Afanasi Fet'in belirli bir aradan sonra tekrar yazmaya başladığı şiirleri haliyle beğendi. Fet halis bir Tolstoy hayranı olarak, şiirlerinde çoğu kez doğayla baş başa kalırken, özellikle de yıldızlara bakarken içinden geçen duyguları aktarır. "Güney Gecesinde Samanlar Üstünde" adlı şiirinde şunu sorar:

Я ль нёсся к бездне полуночной,
Или сонмы звёзд ко мне неслись?

Ben mi gece yarısının boşluğuna koşuyordum,
Yoksa yıldız yığınları mı bana doğru koşuyordu?[56]

Fet'in tam da *Anna Karenina*'yı bitirdiği sıralarda Tolstoy'a gönderdiği başka bir şiirin teması da yıldızlardı. Tolstoy son dörtlüğe özel övgüyle ayrı bir yer verdi.

Вот почему, когда дышать так трудно,
Тебе отрадно так поднять чело
С лица земли, где всё темно и скудно,
К нам, в нашу глубь, где пышно и светло.

Yeryüzünün baştan aşağı boş bir karanlığa
Bürünmesiyle solumanın zorlaştığı anlarda,
Başını kaldırıp görkemli, ışıltılı sonsuzluğumuza
Bakan birinin hemen ferahlaması bundandır.[57]

Bu şiirde Tolstoy'un özellikle hoşuna giden şey, insanların değil, bizzat yıldızların konuşmasıydı. Bir sürü ufak sineğin kendi yarattıkları koca bir sineğe tapınır gibi göründükleri bir dini itici bulan Tolstoy, hayatında olduğu kadar sanatında da insanın küçüklüğünü, varoluşun gizemliliğini her zaman kavramıştı. Zihnini iradesi dışında ve hiç durmaksızın çalkalayan sorularda, dinsel çözümler arayıp bulması kaçınılmazdı.

Anna Karenina romanındaki son sözlerin *Russkiy Vestnik*'e gönderildiği Nisan 1877'de, "Lütfen, bir an önce Optina Manastırı'na gidelim" diye yazdı Strahov'a.[58]

• • •

Ortodoks dünyasının büyük manevi merkezlerinden biri olan Optina Pustin Manastırı, Moskova'ya pek uzak olmayan Kozyolsk kasabasının üç kilometre

kadar dışında yer alır. Neredeyse tarihten silinecek kadar küçüldüğü 19. yüzyılın başında, biri kör olmak üzere sadece üç keşişi vardı. Ama aynı yüzyılın ortalarında, Aynoroz'daki manastırlar gibi, muazzam bir canlanışa sahne oldu. İnşa edilen bir manastır köyünde (*skit*) münzeviler, *starets* denilen bir ermişin yönlendirmesi altında, yarı keşiş hayatı sürmeye başladılar.

Kilise hiyerarşisinin Rusya'da 300 yıldır adeta unutulmuş sofuluk geleneklerini canlandıran bu *starets*'lere bakışı biraz kuşku doluydu. Özerk bir manevi güce dönüşmeleri gibi bir tehlike söz konusuydu. Onların Hıristiyanlığa samimi yaklaşımının, Moskova patrikliğinin sekülerleştirilmiş, devlet güdümlü din anlayışıyla pek ortak yanı yoktu. Optina'da İncil'in müminden sadece sözde bağlılığı değil, tam özveriyi bekleyen zorlu bir manevi macera olduğu bir kez daha keşfedildi. "Kişi manastır dışında kendini kurtarabilir, ama büyük güçlükle" demişti en ünlü *starets*'lerden biri.[59]

Bu sözler 1860'ların ortalarından beri Optina'nın baş *starets*'i olan Ermiş Amvrosi'nin (Peder Ambrose) bir mektubunda geçer. Ermişin kaldığı hücrenin kapısı sürekli ziyaretçilerle doluydu. Bunlar sırf dalga geçmek için ta Moskova'dan gelen soylu genç kadınlardan, sırf dokunuşunda bile bereket olduğuna inanan çulsuz hacılara kadar uzanmaktaydı. Sıradan insanlar *starets*'e sanki Delphoi kâhiniymiş gibi danışırlardı. Bir evliliğe gidilmeli miydi? Bir domuz satılmalı mıydı? Daha araştırıcı sorular ve daha çapraşık manevi sorunlar için gelen birçok kişi de vardı. Amvrosi'nin ateistleri imana getirdiğine ya da günahkârlara tövbe ettirdiğine dair hikâyeler yaygındı. Günah çıkarmanın ve nasihatte bulunmanın yanı sıra, (Curé d'Ars gibi) diğer büyük manevi üstatların, daha içlerini dökmeden kişilerin geçmişini çözme yeteneğine sahip bir falcıydı. Dostoyevski çifti de çocuklarından birini kaybettikleri 1878'de ziyaretine gitti. Ünlü yazar karısının son derece teselli edici bulduğu sözlerini kaydetti ve *Karamazov Kardeşler*'de Ermiş Zosima'yı anlatırken kullandı. Romanın manastırla ilgili kısmının tamamı, Dostoyevski'nin Ermiş Amvrosi'yle köklü ve sofuca ilişkilerine sıkı sıkıya dayanır.*

Tolstoy dostu Strahov'la birlikte, romandaki Zosima gibi çoğu zaman hasta ve ziyaretçi akını yüzünden bitkin olan Amvrosi'yi görmek üzere, Temmuz 1878'de aynı manastırın yolunu tuttu. Görgü tanıklarına göre onu özellikle yorduğu ve "bilgeliğinden etkilendiği"[60] bu ilk ziyareti izleyen 12 ya da 13 yılda birkaç sefer daha oraya gitti. İki adam arasında tam ne geçtiği meçhul olsa da, Ermiş Amvrosi'nin günümüze ulaşan yazılarından bildiğimiz kadarıyla, çetin ve sert bir tavır takınmış olsa gerek. Duygusal bakımdan yıpranmış ve hayatının yöneleceği istikamet konusunda kararsız durumdaki Tolstoy

---

* Ancak manastırdaki keşişlerin, romandaki *starets* tipini sahici bulmadıkları belirtilir (L. A. Zander, *Dostoyevsky*, s. 133, Londra, 1948). Ermiş Amvrosi ile Ermiş Zosima arasındaki farklılıklara ilişkin genel değerlendirme için bkz. Linner, Bölüm 4.

Optina'dan ayrılırken, kulaklarında onun şu sözleri çınlamaktaydı: "Sana kanaatimi ve tavsiyemi sundum ama bir zorlama ya da ikna peşinde değilim. Ne istediğini sen seçmelisin. Bizzat Rab kişiyi bir şey yapmaya zorlamak yerine, gönüllü seçimi önerir. İncil'de belirtildiği gibi, 'sonsuz hayata kavuşmak, mükemmel olmak' için yapılması gerekenleri sıralar. Ancak şunu bil ki, zorunlu olan bu şartlı emirleri yerine getirmeyen biri sadece mükemmelliğe varamamakla kalmaz, gelecek çağın kutlu hayatına da hak kazanamaz."[61]

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Ermiş

1877-1884

Ölünce dağılırsın: Seni oluşturan zerreler hiç kimsenin ilelebet göremeyeceği şekilde birbirlerinden hızla uzaklaşmaya başlarlar.
Philip Larkin, *The Old Fools*

Tolstoy *Anna Karenina*'dan sonra, Dekabristleri konu alan romanı diriltmeye çalıştı. "Şu anda 1820'lerle ilgili okumalarıma dalmış durumdayım" diye yazdı Aleksandrina'ya Ocak 1878'de. "Kafamda o dönemi canlandırırken, duyduğum tatmini sana anlatamam. Hatırlayabildiğim bir dönemin, 1830'ların çoktan tarihe karıştığını düşünmek olağanüstü ve hoş."[1]

St. Petersburg'a giden ve hayattaki Dekabristlerle görüşen Tolstoy, Mart 1878'de namlı Petrus ve Paulus Kalesi'ni, Büyük Petro döneminden beri sistemin birçok mağdurunun çürüdüğü hapishaneyi gezdi. "Suçlulardan birinin cam yedikten sonra, kendini Neva'ya attığını anlattılar bana. O kişiyi düşününce, üstüme çöken garip ve güçlü duyguyu anlatamam sana. İçeriden 1825'in kelepçelerini ve prangalarını getirip gösterdiklerinde de aynı duyguya kapıldım."[2]

Gelgelelim, Tolstoy'un zihninde *Savaş ve Barış*'tan çok önce tasarladığı bu büyük eser şu ya da bu sebeple ölü doğacaktı. Hayal gücü artık kendi geçmişiyle ya da ülkesinin tarihiyle tam meşgul değildi. Bunun yerine kafasını Optina Manastırı'na ziyaretiyle uyanan ve ebediyen cevapsız kalmaya mahkûm sorulara takmıştı. *1805*'in ve *Dekabristler*'in ilk taslaklarını hayal eden cin, çilekeş liberal Pierre'in kişiliğine keyifle bürünmüştü; ama son haliyle *Savaş ve Barış* romanı, ermişliğe hevesli Pierre'le bitmişti. Aynı şey *Anna Karenina*'daki Levin'in başına geldi. Tolstoy kendi hayal gücünün pozlarına yetişmekte ağırdı ama yetiştiğinde, onu işlemeye abartılı güçle koyulurdu.

Turgenyev 1878 ilkbaharında Paris'teyken, Tolstoy'dan gelen bir pişmanlık mektubuna sevinmekle birlikte, temkinli bir şaşkınlık geçirdi: "Sana karşı herhangi bir şekilde hata işlediysem, beni bağışla."[3] Tolstoy romancı arkadaşından önceki bütün kavgaları unutmasını ve sadece beraber keyfine vardıkları iyi şeyleri hatırlamasını rica etmekteydi. Bir rahibe adayının manastıra kapanmadan önce, bir okul arkadaşına yazmış olabileceği türden bir mektuptu bu.

Turgenyev ertesi yaz uygun fırsat doğunca, Tolstoy'u Yasnaya Polyana'da görmeye gitti. Onun muazzam bir değişime uğradığını gördü. Turgenyev'in romanları bu liberal hümanistin, hayat gizemini olduğu gibi kabul etmeye ve dert edinmemeye yakın olduğunu gösterir. O bir metafizikçi değildi. Ama Tolstoy için, "Bu dünyada niçin varız?", "Yaşamanın ne anlamı var?", "Bir Tanrı var mı?", "İyilik nedir?" gibi sorular yakıcı önemdeydi. O yaz kafasını bunlara takmıştı. Turgenyev ikisi arasında çok az ortak zemin kaldığını fark

etti. Söz konusu ziyaretten sonra Tolstoy'a, "Bedensel sağlığının iyi olmasına sevindim ve yakalandığın aydın illetinin [...] geçeceğine eminim" diye yazdı.[4] Kendisinin de geçmişte böyle bunalımlı ruh hallerine girdiğini ekledi. Başkalarına ise Tolstoy'un delirmekte olduğu korkusunu belirtti. Turgenyev'in kibarlığı ve şakacılığı, Tolstoy için böyle durumlarda dayanılmazdı. Epeyce sonraki bir ziyarette, Turgenyev kapıldığı neşeyle, ailenin çocuklarına bir kankan gösterisi sundu. Tolstoy daha sonra, "Turgenyev'in kankan dansı yapması hazin" diye ukalaca bir yorumu not düştü.[5]

İşin daha trajik yanı, yeniden doğmuş Tolstoy'un sevgili kuzeni Aleksandrina'ya ayıracak zamanının kalmamasıydı. Koyu dindarlığına karşın, onun dünyeviliğine ve saraydaki uğraşlarına kuşkuyla bakar oldu. İlk başta dinsel dönüşüm geçirdiği kanısından dolayı yakınlıkları artmıştı. Ama Ortodoks Kilisesi'nden hoşlanmayışını gittikçe daha fazla ifade etmesiyle, Aleksandrina aralarında bir uçurumun oluştuğunu sezdi. Öyle ki, 1880'de başkente bir gelişinde kendisine uğramamasına ya da veda etmemesine içerledi. "Davranışlarında haşinlik, dostluktan yoksunluk ve söylemeye dilim varmıyor ama kindarlık var" diye yakındı.[6] Tolstoy pişmanlığını belirtti ve bir tür barışma sağlandı. Ama en sevdiği kişileri bile kendinden soğutmaya çalışması, kendi yarattığı bir manevi ıssızlığa dalma, bir zamane Simeon Stylites olma gereğinin ve itkisinin olağandışı bir belirtisiydi.

Yenilenişinin dışa dönük ve gözle görülür işaretleri en hafif tabirle tuhaftı. Şehvete özgü hazlara dinsel suçluluk duygusuna özgü daha karmaşık hazlar eklendi. Daha sonraları Tolstoy hiç zina işlemediğini ileri sürecekti; ama dinsel hidayete ermeyle birlikte, aşçı Domna gibi güzel kadınların cazibesine direnmede edinmiş olması gereken yetiyi nasıl yorumladığı göz önünde tutulunca, pek inanılmayacak bir övünme gibi görünür. (Dinsel dönüşümünden sonra, ailenin özel hocasına, baştan çıkmaya karşı onu kollamak üzere, mutfağın yanından geçerken yanında olmasını rica etmişti.) İncil'den aldığı ilhamla bütün halis Hıristiyanların Tanrı aşkı uğruna, karılardan ve çocuklardan nefret etmesi gerektiği kanısına varınca, bir keşiş olacağını bildirdi; Mihail adı verilecek onuncu çocuğa gebe olan Sofya Andreyevna, bunu karışık duygularla karşıladı. Tolstoy (hepsinden zamanla sakınacağı) içki, tütün ve et düşkünlüğünü bu erken aşamada kendine mubah gördü. Ama sürekli köylü kıyafeti giymeye ve ehillerince daha iyi yapılabilecek işleri üstlenmeye başladı. Bunun belki de en mahut örneği, bir Hıristiyan'ın kendi pabuçlarını yapması gerektiği inancıydı. Fet gırgır olsun diye, ona bir çift pabuç siparişi verdi. Haliyle kendisi dahil kimsenin giyilebilir bulacağı bir çift pabucu hiç yapamadı.

Turgenyev'in ona uğradığı 1878 yazında, neredeyse intihara açık melankolinin pençesindeydi hâlâ:

> Boyna dolanacak bir sicim, kalbe saplanacak bir bıçak ya da demiryolundan geçen bir tren; çevremizde bu şekilde davrananların sayısı gittikçe artıyor...[7]

Ama bir yanıyla ölümü (dehşete düşecek kadar) çekici bulmasına karşın, sanatsal ve manevi açlığı en derin kısmıyla hayata dönüktü. Kitaplarında hep görülen bu bakış, hayatında da geçerli hale geldi. Onu Tanrı'ya inancı yeniden keşfetmeye yönelten şey, basit insanların bütün canlılığıyla sürdürdüğü bu hayat bilincinin kendisiydi. "Tanrı'ya inandığım zamanlarda yaşadım sadece. [...] Yaşamam için Tanrı'nın farkında olmam yeterli; ölmem için onu unutmam ya da ona inanmamam yeterli..."[8] "Tanrı'yı arayarak yaşarsan" dedi bir iç ses ona, "Tanrı'sız yaşamayacaksın artık."[9]

Dini bütün köylüler birdenbire Tolstoy'a, yaşamanın sırrına ermiş gibi göründü. Dolayısıyla onlar gibi yaşamaya çalışması ve yaşaması gerektiğine karar verdi. Kiliseye gitmeye, oruç tutmaya, rahiplere günah çıkarttırmaya ve sağlam bir Ortodoks olmaya koyuldu. Ama Tolstoy'un düşünsel merakına ve manevi huzursuzluğuna sahip birinin, kilise doktrininin tamamen pasif bir kabulüyle tatmin olması mümkün değildi. Dört İncil'i derinlemesine ve dikkatle okumaya başlaması, hayatına devrimci bir etkide bulundu.

Dört İncil'i okuyan onun hangi kişiliğiydi? Tolstoy biyografisi yazan biri için, asıl ilginç soru budur. Ağabeyinden her türlü iyiliğin ve mutluluğun ardındaki sırrın Yasnaya Polyana'daki koruda gömülü bir yeşil dalda yazılı olduğunu duyan küçük oğlan mı? Yani, Tolstoy tekrar küçük bir çocuk olmaya ve sadece kendisinin değil, halkının da bebekliğine özgü ilkel inancı canlandırmaya mı çalışıyordu? Öyle olsa, Dostoyevski gibi, bir Ortodoks olarak kalmakla yetinebilirdi. Yoksa bu İncil okuru, eski şeyleri ilk kez karşılaşmış gibi görme yönündeki olağanüstü yetiye sahip boncuk gözlü romancı mıydı? Burada gerçeğe daha yaklaşırız, aynı şekilde Voltaire kuşkuculuğuna sahip 18. yüzyıl rasyonalisti Tolstoy'a da. Ayrıca o dönemden itibaren, bronşitin bir tıynet olduğunu ileri süren adamın inatçı yankılarını duyarız.

Tolstoy sadece Tanrı'yı aramanın yaşamak olduğuna değil, tek yolun Dört İncil'deki İsa'nın savunduğu gibi yaşamak olduğuna karar verdi: Elindeki her şeyi satıp yoksullara vermek, yarın için kaygılanmamak, her biçimiyle şiddete karşı çıkmak, öç almayı yasaklamak, Tanrı dışında kimseyi efendi saymamak.

İncil ahlakıyla hayatları dönüşüme uğrayanlar çoğunlukla köklü bir mistik karakter taşıyan ve olağanüstü bir ahlaki emirler silsilesinin yanı sıra, bizzat İsa'nın varlığıyla karşılaştıklarına şu ya da bu şekilde inanan kişilerdir. Örneğin, Francesco d'Assisi, John Wesley, Salvation Army akımının kurucusu General Booth gibi çeşitli hayatlarda, bu dönüşüm baştan geçen olayın ayrılmaz bir parçası gibi görünür. Tolstoy asla İsa'yla karşılaşmadığı gibi, kayıtlara geçtiği kadarıyla, ibadet sırasında İsa'yla tanıştığına ya da İsa'nın

öğretisine göre yaşama kararını alan diğerleri gibi, mistik bir olay yaşadığına da hiç inanmadı. Böyle yaşama kararı tamamen kendine has ve keyfi gibidir.

Voltaire kuşkuculuğunun gözle görülür hale geldiği kısım budur. Tolstoy'un geri kalan hayatını İsa Mesih'in müritlerine tembih ettiği şekilde yaşamaya dönük cesurca bir girişim olarak yorumlamak mümkündür. Bu bir noktaya kadar doğrudur. Ama sonraki 30 yılı Dağdaki Vaaz'ın tekrar yaşanamayacak bir etik, bir çılgınlık nasihati olduğu gerçeğinin olağanüstü bir gösterisi olarak yorumlamak da mümkündür; Tolstoy'un yapmaya çalıştığı gibi, bunu acımasız sonucuna kadar götürmek, genelde dinsel arayışın doğal sonucu sayılan huzur, uyum ve manevi sükûnet üçlüsünün tersine yol açar. Tolstoy'un din anlayışı sonuçta şimdiye kadar Hıristiyanlığa yöneltilmiş en keskin eleştiridir. Onun işe yaramadığını gösterir.

• • •

Sanatçılıktan bilgeliğe ya da ermişliğe yöneliş, yani Batılı okurlara rahatsız edici ya da biraz sıkıcı gelen süreç, Rus yazarlarda oldukça yaygın bir olgudur. Leskov, Gogol ve kendi tarzında Dostoyevski bu yola gitti. Önümüzde Soljenitsin güncel örneği vardır. Batılı eleştirmenlerin çoğu hemen hepsinin söz konusu dönüşümle bir sanatsal düşüşe geçtiğini görür. Böylesine öznel bir konuda karar vermek zordur. Ermişleri ve bilgeleri kayırmaya yatkın bir bakışımız varsa, Rus yazarların sonraki eserlerini daha ciddiye almaya eğilimli olabiliriz. Öyle anlaşılıyor ki, büyük Rus yazarı bir peygamber olma arzusundan, Puşkin ile Lermontov'un huzurlu kariyerlerinde olduğu gibi ancak erken ölümle kurtulabilir.

Tolstoy'un hayatı bu kalıbı izler, ama bekleneceği üzere, abartılı bir dereceye vararak. O kadar abartılı ki, hayatını *Anna Karenina*'nın yayımlanmasıyla ayrılmış iki yarı halinde düşünmemek çok zordur. Tolstoy'u incelemiş yazarların hemen hepsi gibi, önceki ve sonraki benlik arasında bir sürekliliğin olduğuna işaret etmek doğrudur. Genç bir askerken bile, mucizelerden arındırılmış Mesih ahlakına dayalı yeni bir dini başlatmayı tasarladığı hatırlatılır bize. *Savaş ve Barış* ile *Anna Karenina*'da olduğu gibi, ilk hikâyelerde de bir tür manevi simyayla dönüşüme uğrayan benlik bilinçlerini sergiler. Hayatı boyunca ölümden korktuğu ve en azından bazı dönemlerde, ebedi sorulara bir manevi cevap bulmaya çalıştığı da doğrudur. Ama sırf bunlara dayanarak, *Anna Karenina*'dan sonra hiç büyük roman yazmamış olması gibi belirgin bir hususu gözden kaçırmak yanlış olur. Sonraki 30 yılda kaleminden birçok şahane kısa roman ve hikâye, *Diriliş* gibi büyük bir kurmaca eser çıkmış olsa da, *Anna Karenina*'nın ilk yedi kısmının uzun soluklu ihtişamına bir daha asla ulaşamadı. Sekizinci kısım konusunda patlak veren kavga, onun da gelişini

fark ettiği felaketin belirtisiydi. Ondan sonra güzel ama sıradan ve mühim konulu ama müthiş kusurlu eserler bolca görülecekti. Ama *Savaş ve Barış* ile *Anna Karenina*'nın yazarı trajik biçimde geride kaldı.

Niçin trajik biçimde? Edebiyat tarihindeki en büyük romanlardan ikisini, hatta belki en büyük iki romanını yazmış olmakla yetinemez miydi? Hayır cevabının çok belirgin oluşu bir yana, bu soru Tolstoy'un başına gelen durumu gözden kaçırır. Ondaki yaratım süreçleri hâlâ güçlü biçimde işlediği gibi, sonraki 30 yılda da öyle kalacaktı. Ama ortada işlenecek konu yoktu. Dolu midedeki asitler yiyecekleri sindirmede yararlı bir işlev görürken, boş midede nasıl cidarları tüketip ülsere yol açarsa, yaratım süreçleri de böyle bir etki yaratır. Bu süreçler açıklanamaz olsa da, Tolstoy açısından, yaşanan olaylarla sıkı birliktelik içinde işlediklerine dikkat çekilebilir. O aşamada bütün kariyer adeta silip süpürülmüş ve tüketilmişti. Çocukluk ve ilkgençlik yılları 1850'lerde Copperfield havasına büründürülmüştü. Kazaklar arasında geçirilen dönem, el değmemiş genç Sofya Bers'le evlenmeye uygun düşecek şekilde aklanmış ve dönüştürülmüştü. Ardından Lev Nikolayeviç'in geçmişiyle birlikte, Rusya ve bütün geçmişi en görkemli destan çapında irdelenmiş, eğilip bükülmüş ve diriltilmişti. Son olarak, modern evlilik ve ölüm korkusu (gönlüne en yakın iki konu) kullanılmıştı. Tolstoy yaşadığı şeyleri yazıya dökme çizgisini sürdürecekse, kronolojik, manevi ve fikri bakımdan artıklarla idare etmesi gerekecekti, özellikle de *Anna Karenina*'yı yazma sürecinde yaşananlar, kayda geçirilmeye böylesine yakınken. Daha önce belirtildiği gibi, kitaptaki bütün büyük krizler (sadece Levin ile Kiti'nin değil, Vronski ile Anna'nın, Anna ile Karenin'in ve Anna ile Sergey'in yaşadıkları krizler) Tolstoy'un hayatından alınmadır. Bu saplantısı daha dolu ya da daha yaratıcı erime hiç varmamıştı. Romanın sonuca bağlanmasıyla birlikte, duygusal ve manevi bir çöküşe girmesi şaşırtıcı değildi. Bir bakıma, böyle bir romanı bitirmesiyle, kişiliğinin büyük bir kısmı yok olup gitti. Üstelik onda sihirli değneğini bir tarafa atacak bir nebze Prospero tavrı, arzusu yoktu. Bir yetisini tükettikten sonra, kendinde başka bir yetiyi yeniden keşfetmesi şarttı.

Tolstoy gibi zeki ve kendini bilen bir sanatçının, romancı olarak aslında *bittiğinin* farkına varmamış olması inanılacak gibi değildir. Elbette farkındaydı. Bunu bilmek sırf bir sanat trajedisi değildi. Dekabristleri yazma yönündeki 14 yaş tasarısına dönmeye çalıştığında, roman inatla ortaya çıkmadı. Sofya Andreyevna'nın güncelerindeki girişler (az olsa bile) kocasının bu işe tekrar koyulduğunu görmekten gelen marazi bir endişeyi açığa vurur. Kurmaca eser yazabilmesinin, bütün aile için taşıdığı hayati duygusal önemin bilincindedir.

23 Ekim 1878. Hava rüzgârlı ve tatsız. Lyovoçka az önce tarihle ilgili malzemeler okumaktan bıktığını ve bir mola için Dickens'ın *Martin Chuzzlewit*'ini okumaya

> başlayacağını söyledi. Ancak şunu biliyorum ki, Lyovoçka İngiliz romanlarına yöneldiğinde, bizzat yazacak demektir...[10]

Bir dizi yazı dökülmeye devam edecek olsa da, içerikleri ne Sofya Andreyevna'nın ne dünyanın takdirle ya da saygıyla karşılayabileceği türdendi. *Savaş ve Barış* öncesi dönemden beri 1878 ilkbaharında ilk kez günce tutmaya başlayan Tolstoy, daha sonraları şunu yazacaktı:

> Pazar ayinine gittim. Kilise ayininde beni her açıdan hoşnut eden şeye bir açıklama bulabilirim. Ama uzun bir ömür ve düşmanlara boyun eğdirme yönündeki dualar küfre girer. Bir Hıristiyan kendi düşmanlarına lanet okumak yerine dua etmelidir.
>
> Dört İncil'i oku. Mesih her yerde dünyevi her şeyin düzmece ve sadece soyut olanın gerçek olduğunu söyler. "Gökte uçan kuşlara bakın" vs. Küçük İlya ve Tanya bir süredir sırlarını anlatıyorlar: Meğer âşık olmuşlar. Bu halleri ne kadar müthiş, *edepsiz* ve şirin. "Hayatımı" yazmaya başladım.[11]

Bebeklikten çıkmış Tolstoy çocukları, anne babalarını doğanın kaçınılmaz gerçekleri olarak değil, ayrı kişiler olarak izlemeye başladılar. Yanlarında hiç konuşulmayan sırlarla dolu bir dünyanın, her bakımdan ayrı bir geçmişin farkındaydılar artık. Her şeyin merkezinde Tanya Kuzminskaya Teyze var gibiydi. Çocuklardan bazıları onun Sergey Amca'yla kısa kaçamağından haberdardı. Bazıları da onunla babaları arasında bir gönül ilişkisinden kuşkulanmaya başlamışlardı.

Tolstoy'un aile yaşamı hakkında bildiklerimizin büyük bir kısmı, çocuklarının hatıratlarına ve anılarına dayanır. Bunları okuyunca, hiçbirinin bizim tanıdığımız Tolstoy'u tanımadığı kanısına varmak tuhaftır. Hayatının yöneleceği istikameti kestiremeyen kederli ergeni hiç tanımadılar. Kırım'daki askeri ya da Turgenyev'le kavga eden can sıkıcı genç edebi aslanı hiç tanımadılar. İşin en üzücü yanı, *Savaş ve Barış*'ın mutlu bir evlilik yapmış ve kendini yüce sanatsal yaratım işine tam kaptırmış yazarını hiç tanımadılar. Lev Nikolayeviç ile Sofya Andreyevna'nın birlikte çalıştıkları yıllar artık gerideydi.

Akşam yemeğinden sonra çocuksu havada kanepeye kurulan ikili, birbirinden kopma yolundaydı. Tolstoy'un manevi krizi bunun hem belirtisi hem sebebiydi. Onlarınki gibi geniş bir aile çevresinde gözlem yapmak hiç de basit bir iş değildi. O kanepeye oturan sadece karı koca değildi. Çoğunlukla Sofya kız kardeşi Tanya'yla birlikte otururdu ve ikisinin de kucağında bir bebek ya da küçük bir çocuk bulunurdu. Öylesine birbirlerine yakındılar ki, sırayla birbirlerinin çocuklarını emzirirlerdi. Heybetli yaşlı adam ise ayak sürüyerek içeriye girip çıkar, öfkeye kapılır ve İncil'in yalınlığı üzerine sözler mırıldanırdı. Böyle bir ortamda yaşça büyük çocukların kime bağlanacaklarını ve

güven duyacaklarını kestirmeleri zordu. Kaçınılmaz kalıp genelde kızların durumu babalarının bakış açısından görmeleri, oğulların ise annelerine yakınlık duymalarıydı. O sırada Sergey 16 yaşındaydı ve neredeyse hiç eğitim görmemişti. Moskova'da liseye ve üniversiteye gitme özlemiyle doluydu ve bu konuda annesinden destek gördü. Çocukların en uysallarından biri olan 13 yaşındaki İlya da hödük olarak kalmaya istekli değildi. Moskova'da bir konak satın alma girişiminde, iki oğlan annelerinin başlıca destekçileri olacaklardı. Babasına fazlasıyla düşkün olan 15 yaşındaki Tanya'ya göre, Yasnaya Polyana yeterliydi ve babasının kapıldığı manevi arayış okuldan, danstan ya da tiyatrodan daha heyecanlıydı. Böylece annesinden hoşlanmamaya yöneldi ve tam bir Tolstoycu olmanın bu gerekli unsuru küçük çocuklardan bazılarına da aşılandı.

• • •

İzleyen dönemde Tolstoy'un günce benliği ve karısıyla (her ikisinin de okuyacağı karşılıklı kaba yakıştırmaların esirgenmediği) günce savaşı, edebi enerjinin önemli kanallarına dönüştü. Bir açıdan bakılınca, bu durum yaratıcılığın bir önceki aşamasının, kurmaca eser yazmaya hazırlık evresinin tersine çevrilişiydi. Roman dışı büyük eser *Savaş ve Barış* ilk hikâyelerde ifadesini bulan kendi geçmişini yazmaya dönük birçok girişimle, aile tarihini ve soyağacını okumayla, "Dünün Tarihi"yle, davranış kurallarıyla ve güncelerle nasıl öngörüldüyse ve desteklendiyse, günce tutma alışkanlığının canlanışı da sonraki roman dışı büyük eser için malzeme toplamaya dönük (bilinçli ya da bilinçsiz) bir girişimdi. Ama tasarılar hep ölü doğdu; yaratım sürecinden asla tam anlamıyla geçmedi. Daha önemsiz bir sanatçının gurur duyacağı en az bir düzine kitap ortaya çıktıysa da, hiçbiri *Savaş ve Barış* ile *Anna Karenina*'nın görkemli çapında değildi. Bundan böyle sanat her zaman asıl büyük iş otobiyografiyi hafifletici bir oyalanma olacaktı. "Toplu Eserler"in çok sayıda cildini dolduran günceler ve mektuplar sadece gösterinin parçasıydı. Bu günlük temaşada kendi çocuklarının ve yakın dostlarının ahlakını düzeltmeye teşne Aziz Lev ya da Yaşlı Canavar (saatten saate değişebilen iki kisve) vardı. Kutsal düşüncelerini mırıldanan, tarlalarda (çok berbatça) ot biçen ya da kendi çizmelerini yapmaya yönelik sakarca çabaları yüzünden gerek avanaklar gerek ukalalar tarafından alaya alınan köy abdalı (*yurodivi*) Lyovoçka vardı. Bir *starets*'in meşum özgüveniyle, hacılara darbımeseller ve nasihatler dağıtan sakallı peygamber vardı. Hâlâ sıyrılamadığı alışkanlıklarla, avlaklarına at koşturan, keskin ve mavi gözleri bir tilkiyi, kırık bir çiti ya da hoş bir kadını şıp diye seçmeye hazır, dik duruşlu, mağrur emekli subay ve mülk sahibi aristokrat vardı.

Bütün bunlara *1805* ve *1812* tarih kitaplarına sinmiş aynı çılgınca yaratıcı şevk katıldı. *Savaş ve Barış*'ta ortaya çıkan olağanüstü geçişim sayesinde, kendine takıntılı bir uğraş olarak başlamış şey sayfalarda Shakespeare'den aşağı kalmayan bağımsız ve ona yaklaşan özgecil bir anlatımla çıkar karşımıza. Karakterlere ilk başta hayat veren şey pekâlâ Tolstoy'un egosundan çıkmış olabilir; ama Prens Andrey'i Austerlitz'te gökyüzünü süzerken, Nikolay Rostov'u kumar nedeniyle kendinden nefret ederken ya da Nataşa'yı Anatole Kuragin konusundaki aptalca davranışı nedeniyle hıçkırırken bıraktığında, iyi bir kukla ustası gibi görünmezdir. Tolstoy'un hayatının ikinci yarısında kukla ustası birdenbire açığa çıkar ve her bakımdan tutarsız bütün bu rollerin (köy ağası, *starets*, *yurodivi*, zampara, aziz, koca, tarihçi, özel toprak sahibi, dobra muhalif vs.) kaba ama kendinden emin bir aktörün sanat hünerlerini sergilemeye dönük küçük roller olduğu açıkça görülür. Bundan Tolstoy'un dizginleri elinde tuttuğu ya da ikiyüzlü tavırla bu kişilerden herhangi biri gibi görünmeye çalıştığı anlamı çıkmaz; sadece bir romancının maskeleri deneme içgüdüsünün çok güçlü olması nedeniyle, kurmaca uğraşının bırakılmasından sonra bile sürmesi söz konusudur. Tolstoy'un bir din bilgesi olarak sürdüğü hayat, diğer din önderleriyle değil, daha çok Dickens'ın eserlerini sahnede halka okuduğu dönemle karşılaştırılmalıdır. Ortaya çıkan sonuç, tuhaf bir aristokrat ailedeki bütün kişilerin (kadınlara oy hakkı savunucu hala, can sıkıcı papaz, felçli general vs.) aynı aktör, Alec Guinness tarafından canlandırıldığı ünlü Ealing Studios komedisinden pek farklı değildir. *Yumuşak Kalpler* adlı bu filmde olduğu gibi, özünde hazin bir hikâye aynı yüzün farklı kıyafetlerle defalarca karşımıza çıktığını görmemizle bütünüyle gülünç hale gelir. 20. yüzyıl ortalarının jargonuyla belirtmek gerekirse, böyle "rol oyunu" için ideal yer bir romanın sayfalarıdır. Ama (hiç kimsenin açıklayamadığı) bir şey, Tolstoy'u dehasının ve mizacının gerektirdiği çapta kurmaca eserler yazmaktan alıkoydu.

• • •

Katkov'la kavganın en önemli neticesi, Dostoyevski'nin bu işe tepkisiydi. Artan anarşizmiyle ve Rusya'daki statükodan aşırı hoşnutsuzluğuyla, Tolstoy'un *Anna Karenina*'yı baş gerici Katkov'un editörlüğündeki *Russkiy Vestnik*'te, Katkov'unkine çok daha yakın görüşlere sahip Dostoyevski'nin ise siyasal liberalizme en yaratıcı suçlamayla yeren *Ecinniler*'i [*Besi*] solcu Nekrasov'un editörlüğündeki *Sovremennik*'te yayımlamış olması, 19. yüzyıl edebiyat tarihinin ironilerinden biridir. *Anna Karenina*'nın Katkov tarafından reddedilen ve Tolstoy tarafından bir broşür halinde yayımlanan son kısmı, en sert tepkiyi Dostoyevski'de uyandırdı ve onu *Bir Yazarın Günlüğü*'nün sayfalarında Levin'in gizli barışseverliğine cevap vermeye yöneltti.

Rus halkı sırf intikam için mi, sırf öldürmek için mi ayağa kalktı? Katledilenlere, topluca imha edilen ahalilere, tecavüze uğrayan kadınlara ve bütün dünyada kimsenin savunmak için araya girmediği çocuklara yardım eli uzatmak ne zamandan beri katı yürekli, saçma ve neredeyse ahlaksız bir iş, bir intikam özlemi ve kana susamışlık sayılıyor ki! Duyarsızlığın duygusallıkla böyle yan yana gelişi neyin nesi! Aslında, Levin'in de bir çocuğu, bir oğlu var! Onu seviyor! Bu çocuğun bir küvette yıkanışı adeta bir aile olayı oluyor! Yaraları iyileştikten sonra, toplu katliamları, tecavüze uğramış, memeleri kesilerek öldürülmüş annelerinin etrafında ezilmiş başlarıyla emekleyen çocukları okuduğunda, yüreği niçin kanamıyor? Bu olay yağmalanan bir Bulgar kasabasında, 200 cesedin bulunduğu kilisede oldu. Levin bütün bunları okuyor ve öylece dikilip şunu düşünüyor:

"Kiti bugün neşeli; yemeğini iştahla yedi; oğlan küvette yıkandı ve artık beni tanıyor. Başka bir yarıkürede olup biten şeyler umurumda mı? *Slavlara yönelik zulme yakın bir çözüm yok ve olamaz*, çünkü ben *hiçbir şey* hissetmiyorum."[12]

Levin destanını böyle mi sona erdiriyor? Yazarın açık sözlü, dürüst insan timsali olarak sunmaya çalıştığı kişi bu mu? *Anna Karenina*'nın yazarı gibi insanlar toplumun öğretmenleri, öğretmenlerimiz olurken, bizler sadece öğrenciler oluyoruz. Peki, bize neyi öğretiyorlar?

Çağın diğer büyük dâhisinin Tolstoy'a doğrudan bir meydan okumasıydı bu. Üstelik onun Doğu sorununu şahsen etkilenmemesi nedeniyle önemsiz saydığını saptayan Dostoyevski, çok somut bir noktaya parmak bastı. Tolstoy'un hayatının o aşamasında olan şey tam da öyleydi.

Tolstoy ve Dostoyevski hiç bir araya gelmediler. Peder Amvrosi'nin Optina Manastırı'ndaki hücresinde görüşmeleri için her fırsat vardı. İkisi de Strahov'un dostuydu. Buluşmak istemiş olsalardı, böyle bir şeyi ayarlamak mümkündü. Bunun yerine, iki büyük canavar gibi, burundan soluyup yeri döverken, hiç temasa girmediler. Dostoyevski genel okur kitlesine yönelik *Bir Yazarın Günlüğü*'nün sayfalarında, dönemin bütün büyük sorunlarına (Rusya'nın geleceği, Hıristiyanlığın kaderi, Türklerin kalleşliği, solcular vs.) ilişkin görüşlerinin yanı sıra, Tolstoy'la ilgili takıntılarını da açıkça ortaya koydu. Tolstoy ise aynı dönemde çok daha içe dönüktü ve kendi kabuğuna çekilmişti. Kendini yoklamaya ve içini dökmeye yönelik çeşitli alıştırmaların, sansüre uğradıkları için o dönemde kimsenin okuyamadığı *İtiraflarım* [İspoved] ve *İnancım Neden İbarettir?* [*V Çyom Moya Vera?*] kitaplarını yazmanın eşiğindeydi. Ama devasa kediler gibi avlarının etrafında dolanan iki yazar aynı şeyleri kokladı, aynı sorunları gördü, aynı büyük gerçekleri hayal dünyasına kattı.

Her ikisi için asıl mesele bizatihi insan soyunun manevi geleceği, yani varoluşumuzun özüydü. Bulgaristan'da ve Balkanlar'da çatışan kaba saba orduların yol açtığı feci manzaralar ya da şehirli yoksulların acıklı feryatları, kafalarda dinsel sorular uyandırıcı nitelikteydi. Bu dinsel sorulara son derece farklı yaklaşımlarla çözüm aradılar. Tolstoy'un Dostoyevski'ye cevaben açıkça hiçbir şey söylememesinden dolayı, bütün tartışmanın sadece Dostoyevski cephesinden sürdüğü sanılabilir. Oysa bu yanlış bir varsayımdır. Tolstoy'un gerek hasımları gerek hayranları kendi sözlerinden hareketle, manevi yolculuğunun rasyonel arayışın bir sonucu olarak ortaya çıktığını kabul ederler. Ama Dostoyevski'nin kurmaca eserlerinde bize sürekli gösterdiği üzere, insanlar rasyonel yaratıklar olmadığı gibi, dine yaklaşımda rasyonellik mümkün ve hatta makbul değildir. Tam da Tolstoy'un manevi krize girdiği yıllarda, Dostoyevski dinsel anlayışının doruğuna ve uç noktasına varmak üzereydi. Bu iki durum bağlantısız olamaz. *Suç ve Ceza* ile *Savaş ve Barış*'ın aynı dergide sırayla tefrika edilmesinden beri, iki dev adam okurların önüne engin bir metafizik birliktelikle konulmuştu. İşin içine saf edebi rekabetin girmesine karşın, daha büyük çaplı bir durum söz konusuydu. Hakikatinin tek bir insan yaşamına sığmayacak kadar esrarlı ve muazzam olmasından dolayı, Tanrı sanki iki varlıkta vücut bulma yolunu seçmiş gibiydi. Karşılaştırmanın cüretkârlığı ve saygısızlığı Dostoyevski'nin bile utanacağı düzeydeydi. Ama ortaya çıkan sonuç sadece gayet farklı türden iki roman değil, iki farklı İsa'ydı.

• • •

Anna Karenina bitince, yazarı manen tükendi. "Puşkin bir keresinde hayran çevresine şunu söylemişti: 'Bak hele, Tatyana gidip evlenmiş. Bunu ondan hiç beklemezdim.' Aynı şeyi *Anna Karenina* için söyleyebilirim. Erkek ve kadın kahramanlarım bazen öngörmemiş olacağım adımlar atarlar..."[13] Ama Tolstoy başka bir vesileyle şunu da belirtecekti: "Hayatını can sıkıcı Karenin'le didişerek geçirmiş kadıncağızın yapabileceği başka bir şey yoktu."[14]

Karakterlerin kendilerine özgü bir hayat tutturdukları izlenimi, romancıya en muhteşem özgürlük ve serbestlik duygularını tattırır; ama bunlar yayımlanan kitapla birlikte aklından uçup gidince ve kafasında yeni karakterler bir türlü canlanmayınca, kendisiyle ve ailesiyle yetinmek durumunda kalır.

Yasnaya Polyana'daki rutin işler eskisi gibi sürdü. Tolstoy sabah dokuzda robdöşambrıyla ayak sürüyerek kahvaltıya inerdi. Soyunma odası ve çalışma odası zemin kattaydı. Genellikle daha merdivendeyken, koşup gelen çocuklardan bazılarıyla karşılaşırdı. Kahvaltıdan sonra misafir odasına gidip karısıy-

la birlikte otururdu. Onun kahve içişi sırasında, çayını yudumlardı. Ardından giriş holüne gider ve fazla enerjisini boşaltmak üzere barfikste sallanırdı. Saat 11 civarında çalışma odasına geçer ve "yazma" işine koyulurdu. Ama yazdığı şeyler kurmaca değildi. Aklına gelen "düşünce"leri boş kâğıt parçalarına ve zarf arkalarına karalardı. Bazen daha uzunca şeyler yazdığı olurdu. Saat dörde kadar çalışma odasında otururdu. Sofya Andreyevna 1879'da kız kardeşine bir mektupta, "Lyovoçka sürekli çalışıyor" diye yakındı.

> Ama maalesef kilisenin Dört İncil öğretisine ters düştüğüne dair bir tür dinsel tez yazıyor. Rusya'da buna ilgi duyacak en fazla on kişi çıkar.[15]

Kontes Tolstoy'un acımasız yorumlarından birçoğu gibi, bu da can alıcı bir noktaya değinir – her ne kadar Tolstoy'un dinsel düşüncelerine ilgi duyacak insanların sayısı konusunda tamamen yanılıyor olsa da. O sırada "Lyovoçka" dostlarından, dünyadan ve ailesinden çok kopuktu.

Kiliseye gitme alışkanlığı komşularıyla ve hemşerileriyle kaynaşmasına yarayabilecekken, yalnızlık duygunu artırdı sadece. Ayinden karamsar bir ruh haliyle dönüyordu. Mesih kardeşliğine kazandırmayı umduğu köylülerin hepsi önünde eğilip şapka çıkarıyordu. Kilise ayini de düpedüz saçmalıktı. "Koro yerinde söylenen sözleri ve ilahileri dinlemek bunu anlamaya yeterli" dedi bir gün hayal kırıklığıyla. "Bunlar kesinlikle köylüler için okunmuyor. Ben bile ne söylediklerini anlayamıyorum. Örneğin, Noel günü okudukları 'bölüm' öyle..."[16] Ardından çalışma odasına geçti ve çıkardığı bir kitaptan söz konusu pasajı yüksek sesle okudu.

Kitabı Mukaddes'i ve ayin metinlerini inceleme türünden işleri çay vaktine kadar sürdürürdü; o sırada bir yürüyüşe ya da at gezintisine hazır olurdu. İkisinde de ona eşlik eden birinin ayak uydurmakta zorlanacağı kadar hızlıydı. Dönüşte akşam sofrasına otururdu. Yemek faslı beyaz eldivenli ve redingotlu uşaklarla oldukça debdebeliydi. Yemeğini yedikten sonra, din sorununu biraz daha eşelemek üzere çalışma odasına dönerdi. Derken saat sekiz sularında odadan çıkar ve ailesiyle birlikte otururdu. Bazen piyanoda Chopin ya da Beethoven çalardı. Kız kardeşi oradaysa, onunla bir düet yapardı. Müzik onu her zaman gözyaşlarına boğardı; iki ya da üç oda öteden bir çocuk alıştırmasından parçaları duyması bile yeterliydi. Çocukların yatmaya gönderilmesinden sonra, büyükler gece yarısına kadar çay içip otururdu. Genellikle sohbet edilirdi ama bazen Sofya Andreyevna'nın ya da Lev Nikolayeviç'in yüksek sesle kitap okuduğu da olurdu.

Bu yaşantının oldukça mutlu görünmesine karşın, Tolstoy mutlu değildi. Bir roman şeklinde gerçeğe çevrilemeyen mutsuzluk dramı, İtiraflarım olarak çığ bir gerçek dışılıkla içinden koptu.

"Tolstoy'un kurmaca dışı eserlerinin en güzeli"[17] ve "en soylu, en cesur insan kelamlarından biri"[18] olarak nitelendirilen *İtiraflarım*'ın yazılışı muhtemelen 1879'da başladı. Bir süre midedeki sıvıların boş bir hayal gücünü kemirmesiyle, mide cidarı yaşanan şeyleri kurmacaya çevirme yönündeki mutat sindirim işlevini yerine getirmek zorunda kalmıştı. Önceki yılın yazında düzgün bir otobiyografi yazmayı kafasında tartan Tolstoy, çocukluğuna dair bazı anıları not etmişti; ama *Dekabristler*'de ata geçmişini arıtma girişiminde olduğu gibi, bundan da hiçbir şey çıkmamıştı.

İtiraflarım'a "körlemesine" yaklaşan okur, karşı konulamaz duygusal gücüne elbette kapılır ve hatta görünüşte muhakemeye yönelticiliğine, ateşli düşünsel içtenliğine aldanarak, bir sav eseri olduğunu sanabilir. Ama Tolstoy'un hayatını ve eserlerini kronolojik düzende izlemiş olanlarda, 90 küsur sayfasıyla şaşırtıcı izlenimler uyandırır. *İtiraflarım* aslında yazarının okumamızı öngördüğü kitap değildir. Tolstoy'un onu yazdığı sırada, günümüzde bazı okurların saptadığı soylu ve cesur duygulara kapıldığına hiç kuşku yoktur; kitabın yüce bir soyluluk taşıdığı tartışmasızdır. Ama Tolstoy'un yürek burkucu biçimde inandığı gibi, bir zihinsel arınmayı, sıkıntılı bir ruhun sonunda huzura erişini anlatmaz. Newman'ın *Apologia*'sı farklı bir açıdan son derece benzer tehlike sinyalleri verir. Katolik Kilisesi'ne bağlanmanın "fırtınalı bir deniz yolculuğundan sonra limana yanaşma gibi" (Katolikliği benimsemesinden beri duyduğu ıstırabı tarif etmenin garip bir yolu) olduğu yönündeki ısrarı, *İtiraflarım*'ın sonunda Tolstoy'un ruhuna huzur verecek sırrı bulduğu iddiasına son derece yakındır. İtiraflarım dış görünüşüyle Tanrı'ya, hayatın anlamına, ruha ya da iyiliğe dair bütün düşünceleri bir tarafa atmış pervasız bir şehvet düşkününün hikâyesidir. Bu kişi önce genç bir askerken, bedensel günahları ve savaşın gaddar hazlarını kovalamıştır. Daha sonra bir edebiyatçıyken, şöhret ve paraya peşinde koşmuş ve öğretecek hiçbir şeyi yokken, her Rus yazarına yüklenen didaktik rolün keyfini çıkarmıştır. Ardından evlenmiş ve kendini tamamen ailesine vermiştir. Ne var ki, kaymak sosyeteye girince, hayatın anlamsızlığı yönünde korkunç bir duyguya kapılmıştır. Bir yandan sıklıkla intihar dürtüsünü uyandıracak kadar köklü usancın ıstırabını, diğer yandan bütün hayatını zehirleyen ölüm korkusunu tanımıştır. "Kimim ben?" ve "Yaşamanın ne anlamı var?" sorularına bir cevap arayışında çeşitli yollara sapmıştır. Gerek felsefe (Kant ve Schopenhauer), gerekse doğa bilimi ona yardımcı olmaya yetmemiştir. Sonunda, şımarık aydınların ve aristokratların sahiden anlamsız ve sadece kedere yöneltici bir hayat sürdüğünü, buna karşılık içinde iman taşıyan, yaşamanın yolunu bulan ve göründüğü kadarıyla hayatın sırrını bilen çok geniş bir kesimin bulunduğunu keşfetmiştir. Bunlar köylülerdir. Onların Ortodoks itikadını benimsemeye yönelen söz konusu kişi, bu itikada kafa yormaktan kendini alamamış ve daha derin düşüncelere

dalınca, Ortodoks Kilisesi'nin bir yalan üzerine kurulu olduğunu, Kutsal Üçlü, İsa'nın Göğe Çıkışı ya da azizlerin mucizeleri gibi batını ya da akıl almaz doktrinlerdeki ısrarının, Kutsal Üçlü'nün ikinci kişisi olduğu ileri sürülen Mesih'in temel ahlaki öğretilerini ciddiye almaktan kaçınışı kadar küfre girdiğini açık seçik görmüştür.

Ama kiliseden bu kurtuluş, keşişlerin, başrahiplerin, piskoposların ve ilahiyatçıların her şeyi yanlış anladıklarını kavrayış, Tolstoy'un köylülere özgü dürüst Hıristiyanlığa inancını sarsmadı. Onu saf bir Voltaire itirazcılığına da döndürmedi. Aksine, Ortodoksluğun gerçek Hıristiyanlıkla bağdaşmadığını görünce, sahici bir huzura erdi ve Mesih'in Dağdaki Vaaz'da belirttiği beş büyük emre uymaya karar verdi. *Anna Karenina*'nın sonunda Levin'in vardığı anlayışla, artık bu basit akideye göre yaşayacak ve kilisenin bahşettiği mistik ya da doğaüstü lütufla değil, Tanrı'nın öngördüğü bir hayat sürmenin iç rahatlığıyla selamete ulaşacaktı.

İtiraflarım özü itibarıyla budur. Hayatı anlatmak için, kıyıda Tanrı dururken, hızlı bir nehirde akıntıya karşı kürek çekilmesinden dolayı başıboş giden tekne ya da ejderhanın ölümcül ağzına düşmek üzereyken, iki damla bal yalamaya çalışan adam gibi benzetmelere başvurulmasının sertliği, Tolstoy'un yeniden doğmak için nasıl debelendiğinin bir ipucunu verir. İçindeki korkunç çatışmaları yansıtır; modern çağın biraz köhneleşmiş tabiriyle bir ruhsal "çöküş" geçirdiğine ya da geçirmekte olduğuna işaret eder. Hayatı her yönüyle acı veren bir azap gibi görünür. Psikanalist kanepesinde uzanan kişiye özgü bilinçaltı egoizmin acılı yer değişiminin bir belirtisini gösterdiği çeşitli anlar çıkar karşımıza. Örneğin, "arzulara anlamsız düşkünlükle geçen kendi hayatının anlamsız ve kötü" olmasından hareketle, bütün insanlık için geçerli bir genelleştirme olarak, "hayatın kötü ve bir zırvalık" olduğu görüşüne varmanın mutlaka doğru olmadığı birdenbire kafasına dank eder. Biraz farklı bir ruh halindeyken, bilim insanlarının "*Ben* niçin yaşıyorum?" sorusuna cevap veremeyişine duyduğu kızgınlığı anlatır.

Tolstoy o kadar içten ve akıcı bir tarzda yazar ki, belagati bizi kandırarak, böyle bir önermenin anlamlı olduğunu düşünmeye yöneltir. Peki, ama bu bilim ,insanları kimlerdir? Hayatın bir anlamının olup olmadığı gibi (üstlerine vazife olmayan) bulanık bir soruya ya da Lev Nikolayeviç'in neden yaşaması gerektiği yönündeki daha özel soruya ne diye kafa yorsunlar?

İnsan tehlike sinyallerine karşı tetikte olunca, *İtiraflarım*'ın tam da saf içtenliğinden dolayı, yazar dışında herkes için açık olma anlamında bir kendini kandırma çabası olduğunu açıkça görür. Örneğin, Tolstoy'un hayatının önceki evrelerinde sadece şehvet, şöhret ya da para olduğu düpedüz doğru değildir. İnatçı bir düşünsel rasyonalizm ile tutkulu bir dindarlık arasındaki çatışmanın sıkıntısını hayatı boyunca çekmişti. "Dogma"lardan arınmış sade

bir Hıristiyanlık biçimine uygun olarak hayatını değiştirmeyi sıkça düşünmüştü. İlkgençlik döneminin Ortodoksluğuyla sıkça cilveleşmiş ve köylüler gibi sade bir hayat sürme özlemini duymuştu. Kısa hevesler ve fasılalar dışında, kırı her zaman şehre tercih etmişti. Yani, şehirli aydın hayatından kırsal dindarlığa yavaş yavaş yönelişi tamamen uydurmadır. Çizdiği St. Petersburg aydınları tablosunun da o sıradaki gerçek durumla hiçbr alakası yoktur. Hepsinin okurlarına büyük ahlaki doğruları öğretme isteğiyle yanıp tutuştuğu savı gerek Turgenyev gerek Tolstoy'un sanat uğruna sanat anlayışının yılmaz bir savunucusu olan yakın dostu Fet açısından geçerli değildi.

Çocukluk romanı nasıl gerçek çocukluğundan ziyade kitabın yazıldığı dönemle ilişkiyse, St. Petersburg sosyetesine dair gençlik dönemi "anılar"ı da aslında itiraflarını yazdığı sırada olup bitenlere doğrudan tepkilerdi. Fet'e ve Turgenyev'e değil, Dostoyevski'nin "*Anna Karenina*'nın yazarı gibi insanların toplumun öğretmenleridir" çıkışmasına göndermede bulunur.

En olağandışı sav ise, evliliğinin ilk yıllarında yazarlığa hiç önem vermediği ve sırf para uğruna "önemsiz eserler" yazdığıdır.[19] Bu sözler *Savaş ve Barış*'ı defalarca yazışındaki ve Sofya'nın bu metinleri düzeltişindeki hararetli gayreti mi anlatır? Besbelli ki, öyle. Ortada bir maddi karşılık olsa bile, bir romancı için sahiden "insanın [...] en soylu kelamları"ndan biri olan *Savaş ve Barış*'ı yazmış olmaktan daha büyük bir tatmin olamazdı. Tolstoy unutma yetisiyle her şeyi örtmüştü. Dahası, *Anna Karenina*'yı bitirdikten sonraki ruh halini anlatırken, tam da ona en büyük ve en soylu haz biçimlerini vermiş olması gereken alanlarda hoşnutsuzluk bulma yönündeki olağandışı ve kesinlikle psikozlu becerisini sergiler. "İçimden kendi kendime, 'Peki, diyelim ki Gogol'den, Puşkin'den, Shakespeare'den, Molière'den ve hatta dünyadaki bütün yazarlardan daha meşhur olacaksın, bundan ne çıkar?' dedim. Hiçbir cevap bulamadım."[20] Hiçbir cevap bulamamasının sebebi, sorunun rasyonel olmamasıydı. Puşkin'in, Molière'in ya da Shakespeare'in kendine böyle bir soru sorması neredeyse hayal edilemez. Tolstoy bunu sormakla, edebiyata kayıtsızlığını açığa vurduğunu sanır. Oysa soru oldukça tersini açığa vurur. Her şeyi bir yarış, üstelik kazandığı bir yarış olarak gördüğünü gösterir. Aslında dünyanın en büyük edebi dehası olduğu kanısına örtük biçimde varmış biri olarak, elde ettiği payeyle yetinmek ona yakışmazdı; o payeyi söküp atmaya koyulmalıydı. Tavrında soyluluğun ve kibarlığın yanı sıra, muazzam küstahlık ve kendine has bir yıkıcılık vardır. Tolstoy'un sorusu bu dehalar var olduğu sürece, kendi dehasına sitem edileceğini ima eder; tavrı sonraki yıllarda sanat teorilerini geliştirmesiyle birlikte katılaşacaktı. Ama saydığı kişiler arasında adı çok göze çarpacak biçimde yer almayan ve İtiraflarım'da daha sonra kendi sınıfında hayatın anlamını kavramış kimseyi bulamayınca gözlerinin açıldığını anlatışı sırasında, adeta adını duymayı

beklediğimiz bir dâhi yine çıkar karşımıza. "Hayatın anlamını kavrayan, yaşamayı ve ölmeyi bilen kişilerin sadece iki-üç tanesini ya da onlarcasını değil, yüzlercesini, binlercesini ve milyonlarcasını gördüm. Adap, akıl, eğitim ve konum bakımından sonsuz derecede farklı olmakla birlikte, hepsi de cehaletimle tam tezat içinde, hayatın ve ölümün anlamını biliyor, sessiz sedasız çalışıyor, yokluklara ve acılara katlanıyor, hayatta nafileliği değil, iyiliği görerek, yaşıyor ve ölüyordu."[21]

İvan Karamazov'la rüyasında konuşan Şeytan'ın sesi değil de nedir bu? "Arştaki bu hayattan, bütün mertebelerden ve nişanlardan vazgeçerim, yeter ki bir çerçi karısının ruhunda vücut bulayım ve Tanrı'ya yakılmış mumları söndüreyim."[22]

Tolstoy'un geçirdiği dönüşümde bilinçaltı yönlendirici güç kısmen Dostoyevski gibi olmama yönündeki panik dolu bir özlem olabilir. Tanrı'ya yakılmış mumları söndürme yoluna sıkıca giren Tolstoy, köylü müminin her nasılsa hayatın sırrını kavramakla birlikte, aslında yalanlara ve yanlış yorumlara dayanan bir itikat taşıdığı kanısına vardı ve yazarlık yaşamının sonraki beş yılında bunu kanıtlama uğraşına girdi. Ama şahsen Dostoyevski'nin bundaki payının sınırlı ve bilinçsiz olduğunu vurgulamak gerekir. Tolstoy'un hayal gücünün sindirim makinesinden geçirilecek kişi Mesih'in ta kendisiydi; kaleminden çıkan ilahiyat taşkınlıkları "yadırgatma" yönündeki malum dehasını yansıtır.

• • •

Kurmaca eserlerinde olduğu gibi, yaratılışın ilk günündeki Âdem, yani yeni doğmuş bir bebeğin ağlayışını duyan, bir fırtınayı gören ya da güneşin sıcaklığını hisseden ilk kişi olduğu izlenimini uyandırmanın yolunu bulur. Böylece yeni edindiği bilgelik şevkiyle, Dört İncil'i okuyan ilk kişiymiş gibi yazmayı başarır. Üstelik yorumunda insanı sürekli diri tutan garip bir şey, ne kadar katı inançlı olursa olsun, Hıristiyan okuru değer vermek zorunda bırakan ve rasyonalisti her zaman rahatsız edecek bir şey vardır. İtiraflarım'ı bir önsözü olarak tasarladığı "Dogmatik İlahiyatın Eleştirisi" [*Kritika Dogmatiçeskovo Bogoslaviya*] kitabı, 1881 boyunca sıkı bir incelemeyle hazırladığı Dört İncil derlemesinin doğal bir tamamlayıcısıdır. Bu bakımdan hepsini birlikte ele almak anlamlıdır.

Tolstoy'un bir yanıyla rasyonalist olmakla birlikte, başka bir yanıyla Dostoyevski'nin bizzat itiraf ettiği irrasyonalizmine yakınlık duyduğunu belirtmekte belki yarar vardır. Tıpkı Tolstoy gibi İncil ahlakına inanmanın, Dostoyevski'yle birlikte İncil mucizelerini kabul etmekten daha garip olduğu hususu Lev Şestov tarafından sağlam biçimde ortaya konulmuştur. Katı inançlı birçok eleştirmen, anlaşılır tavırla Tolstoy'da herhangi bir aşkın anlayışın

bulunmadığını savunur. Ama bu doğru olsa, tutumu muhtemelen daha kolay anlaşılır, daha az rahatsız edici bulunur. "Dogmatik İlahiyatın Eleştirisi"nde, Tolstoy'un "Mesih'le birlikte akla tamamen ters düşmeye yatkın" olduğunu belirten Şestov'un görüşünü doğrulayacak birçok pasaj vardır.[23]

Hiç kuşkusuz Kutsal Üçlü katılığıyla dalga geçmeyi amaçlayan ama genç Wordsworth'ün muhtemelen "Amin" demiş olacağı sahici bir dua niteliğini de taşıyan büyük yakarış insanın aklına hemen gelir. "Ey Tanrı, anlaşılamaz Tanrı, iradesiyle yaşadığım Tanrı, içime seni ve kendimi tanıma hasretini düşürdün. Yanılmaz bir hakikat aramakla hata işledim. Doğru yoldan saptığımı anladım. Habis ihtiraslara kapıldım, hem de habis olduklarını bilerek. Ama seni asla unutmadım; günah işlediğim anlarda dahi varlığını hep hissettim. Neredeyse seni kaybedecektim ki bana uzattığın eli tuttum ve bütün hayatım ışıkla doldu. Beni kurtardın. Bundan böyle tek gayem sana yakınlaşmak ve seni elimden geldiğince anlamak olacak. Bana yardım et, beni aydınlat! İyiliğin peşinde koştuğumu, herkesi sevdiğimi ya da sevmek istediğimi, hakikati sevmek istediğimi biliyorum. Ey sevginin ve hakikatin Tanrısı, beni kendine daha yaklaştır, sana ve kendime dair anlayabileceğim her şeyi göster bana. İşte bu kerim Tanrı, hakikatin Tanrısı bana kilisenin ağzıyla, 'Rab birdir ve üçtür' diye cevap veriyor."[24]

Tolstoy'un Kutsal Üçlü Birlik (teslis) doktrinine rasyonalist yaklaşımla karşı çıkışı, duadaki (hiç kuşkusuz muğlak ve mesnetsiz) aşkıncılığın katışıksız hayale dalışlarını görmekten alıkoymamalıdır.

"Dogmatik İlahiyatın Eleştirisi" bütün geleneksel Hıristiyan doktrinlerine (Mesih'in göğe çıkışı ve dirilişi, Dört İncil'de yer alan ve azizlere yakıştırılan mucizeler) karşı çıkar. Dolayısıyla her türlü mağfiret ilahiyatını, Mesih'in günahlarımızı üstlendiğine ya da insanlık ile Baba arasında bir barış sağladığına dair her türlü imayı bir tarafa atar. Bu karşı çıkışta esef ya da tevazu havası da yoktur. Tolstoy (özellikle Patrik Filaret'in "İlmihal" ve Patrik Makarios'un "İlahiyata Giriş" eserlerini imceledikten sonra) Ortodoks ilahiyatçıların İncil'in basit mesajını bilerek ve kasten saptıran ve çarpıtan yalancılar olduğu savını çekinmeden ortaya atar.

Tolstoy'ın su götürmez biçimde haklı olduğu bir husus vardır. Yazılarının ve düşüncelerinin gelişimi açısından büyük önem taşıması nedeniyle, barışseverlik üzerine sayısız denemeleri çerçevesinde daha kapsamlı ele alınacak bu hususa burada da değinmek gerekir. Aziz Matta İncili'ndeki Mesih, müritlerinin kendilerine karşı işlenen kötülüğün öcünü almalarını yasaklar; tokat yediklerinde diğer yanaklarını uzatmalarını, düşmanlarını bağışlamalarını ve kendilerine eziyet edenlere hayır duası okumalarını bildirir. Bunlar İncil öğretisinin tartışmasız bir parçasıdır. Aynı ölçüde tartışmasız bir nokta, Quaker'lar hariç tarihteki diğer Hıristiyan mezheplerinin hemen

hepsi gibi, Ortodoks Kilisesi'nin de Mesih'in barışsever öğretisindeki apaçık tavrı tereddütsüz tanımadığıdır. Barışseverlik karşıtı savlara bolca rastlanır. Tolstoy'un çoğunu kanıksadığı ve hatta güçlerini kabul ettiği bu savlar yurtseverliğe, pratik sağduyuya, savunmasızları koruma isteğine, korkuya ya da bütün bunların bir bileşimine dayandırılır. Dört İncil'deki (Mesih'in ve Vaftizci Yahya'nın) *askerlere* karşı tutumunun günümüzdeki birçok barışsevere kıyasla daha az eleştirel görünmesine rağmen, asla dayandırılamayacağı şey Dört İncil öğretisidir. Yani, ortada bir muğlaklık vardır. Ama Hıristiyanların vaaz ettikleri şeye uymadıkları yönündeki temel fikir isabetlidir ve en doğrudan, en sert ya da en ateşli şeklini Tolstoy'un dinsel yazılarında görürüz. İtiraflarım'ın başlarında, bir kişinin davranışına bakarak, Hıristiyan bir mümin olup olmadığına karar vermenin geçmişte olduğu gibi, günümüzde de imkânsız olduğunu belirtir.

• • •

Tolstoy'un mizaç itibarıyla Dostoyevski'nin romanlarını okumaya yatkın olmamasına ve *Karamazov Kardeşler*'i bitiremediğini öne sürmesine karşın, kitabın dinsel ana fikrinden bihaber olamaz. Esasen çocukların çektiği acılarla ortaya çıkan dinsel sorun, Ortodoks Kilisesi'nin mistik kaderi ("Doğu'da bir yıldız doğdu!"), hatta Mesih'in yaban ortamda kapıldığı ayartmalara ilişkin hayali saplantı, *Karamazov Kardeşler*'i okuduktan sonra aklımızda çok canlı biçimde kalan her şey, *Bir Yazarın Günlüğü*'nde 1870'lerin sonları boyunca bağlantısız feveranlar halinde ortaya konulmuştu. Çocuklarının çalışma odasında "dergiler"e baktığını sandıkları Tolstoy, bu Dostoyevski yaklaşımı üzerine kesinlikle düşünmüş olmalıdır. Sonuçta, *Karamazov Kardeşler*'in tamamını okumadığı iddiasını doğru saysak bile, dinsel görüşlerini açıkladığı İnancım Neden İbarettir? kitabına Dostoyevski'nin sürekli gözetildiği bir eser olarak bakmak akla yakındır.

Karamazov Kardeşler diğer edebi eserlere kıyasla, daha keskin dinsel sorular yöneltir. Bu yönüyle sansüre uğrama tehlikesine çok açık olduğu söylenebilir. Dostoyevski'nin Kutsal Meclis üst-vekili Konstantin Pobedonostsev'in şahsi bir dostu olmasına rağmen, romanının (kendi ifadesiyle Tolstoy'un da okuduğu) giriş kısımları resmi çevrelerde aşırı kuşkuyla karşılandı. İvan ile Alyoşa arasındaki diyaloglar, özellikle de İvan'ın (giriş biletini geri çevirdiği) cenneti kabul etmeyişine getirdiği yorum, çile çekmeyle ilgili teolojik sorunun itiraz edilemez bir açıklamasıydı. Ardından sonraki bölümde İvan'ın, yaban ortamdaki ayartmaları Mesih'e üç büyük silahın (mucize, gizem ve yetki) sunuluşu olarak gören Engizisyon Mahkemesi başkanı hakkında yazmayı hiç göze alamadığı şiir geldi.

Mesih'in sessizce reddettiği bu silahlar, tarih boyunca Ortodoks Kilisesi (ve Dostoyevski'nin başta gelen hedefi Katolik Kilisesi) tarafından müminleri çekmek için kullanılan araçlar değil midir? Dosdoğru belirtilmemiş olsa da, gerek mantık gerek Dostoyevski'nin görüşü açısından ilk bakışta böyle görünmüş olmalı. Pobedonostsev 16 Ağustos 1879'da Dostoyevski'ye şunu yazmıştı: "Çizdiğin "Engizisyon Mahkemesi Başkanı" tipi bende güçlü bir etki bıraktı. Bu kadar etkileyici bir şeyi uzun süredir okumadım. Beklediğim tek şey bir tersleme, bir itiraz ve bir açıklamaydı; ama şimdiye kadar bir şey çıkmadı."[25]

Dostoyevski kitabın bir roman olduğu ve Ermiş Zosima'nın vaazlarının bile "şahsına ait olduğu, yani kendi sanatsal sunuşu olduğu" cevabını vermekte gecikmedi; bununla birlikte, romanın "Rus Keşiş" başlıklı sonraki kısmına Ortodoks savını aynı aceleyle koydu.

Ortodoks Hıristiyanlığın (hem genel hem de özel anlamıyla) olabilecek en iyi savunması aslında meşhur Ermiş Zosima'nın ağzından değil, ama daha kurnaz ve daha dünyevi Peder Paisiy'in Alyoşa'ya söylediği şu harika sözlerle aktarılır:

> "Genç adam, şunu unutma ki, dünyada büyük bir güç haline gelen seküler bilim, kutsal kitaplarda bize sunulan ilahi her şeyi, özellikle geçen yüzyıldan beri sorgulamıştır. Bu dünyanın bilginleri acımasız bir tahlilden sonra, eskiden kutsal sayılanlardan geriye hiçbir şey bırakmamıştır. Ama yaptıkları iş sırf parçaları sorgulamak ve bütünü göz ardı etmek; öyle ki, insan körlüklerine şaşırmadan edemiyor. Bütün onların gözleri önünde hâlâ eski sağlamlığıyla duruyor ve cehennemin kapıları ona üstün gelemeyecektir. On dokuz yüzyıldır olduğu gibi, şimdi de bireyler ve kitleler onu gönüllerinin en derininde canlı tutmuyor mu? Bak işte, her şeyi yok eden ateistlerin gönüllerinde yaşıyor ve her zamanki gibi orada sıkıca kökleşmiş olarak duruyor! Hıristiyanlığı terk etmiş olanlar ve ona baş kaldıranlar için bile, Mesih sureti esasen aynı ve hep öyle olmuştur; zira şimdiye kadar ne bilgelikleri ne gönüllerindeki şevk, insana ya da insan onuruna dair Mesih'in geçmişte gösterdiğinden daha yüce bir ideali yaratabilmiştir..."[26]

Peder Paisiy'in sözünü ettiği bütünlük, yakından incelendiğinde her tekil parçası dağılmış ve yok olmuş gibi görünse bile, dünyada erkeklerin ve kadınların gönlünde yaşamaya devam eden ebedi İncil'in, insan kisvesindeki Mesih gizeminin ta kendisidir. İnsanın tek başınayken ahmaklığa ya da kötülüğe hep kapılacak ve aynı sebeple siyasal ve ekonomik sömürüye hep av olacak çılgın, irrasyonel bir yaratık olduğu savı Dostoyevski'nin romanına bütün ağırlığıyla sinmiştir. Böyle bir yaratık için rasyonel bir kurtuluş yolu aramak yanlış olur. Kurtuluş yolu insan yönlendirmesine açık "mucize, gizem ve

yetki" değildir; dinsel toplulukların sömürmeye kalkışabileceği bu unsurlar gerçekte ancak insan kisvesine girme gizemiyle kavranabilir.

Tolstoy Dört İncil sentezinde "parçaları sorgulamaya" çalışır. Ama yorumlama yöntemi, tamamen Aydınlanma varsayımlarına dayanmakla birlikte, "modern"in tam tersidir. Dostoyevski gibi, o da Yeni Ahit malzemesini müthiş bir yaratıcı yaklaşımla yeni bir kalıba döker. Dört İncil'e yeniden yazmaya dönük bir itkiye kapılmadan yaklaşması mümkün değildi.

Önceki 40 yılda Dört İncil'e radikal kuşkucu hevesle odaklanan Avrupalı, Batılı din bilginleri kederli Peder Paisiy'in Alyoşa Karamazov'a anlattığı sonuçlara varmıştı. Almanya'daki Tübingen ekolü Dört İncil'i didik didik etmişti. Ekolün en namlı ve radikal ilahiyatçısı David Friedrich Strauss, Yeni Ahit araştırmalarına taşıdığı bilimsel ve felsefi varsayımlar dizisi sayesinde, İncil hikâyelerini sözgelimi Plutarkhos'un *Paralel Hayatlar* eserini yorumlamaya yön verecek kuşkucu anlayışla inceledi. Kişisel ölümsüzlüğün imkânsız olduğunu ve "bilim"in mucizelere inancı bertaraf ettiğini tartışmasız doğru sayan bir yaklaşımı esas aldı. Ama bütün yapıyı söktükten sonra, bazı parçaları bir araya getirerek, kendince bir Mesih tasviri oluşturmak istedi. Ortaya çıkan *Leben Jesu* (1838) adlı kitabını İngilizceye çeviren George Eliot, bu süreçte yalın Evanjelik itikadını ağlamaklı biçimde yitirdi. Strauss'un Protestan dünyası için giriştiği işi Katolik dünyası için yapan Ernest Renan'nın *Vie de Jésus* (1863; İsa'nın Hayatı) kitabı, oldukça sevimli ve duygusal bir kişilik çizer; annesine düşkün, deniz kıyısında veya çiçeklerle dolu çayırlarda hülyalara dalmayı seven bu İsa tipi birçok yönüyle biraz yazarın kendisine benzer. Bu İsa hayatlarının ve birçok benzerlerinin, hayal ürünü oldukları ancak yüzyılın sonunda kasvetli bir Alman kuşkucu aklıyla ortaya konulabildi. Albert Schweitzer'in *Geschichte der Leben-Jesu-Forschung* ("Tarihsel İsa Arayışı") kitabı, İncil yazarlarının onu nasıl gördüklerini kâle almadan, İsa'nın gerçek bir tarihsel karakter olarak *keşfedilebileceği* fikrini düzeltti. Dört İncil dışındaki İsa sadece müminlerin itikadında mevcuttur. Gerek Tolstoy, gerek Dostoyevski (Schweitzer'in iç karartacak kadar kıyametle ilişkilendirilen Mesih'inden muhtemelen hoşlanmamış olacakları) kendi farklı yaklaşımlarıyla bunu gördüler. Tamamen farklı bir dinsel geleneğe bağlı oldukları için, onların hayali Mesih'leri, Strauss'inkinden veya Renan'nınkinden çok daha dehşetengiz bütünlükle karşımıza çıkar. Aslına bakılırsa, Tolstoy'un Dört İncil takıntısını bilen Strahov, 1878 ilkbaharında ona Renan'nın *Vie de Jésus* kitabını gönderdi. Tolstoy kitabı okumaya hazırlık olarak perhize girdi; son derece hazımsız tepkilerini belki de bu durum açıklar.

> Renan'nın kendine has fikirleri varsa, bunlar şu ikisidir:
> (1) Mesih *l'évolution et le progrés* [evrim ve ilerleme]-ç.n. anlayışından

> bihaberdi; bu bakımdan Renan onu düzeltmeye çalışır ve kendi fikrinin üstün konumundan onu eleştirir. En azından benim için korkunçtur bu. İlerleme kanaatimce zamanın bir logaritmasıdır, yani hiçbir anlamı yoktur, zaman içinde yaşadığımız gerçeğinin saptanmasından ibarettir; her nasılsa birdenbire bildiğimiz en yüce hakikatin yargıcı kesilir...
>
> Renan'nın diğer fikrine göre, Mesih'in öğretisi varsa, ortada bir insan, kesinlikle terleyen ve helaya giden bir insan olmalıdır. Bize göre, her türlü alçaltıcı somut insani ayrıntının Hıristiyanlıktan silinip gitmesi, şimdiye kadar yaşamış bütün Yahudiler vs. hakkındaki her türlü ayrıntının silinip gitmesiyle, ebedi olmayan her şeyin silinip gitmesiyle aynı sebepten kaynaklanır. Ebedi olan şeyler kalır.[27]

Ama tek başına hazımsızlık, Tolstoy'un ayrı tutumunu açıklamaz. Neredeyse büyülü, hayali bir Mesih'e (Breton kır kiliselerinin ışıltılı heykellerinden kıpkırmızı kutsal yüreğini nazikçe işaret eden ve mayasız hafif ayin ekmeğiyle özdeşleştirilen bir figüre) inanacak şekilde yetiştirilmiş Renan gibi bir Fransız Katolik için, terleyen ve helaya giden gerçek bir Filistinli gezgin öğretmeni hayal etmek itikadı bozucu nitelikteydi. Bir Ortodoks için böyle tezatlar anlamsızdı. Aynı şekilde Kitabı Mukaddes'in her kelimesinin Kutsal Ruh tarafından onaylanmış bir tür büyülü kitap olduğuna inanacak şekilde yetiştirilmiş bir Alman Protestan için, Kitabı Mukaddes'teki metin tutarsızlıkları itikada tamamen zarar verici nitelikteydi. Katolik ve Protestan Batılılar için, her şey sahihliğe dayanırdı. Ruslar için, durum öyle değildi. Ne Tolstoy ne Dostoyevski temsili (mümin ya da kâfir) Ortodoks sayılabilirdi; ama ikisi için de önemli olan şey, erkeklerin ve kadınların hayatında Mesih'in taşıdığı ahlaki ve manevi güçtü. Ayrıldıkları nokta temelde Avrupa'ya özgü "sahihlik" sorusuna tepkileriydi. "Her şeyi kurcalayan" Tolstoy bu işin "olmayacağı"nı gördü. Dolayısıyla kiliseyi, ayinleri, mağfiret ilahiyatını kendinden emin tavırla bir tarafa attı. [...] Ama ortaya trajik ya da solgun değil, sıkı ve sağlam bir şey çıktı.

Nu i çto j? Tolstoy'un Gogol'den, Puşkin'den, Shakespeare'den ya da Molière'den daha büyük bir dâhi olduğu kanısına varınca yönelttiği bu soru, bir tür bebek dolaysızlığını taşır. Düşünsel tartışma dili değil, çocuk dalaşması dilidir. Ama onun ağzında, sorunun en önemli yanı olarak gördüğü şeye ışıldak gibi odaklanan olağanüstü aklını ifade eder. Yeni Ahit uzmanlığı ve kilise doktrini meselesinde, sanki aynı şeyi sorar. Ya! Demek Almanya'daki bir zat, Mesih'in kendini asla Kutsal Üçlü'deki ikinci kişi olarak görmediğini ya da mucizelerin imkânsız olduğunu kanıtlamış. *Nu i* çto j? Peki, bundan ne çıkar?

Tolstoy'un akademik okumaya, dillere, metin çalışmasına dönük doymak bir bilmez iştahı vardı. Ama Avrupalı ilahiyatçılara böylesine ıstırap çektiren

soruların hemen hepsi, onun açısından sorulmaya değmezdi. Tamamını bir kenara itti. Ona göre, yakıcı ve apaçık önem taşıyan soru, nasıl yaşamamız gerektiğiydi. Dağdaki Vaaz doğru muydu? İçerdiği hakikat insanların gönlünde, günümüz toplumunda yanlış olan her şeyi açığa vurmuyor muydu? Aslında İsa'nın bize öğrettiği gibi yaşayarak, öfkeyi gönlümüzden söküp atmamız, bize kötülük edenlerden bile öç almaktan kaçınmamız, şehveti ve hırsı hayatımızdan çıkarmamız gerekmez miydi? Hayata giden yol bu değil miydi? Tolstoy açısından, gerisi düpedüz konu dışıydı.

Alman eleştiri ekolünün ne yapmaya çalıştığını anlamasına karşın ya da belki anlamasından dolayı, kendi yorumlama yöntemlerinde bu alanda yıllarca yürüttüğü araştırmayı dikkate almaz. Hayatında sıkça olduğu gibi, "aydın" 18. yüzyıl soylusunun ve her şeyi şoka uğrayacak kadar körpe gözlerle gören yeni doğmuş, "kendine özgü" Lev Nikolayeviç'in tek kişide garip biçimde birleşmesi insanı şaşırtır. Pierre Bezuhov ve yaşlı Prens Bolkonski Dört İncil sentezinin eş-yazarları gibidir. İnsanın Dört İncil'i kendine uyacak bir şekilde yeniden yazabileceği ve hoşuna gitmeyen bütün kısımları atabileceği fikri, kuşkucu Protestan Almanların akademik duyarlılıklarını rencide edici olduğu kadar, Rus Ortodoks ya da Katolik kiliselerin katı inançlı müminlerinde infial uyandırıcı nitelikteydi. Ama 18. yüzyıl rasyonalisti açısından, böyle bir şeye kalkışmak her bakımdan makuldü. Örneğin, Yeni Ahit üzerine gerçek bir akademik çalışmaya girişilmesinden çok önce, kendi görüşlerinin doğruluğundan çok emin olan Thomas Jefferson, mucizevi şeylerin çıkarılıp atıldığı, Cana'daki bir düğün ziyafetinde herkesin sudan çevrilme şarap değil, halis şarap içtiği bir İncil'i ortaya koyabildi. İngiltere'deki bir 18. yüzyıl eşrafı pekâlâ aynı özgüvenle malikânesindeki küçük gotik kiliseyi yıktırarak, yerine düzgün modern tarzdaki bir neo-klasik tapınağı geçirebilirdi. Buna karşılık, Tolstoy bazı bakımlardan tuhaf derecede bir Rus Ortodoksudur. Örneğin, dördüncü İncil'i ilk üç İncil kadar tarihsel gerçeklere tam uygun sayar ve ilk üç İncil'in her nasılsa kaynağa daha yakın olduğu yönündeki Alman inancını zerre kadar paylaşmaz.

Dört İncil'in kendi söylemiş olacağına denk şeyleri söylemesine ses çıkarmaz. *İnancım Neden İbarettir?* kitabında *nu i* çto j küstahlığının uç sınırına vardığı şu son derece manidar pasaj yer alır: "Söylemesi korkunç, ama bazen bana öyle geliyor ki, Mesih'in öğretisi ve ondan doğan kilise öğretisi hiç olmasaydı, şimdi kendilerini Hıristiyan olarak nitelendirenler, Mesih'in hakikatine, yani hayatta neyin iyi olduğuna dair makul bir anlayışa şu andakinden daha yakın olurlardı."

Böylece ebedi kefaret doktrini, hayatta neyin iyi olduğuna dair makul bir anlayışta yeniden yazılmış olur. Onun İsa'sı şehirlileşmiş ekâbire, Avrupacılara, çarlara, üst-vekillere, piskoposlara ve benzerlerine şiddetle karşı çıkan

tuhaf bir kır insanıdır. Anlamsız bütün unsurları çıkarıp attığı İncil'de kimse yücelip Tabor Dağı'na çıkmış bir Mesih'in önünde diz çökmez; kimse onun rüzgârları ve dalgaları durdurduğunu görmez; hiçbir kadın şafağın karanlığında boş bir mezarla karşılaşınca korkup kaçmaz. Dört İncil'in katışıksız dehşeti, hem bizim gibi hem bizden ayrı bir varlıkla sürekli karşılaşmanın uyandırdığı olağanüstü duygu, Tolstoy'un anlatımında basbayağı yoktur. Kendilerinden daha güçlü bir hasmın farkına varan iblislerin musallat olduğu bir mecnun yoktur; müjdeci meleğin önünde diz çöken Meryem Ana, önünde durup çarmıh çivilerinin izlerini gösteren kişiye güçlükle bakabilen Havari Tomas yoktur. Sürdürülmesi gereken hayat tarzındaki yalın hakikati görmeyen bir sürü inatçı budala vardır sadece.

Ne var ki, baştan aşağı yanlış bir sapkınlık hiçbir yere varmaz. Tolstoy'un müthiş çekiciliği Dört İncil metnine karşı (sabırlı ya da arsız herkesin becerebileceği) laubali bir tutum takınmasından değil, Ortodoks zırhındaki çatlaklara acımasızca ışık tutmasından gelir. Bugün bile birçok Hıristiyan mümin (1) İsa'nın ilahi ve yanılmaz olduğunu ve (2) vaaz ettiği söylenen şeyleri dikkate almaya gerek olmadığını ileri sürer. Tolstoy'un vurguladığı tutarsızlık budur. Bunun yerine tipik abartılı tarzıyla, başka bir bağdaşmaz çiftin, kendisi ilahi olmayan ama sözleri ilahi olan bir İsa'yı geçirir. Mesih'in sözlerinin mutlak ve kesin bir ahlaki doğruluk taşıdığına inanırdı; günümüz Hıristiyanları ona bundan dolayı minnet duyabilirler. Günümüzde aydınlar adına sağlanmış daha kapsamlı bir incelik vardır. Tolstoy'un dönemindeki gibi, Mesih'in öğretilerine uymaya çalışmamız için bir sebep olmadığını ileri süren rahiplerin yanı sıra, (belki de Yeni Ahit uzmanlarının çoğu gibi) Mesih'in "birebir sözleri"nin (*ipsissima verba*) aslını ortaya çıkarmanın imkânsızlığına inanan kişiler görmekteyiz. O halde, niye uğraşmalı? Tolstoy'un Yeni Ahit'e yaklaşımının çarpıcılığı, böyle bir kaçamaklığı sarsmasından, Mesih'in ağzından çıkmamış olsa dahi bu sözlerin hâlâ ebediyen, manevi ve mutlak anlamda doğru olduğunu 30 yıl boyunca cesaretle savunmasından gelir.

Diğer birçok sapkın (heretik) gibi, Tolstoy da sadece *ipsissima verba*'nın var olduğuna değil, onlarla tam olarak neyin kastedildiğinden emindi. Kendine özgü amentüsünü oluştururken, Mesih'in tutarlı bir anarşizmi, bir sivil itaatsizlik politikasını savunduğuna hiç tereddütsüz inandı. Ona göre, "Asla yemin etme" emri, "Adli heyetlerde yer almaktan kaçın" anlamına gelir. İsa'nın vaaz ettiği şey bu olabilir. Dahası, İsa'nın bu sözlerine kulak veren birinin, 19. yüzyıl Rusyası'nın adli işlemlerinde vicdanen yer alamayacağını belirtebilir. Ama (Tolstoy açısından hiçbir önem taşımayacak olsa bile) İsa'nın mahkemeler hakkında tam ne düşündüğünü ortaya çıkarmak da mümkün değildir. Onlara şiddetle karşı çıktığı savı, kurulu düzeni sarsmak ve Katkov, Pobedonostsev, Dostoyevski gibi kişileri kızdırmak için oldukça sağlam bir

sopadır. "Kötülüğe direnme." Burada da Mesih'in pasif direniş öğretisini sindirmiş bir kişinin bilerek ya da isteyerek bir savaşa nasıl katılabileceğini anlamak zordur. Ama İsa'nın ya da önceli Vaftizci Yahya'nın böyle bir barışseverliği vaaz ettiğine dair bir bulgu yoktur. Yahya askerlere aldıkları maaşla yetinmelerini, celp evraklarını yakmamalarını söylemişti. İsa bütün İsrail'de bir Roma bölük komutanındaki imana hiç rastlamadığını belirtmişti. Öte yandan (Tolstoy açısından yine hiçbir önem taşımayacak başka bir mülahazayla) uzmanlar, bu iki örneğin alındığı Luka İncili'nin, Romalılara Hıristiyanların huzur bozucu olmadığı izlenimini vermek üzere, bilinçli olarak derlendiği kanısındadır. Böylece tartışma dönüp dolaşıp aynı noktaya gelir.

Aziz Lev İncili'nin Matta, Markos, Luka ve Yuhanna incilleriyle tamamen mutabık göründüğü servet konusunda bile, İsa'nın bir "ekonomi politikası"nın olup olmadığını söylemek zordur. Mesih hiç para edinmememizi istediyse, niçin bir sikkeyi göstererek, vergilerimizi ödememizi bildirdi? Biraz para biriktirmeyen biri nasıl vergi ödeyebilir ki?

Tolstoy'un yıllar geçtikçe daha da aşırı hale bürünen anarşizmi, Ortodoks dinleyicilerinin kulaklarını herhalde son derece tırmalamış olmalıydı. Batılı zihnin odaklanmaktan hoşlandığı çeşitli efsanelerde (sözgelimi Becket ile II. Henry, More ile VIII. Henry, XI. Innocentius ya da Pascal ile Bourbon monarşisi çekişmelerinde) sivil yöneticilerin dinsel işlere ilgisi müdahale sayılır. İdeal Hıristiyan kilisesi üzerinde seküler otoritenin hiçbir kontrolünün olmaması öngörülür; her meşrepten Batılı Hıristiyanların gözünde, kralların kiliseyi çekip çevirmede söz sahibi olması "Erastitus" anlayışıdır. 1930'ların Almanyası'ndaki *Kirchenkampf* ("Kilise Kavgası") Hildebrand döneminden beri sivil ve dinsel makamlar arasındaki bir dizi kapışmanın uç noktaya varmasından başka bir şey değildi.

Ama Doğulu zihin farklı hikâyelerden beslenmişti. ilk Hıristiyan kent Konstantinapol, tıpkı Nikaia'daki [İznik] Birinci Ekümenik Konsil gibi, bir Hıristiyan imparatorun, Batı dünyasının İncil'den verilen tavizin bir timsali olarak gördüğü, Doğu dünyasının ise bir aziz olarak saygı duyduğu Constantinus'un kararnamesiyle ortaya çıktı. İmparatorluğa Hıristiyan kimliğini kazandıran oydu. Kültü Yeni Ahit'te yer alan bir iktidar anlayışına, Sezar'ın hakkını Sezar'a vermemizi ve iktidardaki kişinin her emrine Tanrı aşkına uymamızı öngören düşünce damarına dayanır. İmparator Neron döneminde, "Baştakiler makamlarına Tanrı'nın takdiriyle gelmişlerdir" diye yazdı Havari Paulus. Pagan bir Sezar için geçerli olan bu durum, bizzat Hıristiyan dünyasını kuran hükümdar için çok daha geçerli olmalıydı. Rusların gözünde, 988'de Bizans Hıristiyanlığını benimseyerek, "Kutsal Rusya"yı başlatan hükümdar için de aynı ölçüde geçerli sayıldı. İmparator Constantinus gibi, Vladimir de "bir havariye denk" anlamına gelen "Isapostolus" unvanını

taşır. Batı dünyasında hükümdar-azizlerin çoğu şehit düşen ya da monarşik otoriteyi kullanmaktan bir şekilde imtina eden krallardı. Doğu dünyasında ise sırf bir kral olmaktan dolayı azizlik mertebesine yükselmek daha kolaydı. Latin kiliselerine kıyasla Doğu kiliselerinin insanlığa daha dar çerçeveli bir ruhban bakışı vardır. Ortodokslara göre, bütün müminler kral ve rahip sıfatına ulaşabilir. Hıristiyan krallar, prensler ve valiler, piskoposlardan aşağı kalmayacak derecede Tanrı'nın vekilleridir. Her türlü yetkinin Tanrı'ya ait olması ve Tanrı'dan gelmesi nedeniyle, seküler otoritenin dinsel alanda bile hüküm sürmesine izin vermenin hiçbir sakıncası olamaz. Bu yüzden 19. yüzyıl Rusyası'nda, doktrin meselelerini bile kilise dışı kişiler olan Kutsal Meclis üst-vekili ve çar karara bağlardı. Emekli bir subay olan Pratasov adlı üst-vekil 1842'de, Moskova metropolitinin Kitabı Mukaddes üzerine bir tefsir hazırlamasını yasaklayabildi. Geçmişte sadece subaylık yapmış ve hiçbir ilahiyat eğitimi görmemiş I. Nikolay, ahiret konusunda fikrine başvurulunca, emrindeki rahipleri oldukça hayrete düşürerek, âraf diye bir şeyin olmadığına hükmetti. Ne var ki, kilise dışı kesimin inatçılığı ya da cahilliği Ortodoks rahiplerinkinden ne fazla ne az sıkıntılıdır. Doğulu müminler Batı dünyasının tarihindeki çeşitli teokrasi girişimlerini, "Hıristiyan krallara, prenslere ve valilere" kuşkuyla bakan din adamlarının seküler bir nüfuz elde etmelerini ve Calvin'in yönetimindeki Cenevre devleti ya da Vatikan'ın yarı emperyal şatafatı gibi Evanjelizmden uzak aykırılıklar yaratmalarını hoşnutsuzlukla karşılamışlardır.

Tolstoy'un tepkisi hiç kuşkusuz 19. yüzyıl Rusyası'nda sarayı ve kiliseyi sardığı kanısına vardığı yozlaşmaya ve istismaraydı. Ama bizatihi sivil otoriteye anarşist güvensizliği Rusluktan çok uzaktı. İsa'nın Matta İncili'ndeki sözlerine bağlılığıyla, barışseverliğiyle, dünya nimetlerinden sıdkının sıyrılışıyla, bir dilenci ve hacı gibi yaşama isteğiyle, Tolstoy'un bilinçaltı ilham kaynağını Rus Ortodoksluğu geleneklerinden aldığına inanmak neredeyse imkânsızdır. Özgür düşünceli kişiliğiyle ve abartılı benlik duygusuyla aynı özellikleri taşıyan anarşizminin beslendiği çeşitli kaynaklar vardır: Rousseau, Proudhon, ayrıca en başta Quakerlar olmak üzere yazıştığı Amerikan mezhepleri.

Tolstoy anarşizminin Rusluktan en uzak olmakla kalmayıp en saçma öğretisi olduğunu da belirtmek gerekir. Her konuda çakışmasalar bile, ne sağduyu ne Yeni Ahit sivil yönetimin başlı başına bir musibet olduğunu telkin eder bize. Mesih'in bu dünyaya özgü olmayan bir krallık kurma peşinde olduğunu kimse yadsımaz herhalde. Tolstoy bütün devletlerin ister istemez şiddete dayandığı inancını Mesih'ten değil, Proudhon'dan alır. Tolstoy'un asla gerçek anlamda bir cevap sunmamasından dolayı, şunu sormaktan kendini alamaz insan: Hıristiyanlığın insanlık tarihinde hiçbiri merkezi bir otoritenin

müdahalesi olmadan sağlanamamış su, yol, kanalizasyon gibi hizmetleri bir halka sunmayı günah sayması niçin gereksin? Tolstoy'un savaş ya da hapishane şöyle dursun, sivil savunmanın bile geçerliliğinden şüphe duymasının sebepleri yazılarında çok etraflıca açıklanır; ancak (Hıristiyanlığın her zaman kınadığı) bireysel şiddet ile bir sulh hâkiminin savunmasız yurttaşları koruma görevi arasında ayrım yapmaktan kaçınışı, dosdoğru devlete ilişkin anarşist anlayışından kaynaklanır. Rusya'nın başına açlığın çöreklendiği 1891'de, anarşist ilkelerini hemen bir yana bıraktığını ve bir kez daha otoriter memur kesilerek, büyük çaplı bir yardım çalışmasını örgütlediğini de belirtmek gerekir. Aynı şekilde, dinsel muhaliflere Yenidünya'ya gidiş izni için gerekli parayı sağlamak istediğinde, telif hakları almaya itirazını unuttu. Tolstoy'un yaptığı işlerdeki erdem, çoğu kez tutumlarının ardındaki saçmalığı örterdi. Dinsel yazıları okunduğunda, bu husus akılda tutulmalıdır.

Tolstoy'un zihninin genel eğilimi, şeyleri açık ve basit hale getirmeye yöneliktir. Oysa Yeni Ahit ne açık ne basittir. Ona Tolstoy gibi yaklaşmak aslında mümkün değildir; çünkü cevapları o kadar kolayca sunmaz. Bir uzman ortada düpedüz bir delil yetersizliğinin olduğunu sanabilir. Dört İncil'in 150 yıllık "eleştirel" analizinden sonra, ne zaman ya da nerede yazıldığı gibi basit sorulara bile hiç kimse kesin cevap bulamamıştır. Gizlilik ve gizem modern bilimsel analizden yakasını kurtarsın diye, düpedüz benzersiz bir konuma yerleştirilmiş gibidir.

Bir ilahiyatçı burada bir ilahi takdir, insan kisvesindeyken onu akıllılardan gizlediği ve basit insanlara gösterdiği için Tanrı'ya şükreden, dirildiğinde Paulus'a karşısına nihai gizem olarak çıkan yüce varlığın ustaca dokunuşunu görebilir. İncil yazarı Markos'a göre, diriliş de nihai gizemdir, bir avuç insana görünen bir Mesih sırrıdır, kadınları korkutup kaçıran boş bir mezardır. Paulus'a göre, yaratılış süreci boyunca insanı Tanrı'yla barıştırmak ve günahlarını gidermek için inleyen ve acı çeken bir gizemdir, Mesih'in çilesinin karanlığından gerçekleşen bir barıştır. İbraniler Kitabı'nın yazarı, gizemi şöyle açıklar: Mesih kutsalların kutsalının örtüsüne giren ve günaha karşılık kendini adak olarak sunan mecazi başrahiptir. İncil yazarı Yuhanna'ya göre, ezeli söz bedene bürünmüş ve Daniel Kitabı'ndaki insanoğlu gökyüzünde görünmüştür. Yeni Ahit başından sonuna kadar gizemle sarılıdır. Uğraşmakta bir sakınca olmasa bile, içerdiği güçlükler uzmanlarca asla çözülemeyecektir. Gizemin geçmişte ve şimdi ne olduğuna dair parıltılar ancak ibadet yoluyla sezilebilir.

Tolstoy bunu denemiş ama cevap alamamıştı. Rasyonalist 19. yüzyıl ancak dizlerine çökmekten vazgeçince takat geldi. Ama sanki ilahi onay olmaksızın ibadetten kaçınamayacağını bilecek kadar bir Rus Ortodoks'tu. Böylece bizzat Dört İncil'i yağmalaması ve özünü oluşturan gizemden sıyırması ge-

rekti. Bunu bilinçli bir küfür eylemi olarak yapmış olsaydı, belki girişimi küçük çaplı etki yaratacaktı. Ama herhangi bir saik kirliliğinin bilincinde olmaksızın, tam bir içtenlikle uğraşını sürdürdü. Çarpıcı keskin görüşlülükle hep şunu sordu: Hıristiyanlar nasıl olur da Mesih'in sözlerine uymaktan kaçınır? İnanmışlıktan gelen bir güçle yazdı. Geçmişte herhangi bir şeye duyduğu arzuyu aşan bir tutkuyla, o sözlere bizzat uymak, yoksullarla ve mazlumlarla özdeşleşmek, servetinden vazgeçmek, bütün insanlarla birlikte huzurlu ve bağışlayıcı bir ortamda yaşamak istedi. Düşüncelerinin o kadar çekicilik taşımasında şaşılacak bir yan var mı? Tolstoy her türlü mantığa ve maddi ödüle karşı koyarak dünyayı günahlardan kurtarmış Mesih'e ulaşan Dostoyevski'den aşağı kalmayacak bir yaratıcı şevkle, dünyaya Mesih'in en katı ve en devrimci ahlaki taleplerini yeniden kazandırdı.

• • •

Bütün bu düşünceler mayalanmaktayken, Tolstoy'un karşısına hayatında son derece önemli yer tutacak iki ölüm, Dostoyevski'nin ve çarın ölümleri çıktı.

Dostoyevski elinde 30 yıl önce Omsk Zindanı'na giderken Dekabrist mahkûmların eşlerinden birinin ona verdiği Yeni Ahit'le kanepesinde uzanırken, 28 Ocak 1881'de öldü. Bizzat yazmış olabileceği (ve bir bakıma yazdığı) bir sahneyle, karısı Anna'dan titreşen bir mumu getirmesini ve gelişigüzel açılmış sayfadaki metne tutmasını istemişti. Aziz Matta İncili'nin başında Vaftizci Yahya'nın İsa'yla karşılaşmasını anlatan kısımdı bu: "Ama Yahya 'Benim senin tarafından vaftiz edilmem gerekirken, sen mi bana geliyorsun?' diyerek, ona engel olmak istedi. İsa ona 'Şimdilik buna razı ol, çünkü doğru olan her şeyi bu şekilde yerine getirmemiz gerekir' karşılığını verdi." Anna Dostoyevski hatıratında, "buna razı ol" sözlerini ömrünün artık dolduğunun bir alameti saymasından dolayı, kocasını aslında bu metnin "öldürdüğü" yönündeki kanaatini belirtir.[28]

Tolstoy onun ölüm haberini Strahov'dan duyunca, hemen şunu yazdı:

> Adamı hiç görmedim ve onunla doğrudan ilişkim hiç olmadı; öldüğünde benim için en yakın, en değerli ve en gerekli kişi olduğunu birdenbire kavradım. Bir yazardım ve bütün yazarlar kibirli, kıskanç olur; en azından ben öyleydim. Ama kendimi onunla kıyaslamak asla aklımdan geçmedi, asla...[29]

Bu sözler Tolstoy ile Dostoyevski arasındaki ilişkiler üzerine en iyi yorumdur. İki dev arasında kaba anlamıyla edebi rekabet muhtemelen yoktu. Ama ikisinde de ötekine benzememe yönünde keskin bir bilinç, güçlü bir istek vardı. Tolstoy'un bu ölümden sonra görüşlerinde olmasa bile, sanatında

Dostoyevski'nin alanına girmekten, hayatta olduğu dönemde Dostoyevski çizgisinde görünme korkusuyla yazamadığı kitapları yazmaktan çekinmediğini söylemek makul bir mübalağa sayılabilir. Fazlasıyla kaba ve basit kaçacak bu bakış açısının yerini Tolstoy'un kendi sözleri tutsun bakalım.

Dostoyevski'nin ölümünden bir ay sonra, *Ecinniler*'de yazmış olabileceği türden bir sahne yaşandı. Nihilistler ve devrimci gruplar daha önce Çar II. Aleksandr'ı öldürmek için altı girişimde bulunmuşlardı. Derken 17 Şubat 1880'de Kışlık Saray'ı sarsan şiddetli bir patlamada 40 Finli muhafız can verdi. O sırada Bulgaristan prensini ağırlamakta olan çar, iskambil oyunundan başını kaldırıp, şıngırdayan şamdanlara baktı ve "Tanrı yine beni kurtardı" dedi sakince. Alman sefiri daha sonraları özel bir görüşmede, "böyle bir şoka tepki veremeyen bir sosyal kitleyi ölümün eşiğinde saymamak elde değil" yorumunda bulunacaktı.[30]

Çarlık rejimi bu suikast girişimleriyle harap haldeydi. İlkinin gerçekleştiği 1866'dan sonra, çarın liberalleşmeye ve reforma dönük eğilimleri danışmanlarınca sıkı biçimde dizginlendi. Örneğin, Katkov'un yoğun teşvikiyle Kont Dmitri Tolstoy'un eğitim bakanlığına atanması, eğitim politikalarında derhal bir geriye dönüşe yol açtı. Gençlerin sathi materyalist bakışının yeterli düzeyde Latince ve Yunanca okumalarından kaynaklandığı düşüncesiyle, bütün Rus liselerinde fen derslerini kaldırdı. Polis, ordu ve Kutsal Meclis aynı şekilde geri vitese geçti ve hem Polonya sınırında hem Rus-Osmanlı çatışmasında dış politika daha arsızca bir şovenist çizgiye yöneldi. Rejimin daha baskıcı hale gelmesiyle, hoşnutsuzluklar daha geniş kesime yayıldı; hoşnutsuzların tepkileri sertleştikçe hükümet gaddarlaşmada kendini haklı gördü.

Ama II. Aleksandr bazı bakanlarınca İngiliz örneğine dayalı bir meşruti monarşiye geçişin ilk adımı olarak, deneme kabilinde bir tür anayasal danışma organı oluşturmaya ikna edilmişti. Liberalleşme yanlıları çarın metresi (ve dengi olmamasına karşın, daha sonra evlendiği) Yekaterina Dolgoruki'den destek görürken, çariçenin ve Pobedonostsev gibi muhafazakâr dostlarının muhalefetiyle karşılaştılar. Ama çara yönelik suikast olmasaydı, bu tür reformlardan bazılarının 1881 ilkbaharında uygulamaya girmiş olacağına hiç kuşku yoktur.

Hükümet teröristlerle mücadelesinde mesafe alıyor gibiydi. Nitekim en tehlikeli örgütlerden birinin lideri olan Andrey İvanoviç Jelyabov Şubat 1881'de tutuklandı. Bunun üzerine Sofya Perovskaya adlı bir hempası, sorguculların onu konuşturup örgütü açığa çıkarmasından önce çarı öldürmeye karar verdi.

Çar soğuk 1 Mart Pazar sabahı, General Loris-Melikov'un reform fermanını imzaladıktan sonra, haftalık Muhafız Alayı teftişine gitti. Birkaç saat süren bu merasimin ardından, her zamanki gibi kuzeni Grandüşes Yekaterina'ya uğradı.

Çarın Kışlık Saray'a daima farklı bir güzergâhtan dönmesi güvenlik tedbirlerinin gereğiydi. Ancak teröristler o gün doğru iz peşindeydi. Ryssakov adlı bir madencilik fakültesi öğrencisi, çarın kızağına yoldan geçerken bomba attı. İmparator kızağı durdurmakta ve yaralanan bir Kazak muhafızının durumuna bakmakta ısrar etti. Kalabalık içindeki bir kişi bizzat Aleksandr'a seslenerek, yaralı olup olmadığını sordu. Çarın "Tanrı'ya şükür, hayır!" cevabını verdiği sırada, başka bir anarşist, Polonyalı bir öğrenci olan Hrieniewicki, dosdoğru ayaklarının dibine bir bomba fırlattı. Her iki bacağı parçalanan Aleksandr, "Beni saraya götürün, orada öleyim," diye fısıldadı. Acınacak derecede küçülmüş bedeninin kan sıçramış atların üstündeki yaralı Kazakların eşliğinde saraya yetiştirilmesinden sonra, çocuksu bir düşkünlükle sevdiği yeni genç karısının kucağında can verdi. Rus serflerini özgürleştiren adamın ölümü, tıpkı Amerikalı siyahileri kölelikten kurtaran adam gibi, bir suikastçının elinden oldu.

Haber Yasnaya Polyana'ya ulaştığında, suikastçılar yakalanmış ve haklarında idam talebiyle dava açılmıştı. Her türlü sivil yönetim biçiminin yanlış, intikamın bütün durumlarda yanlış, bir insan canını almanın her zaman yanlış olduğu kanaatini taşıyan Tolstoy'un, teröristleri bağışlamak gerektiğini düşünmesi şaşırtıcı değildi. Kamu ahlakına ilişkin genel sorular bir ailevi anlaşmazlık konusuna dönüştüğünde, hayatın en ciddi anları komedi derekesine inebilir. Tolstoy'un uzun süredir konakta gerçek anlamda "sohbet" edebildiği tek kişi çocuklarının özel hocası, açık sözlü bir ateist ve gayet alımlı bir genç olan Vasili İvanoviç Alekseyev'di. Alekseyev'in aralarındaki sohbetlere dair anılarına bakılırsa, koca adam oldukça sudan sayılacak bazı şeyleri konuşmanın yanı sıra bunlara çanak tutmaya yatkındı. ("Bir keresinde ona en çok hangi tür müziği sevdiğini sorduğumda, 'Basit halk [*narodnuyu*] müziği, gözde bestecim de halk [*narod*]' karşılığını verdi.") Böyle bönlükleri öne çıkarmak istemeyen Alekseyev, hatıratında Tolstoy'un Beethoven'ı dinlerken, gözyaşlarına boğulduğunu belirtmeye özen gösterir. Nitekim Tolstoy piyanonun başına geçtiğinde, halk şarkıları değil, Beethoven ve Chopin çalardı. Bir başka sefer, Alekseyev'e şiiri sevmediğini, sadece düzyazıyla ilgilendiğini söyledi. Bunu da şairlerin aslında akıllarından geçmeyen sözleri kafiye uğruna kullanmalarına bağladı. Ama Moskova'ya sonraki gidişinde, Alekseyev'e hediye olarak, şiirlerini yüksek sesle okumaktan hoşlandığı Tyutçev'in bir kitabını getirdi. Makamla okuduğu gözde iki mısrası şuydu:

> **Молчи скрываися и таи**
> **И чувства и мечти твои...**
>
> Sessizliğe gömülüp gözden uzak dur ki,
> Kimse bilmesin hislerini ve düşlerini.[31]

Tolstoy'un genç adamlarla iyi anlaşma, adeta cilveleşme maharetinden daima tuhaf bir rahatsızlık duyan karısı (Alekseyev'in görünüşe bakılırsa art niyet taşımaksızın kısaca aktardığı bir olayda) çalışma odasının kapısındayken, ikisinin konuşmasına tesadüfen kulak misafiri oldu. Çara suikast düzenleyen teröristlerin bağışlanması gerektiğinde hemfikir olduklarını duyunca, daha fazla dayanamadı ve odaya dalarak, "Vasili İvanoviç, ne diyorsun?" diye bağırdı bildik alışkanlığıyla. "Yanında Lev Nikolayeviç değil de oğlum ve kızım olsaydı, derhal çekip gitmeni bildirirdim!"[32]

Tolstoy kıvrılıp gözlerini yumduğu çalışma odasının kanepesinde uyuyakaldı. Kendini hem cellat hem suçlulardan biri olarak gördüğü rüyadan soğuk terlerle uyandı. Habire tekrarlanışı sıkıcı gelse de, bir romancıda kendini tamamen başkasının yerine koyabilme yetisinin harika bir şey olduğunu belirtmek gerekir. Ama Lev Nikolayeviç artık bir romancı değildi. Böyle boş işleri geride bırakmıştı. O bir peygamberdi. Bu yüzden *aynı anda* suçlu ve cellat olma becerisi, bütün ilgili taraflarla yoğun ve gerçek bir duygudaşlık biçimine büründü.

Tolstoy aptal olmadığı gibi, sarayda olup bitenlerden bihaber de değildi. Kuzenleri ve dostları sarayla en yakın düzeyde içli dışlıydı. Bir süre önce Kutsal Meclis üst-vekilliğine getirilen Konstantin Petroviç Pobedonostsev'in iktidar dizginlerini fiilen eline aldığının gayet farkındaydı. Pobedonostsev daha çareviçken özel hocalığını yaptığı ve esasen aptal olduğu kanısına vardığı yeni Rus imparatoru III. Aleksandr'a sağlam danışmanlar edinme gereğini dayatmakta gecikmedi. Böylece Torquemada'nın Fernando ve Isabel ya da Peder Lachaise'in XIV. Louis üzerinde kurduğuna benzer bir nüfuz elde ettiği saptaması doğrudur. Pobedonostsev'e göre, reformlar ve liberalleşme konusunda fazla ileriye gidilmişti ve Loris-Melikov'un anayasa reformları rafa kaldırılmalıydı. Mimarı olduğu baskı politikasının işe yaradığını belirtmek gerekir. Bu sayede devrim bir çeyrek yüzyıl ertelendi. Hatta 1905'te pes etmemiş olmaları halinde, gericilerin 12 yıl sonra Bolşeviklerin nispeten küçük çaplı ayaklanmasına hazırlıksız yakalanmamış olacakları ileri sürülebilir. Yani, Pobedonostsev'e Rusya'da devrimin "kaçınılmaz" oluşunu göremeyecek kadar başını kuma gömmüş bir devekuşu gibi değerlendirmemek gerekir. Gidişat 1881'de henüz "kaçınılmaz" gibi değildi. Dönemin bir yazarı Pobedonostsev'i "zayıf, kupkuru, Bizans kalıbından çekilmiş gibi biraz dar çehreli, taktığı gözlükle daha da soğuk görünen keskin gözlü, bakışı buz gibi ve kış güneşinin ışığı kadar kasvetli" bir adam olarak tarif eder. Görünüşü belki soğuk olsa bile, akıldan yoksun biri değildi. Hatıratı muhafazakâr dinsel çizginin bir hayli zekice bir savunmasını[33] içerir; Dostoyevski'yle dostluğu dâhi bir yazardan sıradan bir faninin tamamen kabul edilemez sayacağı dinsel yorumu bir ölçüde "kapacak" çapta bir adam olduğunu gösterir.

Tolstoy'un "Sizi bir Hıristiyan olarak tanıyorum" diye başlayan ve "yakın dönemdeki feci olaylar üzerine" yazdığı bir mektubun yeni imparatora iletilmesini rica eden kısa bir pusuladaki muhatabı işte bu kişiydi. Mektup muhteşem ve yaratıcı belagatin bir ürünü olarak nam salmayı hak eder; Tolstoy'un yeni anlayışıyla şekil verdiği Hıristiyan inancının cüretli bir timsalidir.

> Efendim, eğer [...] bu kişileri huzurunuza çağıracak, para verip Amerika'da bir yere gönderecek ve başında "Ben size diyorum ki, düşmanlarınızı sevin" sözlerinin yer aldığı bir manifesto yazacak olursanız, başkalarını bilmem ama, ben naçiz bir sadık uyruğunuz olarak, köpeğiniz ve köleniz olurum. Şu anda ağlarken olduğu gibi, adınızı her duyuşumda, heyecanla ağlarım. Ama "başkalarını bilmem" dememe ne gerek var? Bu iyilik ve sevgi dolu sözlerin bir tufan seli gibi Rusya'nın her tarafına akacağını biliyorum. Mesih'in hakikatleri insanların gönlündeki yegâne diri şey olarak yaşıyor ve başkalarını sadece bu hakikatler adına seviyoruz.[34]

Bu sözler haliyle anlaması pek beklenemeyecek III. Aleksandr'a değil, Pobedonostsev'e yönelikti. Tolstoy'un mektubunu okuyan imparator şu yorumda bulundu: "Suç şahsen benimle ilgili olsaydı, suçluları bağışlama hakkım olurdu; ama babamın adına onları bağışlayamam."[35] Tolstoy açısından mektubun tek sonucu, hükümetin gözünde bir baş belası olarak mimlenmesiydi.

Tolstoy'un karısının meseleye tepkisi tamamen öfke kaynaklıydı. Bazıları Tolstoy'a mektup yazmaya, hatta ziyaretine gelmeye ve sözlerine bağlanmaya başlamış anarşistlere karşı nefretle doluydu. Hükümetin Tolstoy'u katillerle ve devrimcilerle ilişkilendireceği, bunun da kaçınılmaz olarak ailenin başına dert açacağı yönünde gayet doğal bir korku içindeydi.

Çara mektupla ilgili anlaşmazlık karı koca arasında ortaya çıkıp büyüyen çok daha derin bir çatlağın belirtisiydi. Altı katil 3 Nisan'da asıldı. Çocuklar bunun babalarına etkisini ıstırap, hayranlık ve rahatsızlık karışımı bir duyguyla izlediler. Tolstoy mayısta Sergey, Tanya ve İlya'yla, kötülüğe direnmeme üzerine sohbetler ettiği notunu düştü. Onu anlamaktan inatla kaçınmaları olarak gördüğü tutum yüzünden, tamamen yalnızlaştığı hissine kapıldı. Optina Manastırı'na yeni bir hac ziyaretinde bulunmak istediğini bildirdi. Sırtında eski bir köylü ceketiyle, ayaklarında ağaç kabuğundan pabuçlarla ve elinde bir bastonla 10 Haziran'da yola çıktı. O kadar uzun mesafeyi yürümeye alışık olmadığı ve pabuçları yolculuğa pek dayanmadığı için, vardığında ayakları kabarcıklarla kaplıydı. Dönüş yolculuğunu trenle yaptı.

Aile haklı olarak maksadının ne olduğunu merak etmiş olabilir. Güncesi "ailenin bedenden ibaret olduğu" inancını ve intihar etme isteğini açığa vurur.[36] Karısının daha pratik korkusu, kırda kalmaları halinde, çocukları-

nın eğitiminin ihmal edilmesiydi. Buna çözüm bulmak için Moskova'da bir konak satın almak şarttı. Tolstoy'un o sırada üçte ikisi romanlarından, üçte biri çiftliklerinden gelen 30 bin rubleyi aşkın bir yıllık geliri vardı. Yasnaya Polyana malikânesinin yanı sıra, dünyevi ailesinden kaçıp sığınabileceği, kımız içicilerle (Malakanlar) kadeh tokuşturabileceği ve basit düşüncelere kafa yorabileceği Samara'da binlerce hektarlık araziye sahipti. İlk başta bir Moskova konağı satın alarak malvarlığını artırma fikrine çok karşı çıkmasından dolayı, karısı Moskova'daki Denejni Yolu'nda ("Para Yolu") oturan Volkonski kuzenlerden bir konak kiralama yoluna gitti. Ekim 1882'de Dolgo-Hamovniçeski Sokağı'nda mecburen geniş bir konak satın alındı. Orta büyüklükteki az sayıda odalı Yasnaya Polyana, uşak, özel hoca ve bakıcı maiyetiyle birlikte sekiz çocuk için rahatsız edici hale gelme yolundaydı; babalarının tuhaf ziyaretçileri (genellikle delişmen görüşlerinin can kulağıyla dinleneceği beklentisiyle gelen ve bu ilgiyi gören "esrarlı adamlar") işin cabasıydı.

Tolstoy'un oğlu İlya hatıratında, aile tarihinin bu evresini, "bir yanda babamızın, diğer yanda annemizin ve öbür herkesin yer aldığı [...] iki cepheye ayrılmış dünya" olarak anlatır.[37] Ancak babalarına yoğun bağlılık duyan kız kardeşleri için, Tanrı'nın ve annenin suyuna gitmeyi kaldıramama noktasına varacakları dönem yakındı. Sofya'nın kocasına karşı gittikçe artan hırçınlığı ve anlayışsızlığı, çocuklardan bazılarının uzaklaşmaları ve babalarının yanında yer almaları sonucunu doğuracaktı.

Tolstoy'un hayatının sonuna doğru, bu ayrılıklar katılaşıp savaş hali tutumlarına dönüşecekti. Çocukluk ve ergenlik dönemlerini şaşkınlık ve ıstırap içinde geçirmelerine karşın, çocuklar her ikisi de çok müstesna olan ebeveynlerine çok şey borçlu olduklarının farkına vardılar. İlya Moskova'ya gelmemiş olmaları halinde, asla eğitim göremeyeceğini söyleyen annesine tam anlamıyla inanmıştı. Ama liseye girer girmez, Yunancasının sınıftaki herkesten daha iyi olduğunu gördü. Peki, nasıl öğrenmişti? Babasının çocuk odasında onlara okuduğu Ksenophon sayesinde.[38]

Moskova'da Sofya Andreyevna uzun süredir Yasnaya Polyana'da olmadığı kadar mutluydu. Dostlar ve akrabalar her gün gelip gidiyordu; kendi ailesine, yani Bers'lere yakındı. Ama Tanya'ya şunu itiraf edecekti: "Lyovoçka'nın sadece üzülmekle kalmayıp, bir tür aşırı uyuşukluğa düşmesi nedeniyle, ilk iki hafta her gün ağladım. Yemiyor, uyumuyor ve bazen düpedüz ağlıyordu; sahiden delireceğimi sandım. Ne kadar değiştiğimi ve ne kadar inceldiğimi görseydin şaşırırdın."[39]

Taşınma aile yaşamının ve sağduyunun gerektirdiği bir karar olsa da, Tolstoy'un hayalinden o sırada geçen şeylerle kesinlikle uyumsuzdu. Yazılacak bir kurmaca eser olmadığı için, kendi kişiliğinden kurmaca bir karakter yaratmakla meşguldü. Samara'nın mutlak ıssızlığında Malakanlarla birlikteyken,

hayal gücü sınır tanımazdı. Mesih'in kımız içen, berbat kokulu elbiseler giyen ve sakince düşüncelere dalan mütevazı bir uşağı olabilirdi. Her geçişinde uşakların eğildiği bir şehir konağında bütün bunlar imkânsız hale geldi.

Bir kır insanı olmasından dolayı, şehir yaşamından gittikçe daha az zevk alır oldu. "Pis kokular, taşlar, şatafat, yoksulluk, sefahat. Caniler bir araya gelmiş, halkı soyuyorlar; cümbüşlerini sürdürmek için askerler toplayıp mahkemeler kurmuşlar. Halkın bu hırslarından yararlanma ve çalınanların bir kısmını böylece çaktırmadan geri alma dışında yapabileceği hiçbir şey yok. Bu işi en kurnazca yapan da köylüler. Karılarını evde bırakarak, döşemelerimizi cilalıyor, banyoda bizi ovuyor ve bize arabacı olarak hizmet veriyorlar."[40]

Burada şehri çeşit çeşit insandan oluşmuş kitlenin kaynaşıp durduğu bir yer olarak gören Dickens bakışı, mülk sahibi herkesi hırsız sayan Proudhon tarzı kesin bir inançla iç içe geçer. Ayrıca sinsi bir kır eşrafının şehirden duyduğu nefret görülür.

Ama Tolstoy'un Moskova'ya bakışı, gençken tanıdığı halinin o zamandan beri geçirdiği somut bir değişimi de yansıtır. Evlenmesinden kısa bir süre sonraki 1864 sayımına göre Moskova'nın nüfusu, 1833'e kıyasla ancak 30 binlik bir artışla 378 bin iken, 19. yüzyılın sonuna doğru iki milyona yakındı. Rusya esas olarak (neredeyse sadece) tarıma dayalı bir ekonomiden çıkma yolundaydı. Madencilik, metal işleme, pamuk, şeker ve tekstil üretimi, yüzyılın son 40 yılında muazzam bir artış sürecine girdi. Serflerin 1861'de özgürleşmesinden beri, kırsal alandan kaçınılmaz bir göç yaşanmıştı. Topraktan geçimleri sağlama uğraşından usanmış köylü çiftçiler ve tarım işçileri şehirlere akın ettiler. Rusya kendi şehirli sanayi proletaryasını, yani İngiltere'de Marx ile Engels'e köylülerden ziyade fabrika işçilerinin bir "halk" devrimi gerçekleştireceği umudunu veren ücretli köle sınıfını yaratma yolundaydı.[41]

Tolstoy bütün içgüdüleriyle, Rusya'nın sanayileşmesinden tiksindi. Tıpkı John Ruskin ve Henry David Thoreau gibi, duman, gürültü ve pislik yüzünden bizzat insan yaşamının yok edildiği görüşündeydi. Öte yandan, bir şekilde mülksüzleşmenin özlemini duymasına karşın, tüccar ve sanayici sınıfların şehirleri düşürdüğü hale tam bir toprak sahibi kibriyle bakan tutum içindeydi.

Fırsat buldukça kaçıp Yasnaya Polyana'ya döndü. Karısıyla bir aradayken, ikisi de gittikçe geçimsizleşti. Aslına bakılırsa, din üzerine yazdıkça, kavgacılığı daha da arttı.

Sofya Andreyevna'nın 26 Ağustos 1882 tarihli günce girişi, evlilik yaşamının bu dönemdeki havasını yansıtır:

> Genç ve mutlu biriyken, Lyovoçka'ya aşkımın hikâyesini bu deftere yazmaya başlamamın üzerinden 20 yıl geçmiş bulunuyor; içinde aşktan başka hemen hiçbir şey yok aslında. Yirmi yıl sonra, burada bütün gece tek başıma oturup,

okuyorum ve o aşkı kaybetmenin yasını tutuyorum. Lyovoçka'nın kaçıp çalışma odasında yalnız uyuması, hayatımda ilk kez oluyor. Saçma şeyler yüzünden kavgaya tutuştuk; onu çocuklara ilgi göstermemekle, hasta olan İlya'ya bakmama yardımcı olmamakla ya da çocuklara defter kabı yapmamakla suçladım. Ama bu işin defter kaplarıyla hiç alakası yok; asıl mesele bana ve çocuklara karşı gittikçe artan soğukluğu. Bugün en büyük dileğinin ailesini terk etmek olduğunu bas bas bağırarak söyledi. O içten, acıklı bağırışın anısını mezarıma kadar taşıyacağım. [...] Rabbim bana yardımcı ol! Canıma kıymak istiyorum, düşüncelerim çok karışık. Saat dördü çalıyor.

Gelip beni görmemesi halinde, başka bir kadını seviyor olması gerektiği kanısına vardım. Henüz gelmiş değil. Eskiden bana düşen görev bilirdim. Peki, şimdi ne yapacağım?

Sonunda geldi, ama işi tatlıya bağlamamız ertesi günü buldu. İkimiz de ağladık ve o korkunç gece boyunca beni mateme gömen şüphenin aksine, bana aşkının ölmediğini sevinçle anladım.[42]

Ne var ki, şüphe asla büsbütün yatışamazdı. Karısını seven ve romanlar yazan eski Tolstoy, ara sıra hafifçe görünen bir karaltı gibiydi artık.

Tolstoy için yas tutan sadece karısı değildi. *Savaş ve Barış* ile *Anna Karenina* okurları, büyük yazarın kaleminden yeni bir romanın çıkmasını boşuna bekledi. Yasını en yürekten belli eden meslektaşı Turgenyev'in ona 1883 yazında gönderdiği son mektup, sanattan vazgeçmemesi yönünde ısrarlı bir ricaydı.

İyi yürekli ve sevgili Lev Nikolayeviç. Sana yazmayalı uzun süre oluyor; zira açık söylemek gerekirse, ölüm döşeğindeydim ve halen öyleyim. İyileşmem mümkün değil, bunu düşünmenin yararı yok. Özellikle çağdaşın olmaktan ne kadar memnun olduğumu bildirmek ve samimi son isteğimi ifade etmek için yazıyorum sana. Dostum, edebi uğraşına dön! Sendeki bu yetenek başka herkesin beslendiği kaynaktan geliyor. Ah, ricamın sende bir etki yaratacağını düşünebilmek beni ne kadar çok sevindirir!! Ölüme mahkûm biriyim; doktorlar bile illetime ne ad vereceklerini bilemedikleri için, *Névralgie stomacale goutteuse* deyip geçiyorlar. Ne yürüyebiliyor ne yemek yiyebiliyor ne de uyuyabiliyorum. Bütün bunları tekrarlamak bile bezdirici! Dostum, Rus diyarının büyük yazarı, ricama kulak ver! Bu pusulanın eline geçip geçmediğini bildir ve seni, eşini ve hepinizi bir kez daha candan, çok candan kucaklamama izin ver. Daha fazla yazamıyorum. Bitkinim.[43]

İki ay sonra Turgenyev öldü. Rus Edebiyatını Sevenler Derneği eylülde Tolstoy'dan, Turgenyev'i anma toplantısında konuşmasını istedi. Ölmüş büyük yazarların anısına düzenlenen bu edebi toplantılar çoğu kez, asıl konuşmayı yapmak üzere seçilmiş yazarın yetkili konumla bazı mühim sözler

söylemesine vesile olurdu. Dostoyevski yıllar önce Puşkin anıtının açılışında harika bir konuşma yapmıştı. Nekrasov'un cenaze töreni benzer şekilde edebiyatın ve Rusya'nın durumuna dair konuşmalarla ilgi odağındaki bir olaya dönüşmüştü.

Tolstoy'un ikinci dereceden kuzeni Dmitri o sırada içişleri bakanıydı. Bürokratlardan Turgenyev'i anma töreninde Lev Nikolayeviç'in bir konuşma yapmayı tasarladığı haberini alınca, *Savaş ve Barış*'ın yazarını "her şeyin beklenebileceği bir deli" olarak nitelendiren bir tezkere yazdı. "Akıl almaz şeyler söyleyebilir ve epeyce bir rezalet çıkabilir." Çok geçmeden Moskova genel valisi, Rus Edebiyatını Sevenler Derneği'nin başkanına Turgenyev'i anma toplantısının "belirsiz bir süreyle ertelendiği"ni bildirdi.

Engelleme kimseyi şaşırtmadı. Önceki çara yönelik suikasttan beri, hükümet gittikçe daha otokrat ve gerici bir tutuma girmişti. Öyle büyük bir hatip olmayan Tolstoy, ağzının resmi makamlarca kapatılmasından dolayı muhtemelen pek hüsrana uğramadı. Kaleminin başına aynı şeyi getiremezlerdi.

İnancım Neden İbarettir? 1883 sonbaharında bitti. Önceki dinsel yazılarında (İtiraflarım, "Dört İncil" ve "Dogmatik İlahiyatın Eleştirisi") işlemiş süreçler bu kitapla doruğa ulaştı. Günümüzün Yeni Ahit uzmanlarının çok azı, yorumlarının tamamını "kabul" eder. Yani, Yunanca kelimeleri maddi olarak yanlış yorumladığını düşünür. Yeni Ahit'te "yasa" anlamına gelen Yunanca kelimeyi her zaman sivil düzenle özdeşleştirmek düpedüz doğru değildir. "İsa türlü insan mahkemesinin kurulmasını kınadı."[44] (III. Bölüm) Acaba, öyle mi? Dört İncil'i canlı biyografik çerçevede İsa'nın nasıl biri olduğunu ortaya çıkarabileceğimiz bir kaynak olarak kullanmanın imkânsızlığını daha önce belirtmiştik. İnsan mahkemesinin her türlü biçimini kınadığı doğruysa, örneğin, kızını dirilttiği "sinagog amiri"ne bu hususta hiç söz etmemesi ya da Roma Valisi Pontius Pilatus önünde suskun kalması tuhaftır. Aynı şekilde, Yeni Ahit'in en kuşkucu okuru bile, "İsa sadece diriliş anlayışını tanımamakla kalmadı, her karşılaşışında yadsıdı," sözlerini görünce şaşkınlığa uğrar.[45] Kavga çıkaracak sözler, ama nasıl gerekçelendirilebilir? Ya İsa'nın söylediklerinin değil, sadece İncil yazarlarının ona söylettiklerinin bilinebileceği yönündeki modernist çizgi benimsenir ya köktenci yaklaşımla, sözlerinin Dört İncil'de kaydedildiğine inanılır. Bu durumda, Nain duluna sözlerini ya da Martha'ya "Ben dirilişin ve hayatın kendisiyim," demesini ne yapacağız? Dört İncil'in her biri (iman bakış açısıyla yazılmış olmalarından dolayı şaşırtıcı sayılmayacak bir sonuçla) kendi farklı tarzında, İsa'yı sürekli insanları kendine çağıran biri olarak tasvir eder. "Ey bütün yorgunlar ve yükü ağır olanlar, bana gelin" ve "Bana gelen çocukları bırakın" gibi birçok örnek verilebilir. Tolstoy ise bize şunu söyler: "İsa insanlardan kendi şahsına inanmalarını asla istemedi."

Tolstoy'un Yeni Ahit'le çeliştiği (ya da günümüz eleştirmenine göre, onu yanlış yorumladığı) birçok yönü çözmeye girişmek bile işin özünü anlamamaktır. Asıl mesele "İsa'nın doktrinini anlayan tek kişi" olduğunu ileri sürmesidir. "İşte bu yüzden 18 yüzyıl sonra, müstesna bir gelişmeyle İsa'nın doktrinindeki anlamı yeni bir şey olarak keşfettim."[46] Böyle yazan bir kişiyle tartışılamaz.

> Arkadaşlarımla beraber bir tipide yolumu şaşırıyorum. İçlerinden biri büyük içtenlikle beni uzakta bir ışık gördüğüne inandırıyor ama bu ikimizi de aldatan bir seraptan ibaret; ulaşmaya çalıştığımız o ışığı asla bulamıyoruz. Başka biri azimle karı temizliyor; aradığı yolu bulunca, bize sesleniyor: "Oraya gitmeyin, gördüğünüz ışık sahte, sizi yıkıma götürecek; bizi kurtaracak yol işte ayaklarınızın dibinde." Yolun çok küçük olduğunu söylüyoruz. Yanıltılmış gözlerimizde parıldayan, bize bir sığınağı, sıcak bir barınağı, huzuru, kurtuluşu bildiren o ışığa inanmışken, karşılığında bize sunulan, yoldan başka bir şey değil. Gel gör ki, hayali ışığa doğru gitmeyi sürdürürsek helak olacağız; yolu izlersek, selamet melcesine kesinlikle varacağız.[47]

Bu yol ise bizzat Tolstoy'un yorumladığı şekliyle, İsa'nın beş emrine uymaktır. Tıpkı bayat fıkralar gibi, bayat sapkınlıklar da kendilerine özgü marazi eskiliğe bürünür. Ama 19. yüzyıl bağlamında okununca, *İnancım Neden İbarettir?* son derece heyecan verici, canlandırıcı bir sapkınlık kitabıdır. Avrupa'nın her yanında rahipler Tekvin Kitabı'nın Charles Darwin'in buluşlarıyla bağdaşıp bağdaşmadığı ya da Nuh Tufanı'nın gerçekten yaşanıp yaşanmadığı meseleleri yüzünden kıvranırken, Tolstoy çok daha ivedi soruyu diriltme peşindeydi. İsa'nın ahlak öğretisi doğru mu? Eğer öyleyse, bize yaşam tarzımızı değiştirme yükümünü getirir. Günümüzde muharebe alanının şekli değişmiş durumda. Ama modern zihniyetli bir piskoposun çarmıha gerilen İsa'nın dirildiğine inanmamasının Tolstoy'u pek ilgilendirmemiş olacağı tahmin edilebilir. Böyle kepaze kişiler sırf gazetecilerin ilgisini çekerken, Kalkütalı Rahibe Teresa'nın Mesihvari örneğinin bütün dünyada hayal güçlerini niçin harekete geçirdiğini anlardı. Rahibe Teresa'yı çekici kılan şey bir kadın ya da Katolik olması değil, İsa'nın emirlerine harfiyen uyarak, her şeyden vazgeçen, çıplakları giydiren ve aç çocukların karnını doyuran nadir kişilerden biri olmasıdır. Chesterton'ın bir keresinde söylediği gibi, Hıristiyanlık denenip kusurlu bulunmuş değildir. Pek denendiği de söylenemez.

Tolstoy denemek istedi. "Amentü" kitabı bunu açıklar. Ama bir kilisenin öğretilerine ve disiplinine boyun eğmeyecek kadar egoist ve rasyonalist biriydi. "Bir kiliseye bağlı olmamak tehlikelidir. Ödüllerden uzak olan, sadece imanla ve umutla hayat bulan din, dış kurallarla, düzenli ibadet çağrılarıyla

ve ibretin yola getirici etkisiyle canlandırılıp kafalara yeniden sokulmadığı sürece, akıldan tedricen süzülüp çıkar." Ama Samuel Johnson büyük bir İngiliz sapkınına bu azarı çekerken, birinin imanla değil, sadece sevginin gücüyle hayat bulan ve "ibadet çağrıları" dışarıdan değil, içeriden gelen bir din uydurabileceği ihtimalini öngörmedi. İnancım Neden İbarettir? kitabını bitirdiğinde, Tolstoy'un yeni bir din başlatmaya dönük çok belirgin bir niyeti yoktu. Ama mucizevi ve irrasyonel unsurlardan arındırılmış Hıristiyanlık daha Kafkasya'da bir teğmenken, bilinçaltına yerleşmişti. Kökleri ise belki (birçok biyografi yazarının bize anlatmak istediği gibi) çocukluk yıllarındaki Karınca Tarikatı'na kadar inmekteydi.

> İnsanları hatadan uzak tutmaya ve kendisinin yegâne hakikat olduğu yolundaki ciddi tasviple yeniden kenetlemeye çalışan kilise uzun süredir çöküş içinde. Ama vaatlerle ya da ayinlerle değil, hakikati ve sevgiyi gözeten işlerle birleşmiş insanlardan oluşan kilise daima yaşamıştır ve ilelebet yaşayacaktır. Çünkü 18 yüzyıl önce olduğu gibi, şimdi de ağızlarından "Rab" kelimesini hiç düşürmezken, kötülüğe yol açan kişileri değil, hakikatin sözlerini duyan ve hayatlarında açığa vuran kişileri barındırıyor. Bu kilisenin mensupları [...] İsa'nın emirlerini yerine getiriyor ve böylelikle başkalarına da öğretiyor. Sayıca ister küçük ister büyük olsun, asla yok olmayacak ve sunduğu bağlarla sonunda bütün insanların gönüllerini birleştirecek. "Korkma, ey küçük sürü! Çünkü Babanız, egemenliği size vermeyi uygun gördü."[48]

Roma'daki yüce papanın kendini Mesih'in yanılmaz vekili ilan edişine, Konstantinapol ve Moskova patriklerinin sertçe karşı çıkışının üzerinden henüz on yılı biraz aşkın süre geçmişti. Şimdi 1883 sonbaharında, Mesih sanki yeryüzüne hakikatinin yeni bir muhafızını göndermiş gibiydi. Dolgo-Hamovniçeski Sokağı patriğinin tamiminde son rötuşları yaptığı sırada, tek eksik İncil'i dünyaya yayacak kadar ateşli bir zahitti. Aziz Ignatius Loyola'nın gayreti, Karşı-Reform dönemindeki papalığa tahmin edilemeyecek düzeyde güç verdi. Tarsuslu Paulus'un şevki olmasa, bizzat Mesih'in İncil'i Yahudilik sınırlarının ötesine asla vaaz edilmeyebilirdi. Tolstoyculuğun beklediği başrahip 15 Ekim 1883'te, Dolgo-Hamovniçeski Sokağı'ndaki konağın basamaklarında kapı çıngırağını çaldı.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Gerçek Hıristiyanlık

1884-1887

Umarım, hiçbir okur beni gerçek Hıristiyanlığın ilkel çağlarda olduğu gibi (tabii o çağların yazarlarına inanacak olursak) insanların inançlarına ve davranışların etkide bulunmasını savunmaya soyunacak kadar zayıf sanmaz. Bunu geri getirmeyi önermek doğrusu çılgın bir tasarı olur; temellerin altını oyma, krallığın ince kavrayışını ve bilgi birikiminin yarısını tek bir darbede yok etme, şeylerin çerçevesini ve yapısını tamamen sökme, ticareti çökertme, üstatlarıyla ve hocalarıyla birlikte sanat ve bilim dallarını yok etme, kısacası, mahkemelerimizi, borsalarımızı ve dükkânlarımızı birer çöle çevirme sonucunu doğurur...

Jonathan Swift, "İngiltere'de Hıristiyanlığı kaldırmanın hâlihazırda beraberinde bazı sıkıntılar getirebileceğini kanıtlamaya dönük bir sav..." 1708

Tolstoy'la tanıştığı sırada Vladimir Grigoryeviç Çertkov 29 yaşında bir subaydı. Islak, koyu renkli ve keskin bakışlı gözleri, kartal gibi burnu ve kulakları olan yakışıklı, hatta biraz güzel bir genç adamdı. Aslına bakılırsa, Dostoyevski'yi büyüleyen türden kibar ve dindar bir aristokrat çehresi vardı onda. Çok zengin babası, çarın yaverliğini yapan bir generaldi. Evlenmeden önce Çernişev-Kuglikov soyadını taşıyan annesi, imparatoriçeyle sıkı fıkıydı. İngiliz Evanjelik vaiz Lord Radstock'un etkisiyle "dönüşüm" geçirmiş dindar bir kadındı. Geçmişte aristokrat Rus gençliğinin kumar, içki, kadın gibi bildik iptilaları olan Vladimir Grigoryeviç de annesine her zaman çok yakın olmasından dolayı Lord Radstock'un fikirlerini benimsemişti. Henüz 25 yaşında olduğu 1879'daki bu dönüşümden sonra, annesinin telkiniyle İngiltere'ye gitmiş, Piccadilly Kulübü ile Kriket ve Paten Kulübü'ne üye olmuş, Evanjelik edebiyatı epeyce okumuş ve cana yakın bir rahibin yanında kalmıştı.

Anlaşıldığı kadarıyla, 1880'de St. Petersburg'a dönüşünde Tolstoy'u ciddiyetle okumaya başladı ve N. V. Davidov başta olmak üzere, ortak tanıdıklar aracılığıyla, üstadın zihnindeki dinsel değişimlerden haberdar oldu. *Anna Karenina*'nın son kısımları onda derin bir etki bıraktığı için, Tolstoy'la tanışma özlemi içindeydi. Davidov bunun ayarlanabileceği kanısındaydı. Çertkov Ekim 1883'ün sonuna doğru, Yasnaya Polyana'ya yolculuk için planlar yaptı. Tıpkı Levin gibi, dünyevi başarı peşinde koşmayı bırakmak, kırda yaşamak ve basit düşüncelere kafa yormak niyetindeydi. Dahası, artık bir barışseverdi. Ordudaki görevinden bir süre önce istifa etmiş ve köylü çocuklarına ders vermek üzere annesinin malikânesine yerleşmişti. Tolstoy'la konuşmanın zihnini berraklaştıracağına emindi. Tam Yasnaya Polyana'ya doğru yola çıkmak üzereyken, Davidov'dan "TOLSTOY MOSKOVA'DA" diye bir telgraf alınca, cüretkâr bir tavırla onu evinde görmeye gitti.

Çertkov açısından ziyaret, eski bir dostla buluşma gibi geçti. Görünüşe bakılırsa, üçüncü bir kişiden (Davidov ya da Rusanov) daha önce hakkında bazı şeyler duymuş olan Tolstoy, yeni bitirdiği *İnancım Neden İbarettir?* kitabının bir kısmını ona okudu. Çertkov derin bir heyecana kapıldı. Tolstoy'un mağfiret doktrinini bir tarafa atmasından rahatsız olmasına karşın, aralarında hemen oluşan manevi yakınlıktan etkilendi. Tolstoy'u birkaç sefer daha ziyaret ettikten sonra, annesinin Lizinovka'daki malikânesine döndü. "Burada her şey hoş," diye yazdı Tolstoy'a. "İlk kar yeni düştü ve büyük sevinç var.

Oğlanlar yarın el sanatı okulunda çalışmaya başlayacak. Çok neşeli ve dahası eğlenceli olacak."[1] Bu mektupla birlikte, Mesih'in tanrısallığını savunan birkaç Evanjelik kitap gönderdi. "Onları okumasını istiyorum," diye not düştü güncesine. "Çünkü bana yardım edebilmesi için, beni daha iyi anlamasını istiyorum."[2] Tolstoy kitapları işe yarar bulmadı. "Bana çok yakın olan sevgili nazik Vladimir Grigoryeviç," diye yazdı cevaben, "Elime geçen kitapların için teşekkür ederim. Okuduğumda hiçbir şey bulmadığımı söylememi belki kibirlilik gibi göreceksin. Ama seni o kadar çok seviyorum ki, doğruyu söylemekten kendimi alamıyorum."[3]

Tolstoy'un genç adama dönük duygularının yoğunluğu, Çertkov'un annesini telaşlandırmış olsa gerek. Tolstoy'un büyüsü altındayken Evanjelik inançlarının pek uzun sürmeyeceği gayet belliydi; ayrıca general babasının saray dedikodularından Tolstoy hakkında öğrendiği şeyler hiç de bu yakınlığı tavsiyeye şayan kılar nitelikte değildi. Çertkov 1884 ilkbaharında kır malikânesinde kalırken, *İnancım Neden İbarettir?* kitabını İngilizceye çevirmeye başladı. İki dost arasındaki coğrafi uzaklıkla diledikleri sıklıkla görüşmelerine fırsat vermese de, birbirlerine yazdıkları mektupları öylesine doluydu ki, Çertkov bazen bu ayrılıklar sırasında kendini Moskova'daki kısa süreli buluşmalara kıyasla Tolstoy'a daha yakın hisseder oldu. Nisan ayını St. Petersburg'da anne babasıyla birlikte geçirirken, Tolstoy'un "harika" bulduğu bir mektupta, şehir aristokrasisinin Paskalya'yı hafifmeşrep tarzda kutlayışını yazdı.

O sırada günah çıkarıcı rahibi gibi yaklaştığı Tolstoy'a başka bir mektubunda, karakterinin "karanlık" yanlarına dair ifşaatla içini döktü. Cinsel tutkuyu ahlaklı olma isteğiyle bağdaştırmaya çalışmanın tehlikelerini gayet iyi bilen Tolstoy, onun yaşındayken kararlarla mükemmelliğe ulaşma cenderesine girişini hatırladı.

> Her mektubun beni tedirgin ediyor. Mektuplarını aldığımda kapıldığım duyguları anlatacağım. Kendini paralayacağın korkusu ve endişesi içindeyim. Bunun sebebi irade gücüne güvenmemem ya da sana büyük değer vermemem, gözümde (hep kalman gereken) çok yükseğe çıkmış olman değil, orada güvende olmadığını düşünmemdir. Seni çok sevdiğim ve o çan kulesinde yaptığın işe çok değer verdiğim için söylüyorum bunu. Öğüt vermek istiyorum ama müdahale etmekten de çekiniyorum. Son mektubuna cevaben söylemekten kendimi alamayacağım tek şey var. Evlenmelisin; bu sicimi boynuna bağlaman halinde, varacağın yükseklikle daha güvende olacağın görüşündeyim. Bir önceki mektubunda yer alan şu sözler beni endişelendirdi: "Bir süredir epey içiyorum ve aklımdan ayartıcı düşünceler geçiyor." Utandırıcı şeyleri kasten abarttığını biliyorum ve bu anlamda seni her zaman kendime örnek alıyorum. Ama bu ürkütücü. Bir şey daha var; başlı başına bir gaye olarak, başkalarını kendi inancına çevirmeye kapılmandan korkuyorum...[4]

Çertkov henüz bir evlilik planı yapmadığı ve zaten kimseye sevdalı olmadığı cevabını verdi. Ama bu açıkçası doğru değildi. Cinsel anlamda olmasa bile, Tolstoy'la karşılıklı sevda içindeydiler.

Çertkov'un babası nisan sonunda geçirdiği beyin kanaması yüzünden öldü. Kısa süre sonra annesi, besbelli ki bu yoldan tehlikeli dostluğu bozabileceği düşüncesiyle Çertkov'u tekrar İngiltere'ye gönderdi.

Yasnaya Polyana'da yazı onsuz geçiren Tolstoy perişan haldeydi; kahredici bir dizi bunalıma girdi ve aileden iyice uzaklaştı.

Kaçıklar ve hayranlar, *İtiraflarım* ve *İnancım Neden İbarettir?* kitaplarının yazarını görmek üzere hac ziyaretlerine başlamışlardı. İzak Feynerman gibi bazıları, sosyalizm konusunda hayal kırıklığına uğradıktan sonra, Tolstoy'un sosyal ve dinsel bakışını daha geniş çapta öğrenmek amacıyla gelen siyasal devrimcilerdi. Bazıları ise ABD'de çeşitli tarım komünleri kurmaya çalışmış Rus asıllı Amerikalı William Frey (V. K. Geins) gibi, çok daha uzak yerlerden gelen kişilerdi. Dinde doğru yolu arayanlar, sosyal hoşnutsuzlar, hacılar ve dilenciler, Tolstoy'un kapısını aşındırır oldu. Onların gelişi ailesine duyduğu soğukluğu artırdı. Ne kadar kaçık ya da tuhaf görünürlerse görünsünler, yabancılar onu dinleme ve anlama çabası içindeydiler. En yakın aile fertleri için ise aynı şey söylenemezdi. İncil deyişi doğru çıkıyor gibiydi: "İnsanın düşmanları kendi ev halkı olacaktır." Tolstoy'un büyük küçük ayrımı yapmadan çocuklarıyla konuşmaya çalışması işe yaramadı. "Seryoja yola gelmeyecek kadar anlayışsız. Annesi gibi kısır zihniyetli..."[5] "Çocuklarla hayatta kendi işini görme gereğini konuştum. 'Peki, bir haftalığına olur ama hep öyle yaşanamayacağı kesin!' dedi Veroçka. İşte çocuklarımızı böyle yetiştiriyoruz!"[6] Çertkov'dan mektuplar, "Tanya'nın gelişinden sonra daha da koyulaşan karanlıktaki" tek ışık kaynağıydı. Genç bir kadınken Tolstoy'a, Nataşa Rostova'nın *joie-de-vivre*'ini ("yaşama sevinci") anlatmada epeyce katkıda bulunmuş baldızı, onun gözünde artık can sıkıcı, kocası Kuzminski de "usandırıcı, [...] donuk" adamın tekiydi.[7] Kuzminski çifti habire kavga etmekle meşguldü. Aynı şey Lev Nikolayeviç ile Sofya Andreyevna için de geçerliydi. Tolstoy'un 1884 yazında en büyük tutkularından tütünü bırakmaya dönük (başarılı) girişimleri, gergin ortamı yumuşatmadı. O sırada içkiyi bırakma ve vejetaryen olma düşüncesi de aklından geçmekteydi. Sadelik ve tevazu artık çıngar çıkarırcasına ısrar ettiği şeylerdi. O "Bey" ya da "Kont" değil, sırf Lev Nikolayeviç'ti; veyl bunu unutan hizmetçiye. Sofraya aziz heveslisinin zevkleri için fazla mükellef yemekler geldiğinde, öfke parlamaları yaşanırdı. Köy içinde dolaşıp köylü ahbaplarıyla hemhal oluşu huşu, minnettarlık, şaşkınlık ve rahatsızlık karışımı bir duygu uyandırırdı. Bir gün yaşlı bir kadının evini onarmasına yardım eder, başka bir gün yoksul bir aile için odun kesmeye giderdi. Ne var ki, akşam koca konağa döndüğünde

yorgun, kızgın ve 12. gebeliğine yakın Sofya Andreyevna onun tutarsızlığını yüzüne vururdu.

"Bütün evin suyunu tulumbadan çeker ve koca bir fıçıyla taşır" diye yakınmıştı kız kardeşine. "Beyaz ekmek yemez ve kesinlikle bir yere gitmez."[8] Sofya'ya göre, bu düpedüz Robinson Crusoe rolü oynayarak, asıl işi olan düşünsel çalışmadan kaytarmaktı. Sade hayata yönelmesinden beri, çiftliğin bakımsız kalması ve resmen malını mülkünü terk etmiş görünmek için, Yasnaya'yı ona devretmeye dönük basit yollara başvurması, karısı için derin endişe kaynağıydı. Oysa Samara'da hâlâ geniş toprakların sahibi olduğu gibi, edebi telif haklarından elde ettiği hatırı sayılır bir geliri vardı. Böyle tutarsızlıklar hepsinden kurtulmayı sahiden isteyen Tolstoy'un kendine manevi azap çektiren ve karısına çılgınca sapkınlık gibi görünen bir şeydi. Ortada 11 çocuk varken ve 12.'si yoldayken, kocasının para ve malvarlığı konusunda bu tutumu takınması dehşet vericiydi. Tolstoy'un Mesih'i taklit etme çabası arttıkça, ortam daha da gerildi. Çıkan kavgalar onu bir asabi bitkinlik durumuna düşürdü. Köylü hayatı üzerine bir roman yazma tasarısından haliyle bir şey çıkmaması hazindi.

Tolstoy 18 Haziran'da dışarıya çıkıp biraz ot biçtikten sonra yıkanmak üzere eve döndü. Onu beklemekte olan karısının yine dırdıra başlaması ve mütevazı olmak istiyorsa, neden o kadar çok at beslediğini sorması, canına tak etti. Temelli evden ayrılma ve bütün aileyi kendi haline bırakma kararlılığıyla (daha sonra da birçok kez kapılacağı dürtüyle) Tula'ya doğru yola çıktı. Ama o kızgınlıkla yolun yarısına varınca, ağır gebe karısını o halde bırakamayacağını kavrayarak geri döndü. Konağın kapısına giderken, birkaç sakallı köylüyle iskambil oynadıklarını gördüğü iki oğluna, "Anneniz nerede?" diye sordu. Onları seyreden kızı Tanya "Ha, kroket sahasında" dedi. "Onu görmedin mi?" Bunun üzerine, "Hiç göresim yok"[9] cevabını veren Tolstoy, çalışma odasına gitti. Geceyi orada geçirmeye kararlıydı; ama olayın verdiği korkunç üzüntüyle gözüne uyku girmedi ve yüreği acıma duygusuyla doldu. Yine de merhameti karısının yanına gidip iyi olup olmadığına bakacak kadar güçlü değildi. Uykuya dalmışken, sabaha doğru ikide karısının sesiyle uyandı. "Kusura bakma, doğum sancım geldi, öleceğim galiba." Onu üst kata çıkardığında, doğum başladı. "Gereksiz ve can sıkıcı bir şeye dönüşmüş bir ailede en sevinçli ve mutlu olay kalır mı ki" diye acımasızca not düştü güncesine.[10] Doğan bebek Aleksandra (Saşa) 1979'da ölünceye kadar, babasının kabrinde bir mumu hep yanık tutacaktı.

Loğusalık sırasındaki perişanlık ertesi ay bütün ailede sürdü. Sofya'nın aralıksız çay içen Lev'e çıkışması, bir ağız dalaşının parlamasına yetti. Ama işin en ilginç yanı, gerginliğin Tolstoy'da şehevi duyguları kızıştırmaya başlamasıydı. "Kendimi tutmak istesem bile, bu şartlarda tutamayacağımı hissedi-

yorum. Ruhen yabancı bir kadınla, yani onunla beraber yaşamak feci derecede berbat."[11] Güncesine 7 Temmuz 1884'te bu sözleri daha yeni yazmışken, odaya giren karısı histerik halde bağırıp çağırmaya başladı. Kaçıp gitmek istediğini söylemesi üzerine, Tolstoy onu üst kata götürdü ve (daha üç hafta önce çok zor şartlarda doğum yaptığını gözetmeyen bir yakıştırmayla) "hasta bir kadın" gibi yatıştırmaya çalıştı. Ardından çalışma odasına dönüp günce girişini şöyle tamamladı: "Ben ölene kadar gerek benim, gerekse çocukların boynunda bir yük olarak kalacak."[12]

Ertesi hafta, 14 Temmuz'da koca haklarında diretmesine, karısının "soğuk kindarlıkla ve incitmeye dönük bir arzuyla"[13] karşı çıkması üzerine, hemen eşyalarını toplamaya girişti ve evden ayrılmaya bir kez daha karar verdi. Ardından karısını uyandırdı ve eş ya da anne olarak artık bir işe yaramadığını söyledi. "Çekip gitmemekle yanlış yapmışım" diye ekledi güncesine. Ama aslında, bütün bu atışmalardan ve kavgalardan sonra, kadıncağızın boyun eğişini ağır bir kanama izledi. Ertesi sabah çağrılan ebe, bir ay boyunca cinsel ilişkiye girmemelerini bildirdi.[14]

Sıcak havanın ve kavgaların çocuklar üzerinde de üzücü bir etkisi oldu. Yirmi bir yaşındaki Seryoja babasının sinirliliğini kapma yolundaydı. "Ortada bir sebep yokken terbiyesizlik ediyordu. Sonunda kızdım ve burjuva huyları, anlayışsız, kindarlık ve kendini tatmin üzerine sıkı bir azar çektim ona. Birdenbire hiç kimse tarafından sevilmediğini söyleyerek, ağlamaya koyuldu. Tanrım, içim nasıl da cız etti. Bütün gün yürüyüp durdum ve akşam yemeğinden sonra Seryoja'yı bir köşeye çektim ve 'Üzgünüm' dedim. Birdenbire hıçkırıklara boğuldu ve 'Bağışla beni, bağışla beni...' diyerek, beni öpmeye başladı."[15]

Mutsuzlukla ve çatışmayla böylesine parçalanmış bu haneye, Çertkov'un İngiltere'den yazdığı mektuplar hemen her gün gelmekteydi. Gönderdiği şeyler arasında Matthew Arnold'dan kupürler, Salvation Army'ye, yaptığı işlere ve inançlarına dair anlatımlar, yazarı meçhul *The Ground Ash* ("Dişbudak Fidanı") gibi yararlı romanlar da vardı.[16]

Hazin bir olay örgüsü olan romanda, oğlunu karısının ölüm döşeğindeki "Ona Mesih gibi olmayı öğret" dileğine uygun olarak yetiştirmek isteyen Risley adlı toprak sahibi, bir çıkmazla karşılaşır. Tıpkı Tolstoy gibi, Mesih ideallerinin bu dünyada geçerli akılla temelde uyuşmadığını açıkça görür. "Mesih'in kişiliği ve öğretisi şimdiki kuşağa çok nahoş gelen ve saygısız görünmek istemediğimden pek içime sinmeyen "pısırık" kelimesiyle özetlenebilir. Bütün insanlığı aciz, ilahi lütfa muhtaç kılan, zulmü bir nimet sayan, insanların kötülüğe direnmesini yasaklayan ve tokat yiyen kişiye diğer yanağını uzatmasını buyuran bir ahlak sistemine doğrusu başka sıfat yakıştırılamaz." Risley kafasındaki şüphelere rağmen, oğlunu bağnaz bir

rahibin gözetimine verir. Bay Sheen adlı bu rahip İncil akidelerine uymada öylesine katıdır ki, küçük oğlanın Yunanca derslerinde putperestlerin ilahlarını adlarıyla anmalarına izin vermez. Oğlan daha sonra Weston adlı bir özel okula girdiğinde, babasının "vaftiz yeminini tutmaya çalışan bir çocuğun okul arkadaşlarınca sakar, hanım evlâdı, pısırık ve fasarya biri olarak görüleceği, her türlü iğrenç ve pis yakıştırmaya maruz kalacağı" yolundaki tembihinin doğru olduğunu kısa sürede anlar. Diğer oğlanlardan ve putperest edebiyatındaki pasajları yorumlamaya yanaşmamasına kızan öğretmenlerden haliyle azar işitir; açık saçık konuşmalar ve kaba oyunlar karşısında takındığı kibirli tutum soğuk karşılanır. Ayak işlerini gördüğü öğretmenin Apollon heykelini kırmasıyla son facia yaşanır. Dişbudak fidanından bir sopayla bütün sınıf mümessillerinin çektiği "sıra dayağı"ndan geçer. Yatakhanede yumruğunu, tırmığını, kayışını ya da tekmesini yemediği çocuk kalmaz. Babasının onu kurtarmak için apar topar geldiği sırada, takatten iyice düşmüş olarak revire taşınır. Okurun artık öldüğünü sandığı anda, işkencecileriyle dokunaklı bir barışa varmasına yetecek bir süreyle titrekçe canlanır.

> "Bağışla beni, Risley!" diye ağladı Sidney, yatağın kenarında diz çökerek ve elini yumuşakça koluna dayayarak. [...] "Her halükârda sana bir şey için söz vereceğim; yaşadığım sürece dişbudak fidanından sopamı bir daha kullanmayacağım."
>
> "Onun yerine eline haç da alacak mısın?" diye sordu can çekişen çocuk.
>
> "Evet, alacağım," karşılığını verdi adam. "Senin hatırına Mesih gibi olmaya çalışacağım."[17]

Ve herkes gözyaşları içindeyken perde iner.

Bu "pısırık" konu besbelli ki Çertkov üzerinde büyük bir etki yaratmıştı; Tolstoy da aynı şekilde mest oldu. "Acıklı sahnelerle dolu, ama güzel" diye not düştü güncesine;[18] gözdesi Çertkov'a ise "Çok güzel" diye yazdı.[19]

Çertkov'un ibadette Tanrı'dan yardım alma fikrini nasıl anladığını başka bir mektupla sorduğu Tolstoy, çocuklarının özel hocası Alekseyev'in hâlâ konakta bulunduğu oldukça yakın dönemdeki bir olayı aktardı. Göz koyduğu bir köylü kadınla "çok iğrenç bir işe" kalkışacağı buluşma yerine giderken, penceresi bahçeye bakan oğluna o günkü bir dersi hatırlatmak için seslenmişti. O anda aklının başına gelmesiyle kaçamaktan vazgeçmişti. "Açıkçası, Tanrı'nın beni kurtardığı söylenebilir" dedi. Ardından içindeki ayartıcı dürtünün ancak konuyu Alekseyev'e açmasıyla geçtiğini ekledi. "İyi bir adamdı. Beni anladı ve bir çocukmuşum gibi kolladı."[20]

Tolstoy onu şehvetten kurtarabilecek tek şeyin saf bir genç adamın müşfik sevgisi olduğunu kastediyor gibiydi.

> Bir şey daha anlatayım. Bu yıl karımla beraber yatakta gözümüze uyku girmeksizin uzandığımız bir sırada, inançlarımdan dolayı ailede yalnız kaldığımın ve bence hepsinin hakikati görmekle birlikte, ona sırt çevirdiğini fakına varmanın acısıyla içim sızladı. [...] Nasıl oldu hatırlamıyorum ama içimdeki hüzün ve perişanlık duygusuyla gözlerime yaşlar dolarken, Tanrı'ya karımın yüreğini yumuşatması için dua ettim. Uykuya dalan karımın sessizce soluyuşunu duyunca, birdenbire kafama şu dank etti: Acı çekmemin sebebi, karımın kanaatlerimi paylaşmaması. Beni terslemesinin uyandırdığı küskünlük içindeyken, onunla çoğu kez soğuk, hatta hasmane tavırla konuşuyorum; hakikate inanması için ona gözyaşlarıyla yalvarmak şöyle dursun, bütün düşüncelerimi sevecen ve yumuşak tavırla ifade etmeyi bile becerebilmiş değilim. Oysa böyle yanımda uzanırken, ona hiçbir şey söylemiyorum ve söylemem, söylenmesi gereken şeyleri Tanrı'ya söylüyorum.[21]

Meredith'in *Modern Love* romanının girişini, hatta Larkin'in "Yatakta Konuşma" şiirini haber veriyor gibi görünen mektubun olağandışı yanı, Tolstoy'un bu son derece mahrem sahneleri Çertkov'la paylaşmayı seçmiş olmasıdır. Her ne kadar karısıyla ağız kavgaları bütün ev halkınca ve misafirlerce fark edilebildiğinden malum olsa da, evlilikte her şeyin yolunda gitmediğini o zamana kadar sadece kardeşi Sergey'e çıtlatmıştı. Yatak odası mahremiyetlerini bu şekilde açıkladığı hiç kimse yoktu. Tanışalı henüz bir yılın dolmadığı ve sadece birkaç kez görüştüğü Çertkov'a, ruhunda derinleşen ikiliği, beden ile ruh arasında hep var olan ama aklında tam anlamıyla kutuplaşmaya yüz tutan bir ayrılığı, tıpkı güncesine yazarcasına, bir ölçüde açabildi. Ayrılık derinleştikçe, daha az "kontrol" edilebilir hale geldi. İsa ya da Buda gibi olmaya çalıştıkça, Fyodor Pavloviç Karamazov'a daha çok benzedi. Aklından kutsal düşünceler geçiyor olsa bile, davranışları bir katilinki gibiydi. Eylülde gülünç bir tezat içindeki günce girişlerinin yan yana gelebilmesi bundandı.

> Sabahleyin bir konuşma ve beklenmedik melanet. Daha sonra odama geldi ve kendinden geçene kadar başımın etini yedi. Hiçbir şey söylemesem ve yapmasam bile, bunalıma girdim. Histerik halde kaçıp gitmesi üzerine, peşinden koştum. Feci bitkinim.
>
> 12 Eylül. Budizm'i okudum, öğretici bir şey. Harika...[22]

Buna benzer şeyler. Tolstoy, onları terk etmedikçe ailesinin, erdemli bir hayatı sürdüremeyeceği beden *olduğuna* inanma noktasına gelmişti. Aklını çelen şey ise neyin doğru, neyin yanlış olduğundan ukalaca emin ve Shakespeare'in sonelerindeki genç adam gibi, takdire şayan bir soğuk nevale tavrıyla, "lakayt, sakin ve ayartmaya karşı ağırkanlı" Çertkov'un manevi hayatıydı. Nitekim

güncelerinde sürekli değinilen ideal bir figür olarak karşımıza çıkar. Sofya'yla ağız kavgalarının doruğa çıktığı sıradaki bir giriş şöyleydi: "Çertkov'un annesi varsın benden nefret etsin. Rüyamda bu genci gördüm. Birdenbire o sıska haliyle dansa başladı ve delirmiş gibi geldi bana."[23] O yaz daha önce yazdığı bir düşünce de "Çertkov gibi saf olmalıyım"[24] şeklindeydi.

Tolstoy'un karısı ile yeni dostu arasındaki çekişme hemen açık hale gelmedi. Sofya kocasının çevresi geniş, zengin, düzgün görünüşlü bir çömezi sonunda bulmasıyla biraz rahatladı; hatta ara sıra genç Vladimir Grigoryeviç'i büyüleyici biri olarak gördü. Büyük peygamberlerin eşlerinde ve dostlarında belki gerekli, anlaşılmaz ve oldukça harika bir vasıf olarak, şaka kaldıramama esasen ikisinde de vardı. Ama 1884 yılı içinde birer rakibe dönüştükleri hiç tartışmasızdı.

Kocasının ölümünden sonra eserlerinin bir toplu baskısını hazırlamaya koyulan dul Dostoyevski örneğinin verdiği cesaretle, Sofya Andreyevna aynı şeyi yapabileceği kanısına vardı. Bu sırf bir üstünlük sağlama çabası değildi. Lev Nikolayeviç'in azizliğe soyunmasından beri, aile geliri hızlı bir düşüş içindeydi. Çeşitli malikânelerindeki kâhyalar, Rus romanlarındaki kâhya tipleri gibi, efendinin arazi ve köy gelirlerine ilgisizliğinden yararlanmakta gecikmediler ve paralar gizemli biçimde kayıplara karıştı. Tolstoy'un geçmişte biraz gelişigüzel ve hevesli ehliyetle nezaret ettiği çiftlikler harabeye dönme yoluna girdi. Sermaye değeri yüz binlerce rubleyi bulan Yasnaya Polyana, Nikolskoye ve Samara arazilerinden sağlanan toplam gelir 50 bin rubleye, yani İngiliz parasıyla 500 sterline düştü. Tolstoy'un yeryüzünde hazine istiflemenin kötülüğünden söz etmesi iyi hoştu da, Yeni Ahit'in sıkı ev idaresini ve yeteneklere akıllıca yatırımı salık veren kısımlarına aldırdığı yoktu. Elindekilerin tam değerini anlamamasının sebebi, varlık sahibi olmaktan suçluluk duymasıydı. Sonuçta, mülkleri geriledi, yanındaki insanların bunlardan yararlanması zorlaştı ve ilgisini çekmiş olabilecek herhangi bir hayır işi için ilave para kalmadı. Öte yandan, karısını çocuk doğurmaya zorlamaktan geri kalmadı. Bu da beraberinde bir sürü özel hoca ve mürebbiye, bakıcı, aşçı ve uşak tutmayı getirdi. Para nereden gelecekti? Sırf Tolstoy öyle istiyor diye, hepsinin hacı ya da abdal gibi yaşaması niçin *gereksindi*?

Bu soruların amacı Kontes Tolstoy'u "savunmak" değil, sadece başlangıçta kocasının eserlerinin toplu baskısına niçin çok önem verdiğinin anlaşılmasını sağlamaktır. Mesele sırf geçmişte büyük heyecanla, sabırla nüshalarını çıkardığı büyük eserleri bastırarak ve baskıda tutarak, kocasının itibarını korumak değildi. Kocasının her türlü sorumluluğu bırakmasından sonra, geniş bir ailenin ve iki koca konağın geçimini sağlama rolünü üstlenmek istemesi de söz konusuydu. Ayıplanacağı için, çapa sallayamazdı. Ama bir toplu baskı hazırlayacak gücü vardı.

Çertkov da 1884 yılı içinde küçük bir müstakil yayınevi kurma fikrine varmıştı. Yayınevinin merkezi kırsal kesimde olacaktı; ilgi alanını "geliştirici" edebiyatla sınırlı tutacak ve yoksulların maddi gücünün yeteceği eserler yayımlayacaktı. Çertkov'un bakış açısından, Tolstoy'un eserlerinin ucuz baskılarını sağlamanın cazip olduğu açıktı. Böylece Posrednik ("Aracı") adını verdiği bir matbaa kurdu. Tolstoy ilk andan itibaren girişime coşkuyla destek verdi. Onun "Toplu Eserler"ini basmak isteyen Sofya Andreyevna'nın Tolstoy Moskova'da Dolgo-Hamovniçeski Sokağı'ndaki konağın bir müştemilatında yayın ofisini kurduğu sırada, Çertkov genç sekreterinin (başka bir ateşli Tolstoycu ve Tolstoy'un ilk Rus biyografi yazarı Pavel İ. Biryukov) yardımıyla, *Kafkas Tutsağı*, "İnsanlar Nasıl Geçinir" ve "Tanrı Gerçeği Görür, Ama Bekler" hikâyelerini bastı. Yayınevinin kitaplarından biri de Leskov'un "Mesih'in Bir Köylüyü Ziyareti" hikâyesiydi. Sonraki birkaç yılda Tolstoy yayınevine başka "basit" hikâyeler verdi; Aylmer Maude'un *Twenty-Three Tales* derlemesinde yer alan hikâyelerin çoğu böyle ortaya çıktı. Çertkov Evanjelik amentüsünün esaslarını bir tarafa atmış olsa da, yayın konusundaki Evanjelik şevki korumuştu. Bedenin söze dönüştüğüne inanan Evanjelik Hıristiyanların bulunduğu her yerde, kitabevleri, sahaflar, broşürler, edebiyat vardır. Okuryazarlığın düşük olduğu 19. yüzyıl Rusyası gibi bir ülkede, çok yüksek bir kitap satışına ulaşılamayacağı sanılabilir. Ama Çertkov girişiği işin bilincindeydi. Kuruluşunu izleyen ilk dört yılda, Posrednik'in yayımladığı bir ya da bir buçuk kopeklik kitapçıklardan 12 milyon satıldı. Bolşeviklerin haklı olarak gıpta edeceği bir örnekti bu. Sovyet yayıncıların sağlam ve ucuz baskıları büyük çapta dağıtma alışkanlıklarında Çertkov'un öncü girişiminin büyük payı vardır. Yasalara ya da telif hakkı yükümlülüklerine karşı tamamen saygısız, hatta belki korsanca tutumu için de aynı şey geçerlidir. Tolstoy'un tavsiyesi üzerine, yabancı kitaplar da yayımladı: *Oliver Twist*, *Küçük Dorrit*, *Kasvetli Ev*, *Edwin Drood*, *Felix Holt* (Tolstoy'un özel bir gözdesi), Charles Kingsley'in *Hypatia*'sı, Matthew Arnold'un *Literature and Dogma*'sı ("Edebiyat ve Dogma").

İkilinin ilişkisi manevi yakınlığın ötesindeydi. Bundan bedensel ya da cinsel ilişki anlamı çıkmaz. Aslına bakılırsa, Tolstoy'un hayatındaki bütün genç erkeklerin özelliği, onlarla seks yapamamasıydı. Tam da belli tipte bir eşcinselin, onda şehvet duyguları değil, seksin pisliklerinden arınmış aşk ve güzellik hayalleri uyandıran genç kadınlara sevdalanışında olduğu gibi, onlara duygusal ve pısırık tavırla yaklaştı. Dahası, bir çömezin dalkavukluğundan alınan haz sıradan yazarlarda bile görülürken, Tolstoy'un su katılmadık egoistliğinin tapınmaya benzer bir şeye kesinlikle ihtiyacı vardı. *Savaş ve Barış*'ı yazmak için didindiği dönemde, bu tapınmayı ondan esirgemeyen Sofya'ya karşı artık nefretle doluydu. Öyle ki, karısında yeni inançlarını benimseme isteğini görseydi bile, ona bunları açıklamayı kendine yediremezdi.

İçten olduğu kadar sevecen,
Sahtelikten ve kırıcılıktan uzak
Kelimeleri bulmak daha da zorlaşıyor.[25]

Moskova'da mahsur kaldığı Kasım 1884'te, Tolstoy gözdesi Çertkov'a şunları yazdı: "Seninle birlikte yaşamak çok hoşuma gider. Seni gördüğümdeki gergin halinin hep sürüp sürmediğini anlamak isterim. Evde de öyle olamazsın. [...] Daha bir sakinlik, daha bir aylaklık, daha bir şen mizaç, sevecen ve hoşgörülü bir sakinlik ve aylaklık dilerim sana. Seninle birlikte yaşamak hoşuma gider ve eğer sağ kalırsak, yaşayacağız da. Sana duyduğum sevgiyle hep sev beni..."[26]

• • •

Tolstoy *O Halde Ne Yapmalıyız?* kitabını bitirmesinden birkaç ay sonra, Çertkov'a yazdığı bir mektupta, Stevenson'ın *Dr. Jekyll ile Bay Hyde* romanını yeni bitirdiğini ve "çok iyi" bulduğunu belirtti.[27] Meşhur bölünmüş benlik efsanesi, onun zengin düşünce ve deneyim birikimiyle bolca katkıda bulunabileceği bir konuydu. Mizacındaki tezatların belki de en çarpıcı biçimde ortaya çıktığı dönem 1880'lerdi. Sözgelimi, *O Halde Ne Yapmalıyız?* bütün eserlerdeki çok parlak düşüncelerden ve en iyi yazılardan bazılarının yanı sıra, şimdiye kadar yazılmış en gülünç saçmalıklardan bazılarını içerir. Tolstoy'un (sırf edebiyatla sınırlı kalmayıp çok büyük zihin yapısına da yansıyan) yüksek dehası inanılmaz, dikkafalı ahmaklığıyla nasıl bağdaştırılabilir? Moskova'da drama katkısı olan çeşitli insanlardaki katı yürekliliğin, açgözlülüğün, güçsüzlüğün ve sersemliğin bir bileşiminin yol açtığı berbat yalnızlığı görür ve soruna bir "çözüm" bulduğunu bildirir. Evine git, sigarayı bırak, kendi pabuçlarını yapmaya çalış ve karına 20 bebek ver.

Bizzat Tolstoy'un karısı söz konusu yıllarda, onunla beraber yatakta uzanırken, uyuma biçimini izleyip haşmetli sakalının çarşafa sarktığını görünce ya da onu çalışma odasında peş peşe sayfaları gelişigüzel karaladığını izleyince, Kont Jekyll'a mı, yoksa Lev Nikolayeviç Hyde'a mı baktığını sıklıkla merak etmiş olsa gerek.

Çocuklar da aynı muammayla karşı karşıya kaldı. O zamana kadar sorun babanın ve pis kokulu dostlarının can sıkıcı olmasından ve annenin keyfini kaçırmasından ibaretti. Karı koca arasındaki savaş hali ilk başta sırf bir duygusal eziyet çektirme gibi algılandı. (Çocuklar bir gün babalarının, sevgi ve bağışlayıcılık doktrinlerini anlamakta zorluk çeken annelerine "Bulunduğun her yerde hava zehirleniyor"[28] diye bağırışına kulak misafiri oldular.) Ama zaman geçtikçe, babalarının büründüğü bu gizemli, ürkütücü kişilikte sahici

bir ideolojik ciddiyetin bulunduğunu görmek (özellikle kızlar açısından) mümkün hale geldi.

İlk başta, durum babanın saçma davranmanın biraz ötesine geçişi gibi görülmüş olsa gerek. Baba zengin ve meşhur olmasını sağlamış yazıları niçin ihmal ediyor ve bakıcıları Marya Afanasyevna'nın oğlu Pavel Arbuzov'a pabuç yapımı gibi zor bir sanatı öğretmekle uğraşıyordu? Çocuklar onun saatlerce aralıksız çalışarak, derileri dilimleyişini, her parçayı çekiçle dövüp şekle sokuşunu ve tabanlara kabara çakışını izliyorlardı. Bu işte mahir olmadığı gibi, pes etme huyu da yoktu. Deri dilimlemeyi öğrendiği gün, büyük bir kitabı bitirdiği günkü kadar gururluydu. Hatta belki daha gururlu. Pabuç ustası sakar çırağına doğru eğilerek, "Müsaadenizle, Lev Nikolayeviç" derdi. "Hayır, hayır, kendim yapacağım. Sen işine bak, ben de işimi yapayım."[29]

Misafirlerin bu maskaralığı görmeleri, aile açısından büsbütün mahcup ediciydi. İşin Tolstoy'a en hoş gelen kısmı ise buydu. Evlilik yoluyla bir kuzen olan Prens Obolenski, bir gün konağa uğradığında, büyük yazarın bir pabucun tabanına kabara çakmayı yeni öğrendiğini duydu.

"Ne kadar iyi oturduğunu görüyorsun, değil mi?" dedi Tolstoy zafer kazanmış edayla.

"Bunun nesi zor ki?" diye sordu Obolenski.

"Bir dene bakalım."

"Seve seve."

"İyi, ama bir şartla. Çaktığın her kabara için sana bir ruble vereceğim ve sen de kırdığın her kabara için bana on kopek vereceksin. Anlaştık mı?"

Eline kundura bizini ve çekici alan Obolenski art arda sekiz kabarayı kırdı. Toplu kahkahaya katıldı. Tolstoy onun uzattığı 80 kopeği ders aldığı pabuç ustasına verdi.[30]

Çocukların gözünde, Tolstoy'un şakacılığı en hoş yanıydı ama bazen sorun çıkardığı da olurdu. Tatyana'nın aktardığına göre, birini eleştirdiğinde, onun sıkıcı ya da salak olduğunu söylediğinde, babası daima, "Senden daha mı sıkıcı? Senden daha mı salak?" diye sorardı. "Bana vermeye çalıştığı dersi gayet iyi anlamakla birlikte, kabul etmeye yanaşmaz ve 'Evet, benden daha salak, benden daha sıkıcı, benden daha yavan' diye cevap verirdim küstahça."[31] Ama ebeveyn ile çocuk arasındaki yakınlıktan gelen bir atışmaydı bu. İroni ikisinin de dizginleyemediği sevecenliğe karşı bir kalkandı. Tatyana'nın en değerli anılarından biri, küçük bir kızken tehlikeli kızıl hastalığını atlatışıyla ilgiliydi. İyileşme yoluna girdiği sırada, kapıyı açıp içeriye giren babası yatağa oturarak, "E, Çurka, hâlâ hasta numarası mı yapıyorsun?" demişti. "Gözlerinde sevecenlik var ve ondan hoşuma giden her şeyi isteyebileceğimi seziyorum. Ama istediğim bir şey yok. Kocaman, güçlü ve kemikli elini tutup nikâh yüzüğünü parmağından çekiyorum. Bana bakmayı sürdürerek, müşfik-

çe gülümserken, hiçbir itirazda bulunmuyor."[32] Daha sonraları bir çocuğun ya da başka bir kimsenin o yüzüğü çekip çıkarmasına, ona bu kadar ıstırap ve azap veren izdivacı sona erdirmesine hiç itirazı olmayacaktı.

Babalarının sadece cana yakın olmadığını, belki de haklı olduğunu sezen ilk çocuk, henüz 15 yaşındaki küçük Maşa'ydı (Marya Lvovna). Yasnaya Polyana'da daha kapı önünde görülen müthiş yoksulluğu, düpedüz açlığı 1885'te kavramaya ve babasının da dostları olan köylülerle dostluk kurmaya başladı. Daha büyük erkek kardeşler genelde babalarına karşı soğuktular; ama İlya da babasının sadece kendileri değil, hayat ve Rusya hakkında söyleyecek kalıcı önemde bir şeyinin olduğunu görmeye başladı. Tolstoy Moskova'da Repin'in yanında sanat eğitimi gören Tanya'nın (Tatyana Lvovna) artık ideallerini paylaşma noktasına geldiğini bildirmesi üzerine, heyecanla şu cevabı yazdı: "Aferin. [...] Ailemdeki erkek ve kız kardeşlerde şimdiye kadar bana değil, hakikate (bence kısmen kibir de içeren) soğukluk ve kasıtlı karşı çıkış yerine görme umuduna kapılmaya cesaret edemediğim tek düşüm ve olabilecek en büyük sevincim bu."[33]

Çocuklarının büyük konaklarda uşaklarla ve bolca parayla yaşamaması gerektiği kanaatine tam anlamıyla varmıştı. Elinden geldiğince her şeyden vazgeçmişti. Ama malvarlığını ve telif haklarını karısına devretmiş olmasının yarattığı herhangi bir etki yoktu. Sade bir hayat sürse bile, etrafı zenginlik içindeydi. Konumunu küçük düşüren bir durumdu bu.

Karısına yazıp asla göndermediği en hazin mektupların birinde, boşanma isteğini dile getirdi. "Aramızdaki kavgaların sonunda beni aynı hayat görüşüne varıncaya kadar dost olamayacağımızı söyleme noktasına götürecek seyre girişinin üzerinden on yıla yakın bir süre geçmiş bulunuyor..." O zamandan beri Tolstoy'un sade hayat uğruna mal mülkten vazgeçme arzusu daha da ileriye giderken, Sofya onun bakış açısı anlamak için hiçbir şey yapmamıştı. "Aramızda ölüme kadar sürecek bir mücadele var. Tanrı'nın hizmetinde olacak mıyız, olmayacak mıyız?"[34] Tolstoy'un vurguladığı husus sadece kendisinin böyle yaşamayı seçtiği değil, akla uygun tek yolun bu olduğuydu. Ama onun ibadeti, hırslara gem vurmayı ve bedensel işleri öğrenme peşinde olduğu dönemde, Sofya Andreyevna mobilyalara, uşaklara, sosyete toplantılarına ve çocuklar için babalarının hiç tasvip etmediği bir eğitim düzenine kafa yormayı sürdürdü.

Bu da on yıl boyunca babanın çocuklarla bir soğukluğu hissetmesini getirdi. Onlarla yakınlık kurma yöntemleri bazılarında işe yararken, öbürlerini uzaklaştırdı. Aşağı yukarı o sıralarda babasının bir hayranı kesilen ve bütün ideallerini paylaşmamakla birlikte, onu anlamaya çalışan İlya, cinsellikle tanışıp tanışmadığını merak eden babasının bunu kestirmeye çalıştığı bir sahneyi anılarında şöyle aktarır:

> Babamın bizimle ilişkilerindeki nezaketi neredeyse mahcubiyete varacak düzeydeydi. Bizi incitme korkusuyla asla değinmediği belli konular vardı. Moskova'da bir gün üstümü değiştirmek üzere eve daldığımda, onu odamdaki masada yazı yazarken buluşumu asla unutmayacağım. Yatağım bir paravanın arkasında olduğu için, oradan onu göremiyordum. Ayak seslerimi duyunca, başını çevirmeksizin konuştu.
>
> "İlya, sen misin?"
>
> "Evet."
>
> "Yalnız mısın? Kapıyı kapat. [...] Kimse bizi duyamayacağı ve birbirimizi göremeyeceğimiz için, utanmaya gerek yok. Söyle bana, kadınlarla o işi hiç yaptın mı?"
>
> "Hayır," demem üzerine, birdenbire tıpkı bir çocuk gibi hıçkırarak ağlamaya başladığını duydum. Ben de ağladım ve aramızda paravan olmak üzere, bir süre sevinç gözyaşları dökmeyi sürdürdük; ikimize de utanç yerine sevinç veren o konuşmayı bütün hayatımın en mutlu anlarından biri saymaktayım. Hiçbir görüşme, hiçbir akıl yürütme bunun bende yarattığı etkiyi sağlayamazdı. Altmışına gelmiş bir babanın gözyaşları asla unutulamaz, en büyük yanlışa sapılan anlarda bile.[35]

Peki, ya İlya'nın cevabı "evet" olsaydı?

Çertkov'la o kadar yakın bir bağı sağlayan da bu türden itiraflar ve "paylaşım oturumları"ydı. Çertkov 1886 sonbaharında evlendiğinde, Tatyana güncesine şu notu düştü:

> Çertkov'un nikâhı içimi çok kararttı. Yalnızlığımı hissettim ve üzüldüm. G'nin [Galya, yani Anna Konstantinovna Dieterichs] yerinde niçin ben yokum? Böylesine harika bir adamla evlenmek niçin bana nasip olmuyor? Buna layık görülmeyecek kadar kötüyüm; onun istediği gibi biri olamam. Her türden dürtüye çok kolayca kapılıyorum; aşırı tembelim, kendime ve işe yaramaz bedenime aşırı düşkünüm. Gelgelelim, ona âşık olmasam bile, gelinin yerinde olma düşüncesiyle kalbim küt küt atıyor...[36]

Yirmi iki yaşında bir kızın bunları kaleme alması hazin bir şey. O sırada *İnancım Neden İbarettir?* kitabını okumuştu ve hayatına babasının ideallerine göre şekil verme uğraşı içindeydi.

Annesi ile babası arasındaki kötü ilişkileri, garip bir ailevi trajikomediden ibaretmiş gibi görmek mümkün değildi. Tolstoy ile karısı bizzat dünyaya ve Rusya'ya farklı gözlerle bakan kişilerdi. Tanya'nın (*Middlemarch* romanında Dorothea'nın Bay Casaubon'a dönük duygularını hatırlatacak kadar gerçekçilikten uzak tavırla) eşi olmayı büyük bir ayrıcalık sandığı "harika adam" Çertkov, annesinin gözünde ise "sinsi, kötü niyetli, anlayışsız ve dar görüşlü" biriydi. Ama ailedeki iç savaş bizzat Rus toplumundaki bölün-

meleri yansıtır nitelikteydi. Tolstoy ve Çertkov açısından, mesele sırf Sofya Andreyevna'nın bencil ve inatçı olması değildi. Rusya'daki bütün hâkim sınıfın olup bitenlere gözlerini kapatmasının bir örneğiydi. Tolstoy ile karısı arasındaki savaş bizzat Rusya'daki bölünmenin feci bir sembolüydü. Bir yanda, otokrasiye, Ortodoks Kilisesi'ne ve statükoya inanan, Rusya'yı içeriden tehdit eden devrimci hareketlerin şiddetinden, dışarıdan da Türklerin, İngilizlerin ve Almanların istikrarı bozucu girişimlerinden korkan kişiler vardı. Belki de çoğunluğu oluşturan bu kişilerin kendi zengin yaşam tarzlarını koruma tasası, oturup düşünmek yerine, vurdumduymaz tavırla işleri oluruna bırakmakla yetinmelerine yol açacak düzeydeydi. Öte yanda, gözlerinin körleşmemesi nedeniyle, durumun değişmekte olduğunu, kutsal dini ve haşmetli otokrasiyi sadece yalanların, şiddetin ve baskının ayakta tuttuğunu görebilen kişiler vardı. Tolstoy ailesinde tanık olduğumuz şey, ülkedeki gerilimin küçük ölçekteki haliydi ve feci hale gelişi de bu yüzdendi. Tolstoy sırf kendi ruhunu kurtarma derdindeki bir tekbenci değildi. Görüşlerini ne kadar yanlış bulursak bulalım, Rus sorununa, insan sorununa çözüm bulduğuna sahiden inanmaktaydı.

Dostoyevski'nin Puşkin anıtının açılışındaki harika konuşması, kalabalıktan heyecanlı cezbe çığlıklarının yükselmesine yol açmıştı. "Sen bir azizsin! Bir peygambersin!" Turgenyev bile ağlamıştı. Konuşmanın teması Rus halkının kaderine dair meşhur savdı. "Rus gönlü evrensel, her bakımdan insancıl kardeşliğe bütün diğer uluslarınkinden daha yatkındır" demişti Dostoyevski, duyguları köpüren kalabalığa. "Bizler değil, ama gelecekteki Ruslar sahici bir Rus olmanın, bütün Avrupa anlaşmazlıklarını sonunda giderme, her bakımdan insancıl ve herkesi birleştirici Rus ruhumuzda Avrupa'nın ıstırabına çözümü gösterme, [...] Mesih'in İncil'indeki yasaya itaat eden bütün ulusların büyük evrensel uyumuna, kardeşçe birliğine ilişkin kesin sözleri söyleme yolunu arama anlamına geldiğini son ferde kadar kavrayacaklardır."

III. Aleksandr'ın tahta çıkışıyla birlikte, Dostoyevski'nin dostu Pobedonostsev, Rus toplumunu herkesi birleştirici Rus ruhuna zarar verebilecek bütün unsurlardan arındırmaya yönelik bir Ruslaştırma programını dayatmakta gecikmedi. Tolstoy'un dinsel eserleri haliyle sansürün gazabına uğradı. Örneğin, polis 18 Şubat 1884'te Kuşerev matbaasına baskın düzenledi ve *İnancım Neden İbarettir?* kitabının bütün nüshalarına el koymak istedi. Moskova Sivil Sansür Kurulu'nun başkanı raporunda, "sosyal ve resmi kurumların temellerini sarsması ve kilise öğretilerini hepten yıkması nedeniyle son derece zararlı bir kitap" olduğunu belirtti. Ama çoktan "cepheye" varmış olan kitap, devrimcilerin ve diğer muhaliflerin siyasal yazıları gibi, gizli sığınaklara ve yurtdışındaki matbaalara ulaşma yolunu buldu. Bu alanda Tolstoy'a paha biçilmez yardımı dokunan Çertkov, 1884-1885'te başlıca dinsel eserlerini

İngilizceye çevirip İngiltere'de bastırdı. Almanca baskılar Leipzig'de çıkarken, Prens Urusov'un Fransızca çevirileri de Paris'te basıldı.

Rus makamlarınca yeraltına itilmesi, Tolstoy'un dinsel düşüncelerine büyük çapta ağırlık kazandırdı. Adının yurtdışında bilinmesine karşın, Batılı okurlar *Savaş ve Barış* ile *Anna Karenina* romanlarından henüz pek haberdar değildi. Binlerce İngiliz okur açısından, Tolstoy'un dünya sahnesine çıkmasını dinsel risaleler sağladı. İngiltere ya da ABD bağlamında Ortodoksluğun somut bir anlam taşımaması nedeniyle, Tolstoy'un binlerce yeni yabancı okuruna çarpıcı gelen yönlerinden birincisi, düzyazılarının kolay anlaşılır ivecenliği ve içtenliği, ikincisi ise kendi barbar ülkesini suçlayışıydı. (Aynı kalıp o zamandan beri sürüyor; ama Herzen'den Soljenitsin'e kadar uzanan muhalif isimler listesinin gösterdiği üzere, Ruslar hiç ders çıkarmamış gibi görünüyor.)

Pobedonostsev'in Ruslaştırma politikası, Stalin'in 45 yıl kadar sonra izleyeceği çizgiyle tıpatıp aynıydı. Örneğin, Nisan 1881-Haziran 1882 arasında bir milyon Yahudi, 22 milyon sterlin civarında parayla birlikte ülkeden kaçtı. Prens Meşçerski, "Mikropları yok etmek gerektiğinde, kaç mikrobun bu işlemden hoşlandığını araştırmayız," diye belirtti. Rus basını "I. Nikolay dönemini hatırlatan bir sertlikle" sansüre maruz kaldı. Yelizavetagrad, Kiev ve Odessa kentlerindeki pogromlarla Yahudilere çullanılırken, imparatorluğun "belalı" kesimlerini Ruslaştırmaya dönük gayretli girişimler başını alıp gitti. Polonyalılar, Litvanyalılar, Gürcüler, Ukraynalılar özgürlük ve her bakımdan insancıl Rus ruhuna boyun eğme arasında seçim yapmak zorunda bırakıldı. Dinsel muhalifler (Malakanlar, Duhoborlar, Eski Müminler vb.) Ortodoks Kilisesi'nin kardeşçe birliğini kabul etmeye zorlandı. Rus egemenliğindeki Türkistan'da, çocukların yeni ilkokullarda Rusça öğrenmeleri zorunlu kılındı. İmparatorluğun Asya sınırlarında, Rus akınları Afganları bezdirdi. Rus ve Afgan kuvvetler arasında 30 Mart 1885'te çıkan çatışma, Gladstone hükümetini savaş açmayı düşünmeye yöneltti. Bu arada Dostoyevski'nin gönlünde yatan düşü gerçekleştirerek, eski Bizans İmparatorluğu'nu Ruslaştırmak ve Konstantinapol'ü yeniden Hıristiyanlaştırmak üzere Türkiye'ye saldırma fikri gündeme geldi.

İşte bu uluslararası ortamda Tolstoy'un tartışmalı yazılarının devreye girmesi, Anglosakson dünyasının kapılmaktan en çok hoşlandığı duyguyu, hodpesent ahlaki kızgınlığı körükledi. *Novoye Vremya* III. Aleksandr rejiminin sertliğine dönük İngiliz husumetine cevaben iyi bir tartışma noktasını yakaladı. "Hindistan ve Mısır halkını dilenci durumuna düşüren, Çin halkını afyonla zehirleyen, Avustralya yerlilerini tehlikeli haşarat gibi yok eden ve köle ticaretine son verme bahanesiyle, şimdi de Afrika'nın birçok ırkına karşı en toplu imhaya girişen İngiltere'nin endişesi, bütün bu işleri yapmış insanların endişesi kesinlikle hayret verici." Saptama çok yerinde olmakla

birlikte, "Kuzey İrlanda'ya ya da Güney Afrika'ya ne demeli?" sataşmasında ifadesini bulan ya da 1960'larda Amerikalı siyahilerin kötü durumuna işaret eden Rus protestolarında olduğu gibi, şu noktayı göz ardı eder: Batı tenceresinin dibi Doğu tenceresinin dibi kadar kara olsa bile, kendi halkını ifade özgürlüğünden bu kadar arsızca yoksun bırakan bir ülke böyle bir tartışmayı pek kazanamaz. Kalem kılıçtan daha güçlü olmayabilir ama daha çok insana ulaşır ve açtığı yaraların etkileri, tıpkı bir nükleer silahınki gibi, kılıcın paslanmasından sonraki kuşaklarda dahi hissedilir.

Tolstoy'u Rus gönlünün her bakımdan insancıl kardeşliğini öfkeyle suçlamaya yönelten şey, içerideki durum ve en başta da şehirli yoksulların sefaletiydi. Serfleri özgürleştirmeyi izleyen 20 yıl, yoksulların hayatında büyük çaplı altüst oluşlara ve köklü değişikliklere sahne olmuştu. Bir yandan, özgürleştirmenin dolaysız sonucu, köylüler için hayatı son derece zorlaştırması ve böylece kuşaklar boyunca sürdürdükleri yaşam tarzını bırakarak, şehirlere akın etmelerine yol açmasıydı. Öte yandan, hükümet canını dişine takmış bir hevesle, temelde kırsal bir tarım ekonomisini, Prusya ve İngiltere imparatorluklarıyla rekabet edebilecek bir sanayi ekonomisine dönüştürme çabası içindeydi. İmparatorluğun mineral kaynaklarını işlemeye hızla girişildi. Pik demir üretimi 1862-1886 arasında iki katına çıktı. Serfleri özgürleştirmeden 12 yıl sonra, ülkede 357 yeni anonim şirket, 53 yeni demiryolu şirketi, 73 yeni özel banka ve 163 yeni fabrika vardı. Kömür üretimi 19. yüzyılın son on yılında altı kat arttı. Azerbaycan'ın Bakü yöresinde ve Tiflis civarında petrol kuyuları açıldı. Moskova ve Vladimir bölgelerinde üretilen pamuğun miktarındaki olağanüstü artışa, imalathaneler, fabrikalar ve "ucuz işgücü"nün barındığı bakımsız mahalleler eşlik etti. Dickens, Carlyle ve Ruskin bütün bu sürecin İngiltere'deki gelişimini 50 yıl önce izlemişlerdi. Tolstoy'un Rusya'da gecikmeli yaşanan bu süreçle tanışması, kendi varoluş macerasına dalarak, kırsal alana sıkışıp kaldığı için daha da geç oldu. Ülkesinde olup bitenlere gözlerini ancak 1881'de çocuklarının eğitimi için mecburen Moskova'ya gidince çevirdi. Sanatının ayırıcı özelliği "yadırgatma", yani şeyleri tamamen yeniymiş gibi göstermeydi; ilahiyat tartışması alanına taşıdığında, bir dizi somut hedefe varmasını sağlamış ama kafasındaki saplantılarla gölgede kalmış bir hünerdi bu. Aynı yaklaşımla şehir ortamını, dolaylı olarak da siyasal alanı röportaj havasında aktardığı *O Halde Ne Yapmalıyız?*, en çarpıcı ve en unutulmaz kitaplarından biridir.

Kitabın birinci kısmı sanki Rus bir Mayhew ya da Moskovalı bir Dickens tarafından yazılmış gibidir. Tolstoy'un şehir yoksulluğunu tasvir edişini ustalık bakımından aşan çok az örnek vardır. Her şey ödem yüzünden vücudu şişmiş hırpani bir köylünün dilencilikten tutuklanışını görmesiyle başlar. Bu görüntüyle uğradığı şok, onu Hitrov çarşısı civarındaki ucuz pansiyonlara

yöneltir. Kitabın ilk 14 bölümü, ustalık bakımından romanlarından aşağı kalmayan ve zenginler ile yoksullar arasındaki ayrımlar karşısındaki aşırı bir ahlaki öfkenin canlılık kattığı insan eskizlerini içerir. Bu kitabı okuduktan sonra, 1880'lerin Rusyası'nı düşünen birinin aklına hep şöyle tipler gelir: Mesleklerini "meyhanede oturma" diye tarif eden ve "fahişe" kelimesini içlerine sindiremeyen 40 yaşındaki cansız anne ile 13 yaşındaki bakımsız kızı; pis kokulu bir meyhane avlusunda bir sarhoşun sarkıntılığını sabunlu kollarıyla savuşturmaya çalışan çamaşırcı kadın; ince elbiseler içinde kızakla kaldırımlarda kayan bıçkın oğlanlar; döşemesine elma çuvalları serilmiş, parıltılı ikonlarla süslenmiş, tertemiz ve ufacık bir odada yaşayan ihtiyar elma satıcısı ve karısı; bir mahzende tifüsten can çekişen başka bir yaşlı adam; karın ortasında sigara tüttürerek dikilirken, bir polisin "Sizin yüzünüzden burada donup öleceğiz, kahrolasıcalar!" diye küfür savurarak tutukladığı 15 yaşındaki fahişe; son olarak Dickens tarzına en çok yaklaşan anlatımla, daha 30'unda moruklaşmış anne ile kızı. Buruşuk ve külrengi suratlarıyla koraya yakalanmış gibi görünen bu ikili adeta birer sigara sarma makinesine dönüşmüş tütün işçileridir; parmakları öylesine hızlı seğirip oynar ki, nasıl sigara sardıkları zor görülür. Anne 14 yıl boyunca sürekli tütün soluyarak böyle yaşamıştır.

Kitabın ikinci kısmı, adında ortaya atılmış soruya daha teorik düzeyde cevap bulmaya yöneliktir. Tolstoy ilk başta bunun sırf bir hayırseverlik meselesi olduğunu sanmıştı. Bu düzeyde bile, sosyetedeki zengin dostlarının gayet vurdumduymaz olabildiğini gördü. "Konuya açıklık getirmek için şunu belirteyim ki, Sara Bernhardt'ı görmek uğruna bir tiyatro locasını gözlerini kırpmadan parayı sayarlar. Ama burada para vermeyi kabul etmiş ve işe sıcak baktığını belirtmiş kişilerin hiçbiri hemen elini cebine atmadı..." Kendi çevresinde gördüğü zenginlik ile Moskova kenar mahallelerinin rezilliği ve yoksulluğu arasındaki tezat, Rusya'nın aslında zenginlerin tenezzül edeceği himayeyle ya da cömertlikle çözülebilecek olandan çok daha büyük bir sorunla karşı karşıya olduğunu zamanla kavramasını sağladı. En sağlam Kitabı Mukaddes geleneğine uygun olarak, bu kadar israf, tahribat ve sefaletten sorumlu Ahab'ları ve Cezebel'leri kınadı. Yoksullara yardım için hiçbir şey yapılmaması halinde neler olacağına dair hiç kuşku kalmadı kafasında.

> Mazlum kitlelerin nefreti ve zilleti artarken, varlıklı sınıfların maddi ve manevi güçleri zayıflıyor; her şeyin dayandığı aldatmaca yıpranıyor ve varlıklı sınıfların bu ölümcül tehlikede avunacakları hiçbir şey yok.
>
> Eski tarza dönmek mümkün değil; yaşam tarzlarını değiştirmek istemeyenlerin yapabileceği tek şey "yaşadıkları sürece durumun böyle gitmesini" ummak ve ondan sonra ne olacaksa olsun demek. Kör zengin kesimin yaptığı şey bu, ama tehlike gittikçe artıyor ve korkunç felaket yaklaşıyor.[37]

Yıl 1886'ydı. Tolstoy'un söylediği şeyin doğru olduğunu öğrenmelerine sadece 30 yıl vardı.

O Halde Ne Yapmalıyız? siyasal anlamda Marksist ya da devrimci bir kitap değildir. En çarpıcı yanlarından biri, Tolstoy'un yoksullara hamilik etme isteğinden vazgeçişini ve durumlarını romantikleştirmenin imkânsız olduğunu fark edişini anlatmasıdır. "Bizim içimizde olduğu gibi, onların içinde de az çok iyi ve az çok kötü, az çok mutlu ve az çok mutsuz bazı kişiler vardı; mutsuzların sayısı bizdeki kadardı; dış şartlara değil, kişilere bağlı olan mutsuzluk banknotlarla iyileştirilemez."

Hiçbir okur gerek kitapta anlatılan durumun sahiden yaşanmış olduğundan gerek en kötü ve en iç karartıcı kehanetlerinin doğru çıktığından kuşku duyamaz. Ortaya çıkan feci sonuçlarla, siyasal şiddet savunucuları yoksulların kötü durumunu istismar edebildiler ve Tolstoy'un anlattığından daha kötü bir durumu ortaya çıkarabildiler.

Tolstoy'un günümüz okurlarından muhtemelen karışık tepkiler alacağı kısım, felaketin önüne nasıl geçilebileceğine dair analizi ve nasıl yaşamamız gerektiğine dair genel düşünceleridir. Çözüm ilk başta Kitabı Mukaddes'in "Tövbe et!" tembihidir. Bir düzeyde Tolstoy (en azından benim açımdan) makbul olduğu apaçık şeyi anlatmakla kalmaz; Batı dünyasında daha iyisi bulunamadığı için ayrıcalıklı sınıflara dayatılmış durumu anlatır adeta. Yani, kendine yeterliliği savunur. Örneğin, yazarların ve aydınların dinleyicilerine ya da okurlarına "manevi" beslenmeyi sunarken, onlar için bedensel işleri yapacak başka insanlara gerek duydukları varsayımını sorgular. Bazı hesaplamalar yapmaya girişir.

> Şu ortaya çıktı ki, 40 yıl boyunca yazma dışında hiçbir şeyle uğraşmamış ve 5.000 küsur sayfayı kaleme almış çok üretken bir yazar olarak, kış akşamlarını ve boş günleri saymamak kaydıyla, o sürede bir köylünün olağan işlerini yaparken, her gün beş saati okumaya ve araştırmaya ayırmış ve (bazen günde 16 sayfa yazmışlığımı bir yana bırakarak) sırf tatillerde günde iki sayfa yazmış olsaydım, o 5.000 sayfayı 14 yılda üretmiş olmam gerekirdi.
>
> Yedi yaşında bir çocuğun yapabileceği ama geçmişte hiç yapmadığım bir aritmetik hesapla, harika bir gerçeğe vardım. Günde 24 saat vardır; sekiz saat uyuduğumuzda, geriye 16 saat kalır. Bir beyin işçisi günün beş saatini işine ayırdığında, epeyce şeyi başarır. Peki, geriye kalan 11 saate ne olur?
>
> Ortaya çıkan şey şu ki, bedensel çalışma zihinsel çalışmayı imkânsız kılmak şöyle dursun, geliştirir ve ona yardımcı olur.[38]

Böylece Tolstoy herkesin bedensel çalışmayı, sade hayatı, sade yemekleri, sade elbiseleri vs. benimsemesini savunur. Kitabın son bölümlerinin (bilinçli)

mizah havası, bağdaşmaz kutupları oluşturan G. K. Chesterton ile Çehov arasında gidip gelir. Günümüzün birçok doktoru şu sözler için Chesterton yaklaşımı teşhisinde hemfikir kalacaktır:

> Tıbbın ve hijyenin derin karmaşıklıkları bizim sınıfımızdan insanların gözünde, bir makinistin ısıttığı ve bütün supaplarını sıkıştırıp kapattığı bir kazanın patlamasını önlemek amacıyla geliştirebileceği şeylere benzer.
>
> Bunu anladığımda ise, durum bana gülünç göründü. Uzun bir kuşku, yoklama ve tefekkür sürecinin sonunda, şu olağanüstü gerçeğe varmıştım: İnsanda gözler görmek için, kulaklar işitmek için, bacaklar yürümek için, eller ve sırt da çalışmak için vardır; bunları doğal amaçları yönünde kullanmaması onun için daha beter olacaktır.[39]

Günümüzün birçok şirket yöneticisi ilk kötü ülseri ya da koroner tıkanıklığı atlattıktan sonra, muhtemelen bu sözlere katılacaktır. Aynı şekilde Çehov'un oyunlarını okuyan herkes, Tolstoy'un şu sözlerle anlattığı dünyayı tanıyacaktır "O halde ne yapmalıyız, diye sorduğumuzda, gerçek anlamda bir soru yöneltmekten ziyade, [...] *herhangi bir şey* yapmak istemediğimizi teyit etmiş oluruz."[40] Balo salonlarındaki ve ev partilerindeki aylak zenginleri tasvir edişi hoşgörüsüz olduğu kadar gülünçtür de.

Anlamakta zorluk çektiğim husus, Tolstoy'un irdelediği birçok marazı, mülkiyetin varlığına bağlama gereğini niçin duyduğudur. Perdenin inişinden önce, eski Proudhon gramofonunu çalmaya koyulur: "Mülkiyet her türlü kötülüğün köküdür..." Tanrı'nın kelamına uyanlar mal mülk edinmezler vs.. Bu belki kulağa hoş gelse de şu Leninist soruya cevap vermek gerekir: *Kim? Kimin için?* Tolstoycu bakışla, içkiden ve sigaradan uzak bir temiz hayat süren, gündüzleri toprağı sürüp eken, çizme diken, odun biçen ve su çeken, akşama doğru da oturup beş saat zırvalar yazan mutlu köylülerin, yazarların ve aristokratların hayatlarını kim *kontrol* edecek? Bütün bu erdemli uğraşların gerçekleştiği küçük tarlanın ve meskenin sahibi olmaları halinde, bir tür tam özgürlük durumuna yaklaştıkları söylenebilir. Ama oturdukları meskenin sahibi değillerse, daima tapusunu elinde tutan kişinin, kurulun ya da şirketin insafına kalacakları basit bir gerçektir. Tolstoy "mülkiyet hırsızlıktır" şeklindeki saçma akidesini sanki evrenin değişmez bir yasasıymış gibi ileri sürmekle, ortaya attığı savı hepten bozar; çünkü mülkiyet anlayışına yüklenmekle, insanın daha iyiye gitmesine ilişkin gerçekçi bir tasarıyı imkânsız hale getirir. Mülkiyet asla kaldırılamamıştır ve kaldırılamayacaktır. Bütün mesele kimin elinde olduğudur. Üstelik şimdiye kadar geliştirilmiş en adil sistem bizzat mülk sahiplerinin geliştirdiğidir.

Kadın okurlar bir erkek bedeninin amacını "çalışma" olarak belirleyen savı gördüklerinde, genel tabloda bir kadın bedeninin amacını merak edebilirler. Risalenin 40. ve son bölümü, bize bunu muğlak üslupla anlatır. Tolstoy'un gerek "kadın hakları denilen müthiş saçmalığı"[41] ele alış tarzı, gerekse "erkeklerin dandik işlerine özenme" isteğiyle, gebelikten korunma yöntemlerine başvuran kadınların görevlerinden kaçındıkları ve kendilerini fahişelerle aynı düzeye koydukları varsayımı günümüzün bütün okurlarını memnun etmeyecektir. Ona göre, bir kadın Tanrı iradesine boyun eğiyorsa, "ister iki, ister 20 çocuktan sonra, bu kadar doğurduğum yeter demez, tıpkı 50 yaşında bir işçinin, hâlâ yiyip uyuyabiliyorken ve çalıştırılacak kasları varken, yeterince çalıştım demeyeceği gibi."[42] Kitabın sonuna vardığımızda, Tolstoy'un kadınlara dünyada çocuk doğurma dışında *bir* işlev biçtiğini görmek zordur. Kitabın ilk yarısında insan yaşamını yabani, adaletsiz ve felakete mahkûm gibi anlatmasından sonra, kadınların hayatlarını 20'ye kadar bebek doğurmaya (ve en önemlisi, sütanne korkusundan dolayı emzirmeye) adamalarını savunduğunu görmek bizi biraz şaşırtır. Tam da 1886'nın sevgililer gününde, "Kadınlar, anneler, dünyanın kurtuluşu herkesten fazla sizin elinizde,"[43] sonucuna varması biraz tuhaf kaçar.

• • •

Tolstoy *O Halde Ne Yapmalıyız?* kitabını henüz yeni bitirmişken, 1882'de başlayıp yarım bıraktığı bir hikâyeyi eline aldı ve bir ayı biraz aşkın sürede tamamladı. *İvan İlyiç'in Ölümü* [*Smert İvana İlyiça*] adlı bu kısa romanı çabucak bitirmenin ardındaki saik, Sofya'ya Moskova'dan dönüşünde hoş bir sürpriz yapmaktı: Toplu baskıya katılacak yeni bir eser. Sofya *Anna Karenina*'dan beri ilk saf sanatsal eseri saydığı bu kitabı sevinçle karşıladı.

En tedirgin edici Tolstoy eserlerinden biri olan romanda, vasat bir hukuk kariyeri olan İvan İlyiç adlı bir hâkimin fani olduğu gerçeğiyle yüzleşmesinin ötesinde çok az şey yer alır. Kansere yakalanan İvan sona yaklaşırken, geçmişteki hayatını bir zaman israfı olarak görür; yakın olan ölümünü ise düşünülemeyecek kadar korkunç bulur; can çekişen bedeninin küçülüp zayıflayacağı ve pis kokacağı aklına geldiğinde derin tiksinti duyar. En önemlisi, ölümün kendisinden korkar. İlk aşamalarında, hastalığı zihninden kovmaya çalışır. "İşin en kötüsü, hastalığıyla ilgilenişinin onu bir tedbir almaya yöneltmek yerine, dosdoğru yüzleşmeye zorlamasıydı."[44] Bunu son aşamaya kadar beceremez; aylarca bedensel ve ruhsal azap çektikten, üç gün boyunca çığlıklar attıktan sonra ölümle yüzleşebilir ve can verir. Ölürken başında bir rahibin dua okumasına karşın, dinsel teselliyi bulmaz; ona huzur veren şey, faniliği kabullenişidir.

Hikâyenin tedirgin ediciliği ve çekiciliği, evrenselliğinden gelir. "Kiesewetter'in *Mantık* kitabından öğrendiği 'Caius bir fanidir, insanlar fanidir, dolayısıyla Caius fanidir' tasımı, ona Caius açısından hep doğru ama kendisi açısından kesinlikle yanlış görünmüştü. Soyut insan Caius'un faniliği tamamen doğruydu; ama kendisi Caius gibi soyut bir insan değil, herkesten çok, hem de çok ayrı bir canlıydı."[45] Hikâyenin okura dayattığı tasım budur. İvan İlyiç'in hasta yatağındaki korkunç iç azaplarını paylaşmamızla birlikte, ölümün genelliği özelleşir. Hiçbir insan yaşamı onunkinden daha fazla "anlam" ya da gerekçe taşımaz. İlyiç'in şeylere tepkisi bakımından "başka birçok kişiye benzeyen bir insan"[46] olduğunu belirten bir uzmana mutlaka katılmamız gerekmez. O aslında ortalama kişiden ziyade Lev Nikolayeviç'e çok benzeyen bir insandır. Örneğin, hastalığın başlamasından önce, ailesinden gerçekten nefret eder ve son 20 yılda, karısı mızmızlığıyla hayatını perişan etmiştir. Kısa süreli tutkunluk anlarında bir araya geldikten sonra, aralarındaki savaş hali tekrar başlar. Keyif aldığı yegâne şeyler işi, erkek arkadaşları ve ev için mefruşat seçmedir. Hastalık sadece ailesiyle yabancılaşmasının vardığı boyutu belirginleştirir. Bir oturağı bile yardım almadan kullanamayacak kadar takatten düşmüş olarak can çekişirken, kendi nefesinin ve dışkısının pis kokusundan iğrenirken, ona teselli verebilen tek kişi yakışıklı ve genç köylü uşağı Gerasim'dir. Pis kokulu ortamda bile şakacılığı elden bırakmaz ve efendisinin hastalığını kabul ederek, ona yalan söylemeyecek kadar dürüst davranır. İvan'ın o aşamadaki avuntularından biri, çıplak bacaklarını delikanlının omuzlarına dayayarak uzanmasına izin verilmesiydi. "Başka insanlardaki sağlık, güç ve canlılık ona nahoş gelirken, Gerasim'in gücü ve canlılığı onu incitmek yerine yatıştırdı."[47] Bu tuhaf ama kaçınılmaz biçimde dokunaklı itirafta sıradan adama özgü hiçbir şey yoktur. Ancak Tolstoy'a özgü çok şey vardır.

Paradoksal bir gelişmeyle, Tolstoy'un 1886 yazında yakalandığı ağır bir hastalık karısıyla ilişkisinde daha büyük bir uyumsuzluğa yol açmak yerine, tersi bir etki yarattı. Bacağında bir yara varken, çift sürmekte ısrar etmesi, iltihabı yılancığa çevirmişti. İlkelerinin ve içgüdülerinin onu bir doktora başvurmaktan alıkoymasına karşın, sonunda karısı Moskova'dan Çirkov adlı bir uzmanı Yasnaya Polyana'ya getirtti. O sırada Tolstoy'un inciğindeki ülser ağırdı ve 40 derece ateşi vardı. Bacağın aşırı şişmesi yüzünden, neredeyse hayatından umut kesildi. Sıvıyı dışarıya akıtmak için bacağına bir tüpün takılması, dayanılmaz ağrıya yol açtı.

Dokuz hafta boyunca yatakta kaldı ve başta Çertkov olmak üzere, çömezleri uzak tutuldu. "Lev Nikolayeviç'in hasta olduğu son iki ay benim için kahredici olmakla birlikte, oldukça garip biçimde bana çok mutlu bir dönemi yaşattı" diye yazdı karısı güncesine. "Gece gündüz ona baktım;

yapmam gereken şeyler çok doğal, çok basitti. Gerçekten iyi yapabildiğim tek şey, sevdiğim adam için kişisel özveride bulunmak. İş yükü ağırlaştıkça, mutluluğum arttı. Tekrar ayağa kalkınca, bana artık ihtiyacı olmadığını çıtlattı."[48]

Bu sözler Ekim 1886'nın sonuna doğru yazıldı ama hizmetine hâlâ gerek vardı. Tolstoy'un hasta yatağında büyük ölçüde ona yazdırdığı oyunun birinci perdesini temize çekmeyi kabul etti.

• • •

Karanlığın Gücü [*Vlast Tmi*] bir köylü ailesini ve yakışıklı genç ırgatları Nikita'yı konu alan bir oyundur. Birinci perdede efendisinin karısı Anisya'yla aşk yaşadığı ortaya çıkan Nikita, sonraki perdede annesi Matryona'nın kışkırtmasıyla, sevgilisinin kocası Pyotr'u öldürür. Üçüncü perdede artık karısı olan Anisya'dan nefret ettiğini, kendini içkiye vurduğunu ve başka kadınlarla düşüp kalktığını görürüz. Dördüncü perdede altı yaşındaki üvey kızı Akulina'dan çocuk peydahladığı anlaşılır. Olayı örtbas etmek isteyen annesinin tertiplediği başka bir cinayete kurban giden bebek evin mahzenine gömülür. Beşinci perdede Nikita hak ettiği cezayı bulurken, oyunun asıl kötü kişileri olan iki kadın serbest kalır.

Daha bir süre önce köylülerin inançlarını ve alışkanlıklarını gözlemleyerek, doğru bir hayat görüşüne vardığını belirten birinin kaleminden böyle bir oyun çıkması gariptir. Köylülerin dini oyunda batıl ve yobazdır. Falcılıkta ve her türlü hurafede mahir olan Matryona'nın, bebeği mahzende Nikita'ya öldürtmeden önce vaftiz ettiklerini ısrarla belirtmesi özellikle dikkat çekicidir. Nikita'nın çocuğu bir odun parçasıyla bastırıp boğmaya çalışırken, kemiklerin çatırdayışını duyduğu izlenimine varması, *Karanlığın Gücü*'nden insanın aklında kalan nahoş anılardan biridir. Bu köylüler kaba, acımasız, saldırgan, açgözlü, maddiyatçı ve hepsinden önemlisi ahmaktır. Üst sınıftaki kusurların hepsini taşımakla birlikte, Tolstoy'un bir Fet'te ya da bir Turgenyev'de gördüğü erdemlerden yoksundur: Nüktedanlık, kibarlık, hoşgörü, ince zevk. Köylü dostu Tolstoy tarafından yazıldığı apaçık olmasa, oyunun "emekçi sınıfa düşman" birinin eseri sanılması mazur görülebilir. Kasten komik hava verilmesi nedeniyle, korkunçluğu acımasızdır. Köylü ailesinin iğrençliği sahici ve abartılı hazla sunulur ve bu dehşet verici suç döngüsüne bulaşan bütün köylüler komik eblehler gibi tasvir edilir.

Sofya Andreyevna oyunun çeşitli versiyonlarını gerçekten keyif alarak temize çekti. Birinci perdeye tepkisi "Karakterler harika çizilmiş, olay örgüsü eksiksiz ve ilginç" şeklindeydi; ama bir kadın ile sevgilisinin annesi arasında, ahmak kocasını öldürmeye yönelik bir tertipten ibaret ikinci perdeyi "oldukça

yavan" saydı. "Daha fazla tiyatro havası vermek gerekir ve bunu Lyovoçka'ya söyledim."[49]

III. Aleksandr da oyundan etkilendi. Tolstoy'un dostlarından M. A. Stahoviç'in oyunu ona ve saray çevresine okumasından sonra, "harika bir şey" olduğunu belirterek, bulunabilecek en iyi aktörlerle ve aktrislerle sahnelenmesini önerdi.[50]

Kutsal Meclis üst-vekili Konstantin Pobedonostsev ertesi yılın ilkbaharında eline geçen oyun hakkında aynı izlenimi edinmedi. III. Aleksandr'a oyunu okumayı bitirdikten sonra, zar zor kendine gelebildiğini bildirdi. "Zola bile bu kaba ve vahşi gerçekçilik düzeyine hiç varmamıştır..."[51] Ama oyunu yasaklatabildiyse de, sansürü çok geç kalmıştı. Çertkov broşür biçiminde milyonlarca nüshayı çoktan bastırmıştı. "Tolstoy'un oyununun muazzam sayıda nüshasının basılmış ve şu anda her sokak köşesinde işportacılarca ucuz kitapçık biçiminde on kopeğe satılıyor olması bir felaket" diye yazdı Pobedonostsev.[52]

Ona göre, her türlü fesadı bastırmak hükümetin göreviydi. Aşağı yukarı aynı sıralarda *Karanlığın Gücü*'nü sansürlediği günlerde, altı öğrenciden oluşan bir grup vatana ihanet suçlamasıyla tutuklandı. Önceki sonbaharda Herzen'in dostu radikal Dobrolyubov'un doğumunun 50. yıldönümü anısına, bir gösteri düzenlemeye kalkışmışlardı. Küçük gösterinin olabilecek en büyük vahşetle dağıtılıp bastırılması üzerine, çarı öldürmeye karar vermişlerdi. Tutuklandıklarında, bombalar imal ettikleri ve başka patlayıcı düzenekler hazırladıkları ortaya çıktı. Hepsi ölüm cezasına çarptırılıp asıldı. Haber Yasnaya Polyana'ya ulaştığında, Sofya Andreyevna'yı "aklından her şeyi silip atacak kadar feci" üzdü. "Bu şer başka birçok şerri doğuracak. [...] Lyovoçka haberi meyus suskunlukla karşıladı. Böyle bir şeyin olacağını sıkça aklından geçirmişti."

Bu şerrin başka birçok şerri doğuracağı saptamasından daha doğru bir sözü hiç yazmadı. Asılan öğrencilerin elebaşı Aleksandr Ulyanov adlı bir gençti. Tam da o gün, küçük kardeşi Vladimir öç almaya yemin etti[53] ve 30 yıl sonra sözünü yerine getirmek üzere, Petrograd'daki Finlandiya İstasyonu'na vardı. O sırada bilinen adı Lenin'di.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

Kroyçer Sonat

1887-1890

Cinsel birleşmenin
iğrenç bir şey olduğunu kesin biliyorum…

Tolstoy'da diğer bütün yaratıcı niteliklerinin yanı sıra, (tıpkı George Bernard Shaw gibi) okurunu kızdırmaya dönük değişmez bir yeti vardır. Bu hiç kuşkusuz ona, beraberinde getirdiği garip doyumu veren bir yetidir. Ama rahatsız, tedirgin ve altüst etme gücü, kızdırma yetisini çok aşar. Döneminin çeşitli kesimlerini (hükümet, kilise, Batılılaşma yanlısı liberaller ve edebiyatçılar, ayrıca her türden "uzmanlar" ve aydınlar, doktorlar, bilim insanları ve ilahiyatçılar) hedef almasına karşın, bir kâhinlik hünerine de sahiptir. İnsanlık haline dair ifade ettiği görüşler, bugün bile insanları tedirgin edip kızdırabilir. Düşünce dünyasının hiçbir alanında bu özellik, 1880'lerin sonlarından itibaren cinsellik sorununun analizinden daha belirgin değildir. Günümüzün her okuru, bu evredeki yazılarıyla rahatının bozulmasını bekleyebilir. Geniş çerçevede Tolstoy'un ateşli barışseverliğine, içkiye ve tütüne kuşkuyla bakışına, hatta vejetaryenliğine yakınlık duyanların sayısı eskiye kıyasla muhtemelen daha fazlayken, sekse dair görüşlerini sindirebilenlerin sayısı da eskiye kıyasla muhtemelen daha azdır. Sondan bir önceki döneminin şaheseri *Kroyçer Sonat*'ı hemen herkesin yanlış anlamasını bu edebiyat dışı gerçek muhtemelen açıklar.

> Önce, toplumumuzda genellikle her düzeyde, yalancı bilimin de verdiği destekle, cinsel ilişkinin sağlık için gerekli bir şey olduğu ve bunu her zaman evlilikle sağlamak mümkün olmadığından, bir erkeğe parasal ödeme dışında bir bağlayıcılık getirmeyen evlilik dışı cinsel ilişkinin tamamen doğal olduğu ve dolayısıyla zorunlu bağlayıcılığının pek fazla özendirilmediği yönünde sıkı bir kanaatin ortaya çıktığını söylemek istedim. Bu kanaat öylesine genelleşmiş ve kökleşmiş durumda ki, doktorun tavsiyesi üzerine ebeveynler, kendi çocuklarına hovardalık yolunu açıyorlar; doğal varlık nedeni yurttaşlarının ahlaki esenliğini gözetmeye dayanan devletler, hovardalığı kurumsallaştırıyor, yani erkeklerin sözde ihtiyaçlarını tatmin etmek uğruna bedenen ve ruhen çürümeye mecbur edilen bir kadın zümresini düzen altına alıyor. Bu arada bekâr erkekler tamamen huzurlu vicdanla hovardalığa teslim oluyor.[1]

Günümüzün liberal Batılı önyargısı, bu sözleri çarpık bir Augustinusçu ruh halinin ürünü olarak görmek isteyebilir. Çarlık Rusyası'nın son döneminde cinsel standartların ne ölçüde çöktüğünü akılda tutmamız önemli-

dir. Rasputin'in modern (ve en canlı anlatıma sahip) bir biyografi yazarı, yeni yüzyıla girilirken Rusya'nın "ruhsatlı fuhşun ötesine geçen ve çağın standartlarıyla olağanüstü sayılabilecek bir cinsel açıklık düzeyinin keyfini sürdüğü"nü hatırlatır bize.[2] St. Petersburg'un ciddi günlük gazetelerindeki bir buçuk sayfalık küçük ilanlarda, makul bir kısım pansiyonlarla ya da temizlik işleriyle, daha büyük kısım ise zührevi hastalıkların tedavisiyle ilgiliydi. "Urital Galen" gibi ürünler, diğer onlarca sahte devayla sıkı rekabet içinde, en inatçı cerahati bir çırpıda durdurma garantisini verirdi. Bunlara dönük rağbet metropol kaşarlarıyla ya da şehirlilerle sınırlı değildi. Rus Devrimi'nden bir yıl önce (Tolstoy'un aile dostu Olsufyev'lerle epeyce zaman geçirdiği Nikolskoye malikânesinin de bulunduğu) Smolensk ilinde hekimlik yapan ve bütün kır ahalisinin zührevi hastalıklardan mustarip olduğunu gören Mihail Bulgakov'ın karşılaştığı durum hemen insanın aklına gelir. "Benekli Kurdeşen" hikâyesinde bu hastalığın herkese, erkeklerin yanı sıra yaşlı kadınlara ve çocuklara dahi bulaştığını anlatır. "Birçok sinsi kisveyle ortaya çıkardı. Kâh bir ergen kızın boğazında veya çarpık bacaklarında beyazımtırak yaralar, kâh yaşlı bir kadınının sararmış bacaklarında yavaş yavaş derine işleyen ülserler, kâh hayatının baharındaki bir kadının vücudunda sızıntılı kabarcıklar biçimine bürünürdü. Bazen alında hilal biçimli bir "Venüs tacı" olarak ya da babalarınca işlenmiş günahların dolaylı cezasını çeken çocukların bir Kazak eyeri şeklini almış burunlarında kendini gururla teşhir ettiği olurdu."[3]

Günümüzün bir okurunun, Tolstoy'un ahlaki bakışına katılmayı tercih edip etmeyeceği başka bir meseledir. Rusya'da olup bitenlere ilişkin bir analiz olarak, düşünceleri düpedüz olgulara dayalıdır. *Kroyçer Sonat*'ı ele almadan önce, bu dönemde Tolstoy'un seksle ilgili görüşlerini değerlendirmekte herhalde yarar vardır; çünkü gayet bariz bir karşılıklı ilişki içinde olmakla birlikte, günümüzde çoğu eleştirmenin sandığının aksine bağlantılı değillerdir.

Püritenlik Tolstoy'da ta başından beri örtük olarak vardı; *Anna Karenina*'yı bitirmeye yakınken, üreme amacı dışında cinsel ilişkiyi şiddetle ayıplayan bir tutum içinde görürüz onu. Bu görüşleri *O Halde Ne Yapmalıyız?* kitabında kabalığa varan bir sertlikle tekrarladı. Zihnine 1880'ler sonlarında işleyen oldukça karşıt ya da görünüşte karşıt iki etki, *Kroyçer Sonat*'ı yazdığı sırada hâlâ var gücüyle sürmekteydi. Biri Evanjelik sadelik arzusu, diğeri derinleşen bir duyguyla insandan kaçıştı. İkisi bir insanın uyabileceği en yüce çağrının cinsel ilişkiden tam kaçınma olduğuna dair yeni anlayışında bir araya geldi. İnsanın üremesinde bir güzellik ve görkem gördüğü *O Halde Ne Yapmalıyız?* kitabındaki tutumundan bir kopuştu bu. O zamandan beri, ABD kaynaklı literatürün bombardımanına uğramış ve özellikle (o sırada neredeyse yok olmaya yüz tutan) Shaker'lar tarikatının öğretilerinden etkilenmişti. Dr. Alice B. Stockham'ın evlilikte bile cinsel ilişkiden tam kaçınmayı ve erkekler ile

kadınların bacı kardeş gibi birlikte yaşamalarını savunan *Tokology: a Book for Every Woman*'ını ("Ebelik: Her Kadın İçin Gerekli Bir Kitap) 1888'in sonunda bir çırpıda bitirdi ve çok beğendi. Domuz eti yemekten ve cinsel ilişkiye girmekten yeminle vazgeçen Shaker'ların temel inançlarının ilham kaynağı, 1774'te içinden gelen sesle kocasını terk edip Amerikan kolonilerinde yeni bir hayat arayışına yönelmiş Ann Lee adında Manchester'lı bir İngiliz kadındı. Esrik halde sözler söyleme, bağırma, çırpınma ve hayali şeyler uydurma yeteneği sayesinde, safdil bir mürit kitlesini çevresinde topladı. Tanrı'nın ona doğrudan verdiği vahye göre, Cennet'te işlenen ilk günahın cinsel ilişki olduğunu ve İsa Mesih'le birlikte tarikatın başına tayin edildiğini ileri sürdü. Müritleri 1794'teki ölümünden sonra, Ann Lee'ye ikinci Mesih olarak taptılar ve cennet bulutları üstünde yeryüzüne inmesini güvenle beklediler. Aralarındaki evliliklerle üremelerine izin verilmeyen Shaker'lar sayıca haliyle azaldılar; 19. yüzyıldaki yeni mürit katılımı 20. yüzyılda düşüşe geçti.[4] Ann Lee ona inananların beklediği şekilde yeryüzüne inecek olsa, New England'da yolunu gözleyen ufak bir bilge bakir ve bakire topluluğu bulur sadece.

Tolstoy Shaker'ların vahiy umudunu paylaşmamakla birlikte, sekse ilişkin görüşleri için şu notu düştü: "Mükemmel. Tam cinsel kaçınma."[5] Gerçi Çertkov'a, "Şehvet düşkünü pis bir yaşlı adamım"[6] itirafından anlaşılacağı üzere, bunu uygulamayı başaramadı. Ancak cinsel ilişkiden kaçınma o sırada ideali haline gelmişti.

Hasım okurlar bu "ideal"i iflah olmaz bir zamparanın masum Meryem Ana ikonu önündeki gözyaşları kadar usturuplu bulacaklardır; ama Yeni Ahit'in Tolstoy'a ve Shaker'lara arka çıktığını belirtmek gerekir. Tolstoy'un bu konudaki anlayış kalıbı, Mesih'in şiddetle ve kötülüğe direnişle ilgili öğütlerini keşfedişiyle tam paralellik gösterir. Günümüzün (papa dışındaki) çoğu rahibi, Tolstoy'un "yalancı bilim", kendilerinin ise sağduyu olarak nitelendireceği şeye kanmanın etkisiyle, "bedensel temas korkusu"nu ya da irrasyonel bir seks korkusunu çağrıştıracak her şeyden uzak durma yönünde keskin bir istek duyar. Tolstoy açısından, mesele oldukça farklıydı. İsa'nın öğretilerini geri getirme peşindeydi ve doğru olduklarına inanmaktaydı. Hıristiyan barışseverliği açısından ise, tartışarak çözmesi gereken aykırılıklar vardı.

Yeni Ahit cinsel konularda çok daha birleşik ve tutarlı bir etik sunar. Mesih'in meyhanecilerle ve günahkârlarla ahbaplık ettiği doğrudur; ama iffet öğretilerinde onlara ve fahişelere hitap etti. Zina yaparken yakalanan kadını bağışlamakla birlikte, bir daha günah işlememesini bildirdi. Üstelik iffet çağrısı, önceki ya da sonraki ifadelerin hepsinden daha keskindir. "Geçmişte 'Zina etme' denildiğini duydunuz, Ama ben size diyorum ki, bir kadına şehvetle bakan her adam, zaten yüreğinde o kadınla zina etmiştir." Cennet Krallığı uğruna bazı erkeklerin hadım edildiği de anlatılır bize. Farklı

yazarların aktarış biçimiyle, Yeni Ahit'te söz konusu idealden ayrılan tek bir pasaj ya da metin yoktur. Gerek Yeni Ahit'te gerek Yunan ve Latin kilise babalarının yazılarında, erken dönem Hıristiyan geleneğinin tamamı, cinsel ilişkiden kaçınmanın bir ideal, evliliğin sonra gelen en iyi durum, genelde seksin tehlikeli ve kötü bir şey olduğu savunulmuştur.

Tolstoy *Kroyçer Sonat* için Sonsöz'de sekse dair inançlarını bilinçli olarak taşkın ifadelerle vaaz eder. Ama barışa ilişkin doktrinlerinde olduğu gibi, (mağfiret doktrinini vs. reddedişi bir yana bırakılırsa) ahlaki bakışında da Aziz Paulus'ta, İskenderiyeli Klementos'ta, Tertullianus'ta, Aziz Augustinus'ta yankı bulmayacak hiçbir şey yoktur. Aslına bakılırsa, "katışıksız Hıristiyanlık"tır. Öğretiye ilişkin en berrak açıklamalarından biri olan Sonsöz, kulaktan dolma bilgilere sahip okurların çoğu kez sandığından çok daha az şiddetlidir. Mesih'in bir ideali vaaz ettiği savı, her türlü Tolstoycu Hıristiyanlık anlayışı açısından gayet can alıcıdır. Tolstoy idealin iffet olması halinde, pek fazla kişinin buna ulaşmayacağını tam anlamıyla kavrar. "Mesih'in öğretilerinin takipçisi önünde uzun ya da kısa olabilecek bir değneğe takılı fanus taşıyan bir kişiye benzer; ışık hep önündedir ve onu takip etmeye hep özendirir; derken ileride ışıkla dolu ve onu kendine çekecek yeni bir alanın önünü açar."[7] Bu imgede yorumcuların bize her zaman aktarmadıkları büyük bir suhulet vardır.

Tolstoy'un ve Kitabı Mukaddes'in (bu hususta buluşan) muarızları çoğu kez idealin hayata geçirilmesi halinde, insan soyunun da Shaker'ların akıbetine uğrayarak yok olacağına işaret ederler. Bunu Kitabı Mukaddes geleneğinde, insanoğlundan nefret eden meşum damarın bir parçası gibi görürler. Eski Ahit'te insan soyuna doğurgan olup çoğalmasını bildiren Tanrı, yeryüzünde insanı yaratmış olmaktan çok kısa süre içinde pişman olur ve dolayısıyla sadece küçük bir kalıntıyı koruyarak, insan soyunu yok etmeye karar verir. Kitabı Mukaddes'in bu düşünce damarına, Hıristiyan kutsal metinlerinin başından sonuna kadar, Nuh tufanından Yuhanna İncili'nin sonuna doğru, kuzunun tahtı etrafında seçkin koronun ilahiler okuduğu sırada, çoğu insanın çalkantılı bir göle gömüldüğü sahneye kadar rastlamak mümkündür.

Mesih'in cinsel ilişkiden kaçınma öğretisini bu bağlamda görmek gerekir. Çömezlerine sadece cinsel ilişkiden kaçınma yönünde bir ideali değil, dünyanın "yıkıcı iğrenç şey" yüzünden kısa sürede son bulacağını öngören ve Paulus ile diğer Yeni Ahit yazarlarının devraldığı bir bakışı da sunmuştu. İki ya da üç kuşaktan sonra dünya nüfusuna ne olacağı meselesi, gökten geçen her bulutun borazan çalan bir meleği ve vaat edilen Mesih'i taşıyor olabileceğine inanan erkekleri ve kadınları pek ilgilendirmez.

Tolstoy ne İsa'nın yeryüzüne inişine ne mahşer gününe ne de Yeni Ahit'teki "mitolojik" unsurlara inanan biriydi. Ama bizzat mizacında, daha 1889'da

güncesine itiraf ettiği üzere, buna uygun bir "karanlık" tema vardı. "Ölüm henüz ileride olduğuna, yani hâlâ yaşadığıma göre, niçin sevinçli olmayayım?" diye not düşmesi, ölümsüzlük umudunun sürdüğüne işaret eder. "Asıl mesele kendi şahsıma ya da (Tanrı'ya şükür ki ölüp gömülmüş) hazlarıma değil, diğer insanların esenliğine, sıradan insanların esenliğine, eğitilmelerine, içkiden uzak durmalarına ve yoksulluk içinde yaşamamalarına ilgiyi yitirmiş olduğumu hissetmem; genel esenliğe, yeryüzünde Cennet Krallığı'nın kuruluşuna bile ilgimin soğuduğunu hissetmekteyim..."[8] Bu sözlerde tipik dürüstlük vardır; oldukça yakın gelecekte doğal felaketler, kıtlıklar ve kötüleşen siyasal durum silkinip bu görüşten sıyrılmasını sağlamasaydı, Tolstoy'un dinsel tutumu o andan itibaren tamamen "mistik" çizgide gelişebilirdi belki.

Ama Tolstoy'da, yeryüzündeki Cennet Krallığı'na ilgide doğal bir soğumanın yanı sıra, saçma, kışkırtıcı ve sinir bozucu savları ortaya atmaktan aldığı olumlu bir keyif de vardı. Nitekim 1889'un önceki bir döneminde, bir yeğeniyle birlikte Voltaire'i okuyuşunu anlattığı keyifli bir günce girişi görürüz. "Kahkahalarla güldük."[9] Yani, şaşkın eleştirmenler (cevap verilemeyeceğini sanarak) hepimizin cinsel ilişkiden kaçınması halinde, insan soyunun tükeneceği görüşüyle üstüne gittiğinde, Tolstoy'un bizzat insanlığı hepten reddedişe zorlanmaktan keyif alması oldukça kaçınılmazdı. "Bunun insan soyunun sonu anlamına geleceği itirazında bulunacaksınız. [...] Ne kadar büyük bir talihsizlik! Tufan öncesi hayvanlar nasıl dünyadan silinip gittiyse, insan denilen hayvanlar da yok olacak. [...] Bu ikiayaklılara ihtiyozordan daha fazla acımıyorum."[10] Bütün insanları seven naçiz Hıristiyan bir an için *saeva indignatio*'nun [vahşi öfke] ve Jonathan Swift'in iğneleyici komedisinin etkisine girmiş gibidir.

Kroyçer Sonat'ı okumaya başlarken, bütün bunları hiç kuşkusuz akılda tutmalıyız. Tolstoy çoğu kez bir roman konusunu birilerinin ona anlattığı anekdotla kafasında kurardı. Yazmaya başlar, sonra metni bir kenara atar ve fikri olgunlaşmaya bırakırdı. Ardından yoğun bir yazma ve yeniden yazma dönemine girerdi. Bu sefer anekdot Vasili Nikolayeviç Andreyev-Burlak adlı bir aktörden geldi. Tolstoy'ları görmeye gittiği 20 Haziran 1887'de,[11] akşam yemeği sonrasındaki sohbette, bir tren yolculuğunda karşılaştığı bir yabancının onunla karısının sadakatsizliği üzerine dertleşmesini anlattı. Tolstoy hemen kafasında bir hikâye çırpıştırdı ve o aşamada "cinsel aşk" hikâyesi olarak tasarladı. Ertesi yıl Moskova konağında, Andreyev-Burlak'la tekrar buluştu. Tolstoy'un çocukları toplanan bir ahbap çevresine küçük bir konser verdi. Andreyev-Burlak'ın yanı sıra, ressam Repin de oradaydı. Çocukların hocası Yuli Lyasota, Beethoven'ın "Kroyçer" sonatının keman kısmını çalarken, Tolstoy'un oğlu Sergey piyanonun başındaydı. Aile repertuvarının bir parçası olan sonat, Tolstoy'u her zamanki gibi duygulandırdı.

Ama Andreyev-Burlak'ın orada oluşu dışında rasyonel bir sebep olmaksızın, o an için sonatı vagondaki mağdur kocayla ilişkilendirdi. Andreyev-Burlak'ın okuması için bir monolog yazacaktı. Repin de isterse, sahneyi resmedebilirdi. Konu Tolstoy'un bitmemiş hikâyelerinden "Karısını Öldüren Adam"da yer alacak şekle sokulabilirdi. Andreyev-Burlak'tan, Dickens'ın eserlerini halka okumasına oldukça benzer biçimde, bu hikâyeyi bir tiyatro monoloğu olarak "canlandırması" istenebilirdi.

Böylece *Kroyçer Sonat* fikri doğdu. Aktör Andreyev-Burlak'ın 10 Mayıs 1888'de ölmesine[12] karşın, birinci kişi anlatımıyla düzyazı kurmacaya dönüştürülen monolog formu, Tolstoy'un ilk tasarısının bir parçası olarak kaldı. O yılın büyük bölümünde pek fazla şey katmadığı romanı 1889'da ciddi olarak ele aldı ve defalarca üzerinden geçti. Güncesi yaz boyunca kafasındaki başlıca şeyin bu olduğunu yansıtır. Hikâyedeki müzisyenin (anlatıcıya göre, kadını baştan çıkaran menfur kişinin) kendi kendine, "Geneleve gitmeyeceğim, orada hastalık kapabilirim" diye düşündüğünü belirtir. Derken bir ay sonra, "Can çekişen kadına af dilerken hezeyan geçirtmeliyim ve adamın onu öldürmüş olması bana inandırıcı gelmiyor" diye yazar. İki gün sonra, 19 Ağustos 1889'da şunu ekler: "Aslında 'sefih' aşağılayıcı bir ibare değildir; daha ziyade (bence bir kadın için de geçerli olmak üzere) tek kişiyle değil, birden çok kişiyle haz uğruna cinsel ilişkiden kaynaklanan bir tatminsizlik, merak ve yeniliğe düşkünlük durumunu belirtir. Aynı şey 'sarhoş' için söylenebilir. Kendini tutmaya çalışsa da, bir sarhoş hep sarhoş ve bir sefih hep sefih olarak kalır; dikkatinin dağıldığı ilk anda yenik düşer. Ben bir sefihim."[13]

Romanın bir versiyonu ağustos sonuna doğru bitti ve Sofya Andreyevna temize çektiği metni bir hafta sonra, yaşça büyük çocuklara ve aileye yüksek sesle okudu.

Bitmiş haliyle roman, Rusya'nın bir ucundan öbür ucuna trenle yolculuk eden silik bir kişinin ağzından, bir üçüncü kişi anlatısı olarak başlar. Vagondaki sohbet herkesin ilgisini çeken seks, aşk ve evlilik konularına döner. Diğer yolcuların dile getirdiği taşkın görüşlerin bazılarını yumuşatmak isteyen bir avukat, evlilik hayatı uzun süren birçok kişinin bulunduğunu ileri sürer. Pozdnişev adlı bir yolcu buna sertçe karşı çıkar. "Evlilikler günümüzde bir aldatmacadan ibaret!" der. Sözlerini tipik paranoyak tavrıyla, avukatın bazı evliliklerin "kritik olay"lardan geçtiğini söylerken, herhalde onu kastettiğini belirterek sürdürür. Ardından karısını öldürdüğünü açıklar.

Bir dinleyici kitlesinin ilgisini çekmek için, bundan daha uygun çok az ifşa olabilir. Trendeki anlatıcı gibi, okur da Pozdnişev'in olağanüstü hikâyesini merak eder. Çok geçmeden Pozdnişev'in çılgınca cinsel saplantı içindeki bir adam olduğu ortaya çıkar. Gençliğindeki cinsel uyanışına dair bütün anıları suçluluk duygusunun azabını taşır; her cinsel temas bir saflık idealinden

korkunç bir "düşüş" sayılır ve cinsel ilişki aslında sadece maymunlara ve Parislilere cazip gelmesi gereken sapıkça bir şey gibi anlatılır.

Ama Pozdnişev en sert ithamı evliliğe yöneltir. Misyon sahibi bir adamdır o. Dinleyicilerinin gözünü açma ve herkesi bütün evliliklerin her yerde ve her ortamda pis bir dümen olduğuna inandırma özlemi içindedir. Yıllar önce enayi bir genç adam olarak dalavere kenti Paris'i gezerken, sakallı bir kadın ve bir su köpeği resminin bulunduğu bir tabela görmüştür. Hevesle parayı ödeyip içeriye girdiğinde, "sakallı kadın"ın kadın elbisesi giymiş bir adam ve su köpeğinin mors postu giydirilip küvette yüzdürülen bir köpek olduğunu anlamıştır. Buruk hayal kırıklığıyla dışarıya çıktığında, cazgırın oradakilere, "Gösterinin seyredilmeye değer olup olmadığını bu beyefendiye sorun!" diye bağırdığını duymuş, ama utancından onlara her şeyin bir dümen olduğunu söyleyememiştir. "İşte evlilik böyledir" der Pozdnişev.

Anlatısını doludizgin sürdürürken, kendini aklı başında hiçbir dinleyicinin katılamayacağı birçok genelleştirmeye kaptırır. Sözgelimi kadınlara özgürlük ve üniversitede eğitim hakkı vermenin tamamen her iki cinsiyetin şehvet saikleriyle ortaya çıktığını, zina vakalarının çoğuna malum afrodizyak müziğin vesile olduğunu ileri sürer. Romanın adını ve temasını açıklayıcı nitelikteki ikinci sav, yani aşkın gıdasının müzik olduğu fikri Pozdnişev'in ağır basan saplantısıdır. Güzel bir kadınla evlenmiş ve ("sürekli bir cehennem azabı çektiren") çocukları olmuştur; karşılıklı şehvet arzusuyla yanıp tutuşmalarına karşın, zamanla birbirlerinden nefret etme noktasına gelmişlerdir. Anlayacağınız, Pozdnişev bildik şeyi ima ediyor gibidir. Derken evlerine konuk olan Trukaçevski adlı bir müzisyen, Pozdnişev'in karısına kemanda eşlik etmeyi önerir.

Pozdnişev o andan itibaren, ikilinin bir cinsel entrika çevirdiği kanısına varır. İşiyle bağlantılı olarak bir *zemstvo* toplantısına gider. Ama "Kroyçer" sonatı çaldıkları sırada, karısının ve müzisyenin yüzlerinde beliren bakışı bir türlü unutamaz. Toplantıdan Moskova'ya erken dönmeye ve bir baskınla suçlu sevgilileri hak ettikleri tek cezayla öldürmeye karar verir.

Hikâyedeki düğüm Pozdnişev'in eve dönüşüyle çözülür. Karısını ve müzisyeni yatakta değil, misafir odasında bir müzik parçası çalarken bulur. Müzisyen elinden kurtulur ama karısını duvarda asılı kıvrık bir Şam hançeriyle öldürür.

Sofya Andreyevna'nın bu bariz çirkinlikteki hikâyeyi, sanki Leskov'un, Trollope'un ya da Turgenyev'in zararsız bir hikâyesini okurcasına aile meclisine okuduğunu düşünmek insanı yadırgatır. Okuma faslı bittiğinde, kendini babasına sevdirmeye hep can atan Tanya, kadına yakınlık duyulamayacağını ve aslında hiç günah işlememiş olmasının yerinmeyi gerektirmediğini söyledi. Tolstoy'un neşesi yerine geldi ve besbelli ki, o haftayı ailesiyle birlikte

keyifli geçirdi. Hepsinden önemlisi, yeniden kurmaca eser yazmak güzeldi! Tolstoy'un bütün güncelerindeki en dokunaklı ve en anlamlı cümlelerden biri şudur: "Hatırladığım tek sevinçli şey, yeteneğime kavuşma sayesinde hayatın farkına varma gücünü tekrar kazanmış olmam."[14] Herhangi bir günce girişinde, Sofya Andreyevna'nın romana itiraz ettiğine, ailedeki herhangi bir kişinin ne trendeki delide Tolstoy'la, ne bir kemancıyla kaçamak yaşadığı bahanesiyle öldürdüğü karısında Sofya Andreyevna'yla zerre kadar benzerlik bulduğuna dair en ufak ima yoktur. Kontes Tolstoy romana itiraz etmiş olsaydı, aileye yüksek sesle okumayı içine nasıl sindirebilirdi?

Gelgelelim, havada her zamanki gibi gerginlikler vardı. Sofya Andreyevna küçük İvan'a (Vaniçka) önceki çocukların hepsinden daha düşkündü. Muhtemelen doğuracağı son çocuk olduğunun farkındaydı; 44 yaşına varmışken ve tam 13 gebeliği geride bırakmışken, bunu ummuş da olabilirdi. Bu çocuğun varlığından öbürlerindekini aşan çok büyük bir keyif ve teselli alınacağı kesindi. Sofya Andreyevna'nın onunla çok meşgul olması ve sıkça soğuk tavır takınması nedeniyle, Tolstoy'un yardım, tavsiye ve sekreterlik desteği için kızlarına yönelmesi şaşırtıcı değildi.

Bu kısa romanı yazma sürecindeki dokuz taslağın çoğunu Marya (Maşa) sayesinde hazırladı. Nitekim onun yaşlı öğretmeni Alekseyev'e 22 Ağustos 1889'da şunu yazdı: "Çocuklarım içinde sadece Maşa ruhen bana yakın. Öbürleri, zavallıcıklar ise benim hep ortalıkta olmamın onlara vicdanlarının sesini hatırlatmasından dolayı sıkılıyorlar."[15] Aile fertlerinden çoğunun onu can sıkıcı bulduğunu saptaması ama bunu kendinden emin tavırla onların ahlaki zaafına bağlaması tipik Tolstoy yaklaşımıydı.

Maşa'ya gösterdiği teveccüh, öbürlerinin feveranlarına yol açtı. Dokuzuncu versiyonun temize çekilmesinden kısa süre sonra, Maşa bir gün holde dalgınlıkla Tatyana'nın galoşlarını giyerek, onu yağışlı havadan dolayı evde mahsur bıraktı ve dönüşünde saçma bir dalaşma yaşandı.[16] Ama kavganın asıl sebebi galoşlar değildi. Tatyana babasının küçük kız kardeşine aşırı düşkünken, kendisinin hayatına Tolstoycu ilkeler doğrultusunda yön verme çabalarını görmezlikten geliyormuş gibi görünmesine kızgındı. Güncesinde "*Kroyçer Sonat* fikrinin ortaya çıkışıyla birlikte evlenmemeye" yemin eden o değil miydi?[17] On yıl sonra bozacağı bu karara varırken, babasının eserini okumaktan mı, yoksa anne babasının geçinemeyişine tanık olmaktan mı daha çok etkilendiği konusunda bilgimiz yok.

Maşa'yı en çok kıskanan ise anneleriydi. "Eskiden kocamın yazdığı her şeyi temize çekerdim ve bu işi severdim" diye karaladı güncesine. "Şimdi her şeyi benden özenle saklıyor ve temize çekme işini kızlara veriyor. Böylece beni sistematik biçimde hayatından çıkarıyor ve bu durum katlanılmayacak kadar ıstırap verici."[18]

Ne var ki, o sırada Sofya Andreyevna'nın hayatında daha beter bir tehdit kaynağı ortaya çıkmıştı. *Kroyçer Sonat* resmi sansür heyetine sunulmuştu ve onay çok uzun zaman alan bir işlemdi. Tolstoy 1890'ın başlarındaki ilk başvurudan sonuç çıkmaması üzerine, N. İ. Storojenko'ya romanı S. A. Yuryev'in anısına hazırlanan bir derlemeye alma iznini verdi. Bu arada roman ayrı baskıyla da piyasaya çıktı. St. Petersburg'un yeraltı matbaalarında *Kroyçer Sonat*'ın binlerce taşbaskı nüshasının hazırlanması büyük yankı uyandırdı. Pobedonostsev'in romanı ahlak dışı değil, "güçlü bir eser" olarak görmesi, çarın da "muhteşem" nitelendirmesinde bulunmasını sağladı. Ama dağıtımı (Tolstoy'un izni olmaksızın) fitneci bir matbaanın yapması, konuyu büsbütün netameli hale getirdi. Romanı yeraltı matbaalarına, taşbaskıcılara ve jelatinli teksircilere ulaştıran kimdi? Bunu Maşa aracılığıyla Çertkov'un yaptığından kuşkulanılabilir mi? Sofya Andreyevna anlaşılır tavırla öfkeliydi. Önemli bir yeni kurmaca eser böyle çalınabildiğine göre, tasarladığı muhteşem Tolstoy toplu baskısına ne olacaktı? *Kroyçer Sonat*'ın "Toplu Eserler" Cilt XIII'te yer alması onun için elzemdi, sadece parasal açıdan değil, daha da önemlisi, kocasının işlerinin yürütmede kimin (kendisinin mi, yoksa Çertkov'un mu) üstün geldiğini dünyaya gösterme açısından.

Ne yazık ki, romanın çok okumasını sağlayan edebi değerinden ziyade dedikodu değeriydi. O sırada Tolstoy çiftinin "mutsuz" olduğu St. Petersburg ve Moskova salonlarında malumdu ve romana çok rezilce yorumların yakıştırılması pek şaşırtıcı değildi. Tolstoy'un etrafında pervane olan ve görüşlerini hemen kapan Biryukov, Çertkov ve birçok genç, "yetkili" beyanları yaymakta gecikmemişlerdi. Üstadın evlilikte bile cinsel ilişkiden tam kaçınmayı tercih ettiği artık herkesçe bilinen bir şeydi...

Dedikoducuların ve salon hanımlarının bu durumla nasıl eğlendikleri ve konuşulanların yarısını bile öğrendiklerinde, Tolstoyların ne kadar incinmiş olacakları tahmin edilebilir. Tolstoy'un eserlerinin zeki bir okuru olan Çertkov, bizzat Tolstoy'un görüşlerinden birçoğunu katil Pozdnişev'e söyletmenin, biraz deli ve apaçık alçak bir adamı Tolstoy'un sekse yeni bakışını aktarmanın aracı haline getirmenin çok büyük bir hata olduğunu sezdi. Bu meselede kafaları karıştırmaz mıydı acaba? Tolstoy'un bu imalara tam üç hafta cevap vermemiş olması anlamlıdır;[19] cevabı dava mensuplarına resmi görüşü iletmek üzere, yukarıda alıntı yapılan "Sonsöz"ü yazmaya yarı yarıya karar verdiğinde geldi ancak.

Ama Çertkov haklıydı ve Tolstoy da bunun farkındaydı. Malum "görüş"lerinin Pozdnişev gibi bir kişinin ağzından aktarılışında, misyoner bir bakış açısıyla, son derece tuhaf ve gayet kendine zarar verici bir yan vardı. İngilizcede Tolstoy üzerine yazmış en keskin kavrayışlı edebiyat eleştirmeni olan John Bayley'in ona ilişkin analizi hayal kırıklığı yaratacak kadar kısa-

dır. Şu sözleri romanın ardında, ona zihinlerde yer edici gücü kazandırdığı söylenebilecek bir kafa karışıklığı gördüğünü yansıtır: "Shakespeare'in Hamlet kadar olmasa bile, seksten nefret ettiğini ve Timon gibi pek duygusal bir tarzda olmasa bile, insanlardan tiksindiğini bilmemiz gibi bir durum var."[20] Güzel sözler, ama sorunun kaynağı belki de Pozdnişev'e "Tolstoy'un hikâyedeki vekili" rolünün verilmesi değildir. Durum oldukça aksidir. Romanda Tolstoy'un hayal gücü kendi görüşlerinden kurtulur. Mesele onları bir tarafa atması ya da onlara bağlı kalmaması değildir. Daha ziyade gerçek hayatta koyu bir muhafazakâr olan Sir Walter Scott'ın kurmaca eserlerinde kendi bakış açısının sınırlamalarını ve saçmalıklarını görebilmesine benzer bir durum söz konusudur. Şunu unutmamak gerekir: Tolstoy seks üzerine bir risale değil, bir cinayet hikâyesi yazmak üzere yola çıkar; konu aktörle birlikte geçirdiği iki akşamda "onu sarar", ona ilham verir ve çalışma odasındaki sayısız taslakla tamamen yaratıcı bir düzeye varır. Yeteneğine "tekrar kavuştuğunu" bilmekten dolayı, 11 Eylül 1889'da çok "neşeli" olmasının sebebi budur. Dahası, *Kroyçer Sonat* büyük bir kopuştur; eserlerinde daha önce işlediği şeylerle hiçbir benzerlik taşımaz. İvan İlyiç'in Ölümü'nün büyük romanların birinde başa gelebilecek türden bir perişan edici bir kavrayış olduğu hemen fark edilebilir. Prens Andrey'in ya da Anna'nın daha iç karartıcı bazı anlarından pek uzak değildir. İvan İlyiç'in aslında Karenin'le tanıştığını öğrenmek de bizi zerre kadar şaşırtmaz. Oysa *Kroyçer Sonat*'ta Tolstoycu dünyanın dışına çıkarız. Yazarının kim olduğu belirtilmeden, bize sadece olay örgüsünün ana hatları anlatılmış olsa, (ikisi de o dönemde Tolstoy'un zihnini epeyce meşgul eden) Maupassant ya da Dostoyevski tarafından yazıldığını sanırız. Bizi başka yerde olma duygusuna, hayal gücünün işlediği konuyla uyumsuz olmaktan ziyade kavgalı olduğu duygusuna yönelten şey, hikâyeye yakıştırılan otobiyografik eğilim kadar, normal alanın dışına böyle bir sapıştır.

Bir buçuk yıl geçtiğinde, aslına bağlı Tolstoycu bakış tekrar ağır bastı ve Tolstoy çömezi Çertkov'a romandan herhangi bir şekilde söz edilmesine "müthiş kırıldığını" belirtti. "*Kroyçer Sonat*'ın nahoş bir yanı vardı." Gerçek anlamda verdiği bir ahlak dersi yoktur; zaten olsa, Tolstoy tarzından ziyade Swift tarzı bir roman olur. Trende karşımıza çıkan eş katili Pozdnişev'de, Tolstoy'un daha önce denediği tarzlardan ziyade Dostoyevski tarzına uyan bir anarşik kötülük düzeyi vardır. Roman kahramanının abartmaları ve genelleştirmeleri, Tolstoy'un görüşlerinin bir yansıması değildir. Sekse bakışının garip bir çarpıtılışıdır. Sanki hayal gücü fikirlerle dolu beyniyle karşılaşınca, Andreyev-Burlak'ın anekdotundaki adamın hikâyesinde yer alan dışsal detayları kullanmasına benzer şekilde, bu durumdan yararlanmış gibidir.

Tolstoy'un son derece seksapel olduğunu hepimiz biliriz; sadece eldeki bütün bulgulara inanmak istemeyen ve onu deli (ya da çok ahmak) sanan

kişiler, kadınların erkekler üzerinde çok etkili olması nedeniyle, balo elbiseleriyle gezmelerine izin vermenin güvenli olmadığını belirten Pozdnişev'in görüşünü yansıttığını gerçekten düşünebilir. "Bir polis çağırarak, vahamete karşı korunmamı ve o tehlikeli elbisenin çıkarılıp bir tarafa konulmasını istemek geliyor içimden. Ha, gülüyorsun, ama bu hiç de bir şaka değil." Tolstoy'un hayal gücü ise şaka olduğunu ve bu şekilde konuşmanın meczupluğa, kaçıklığa işaret ettiğini görebilir. Bunu en güçlü biçimde hissettiğimiz kısım, Pozdnişev'in yol arkadaşından cinsel arzu ile "Kroyçer" sonat arasında bariz bir bağlantı olduğunu görmesini ya da müziğin tutkuyu kızıştırma gücünden dolayı, bu tutkunun cinsel bir çıkış yolu bulamayacağı odalarda icra edilmesinin güvenli olduğuna inanmasını beklemesidir. "Dekolte elbiseler giymiş hanımların bulunduğu bir salonda o ilk presto nasıl çalınabilir?"

Pozdnişev bir çatlaktır. Karısını öldürdüğünü daha başta belirtmesinden dolayı, hikâyedeki gerilim *zemstvo* toplantısını iptal edip gece treniyle Moskova'ya dönerken, bir keman öğretmeniyle kırıştırdığını sandığı bir kadını öldürmeyi tek amaç edinmesinin makul görüneceği patlama noktasına adım adım varışını izlemeye dayanır. Muhtemelen haklı bir kuşkuyla buna inanmasının sebebi, keman öğretmeninin giydiği pahalı Paris elbiseleri, koca poposu, şehvetli dudakları ve favorileridir. Pozdnişev şehvetin ve kıskançlığın pençesindedir. Karısı da muhtemelen şehvetin pençesinde olmakla birlikte, kıskançlığın pençesinde değildir. (Ancak bir Desdemona olması da mümkündür; onu sadece kocasının gözlerinden görebilmemiz, romanın çok ustaca yönlerinden biridir.) İkisi de evlilik tecrübesiyle hayal kırıklığına uğramıştır ve seksin sağlığa yararlı olduğu yönündeki modern doktrin yüzünden mağdur olmuştur. (Şayet varsa, bir risale unsurunun romana sızdığı tek kısım budur.) Pozdnişev'in kendinden nefret edişinin, ilk cinsel deneyimde ağlayışının, iğrenmekle birlikte cinsel ilişkiye düşkün oluşunun, karısına dönük garezinin Tolstoy'un hayatında da büyük ölçüde yer aldığı doğrudur. Ama Pozdnişev'in Tolstoy olduğunu düşünmek kaba bir basitleştirme olur. Tam tersine, Pozdnişev erkeklere ve kadınlara ilişkin Tolstoycu bakışa yüklemek için akla gelebilecek en büyük töhmettir. Adeta Tolstoy'un elinden kurtulup azıtmış korkunç bir kukla gibidir. Aslında doğrulayıcı bulgular olmasa bile, Tolstoy romanı gözden geçirmeye başladığında, Pozdnişev'i kendi görüşleri için bir şifre haline getirmeyi pekâlâ istemiş olabilir. Ama gerçek durum, Tolstoy'un bilinçaltında bastırılmış her türlü şeyin başkaldırması ve Pozdnişev'i o haliyle yaratmasıdır. Tolstoy'un hayatı arındırıp temizlemede kurmacaya başvurmasına dayalı eski kalıp yine devredeydi. İlk eserlerinde hayal gücünün yaşanmış şeyleri temizlemesi, sözgelimi *Kazaklar*'da zamparalıktan uzak bir masuma dönüşmesini sağlamıştı. Burada ise hayal gücü daha rahatsız edici bir işleyişle, sevgi ve iffet doktrinlerinin altını eşeleyerek,

Tolstoy'un hayatında cinsel tutkudan ayrılamaz olan şiddeti ve nefreti açığa çıkarmaktaydı.[21]

Sofya Andreyevna sert mizaçlı bir kadındı ve akıllı olmakla birlikte, zerre kadar mantıklı değildi. Ayrıca olağanüstü kibirliydi; romanın salonlarda bir gevezelik konusuna dönüştüğünü fark edince, belli hususların herkesçe görülmesini sağlamada eskisinden daha titiz hale geldi. Dünyaya duyurmak istediği oldukça dokunaklı ilk husus, kocasıyla birlikte "cinsel bakımdan hâlâ aktif" olduklarıydı. Dolayısıyla başlıca korkusunun *Kroyçer Sonat*'a düşülecek asıl dipnotun yeni bir bebek olmasından kaynaklandığını çıtlattı. Böyle bir şey onu gülünç duruma ne kadar düşürürdü? Doğrusu, hiç düşürmezdi; gayet iyi bildiği üzere, biraz gülünç duruma düşen kocası olurdu. O sırada *Kroyçer Sonat*'ın kendisine ya da kadınlara yönelik bir tür saldırı olduğunu kafasına takmış olan Sofya, kısa bir cevap mahiyetinde, feci denecek kadar kötü üslupla "Kimi Suçlamalı?" adlı hikâyeyi yazdı. Bereket versin ki, dost çevresince hikâyeyi yayımlamamaya ikna edildi; aksi halde sahiden gülünç duruma düşecekti. Hikâye 35 yaşındaki zampara Prens Prozorovski'nin 18 yaşındaki zavallı bir saf kızla evlenip hayatını karartmasını anlatır. Bir ressamın (sadece platonik aşkla) genç kadına tutulması üzerine, canavar ruhlu koca şiddetli kıskançlığa kapılarak karısını öldürür. Bu basit hikâyeden çıkarılabilecek tek sonuç, Sofya Andreyevna'nın *Kroyçer Sonat*'ı hiç anlamadığıdır. Aynı şey Troyat için daha şaşırtıcı biçimde geçerlidir. *Kroyçer Sonat*'ın bir otobiyografi ve *zemstvo* toplantılarına katılmaya çok hevesli çatlak Pozdnişev'in (bu yerel meclisleri hor gören ve onlarla hiçbir alakası olmayan) Tolstoy'un bir portresi olduğu yolundaki (pek tutar yanı olmayan) görüşünü benimsersek, bundan fena halde örselenen kim olur? Elbette Pozdnişev'in alık genç karısı değil. Romanı okuyan hiç kimse, onu kocasında tamamen irrasyonel kızgınlık uyandırmaktan dolayı suçlayamaz. Troyat ise şunu belirtir: "Pozdnişev'in karısından, 'Onun çayı bardağa dolduruşunu, kaşığı ağzına koyuşunu ve sıvıyı höpürdetirken ayağını sallayışını izleyince, sanki iğrenç bir suç işliyormuş gibi, bir tiksinti uyandı içimde' diye söz ettiği okunduğunda, Sofya'nın varlığından Tolstoy'un herhalde duyduğu rahatsızlığın akla gelmemesi zordur."[22] Ama o sırada Pozdnişev'in makul davrandığını düşünmeye davet edilmediğimiz kesindir. O halde Sofya Andreyevna niçin gücenmiş olsun? Kendisi de Tolstoy'u benzer tavırlarla kızdırdığı için mi? Oysa romanın içerdiği bir ahlak dersi ya da maksat varsa, o da kesinlikle cinsel tutkunun ve evliliğin insanları bu nefret durumlarına düşürdüğünü göstermektir. Bütün okurların rahatsız edici bulduğu şey, romanın sözde kabalığından ziyade, savın doğru oluşudur. Tolstoy romanda bunun evrensel bir gerçek olduğunu söylemez. Ama çevremizde öyle olduğunu anlamaya yetecek kadar ipucu vardır.

Bu gerçeğin romana güç kattığı ve Sofya Andreyevna'nın can sıkıcı alışkanlıklarının ötesinde bir anlam taşıdığı söylenebilir. Ama bu bile laf arasına sıkıştırılmıştır. Tekrar belirtmek gerekirse, okuduğumuz şey bir cinayet hikâyesidir. Birçok eleştirmenin görünüşte sandığının aksine, bir "müjde"nin en yakışıksız vaizin ağzından aktarılışı değildir. Dostoyevski'nin ustalaştığı türden bir dizginsiz ve dehşet verici tutku hikâyesidir. Tolstoy'un doğrudan, yüce gönüllü ve berrak üslubunu her yönüyle taşımakla birlikte, romanı aslında Dostoyevski'yi gözeterek yazdığına işaret eden ipuçlarına çeşitli noktalarda rastlanır. Hayatta ve sanatta Tolstoy'un yakasını bırakmayan bir sorun, bizzat varoluşumuzun bilincine varmaktı. *Anna Karenina*'nın trende bir İngiliz romanını okurken, karakterlerin hayatlarına gıpta edişi hemen insanın aklına gelir. Pozdnişev de karısını öldürüşünü anlatırken, şu son derece yerinde ve Tolstoycu saptamada bulunur: "İnsanların bir öfke nöbeti içindeyken yaptıkları şeyleri hatırlamadıklarını söylemeleri zırvadır, palavradır. Her şeyi hatırlıyorum ve olay bir an bile aklımdan çıkmış değil. Öfkem arttıkça, bilincin ışığı [*svet soznaniya*] içimde daha berraklıkla parladı; öyle ki, yaptığım şeyi görmemem mümkün değildi. Yaptığım şeyin farkındaydım her an."[23]

Bunu karısına hançeri saplarken, aklından geçen bütün düşüncelerin ve duyguların en çarpıcı ayrıntıları izler. "Korsenin ve başka bir şeyin anlık karşı koyuşunu, ardından bıçağın yumuşak dokuya batışını işittim; o ses hâlâ aklımda." Edebiyattaki en sıkı cinayet sahnelerinden biridir bu. Onda büyük cinayet erbabına bir tür edebi cevabı bulabiliriz. *Suç ve Ceza*'da Raskolnikov'un ikinci cinayetini işledikten sonra, "rüyada gibi ve hatta dalgın hale yavaş yavaş girdiği, kimi zaman bütün benlik bilincini yitirmiş göründüğü, daha doğrusu ıvır zıvır şeyler uğruna önemli şeyleri gözden kaçırdığı" anlatılır.[24] Dostoyevski'nin karakterlerinde, kötülük kafayı bulup sarhoş olmaya yol açan uyuşturucuya benzer; Tolstoy'un karakterlerinde ise, sinsi bilinci keskinleştirir. Pozdnişev sanki Raskolnikov'a şunu söylüyor gibidir: "*Sen* cinayetlerini işlediğinde benlik bilincini yitirmiş olabilirsin ama ben cinayetimi işlerken, benliğimin son derece bilincindeydim." Onun benlik bilinci bütün genç ve orta yaşlı erkek ve kadın kahramanlar kadar yerindedir. Ancak bu durum (Anna için bile) çoğu zaman bir sevinç kaynağıyken, (mutsuz yazarın Rusçada "geç" anlamına gelen *pozdni*'yle çağdışılığına işaret ettiği) Pozdnişev için sürekli, yakıcı bir azap kaynağına dönüşür. Cehennemdeki bir ruhtur o.

• • •

Tolstoy Mart 1891'de St. Petersburg'daki Strahov'a mektubunda, Thomas Paine'in *Age of Reason* (*Akıl Çağı*) ve Schopenhauer'un *Parerga und Parali-*

pomena kitaplarını satın almasını istedi. Gerekli parayı "birkaç gün içinde Petersburg'a varacak Sofya Andreyevna"nın ödeyeceğini bildirdi. "Cilt XIII'ün yayımlanması için başvurmak niyetinde maalesef. Bu konuda önce trajik, sonra komik bir yanlış anlamanın nasıl ortaya çıktığını tahmin edemezsin."[25]

O andan itibaren, öldükten sonraki itibarlarının derdine düşen Tolstoy'lar, hayatlarını eskisinden daha da etraflıca yazıya dökmeye yöneldiler. İkisi de, ama özellikle Sofya Andreyevna aptal yerine konulmama kaygısıyla, sürekli bir zırvalamaya kapılmış gibiydi. Vakarın ya da merhametin eksik olmamasını gerektiren olaylar, tamamen gülünçleşme yönünde bir seyre girdi. *Kroyçer Sonat* sonrasındaki gelişmeler bunun tipik bir örneğidir. Sofya Andreyevna'nın tutumunda abesliğe varması kaçınılmaz bir yan vardır. Bir yandan, "Kimi Suçlamalı?" hikâyesiyle, romanda şu ya da bu şekilde haksızlığa uğradığına inandırmak ister bizi. Öbür yandan, romanın en geniş okur kitlesine ulaşacak şekilde yayımlanmasını sağlamak için, gösterişçi ve usanmayan bir tavırla imparatorluktaki en yüksek makama başvurur. Saraydaki nüfuzlu kişileri araya koyarak çarla görüşmeye çalışırken, kocasının cinsel ilişkiden kaçınmanın peygamberi olarak soyunduğu yeni rolle onu "gülünç" duruma düşürmesinden korktuğunu sezdirmekten de geri kalmadı. Gerçi 45 yaşındaydı, ama tam bir canavar olan kocası ondan uzak duramazdı!

Çarla görüşme Aleksandrina'nın dostları aracılığıyla sağlandı. III. Aleksandr'a yazdığı mektuptan yaklaşık iki hafta sonra, Sofya Andreyevna huzura çıkma umudunu tam kesmişken, Paskalya öncesindeki ikinci pazara bir gün kala, İmparator Hazretlerinin Kontes Tolstaya Ekselanslarıyla görüşeceği bildirildi.

İmparatorun sadık ve mümtaz uyruğunda bıraktığı ilk izlenim endişelendiriciydi. Sesine ve konuşma tarzına özel vurgu katarak, ona Çertkov'dan söz açtı. İmparator menfur Çertkov gibi biri hakkında ne diye konuşmak istesindi? "Grigori İvanoviç ile Yelizaveta İvanovna'nın oğlu Çertkov'u sıkça görüyor musun? Öyle anlaşılıyor ki, kocan onu kendi görüşlerine tam döndürmüş durumda." Böyle bir soruya düpedüz hazırlıksız olan Sofya Andreyevna, bir an için soğukkanlılığını yitirdi. Ardından Çertkov'larla en son görüşmelerinin üzerinden iki yılı aşkın zaman geçtiğini belirtti; kendisinin ve kocasının kafasındaki fikrin, "halkın okuması için yayımlanan birçok saçma ve ahlaksız kitap" yerine, yararlı, ahlaklı, popüler edebiyat eserlerini düşük bir fiyatla yayımlamak olduğunu açıklamaya girişti.

Totaliter bir devlette yetkili makamdaki kişilerin uyruklarına yönelttikleri bütün sorular tehdit havası taşır. Bir düzeyde, bu sohbet güler yüzlü bir hükümdar ile aristokrat bir hanım arasında geçer. Taraflar V. George ve Buccleuch düşesi olabilir. "Falancanın oğlu nasıl? Kafasında bir sürü haylazca fikir var, olacak şey mi?" Ama burası Rusya'dır ve başka bir düzeyde, aynı

sohbet Stalin'in telefonla aramasının dâhi bir adamın karısı telaşlandırışıyla daha çok paralellik taşır. Sofya Andreyevna bunun ne kadarını kavrar acaba? İçgüdü onu yalan söylemeye yöneltir; kocası ile Çertkov arasındaki yakınlığın derecesini önemsizmiş gibi göstermek ister. Çertkov'un ve aynı şekilde dinsel sapkınlığın *siyasal bakımdan* tehlikeli olduğunu, Pobedonostsev'e bağlı gizli polisin bir süredir kocasını ve kocasının dostlarını soruşturduğunu bilir. Lev Nikolayeviç'in kiliseden kopuşundan duyduğu üzüntüyü dile getiren çar, "Sıradan insanların arasında ortaya çıkan ve onlara çok zararlı etkide bulunan o kadar çok sapkınlık var ki" der. Kadıncağız buna şu cevabı verir: "Sizi temin ederim ki, Majesteleri, kocam herhangi bir felsefeyi halka ya da başka bir kimseye telkin etmemiştir. Köylülere kendi inançlarını hiç belirtmiş değildir ve yazdığı şeylerden çoğaltılan metinleri başkalarına dağıtmak şöyle dursun, başkalarının bunları dağıtması karşısında çaresiz kalıyor aslında..." Yine asıl isteği, kocasını fitneci davranışlara bulaşmış olmaktan aklamaktır. Öte yandan, bütün ticari kurnazlığıyla, Cilt XIII'ü yayımlama iznini koparma peşindedir. Yalanlara kendini iyice kaptırmaya başlar. Daha geçenlerde Lev Nikolayeviç felsefi ve dinsel konularla ilgilenmeyi tamamen bıraktığını, *Savaş ve Barış*'a benzer bir şey yazmak istediğini söylemiştir. "Ah, bu ne kadar güzel olur" der çar. "Çok büyük bir yazar o!" Sofya Andreyevna yaltaklanan bir tavırla, çarın toplu baskıda *Kroyçer Sonat*'ın yer almasına izin vermesinin, kocasını edebiyata dönmeye kesinlikle teşvik edeceğini belirtir. "Peki, sen çocuklara bunu okumak için verir miydin?" diye sorar çar. Ama sonuçta yumuşar. Ne de olsa, çok az kişinin maddi gücü tam takımını, 13 cildi birden satın almaya elverir. "Çok geniş bir dağıtımı olmayacak."[26] İşin ilginç yanı, Çertkov 25-30 yıl sonra Tolstoy eserlerinin toplu baskısı üzerine çalışma iznini alırken, tam aynı tepkiyle karşılaştı. Hırsın gücü hem Hıristiyan imparatora hem Marksist diktatöre sonunda geri adım attırdı.

Tolstoy'u kızdırmak için bundan daha uygun vesile olamazdı. Karısının çara söylediklerini duyunca, küçük bir öfke patlaması geçirdi. Özellikle metinlerin çalındığı ve onun izni olmaksızın yayımlandığı yalanını atmasına karşı çıktı. Ama onu da oldukça şaşırtan bir gelişmeyle, öfkesi kısa sürede uçup gitti. Ne de olsa, işin içinde biraz yaltaklanmanın ötesinde bir şey vardı: Rusya çarının *Savaş ve Barış* tarzında başka eserler yazmasını istemesi; karısının işi sonuca vardıracak gayreti ve sebatı sergilemesi. Öfkenin dinmesine çok canlandırıcı iki normal dürtü katkıda bulundu. Birincisi, *Savaş ve Barış*'ı yazmasını sağlamış yeteneğin geri gelmesine Tolstoy'dan daha fazla can atan hiç kimse yoktu. İkincisi, olayın belki de karısının her şeye rağmen ona gerçekten epey düşkün olduğunu göstermesinden etkilendi.[27]

Ne kadar küçük olursa olsun, kocasının yakalandığı her hastalık Sofya'nın düşkünlüğünü artırırdı. Nitekim yaklaşık bir ay sonra, güncesine şunu yazdı:

"Göz kapakları iltihaplanan zavallı Lyovoçka son iki gündür karartılmış bir odada tek başına oturuyor. Bugün biraz daha iyiydi. Dün çağırttığım Doktor Rudnyov, bize göndereceği Goulard suyuyla göz banyosu yapılmasını salık verdi. Lyovoçka yine dün Alehin (esrarlı adamlardan biri) için dinsel konular üzerine bir mektubu Maşa'ya yazdırdı; güzel olduğunu ve duygularıma tam anlamıyla denk düştüğünü görünce şaşırdım."[28] İkisi arasında böyle yakınlık ve benzeşme anları, (çeşitli zamanlarda kendine yakıştırdığı sıfatlarla) şehvet düşkünü, pis yaşlı zamparayı korkunç şeyleri düşünüp yapmaya kaçınılmaz olarak yöneltirdi. Manevi içeriği Sofya'yı kendi görüşlerine benzerliğinden dolayı çok etkileyen mektubu yazdırmasından bir hafta sonra, "En büyük cinsel itidalin niçin zaruri olduğunu gereğince açıklamayı başarıp başarmadığımı bilmiyorum" diye yazdı güncesine. "Ama cinsel birleşmenin ancak cinsel arzunun etkisi altındayken tiksintiye kapılmaksızın düşünülebilen iğrenç bir şey olduğunu kesin biliyorum. İnsan çocuk sahibi olmak için bile, sevdiği kadına böyle bir şeyi yapmaz. Bir türlü karşı koyamadığım cinsel arzuya kapılmış olduğum bir dönemde yazıyorum bunu."[29]

ON ALTINCI BÖLÜM

Korkunç Sorular

1890-1893

Ayaklarımız kutsal yerlere varmış olsa da, gönüllerimiz varamamış olabilir.
Sergi Baba

1891 yazı aşırı sıcaktı; Tolstoy açısından ise üretken bir yazdı.[1] Haziran ayını daha sonraları *Sergi Baba* [*Otets Sergiy*] ve *Diriliş* halini alacak eserlerini karalayarak ve "esrarlı adam"lardan, yabancı gezginlerden, hakikat arayıcılarından ve büyük adamı şöyle bir görmek için yaygara koparan baş belalarından oluşan topluluklarla vejetaryenlik ve cinsel sakınma üzerine konuşarak geçirdi. Onu "böyle anlarda olağanüstü şirin, neşeli ve sevecen" bulan karısı, hoşnut kedi mırlamasıyla güncesine şunu yazdı: "*Kroyçer Sonat*'ı büyük saygıyla okuyan insanlar, onun sürdüğü şehvetli hayatı bilseler ve mutlu, iyi huylu olmasını ancak bunun sağladığını kavrasalar, gönüllerinin ilahını yerleştirdikleri kaideden onu kendileri indirirler!"[2]

Yirmi altı yıldır evli olan birinin kaleminden böyle bir şeyi okumak oldukça iç açıcıdır. Erotik yanı en güçlü Tolstoy hikâyesi olan *Sergi Baba*, tam da özel yaşamında cinsel mutluluğu yaşayan kişinin ve nefsini tutmanın azabını çeken peygamberin bu şekilde bir araya gelişiyle ortaya çıktı. "Onu sevecen, normal ve insan zaaflarıyla dolu olduğunda seviyorum" demişti karısı. "İnsan bir hayvan olmamalı, ama kendinde olmayan erdemleri de öğütlememeli."[3]

Sergi Baba meşhur bir *starets*'tir. Gençliğinde asilzade bir subayken, nişanlısını daha önce İmparator I. Nikolay'ın metresi olduğunu öğrenince terk etmiştir. "Melek saflığında olduğunu sandığı Marya'nın onda yarattığı hayal kırıklığı ve incinme duygusu öylesine güçlüydü ki, onu kedere ve keder de Tanrı'ya, çocukluk döneminin itikadına yöneltti..."[4]

Sergi sırf bir keşiş olmakla kalmaz, ruhani hayatın ünlü bir üstadı konumuna yükselir; sonunda manastırını terk edip münzeviliği seçer. Hikâyedeki ilk güçlü cinsel ayartılma ânı, 49 yaşında olduğu sırada ortaya çıkar. Yolları oraya düşen bir hafifmeşrep zengin kafilesi, içlerinden vamp bir kadını üstüne salarak, "yakışıklı münzevi Kasatski"yi baştan çıkarmanın mümkün olup olmadığını anlamak ister. Kadın yolunu şaşırmış bir yabancı pozuna girerek, soğuktan korunmak için hücresinde kalmayı rica eder. Keşiş onun varlığıyla öylesine baştan çıkar ki, direnmenin tek yolunu kendine bedensel eziyet çektirmede bulur ve bir baltayla sol elinin bir parmağını koparır. Kadın bu gösteriden öylesine etkilenir ki, imana gelip bir rahibe olur.

Ancak Sergi henüz gerçek anlamda bir aziz değildir. Keşişliğe yönelişi Tanrı'yı gönül bağıyla sevmesinden değil, kıskançlık ve incinme duygusundandır. Üstelik bir bakıma neredeyse "dünyevi şöhret" kadar şehevi bir

"manevi telafi"nin keyfini sürmektedir artık. Yaratıcısı Tolstoy gibi, sürekli bir altüst olma duygusu içindedir. Başka herkes ona inanmıştır; tam olarak rol yaptığı da söylenemez. Ancak "Stepan Kasatski'nin böyle olağanüstü bir azize dönüşmesine sıklıkla şaşırmak"tan kendini alamaz.

Derken bir gün, kızı asap bozukluğu geçirmiş bir tüccar ona uğrar. Yirmi iki yaşındaki, dolgun ve sarışın kızın "çok gelişkin bir dişi endamı" vardır. Baş başa kaldıklarında, hasta ve aziz bir kadın ve bir erkek halini alırlar. Sergi Baba'ya onunla ilgili erotik rüyalar gördüğünü söyleyen kız, bir anda ona sarılır ve ellerini tutup memelerine bastırır.

Hücresinden benlik bilincine varmanın etkisiyle gözleri tamamen açılmış bir adam olarak çıkar. Bir süre gezdikten sonra, beceriksiz bir damadı ve çok az parası olan bir *babuşka*'ya [nine] dönüşmüş eski nişanlısına rastlar. Onu yüzüstü bırakmış olmasının ukalaca ve sonuçta günahkârca bir davranış olduğunu kavrar. Asıl kutsanması gereken o zavallı kadındır.

Bu kavrayıştan sonra, bir gezgin hacı olmaya karar verir ve "Tanrı'nın kendini ona peyderpey göstermesi"ne mazhar olur. Bazen tek başına bazen başka gezginlerle beraber yolları teper. Bir keresinde böyle bir kafileyle birlikteyken, karşılarına çıkan birkaç Fransız turist onları süzmeye başlar; perişan kılıklı kafiledeki hiç kimsenin dillerini anlamayacağı sanısıyla, içlerinden biri ötekine, "*Demandez-leur s'ils sont bien sûrs de ce que leur pélérinage est agréable à Dieu*"* der.

Yaşlı bir kadın onlara şu cevabı verir: "Tanrı'nın makbul gördüğü kadarıyla. Ayaklarımız kutsal yerlere varmış olsa da, gönüllerimiz varamamış olabilir."[5]

Tolstoy'un idealleri ile somut davranışları arasındaki uçurum, onu anlamak istemeyenlerden riyakâr damgasını yemesine yol açar. Oysa bu uçurum yokmuş gibi davranan kişiye riyakâr denebilir. Tolstoy'da böyle bir sahte tavır yoktur.

> Peki, ama Lev Nikolayeviç, öğüt vermeni anladık da, uygulamadan ne haber? İnsanlar bu soruyu bana hep yöneltiyor ve zafer kazanmış edayla lafı ağzıma tıkıyor. Öğütlerin bir yana, sen nasıl yaşıyorsun? Onlara cevaben diyorum ki, hararetle istesem bile, işim öğüt vermek değil ve öyle de olamaz. Sadece edimlerimle öğüt verebilirim; edimlerim ise kötü. Söylediklerim bir vaaz değildir; Hıristiyan öğretisine ilişkin yanlış anlayışı çürütmeye ve gerçek anlamını açıklamaya dönüktür. [...] Beni suçlayın, zaten ben de kendimi suçluyorum; ama *beni* suçlayın, tuttuğum ve kanaatimi soranlara gösterdiğim yolu değil! Doğru bildiğim yolda sarhoş gibi sendelemem, gittiğim yolun yanlış olduğunu gösterir mi?[6]

---

* "Girdikleri hac yolculuğunun Tanrı katında makbul sayıldığına gerçekten emin olup olmadıklarını sor onlara."

Kaldı ki, *Sergi Baba* sadece Tolstoy'un riyakârlıktan uzak olduğunu değil, (uzun süre peygamber ruhuna ikinci keman olarak eşlik etmek zorunda kalmış) sanatsal benliğinin gerçek mizacına dair garip bilinci gözler önüne serer. Sonraki dönemin hemen her hikâyesinde olduğu gibi, aklımıza Dostoyevski gelir. Günaha batmış bir keşişin Tanrı'ya bir dürüstlük timsalinden daha fazla yakınlaştığı düşüncesinden daha Dostoyevskivari şey ne olabilir ki?

Sergi Baba Tolstoy'un küçük çaplı bir sanat şaheseri ve en etkili dinsel açıklamalarından biri olmasının yanı sıra, çoğu Tolstoy eserini bile geride bırakacak kadar, onunla tıkış tıkış doludur. Ama Sergi olsa olsa *Çocukluk* romanındaki çocuk kadar bir öz-portre sayılır. Aslında yakışıklılığıyla, saraydaki bağlantılarıyla ve azametli duruşuyla, Tolstoy'dan ziyade Çertkov'a benzer. Tıpkı *Çocukluk*'taki gibi, romancı kendi mizacını en iyi irdeleme yolunu, başka biri olmanın nasıl bir duygu uyandıracağını hayal etmede bulur. Tolstoy'un hayatta olduğu dönemde *Sergi Baba*'nın yayımlanmamasının sebebi fazlasıyla gerçeğe yakın olması, sadece Çertkov'da değil, dünyaya Tolstoycu bakışın tamamında aksayan şeyin çok canlı bir tahlili olmasıydı. Hikâye gücünü büyük ölçüde kendini tanımanın örtüklüğünden, kendini kabullenmenin ve kendinden nefret etmenin neredeyse mastürbasyon düzeyine varan kaçamak karışımından gelir. Tolstoy'un mizacındaki karmaşıklık orada adeta açıklanmamış halde yer alır.

• • •

Paradoksal biçimde, Tolstoy'un *Sergi Baba* üzerine çalışmasını büyük ölçüde yürüttüğü 1891, aynı zamanda seçtiği yoldan dolayı onu suçlamanın en az mümkün gibi göründüğü yıldı. O yıl bir kahraman olarak öne çıktı.

O yaz Yasnaya Polyana'ya uğrayan "esrarlı adam"ların hepsinden daha önemli kişi, yerel Tula *zemstvo*'sunun İvan İvanoviç Rayevski adlı bir yetkilisiydi. Tolstoy'la yıllar öncesine inen üstünkörü bir tanışıklığı vardı; Moskova lisesinde kısa bir süre aynı sınıfta okumuşlardı. Rayevski malikâneye ziyaretlerinde "büyük adam"a takılmaktan ve bütün tutarsızlıklarını hatırlatmaktan hoşlanırdı: Bir ara mülk edinmenin kötü olduğunu ileri sürerken, daha sonra uygarlığın kıyısında bulunan Samara'nın geniş arazilerini satın almak; bir dönemde Ortodoks'tan daha fazla Ortodoks kesilip perhizlere uyarken, başka bir dönemde kiliseden kopmak ve kendine özgü bir dini başlatmak. Rayevski bunlara Kontes Tolstoy gibi öfkeyle ya da Çertkov ile çömezler gibi asık suratla bakmak yerine, eski dostuna gülüp geçerdi. Ama Tolstoy'un ahlaki güvenilirliğine değer verirdi; örneğin, konu üzerine neşeli sohbetlerden sonra tütünü bırakmış ve vicdan azabı çeken bir toprak sahibi olarak, yerel *zemstvo*'nun girişimleriyle, köylülerinin durumunu düzeltmeye

çalışmıştı. Pratik bir adamdı. Rusya'nın tarihindeki en feci kıtlıklardan biriyle karşı karşıya oluşuna Tolstoy'un dikkatini ilk çeken kişi oydu.

Tolstoy konuya ilişkin kendi aydın tutumunu belirlemesinden beri, zenginlerin bağışları çerçevesinde yoksullara "yardım"ın aslında sosyal sorunu ağırlaştırdığı görüşüne (*O Halde Ne Yapmalıyız?*) bağlı kalmıştı. Dolayısıyla Rayevski'nin söylediklerine karşılık vermeyi ağırdan aldı. Kıtlık söylentilerinden ve kendi yöresindeki kötü hasat belirtilerinden tedirgin olan Rayevski, Tolstoy'un üç oğlu Sergey, İlya ve Lev ile ailenin o sıradaki özel hocası A. M. Novikov'u, komşu bir yörede bir ürün ve stok sayımı yapmaya davet etti. Tolstoy yazılarıyla meşguldü. "Sevmek karın doyurmaktan daha önemli," diye yazdı havai tavırla, romancı arkadaşı Leskov'a. "Bence kıtlığa karşı en etkili çare, zenginlerin gönül tellerini titretecek bir şeyler yazmak."[7]

Olup bitenlerden ve felaketin vardığı boyuttan bihaberdi. Hükümette bile durumun farkında olanların sayısı çok azdı. Bunun sebebi öteden beri sanıldığı gibi, hükümetin durumu örtbas etmesinden ziyade, olup bitenleri bizzat bilmemesi ve Rusya'nın berbat haberleşme sistemi, coğrafi büyüklük ve ülkenin hiç kurtulamadığı ketumiyet yönündeki doğal eğilim yüzünden felce uğramış olmasıydı. Özgür basınının sansürlendiği bir toplumda, söylentiler başını alıp gider. Nisana girilirken, bütün doğu illerinde kış tahılının aksadığına dair haberler St. Petersburg'a ulaştı ve en uçuk hikâyeler inandırıcılık kazanmaya başladı. Simbirsk ilinde bütün çocukların öldüğü söylentisi yayıldı.[8] Açlık çekenlere yardım için imparatorun kendi servetinden 50 milyon ruble verdiği ama yerel valilerin ve hatta Kızılhaç'ın yardım fonlarını iç ettiğine dair haberler çıktı. Bakanlar Kurulu krizin vardığı boyutu itiraf etmede temkinli davranarak, heyecan yaratacak *golod* (kıtlık) yerine, *nevrojay* (kötü hasat) ve *bedstviye* (felaket, talihsizlik) terimlerini kullanmakta ısrar etti. Perde arkasında bakanlar aralarında kavgalıydılar. Maliye Bakanlığı'nın yurtdışına ucuz tahıl satmaya dönük bir politikası vardı ve o yıl Avrupa'nın her yanında hasadın kötü olması nedeniyle, köylülerin kötü durumu ağırlaştıran şey kısmen ucuz Rus tahıl ihracatıydı. Baş Maliye Bakanı Vışnegradski, krizin boyutunu Bakanlar Kurulu'nun diğer üyelerine açıklama tehdidinde bulunan ve astı konumundaki Vergi İşleri Bakanı Yermolov'a şunu sıkı sıkıya tembihledi: "Kimse bunu bilmemeli; aksi halde döviz kurumu mahvedersin."[9] İçişleri Bakanı Durnovo sonunda Hazine'yi devre dışı bıraktı ve açlık çekenlere yardım edilmesi için bastırdı; ama hükümetin çabalarına karşın, yardımın büyük bölümü çok geç ulaştı ve yetersiz haberleşme ağı, kıtlığın vurduğu yörelerdeki yolların çoğu kez aşılamaz oluşu, demiryollarının yokluğu ve Pobedonostsev'in karşı-reformları sonucunda yerel yönetimlere karşı gelişen köklü kuşku, çalışmaları fena halde aksattı. Otokrasinin tek tek yerel soyluları bir tarafa bırakarak, işleri doğrudan *zemstvo*'lar aracılığıyla

yürütmeyi ihanet sayması, hükümetin elini kolunu bağladı. III. Aleksandr yönetiminin bu olaydaki bariz beceriksizliği, bazı kaynaklarda ileri sürüldüğü gibi, katı yüreklilik yüzünden değildi. Asıl mesele Büyük Yekaterina'nın yıllar önce farkına vardığı gibi, Rusya'nın yönetilemeyecek kadar büyük olduğu gerçeğinin ortaya çıkmasıydı. Nitekim devrimciler o dönemde bundan yararlanarak, insanları galeyana getirdiler. Karışıklıkların çıkması ve kalabalıkların Almanya'ya ve Avusturya'ya ucuz gıda götürmek üzere sınıra giden tahıl trenlerine saldırması pek şaşırtıcı değildi.

Tolstoy'un konuya ilgi duyması ve vicdanının sızlaması zaman aldı. Ama Temmuz 1891'de dönen oğullarının ve Novikov'un anlattıklarıyla hemen uyandı. İki gün sonra perişanlığı bizzat görünce, harekete geçmeye karar verdi.[10]

Bu yörelerdeki bir köylü *izba*'sının [evinin] görüntüsü, köylü hayatını çok iyi bilen Tolstoy gibi biri için bile sarsıcıydı. Ahırlar çoktan boşalmıştı. Hayvanları satarak alınan tahılın tamamı bitmişti. Kışın yaklaşmasıyla birlikte, ısınma için kullanılabilecek tek yakıt insan dışkısıydı; üstelik bu da yaygın dizanteri ve ishal nedeniyle, her zaman kolay bulunur bir şey değildi. İki hastalığa da kıtlığı izleyen sinsi tifüs salgınından ziyade, köylülerin az miktarda çavdarla ve kazayağı gibi otlarla yaptıkları acı kıtlık ekmeği (*golodnyi hleb*) yol açmıştı. Kapı eşiklerinde uzanan şişkin karınlı ve kirli sarı benizli çocuklar, havalar soğuyunca, ocağın etrafında büzüşerek yatmaya başladı.

Tolstoy'un oğlu Lev hemen gönderildiği Samara malikânelerinde kendi sağlığı bozulana kadar, yorulmak bilmeksizin çalıştı. En büyük iki oğul Tula ilinin Çern yöresine, Tolstoy da Tatyana, Maşa ve Sofya Andreyevna'yla birlikte, Rayevski'nin Yasnaya Polyana'nın 150 km güneydoğusuna düşen Begiçevka malikânesine gitti. Hepsi de Rayevski'nin geliştirdiği tipteki aşevleri kurmaya girişti.

Tolstoy ailesi kıtlık ve onu izleyen salgınlar boyunca bu işlerle uğraştı. Hasta düşmemek için kısa aralarla eve dönmelerine ve Tolstoy'un yazmayı sürdürmesine karşın, sonraki iki yılda aile yaşamına insan acılarını dindirmeye yönelik pratik işler damga vurdu. Örnek çalışmaları güçlü bir etki yarattı ve birçok toprak sahibinin yanı sıra, şehirlerden gelen sempatizanlar da bu aşevlerine yardım etti. Tolstoy'lar gıda toplama, dağıtma ve saklama dışında, çalıştıkları köylerin çocukları için bakımevleri kurdular ve temel tıbbi ihtiyaçları karşıladılar. Sofya Andreyevna kimi zaman bu derme çatma hastanelerde, çocuk yuvalarında ve yemekhanelerde çalışmakla birlikte, muhtaçlar için yardım toplamayı asıl iş edindi. Sergey Tolstoy'un yardım için başvuran kardeşini ve yeğeni Tatyana'yı soğuk tavırla karşılaması ve fakir olduğunu söyleyerek, kayıtsız davranması bütün ailede tiksinti uyandırdı. Tolstoy ve karısı 1891-1892 kışının büyük bir bölümünü ayrı geçirdi. Yasnaya Polyana'da kalan Sofya, kocasının kamuoyuna çağrılarıyla ortaya çıkan bü-

yük çaplı yazışma yükünü üstlendi. "Toplu Eserler" Cilt XII ile Cilt XIII'ten elde edilen kazancın uygun gördüğü kısmını, ayrıca 3-12 Kasım arasında yabancılardan ve iyi niyetli dostlardan gelen 9.000 rublelik bağışı yardım çalışmaları için gönderdi.

Ama bütün bu uğraş, merhametin insan karakterini güzelleştiren o garip hazzı tatmasına vesile olduğu gibi, kocasının emniyeti ve itibarı açısından korkmasına da yol açtı. Tolstoy kasımda liberal *Russkiye Vedomosti* gazetesinde çıkan "Korkunç Bir Soru" ("Straşni Vopros") başlıklı makalesinde, Rusya'nın kendini doyuracak güçte olup olmadığını gündeme getirdi. Katı yürekli hükümetin krizi çözeceğine daha da kötüleştiren beceriksizliğini, kasten kızıştırıcı hava kattığı belagatle sertçe eleştirdi. Birkaç gün sonra, muhafazakâr *Moskovskiye Vedomosti* makaleyi kınayıcı ifadelerle değerlendirdi ve Tolstoy'un "liberal eğilimli yeni bir siyasal parti"ye ebelik ettiği görüşünü ortaya attı. Sofya *Russkiye Vedomosti*'ye kocasını destekleyici mektuplar yazarak, zenginler ve yoksullar arasındaki korkunç tezatlara sert dille işaret etti. Kısa bir süre sonra, hükümet gazeteleri Tolstoy'dan gelecek mektupları bir daha yayımlamamaları için uyardı.

Tolstoy'un susmaya niyeti yoktu. Korkusuzluğuna ve yorulmazlığına belki kısmen güç veren bir şey, daha yardım kampanyasının başında gribe yakalanan ve açlara hizmet uğruna kendini yıpratan Rayevski'nin ölümüydü. Belki tek güç kaynağı doğal adalet duygusuydu. Üstelik eski asker ve çiftlik kâhyası yanıyla, örgütlemede becerikliydi. Temmuz 1892'ye varıldığında, günde 13 bin kişiyi besleyen 246 aşevi ve günde 3.000 çocuğu besleyen 124 özel mutfak kurmuştu. Yoksullara yardım için şahsen 141 bin ruble toplamıştı; buna Amerika'dan gelen yarım milyon doları ve İngiliz Quaker'larının 26 bin sterlinlik bağımsız bağışını da eklemek gerekirdi.

Çertkov aracılığıyla İngiliz basınına ulaşan Tolstoy, yardım çağrılarının *The Daily Telegraph*'ta yayımlanmasını sağlayarak, kendi hükümetinin sansürüne kafa tuttu. Hükümetin ona karşı tedbir almayı düşündüğüne dair söylentiler, ailenin kulağına gelmeye başladı. III. Aleksandr geçmişte Sofya Andreyevna'yla görüşmek için kandırıldığı kanısına vardı. İçişleri bakanı da ona Tolstoy'un İngiliz basınına mektubunun "son derece sarsıcı bir devrimci bildiriye denk sayılması gerektiği"ni bildirdi; *The Daily Telegraph*'a yazılmış bir mektup için öyle sıkça yapılabilecek bir değerlendirme değildi bu. III. Aleksandr her şeyin bir İngiliz tertibi olduğuna inanmaya başladı ve hükümetten talimat alan *Moskovskiye Vedomosti*, Tolstoy'un mektuplarını "dünyanın bütün sosyal ve ekonomik yapısını yıkmaya dönük açık propaganda" diye suçladı.[11]

Sofya Andreyevna İçişleri Bakanı Durnovo'ya gönderdiği mektupta, kocasının hükümeti devirmeyi tasarladığı iddiasını yalanladı; basına aynı mealde mektuplar yazmaya çalıştı ama sansür yayımlanmalarının önünü çoktan

kesmişti.[12] Tolstoy'un asıl amacını soruşturmak ve yurtdışına Tolstoy'un Deccal olduğu fikrini yaymak üzere Begiçevka'ya gönderilen rahipler, karısıyla beraber tek bir odada sade bir hayat sürdüğünü gördüler. Sıska yüzlü, perişan insanların çavdar ekmeği ve lahana çorbası için kuyruğa girdikleri yemekhanelerle karşılaştılar.[13] Köylüleri şu sözlerle kandırmaya çalıştılar: "Deccal'ın kötü kisveyle geleceğini mi sanıyorsunuz? Hayır, size iyilikle, tam da açlıktan ölmek üzere olduğunuzda ekmekle gelecektir. Bu ekmeğe kananlara yazıklar olsun." Köylüler vaazlardan etkilenmedi. Sofya Andreyevna'nın kız kardeşi Tanya St. Petersburg'dan, Tolstoy'u İngiltere'ye sürgün etmeye dönük bir plana dair söylentilerin dolaştığını bildirdi. (Aslında böyle bir plan vardı ama önerinin iletildiği III. Aleksandr, rapora "Şimdilik harekete geçilmesin" notunu düştü.) Üniformalı bir memur heyeti teftiş için Begiçevka'ya vardığında, köylüler Tolstoy'un kaldığı evin etrafını sardılar. Bu yanlış bir alarmdı. Tolstoy 1892 yazında buradan ayrılırken, kalabalıklar onu yolun başına kadar uğurladılar. Dostlarının kim olduğunu biliyorlardı.

III. Aleksandr'ın ve hükümetinin bu kıtlık krizine tepkilerinin daha kötü olabileceğini günümüz tarihçilerinin ulaşabildiği bilgilerle ve trajik bir geriye dönük bakışla kavramaktayız. Birkaç istatistik vermek yeterli. Kıtlık yörelerinde 1891-1892'de 375 bin ila 400 bin kişi öldü; bu da ölüm oranında yüzde 25-30'luk bir toplam artışı getirdi. Ölenlerin birçoğu kurtulabilirdi. Ama 1899-1900'de Hindistan'ın Berar, Anjer, Bombay ve Pencap bölgelerini kasıp kavuran kıtlıkla karşılaştırma yapmakta yarar vardır. Orada İngiliz idaresinin örgütlenme düzeyi Ruslarınkinden her yönüyle üstündü ve mağdurlara yardımcı olmak için tartışmasız bir istek vardı. Gelgelelim, zayiatın sayıca daha düşük olmasına karşın, ölüm oranında yüzde 300'lük bir toplam artış ortaya çıktı. Her iki durumda da kaçınılmaz bir ölçüdeki insan yetersizliği ve bencilliği doğal felaketi ağırlaştırdı. Dehşeti itibarıyla olay, ne yazık ki, Rusya tarihindeki diğer olayların epeyce gölgesinde kalmış durumdadır. Lev Lvoviç Tolstoy 1891-1892'de Samara yöresinde kıtlıkla mücadeleyi örgütlerken, yardım çalışmalarına icabet etmemesiyle çok dikkat çeken bir kişi vardı: O sırada "iç sürgün" olarak orada bulunan Lenin. Bir görgü tanığına göre, Samara'daki siyasal sürgünler içinde herhangi bir yardım komitesinde yer almaktan ya da aşevlerinde çalışmaktan kaçınan iki kişi (o zaman bilinen adıyla) Vladimir Ulyanov ve bir arkadaşıydı. Bazı kaynaklarda Lenin'in kıtlığı "köylülüğü çözen ve sanayi proletaryasını yaratan bir etken" olarak olumlu karşıladığı belirtilir.[14] Troçki de iktidarda otokrasi kaldığı sürece, halkın durumunu düzeltme yönünde herhangi bir şey yapmanın yanlış olduğu görüşünü benimsedi. Kendileri iktidara geldiklerinde ise, kargaşa ve perişanlık tahmin edilemeyecek ölçüde kötüleşti. Volga yöresinde 1921'de, dış yardıma izin verilmesine karşın, bir ila üç milyon kişinin ölümüne yol açan

kötü hasat insanın hemen aklına gelir. Ukrayna'daki 1932-1933 kıtlığında, Sovyetler Birliği Yoldaş Stalin'in âlicenap himayesi altındaydı. Dış yardıma ve hükümet müdahalesine izin vermeme politikası yüzünden, en az beş milyon kişi öldü. Ama Tolstoy bu ölçekteki barbarlığı öngöremesinden ya da çarlık hükümetinin silkelenmesi, sıkıştırılması ve vicdan azabına sokulması gerektiği anlayışından dolayı suçlanamaz. Oğlu İlya hatıratında, babasının *O Halde Ne Yapmalıyız?* kitabındaki sosyal refah görüşü ve kıtlık sırasında özveriyle yürüttüğü pratik uğraşlar arasındaki tutarsızlığa değinir.[15] İnsan Tolstoy'un tutarsızlığını Vladimir Ulyanov'un tutarlılığıyla karşılaştırdığında, tutarsızlığın erdemini görür.

Bununla birlikte, yarım milyona yakın insanın ölümü yeterince kötüdür. Tolstoy hükümetin bu işteki rolünü açıkça eleştirdiği gibi, yaklaşımını kıtlığa ilişkin yakınmalarla sınırlamadı. Ona göre, bütün sistem kusurluydu ve kıtlık sadece sistemin kötülüğünü açığa çıkarmıştı. Gittiği her yerde barbarlığa varan acımasızlık ve haksızlık örneklerini duydu ya da bizzat gördü. Mektuplarında, denemelerinde ve başka yazılarında onlarcasını sıraladığı örneklerden biri şuydu: Oryol ilindeki bir toprak sahibinin değirmen havuzunun seviyesini, köylülerin sürülerini otlattıkları çayırları sular altında bırakacak şekilde yükseltmek ister. Köylülerin gelip şikâyette bulunması üzerine, bu işi sürdürmesine izin veren bir mahkeme emri çıkarttırır. Köyün kadınları kanala giderek, bir bent kurmaya başlayan işçileri kovarlar. Yöre komiseri köydeki her haneden kadının hapse atılması için polise emir verir. Bu emrin yerine getirilememesi üzerine, toprak sahibinin başvurduğu yerel vali, köye polis gönderir ve bir kavga başlar. Karılarının ya da analarının hapse atılmasını önlemek isteyen erkekler, kırsal polis şefini pataklar. Hükümetin talimatıyla özel bir trene bindirilen tüfekli ve sopalı bir tabur asker ve ceza işlemlerine nezaret edecek bir tabip subay yöreye gönderilir. On iki adam tutuklanır ve köy meydanına bir peyke kurulur. İlk adam kırbaçlanmak üzere iki polis tarafından soyulup peykeye götürülürken, çevrede toplanan köylüler protesto için ağlamaya ve bağırıp çağırmaya koyulur. Elli darbeden sonra adamın çığlıkları kesilince, tabip yanına gidip nabzını yoklar. Mağdurun bayıldığını anlar ve bu kadarının yeterli olduğu kanısına varır. Ama heyecanla kendinden geçmiş durumdaki vali, kalçası, uylukları ve kasıkları yara bere içindeki baygın adama 20 kamçı daha vurulması için üsteler. Aynı işlem sadist yöre valisinin önünde, 12 adamın hepsine uygulanır.[16]

Askerlik şubesi subaylarının orduya alınacak yoksul, sarhoş ve yarı aç delikanlıları köylerden kağnılarla Tula'ya götürüşüne tanık olan Tolstoy, sonunda böyle melanetleri işleyecek hale nasıl getirildiklerini merak etti. Eğitimden geçirilmiş üniformalı askerlere de bakınca gördüğü tek şey, trenlerde cana yakın bakışlarla sigara tüttürerek, sırıtarak ve gülerek oturan

gençlerdi. Böyle bir kötülük nasıl olabilirdi? Ona göre, kötülüğün kaynağı doğrudan insanın *yönetmeye* dönük vahim arzusuydu. Eğer devletler olmasaydı, iradelerini kabul ettirecek ordulara, işkencecilere ve ceza sistemlerine gerek duymazlardı.

Tolstoy sistemdeki suiistimallerin tartışılmasını ve duyurulmasını açıkça teşvik etti. Sibirya'ya oradaki mahkûmlara davranışı haber yapmak üzere giden Amerikalı gazeteci George Kennan'a şunu yazdı: "Mevcut hükümet altında işlenen mezalimi duyurduğunuz için, yaşayan her Rus, size çok, ama çok minnettar. [...] Burada hiçbir şeyden haberimiz yok. Bildiğimiz tek şey hücre hapsinin, angaryanın ve ölümün korkunç ıstırabını binlerce kişinin çektiği ve bütün bunların o zulümlere katılanlar dışında herkesten saklandığı."[17]

Mezalimin günışığına çıkarılmasına bütün Rusların minnettar olduğunu iddia etmede hoş görülebilir bir abartı vardı; ama Tolstoy'un şükran duygusunu paylaşmayan kesimlerden biri Bakanlar Kurulu'ydu. Onun kalkıştığı iş, risk almanın çok ötesindeydi artık. Uluslararası düzeyde tanınmış ve saygın bir yazar olmaktan gelen konumunu, imparatorun meşru hükümetine, bizzat varlık gerekçesine kafa tutmak için kullanmaktaydı. Dostu Nikolay Ge 1890'da, St. Petersburg Gezginleri Sergisi'ne Mesih'i Pilatus'un önünde tasvir eden "Hakikat Nedir?" adlı bir tabloyla katılmıştı. "Mesih'in Tanrı gibi ele alınışı, üstün mükemmelliği artık çok gerimizde kalan birçok tablo ortaya çıkarmıştır," diye yazdı Tolstoy. "Çağdaş sanat Mesih'i artık böyle ele alamaz. Üstelik çağımızda insanlar Mesih'in hayatının ve öğretisinin ahlaki anlamını tasvir etmeye çalışıyor. Bu girişimler şimdiye kadar başarısızlığa uğramıştı. Ama Ge, tablosuyla Mesih'in hayatında hepimiz için önem taşıyan ve dünyanın her yerinde konu alınan bir ânı yakalamış bulunuyor: Bir kişinin incelikli, yumuşak huylu ve özgüvenli bir gücün gelenekleriyle rasyonel manevi bilinci bastırarak, hayatın sıkıcı gerçekleri içinde kendini belli etme mücadelesi. Böyle anlar çoktur."[18]

O sırada Tolstoy da Mesih uğruna kralların ve valilerin karşısına dikilen ve o yola baş koymuş herkes gibi acı çeken bir kişi olmaya hazırlanmaktaydı. Rusya'da onun takındığı tutumun sade ve yadsınamaz mantığını özümsemiş birçok kişi vardı. "Bombalara, ayaklanmalara ve devrimlere başvuran sosyalistler, komünistler ve anarşistler, devletlerde çeşitli ülkelere dağılmış olan ve karşı çıkışlarını bildik tek ve aynı doktrin gerekçesine dayandıran bu kişiler kadar korku uyandırmıyor."[19]

Hıristiyanlığa bağlılığı sırf göstermelik olmayan bir devlet için elbette olağanüstü bir tehdit yaratacak bir meydan okumaydı bu. Rus imparator ve ona bağlı Bakanlar Kurulu, yetkilerinin Mesih'ten kaynaklandığı kanısındaydı. Tolstoy ise genç okurlara, Mesih tarafından yasaklanmış şeylerin onun adına yapılamayacağını en açık seçik ifadelerle hatırlatmaktaydı. Moskova

belediye meclisinde bir gencin askerlik hizmetini reddettiğini duyunca, keyif ve korku karışımı bir duyguya kapıldı. Dört İncil üzerine yemin etmesi istenen genç, Dört İncil'de her türlü yeminin men edildiği pasaja işaret ederek, buna yanaşmamıştı. Yemin etmemesine rağmen zorla askere alınınca, askeri ödevlerini yerine getirmekten kaçındı. Hakkında itaatsizlikten dava açılıp hapse atılması işe yaramazdı; çünkü tavrı devrimci değil, Hıristiyan gerekçelere dayalıydı. Bu yüzden kısa bir süre hapis yattıktan sonra bir tımarhaneye konuldu. O sırada Rusya'da tımarhaneler henüz siyasal işkence yerleri olarak kullanılacak hale getirilmemişti. Genci muayene eden doktorlar, aklı başında olduğunu saptayınca serbest bırakmaya mecbur kaldılar. Bir mahkûm kafilesiyle Kafkasya'ya gönderilen genç, iki yıl boyunca silah taşımayı ya da askeri emirlere uymayı hep reddetti. Görünüşte Hıristiyan olan ve Mesih'in Tanrı olduğuna gerçekten inanılan bir ülkede, böyle bir kişiye ne yapılabilirdi ki? Sonunda serbest bırakıldı. Aynı şey Rusya'nın her yanında yaşanmaya başladı.[20] Böyle fikirlerin yayılması, her şeyi sarsabilirdi.

Tolstoy'un yakın müritleri 1893'te, Pilatus'un karşısına çıkarılan Mesih sahnesinin hayata geçirilmesinin uzak olmayabileceği kanısına vardılar. İngiltere'ye giden Çertkov, gizli polisin eline geçmemesi için, Tolstoy'un özel evraklarının ve metinlerinin büyük kısmını beraberinde götürdü. Peki, Tolstoy'a ne yapabilirlerdi? Sürgün edilmesi halinde, Rus halkının uğradığı haksızlıklara bitmez tükenmez eleştirilerini sürdüreceği kesindi. Müritlerine karşı başvurulan yöntemle, hapsedilebilirdi. Ama siyasal muhalifleri hapse tıkmak çoğu kez bu işi yapanlar açısından ters teper...

Ge'nin tablosunda ustaca ve akılda kalacak şekilde aktarılan hakikat, ona bakan herkesin sonuçta güçlü çıkan tarafın Pilatus'tan ziyade, haklarından mahrum edilmiş sessiz Mesih olduğunu anlamasıdır. Tolstoy'un çok hesaplı ve zekice hükümeti karşı karşıya bıraktığı sorun da buydu.

Saltıkov-Şçedrin'in eğlenceli romanı *Golovlev Ailesi*'nde, can sıkıcı ve haylaz oğul Styopka'nın güvende olması için Suzdal Manastırı'na kapatılması önerilir. Tolstoy için de 1890'ların başlarında aynı öneri ciddi olarak ortaya atıldı. Suzdal kaynaklarda bir "dinsel Bastille" olarak tarif edilir. Böyle bir kapatmanın amacı, Tolstoy'un bir sapkın olduğunu vurgulamaktı. St. Petersburg'da bu söylentinin dolaştığını duyan kuzeni Aleksandrina, hemen imparatorla görüşmeye çalıştı.

"Rusya'daki en büyük dâhiyi bir manastırı kapatma yönünde bir rapor birkaç gün içinde önünüze gelecek," dedi III. Aleksandr'a.

"Tolstoy mu?" diye sordu çar.

"Doğru tahmin ettiniz, efendim."

"Hayatıma kastettiği anlamına mı geliyor bu?"

Bu karşılık imparatorun ne kadar ahmak ve *her şeyden* ne kadar uzak

olduğunu gösterir. Besbelli ki, bütün devrimcileri ve anarşistleri aynı kefeye koymak ve çarı kokutarak, onda Tolstoy'un geçmişte devrimcilerin babasına yaptığını başına getirebileceği kanısını uyandırmak, bakanların çok daha kolayına gelmişti. Ama anlaşıldığı kadarıyla daha akıllıca tavsiyeler ağır bastı; böyle bir hapsin Tolstoy'u şehit mertebesine çıkaracağı gerekçesiyle, öneriyi sümen altı etmesi söylendi. Ne var ki, Ge'nin tablosuyla vurgulanan olağandışı husus, Rusya'da 19. yüzyılın başlarından beri sanatçıların, şairlerin ve yazarların eziyet çekmiş ve çekmekte olmasıdır. Hakikati bastırmanın hüküm sürdüğü bir ülkede, yaratıcı yazar garip bir güçlü konumdadır; çünkü kanıta gerek olmadan, yalanların içyüzünü görebilir. Rus otokrasisinin tam da özünde edebi dehaya güçlü ve kalıcı bir saygının yatmasının sebebi belki budur. Puşkin'in Dekabristlere yakınlık duyduğunu en olmayacak kişiye, I. Nikolay'a itiraf etmedeki cesareti insanın aklına hemen gelir. Daha da unutulmaz an, Stalin'in 1934'te Osip Mandelştam'ın tutuklanışını görüşmek için Boris Pasternak'a telefon açmasıdır. Edebiyat tarihindeki en olağandışı sohbetlerden biridir bu. Pasternak bu olayda bir şapşal gibi davranmış olsa bile, Stalin'in hattayken söylediği birkaç söz dâhi bir şairi mağdur etmekten duyduğu tedirginliği yansıtır. "Ben bir şair olsam ve bir şair dostumun başı derde girse, ona yardım etmek için her şeyi yaparım" dedi Stalin. Dairesinde ona hitap eden sesin gerçekten Stalin'e ait olmasından dolayı tam anlamıyla afallamış olan Pasternak, yazar örgütlerinin aslında Mandelştam'ınki gibi davalarla uğraşmadığına dair laflar mırıldanmaya başladı. "Ama o bir dâhi, öyle değil mi?" diye çıkıştı Stalin. "Ama asıl mesele o değil" dedi Pasternak. "O halde ne?" diye sordu Stalin. Pasternak onunla görüşüp konuşmak istediğini belirtti. "Ne hakkında?" sorusuna, "Hayat ve ölüm hakkında" cevabını verdi. Stalin telefonu kapattı. Bir telefonu olsa, Pobedonostsev de aynı şeyi yapardı. Tolstoy'un kuzeni Aleksandrina, Pasternak'tan daha akıllıydı.[21] Asıl meselenin Tolstoy'un dehası olduğunu anladı. Bir diktatörün bakış açısından, her şapşalın hayata ve ölüme dair fikirleri olabilir. *Savaş ve Barış*'ı ya da Mandelştam'ın şiirlerini ise herkes yazamaz. Stalin'in Mandelştam hakkında verdiği (ve daha sonra değiştirdiği ya da vazgeçtiği) talimat, "canını bağışlayın ama yalnızlaştırın" şeklindeydi. III. Aleksandr aynı şeyi Tolstoy'a yapmak isterdi ama buna gücü yoktu. Sebebi ise kısmen otokrasinin asla Stalin'in kana susamış gaddarlığına (ya da aynı anlama gelen sıkı siyasal nüfuzuna) varamaması, kısmen de Tolstoy'un hükümeti köşeye sıkıştırmasıydı. Sonraki tartışmalı kitabı sansürcülerin eline geçtiğinde, binlerce taşbaskı nüshası çoktan dağıtılmış ve Almanya'da, Fransa'da, İngiltere'de ve ABD'de çevirileri yayımlanmıştı.

Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir adlı kitaptı bu.

• • •

Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir okunduğunda, insana ürkütücü gelir. Bir bütünlük taşımaz ve tutarsızlıklarının başlıca sebepleri sadece Tolstoy'un bölünmüş kişiliğine değil, toplumdaki bölünmelere ve bağdaşmazlıklara da dayanır; bu bölünmeler insanın özündeki, 19. yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan gidişatın özündeki derin bir çalkantıyı yansıtır. Şeyler dağılırken, merkez karşı koyamaz. Kitapta çatışan iki damar vardır; epey uzun olması ve bir şekil verme çabasının belirtilerini taşımaması nedeniyle, bizzat Tolstoy'un tutarsızlıkları tam görmemiş olması muhtemeldir. Ancak iki damarın bir arada oluşu, yazarın şaşmaz dürüstlüğünün kanıtıdır. Birinci damar, eserlerini daha önce okumuş herkese aşina gelecek şekilde, insan soyuna Mesih'in değerlerini benimsemesi yönünde bir çağrıdır. Kiliseye bildik Tolstoy saldırıları ikide bir karşımıza çıkar. Barışın İncil'i ile savaşın ve şiddetin pratiği arasında mutlak bir karşıtlığın yadsınamaz olduğu ileri sürülür. Yazarın bakış açısını desteklemek amacıyla, Amerikalı Quaker'ların ve başkalarının yazılarından uzun uzadıya alıntılar yapılır ve anlatım kimi zaman geleceğe ilişkin Rousseaue tarzı iyimserlik hayallerine savrulur. Hıristiyan değerlerinin doğru olmasından ve bunun herkesçe kalben bilinmesinden hareketle, Tolstoy bu değerlerin 19. yüzyıl Rusyasını ve bütün dünyayı sefil bir yere çeviren tiranlığı, korkuyu ve baskıyı zamanla yıkacağı bir dönemin gelmesi gerektiği sonucuna varır. "Çağımızın insanları baskıdan, eşitsizlikten, sınıf ayrımlarından ve sadece insanlara değil, hayvanlara da yönelik her türlü zalimlikten nefret ediyormuş gibi görünmekle kalmıyorlar, içlerinde bu nefreti sahiden hissediyorlar; ama mevcut düzeni nasıl ortadan kaldıracaklarını bilmiyorlar ya da onu ayakta tutan sistemden kopmaya, vazgeçilmez göründüğü için karar veremiyorlar." Ona göre, bütün erkeklerin ve kadınların kendi vicdanlarının sesine uymaları halinde, nefret uyandırıcı bütün işler dönüşüme uğrayacaktır. Mizacının sırf bir Rousseau okuru değil, aynı zamanda dürüst bir kişi olmasından gelen yanıyla, kamuoyunun zamanla savaşları, kırbaçlamaları, işkenceleri ve yoksullar üzerindeki baskıyı sona erdirecek kadar güçleneceğine inanır.

Batı dünyasının bazı yerlerinde, *Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir* kitabının okurları arasında, dürüst bir kamuoyunun gelişmesi yönündeki bu fikrin tam da Tolstoy'un öngördüğü güzel sonuçları doğurduğuna inananlar çıkabilir.

> Köylülere acıyan valiler, polis memurları ve tahsildarlar, onlardan vergi toplamamak için çoğu kez bahaneler bulmaya çalışıyorlar. Zenginler tek başlarına kullanmak istemedikleri servetlerini kamusal amaçlar için harcıyorlar. Toprak sahipleri kendi arazilerinde hastaneler ve okullar kuruyorlar; hatta bazıları arazilerinin mülkiyetini toprağı işleyenlere devrediyorlar ya da ortaklıklar oluşturuyorlar. Fabrika sahipleri ve imalatçılar işçilerine konut, hastane, okul, tasarruf bankası ve emekli aylığı olanakları

sunuyorlar. Bazıları işçilerle eşit hisseye sahip oldukları şirketler kuruyorlar. [...] Bütün bu olgular tek bir ortak davadan kaynaklanmamış olsa, tesadüfi görünebilir, tıpkı ilkbaharda bazı ağaçlarda tomurcukların kabarmasının tesadüfi görünebildiği gibi; oysa genelde ilkbaharın gelişiyle birlikte bunun yaşandığını ve bazı ağaçlarda tomurcuklar kabarmaya başlayınca, hepsinde kesinlikle öyle olacağını biliriz. Şiddet ve ona dayanan her şey konusunda, Hıristiyan kamuoyunun ortaya çıkışı için de aynı şey geçerlidir.[22]

Bu sözleri okuyan bazı liberal ve rahatı yerinde Batılılar, ilkbaharın geldiğini sanabilirler. Dürüst insanların şiddete karşı büyük atalarımıza pekâlâ olağandışı gelmiş olabilecek bir tiksinti duyduğu elbette doğrudur. "İnsan hakları" ve insanların eşitliği fikrine genel bir sözde bağlılık gösterilir. Bütün Batılı demokratik hükümet politikalarının özünde tam tanımlanmamış bir ekonomik eşitlik anlayışı vardır; en "sağcı" olanları yaşlılara, yoksullara ve hastalara bakma yükümünü hisseder.

Ama sadece en kör ve en cahil Batılı okurlar, Tolstoy'un ağaçlarındaki tomurcukların gerçekten ilkbaharı haber verdiğini sanabilir. Bu sözleri yazılmalarından yaklaşık bir yüzyıl sonra okuyunca, o kadar ülkenin içinde Rusya'da, sadece "kamuoyu"nda değil, bizzat hükümette bu dürüstlük duygularına ve Mesih'in İncil'ine bir inanca hitap edebileceğini (haklı olarak) sanmasında bir tür trajedi görürüz.

Zira kitapta "şafak" iyimserliğinin yanı sıra, çok daha ürkütücü başka bir damar vardır. Tolstoy bir Proudhon ve de Maistre okuru olarak, iktidarın özünde şiddete dayandığını ve mahiyeti ne olursa olsun, devletin ancak hasımlarına şiddetle boyun eğdirme araçlarıyla ayakta kalabileceğini görür. "İktidara gelip orada kalmak için iktidarı sevmek gerekir. Ama iktidar sevgisi iyilikle değil, karşıt niteliklerle (gurur, kurnazlık ve acımasızlık) uyuşur." Tolstoy'un rejime karşı şiddet yöntemlerini savunan her devrimci faaliyete karşı çıkmasının sebebi budur. Çünkü bu düpedüz bir şiddet sisteminin yerine başka birini, şiddete düşkün bir tiranın yerine başka birini getirir. "Sözgelimi, bugün katlanılabilir bir hükümdarın elinde olan iktidara yarın bir Biron, bir Elizabeth, bir Yekaterina, bir Pugaçev, bir I. Napoléon ya da bir III. Napoléon oturabilir. İktidarı elinde tutan kişiye bugün katlanılabilir ama yarın bir canavar kesilebilir ya da yerine Bavyera kralı ya da bizim I. Pavel gibi deli ya da kaçık bir vâris geçebilir."[23]

Tolstoy burada tam da güçlüğün özünü gündeme getirir ve bir cevap veremez. Makul biçimde yüzleşmeyi bile başaramayarak, trajik basiretsizlikle, (devrim öncesi durumlarda sıkça dile getirildiği gibi) "bir devrimin büyük halk kitlesi için mevcut düzenden daha feci olamayacağı" kanısına ve hatta

maraziliğe, abesliğe varan safça sorulara sarılır. "Bir devlet olmazsa, kendi ülkemizdeki kötü insanların şiddetine ve saldırılarına maruz kalırız. Peki, saldırılarından ve şiddetinden devlet ve ordusu sayesinde korunduğumuz bu kötü insanlar kimlerdir?"

Tarih o soruya cevaben uzun bir isim listesi sunar. Mizacının gerçekçi yanıyla yazdığı şu sözlerdeki hakikati anlamış olan herkes bu listeye girer: "Dünyanın başlangıcından beri durum öyle olmuştur ve halen öyledir. *Kötüler her zaman iyilere hükmeder ve* şiddet *uygular*."

Sonuçta dengesiz ve arızalı bir yapısı olan *Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir* kitabında, yüce hakikatle dolu pasajlar ve tam saçmalıkla dolu sayfalar birbirlerini izler; en uçuk türden iyimserlik dehşetengiz bir gerçekçilikle tepişir. Tolstoy devletlerin, daimi orduların, polis kuvvetlerinin ve hapishanelerin olmadığı bir dünyanın daha iyi olacağını ileri sürer. Ama bu dünyayla birlikte, kötülerin iyilere hükmetme ve güçlülerin zayıflara zorbalık etme eğiliminin ortadan kalkacağını gösteremez. Kitaba düşülmesi gereken birçok tarihsel dipnot vardır. Söylenenlerin doğruluğuna ya da yanlışlığına ilişkin kanaate burnunu sokan bu dipnotlar olmadan, günümüzde kitabı okumak mümkün değildir.

Kitabın yazılışının üzerinden daha 30 yıl geçmemişken, Somme, Passchendaele ve Mons muharebe alanlarında her gün on binlerce gencin birbirini öldürdüğü düşünüldüğünde, savaşın çılgınlığına ve barbarlığına dair analiz pek çürütülemez gibi görünür. Tolstoy'un sözleri hakikatin ta kendisi gibi görünür. Komutanların ve politikacıların kararları deliliğe yakın gibi görünür.

Başka bir dipnota, İngiliz Hindistanı'na bakalım. Mahatma Gandi'nin daha Güney Afrika'dayken Tolstoy'u okumaya başladığı ve başta *Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir* olmak üzere, barışseverliğe ilişkin yazılarının onda derin bir iz bıraktığı gayet iyi bilinir. Pasif direniş fikrini Tolstoy'dan almıştı. İngiltere'nin ekonomik durumunun geçirdiği feci boyuttaki değişimin de katkısıyla, Hindistan'daki İngiliz yönetimini yıkan şey pasif direnişti. Böyle bir genelleştirmenin gerektireceği bütün bariz tashihleri ve istisnaları hesaba katmak kaydıyla, pasif direnişin bu durumda sahiden işe yaradığı söylenebilir. Bir İngiliz için kendi ülkesi adına gülünç derecede kibirli görünmeyi göze almadan ifade edilmesi zor bir saptama olsa da, bunun İngiliz yönetiminin yapısındaki temel bir ılımlılık sayesinde olduğunu belirtmek gerekir. İngiltere'de ve Hindistan'da, Tolstoy'un anlattığı türden bir gönül değişikliği sahiden ortaya çıkmıştı. Kamuoyu emperyal tasarıdan soğumuştu. 1920'lerin sonrasındaki herhangi bir İngiliz yönetiminin pasif protestocuları makineli tüfeklerle biçmeye izin vermesi düşünülemezdi. (İngilizlerin Hindistan'dan çekilişini izleyen bölünme döneminde milyonlarca insanın katledilişi, bizatihi devletlerin her zaman şiddeti sindirmek yerine ürettiğini savunan Tolstoy'un fikirlerine kendince ilginç bir yorum katar.)

Ama Hindistan dipnotu akla ilk gelen olmadığı gibi, tarihsel bakımdan da ilk sırada gelmez. Bir trenin ya da bir atlı polisin önünde yatmak 1946'da Delhi'de iyi bir fikir olabilirdi. Ama 1936'da Kiev'de, Moskova'da veya Leningrad'da ne işe yarardı? Tolstoy insan barbarlığının zaman içinde Mesih'in idealleriyle yumuşayacağı hayali içindeydi. Lenin'in ve Stalin'in iktidara gelişinden sonra Rusya'nın başına gelecek ıstırabı ve dehşeti kimse önceden kestiremezdi. Lenin'in doğal vârisi olarak, kendi anlayışını ve inancını dizginsiz, mutlak yetkiyle hayata geçiren Stalin'in döneminde, insanın direndiğini ya da boyun eğdiğini sanmasının hiçbir farkı yoktu. İnsan ya acı çeker ya can verirdi. Tolstoy Rusya'da günün birinde ılımlılık fikirlerini paylaşmadığı gibi, küçümsemeyle karşılayan bir devletin ortaya çıkacağını tasavvur edemezdi. Dolayısıyla *Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir*, okunması son derece hazin bir kitaptır. Bir 18. yüzyıl rasyonalistinin insanlara, Mesih'in ideallerinden ne kadar geri kaldıklarını göstermesinin ötesine geçemez. Ama Tolstoy iğdiş edilmiş bir Mesih'ten, Thomas Jefferson'ın ve Benjamin Franklin'in Mesihi'nden, mucizeden ve dehşetten arındırılmış bir Mesih'ten, dürüst insanlara biraz daha dürüst olmaları için, zar zor ulaşılabilecek idealler sunabilen bir Mesih'ten yola çıkar. Yeni Ahit'in Mesih'i doğaüstü yaklaşımla tasarlanıp anlaşılmış güçlü bir kişidir. Bizzat sevginin, bizzat Tanrı'nın timsalidir; çarmıhta insan günahının gizemi ve ebedi tanrılığın görkemi arasında o zamana kadar kapatılamamış uçurumdan söz eden mezmuru mırıldanır. "Tanrım, Tanrım, beni niçin terk ettin?" Bir İngiliz ya da Amerikalı rasyonalist ya da Hıristiyan modernist, Tolstoy'un *Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir* kitabında hemfikir olunacak epeyce şey bulabilir; ama kitabın siperlerde boşuna can verenlere, Rus İç Savaşı'nın kurbanlarına ya da Hitler'in ve Stalin'in ölüm kamplarında, tasfiye hareketlerinde ve muharebelerinde ölen milyonlara söyleyecek çok az şeyi vardır. Dizginsiz kötülüğün, zafer sarhoşu ve irrasyonel şeytani gücün baskısı altında heder olmuş o sayısız ve isimsiz kişilere, Dostoyevski'nin *Ecinniler* romanı belki daha anlamlı gelebilir.

Tarihçiler dönüp III. Aleksandr dönemine baktıklarında, 1891-1893'te kıtlığa ve koleraya bağlı ölümlerin bir dönüm noktası olduğunu görebilirler. Pilatus huzuruna getirttiği mahkûmun sitem dolu bakışıyla mecalsiz düşmüş gibiydi; ama endişe verici olan şey, mahkûmun da mecalsiz olmasıydı. Bu gelişmeyle dünyanın başına katışıksız anarşiyi salma yönünde bir adım daha atılmıştı. Söz konusu dönemde imparatorun otokrasisini güçlendirmeye dönük her girişimin kısa vadede başarıya ulaşacağına hiç kuşku yoktu. Liberal gazeteler susturulmuş ya da düpedüz kapatılmıştı. Pobedonostsev'e göre, temsili yönetim hayaletinin "çağımızın büyük yalanı" olduğu açığa çıkmıştı.[24] Ama tehlikede olan sırf demokrasi değildi. Gerek Tolstoy gerek

Pobedonostsev, imparatorluğu tehdit eden mecalsizliğin esasen dinsel olduğu kanısında olsa bile, ikisinin arazlara ve tedaviye bakışı köklü tezat içindeydi.

Küçük bir ayrıntı bunu gülünç bir dokunaklılıkla ortaya koyar. İmparatorun kuzeni Arşidük Nikolay Konstantinoviç, ona bir mektup yazarak, kıtlık felaketine uğramış stepler için ne yapılması gerektiğini sordu. Pobedonostsev çara iletmeden önce mektuba eklediği notta, arşidükün açlarla ilgili kaygısını bildirirken, kıtlık yörelerinde kiliselerin restorasyonu gibi acil bir sorun hakkında fikir beyan etmemesini esefle karşıladığını belirtti. Pobedonostsev'in 30 yıl sonra ateizmin müzelerine dönüştürülecek birçok güzel manastırı, katedrali ve kiliseyi korumak için çok sıkı çalışmasında ve o kadar para harcamasında sembolik bir uygunluk vardır. III. Aleksandr'a sunduğu son tezkerelerinden biri, Tiflis'teki Ananur adlı eski güzel kiliseyle ilgiliydi. "Harabeye dönüşü gerçekten son derece vahim bir aşamada. Kapılarına şimdiden kilit vurulmuş, kubbeden bir biçme düşmüş ve çatı çöküyor."[25] Aleksandr bu hayırlı iş için 2.000 ruble verdi. Birkaç gün sonra, hasta halde götürüldüğü Kırım'ın Livadya sayfiyesinde, henüz 50 yaşındayken öldü. Tiflis'te çökmeye yüz tutan kilisenin birkaç metre ötesinde, daha sonraları Stalin olarak tanınacak İosif Vissaryonoviç Çugaşvili adlı genç bir ilahiyat öğrencisinin rahiplik eğitimine yeni başladığını öğrenselerdi, ne çar, ne de Pobedonostsev bunun önemini anlayabilirdi. Muhtemelen de hiç kestiremezlerdi.

ON YEDİNCİ BÖLÜM

Diriliş

1894-1900

Я говорил: тому что было,
Уж не бывать ! уж не бывать ! ....
Но вот опять затрепетали ....

Dedim ki, bir şey geçip gitmişse,
Gelmez bir daha, gelmez bir daha!
Hayret! Başladı tekrar kıpırdamaya.

Puşkin

II. Nikolay Ekim 1894'te Rus imparatoru oldu. Hanedanın bu makama gelen son mensubu olacağını yeni dönemin başında bilmek için, büyük önsezi yeteneği gerekirdi.

İyimserler tam tersini öngörebilirdi. Bir Rus tiranı öldüğünde ve yerine yenisi geçtiğinde, genellikle değişim düşünceleri ortaya çıkardı. Nikolay'ın babasından farklı yanları, tarafsız bir gözlemcide, monarşiyi dönüştürüp ayakta tutacağı kanısını uyandırabilecek düzeydeydi. Büyük Petro'dan bu yana öncellerinin hepsinden daha fazla gezmiş biri olarak, uluslararası ilişkiler ve Rusya'nın ülkeler arasındaki yeri konusunda, çok daha derin bir anlayışı vardı. 1893'ten beri Trans-Sibirya Demiryolu'nun başkanıydı ve tahta çıkışından önceki yıl imparatorluğu geniş çapta dolaşmıştı. Maliye Bakanı Witte'nin uzmanlığına, babasından bile daha fazla değer verdi; Rusya'nın gelişip modern bir sanayi toplumuna dönüşmesi gerektiği anlayışını benimsedi.

Liberallerin umutlanması için başka gerekçeler de vardı. Nikolay babasının amansızca karşı çıkmasına aldırmayarak izdivaç teklif ettiği Hesse-Darmstadt Prensesi Alice'le, tahta çıkışından birkaç ay sonra evlendi. Sonraki gelişmelerin ışığında bakılınca, III. Aleksandr'ın kesinlikle haklı olduğunu ve Rus monarşisinin başına, mizah duygusundan yoksun bu histerik Alman prensesinin saraya girmesinden ve Aleksandra Fyodorovna adını alarak mutaassıp bir Ortodoks kesilmesinden daha büyük bir felaketin gelmediğini anlayabiliriz. Paranoyası, dindarlığı ve insanlara anlayışla yaklaşıp iyi geçinmekten acizliği henüz Ruslarca bilinmeyen şeylerdi; Rasputin'le felaket getirecek yakınlığı, bu şarlatanın oğlundaki hemofiliyi iyileştirebileceği yönündeki marazi inancı, yani asıl hazin hikâye daha sonra yaşanacaktı. Anayasacıların bildiği tek şey, Prenses Alice'in Nikolay'la flörtünün Windsor'da, ninesi Kraliçe Victoria'nın onayıyla başladığıydı. Avrupa'nın en istikrarlı meşruti monarşisinin başındaki kişinin siyasal bilgeliği genç çifte bir ölçüde bulaşmış olmalıydı. *Zemstvo* önderleri yeni imparatorun temsili meclisler kuracağı umuduna kapıldı. Tver *zemstvo*'su bu umudu dillendirirken, "sadece idarenin değil, Rus halkının da ihtiyaçlara ilişkin ifadesinin ve düşüncesinin yüksek taht makamına ulaştırmayı" bir hak olarak savunacak kadar ileriye gitti.[1]

Pobedonostsev'e gösterilecek bir belgede yer aldığında kavga çıkaracak sözlerdi bunlar. Nitekim soyluların, *zemstvo*'ların ve kentlerin temsilcileri için 17 Ocak 1895'te düzenlenen bir kabul töreninde, imparator derhal dile

düşecek cevabını verdi. "Bana bildirildiğine göre, son zamanlarda bazı *zemstvo* toplantılarında, *zemstvo* temsilcilerinin hükümet işlerine katılmasına ilişkin saçma düşlere kapılan insanlar seslerini duyurmuş. Herkes şunu bilsin ki, bütün gücümü halkın refahına adayarak, otokrasi ilkelerini unutulmaz müteveffa babam kadar sıkı sıkıya ve azimle koruyacağım."[2]

Liberal umutlar buraya kadardı. "Saçma düşler"le ilgili cümle Lenin'in gerek konuşmalarında gerek hayatında yankı bulacaktı. Stalin için de aynı şey geçerli olacaktı. Ama otokratik bir kaynaktan gelen bütün resmi beyanlarda olduğu gibi, burada da satırlar arasında gizli bir mesaj vardı. Tolstoy mesajı gayet açık seçik aldı. Çarın konuşmasına dair haber, kızı Tanya'yla Nikolskoye'de aile dostu Olsufyev'lerin yanındayken geldi. "Korkarım ki, benim açımdan sonucu iyi olmayacak önemli bir olay" diye düşündü Tolstoy.[3]

Onun gelişmelere bakışıyla, Rusya'nın o dönemde önüne koyduğu iki alternatif vardı. Birincisi, "şiddeti şiddetle, yani teröre, dinamite, bombalara ve hançerlere başvurarak kırmak" üzere devrimcilere katılmaktı. Diğer alternatif ise hükümetle işbirliğine girmek, uzlaşma yoluyla "halkı sıkıca saran ağı yavaş yavaş çözerek çıkarmaya" çalışmaktı. Tolstoy için her iki yol da aynı ölçüde tiksindiriciydi. "Geriye tek şey kalıyor: Hükümetle bir taviz vermeksizin, saflarına katılmaksızın, güç kazanmaya çalışmaksızın düşünce, söz ve yaşam tarzı silahlarıyla mücadele etmek. Gerekli olan tek şey bu ve muhtemelen başarıya ulaşacak. Tanrı'nın istediği ve Mesih'in öğrettiği de bu."[4]

Tanımladığı şey kıstırılmış kişiye özgü tutumdu. Böylece Mesih'in ilk baştaki maksatlarını hatırlatışına duyduğu güven birçok gönlü kazandı. Pobedonostsev'in dolduruşa getirdiği çar, Tolstoyculuğun lafzen olmasa bile pratikte artık ağır suç sayıldığı yönündeki açık mesajı iletti.

Prens D. A. Hilkov gibi birinin başına gelenler, bunun iyi bir örneğiydi. Hafif Süvari Muhafız Alayı'nda subay olan Hilkov 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'nda bir Türk askerini öldürünce sarsıntı geçirmişti. Savaştan sonra barışseverliği benimsedi ve görevli olarak gönderildiği bölgedeki barışsever bir tarikatın âdetlerine ve inançlarına yakınlık duydu. Tarikat kendine "Ruhani Güreşçiler" anlamındaki Duhoborlar adını takmıştı.[5]

Prens Hilkov o bölgeden döndükten sonra Tolstoy'u okumaya başladı. Böylece yeni dindar dostlarından öğrendiği Ortodoksluğa husumete ve barışseverliğe, toprak mülkiyetine güvensizlik eklendi. Arazilerini bölüp köylülere dağıttı, aralarında yaşayıp yoksulluklarını paylaştı ve onları yeni edindiği dünya görüşüne döndürmeye çalıştı.

Resmi makamların bundan haberdar olması üzerine, tutuklanıp Kafkasya'ya sürgün edildi. Yüz yüze tanışmadığı Tolstoy'la 1887'den beri mektuplaşmaktaydı. Zamanla sürgünden daha beter dertlere katlanmak zorunda kaldı. Kasım 1893'te Tiflis'ten bir polis ekibinin eşlik ettiği annesi onu

görmeye geldi. (Stalin'in o sırada "Mesame Dasi" gibi gizli sosyal demokrat gruplarla ilişkiler kurmaya başladığı Tiflis, Hilkov'un sürgün yerine en yakın büyük şehirdi.) Hilkov'un karısına çocukları üzerindeki velayetlerinin çarlık kararnamesiyle kaldırıldığını bildiren polis, onları zorla alıp götürdü.

Bu olayla kahrolan Tolstoy, Çertkov'a mektubunda Hilkov'un annesinin muhtemelen böylesinin daha iyi olduğu düşüncesiyle hareket ettiğini yazdı. "Onun ve bu çılgınca, acımasız işte parmağı olan herkesin yapılan her şeyi iyi niyetle açıklayacağını elbette kestirebilirsin. Bir kişinin ne ölçüde içten ya da özverili davrandığı nasıl irdelenebilir? Şimdilerde yapılabilecek tek şey, böyle işlere karışmamaya ve bir taraf olmamaya çalışmak."[6]

Ne var ki, karışmama doktrini çekici olmakla birlikte, tıpkı aç insanların durumunda olduğu gibi, baskı altındaki dinsel azınlıkların durumunda da tutarlılıkla izlenemezdi. Açıkçası, Tolstoy'un kenarda durmayı kaldıramayacak yücelikte bir gönlü vardı. Çertkov'a Hilkov'un davasıyla ilgilenmesini bildirdi ve kendisi de imparatora bir mektup yazarak, işin içine girdi. Hilkov ise Tolstoy'u Duhoborlar gibi dinsel azınlıkların kötü durumu konusunda bilgilendirme çabası içindeydi. III. Aleksandr döneminde (Konstantin Pobedonostsev'in yönlendirdiği ama başka birçok kişinin şevkle destek verdiği) "reaksiyon"la birlikte dinsel katılık, günümüzde pek inanılır gelmeyecek bir tarzda ve derecede dayatılmaya başlamıştı. Ortodokslar ile sözgelimi Katolikler ve Lutherciler arasındaki evliliklerde, çocukların Ortodoks olmayan ebeveynin dinine uyması yasadışı hale getirildi. İmparatorluğun farklı bölgelerinde Yahudilere, Müslümanlara ve Budistlere uygulanan sıkı finansal ve siyasal engeller vardı. "Aykırı" kişinin Ortodoks vaftizine razı olması halinde, bu engeller kaldırılmaktaydı. Ama en sert davranış kâfirlerden ziyade Hıristiyanlık ailesinin sapkın çocuklarına, yani Hıristiyanlığın doğruluğunu kabul etmekle birlikte, Kutsal Meclis'in dinsel otorite olma iddiasını sorgulayanlara reva görüldü. Ortodokslardan daha katı inançlı Eski Müminlerin yanı sıra, Malakanlar ve Duhoborlar gibi daha delidolu aşırılara baskıyla karşılık verildi.

Askerlik hizmetini reddeden Duhoborlar gibi tarikatlar özel hoşnutsuzluk uyandırır ve ceza taburlarını boylardı. Bu çileden geçen birinin Çertkov aracılığıyla gizlice İngiltere'ye gönderilen anlatımındaki hazin sesi berraklıkla işitebiliriz:

> Daha ilk günde kanlı kötek başladı. Dikenleri tene batıp kalan sopalarla dövüldükten sonra, soğuk ve karanlık bir hücreye atıldılar. Aradan birkaç gün geçince, askerlik yapmayı kabul etmeleri istendi ve karşı çıkmaları üzerine tekrar dövüldüler. Böyle sürüp giden bu işin sonu yok gibiydi. Ayrıca et yememe âdetleri ve çok az ekmek verilmesi nedeniyle hep açtılar. Bedenen bitkindiler ve birçoğu hastaydı; ama doktor et yemeyi kabul etmedikleri sürece, onları hastaneye yatırmaya yanaş-

> mayan bir tutum içindeydi. Papazın zorla yerine getirmelerini istediği Ortodoks ayinleri için kiliseye yumruklarla ve tüfek dipçikleriyle götürülüyorlardı...[7]

Tolstoy'un dinsel ve siyasal fikirlerini böyle hikâyelerin oluşturduğu bir geçmişin çerçevesinde görmek gerekir. Sözgelimi *Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir* kitabını eline alan günümüzün bir Batılı okuru, içerdiği fikirlerin çılgınca olduğunu düşünmekte mazur görülebilir. Ama kitaptaki saldırılar bazı alanlarda iğdiş edilip ateist bir devlete tabi kılınmış, bazı alanlarda ise baskıyla arındırılıp sadeleştirilmiş Sovyet dönemi Ortodoks Kilisesi'ne yönelik değildir. Tolstoy'un asıl hedefi manevi bir despotizmin acımasız ve güçlü aracıdır. "Devlet" kelimesinin barbarlıkla eşanlamlı hale geldiği bir durumda, Tolstoy'un bir anarşist olmayı ahlaki açıdan zaruri sayması anlaşılır bir şeydir. Seksen yıl sonra Soljenitsin, Sovyetler Birliği'nde yaşamanın yozlaşmaya yettiğini söyleyecekti.

Hoşuna gitsin ya da gitmesin, Tolstoy kendi ülkesinin tarihindeki drama bulaştı. Onun pasif bir gözlemcisi değil, bir parçası oldu. Geri kalan hayatı boyunca ilgi alanları kapsam bakımından genişledi, duygudaşlık bakımından enginleşti. Sessiz kalamazdı. Miskin kalamazdı. Üstüne düşen görevden kuşku duyamazdı. Karısının ilgi alanları ise gittikçe daralıp sınırlı hale geldi. Böylece o zamana kadar aralıklı ve baştan savma olan günceleri hacimli ve saplantılı bir yapıya bürünerek, histeriye varacak derecede dizginden çıkmış bir zihni açığa vurmaya başladı. Tolstoy'un bakış açısından, yaşanan büyük bir trajedi vardı: Mesih adına hareket ettiğini saygısızca ileri süren bir Hıristiyan imparatorluğunun, önüne geçilemez biçimde intihara sürüklenişi. Sofya Andreyevna açısından, ailesinin hastalık, ölüm ve kavgalar yüzünden parçalanışını görmenin yarattığı bir trajedi de vardı. Menopoz dönemini sakince atlatması mizacıyla pek uyuşmazdı. Kendini tehdit altında hissetmeye başladı ve Tolstoy da ona böyle korkular için haklı gerekçeler sağladı: Telif haklarını pervasızca devretmesi parasal, çömezleriyle dostluğa karısıyla dostluktan daha fazla gerek duyduğunu açıkça kabullenmesi ise duygusal bir tehditti.

1894'ün sonuna varılırken, Sofya için başlıca endişe kaynağı, havaleler ve sinirsel bunalımlar nedeniyle bir Moskova tımarhanesinde yatan oğlu Lev'in (Lyova) hastalığıydı. Aslında sıtmadan mustarip olduğunu henüz bilmediği için, kimi suçlamak gerektiğinden emin şekilde, "Zavallı Lyovam, babasının şefkatsizliği yüzünden ne kadar derin acı çekiyor!" diye yazdı acımasızca. "Hasta oğlunun görüntüsü, zevk ve sefa dolu rahat hayatını bozmuş meğer."[8]

Ocak 1895'te Tolstoy'un bir grup dostu, Çertkov, Biryukov, Popov, Tregubov ve Gorbunov-Posadov birlikte Yasnaya Polyana'ya uğradı ve bir süre sohbet ettikten sonta, toplu bir fotoğraf çektirdi. Sofya Andreyevna'nın tepesi attı. Bu kişilerin sanki bir Tolstoy "kurum"u varmış izlenimi yaratmak için,

yaşlı adamı "sinsice" kandırıp fotoğraf çekmeye razı ettiklerini ileri sürdü. "Herkes fırsatı kaçırmayarak, Tolstoy'un çömezleriyle birlikte çekilmiş fotoğraflarını satın almak isteyecek; bu da onların yüzünü güldürecek. Ama Lev Nikolayeviç'i bulunduğu kaideden indirip çamura sürüklemelerine izin vermeyeceğim."[9]

Sofya'nın tutumu düpedüz kıskançlıktandı. Ardından gelen hiddet çekidüzen verebileceği bir şeydi. Önüne geçemese bile, ona bir kunduzun su bendine dal parçaları taşımasına benzer biçimde yön verebilirdi. Bağırış çağırışlarıyla ağız kavgasının tam bir hafta sürmesine fırsat verirken, çocuklar ve hizmetçiler arasından "müttefikler" devşirdi; kendisiyle hemfikir olmayan herkese düşman ya da casus olarak mim koydu. Genelde Tolstoy karısının hırçınlığıyla dolduruşa gelerek, aynı ölçüde vakardan uzak öfke nöbetlerine kapılırdı. Ama bu sefer, belki de karısının aşırı tepkisinde endişe verici bir şey olduğunu sezdiği için sakin davrandı. Olay yaşanacak şeylerin bir habercisiydi. Sofya Andreyevna bile bu çirkin günahı işleyen fotoğrafçının her bakımdan hoş bir genç olduğunu fark etti. Adamcağız Tolstoy'un keyfinin çok kaçtığını anlayınca, yok etmesi için negatifleri teslim etti.

"İşler zora girince, küplere biniyorum" dedi Sofya. "Sonradan pişman olduğum sert şeyler söylüyorum; ama o sırada iş işten geçmiş oluyor ve bu beni daha da perişan ediyor."[10]

Perişanlık küçük çocukların hasta düşmesiyle arttı. En küçükleri Vanya'da (Vaniçka) mide bozukluğu ve yüksek ateş vardı. Bir hikâyeyi bitirmekle uğraşan Tolstoy, bunu fırsat bilerek, Tanya'yla birlikte Yasnaya Polyana'dan ayrılıp aile dostu Olsufyev'lerin yanına gitti. Onların Nikolskoye'deki karla kaplı malikânesinde ve daha sonra bir hafta kaldığı Moskova'da, *Efendi ile Uşağı* [*Hozyain i Rabotnik*] adlı ilginç hikâyesini tamamladı.

• • •

Adıyla Mesih'in mesellerini çağrıştıran ve özündeki Kitabı Mukaddes ironisi bizi "Asıl efendi *kim*?" diye sormaya yöneltmesine dayanan hikâyenin başında, efendi bir taşra kasabasındaki küçük tüccar Vasili Andreyiç Brehunov gibi görünür. Noel Yortusu'nun geçmiş olmasına rağmen, piyasa değerinin yaklaşık üçte birine birkaç ağaç satmaya söz vermiş olan bir komşu toprak sahibinin yanına gitme derdindedir. Bu iş gezisinde ona eşlik etmesi için, Nikita adlı bir köylüyü uşak olarak tutar. Tolstoy'un en ilginç ve unutulmaz karakterlerinden biri olan Nikita'nın içki sorunu vardır. Halihazırda kontrol altında olmakla birlikte, daima kollanması gerekir; tüccar Vasili Andreyiç'in onu düşük parayla tutmasını sağlayan da budur. Nikita'nın evliliği de karısının bir şarapçıyla gizli ilişkisinden dolayı sorunludur. Ancak durumundaki ve karakterindeki

bütün eksikliklere karşın, *Kazaklar*'daki Yeroşka ya da sosyal yelpazenin karşıt ucunda yer alan *Anna Karenina*'daki Stiva gibi hayatla barışık kişilerden biridir.

Tolstoy'un (tamamen yoksun olmasından dolayı) özellikle sevecen bir huşuyla saygı duyduğu bir vasıftır bu. Hikâyedeki önemli diğer tek karakter, iki adama maceralarında eşlik eden ve bindikleri kızağı çeken Muhorti ("Doru") adlı midillidir. Yola çıktıktan sonra başlarına gelen şeyler oldukça kaçınılmazdır. Kar ve rüzgâr şiddetlenir. Kar yığınları bütün bildik nirengi noktalarını örtmüştür. Karanlık çökmek üzeredir.

Vasili Andreyiç vardıkları köyün herhalde Grişkino olduğunu söyler ve öyle de çıkar. "Kar yığınını aşınca, haliyle bir sokağa daldılar. En uçtaki avluda bir ipe asılı olarak rüzgârda çaresizce çırpınan birkaç donmuş çamaşır vardı." Son cümlenin Rusça özgün hali, bizi ipte nelerin asılı olduğunu anlamak için sabırsızlıkla beklemeye yöneltir; nesne olabileceği gibi kişi de olabilirler. Tolstoy giysilerin canlanışına dayalı bildik bir Dickens mecazını kullanır: "Biri beyaz, diğeri kırmızı iki gömlek, donlar, tozluklar ve bir iç etek. Beyaz gömlek kollarını yana sallayarak, belirli bir can havliyle didinmekteydi."[11]

Yolcuların köy içinde dolanarak yollarını bulmaya çalıştıkları sırada, bu gömlekle birkaç sefer daha karşılaşırız. Gerilim neredeyse katlanılmaz hale gelir. Brehunov'u ilerlemeye dürtükleyen tek sebep, kolay yoldan para kazanma umududur. Her içgüdü bizde onun ve Nikita'nın geceyi köyde geçirmesi özlemini uyandırır. Bir köylünün evinde çay için hayal kırıklığı yaratacak kadar kısa (ve efendisinin aksine, Nikita'nın votkaya dokunmaya cesaret edemediği) bir mola verirler ve ardından karda tekrar yola koyulurlar. Yollarını büsbütün şaşırmaları ve havanın iyice kararması üzerine, her şeyin suçunu Nikita'ya yıkan tüccar Vasili Andreyiç, köylüyü donup ölmeye terk ederek, tek başına kaçıp kurtulabileceğini sanır. Ama dayanamayıp döndüğünde, soğuktan titreyen Nikita'nın ölüme yakın olduğunu görünce, dünyaya bakışında bir dönüşüm geçirir. Tuhaf biçimde *İvan İlyiç'in Ölümü*'nü hatırlatan o anda, sadece iriyarı köylüye sarılmakta huzur bulur. Üstüne kapandığı Nikita'yı ısıtarak hayata döndürür. "Nikita yaşadığına göre, ben de yaşıyorum" der kendi kendine gururla.

> Aklına para gelir: Dükkân, ev, satışlar, alımlar ve Mironov milyonları; insanların Vasili Brehunov diye hitap ettikleri aynı kişinin bir zamanlar bütün bunlara ilgi duyduğunu hatırlamakta güçlük çeker.

Vasili'ye, yani kendisine dair düşünceleri şöyledir:

> "Ne yani! [Çto j!] Bu konuda bir şey bildiği yoktu, [...] benim şimdi bildiğim hiçbir şeyi bildiği yoktu. Şimdi hiç kuşkusuz biliyorum. ŞİMDİ BİLİYORUM." Ona önceden seslenmiş olanın çağrılarını bir kez daha duyuyor. "Geliyorum,

geliyorum." Şimdi bütün varlığı sevinçle ve sevgi dolu iyilikle konuşuyor. Özgür olduğunu ve hiçbir şeyin ona bir daha boyun eğdiremeyeceğini hissediyor...[12]

Çamaşır ipindeki canlı gömleklerle karşılaştığımızda olduğu gibi, burada da Dickens'ın yakınlığını sezeriz. Barkis'in, Çöpçü Jo'nun ya da Küçük Nell'in ölümleriyle uyumlu bir ölümdür bu. Ama güçlü Tolstoy ironileriyle de doludur. Aristokrat anlatıcımızın yüceliğiyle, karısı köylü olan ve kendisi de bu sınıftan sadece bir kuşakla ayrılan Vasili'nin "efendi" olma özentilerinde saçma bir şeyin olduğunu kavrarız. Nikita'dan üstün olma savı tamamen küçük bir dükkâna ve yıllar içinde (yarı dürüst yoldan) biriktirdiği biraz paraya dayanır. Keşmekeş içindeki isteksiz Nikita kişiliğinin kötü havayla karşı karşıya kalınca, duruma çok daha hâkim olduğunun farkına çok geçmeden varırız. Bir atın nasıl idare edileceğini bilir ve yön duygusu Vasili Andreyiç'inkinden daha iyidir. Derken, kötü havada yere yığılıp kalmış iki adamın soğuktan can çekiştiği sırada, böyle insan ayrımlarının pek önem taşımadığını bir kez daha öğreniriz. Gerçek efendimiz, tıpkı İncil mesellerinin *hozyain*'i ("mal sahibi") gibi, gökteki babamızdır.

Vasili Andreyiç Brehunov ölürken, hayatının hakikati yanlış yorumlamaya dayandığını anlar. (Soyadındaki *brehun* Rusçada "yalancı" anlamına gelir.) Nikita hayatta kalarak, çocuklarını ve torunlarını görür. Onun ölümünü izleyen son cümlelerde, Tolstoy kurmaca dışı eserlerinde varlığının mümkün olduğunu teslim etmeye başladığı meçhul ahirete bakar. "Bu sefer gerçek ölümünden sonra uyanınca kendini bulacağı o yerde olması daha mı iyidir, yoksa daha mı kötüdür? Hayal kırıklığına mı uğrar, yoksa tam da beklediği şeyle mi karşılaşır? Hepimiz bunu oldukça yakında öğreneceğiz."[13] Bu sonuç kısmında, etraflıca tasarlanmış bir metafizikten ziyade, (bütün romanlarında masum çilekeşlerin teselli bulacağı bir müstakbel bahtiyarlığı öngören) Dickens'ın büyük bir payı olduğu izlenimini yine ediniriz. Bilgiç kişilere, hikâyenin içerdiği "ana fikirler" fazlasıyla tantanalı görünecektir. Ben onlardan biri değilim. Tolstoy hikâyeyi bitirdiğinde, bu belirli tarzda daha iyisi ortaya konulamayacak bir şeyi başardığını herhalde anlamış olsa gerek. İbret verici sonucu küçümseyenler bile, bütün edebiyatta hava şartlarını daha canlı anlatan örneklerin çok az olduğunu kabul edeceklerdir. Bu büyük lafları bir yana bırakırsak, hikâyenin yayımlanma süreci Tolstoy'u, evcimen bir kişi olarak katlanmak durumunda kaldığı (tehlikeli şiddette olsa bile) ufak tefek huysuzluklar ortamına döndürdü.

• • •

Bazı kocalar başka kadınlarla baş başa bırakılmaya gelmezler ya da karıları onlara sırt çevirdiği anda, viski şişesine uzanırlar. Tolstoy'un buna yakın zaafı,

karısının sıkı gözetimi altında değilken, eserlerinin telif hakkına ve yayınına ilişkin fevri ve akılsızca kararlar alma eğilimiydi. Eğer Sofya Andreyevna'dan olmasa, *Savaş ve Barış* ona Katkov'un tefrika için ödemeyi uygun gördüğünden daha fazla para getirmeyebilirdi. Okurların tefrika yayınları toplayıp kendi paralarıyla ciltlettikleri bir dönemde, "kitap hakları" neredeyse değersiz hale gelirdi.

Efendi ile Uşağı hikâyesini bitiren Tolstoy, çoğu yazar gibi, yazdığı şeyin nasıl bulunduğunu hemen öğrenme ihtiyacı içindeydi. Bunun en tatmin edici yolu, söz konusu eserin satılmasıdır; çünkü takdir eden ilk okurun paraya kıydığını gösterir. Moskova'da Tanya'yla birlikte yalnız olan Tolstoy, önceki eserlerinin birçoğunda olduğu gibi, hikâyeyi karısına gösterebilecek durumda değildi. Bunun yerine, *Severnyi Vestnik* dergisinin güzel editörü Lyubov Yakovlevna Gureviç'e sundu. Haliyle Gureviç yayın hakkını satın almak istedi ve anlaşmaya varıldı.

Tolstoy bir süre sonra Moskova'ya gelen karısına, yaptığı işi süklüm püklüm itiraf etti. Tahmin etmiş olabileceği gibi, bir öfke patlamasıyla karşılaştı; üstelik bu seferki kolay heyecanlanan karısının standartlarıyla bile yanardağ gibiydi. Sofya hemen "Gureviç denilen o entrikacı yarı Yahudi kadın"ı kocasına yağ çekmekle suçladı. Kadının hikâyeyi ödeme yapmadan yayımlamasına izin verdiğine göre, "ucuz ve küçük Posrednik" için Çertkov'a da pekâlâ verebilirdi.[14] En azından, böylelikle hikâye daha geniş bir kitleye ulaşmış olurdu. Bu olabilecek en kötü şeydi. Çertkov'un köylü okurlarının maddi gücü *Severnyi Vestnik*'i almaya yetmezdi. Kontes "Toplu Eserler" Cilt XIII'e koyabileceği hikâyeyi kaybetmişti. Kavga etmeden razı olabileceği bir kayıp değildi bu.

Efendi ile Uşağı prova baskı aşamasına çoktan ulaşmıştı. Tolstoy karısını yatıştırmak ve onu edebi kariyerinden çıkarma niyetinde olmadığını göstermek için, geçmişte olduğu gibi, prova baskıları düzeltmesine yardımcı olmasını istedi. Ne var ki, sırf okuma önerisi onda öfke ve keder duyguları uyandırdı. Asıl mesele onu sevmemesi, ona kayıtsız kalmasıydı. Eğer sevseydi, hikâyeyi Cilt XIII için ona verirdi. Karı koca arasında rahatsız edici derecede fırtınalı duygu sallantıları iki hafta boyunca sürdü. Öfkenin arasına bedensel tutku parlamalarının girdiği anlar oldu. Ama bu çılgınca, çoğu kez kızgın birleşmelerden sonra, "aralarında karşılıklı duyguların kalmadığı" yönündeki sarsıcı duygu hep nüksetti.[15]

Sonunda, bu dalaşma Tolstoy'a fazla geldi. Karısı hangi anlaşmaların yapıldığına aldırmadığını, hikâyeye Cilt XIII'te yer vereceğini bildirdi. Prova baskıları kaptığı gibi, aşırı heyecanla bir nüsha çıkarmaya koyuldu; *Savaş ve Barış*'ı temize çekmedeki içten uğraşının bir tür delice parodisiydi bu. Tolstoy'un çılgınca davrandığını belirtmesine, kendince şu yorumu getirdi:

Demek ki, yarı Yahudi cadıyla gizli bir ilişkisi vardı. Hikâyeyi yayımlamasına izin vermesinin başka ne sebebi olabilirdi? O noktada Tolstoy'un sabrı taştı. Koşarak üst kata çıktı, bir kucak dolusu elbiseyi topladı ve evden ayrılacağını söyledi. Bir daha dönmeyecekti. Evlilik bitmişti.

Karısının gözünde bu tavır sadece Gureviç'e âşık olduğunun ve metresinin yanına kaçtığının kanıtıydı. Onu terk edişini, çocukça bir alınganlıkla, içine sindiremedi. Dramatik jesti yapacak biri varsa, bu o, yani Sofya Andreyevna olmalıydı! Terk eden taraf o olacaktı elbette. Üstünde sadece bir gecelikle ve sabahlıkla, sıfırın altına inmiş havada karlı sokaklara koştu. Soyunma odasında eşya toplama işini bitirmek üzere olan Tolstoy, karısının dışarıya çıkışını duyunca peşine düştü. Sadece iç çamaşırı ve bir yelek vardı üstünde. Gömleksizdi.

Kaldırım boyunca ardından koştuğu karısı çığlığı bastı. "Umurumda değil! Beni alıp götürsünler, hapishaneye ya da bir akıl hastanesine koysunlar!"[16] Tolstoy onu sürükleyip eve doğru götürdü. Bu iş kolay değildi. İkide bir tökezleyip karların üstüne serildiler. Başka bir kar yığınına peş peşe düştüklerinde, Sofya ağız kavgasının kıvılcımını tutuşturmuş olan hikâyedeki tüccar gibi, soğuktan ölmeyi diledi. Eve varıldığında yatağa konuldu ama sonraki birkaç günde başka bir dizi "kaçma" girişiminde bulunarak, uygunsuz kıyafetlerle sokağa fırladı. Sıfırın altındaki sıcaklığa karşı sıkı sıkıya giyinmiş halde Moskova kışının tadına varmış olanlar, bu hoppalıkların Sofya Andreyevna'nın ruh halinde neye işaret ettiğini bütün dehşetiyle kavrayabilirler.

Çiftin kendi uçuk davranış standartlarıyla bile, bu parlamalar Tolstoy'u kaygılandırmaya yetecek kadar fırtınalıydı. "Ona üzülüyorum ve onu seviyorum"[17] diye yazdı güncesine. Eve çağrılan jinekolog (Sofya Andreyevna'ya "alaycı" gelen bir şekilde) "ömrü" üzerine birtakım sözler mırıldandı.[18] Bazı ilaçlar yazdı. Karısının odasına girip yatağın yanında diz çöken Tolstoy, hıçkırdı ve kabalığını bağışlamasını istedi. Evdeki çocuklar ağlamaklı ya da şaşkın yüz ifadeleriyle ikisinin etrafında toplandı. Tolstoy'un artık bir rahibe olan kız kardeşi, Sofya'ya taşkınlığı sırasında söylediği her şeyin doğru olduğunu ama "çok ileriye gittiğini" belirtti.[19]

Sofya istediğini elde etti. *Severnyi Vestnik*'ten alınan hikâye, Çertkov'un Posrednik'inde ve "Toplu Eserler" Cilt XIII'te ortaklaşa yayımlandı.

Evliliğindeki sorunlar ve jinekolojik rahatsızlıkları, Sofya'ya çocukların hastalıklarına dikkat edecek pek zaman bırakmamıştı. Annelerinin yatağını endişeyle çevreleyen mahzun yüzler arasında, yılbaşından beri ateş ve mide bozukluğu belirtileri göstermiş olan küçük Vanya da vardı. Sofya'nın zafere ulaşarak, *Efendi ile Uşağı*'nın haklarını elde ettiği günün ertesinde, kızıl hastalığına yakalandı. Gelen başka bir doktor, farenjit ve ishal teşhisini koydu. Ertesi gece saat 11'de Vanya öldü. Henüz yedi yaşını doldurmamıştı.

> Dövüşen iki köpeğin başlarından aşağıya bir kova soğuk su dökülmüş gibiydi. Küçük oğlanın ölümüyle, kavga unutulup gitti. Tolstoy karısını kolundan tutup Tanya'nın boş yatak odasına götürdü. Kanepeye oturdular ve "üzüntüden adeta bilinçlerini yitirmiş" halde birbirlerine sarıldılar.[20]

Kederli anne babasının dindarca abartılarını göz önünde tutsak bile, Vaniçka'nın çok dikkate şayan bir çocuk olduğu söylenebilir. Ondan dört yaş büyük kız kardeşi Saşa şunları yazacaktı: "Yetişkin insanlardan daha insaflı ve akıllıydı. Derin bir sezgiyle doğruyu sezerdi ve bir bitkinin güneşe dönüşü gibi, ona yönelirdi. Kim bilir kaç sefer, farkında olmaksızın, etrafındaki daha büyük kişilere ders verdi."[21] Bu sadece ailede değil, misafirlerde ve dostlarda da bıraktığı bir izlenimdi. Ünlü bilim insanı Meçnikov, "Onu daha ilk görüşümde, ya öleceğini ya babasından daha büyük bir dâhi olacağını anladım" demişti.[22]

Sofya bir keresinde saçını taradığı Vaniçka'nın camda yüzüne bakarken, "Anneciğim, gerçekten babam *gibi* olduğum içime doğuyor!" dediğini duyunca şaşırmıştı. Kuşkuculuğumuz muhtemelen bizi Vaniçka'nın meziyetlerine ilişkin anlatımları aşırı duygusal bulmaya yöneltir. Öyle olsun ya da olmasın, babasına öykünme isteğinde (ve belki de gerçekten tekinsiz benzerliğinde) çocuk odasındaki güç dengesinin nasıl değiştiğinin iyi bir göstergesini bulabiliriz. Daha büyük çocuklar ancak erginlik yaşına vardıklarında, Tolstoy'un fikirlerine (eğer denebilirse) değer verme noktasına varmışlardı. Vaniçka ise Tolstoycu fikirleri içgüdüyle özümsemiş gibiydi. "Hayır, anneciğim! Yasnaya Polyana'nın bana düşeceğini söyleme! Her şey herkesindir." Eğer bu bizi gıcık etmeye yetmezse, ölümünden birkaç hafta önce, dağıtmak üzere az sayıdaki eşyalarına "Vanya'dan aşçımız Simon Nikolayeviç'e" gibi etiketler bağladığını okumayı içimize sindirebiliriz.[23]

İşte bu melek gibi ve çekici varlık Tolstoy ailesinden çekilip alınmıştı. Ailenin gözünde aziz mertebesine yükselişinde, ömrünün son aylarında anne babasını bebek azizin ve harika çocuğun varlığını pek fark edemeyecek duruma düşüren keskin anlaşmazlığın hiç kuşkusuz bir payı vardı. Sofya Andreyevna bu ölümün acısını hiçbir zaman tam atlatamadı. "Bir daha eskisi gibi olmama" klişesi bu sefer doğruydu.

"Hem ruhsal hem duygusal bakımdan olağanüstü yetenekli bu oğlana tutkulu ve karşılık bulan sevgisinde, hayatın ona acılı, anlaşılmaz ve belli belirsiz can sıkıcı gelen her veçhesinden elini eteğini çekmeyi alışkanlık edindi," diye yazdı Tolstoy. "Oğlumuz Tanrı'nın onlara henüz hazır olmayan bir dünyaya erken gönderdiği çocuklardan biriydi; çok erken dünyaya gelip soğuktan ölen kuğular gibi çağının ilerisindeydi."[24]

Tolstoy karısının kederini düşünürken, onun manevi saflığıyla şaşkınlığa uğradı. Kuzeni Aleksandrina'ya şunu itiraf etti: "Bu kayıp benim için ıstıraplı

olsa da, acıyı Sofya kadar pek hissetmiyorum. Birincisi, eskiden olduğu gibi şimdi de başka bir hayatım, manevi bir hayatım var. İkincisi, Sofya'nın kederi beni kendi kaybımı görmekten alıkoyuyor ve onun ruhu harika bir şeyin ortaya çıktığını görürken, ona acıyorum ve durumundan kaygılanıyorum. Genel olarak belirtmek gerekirse, iyi olduğumu söyleyebilirim."[25] Öbür aile fertleri Paskalya hazırlığı içindeydi. Böyle şeylerin dışında duran Tolstoy, buna anlayışlı lütufkârlıkla baktı. Hatta rahibe kız kardeşinin mübarek bir dostuna karısının Paskalya itirafında bulunuşuna sırdaş olmayı kendinde hak olarak gördü. "Peder Valentin adlı bu çok zeki rahip, ona çocuklarını kaybeden annelerin daima önce Tanrı'ya, ardından dünya meşgalalerine döndüklerini anlattı. Onu buna karşı uyardı. Böyle bir duruma düşeceğini sanmıyorum." Manevi işlerin erbabı Lev Nikolayeviç'in konuyu özetleyişi böyleydi.[26]

Karısının kedere gömüldüğü, kilo kaybettiği ve grip yüzünden zamanının büyük bir bölümünü yatakta geçirdiği ilkbahar boyunca, "Tanrı iradesinin taşıyıcısına dönüştüğü" hissine kapıldı. Dostoyevski kiliseye ve imparatora bağlı Rus halkının dindar olduğuna inanmıştı. Tolstoy için, tam tersi geçerliydi. Halkı dinsiz, kendisi ise başka bir diyardaki başka bir peygamber gibi "sadece çağı kösteklerinden kurtulmaya özendiren" ve cennet yolunu gösteren seçilmiş kişiydi.

Kendi aile ortamındaki hüzün, kamu işlerine ilgi duyması yönünde başlı başına olumlu bir teşvik unsuruydu. (Peygamberler ve İncil yazarları çoğu kez ülkeyi artık çekilmez bulan kâmil kişilerdir.) Her hafta John Kenworthy'den, Çertkov'dan ya da başka bir kaynaktan hükümetin yeni acımasızlıklarına ilişkin haberler almaktaydı. Büyük bir kavrayışla güncesine şunu yazdı: "Dayağa sesini çıkarmayan veya hırsızlıkla, kavgacılıkla ya da kumar borçlarını ödememekle vb. suçlanan biri rezil sayılırken, bir ölüm cezasına imza atan, bir idama katılan, başkalarının mektuplarını okuyan, babaları, kocaları ve karıları ailelerinden koparan, insanların malvarlığına el koyan ya da onları hapse atan biri rezil sayılmıyor. Oysa ikincisinin daha kötü olduğu kesin."[27]

Tolstoy karısının yatakta mecalsiz yattığı ve rahibine içine döktüğü mart ayında, (askerlik hizmetini reddettiği için bir ceza taburunda iki yıl çalışmaya mahkûm edilmiş) muhalif İzyumçenko'yu hapishanede, dostu Kolhov'u da Moskova'daki psikiyatri hastanesinde ziyaret etti. Doktorlar Sofya Andreyevna'nın sağlık durumu nedeniyle yurtdışına götürülmesini önerdiler; ama risk çok büyüktü. Tolstoy ülke dışına çıktığında, dönmesine izin verilmeyebilirdi. Hayatının bazı evrelerinde, sürgün düşüncesi hoşuna gitmişti. Peki, şimdi? Dostlarından, kitaplarından, kızlarından kopmak mı? Acıdığı ama artık sevmediği bir eşle yabancı bir evde mahsur kalmak mı? Nisan sonunda Sofya Andreyevna'yı kızları Tanya'yla birlikte Kiev'e gönderdi.

"Kadıncağız yaşamalı ama geçinilecek hiçbir yanı yok," diye yazdı güncesine kendini beğenmiş tavırla. Bir manevi hayat için gerekli huydan, hatta takatten yoksun, çünkü bütün gücünü artık yanında olmayan çocuklarına harcamış durumda."[28] Konuyla ilgili bütün yazılarında, kadınlara sadece doğurmanın ve kendini çocuklara adamanın yaraştığını açıkça belirtmişti. Bu durumun ruhen yaşamayı imkânsız kıldığını söylemek, kadınların bir ruhunun ya da en azından kayda değer bir ruhunun olmadığını söylemeye denkti.

Zavallı hakir karısı ve kızı Kiev'e giderken, ruhani üstat bisiklet sürme dersleri almaya karar verdi. Ateşli çömezi Popov, sanayileşmeye ve modernliğe bu tavizi infialle karşıladı. Tolstoy'un insanı bir yerden başka bir yere götüren bir makineyi kullanmasından daha bayağı ne olabilirdi? Membaın başındaki adam ise, "Gayet zararsız, üstelik bana çocukça bir keyif veriyor" diye düşündü.[29]

Bu arada bir yarış sahasının etrafında bisikletiyle dolanırken yalpalayan ya da Moskova sokaklarını arşınlayan Tolstoy'un zihni bir dizi hüzünlü düşünceyle geriye ve ileriye doğru gidip geldi. Saşa'yı ve bir arkadaşını tiyatroya götürdüğünde, küçük kızlarının elektrik ampulleriyle çok heyecanlanmalarına üzüldü. Tek önemli ilerleme vardı ve o da elektrik ya da uçmayı öğrenme değil, "yeryüzünde Cennet Krallığı'nın kuruluşu"ydu. Bir matineyi şenlendirmek üzere tasarlanmış bir düşünce değildi; eve dönmek üzere yürüyerek Moskova sokaklarından geçtikleri sırada, bu krallık hiç de yaklaşıyor gibi değildi. Geçip giden suratlar arasında alkolle, nikotinle ya da frengiyle bozulmamış olanlar çok azdı. "Mecalsiz halleri korkunç acıklı ve nahoş."[30]

Bu dünyada bir barış ve sevgi krallığı kurmak istemiş hemen herkes gibi, Tolstoy da insan soyuna karşı ikircimli bir tutum içindeydi. İnsanlardan kaçışını bir evrensel ilerleme tasarısıyla gizlemeyi bazen başarırken bazen başaramadı. Kendini tanıyacak bir ruh halindeyken, guru tavırlarının elverdiğinden çok daha basit bir karakter taşıdığının farkındaydı. Seküler bir *starets*, kendi kendini yetiştirmiş bir aziz olmayı ne kadar isterse istesin, "manevi" ruh hallerinin birinde küçümsemeyle baktığı karısının da yer aldığı zayıf dinsiz sürülere kıyasla, aslında (çok daha çapraşık olmasından dolayı) çok daha zayıf olduğunun farkındaydı. "Bütün hayat beden ve ruh arasındaki bir mücadeledir" diye yazdıktan sonra, gerçekçi yaklaşımla şunu ekledi: "Beden tedricen ruha üstün gelir."[31]

O dönemde sıyrılma yolunu aramaya koyulduğu *Sergi Baba* hikâyesinin ilham kaynağı böyle kasvetli bir düşünceydi. Zahitlik girişimi boşa çıkan Sergi, kendisine daha ustaca yakıştırdığı uçuk tasarımlardan biridir. Şehvetle sürekli savaşını onun kişiliğine döker. Aslında uygun olmadığı bir manevi rolle tanınmanın verdiği çok daha sinsi haz da söz konusudur. Buna resmi makamların eziyetine uğrama, sürgün edilme, sahiden sade ve silik bir hayat

sürme düşü eklenebilir. Sergi gibi, Tolstoy da bir mujiğin yanında ailenin akıl hocası ve ayakçısı olsaydı, bu düzen bir başarı sağlar mıydı? Bu sorunun (Latince dersindeki *num* ["doğru"] ve *nonne* ["değil"] alıştırmalarının aksine) "beklenir" bir evet ya da hayır cevabı yoktur. Kendini kandırmaya ne kadar teşne olursa olsun, Tolstoy böyle bir hayatın mutluluk getireceğine muhtemelen sahiden inandı. Karısıyla ilişkilerinin berbatlığı, hükümetçe Sibirya'da sürgün edilmesi fikrine şirinlik kattı. Duhoborlar gibi uç fikirli grupları savunmada ileri gitmesiyle, risk oldukça somut hale geldi.

Duhoborlar Rusya'daki dinsel uçukların tuhaf standartlarıyla bile tuhaf bir topluluktu. 18. yüzyıla inen kökleri karanlıkta kaldığı gibi, çoğunun okuryazar olmaması nedeniyle, inançlarının ya da göreneklerinin birçok ayrıntısını saptamak zordur. Nitekim yazılı kayıtlara ya da formüle edilmiş dogmalara karşı çıkmalarından dolayı, okuryazar olmamaya gayet değer verirler. Yeni Ahit'i bile reddederek, onun yerine "Yaşayan Kitap" olarak nitelendirdikleri tek tek Duhobor önderlerinin ruhani yol göstericiliğini benimserler. Gerekli değişikliklerin yapılması kaydıyla, Duhobor tutumunda Paris'teki ya da Yale'deki Barthes sonrası eleştiri ekollerine aşina gelecek birçok yön vardır.

Bazı İngiliz ve Amerikalı Quaker'lar 1819'da bir Duhobor topluluğunu ziyaret ettiklerinde, o andaki önderlerinden daha az önem verdikleri tarihsel Mesih'e hiç ilgi duymamalarını infialle karşıladılar. Asıl mühim şey kehanet, yani canlı ruhun peygamberce sözleriydi.

Hareket iniş çıkışlar ve (kaçınılmaz) bölünmeler geçirdi. I. Aleksandr onlara karşı hoşgörülü davrandı. (Duhoborlar liberal çarın 1825'te ölmediğine, tıpkı Kral Arthur gibi, günün birinde sadık adamlarına görünecek gizemli bir varlık olarak sağ kaldığına inananlar arasındaydı ve belki hâlâ öyledir; aradaki fark Avalon gibi bir yerde uyumak yerine, Baltık kıyılarında yaşayıp Duhobor dininin gereklerini yerine getirdiğine inanmalarıydı.) Mal mülkten vazgeçmeyi öngören Duhobor ilkesinden zamanla ödün verildi. Yüzyılın sonuna varıldığında, kırsal standartlarla zengin birçok Duhobor köylü vardı; orduda askerlik yaparak barışseverlik ilkelerinden ödün verenler bile çıktı. Derken eski değerleri canlandırma girişimiyle, hareket içinde kavgalar patlak verdi. "Büyük Takım" adını alan daha tepkici Duhobor grubunun "Mesih meşrebinde" görüp önder seçtiği Pyotr Vasilyeviç Verigin'e Yüce Pyotr sanı verildi.

Verigin çok geçmeden dönemin hoşgörüsüz ruhuyla ters düştü. Mülkiyetin ve savaşın günah olduğu yönündeki ısrarı yüzünden 1887'de hapse atıldı ve ardından Kuzey Kutup Dairesi'ndeki Şenkursk'a sürgün edildi. Orada Tolstoy'un dinsel yazılarını okudu ve öğretilerinin birçoğunu özümsedi. Duhoborların standart tarihinin yazarları, aslında Tolstoyculuğun başlarını derde soktuğu yönünde inandırıcı bir sav ortaya atarlar.

Roma'daki Balıkçı Petrus'un havari ardılları kadar mutlak bir ilahi yanılmazlığa sahip olduğunu iddia eden Yüce Pyotr, birçok fikrinin kitaplardan kaynaklandığını kabul etmeye haliyle isteksizdi. Tolstoy'u okur okumaz, Tanrı'nın Tolstoycu fikirleri doğrudan beynine işlediğini öne sürdü; serbest bırakıldıktan sonra 1893-1894 yıllarında Kafkasya'daki müritlerinin hayatında feci sonuçlar doğuracak bir dizi talimat verdi. Yegâne silahları Tolstoy'un öngördüğü sivil itaatsizlikti. Kutsal Meclis üst-vekili Pobedonostsev'in elinde ise çok daha güçlü silahlar vardı.

Yüce Pyotr'un ilk işi, et yemeyi yasaklamak oldu. Bu tebliğ Duhoborlar arasında bir başka bölünmeye yol açtı: Yeni öğretiyi benimseyen "Perhizciler" ve tahıl yetiştirmenin imkânsız soğuk dağ ikliminde yaşamaktan dolayı etle beslenmeye mecbur olan "Kasaplar".

Bu arada askerlik hizmetini reddetmelerinin hükümetçe nasıl karşılandığını göstermek üzere, Duhobor köylerine Kazak birlikleri gönderildi. Kazaklara yakaladıkları her Duhobor'u dayakla ve tecavüzle cezalandırma izni verildi. Bu onaylı ahlaksızlıkların bir bölümüne nezaret eden General Surovzev, Duhoborları imparator için hayatlarını feda etmeye hazır olmamakla suçladı. Ona verilen cevap şuydu: "Yanlış söylüyorsunuz. Çar dahil her insan için hayatımızı feda etmeye hazırız. Birine işkence edildiğini görürsek, onun uğruna hayatımız feda ederiz; ama bir insanı öldüremeyiz, çünkü Tanrı katında yasaktır."

Bizzat Tolstoy'un gurur duyacağı bir cevaptı bu. Onların kötü durumunu ilk kez, Rus-Osmanlı Savaşı'ndan sonra Kafkasya'da ikamete mecbur edilmiş çömezi Prens Hilkov'dan duydu. Yüce Pyotr tam köylü kurnazlığıyla, daha önce Tolstoy'u okuduğunu Hilkov'dan gizlemişti. Bu yüzden Duhobor inançlarına ve göreneklerine dair anlatımlar Yasnaya Polyana'ya ulaşmaya başladığında, Lev Nikolayeviç'in yazdığı şeyler ile Yüce Pyotr'a "vahiyle inen" şeyler arasında benzerlikler, adeta mucizevi görünecek kadar çarpıcı geldi Tolstoy'a. İncil'in özünde pasif direniş ve resmi makamları tanımama doktrininde yer aldığı kanaatine, ancak bütün gayretiyle ve bilgi birikimiyle, Yunanca Ahit'e kafa yormaya, felsefecileri ve bilginleri okumaya, Hıristiyan dinleri incelemeye yıllarını verdikten sonra varmıştı. Cinsel ilişkiden kaçınma ve vejetaryenlik buna sonradan kattığı unsurlardı. Kilise onun sahici İsa'yı kilisenin kursağından çekip kurtardığı savını küstahça reddetmişti. Oysa işte Rusya'da, Mesih'ten 18 yüz yıl sonra, İncil'i saf haliyle korumayı başarmış basit, cahil köylülerden oluşan bir topluluk vardı. Verigin'in *O Halde Ne Yapmalıyız?* kitabını ve diğer risaleleri on yıla yakın bir süre önce okuduğu Tolstoy'un aklından hiç geçmedi. Tolstoy'a göre, Duhoborların "hayatta" kalmış olması "bizzat Mesih'in dirilişi"ne denkti.[32]

Dolayısıyla Duhoborlar adına bir kampanya açması için dostlarının teşvikine gerek kalmadı; bu da Tolstoy ve sanatı, karısı ve ailesi, Çertkov ve

herkesten fazla Duhoborlar için kapsamlı sonuçlar doğurdu. Kafkasya'nın dağ köylerindeki birkaç bin köylünün kafalarında dolaşan bazı çılgınca fikirlerle başlayan iş, dünya sahnesinde bir dramla son bulacaktı., Londra dergisi *The Times*'ta 23 Ekim 1895'te Tolstoy'un "Rusya'daki Hıristiyanlara Zulüm" başlıklı mektubu yayımlandı; bunu bir ay sonra *Sovremennik*'teki uzun bir makale izledi.

Tolstoy'un Rusya'da dinsel özgürlük mücadelesiyle ilgili en gayretli ve en organize haber kaynağı, o sırada ajitatörlüğü tam iş edinmiş Çertkov'du. Aralık 1896'da Tregubov ve Biryukov adlı iki arkadaşıyla birlikte, "Yardım İçin Bir Çağrı" broşürünü kaleme aldı. "Kafkasya'da korkunç bir gaddarlık işleniyor şu anda. Açlık, hastalık ve bitkinlik, Rus resmi makamlarının dayakları, işkenceler ve diğer baskıları yüzünden dört bini aşkın kişi acı çekiyor ve can veriyor."

Broşürün ocakta yayımlanması üzerine, üçü de hemen tutuklandı. Tregubov ve Biryukov Estonya'ya sürgün edildi; Kafkasya'daki varlığı sakıncalı bulunan Prens Hilkov da aynı akıbete uğradı. Çertkov bağnaz karısını ve çocuklarını İngiltere'ye göndererek, önceden tedbir almıştı. Şubatta onların peşinden gitti; Rusya'ya ancak sekiz yıl sonra dönecekti.

Onun temelli gittiğini sanan Tolstoy buruk bir sıkıntıya kapıldı. Oysa Kenworthy'yle ve diğer İngiliz Tolstoycularla buluşmayı başaran Çertkov, önceki kuşakta Herzen'in yaptığı gibi, sansürün hemen hiç olmadığı bir ülkenin tanıdığı özgürlükle, Rus hükümetinin kötülüklerini teşhir edecek daha güçlü bir konuma geldi. Bununla birlikte, sürgünde oluşu üstadı tedirgin etti: "İngiltere'de yozlaşmandan çok korkuyorum. Az önce elime geçen *Review of Reviews* dergisini okudum ve kendini beğenmiş o şaşırtıcı İngiliz donukluğunun havasını hissedince, kendimi senin yerine koydum ve onlarla nasıl geçineceğini düşünmeye çalıştım."[33]

• • •

Çertkov'un İngiltere'de kaldığı süre, Tolstoy'un eserlerinin Rusya'daki geleceği açısından çok önemli rol oynadı. Üstadın (yayımlanmış ve yayımlanmamış, edebi ve didaktik) eserlerinin büyük kısmını derlemekle kalmadı. Bizzat sürgün döneminin ona kazandırdığı temiz sicil, daha sonraları Lenin döneminde, Tolstoy'un eserlerinin 90 ciltlik baskısını üstlenmesini sağladı. Çertkov'un güçlü kişiliği ve asistan editörler ekibini örgütlemedeki becerisi sayesinde, (ilk ciltleri Tolstoy'un doğumunun yüzüncü yıldönümü 1928'e denk gelecek şekilde yayımlanan) "Yıldönümü Baskısı" Sovyet tarihinin en karanlık yılları boyunca dört yapraklı formayla matbaalarda basılmaya ve şık mavi bezle ciltlenmeye devam etti. Çertkov'un öldüğü 1936'da, derlemenin

büyük kısmı bitmişti. Hiç kuşkusuz, böyle pahalı bir eser sıradan Sovyet yurttaşlarının maddi gücünün ötesindeydi. Ama kimseye çaktırmadan bir kütüphaneye girebilenler (diğer bütün dinsel ve revizyonist edebiyatın yasaklandığı ve Stalinist tasfiyelerin her türlü edebi ve dinsel özgürlüğü yok ettiği) 1930'larda, Tolstoy'un siyasal iktidarın kötülüklerini açığa vurduğu ve kişileri sadece vicdanlarına uymaya, Tanrı'nın buyrukları dışında hiçbir yasaya boyun eğmemeye çağırdığı eserlerini okumanın paradoksal hazzını tadabildi. Bu garip edebi paradoks Çertkov'un İngiltere'deki yıllarının bir ürünüydü.

Eski Metodist papaz John Kenworthy'nin kurduğu "Croydon Tarikatı" adlı Tolstoycu grup, Essex ilindeki Purleigh'de bir yerleşim oluşturmuştu. Tasarı bir modern *kibbutz*'a benzemekle birlikte, *kibbutz* denemesinin (nispeten) başarılı olmasını sağlayan ortak disiplinden ya da anlayıştan yoksundu. Bizzat Tolstoy'un çok yakın ilgi gösterdiği Purleigh topluluğu pek uzun ömürlü olmadı. Aylmer ve Louise Maude bir süre orada yaşamaya çalıştıktan sonra ayrıldılar. Kavgalar çıktı. Kenworthy sonunda bir tımarhanede öldü.

Çertkov ise Purleigh topluluğuna katılmadı. Kabul edilmiş lideri olmadığı bir örgüte bağlı olmak onun için dayanılmaz olurdu. İngiltere'ye varışından sonra, parasını ve enerjisini A. C. Fifield'in yönettiği Free Age Press'e yatırmakta gecikmedi. Tolstoy'un bu matbaada basılan yazılarının hacmi en az 424 milyon sayfayı buldu.[34]

Purleigh topluluğunu büsbütün sevimsiz bulan Çertkov, faaliyet merkezini Bournemouth yakınındaki Tuckton Konağı'na taşıdı; o civardaki metruk Christchurch su dağıtım deposunu alarak yayınevine dönüştürdü. Oldukça yakın dönemde inşa edilmiş kırmızı tuğlalı bir bina olan Tuckton, Tolstoyculuğun bir merkezi haline geldi. Holde Tolstoy'un bir resmi asılıydı. Çertkov üstadın metinlerini ve evraklarını korumada öylesine azimliydi ki, bunun için ateşe dayanıklı tuğlalarla örülmüş duvarlarını çelikle kaplattığı özel bir kasa odası yaptırdı. Odanın bir sebeple yıkılmasının gerektiği 1965'te, duvarda sırf ufak bir delik açmak iki işçinin tam bir haftasını aldı. Çertkov'un Tuckton'da kaldığı dönemde hiç kimsenin bu odaya girmesine izin verilmezdi; 90 ciltlik baskısına temel oluşturan malzemeyi orada yavaş yavaş toplayıp biriktirdi. Tolstoy'un yazışmalarını temize çekme işine 1902'de başladı. Bu arada konak, hoşnutsuzlar için bir tür uluslararası barınak haline geldi. Başta Rusya, Polonya, Ukrayna ve Hollanda olmak üzere, dünyanın her yanından gelen misafirlerden biri de anarşist Prens Kropotkin'di.

Çertkov gayretini Tolstoyculuğu Slavlar arasında yaymakla sınırlı tutmadı. Oxford'daki öğrenci derneklerine, ayrıca yerel kulüplere ve kadın enstitülerine konuyla ilgili konferanslar verdi. İngiltere'de olup biten her şeydeki kaçınılmaz (duygusal ve siyasal) ölçülülüğe nasıl tepki verdiğini kes-

tirmek zordur. Geçmişte Lord Radstock'un genç bir Evanjelik müridi olarak Londra'ya gittiğinde, bu ortamı tanımış, çeşitli Londra kulüplerine katılmış, kriket ve benzeri şeyleri oynamıştı. Belki doğal mizacıyla çok ateşli bir kişi olduğundan, İngiliz liberalizminin her şeyi yavanlaştırma gücünü pek fark etmedi. Tolstoy'un "kendini beğenmiş o şaşırtıcı İngiliz donukluğu"ndan söz ederken korktuğu şeyin iyi bir örneği, Çertkov'un yanına 1897'de tekrar giden ve onu katlanılmayacak kadar küstah bulunca, muhabbetini çarçabuk kesen Aylmer Maude'un yazılarında görülebilir. Tolstoy'un siyasal düşüncelerini belki de en meyus havada ortaya koyduğu, zenginler ile yoksullar arasındaki uçurumu hiçbir okurun etkisinden kaçınamayacağı dille gözler önüne serdiği *O Halde Ne Yapmalıyız?* kitabına yazdığı girişte, Maude İngilizlerin bu güçlüğü çözmede biraz mesafe aldığı yolundaki kanaatini belirtti. "Bu uçurumu kapatmaya ve çok gerek duyulan yerlerde zihinsel besin sağlamaya yönelik bazı girişimler bizim köy kadın enstitülerinde, ayrıca ülkenin her yanındaki çeşitli amatör tiyatro topluluklarında ve Bath'taki Yurttaş Evi hareketinde bulunabilir."[35] Rus bağlamına oturtmak şöyle dursun, Rusçaya asla çevrilemeyecek bu sözlerde bir tür zıpırlık vardır. Maude'un girişi yazdığı yılda, Büyük Terör doruğundaydı ve on binlerce Rus ölüm ya da hapis cezası için toplama kamplarına sürülmekteydi.

Bu olaylar gelecekte yaşanacaktı ve Çertkov ile müritlerinin Tuckton Konağı'nın bahçesinde oturup Rus topraklarında Cennet Krallığı'nı kurma umutlarını dile getirdikleri sırada açıkçası hayal edilemezdi. Hatta bazen Çertkov'un kafasını daha ıvır zıvır şeylere yorduğu da oldu. Yerel futbol takımının gidişatını izledi ve Bournemouth Futbol Ligi'ne bir kupa armağan etti. Kupa maalesef kayıplara karışmış bulunuyor.[36]

• • •

Bu arada Çertkov'un İngiltere sürgününün en dolaysız sonuçlarından biri, Duhoborları kurtarma girişiminde birinci aşamanın başlamasıydı. Çertkov geçmişte Inniskilling Kraliyet Hafif Piyade Alayı'nda yüzbaşılık yapmış eski dostu Arthur St. John'u, Duhoborlar için ne yapılabileceğini yoklamak üzere Rusya'ya gönderdi. Yüzbaşı Quaker'ların verdiği paralarla ve Tolstoy ile Çertkov'un samimi selamlarıyla Kafkasya'ya vardı. Bazıları üryan dolaşan tarikat mensuplarının içler acısı kamplarında gördüğünden daha tuhaf sahnelere (biraz kuşkulu görünse bile) belki askerlik kariyerinde tanık olmuştu. Heyecanlı kalabalıklarca karşılandı; bunun tek sebebi yanında birkaç bin ruble getirmesi değildi. Eğilip selam verme faslı epeyce sürdü. Zira Duhoborlar rabbin bütün kemaliyle her insanda vücut bulduğuna inanırlar ve dostlarına Ortodoksların bir altara ya da mucize yaratıcı bir ikona gösterdiği kadar saygı

gösterirler. Ağlayanlar ve iç geçirenler vardı. Yüzbaşı St. John elinden geleni yapacağına söz verdi; ama varışından çok kısa bir süre sonra polis tarafından tutuklandı ve Türkiye sınırının öbür tarafına postalandı. Oradan bir yolunu bulup Kıbrıs'a gittiğinde, Duhoborlara orada "mevcut imkânların elverdiği kadar yardımın daha fazla gecikme olmadan ulaştırılacağı bir tür *pied-à-terre* ['baş sokulacak yer']" bulmanın uygun olacağı kararına vardı. İngiliz yüksek komiserine danışıldı ama Whitehall'da endişe vardı. Kıbrıs'ta bir Rus kolonisinin oluşturulması, casuslar ya da siyasal ajitatörler için kusursuz bir fesat yuvası sağlayabilirdi. Duhobor sorununa (neredeyse mucizevi) bir çözüm, Çertkov'un sürgüne gidişinden tam iki yıl sonra bulundu.

Baskı gören ve Tolstoy'un yakınlık gösterdiği tek azınlık Duhoborlar değildi. Eski dostları Malakanların gördüğü eziyet daha aşağı sayılmazdı. Hükümetin yürürlüğe koyduğu yeni tebliğlere göre, sapkın ebeveynlerden Ortodoks itikadına göre yetiştirmeye yanaşmadıkları çocukları zorla alınabilirdi. Özellikle Samara'daki bir dizi hazin olayda, polis Malakan çocuklarını toplayıp manastırlara götürdü. Ebeveynlere çocuklarının nerede oldukları söylenmedi. Onlara kasten işkence etmeye yönelik bir politika izlendi. Çocuklarını falanca gün falanca saatte görebilecekleri bildirilen kiliseye gittiklerinde, kendi çocuklarıyla değil, Ortodoks itikadının zorla öğretildiği diğer Malakan yetişkinleriyle karşılaşıyorlardı. Düşmanla işbirliğine girmiş bir keşiş onlara şunu söylüyordu: "Çocuklarınız sizden ayrıldı diye üzülüyorsunuz ama kutsal ananız kilise de sizin ayrılmanızdan dolayı üzülüyor."[37]

Tolstoy olayı duyunca dehşete düştü. "Böyle şeyler sadece Engizisyon döneminde yapılırdı. Hiçbir yerde, Türkiye'de dahi böyle bir şey mümkün değildir; bunun 1897'de bir Hıristiyan ülkesinde yaşandığına hiç kimse inanamaz."[38] Yasnaya Polyana'dan ayrılamadığı için, St. Petersburg'daki kızı Tanya'ya telgraf çekerek, aile dostu seçkin avukat Koni'yle (Rusya'da jüri sistemine geçişte büyük payı olan bir liberal) irtibata geçmesini ve mağdur Malakanları demiryolu istasyonunda karşılamasını istedi. Bu telaşlandırıcı isteğin ulaşmasından önce, Tanya bir metropol fasılasından istifadeyle, Fransız ve Alman resimlerinden oluşan bir albüm derlemenin, sergileri gezmenin ve ders aldığı büyük ressam Repin'e zaman zaman uğramanın keyfini sürmekteydi. Tolstoy'un idama götürülen Dekabristlerle ilgili bir tablo yapması için sıkıştırdığı Repin, 1890'ların sonlarındaki ortamda böyle bir temanın "tehlikeli" olacağı kanısındaydı.

Babasının telgrafını alan Tanya'nın pratik, buyurgan mizacı kendini gösterdi. Koni Senato'da Malakanların kötü durumu üzerine konuşmaya çalışırken, aile dostu Olsufyev'ler de Tolstoy'dan gelen bir mektubun imparatora ulaştırılması için ellerinden geleni yaptılar. Tanya Kont Dmitri Olsufyev'e, bizzat Kutsal Meclis üst-vekili Pobedonostsev'le görüşmenin önünde ne

engelin olduğunu sordu. Olsufyev'in bunu denenmeye değer bulmasına karşın, Koni konuya daha şüpheci yaklaştı. Tanya hemen telefon açtı ve (güncesinde verdiği adla) "Pob"u ertesi gün saat 11 ila 12 arasında görmek için bir buluşma ayarladı.

Görüşmenin hem Tanya'ya, hem de genellikle çok kötülenen üst-vekile biraz olumlu etkisi oldu. Kilise Yönetim Konağı'nın giriş holünde sorulması üzerine, genç kız adının Kontes Tatyana Lvovna Tolstaya olduğunu doğruladı. Ama huzuruna çıkarıldığı Pob, kimliğini pek bilmiyormuş gibi davrandı. Görüşme talebinin mahiyeti neydi? Tanya ona zaten gayet iyi bildiği ve onun çıkardığı yasalardan dolayı sıkıntı çeken Malakanların kötü durumunu anlattı.

Pobedonostsev beklediğinden daha uzun boylu, daha gürbüz ve daha yakışıklıydı. Hazin hikâyeye cana yakın bir makul tavırla tepki verdi. "Bütün mesele Samara piskoposunun aşırı şevke kapılmasından. On altı aileden çocuklar alınmış. Rusya'da böyle bir yasa yok." Konuyu avukat Koni'yle birlikte her yönüyle incelemiş ve daha o sabah yasayı baştan aşağı okumuş olan Tanya itiraz etti. "Bağışlayın beni. Çok şükür ki şimdiye kadar hiç uygulanmamış olsa da böyle bir yasa *var*, sanırım." Bunun üzerine, "Evet, evet," dedi Pob. "Sen bana o Malakanların isimlerini gönder; ben de Samara'ya yazacağım."

Pobedonostsev gitmek için izin isteyen genç kızı nezaketle kapıya kadar geçirdi ve büyük merdivenden inişini izledi. Yarı yolda, ona tırabzandan "Adınız ne?" diye seslendi "Tatyana," diyen genç kız, "Peki, soyadınız?" sorusuna "Lvovna," cevabını verdi. "Ya! Lev Tolstoy'un kızısınız, öyle mi?" "Evet." "Şu meşhur Tatyana!" Genç kız gülerek, daha önce *bunu* hiç duymadığını söyledi.[39]

Daha sonra Koni ona Malakanlar adına sunulan bir dilekçeyi almanın, ama görüşme bitene kadar ricacının kimliğini bilmemenin aslında Pob'un işine nasıl geldiğini açıkladı. Tolstoy'un başvurusunu kabul ettiğini imparatora açıkça söyleyemezdi; anarşistlerle ve çarlık sisteminin düşmanlarıyla müzakere içindeymiş gibi görünmek istemezdi. Malakanlara yönelik zulmün hiçbir amaca hizmet etmeyen bir gaf olduğu da aynı ölçüde açıktı. Pob böylece konuyu gayriresmi yoldan ve umduğu gibi, kolayca geçiştirebilirdi.

Şu işe bakın ki, gerek Pobedonostsev'in gerek Tolstoy'un öngöremeyeceği şekilde, bizzat Malakan çocukları bir güçlük çıkardı. Sert yasa iptal edildiğinde ve Samara manastırlarına Malakan ebeveynlerin gelip çocuklarını geri alabilecekleri haberi ulaştığında, can sıkıcı sahneler yaşandı. Hayatlarında belki ilk kez düzenli yemek yemiş ve karyolalarda uyumuş çocuklar, manastırdaki hayatı tercih ettiklerini bildirerek eve dönmeye yanaşmadılar.[40]

• • •

Pobedonostsev'le şaşırtıcı derecede sıcak görüşmesinden birkaç gün sonra, Tanya Moskova'da aile çevresiyle buluştuğunda, annesince başka bir trajikomedi sahnelendi. *Sanat Nedir?* [*Çto Takoye İskusstvo*] 5 Şubat'ta ayrı bir kitap (birinci baskı) olarak Posrednik tarafından yayımlanmış ve o hafta içinde 5.000 nüsha satılmıştı. Tolstoy'un haşin "bronşit bir tıynettir" kişiliğine kendini tam kaptırdığı bir kitaptı. ("Ne! Dokuzuncu Senfoni büyük bir sanat eseri değil, ha!" Kızgın seslerin hayretini duyuyorum. Ve cevap veriyorum: "Elbette değil."[41]) Kitapta suçlayıcı üslubun boğuk sesli gürültücülüğe en çok büründüğü kısım, "yapmacık" ya da "üst sınıf" müzik gösterilerine yönelik sert eleştirilerdi.

Kitabın yayımlanmasının ertesi günü, Tolstoy ailesinde bir müzik akşamı vardı. Tanya bunu anılarında şöyle aktarır: "Taneyev ve Goldenweiser *Orestes* senfonisine uvertürün dörtlü bir düzenlenmesini çaldı. Anlaşılmaz derecede yavan bir şey; sonundaki içler acısı ufacık tema, ellerin rastgele tuşlara düşer gibi göründüğü uzunca bir parçayı dinlemiş olmaya azıcık teselli katar."[42]

Bu yergili görüşlere hedef olan iki müzisyen aslında başarılı konser piyanistleriydi. Genç bir Yahudi olan Aleksandr Borisoviç Goldenweiser, Tolstoy'un yazılarına ve yaşam tarzına derinden bağlıydı. Tıpkı Boswell gibi, büyük kahramanını ancak kısmen anlaması ama hayal gücünün de zayıf olması nedeniyle, Tolstoy'un sohbetlerine ilişkin en güzel kesitlerinden bazılarını sunmuştur bize; bunlar aile yaşamının düzyazı enstantaneleri gibidir.

Hikâyedeki yeri oldukça farklı olan Sergey İvanoviç Taneyev, 1856 doğumlu olduğu için, Goldenweiser'dan yaşça büyüktü ve eski bir aile dostuydu. Onu pek umursamayan Tolstoy daha 1889'da, hakkında şu küçümseyici ifadeleri kullanmıştı: "Otuz yıl önce yeni olan bir estetik bakışı benimsemiş tam bir cahil ve insan bilgeliğinde son sözü söyleyebilecek konumda olduğunu sanıyor. Örneğin, şehvet iyidir; Hıristiyanlık Katolik dogmadır ve ayinden ibarettir, dolayısıyla saçmadır; dünyaya en yüce bakış Yunanlarınkidir vb. [...] Taneyev sinirime dokunuyor." Bununla birlikte, Tolstoy'un derin müzik sevgisi Taneyev'in birçok ahmaklığını örtecek düzeydeydi. Çaykovski'nin gözde öğrencisi olması itibarıyla, Taneyev ciddiye alınmayı hak eden biriydi. Aralarında Rahmaninov ile Skriyabin'in de olduğu birçok bestecinin hocasıydı. Birçok çağdaşı gibi, halk müziğine ilgi duydu; ama Büyük Beşli'nin duygusal tarzından ziyade, melodik yapıları gözeten bir yaklaşım izledi. En yüksek teknik ustalığa varan bu Rus bestecinin soyut ve düşünsel bakımdan çarpıcı bir yanı vardı. Ama hiçbir zaman Mussorgski, Cui, Borodin ya da Glazunov kadar popüler olmamasının sebebi belki de temel bir duygusal nitelikten yoksun olmasıydı. Bu soğukluk Tolstoy ailesiyle apayrı ilişkisinde bir rol oynayacaktı.

Tolstoy ondan yakınsa bile, Taneyev'le dostluğunun ilk evrelerinde muhabbetine değer vermesini sağlayan iki şey vardı. Özellikle Bach, Chopin

ve Beethoven parçalarını sıkça birlikte çalarlardı. Taneyev ayrıca Tolstoy'a (çoğu Rus erkeği gibi) hep kolladığı bir şeyi, güzel bir satranç oyunu fırsatını sağlardı.

İşler Vaniçka'nın ölümünden sonra ters gitmeye başladı. Sofya Andreyevna kederin ilk bezginliklerinden kurtulunca, müzikle avunmaya yöneldi ve (Tolstoy'la birlikte öteden beri sürdürdükleri bir uğraşla) klavye performansını yetkinleştirmeye karar verdi. Moskova yazlarını muhtemelen rahatsız edici düzeyde sakin bulan Taneyev, beste yapmak için kırsal alanın daha gürültülü ortamına çekilirdi. Bunu bazen Yasnaya Polyana'da, kanatların birinde oda tutarak yapardı. Sofya 1896 yazında ücret ödememe karşılığında, özel hocalığını yapıp yapamayacağını sordu. O sırada 52'sindeydi, yani Taneyev'den 12 yaş büyüktü. Tolstoy 70'e merdiven dayamıştı. Sofya Andreyevna bu müzisyene (durumu yavaş yavaş anladığında) derin rahatsızlık duyacağı şekilde tutuldu.

Karasevdasını dizginleyemeyerek, Taneyev'i her yerde izlemeye koyuldu. O sonbahar ve kış boyunca, bütün Moskova konserlerini izledi. 1897 ilkbaharında Büyük Perhiz'i bir yana bırakarak, Taneyev'in St. Petersburg'daki konserlerini izlemeye gitti.

Mizaç itibarıyla her zaman olağanüstü kıskanç olan Tolstoy, olup bitenlere makul bakmaya çalıştıysa da bunu başaramadı. Karısının kendini maskara durumuna düşürmesine tanık olmak yerine, Olsufyevlerin (her nedense daima rahat yazabildiği) Nikolskoye-Obolyanovo malikânesine gittikçe daha fazla çekildi. Orada Sofya'ya (dayanılmaz bulacağı) dokunaklı bir mektup yazarak, piyaniste dönük saplantısının sırf bir oyun olduğunu ve adamı asla kendine âşık edemeyeceğini belirtti. Tolstoy'u özellikle üzen şey, bu işin Vaniçka'nın ölümü üzerine karısıyla yakınlaşmasından sonra ortaya çıkmasıydı:

> Tamamen yabancı birinin, boş ve oldukça yavan bir adamın hayatımıza hükmetmesi ve son birkaç yılını zehirlemesi çok acı ve küçük düşürecek kadar utanç verici. Onun ne zaman nereye gideceğini ve hangi provada ne zaman çalacağını sormak onur kırıcı.
>
> Bu çok, hem de çok acı ve iğrenç. Üstelik tam da hayatımızın, lekesiz ve güzel geçmiş bir hayatın sonunda, bizi ayırabilecek her şeye karşın, tam da birbirimize daha yaklaştığımız sırada oluyor.[43]

Acı bir ironiyle, Tolstoy çifti *Kroyçer Sonat*'ı doğurmuş olan fanteziyle aşağı yukarı aynı alandaydı: Bir müzisyen ve kıskanç bir koca. Romanın deli anlatıcısının aksine, Tolstoy karısının müzisyenle düpedüz bir kaçamak yaşadığı zehabına kapılmadığı gibi, onu öldürmek de istemedi. Ama yakınlığı tamamen dayanılmaz buldu. Olayı kibarca karşılamaya çalışsa da durumun gerektirdiği güler yüzlülükle tepki veremedi. Sürgündeki Çertkov'un yokluğuyla acı çek-

tiği 1897 yazı boyunca, Tolstoy karısına uzunca mektuplar yazarak Taneyev sorununa çözümler önerdi. İki kızları, Maşa ve Tanya uygunsuz ilişkilere girmişti. Tanya hâlâ evli bir adamla birlikteydi. Sofya Andreyevna'nın karasevdası Tolstoy'un içini benzer utanç duygularıyla doldurdu. Tek bariz ve makul çözüm "kendini bunun geçeceğine ve hiç önemli olmadığına inandırmak"tı; oysa Tolstoy böyle bir şeyi "dehşete ve kedere" kapılmadan düşünemezdi.

Karısına karasevda ile evliliği arasında seçim yapmasını bütün ciddiyetiyle önerdi. Ya piyanisti görmekten vazgeçecekti ya da Tolstoy onu bırakıp yurtdışı sürgününe gidecekti. Daha sonra iznini almadan Taneyev'in Yasnaya'da kalmasını sağlayan karısına bir ültimatom daha verdi. Ancak bu sefer mektubu göndermek yerine, çalışma odasındaki koltuğun deri döşemesine tıkıştırdı. Kızı Maşa'nın dört yıl sonra bulduğu mektuba göre, karısını bırakmaya kesin kararlıydı. İnançları ve yaşam tarzları bağdaşmazdı. Yalnızlık özlemi içindeydi ve gidecekti. Maşa bu sözleri okuduğunda durum değişmişti. Taneyev sorunu, böyle şeylerde hep olduğu gibi, unutulup gitmişti. Büyük kaçışa daha zaman vardı. Hastalık aile yaşamının çehresini bir kez daha değiştirmişti ve hepsi *Diriliş*'i yayımlamanın sonuçlarıyla meşguldü.

• • •

Diriliş uzmanlarca ve eleştirmenlerce beğenilmemesine karşın, Rusya'da her zaman Tolstoy'un en popüler romanları arasında yer almıştır. Aristokrat bir ailenin yeğeniyle tek seferlik kaçamağında gebe kalan ve ahlaki açıdan rezil bir hayata savrulan genç hizmetçinin hikâyesi, aydın çevrelerce azıcık hoş görülebilir. Ama onlara cinayetten yargılanan bir fahişe konumundaki Maslova'nın ilk iğfalcisiyle, *Bir Toprak Sahibinin Sabahı*'ndan tanıdığımız Prens Nehlyudov'la karşılaşmasına dayanan melodramatik olay örgüsünü beğendirmek kolay değildir. Davaya bakan jürideki Nehlyudov, verilen baştan savma hükmün haksızlığına çok kızar; Rus hapishanelerini kuşatan labirent gibi bürokrasiyi aşarak bulduğu kadına, Sibirya yolculuğunda eşlik eder ve geçmişte ona karşı işlediği büyük hatayı telafi etmek için onunla evlenmeye çalışır. Yeniden doğmuş bütün Tolstoy kahramanları içinde, bu süreci en eksiksiz yaşayandır. Kahramanın gönlünde romanın adını gerekçelendirecek yeni hayat sadece son sayfada peyda olmaz. Ağırbaşlı eleştirmenler bütün bunların *Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir* ve *Sanat Nedir?* kitaplarını yazmış eski ahlak hocasının kaleminden çıkmasının kaba kaçtığını söyler bize.

Olay örgüsü böyle kabataslak verildiğinde, *Diriliş* elbette katlanılmaz gibi gelir. Oysa birkaç sefer okunduğunda, bu izlenim edinilmez. Kitabın hayranları onu farklı anlamda bir diriliş olarak, Tolstoycuların, ailesinin ve resmi sansürün kendi farklı açılarından uzun süredir ona yönelttiği tenkitlerden

kaçmayı neredeyse başarmasını sağlayan bir araç olarak görür. Çocukluk'tan beri içinden yükselen ya da geçen sahici sesle konuşmakta serbest olduğu bir kitaptır bu. Kitabın adı gerek kendi sanatı gerek dinsel anlamı açısından tamamen uygundur.

Bazı okurların (inanılmaz görünen çoğu hikâye gibi) hayali bulduğu olay örgüsü, aslında yaşanmış bir şeydir. Tolstoy'un avukat dostu Koni'nin ta 1887'de anlattığı ve ondan sonra aile içinde "Kanevski" (Koni'nin hikâyesi) diye anılan olayda, hastalıklı, perişan ve berbat durumdaki gerçek bir fahişenin cinayetten yargılandığı sırada, jürideki genç bir adam onun geçmişte ırzına geçtiği kız olduğunu anlamıştı. Görüşmek için izin aldığı ve evlenmeyi teklif ettiği kadın zindanda ölmüştü.

19. yüzyıl Rusyası'ndakinden daha ileri bir hukuk sistemi olan ülkelerin okurları, genç adamın kadını önceden tanıdığını bildirmemesine veya özel oturumda hâkime ya da mahkeme kâtibine sebebini açıklayarak jüriden sessizce çekilmemesine haklı olarak şaşırabilirler. Ama bizzat Koni'nin (jürili yargılamaya *ancak* 1864'te geçen Rusya'da)[44] jüri reformu üzerine çalışmaya koyulurken saptadığı üzere, sorunun kaynağı jüri üyesi olmaya birazcık uygun kişileri bile bulmanın zor oluşuydu. Örneğin, taşradaki uzun bir davada birkaç hafta tarlasından uzak kalmak, bir köylü çiftçinin yıkımına yol açabilirdi. Ayrıca 1889'dan sonra, sadece Ortodoks Kilisesi mensuplarının jürilerde yer almasına izin verildi; bunların sayıca bol olmasına karşın, jürilere girenlerin çoğu, Tolstoy'un romanındaki komik jüri gibi, Maslova gibilerinden oldukça uzak bir hayat sürmüş kişilerdi.

Tolstoy'un karısının yanı sıra, biyografi yazarlarının birçoğuna göre, Koni'nin hikâyesini değiştirip bir romana dönüştüren Tolstoy, gençliğinde ırzına geçtiği gerçek bir kızla ilgili suçluluk kompleksini yeniden yaşamıştı. Ardından (teoriyi doğrulamak üzere Yasnaya'daki, Moskova'daki ve Kazan'daki hizmetçileri gündeme getirerek) genellikle işaret ettikleri husus, söz konusu kızın ya da kızların daha sonra fahişeliğe yönelmediğidir. Bu da Tolstoy'un sekse karşı azap dolu tutumunun belirtisi olarak ileri sürülür. Gerçek hayatta (bir bölümü çocuk sahibi olan) bu kızların tamamen kanaatkâr hizmetçiler olarak aynı evde ya da başka bir evde kaldıkları vurgulanır. Şok yoktur. Rezalet yoktur. Romancının hayal gücü dışında, çamur ve balçık yoktur. Ama Tolstoy'un sanatı dosdoğru hayatındaki kişisel olayları aklamanın aracı olarak kullandığı dönemin üzerinden uzun zaman (ve onunla birlikte *Anna Karenina*'yı izleyen sinir krizi) geçmiştir. *Diriliş* bu yaratıcı düzeyde, ancak onu bir otobiyografi parçası olarak görmeye zorlandığımızda, kopuk ve tutarsız izlenimini verir. Oysa onda hem tedirgin edicilik hem avutuculuk açısından, Tolstoy'un *Savaş ve Barış* dışındaki eserlerinin hepsinden daha derin şeyleri bulan milyonlarca okurun etkilenişi bu düzeyde değildir.

Kitabı bir tür biyografik çerçeveye oturtmaya yönelik daha kaba ve daha uyumsuz bir girişim, Strahov'un 1895'teki yorumunda görülür. Hikâyeyi ve Tolstoy'un ona ilgisini duyduğunda, "Şöyle ya da böyle Çertkov'un hikâyesi olacaktır" demişti.[45] Kişisel tavrıyla olduğu kadar, ahlakıyla da kibar Nehlyudov, her yönüyle Tolstoy'dan ziyade Çertkov'a benzer. Romanın Rus okurlarından çoğunun farkına vardığı üzere, Nehlyudov'un mücadele şevkinin nüktedanlıktan yoksunluğu Tolstoy'a kıyasla, Çertkov'a çok daha yakındır. Viktor Şklovski her zaman kendimizi Nehlyudov'a karşı Maslova'nın yanında hissettiğimize işaret eder; bu romanda Nehlyudov'un ahlaki tavırlarında saçma olan şeyleri her zaman görürüz. Dahası, Tolstoy'un hayatının kronolojisini incelemek, roman üzerine en yoğun enerji patlamalarıyla çalıştığı dönemlerin Çertkov'un yokluğuna denk geldiğini gösterir. Çertkov 1897'de sürgün edilmemiş olsaydı, Tolstoy kitabı hiç bitiremeyebilirdi.

Tolstoy'un Duhoborlara ilgisi üzerinde dururken, bu yoksul insanların sonunda çarların tiranlığından kurtulmasını ve yurtdışında yeni bir hayat bulmasını sağlayacak zeminin hazırlanışında oynadığı rolü anlatmıştık. St. John'un onları Kıbrıs'a yerleştirme tasarısı suya düşünce, topluca Kanada'ya göç etmeleri imkânı ortaya çıktı. Kıbrıs'ta kalırken dörtte birinin dizanteriye ve sıtmaya yenik düşmesiyle 4.000 kişiye inen topluluk Kanada'ya doğru yola çıktı. Girişim yaklaşık 40 bin dolara mal oldu. Bunun 16.500 doları malvarlıklarını satabilen Duhoborların topladığı paraydı. Purleigh'deki Tolstoycular 5.000 dolar sağladı. Quaker'lar 1.400 dolar katkıda bulundu. Ama masrafın 17 bin dolarlık kısmını bizzat Tolstoy üstlendi; yazdığı şeyler için para almama ilkesinden vazgeçerek, *Diriliş*'in gelirlerini Duhobor davasına bağışladı. Pejmürde sürgünler Kanada kırlarına varınca, yerel işçi örgütünün bir temsilcisinin şu sözleriyle karşılandı: "İmparatorunuzun adını bilmiyorum ama haminiz ve dostunuz Kont Tolstoy'un adı Kanada'da da Rusya'daki kadar biliniyor; umarım, şu anda beni dinleyen oğlanlardan biri, 50 yıl sonra, dünyanın edebiyat tahtına onun gibi oturarak, ülkesini onurlandırır."[46]

Doğrusu, 50 yıl sonra Kanada makamları geleneksel üryanlık ve kundakçılık âdetlerini canlandırdıkları coşkulu bir dönemin keyfini süren Duhoborlar yüzünden sayısız sorunla karşı karşıya kaldılar. Ama bu başka bir hikâyedir.

• • •

Kendimize asıl soruyu sormadık: Niçin? Niçin Duhoborlar? "Sebepler" ancak Tolstoy'un onlara anlam yüklemesinden dolayı anlamlı görünür. Daha önce 1891'de kıtlık mağdurları için yaptığı gibi, bir yardım çağrısında bulunabilirdi. Arazi satabilir ya da mirasla kalan kendi parasını verebilirdi. *Diriliş*'in

telif haklarını Duhoborlara verme niyetini açıkladığında, karısı bir serveti çatlaklara sunmakla, "çocuklarını ve torunlarını kara ekmekle idare edecek" duruma düşüreceğini söyleyerek sızlandı. Sovyet biyografi yazarı o tarihte Tolstoy'un çocuklarının ve torunlarının ölçülü bir tahminle yarım milyon rublelik bir servete sahip olduklarına işaret eder. "Beyaz ekmeğin libresi dört kopek olduğuna göre, en halisinden bir tren yükü ekmek satın alabilirlerdi."[47]

Tolstoy'un sırf bir avuç dinsel uçuğu kurtarmak amacıyla bir roman, hem de büyük emek gerektiren bu çapta bir roman yazmak "zorunda" kaldığını ileri sürmek bir düzeyde saçmadır. Para sağlamak için öyle gelişigüzel çırpıştırılacak bir roman değildi bu. Üç yoğun çalışma döneminin (1889-1890, 1895-1896 ve dinamik süreçle nihai şeklin verildiği 1898-1899) sonunda ortaya çıktı. Bütün büyük eserlerde olduğu gibi, her şeyin doğrusunu yakalamak üzere sınırsız sabır ve gayret sergilendi (Bunun belki en çok bilinen örneği, Maslova'nın gözlerine ilişkin ilk tasvirin tayftaki her renge bürünecek şekilde en az 50 kez yeniden yazılmasıydı). *Anna Karenina*'dan beri, Tolstoy böylesine geniş çaplı bir uğraşa girmemişti. Dürtü içinden geldi. Cinini 20 yıldır hasret kaldığı serbestliğe kavuşturan şey, bu işi Duhoborlar uğruna yapma düşüncesiydi. Olgun Tolstoy (*Waverley* yazarının kimliğini bir sır gibi saklayan Sir Walter Scott gibi) kurmaca eserleri ancak uygun bulmadığı için yazabilirdi. Savaş halinde olan kafa ve yürek, bu romanın en güzel anlarında kaynaşır. Tolstoy'u bir bütün olarak orada buluruz. Mektuplarda, güncelerde, risalelerde, denemelerde, hikâyelerde ancak kısımlar halinde vardır.

Diriliş'i bir sanat eseri olarak güçlü ve bir siyasal propaganda aracı olarak yararlı kılan yönler aynı kaynaktan gelir. *Anna Karenina*'da bizzat hayat, yani kişiliğiyle bir parçası olduğu dünyanın hayatla dolu olduğunu bilmek kadın kahraman için bir azaba, romanda akla uygun biçimde açıklanmayan ve ancak yazarın bir tür beyin fırtınası çerçevesinde anlam kazanan bir azaba dönüşür; bir sanat eseri olarak *Anna Karenina*'nın son birkaç yüz sayfasındaki sıkıcılığı bundan kaynaklanır. *Diriliş*'te bu endişe tamamen yok olmuştur. Henry James'in "aptalca işleyişiyle sakar hayat"[48] olarak nitelendirmiş olacağı hayat fiilen kadın kahramanın hikâyesidir. Bunu daha giriş paragrafında, baharı bastırmaya çalışan modern sanayileşmiş şehir için bile doğanın çok güçlü olduğunu anlatan paragrafta hissederiz. Otlar ve yapraklar taşlara, kaldırımlara, tuğlalara kafa tutarken, "şehirde bile baharın hâlâ bahar olduğu" anlatılır bize. Dünyanın başlı başına sürdüğü bu hayat hemen her sayfada alttan alta hissedilir. Gerçekten çarpıcı ilk tezahür Maslova Katyuşa'nın iğfal edildiği Paskalya gecesinde karşımıza çıkar. Kilisedeki gece yarısı ayini müthiş keyifli geçmiştir. Nehlyudov'un gözünde, kıza dönük henüz masum aşkıyla özdeştir. "Yaldızlı ikonostaz onun için ışıldıyordu; şamdandaki mumlar onun için yanıyordu; sevinç dolu ilahiler onun hatırına okunuyordu: 'İşte Rabbin

Paskalyası [Hamursuz Bayramı], sevinin ey insanlar!' Dünyadaki her şey, düpedüz her şey onun hatırına güzeldi."[49]

> Hâlede ve Comper'in yapraksı süsünde,
> Yaldızlı Myfanwy hepimizi kutsuyor.[50]

Yeri gelmişken, bu sahnenin en sofu Ortodoks müminin kaleminden çıktığı izlenimine rahatlıkla varılabileceğini ve romanda daha sonra hapishane şapelindeki bir ayinin çok daha bilinen tasvirini hakaretamiz bulanların buna her zaman değinmediklerini belirteyim. Oysa iki ayini bilinçli olarak yan yana getiren romanda din, seks, sınıflar uyum halindedir. Sevginin sesi, doğanın sesi, bireyin sesi ve eski Rusya'nın sesi bir koro halinde çıkar. Bu "doğal" bir sahnedir. Cinsel ahlak sorunları söz konusu olduğunda, doğanın kendisi çelişkilidir.

O gece geleneksel Paskalya selamlaşmasına ("Mesih dirildi!" "O sahiden dirildi!") katılanlar, buzların çözüldüğünün ve baharın geldiğinin farkındadır. Nehlyudov bunu daçanın verandasından duyar: "Orada nehirde, siste bir tür yorulmak bilmez, yavaş iş sürüp gidiyordu..."[51] Birkaç sayfa sonra iğfal anlatılırken, Katyuşa sözleriyle direnir ama bütün varlığıyla "Sana aitim" der. Kızla seviştikten sonra verandaya çıkan Nehlyudov, nehirdeki buzun daha büyük hızla çatırdadığını duyar; Tolstoy'un kasvet yükleyerek bozmadığı bir Lawrence ânıdır bu. "Çto j?" [Ne yani?] diye sorar genç adam kendine. "Başıma gelen büyük bir mutluluk mu, yoksa büyük bir felaket mi?"[52]

Hiçbir Lawrence kahramanı sevişme sonrasında böyle bir soru yöneltmez. Tolstoy'un sanat dünyasında seksin doğal bir ikircimi, Augustinusçu dünya görüşündeki ilk günah fikrine yakın bir yanı vardır. Katyuşa, yani meslek hayatının ikinci yarısındaki adıyla Maslova kuru üzüm taneleri gibi ışıldayan, harika çekicilikteki şehlâ gözleriyle ve iri memeleriyle geçimini bu sayede sağlamıştır. Ondan gerçek anlamda kaçamaz. Çevresine seks saçar ve hapishanelerin ya da geçici konaklama yerlerinin pis kokulu şartlarında bile, erkekler ondan uzak duramaz. Tıpkı şehirde bile hâlâ bahar olan bahar gibi, Maslova'nın cinselliği ister iyi kalpli, ister liberal aydın, ister züppe, ister rahip, ister küçük memur olsun, romandaki bazı erkeklerin büsbütün kopabildiği doğal bir dünyayla irtibatlı kalmasını sağlar.

Nehlyudov'un dostları, örneğin (Tolstoy'un önceki bir hikâyesinde şık elbiseleriyle, yeni tablolarıyla, gazeteleriyle ve leziz yemekleriyle düpedüz aptal gibi sunulmuş olabilecek) Korçagin'ler bu yapıda kişilerdir. Ruhun canlılığı, yani nehirdeki ve buzlarının çözülüşündeki, Maslova'nın felaketine yol açan doğal hazdaki, Nehlyudov'u kurtaran ahlaki uyanıştaki canlılık onlar için imkânsızdır.

Tolstoy'un "tek" isteğinin "doğaya dönmek" ya da "sade bir hayat sürmek" olduğu yönündeki basit görüşü taşıyanlar *Diriliş*'in genel tutarlılığına bir daha bakmalıdır. Son kısımlarını okuduğumuzda, yaratmak istediği etkiye neredeyse uğraşmaya gerek kalmadan varmış gibi görünür. Romanın ilk yarısında, zıvanadan çıkmış bir dünyayla karşılaşırız: Hapishaneler, mahkemeler, ordular, işkenceler, modern şehirler, modern sınıf ayrımı ve din aynı gülünç lagaluganın bir parçasını oluşturur, tıpkı seksin pis bir otel odasında sarhoş halde yürütülen bir ticari işlem derekesine düşüşü gibi. Açıkça ve umutsuzca doğaya aykırı bir dünyadır bu. Nehlyudov'un sorusunu bile dert edinmemiştir: Seksin gücüyle doğanın kölesi olması iyi bir şey mi, yoksa kötü bir şey midir? Rousseauecu bir mantıktaki Tolstoy'un her zaman insanda doğal olarak var olduğuna inandığı vicdan bile susturulmuştur. Kitabın ikinci yarısında kavradığımız üzere, sadece şu ya da bu kişide, bütün ülkede vicdan ölüdür.

Tolstoy'un iç gözleme dönük sanat yordamının *Anna Karenina* da dahil, o zamana kadarki "aklama" günlerini geride bıraktığının daha açık belirtisi olamaz. *Diriliş*'teki en etkileyici sahnelerin birçoğu Sibirya mahkûmları arasında, yani Tolstoy'un kesinlikle doğrudan tanımadığı bir dünyada geçer. Daha canlı ayrıntıların birçoğu, okuduğu kitaplardan alınmadır.

Subayın mahkûm kafilesine nezaret ettiği enstantane, Tolstoy'un keskin bakışını koruduğunun iyi bir örneğidir: "Kağnılar çuvallarla ve üstlerinde oturmalarına izin verilen adamlarla dolunca, kafilenin başındaki subay kepini çıkardı ve alnını, dazlak kafasını, koca burnunu sildikten sonra, eliyle haç işareti yaptı. 'İleri marş!' komutunu verdi..."[53] Bu anlatımı Amerikalı gazeteci George Kennan'ın Sibirya ve sürgün sistemi üzerine 1891'de New York'ta yayımlanan kitabındaki sözlerle karşılaştıralım: "Hastaların ve sakatların hepsi onlara mahsus kağnılarda yerlerini alınca, Yüzbaşı Gurgiss kepini eline aldı, haç çıkardı ve yöre kilisesinin bulunduğu istikameti işaret ettikten sonra mahkûmlara dönerek, 'Haydi, çocuklar, ileri!' diye bağırdı."[54] Tolstoy (gayet tipik olarak) terli bir alnı silmeyi ekler; kafayı dazlak ve burnu basık. Kennan'ın Yüzbaşı Gurgiss'i daha canlı fiziksel görünüme kavuşturulur ve daha keskin odakla somutlaşır. Tolstoy'un Kennan'dan (hem de geniş çapta) yararlanması, silik malzemeyi edebiyata dönüştüren büyük bir hayal gücünün seçkin örneklerinden biridir; Shakespeare'in Holinshed'den ya da Proust'un Goncourt Günceleri'nden yararlanmasına denktir. Yavan bir bakışla, *Diriliş*'in ikinci yarısının esasen Kennan'a dayandığını söyleyenler çıkabilir. Hatta yerleşik anlayış, romanın sonundaki iyi "İngiliz"in bizzat Kennan olduğunu öngörür; oysa bu kişi elindeki Kitabı Mukaddes'le ve hapishane hücrelerindeki can sıkıcı vaazlarıyla, zeki (ve seküler) Amerikalıdan ziyade Çertkov'un eski kahramanı Lord Radstock'a

benziyor gibidir. Rus uzmanlar Sibirya mahkûmlarına vaaz verme çağrısı aldığını sanan Dr. Baedeker adlı bir Alman vaizin kişiliğinde üçüncü bir "asıl adam" saptamışlardır.[55]

Romanı okuyan birinin asla unutmayacağı bir şey, mahkûmların ve aralarındaki sohbetlerin canlılığıdır. Kitabın ilk yarısında, baharın geleceğini, buzların kırılacağını, Nehlyudov'un Maslova'yı iğfal edeceğini anlarız. Hepsi doğal ve kaçınılmazdır. Kitabın ikinci yarısında, Rusya'nın başına bir şeyin geleceğini aynı kesinlikle anlarız. Durum bu çılgın, vahşi gidişle süremez. Lenin'in trenle Finlandiya İstasyonu'na varışından 17 yıl önce biten kitabın gizemli özelliklerinden biri, bizde zindancıların mahpuslarından daha güçsüz olduğu yönünde hiç kuşku bırakmamasıdır. Bize bunu sadece bugünden geçmişe bakış söyletmez. Hazır bekleyen "diriliş" dünyaya baharın dönüşü kadar kesindir. Romanı bitirdiğimizde, havada kalan tek soru nehirdeki buzun nasıl kırılacağı ve Rusya'ya değişimin nasıl geleceğidir.

Nehlyudov'la konuşan dürüst siyasal mahkûm Kriltsov'a göre, Sibirya'ya uzun yolculukta "siyasiler"in suçlulardan ayrı tutulması talihsiz bir durumdur. Ne de olsa, bu suçlular aydınların kurtarmaya çalıştıkları sınıftan çıkmıştır. "Oysa onları tanımadığımız gibi, tanımayı da istemiyoruz" der Kriltsov. "İşin daha da kötüsü, bizden nefret ediyorlar ve bizi düşmanları olarak görüyorlar. Korkunç bir şey bu."[56]

O sırada sohbeti dinlemekte olan sertlik yanlısı (ve birebir çeviriyle adı "Yeni Düzen"i çağrıştıran) devrimci tip Novodvorov lafa karışır. "Bunun korkunç hiçbir yanı yok" der kulak tırmalayıcı sesiyle. "Kitleler daima sadece iktidara tapar. Şu anda iktidarı elinde tuttuğu için, hükümete tapıyorlar ve bizden nefret ediyorlar; yarın iktidara geldiğimizde, bize tapacaklar."[57]

Tolstoy tamamen bunu en çok isteyen kesim olmalarından dolayı, Novodvorov'ların günün birinde iktidar olacağını göremeyecek kadar aptal biri değildi. Ama *Diriliş*'in sonunda aynı ölçüde aklımıza kazınan bir o kişi daha vardır. Günümüzde bile sesinin Novodvorov'unkinden daha gür çıktığını kavramadığımız sürece, Tolstoy'u tam anlayamayız. Durumu böyle görüp görmememiz, romandan çok bize bağlıdır. Kitabın ikinci yarısının büyük bir bölümü gibi, bu kişi de Tolstoy'un bir *trouvaille*'i, yeni kelimenin en has anlamıyla bir buluşudur. Tolstoy salda Nehlyudov'la tanışan ufak tefek yaşlı adama, Ekim 1899'da Bakülü meçhul bir kişiden aldığı bir mektuba doğrudan dayanan sözleri söyletir. Mektup arkadaşı özgür bir kişiydi. Adı yoktu, sadece bir birey, yani *çelovek*'ti. Tolstoy bu kişiyi ustaca kullanışıyla, romana kızacak çok sayıda insana, çözmeleri halinde anlayacakları ipucunu sunar.

Kızanlardan birini haliyle karısı olması, romanı yazmaya sarılmasını sağlayacak saiklerden biriydi. Rus toplumundaki bütün "nezih" insanların tavrı da öyleydi. Paris'te kitap birkaç yayıncı tarafından uygunsuz olduğu gerekçesiyle

reddedildi, üstelik Zola'yı yayımlamaya kötü gözle bakılmayan bir dönemde. İri memeleri ve ayartıcı gözleri anlatan pasajlar, Tolstoy'un Quaker dostlarınca ve yurtdışında sözde melek yüzlü başka birçok yol arkadaşınca aynı ölçüde iğrenç bulundu. Londra'da Mudie Kütüphanesi, kitabın çevirisini stoğuna almaktan ilk başta kaçındı. ABD'deki ilk baskıda I. Kısım'daki 17. Bölüm düpedüz çıkarıldı. Rusya'da da bürokrasinin hukukla ilgili Dickens tarzı hicivden, hapishanelerdeki gaddarlığın tasvir edilişinden ve sert cezaların vahşice olmanın ötesinde, işe yaramadığı imasından hoşlanması beklenemezdi. Aynı şekilde, Tolstoy'un sayıca çok olan Ortodoks yol arkadaşları, hapishane şapelindeki ayini kasten saygısızca anlatışı karşısında şoka uğramaktan kendilerini alamadılar. "Rahibin adını ikide bir hırıltılı tonlamayla tekrarladığı, kişiliğini saçma sapan sözlerle övdüğü İsa'nın orada yapılan her şeyi açıkça yasakladığı rahipten müdüre ve ta Maslova'ya kadar, oradakilerden hiçbirinin aklına gelmedi."[58]

Bu örneklerin hepsinde itiraz ortaktır. Böyle yazarsan, bizden biri olamazsın; aforoz, aforoz, aforoz. Bütün büyük Hıristiyan sanatçılar gibi, Tolstoy için ise hakikate doğru topluca yolculuk edebileceğimize inanmanın aptalca bir yanı vardır. Oraya vardığımızda bir araya gelmemize karşın, her zaman yolculuğu tek başımıza yapmak durumundayız. Salda karşılaşılan isimsiz kâhinin kişiliğinde somutlaşan hakikattir bu.

> "Kesinlikle bir dinim yok, çünkü kendi dışımda kimseye inanmam," diye cevap verdi yaşlı adam, aynı çabuklukla ve kararlılıkla.
>
> "Peki, ama kendine nasıl inanabilirsin?" dedi Nehlyudov, sohbete katılarak. "Yanılıyor olabilirsin."
>
> Başını iki yana sallayan yaşlı adam kararlılıkla şu cevabı verdi: "*Hayatta* olmaz."
>
> "O halde, niçin farklı dinler var" diye sordu Nehlyudov.
>
> "Farklı dinler var, çünkü kendilerine değil, başka insanlara inanıyorlar. Ben de başka insanlara inandım ve bir bataklığa düşmüşçesine debelenip durdum. Yolumu öylesine şaşırdım ki, bataklıktan çıkma umudum kalmadı. Eski Müminler ve Yeni Müminler, Şabatçılar ve Malakanlar, Hadımcılar gibi bütün diğer tarikatlar. Her din sadece kendini övdüğü için, hepsi kör enikler gibi öylece emekleyip duruyor. Birçok din olsa bile, Tek Ruh [*Duh*] var. Sende, bende ve onda. Demek ki, herkes içindeki ruha inanırsa, sonunda birleşecek.[59]

Duh'a böylesine sıkı inanan bu adam, ilk başta bize azıcık bir Duhobor gibi görünür; oysa Tolstoy o sırada Yüce Pyotr'a bağlı müritlerin, tıpkı Croydon Tarikatı'na bağlı Tolstoycular gibi, artık içlerindeki ruhun sesine kulak vermek yerine, başka birinin yorumuna dayalı yeni bir katı inancı gözettiklerinin elbette farkındaydı. Yeni Duhobor açıkçası eski rahip gibiydi. Adsız yaşlı

kâhinin, bizzat Tolstoy'un yapmak istediği gibi, bireyciliği delilik noktasına taşıdığı sanılabilir. Ama bireyciliğin çok ileriye götürülememesi, Hıristiyan mirasının esaslı bir parçasıdır. Mesih'ten beri bütün insanlar birer ada gibi tamamen kendi başınadır.

Tolstoy'un dünyaya nasıl davranılması gerektiğini anlattığı yıllarda, peygamber hırkasını bırakıp başpiskopos hırkasını giyme dürtüsüne kapılmasına yol açacak birçok vesile çıkmıştı. Çertkov ve Tolstoycular fiilen Tolstoy'u yeni bir dinin kurucusu, kendilerini de kutsal hakikatin uygun muhafızları saymaktaydılar. Ama Tolstoy'un kendine bakışı böyle değildi. Kasım 1888'de yanına gelip nasıl yaşaması gerektiğini soran bir kızın gitmesinden sonra üzüldü. Hepimize kendi vicdanımızın yön vermesi, tecrübesinin ve inancının temel bir unsuruydu. Ancak o kız gibi, kendi vicdanını değil, Tolstoy'un vicdanını kılavuz edinmek isteyenler vardı. Baştan aşağı yanlıştı bu.

> Bu genç hanımı, kafasına koyduğu gibi, benim vicdanıma göre değil, kendi vicdanına göre yaşaması gerektiğine ikna etmeye çalıştım. Ama zavallı kız kendine özgü bir vicdanı olduğunu dahi bilmiyor. Bu büyük bir kötülük. İnsanların en çok gerek duyduğu şey, kendi başına vicdanını bulup geliştirmek ve ardından ona göre yaşamaktır. Herkesin yaptığı gibi, başka birinin tamamen yabancı, erişilmez vicdanını esas almak ve ardından seçilmiş başka bir kişinin vicdanına uyuyormuş gibi görünmek uğruna vicdandan yoksun halde, sadece yalanlarla yaşamak doğru değil. Hiç akıl yürütmeyen ve her türlü rasyonel mülahazayı reddeden ehlikeyif bir hergeleyi, başka birinin vicdanına göre yaşayan, yani vicdandan yoksun olan bir düşünüre gerçekten tercih ederim. Hergele adam bir vicdan edinebilir; diğer adam ise ilk insan haline dönene kadar bunu asla başaramaz.[60]

Bir keresinde eve gelen bir ziyaretçi için, "O bir Tolstoycu" demişti kibirli tavırla. "Benimkilere tamamen karşıt kanaatleri olan bir kişi."[61]

Diriliş için akılda kalacak derecede başarılı çizimler yapmış Leonid'in oğlu Boris Pasternak'ı gerçek anlamda Tolstoyculuğa en çok yaklaştıran an Jivago'ya söylettiği şu sözlerdir: "Dört İncil bir teklif, naif ve geçici bir tekliftir: 'Tamamen yeni bir tarzda yaşamak ister misin? Manevi sonsuz mutluluğun tadına varmak ister misin?" Herkes teklifi seve seve kabul etti ve binlerce yıl onun coşkusuyla yaşadı. [...] Dört İncil bize Cennet Krallığı'nda Yahudi ve Romalı ayrımı olmadığını söylerken, sadece Tanrı'nın gözünde hepsinin eşit olduğunu mu kasteder? Sırf bundan ibaret olduğunu sanmıyorum; Yunan filozofların, Romalı ahlakçıların ve İbrani peygamberlerin zaten bildiği bir şeydi bu. Dört İncil'in bize söylediği şey bu yeni yaşam tarzında, gönülden doğan ve Cennet Krallığı denilen duygu ortaklığında kavimlerin değil, sadece kişilerin var olduğudur."[62]

Diriliş bu fikri engin zekâyla irdeleyip yüceltir. Broşürlerdeki Tolstoy'un bazen düştüğü durumun aksine, yazarı hiçbir hayal içinde değildir. Bürokratların, piskoposların, yargıçların, savcıların ve generallerin tiranlığının bir gün yerini devrimcilerin tiranlığına bırakacağını ve bunun muhtemelen çok daha kötü olacağını bilir. Ama roman sistemdeki kötülüğün, yerine başka bir sistem geçirmekle yok edilemeyeceğini ileri sürer. Sistemleri ancak kişiler sarsabilir. 20. yüzyıl liderleri, kişilere sanki istatistikten ibaretlermiş gibi acımasızca davranmaya çalıştıkça, *Diriliş*'teki kehanet daha da belirginleşiyor. Lenin ve Stalin döneminin Sovyetler Birliği'nde çok büyük rağbet görmesi bundandı. Politbüro, Çeka, Gulag ve Sovyet komünizminin bütün iğrenç mekanizmaları sağlam temele oturunca, onu siyasal ya da askeri yollarla sarsma imkânı kalmadı. Ancak bireyler sadece yaşamakla kalmadılar; Soljenitsin, Nadejda Mandelştam ve öbürlerinin tanıklığından öğrendiğimiz üzere, bir milyon ufak alanda sistemi fiilen yenilgiye uğrattılar. *Arhipelag Gulag* (*Gulag Takımadaları*) ya da *Hope against Hope* ("Umuda Karşı Umut") gibi kitaplarda, Tolstoy'un romanının başında kaldırım taşları arasında yeşeren otlar gibi, insan bireyselliğinin sonuçta yok edilemediğini öğreniriz.

Onsuz sanat serpilemez. Trend ve akım düşkünlüğüyle 20. yüzyıl sanatının değersiz, resmi ıvır zıvır ile bireysel dehanın garip bir karışımı olmasının, en iyi şairlerinden ve romancılarından birçoğunun en son modayı izlemekle meşgul Batılılar arasından değil, sanatsal bireyselliğe değer vermek için her türlü gerekçesi olan Ruslar arasından çıkmasının sebeplerinden biri budur. *Diriliş* bizzat Tolstoy'un hayatına heyecan katan bir anıttır; çünkü onu yazma sürecinde sanatsal özgürlüğünü yeniden keşfedip ortaya koydu. Kim bilir, bunu belki Çertkov'un yokluğu, belki karısına dönük özellikle yararlı bir nefret nöbeti, belki de 70 yaşında bir kişi olarak, yaratıcılığının sonuna yaklaştığını bilmek sağladı. Ama *Anna Karenina*'yı bitirmesinden sonra bir türlü uyandıramadığı gayretle büyük romanını yazdı.

Girişim özellikle son yılı olan 1899-1900'da bütün aileyi altüst etti. Tolstoy'un yarı okunabilir metnini defalarca temize çekme işinde misafirlerden, çocuklardan, hısımlardan, kısacası yazabilen herkesten Sofya Andreyevna'ya yardım etmesi istendi. Tolstoy'un kimi zaman belini bükecek mide sancılarına tutulması kesintilere yol açtı. Sofya Andreyevna'ya göre, sofrada sadece üç salatalık yemekle varılacak sonuç buydu. Bazen de Tolstoy'un bel çukurunun masörünce günde üç kez ovulmasında diretti. Sancının arttığı anlarda roman düpedüz çıkmaza girdi.

Tolstoy III. Kısım'a vardığında, nasıl ilerleyeceği konusunda belirsizliğe kapıldı. Maslova acaba Nehlyudov'un yiğitçe izdivaç teklifini kabul etmeli miydi? Bu belirsizliğin yazma sürecini aksattığı birkaç hafta boyunca, Tolstoy konuyu kafasında çözene kadar iskambille fal açma dışında bir şey yapamadı.

Yazma sorunlarıyla başa çıkmadaki mutat yöntemiydi bu. Eğer fal çıkarsa, kadının Nehlyudov'la evlenmesine, aksi halde teklifi reddetmesine karar verdi.[63]

Çoğu fal oyununda "kazanma" olasılığı pek yüksek değildir. Tolstoy'un içgüdüsü, romanın nasıl bir şekil alması gerektiğini aklından daha iyi bilmekteydi. Kuşkuya düşmüş olmasına şaşırabiliriz sadece; çünkü okurun gözünde, *Diriliş*'te sanatsal özgürlüğünü kullanmakla kalmayıp, devlerle ilişkisini gözden geçirip çözdüğü açıktır. Bazı eleştirmenler bunu, etki altında kalma endişesiyle boğuşma olarak ifade edebilir. Yevgeni Onegin ve Nehlyudov karakterlerinin daha farklı olmaları nasıl pek mümkün değilse, Tanya ve Maslova karakterleri için de aynı şey geçerlidir. Ne var ki, bütün okumuş Ruslar gibi, iliğine Puşkin'in şiirleri işlenmiş biri için, *Diriliş*'teki düğümün çözülmesinde şaşırtıcı bir taraf olamaz. "*Ya vas proşu, menya ostavit!* [Yalvarıyorum, beni bırak!]"[64] Kadın kahramanın erkek kahramanı reddedişi, olay örgüsünün basit mekaniği açısından, tamamen Puşkin tarzındadır.

Romanın içeriği, asıl konusu ise her yönüyle Puşkin tarzının dışındadır. Mahkûmlar, sürgünler, fahişeler, devrimciler ve garibanlar, erken dönem Tolstoy eserlerinde de bulmayı bekleyeceğimiz karakterler değildir. Başka bir roman dünyasına aitmiş gibi görünürler. Tolstoy 20 yıl önce Strahov'a, "Puşkin dahil bütün modern edebiyat"ta Dostoyevski'nin Ölüler Evinden Anılar [*Zapiski iz Myortvovo doma*] romanından "daha iyi bir kitap" bilmediğini söylemişti. Paradoksal biçimde, Dostoyevski'nin en açık sözlü, Tolstoy üslubuna en yakın eseri, bütün Rus hapishane hikâyelerinin bu prototipidir. *Diriliş* hem Dostoyevski'nin Sibirya tasvirlerine bir saygı nişanesi hem Tolstoy'un hapis köylerini, kafileleri ve ceza bölüklerini, hayatının baharında balo salonlarını ve muharebe alanlarını anlatışındaki canlılıkla yazabileceği yönünde gururlu bir sanatsal savdır.

Bu önceki benlik, yani *Savaş ve Barış*'ın Tolstoy'u, *Diriliş*'te yüzleştiği Puşkin ile Dostoyevski ikilisinden sonra gelen üçüncü büyük devdir. *Diriliş* romanında kendi yarattığı en harika sahnelerden bazılarını bilinçli ve büyülenmiş bir yaklaşımla tekrar ele alma çabası vardır; sanki bir besteci önceki bir görkemli senfonisine özgü bir temayı, daha sıkıca işlenmiş sonraki bir oda müziği parçasına katma yoluna gitmiş gibidir. Bunu yansıtan belirgin bir sahne, Maslova'nın (henüz Katyuşa diye anılırken) sevgilisi Nehlyudov'u bir anlığına görmek için istasyona gelişidir. Anlatımdaki canlılık *Anna Karenina*'daki sahnelerden pek aşağı kalmaz. Ama Maslova'da hayatın onu ölümün pençesinden çekip alacak güçte olduğu duygusu hep vardır. O "iyi" bir kişi değildir. Ama hayatta kalma yolunu erdemli Nehlyudov'un asla başaramayacağı şekilde bilir; kendini kollamakta bir hayvan kadar beceriklidir. Nehlyudov'dan ayrılışı o ıslak, çamurlu sonbahar gecesinde Nehlyudov'un

dikkatini çekme uğraşındaki görüntüyle aklımıza kazınır. Gebe genç kadının orada eciş bücüş dikildiği sırada, adam hareket etmek üzere olan trendedir. Durumun hiç farkında değildir. Kadının gebe olduğundan haberi yoktur; vagonun kadife döşemeli koltuğuna ceketini çıkarmış halde kurulup iskambil oynarken, kadının ona baktığını dahi bilmez.

> Kadın onu fark eder etmez, donmuş eliyle cama vurdu. Tam o anda kampananın üçüncü çalınışıyla, tren yavaş yavaş hareket etti; önce hafifçe geriye gitti, ardından birbirine kenetlenmiş vagonlar sarsılarak ileriye atıldı. Vagondaki oyunculardan biri elinde iskambillerle ayağa kalktı ve camdan dışarıya bakmaya başladı. Kadın tekrar vurduğu cama yüzünü yasladı. O sırada bir sarsıntıyla yola koyulan vagonu, gözünü camdan ayırmaksızın takip etti. Dışarıya bakan subay camı indirmeyi bir türlü beceremedi. Ayağa kalkıp onu kenara iten Nehlyudov, camı indirmeye başladı. Tren hızlandı. Kadın geride kalmamak için çabuk adımlarla yürüdü; ama trenin hızı gittikçe arttı ve camın aşağıya indiği anda, kondüktör onu kenara itip vagona atladı. Katyuşa geride kalmasına karşın, platformun ıslak kalaslarında koştu; platformun bittiği yerde yuvarlanıp düşmemekten zorlukla kurtuldu ve basamaklardan koşar adım inip yere atladı. Ama birinci sınıf vagonlar çok öndeydi; ikinci sınıf vagonlar yanından vınlayıp geçmişti. Derken üçüncü sınıf vagonların daha da çabuk geçtiğini gördü. Ama koşmaya devam etti. Arka farı yanan son vagon da yıldırım hızıyla uzaklaştığında, su sarnıcının gerisindeydi; artık korunamadığı rüzgâr, eşarbını başından çıkardı ve elbisesini yandan bacaklarına sıkıca yapıştırdı...[65]

İşte o anda çamur ve balçık içinde adeta sürüklenerek ilerleyen kadın, geçecek sonraki trenin altına atlayarak canına kıymaya karar verir. Yanında koşan küçük kızın onu durdurmaya çalışarak, eve dönmeye çağırmasına aldırmayarak ilerler. Derken bu kitapta sıkça olduğu gibi, bizzat doğa araya girer.

> Karnında taşıdığı çocuk, yani adamın çocuğu ansızın tekme atmaya ve yumuşakça gerindikten sonra, onu ince, narin ve keskin bir şeyle dürtmeye başladı. Az önce ona yaşamayı imkânsız kılacak kadar azap çektiren her şey, Nehlyudov'a duyduğu bütün kin ve kendi ölümü pahasına olsa bile, ondan öç alma isteği, bunların hepsi birdenbire geçti. Sakinleşti, doğruldu, eşarbını tekrar bağladı ve aceleyle eve gitti.
>
> Bitkin, ıslanmış ve çamurlu halde eve döndüğü o gün, sonuçta şu andaki kişiliğe bürünmesine yol açacak manevi dönüşüm başladı. O korkunç geceyle birlikte, Tanrı'ya ve iyiliğe inanmaktan vazgeçti. Daha önce Tanrı'ya gerçekten inanırdı ve başka insanların da ona inandığına inanırdı; ama o geceden itibaren, hiç kimsenin ona inanmadığı, Tanrı ve yasaları hakkında söylenen her şeyin bir sahtekârlık olduğu kanaatine vardı.[66]

Romanın popüler Sovyet baskılarında bu pasaj yumuşatılmıştır. Sadece o günden itibaren, iyiliğe inanmaktan vazgeçtiği ama hapis hayatı ortamında bunun yanlış olduğunun kanıtlandığı söylenir; Tanrı'ya inancı sırf başkalarını kandırmanın aracı olarak kullananlarla ilgili bir propaganda cümlesi eklenir. Tolstoy'un (İtiraflarım'da kendisiyle ilgili saptamasına tıpatıp benzeyen) asıl maksadı böylece tamamen kaybolur.[67] Maslova (Anna Karenina'nın intiharından çok önce yitirdiği) hayata tutunma becerisine sahiptir ama hayatında Tanrı olmayınca, dümensiz kalır. Yaratılıştan gelen dürüstlüğü engindir ama kaderine hükmeden bir manevi yasa anlayışından, daha önce de olduğu gibi yoksundur. Vicdanı katılaşmıştır. Kitap bizzat Rusya'nın başına benzer bir şeyin geldiğine inandırmak ister bizi. *Anna Karenina*'nın sonuna vardığımızda, *Savaş ve Barış*'taki sade yurtseverlikten kuşku duyma noktasına varırız. Nikolay Rostov için, Rusya'yı sevmek doğaldır. Bahçesinde çalışırken askeri birliklerin Balkanlar'a gidişini izleyen Levin için ise, yurtseverlik masumiyetini yitirmiştir. *Diriliş*'te bizzat seks benzer bir kirlenme sürecinden geçer. Roman Aziz Matta İncili'ni okuyan Nehlyudov'un yollara düşerek, yeryüzünde bir Cennet Krallığı kurma kararını verdiği heyecan dolu bir havada biter.

Birçok okur Tolstoy'un her biçimiyle siyasal hayata katılmama çizgisini benimseyen biri için böyle bir şeyin nasıl mümkün olduğuna şaşırır. Nehlyudov Alman papaz Bonhoeffer'in (Hitler yönetimi altında siyasal katılıma ilişkin kahredici tercihlerden doğan) *Etik* kitabında eleştirdiği adama benzer: "Sorumluluk suçundan kurtulmaya çalışan bir kişi, insan varlığının nihai gerçeğiyle ilişkisini keser. [...] Kendi kişisel masumiyetini, insanlara karşı sorumluluktan üstün tutar."[68]

Roman Dostoyevski'nin büyük endişesini, iyi insanların iktidara sıkıca sarılmaması halinde, bunu kötü insanlara kaptıracağını kavramaktan uzak kalır. İktidar, Nehlyudov'un inanılmaz ahmaklıkla arzu ettiği gibi, ordular terhis edildiğinden ve suçlular zindandan salıverildiğinde dosdoğru uçup gidecek tarafsız bir şey değildir. Aklı başında olan herkes, katillerin serbestçe dolaşmasına göz yumulması ya da küçük ülkelerin büyük ülkeler karşısında savunmasız kalması halinde neler olacağını bilir. Aziz Augustinus "başka herkes için tamamen apaçık olan şey"i görmemenin, sapkınlara mahsus bir özellik olduğunu belirtmişti.[69]

Tolstoy'un bir çağdaşı şöyle yazacaktı: "İktidar harika ve müthiştir çünkü kutsal bir şeydir. [...] İktidar sırf kendisi için değil, Tanrı sevgisi için vardır. [...] İktidarsız yaşamak imkânsızdır." Bu sözler *Moskovski Sbornik* ("Moskova Derlemesi") kitabı, *Diriliş*'e kıyasla açıkça daha mantıklı olan Pobedonostsev'e aitti. "Sadece aptalların her şeye dair berrak bir kavrayışı vardır. İnsan aklının en değerli fikirlerine derinlikte ve alacakaranlıkta ulaşılır: Tasnif edemediğimiz bu karışık fikirlerin etrafında dönen berrak düşünceler

genişler, gelişir ve yücelir."[70] Genellikle Pobedonostsev'in sırf Toporov portresiyle sunulmasına gücenerek, *Diriliş*'i sansürlediği ileri sürünür. (Karşılığı "balta" olan *topor*'dan türetilmiş *toporni* sıfatı, "sakar" ya da "kaba" anlamına gelir.) Nehlyudov'un Toporov'la görüşmesinde, Tolstoy kurmaca üst-vekilin ağzından, Pobedonostsev'in Tanya'ya söylediği şeyleri aktarır: "Bu olaydan haberdarım [...] ve bana hatırlattığın için çok minnettarım. Taşra yetkilileri biraz aşırı şevke kapılmış..."[71]

"Ruhunun derinliğinde hiçbir şeye inanmıyordu" ya da "Dine karşı tutumu, kümes hayvancılığı yapan birinin severek yemelerinden dolayı, tavuklarını mecburen beslediği çok nahoş çerçöpe karşı tutumu gibiydi" türünden ifadeler elbette Pobedonostsev'in hoşuna gidecek şeyler değildi.[72]

Buna karşılık, tam bir bölüm boyunca süren kişisel hakaretler sansürden geçip yayımlandı ve binlerce okura ulaştı. Rusya 1899'da yaşanılması hoş bir yer değildi. Ama 1935'teki Rusya gibi daha kötü yerler de görüldü. Rusya'daki en güçlü adamlardan Pobedonostsev'e yönelik saldırının cahil olmayan herkesçe okunmasına göz yumulduğunu hatırlamakta yarar vardır. Bu durum 30 küsur yıl kadar sonra, "Kremlin dağlısı" Stalin'i yeren 16 mısralık bir şiiri vefasız çıkacak bir dostuna yüksek sesle okuma gafletine düşen Osip Mandelştam'ın akıbetiyle karşılaştırılabilir. Haşin "Pob" bir sonraki kuşağın standartlarıyla yumuşak sayılırdı.

Ama Tolstoy'un *Diriliş*'te Rus çarlık rejimine en unutulmaz saldırıyı yönelttiğini gördü. Gerek dışarıda gerek Rusya'da *Diriliş*, Tolstoy'un daha önce yazdıklarından daha geniş çapta yayıldı. Rusya'nın patlamak üzere olduğunu çok açıkça ortaya koyan *Diriliş*'i okuyanlar, *Savaş ve Barış*'ı okuyanların 20 katını buldu. Salık verilen ilaçlar aptalca olsa da hastalığa konulan teşhis doğruydu.

Pobedonostsev yabancıların kitabı okuyunca, Rusya'nın feci bir siyasal keşmekeş içinde olduğu sonucuna varmalarını önleyemezdi. Ama Rusya'nın sadece dürüstlükten değil, bizzat Tanrı'dan koptuğunu belirten Tolstoy'un savını, Kutsal Meclis üst-vekili sıfatıyla göz ardı edemezdi. Tolstoy ile hükümet arasındaki propaganda savaşı bu alanda yürütülecekti; çünkü onu hapse atıp bir siyasal şehit konumuna yükseltmek istemeyen hükümetin, mümkün olan en aşırı tedbirle, ona dinsiz sapkın damgasını vurma dışında yapabileceği pek bir şey yoktu.

Savaştaki asıl sorun, her iki tarafın da birbirine koz vermesiydi. Pobedonostsev tarafından aforoz edilmek tam da Tolstoy'un istediği şeydi. İçindeki cin, yani roman yazmayı sürdürmesini sağlayan saik bir ölçüde tek başına yumruk sallamanın ve üst-vekilin yanı sıra birçok kişiyi kızdırdığını bilmenin verdiği özgürleşme duygusuna bağlıydı. Kütüphanelerin kitabı yasakladığı İngiltere'de, Çertkov'un bile kitaptan çok hoşlandığı kuşkuluydu. Karısının

kınayıcı tavırla kaşları çatılmış halde, metinden suret çıkarışını ve prova baskıları düzeltişini izlemek, Tolstoy'a herhalde katışıksız keyif vermiş olmalıydı. Bizzat Sofya'nın ifadesi şöyleydi: "Ortodoks ayinini tasvir edişindeki kasıtlı alaycılıktan tiksindim. Sözgelimi, 'çarmıh' yerine 'darağacı' kelimesini kullanarak, 'Rahip halka İsa Mesih'in infaz edildiği darağacının yaldızlı suretini uzattı" diyor. Kutsal şarabı "bir kadeh içindeki *kvass*" olarak nitelendiriyor. Küfre giren bu tavırdan nefret ediyorum."[73] İtiraz edememesi, *Diriliş*'i toplu baskısına alma hakkını kaybetme korkusundandı. Bunlar zaten nefret etmesi için yazılmıştı. Aynı şey Tolstoy'un İtiraflarım'ı yayımlamasından beri kavgalı olduğu rahipler için de geçerliydi.

Ortodoks Kilisesi'nde pürüzlerin olduğunu kimse yadsıyamazdı. Pobedonostsev'e göre, erdemli bir yabancının, bir İngiliz'in Rusya'ya gelip, "Bana itikadınızı amellerinizle ispatlayın!" demesi halinde, bir Ortodoks "ancak başını önüne eğebilir. Gösterecek hiçbir şeyin olmadığını, her şeyin pürüzlü ve başıbozuk olduğunu anlar. Ama bir dakika geçince, başını kaldırıp şöyle diyebilir: 'Günahkâr olmamız itibarıyla, gösterecek hiçbir şeyimiz yok ama sizler de kusursuz değilsiniz.' Ardından 'Gelip aramıza girer, bizimle birlikte yaşar, itikadımızı görür ve duygularımızı incelerseniz, bizi sevmeyi öğreneceksiniz' diye ekleyebilir."[74] Ne var ki, Tolstoy kibirli yabancı ziyaretçiden daha çetin bir cevizdi. Ortodoks Kilisesi'nde vaftiz edilip yetiştirildikten sonra, gördüğü durumdan hoşnut olmayan biriydi. *Diriliş*'te Ortodoksluğu elinden geldiğince kırıcı bir şekilde sundu. Ortodoks rahiplerin şehirlerde yoksullara dönük hayır işlerinden ya da kendisinin de minnettar bir ziyaretçisi olduğu Optina gibi manastırlarda mistik geleneğin canlı tutuluşundan hiç söz etmedi. Romanına kiliseyi hedef alan böyle kaba saldırıları katmakla, Pobedonostsev'in kişiliğinde hükümete, kitaptaki müthiş siyasal saldırıyı saptırma fırsatını sundu. Kilise "sıradan Ruslar"ın gözünde Tolstoy'u şaibeli duruma düşürecek bir karşılık verebildi.

St. Petersburg'daki Meryem Ana Katedrali'nde, ikonostazın dışında yabancı bir hükümdarın çarlara hediye ettiği iki kürsü durur. Kürsünün Ortodoks ibadetinde bir yeri yoktur. Vaazlar ikonostazın hemen önündeki basamaklardan verilir. Katedraldeki süs amaçlı bu dinsel eşya sadece bir kez kullanılmıştı. St. Petersburg metropoliti Antoni 24 Şubat 1901'de kürsülerin birine çıktı ve Tolstoy'u Ortodoks Kilisesi'nden resmen aforoz eden belgeyi okudu. Kutsal Meclis'in dergisinde yayımlanan belgenin Rusya'daki her kilise kapısına asılması yönünde bir kararname imparatorluğun her yanına gönderildi.

> Dünyaca meşhur, Rus asıllı, vaftiz ve eğitim itibarıyla Ortodoks yazar Kont Lev Nikolayeviç Tolstoy, aydın gururunun ayartmasıyla, Tanrı'ya, onun Mesih'ine ve kutsal mirasına küstahça başkaldırmış, onu yetiştirip büyüten Ortodoks Kilisesi'ne

> herkesin gözü önünde açıkça karşı çıkmış, edebi uğraşını ve Tanrı'nın ona bahşettiği yeteneği Mesih'e ve kiliseye aykırı öğretileri halk arasında yaymaya, insanların aklında ve gönlünde ulusal dinlerini, yani kâinatça teyit edilen, atalarımızın ona göre yaşayıp esirgendiği, Kutsal Rusya'nın şimdiye kadar sıkıca sarıldığı ve onun sayesinde güçlü olduğu Ortodoks itikadını sarsmaya hasretmiştir...[75]

Bu sözleri belirli sapkınlıklarının tek tek sayılışı ve "kilisenin onu artık kendi mensubu olarak tanımadığı"nı bildirişi izlemekteydi.

Tolstoy'un kendini en az 20 yıldır bir kilise mensubu saymaması nedeniyle, piskoposların bu hamlesinin biraz geciktiği sanılabilir. Papanın *The Water Babies* (*Su Bebekleri*) romanını Yasak Kitaplar Listesi'ne almakla Charles Kingsley'e büyük bir iltifatta bulunması bir yana bırakılırsa, edebiyat tarihinde hiçbir roman böyle bir ödüle mazhar olmamıştır. Tolstoy'un yaşadığı garip dönemde, sakallı, hiddetli, sırmalı bir kişinin *Diriliş*'i kınaması ciddi bir meseleydi.

Lenin'in gayet iyi bildiği üzere, Rus halkının çoğunluğu şiddete dayalı, hele Marksist bir devrimi asla seçmezdi. Ama bir şey yapmak gerektiği, durumun eskisi gibi süremeyeceği, bürokrasinin imparatorluğu yönetmede yetersiz olduğu yönünde bunaltıcı bir duygunun geliştiği de aynı ölçüde doğruydu. Tolstoy tam da bir tarafa bağlı olmaktan ısrarla kaçınması, resmi makamlara öfkeli bağırışlarının irrasyonel olması ve ciddi bir alternatif eylem programı ortaya koymaması yüzünden, bütün bu hoşnutsuzluğun bir odağı haline geldi. Neyin yanlış olduğunu söylemekte becerikli olsa bile, ne yapılması gerektiğini söylemekte hiç de becerikli değildi. Aklı başında herkes gibi, Pobedonostsev de bunu görebildi. Tolstoy'u Ortodoksluğa 20 yıl saldırdıktan sonra aforoz etmiş olmaları, sinirlerinin bozulmaya başladığının bir belirtisiydi sadece.

• • •

Aforoz kararnamesi bir sansasyona yol açtı. Repin'in o sırada bir St. Petersburg galerisinde sergilenen "Tolstoy Dua Ederken" tablosu, bilge adamı koruda bir ahir zaman Aziz Francis'i gibi yalınayak halde diz çökmüş olarak tasvir etmekteydi. Tolstoy daha sonra, "Repin beni bir gömlekle yalınayak resmetmiş. Pantolonumu da çıkarmadığı için teşekkür etmeliyim ona," diyecekti Goldenweiser'e.[76] Kararnamenin duyurulduğu gün, hükümet basında Tolstoy'dan söz edilmesini yasakladı. Ama kalabalıkların galeride etrafında toplanarak çiçeklerle süslediği bu tablo, bir ikona dönüştü.

Tolstoy ise o gün Moskova'daydı. Lubyanskaya Meydanı'na girerken, birkaç bin kişilik bir kalabalık gördü. "İşte orada!" diye bağıran bir ses, aforoz

belgesinden bir sözü ağır ironiyle ekledi. "Şeytan insan kılığında!" Tezahürat başladı. "Yaşasın, Lev Nikolayeviç! Selam, büyük adama selam!"[77] O sırada Tolstoy'la birlikte olan Dunayev, onu bir faytona bindirmeyi başardı; ama bu dayanışma, hatta belki tapınma gösterisi yeni kınanmış sapkının hoşuna gitmiş olmalıydı. Aforozu izleyen mektup, çiçek, telgraf ve yakınlık ifadesi sağanağı da öyleydi.

O sırada Rusya'da iki çarın bulunduğunu söylemek yaygın bir şakaydı: II. Nikolay ve Lev Nikolayeviç Tolstoy. Bir yaraya dokunan romanı, sanatın siyasal gücünün en parlak gösterisini sundu. Ama bu güç sadece siyasal değildi. Kalabalıkların alkış tuttukları ve piskoposların kitaba böylesine bedava tanıtım sağlamakla doğru şeyi yapıp yamadıklarına kafa yordukları sırada, Tolstoy (onun için son derece alışılmamış bir durumla) sanatsal başarının getirdiği yoğun bir iç tatmin duygusunu hissetti. *Anna Karenina*'dan sonra onu kendi dehasını yermeye ve "bir subayın evli bir kadına âşık oluşuyla ilgili magazin hikâyesi"nden nefret etmeye yönelten bir asap ve hayal gücü çöküşü yaşamıştı. *Diriliş*'le böyle manevi tepki duymadı. Gorki onun kitaptan pasajları bir arkadaş grubuna yüksek sesle okuduktan sonra, biraz durduğunu ve yüzünde bir gülümsemeyle yukarıya bakarak, "Yaşlı adam iyi yazmış" dediğini aktarır.[78]

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

Mahzun Adımlar

1901-1905

"Karınca Kardeşler olmak herkesten gizlenmemiz, kendimizi herkesten ve her şeyden ayırmamız demekti."
Tolstoy, "*Anılar*"

"Halk Tolstoy'un aforoz edilişine güldü. Piskoposlar beyanlarına Slavca bir kilise metnini boşuna koydular. Baştan aşağı samimiyetsizdi ya da samimiyetsizlik kokmaktaydı."[1] Anton Çehov'un bu sözleri muhtemelen en akıllı insanların bakışını yansıtır nitelikteydi. Tolstoy kilise makamlarının hoyratlığını vurgulamak amacıyla, Pobedonostsev'e ve işbirlikçilerine inanmadığı şeylerde açık sözlü, inancını ifade edişinde ise zarifçe alçakgönüllü dille bir cevap yazdı. İsa'yı Tanrı olarak görmediğini kabul etti. Keza, İsa'ya Tanrıymış gibi dua etmenin en büyük küfür olduğunu belirtti. Ama sevgiye inandığını ve herkesteki sevginin artmasıyla, yeryüzünde Cennet Krallığı'nı kurmaya daha da yaklaşacağımızı ekledi. Devletlerin hoşuna gitmeyen böyle şeyler idealist kafalı gençlere o ölçüde hoş görünür. Tolstoy'un "Amentü"sünden çıkarılan çok sayıda nüsha öğrenciler ve hoşnutsuzlar arasında yayılmaya başladı.

Bu arada sanki kilisenin kırgın Tanrı'sının gazabına uğramış gibi, Tolstoy gittikçe halsizleşti ve Haziran 1901'in sonunda sıtmadan ölmenin eşiğine geldi.[2] İlk atağı daha yeni atlatmışken, ikinci bir atakla yatağa düştü. Doktorlar kışı güneyde geçirmesini bildirdi; Kuzen Aleksandrina'nın iyi kalpli dostu Kontes S. V. Panina, Kırım'ın güney sahilindeki Gaspra'da bulunan şatafatlı villasına gidip rahatça oturmasını önerdi. Tolstoy Eylülde karısının yanı sıra kızları Saşa ve Maşa'yla birlikte yola çıktı. İki Tolstoy çömezi, Boulanger ve Goldenweiser kafileye katılmayı başardı ve üstadın gördüğü olağanüstü rağbeti kayda geçirme fırsatını buldu. Örneğin, trenin durduğu Harkov'da Tolstoy'un trende olduğunu duyup platforma üşüşen öğrenciler, sırf camdan yüzünü şöyle bir görmek için ileri geri koştular. "Çabuk iyileş! Tanrı seni esirgesin! Yaşasın Tolstoy!" Bütün istasyonun bu çığlıklarla yankılanması üzerine, yaşlı adam vagonunun camında görünüp gençlere el sallamaya razı oldu.

Kırım içindeki yolculukta kendini yeterince iyi hisseden Tolstoy, uğradıkları Sivastopol'ü yaya dolaştı ve Boulanger'e müzedeki savaş yadigârlarını gösterdi. Derken kendinin de yer aldığı bir fotoğrafa rastlamalarıyla, mekânın verdiği zevk söndü. "Ne kadar üzücü. Bu pahalı binanın, eski düğmelerden ve şarapnellerden oluşan gösterişli koleksiyonun ne anlamı var? Bütün bu dehşet unutulmalı, korkunç, çok korkunç..."[3]

Tolstoy'u Sivastopol'de korkutan şey eski bir benlikle yüzleşmeydi. Ancak Kontes Panina'nın Gaspra villasının sıcaklığına ve rahatlığına yerleştikten sonra, eski benliklere ilişkin imgelere ara sıra hayranlık duyar oldu.

Bir gün yaşça küçük iki edebiyatçı misafirle birlikte oturup denizi seyrederken, yanındaki Anton Çehov'a dönüp, "Gençliğinde çok fahişe düzdün mü?" diye sordu. Çehov utanıp geveledi. Önceki günahların heyecanıyla bir an yüzü parlayan Tolstoy, "Ben usanmaz bir tokmakçıydım" dedi fütursuzca. Bir aristokrattan böyle bir "köylü" ağzı beklemeyen diğer misafir Maksim Gorki, onu şaşırtan bu konuşmayı *Tolstoy'dan Anılar*'da aktaracaktı.

Tolstoy, Çehov ve Gorki üçlüsünün aynı dönemde Kırım'da olması mutlu bir tesadüftü. Henüz yeni evlenen Çehov, erken ölümüne birkaç yıl kala iklimin verem hastalığına iyi geleceği umuduyla Yalta'ya yerleşmişti. Gençliğinde Tolstoy'u idolleştirmesine ve "Tolstoycu" fikirlere kapılmasına karşın, doğal ironi duygusu ve sağduyusu böyle düşlerden sıyrılmasını sağlamıştı. Yine de onda en büyük Rus yazarı vasfının yanı sıra, iyiliğe dönük büyük bir ahlaki güç gören biriydi. Çehov'un kurmaca eserlerine derin hayranlık duyan Tolstoy, *Duşeçka* ("Sevgili") hikâyesini günlük okuma parçalarına almıştı. "Çehov *Duşeçka*'da bize ideal bir kadın tipini verir – asıl özelliği sevgi olan ve sevdiği kişiye benliğini düşünmeksizin sonuna kadar hizmet eden özverili, müşfik kadın" demişti. "Lyovoçka işte bundan hoşlanır!" diye araya girmişti karısı, biraz haksızlıkla. "Her türlü girişkenlikten, ilgi alanından yoksun, hayvan ve köle gibi bir kadın tipi! Kocanı bekle, ona hizmet et, çocuk doğurup emzir!"[4]

Tolstoy'un Çehov'da takdir edemediği tek şey, tiyatroya eğilimiydi. Kolunu boynuna dolayarak, "Shakespeare'in oyunları oldukça kötü" derdi ve ona sıkıca sarılarak, "Ama seninkiler daha da kötü!" diye eklerdi. Bir *Vanya Dayı* oyunundan sonra şu notu düşmüştü: "Gerçek bir aksiyon yok, sinir hastası aydınlar arasındaki sohbetin yöneldiği bir hareket yok. Çehov'un sonuçta ne söylemek istediği anlaşılmıyor."[5]

Çehov bütün bu eleştirileri gücenmeden karşılardı. Tolstoy'u Kırım'da ailesiyle ve "edebiyatçı" misafirleriyle birlikte gösteren fotoğraflar, son günlerini nasıl geçirmiş olabileceğinin hüzünlü bir kesitini verir bize. Daima en çok uyuştuğu kişiler genç ya da yaşça küçük adamlardı; görüşlerinden ziyade edebi dehasından dolayı ona saygı duyan insanlarla çevriliyken çok daha mutlu olurdu.

Bu görüşler pat diye ortaya çıkıverirdi. Ama kafa dengi akıllı dostların yanında dile getirilmeleri farklı bir konuydu. Ağzı bozuk konuşmasıyla Gorki'yi şoka uğrattıktan sonra, öne doğru eğilerek ve çukura kaçmış gözlerini genç adama dikerek, "Ben senden daha köylüyüm!" deyiverdi. Alt tabakadan gelme dâhinin bu sözleri bir konttan duyması şaşırtıcıydı.[6] Rusya'da şiddete dayalı devrim düşünü kuran ve Bolşeviklerle kader birliğine giren Gorki, yine de Tolstoy'da siyaseti ve hatta sanatın kendisini aşan bir şeyi gördü.

"Tanrı'ya niçin inanmıyorsun?" diye sordu Tolstoy bir gün ona.

"İnancım yok."

"Bu doğru değil. Sen doğal bir inançlısın ve Tanrısız yaşayamazsın. Yakında bunu sezme noktasına varacaksın. İnanmayışın inattan ya da nefrettendir; çünkü dünya olmasını istediğin gibi değil. Başka bir nokta şu ki, insanlar bazen cesaret edemedikleri için inanmazlar. Bu iş gençlerin başına gelir. Bir kadını taparcasına severler ama bunu görmesini istemezler; anlamayacağından korkarlar yani cesaretleri yoktur. Tıpkı aşk gibi, inanç da cesaret ve cüret ister. Kendine "inan" dersen, her şey yoluna girer."

Gorki bu konuşmayı suskunla karşıladı ama Tolstoy bir parmağını havaya kaldırarak, "Hiçbir şey söylemeyerek, o sorudan kaçamazsın" dedi. "Bunun üzerine Tanrı'ya inanmayan biri olarak, her nedense epey ihtiyatla ve biraz huşuyla ona baktım. Bir yandan bakarken, 'Bu adam Tanrı gibi' düşüncesi geçti aklımdan."[7]

Tolstoy'un Gaspra'da ailesiyle çevrili halde oldukça huzurluyken ve dönemin en büyük Rus yazarlarından ikisiyle, Çehov'la ve Gorki'yle birlikteyken ölmesi çok daha iyi olurdu herhalde.

Tolstoy onları uğurlarken, Çehov'u öperek, "Bir daha oyun yazma, ahbap" dedi.[8]

Tolstoy sıklıkla Çehov'un bir doktor olmaması halinde, daha iyi bir yazar olabileceğini söylerdi. Çehov'un mesleki kanaati, Tolstoy'un çok hasta bir adam olduğu ve her an ölebileceği yönündeydi. Oysa 1902'de ayrıldıklarında, Tolstoy'un önünde yaşanacak sekiz bedbaht yıl varken, Çehov'un iki yıldan az ömrü kalmıştı.

Sağlığına kavuşunca Yasnaya Polyana'ya dönen Tolstoy, St. Petersburg'dan sevgili "kocakarı" Aleksandrina'nın ağır hasta ve ölüme yakın olduğu haberini aldı. "Ben de ölmek üzereydim" diye yazdı ona. "Ama hâlâ sağım işte ve bazen bundan pişmanlık duyuyorum; ölüm döşeğinde olmak çok güzeldi. [...] Ama bazen de seviniyorum; çünkü bunakça yaşamamız, çoğu kez sanıldığının aksine, büsbütün yararsız değil, yaşlıların diğer insanlar üzerindeki etkisi açısından son derece önemli. Ateşli dindarlığınla ve altın gibi kalbinle, hastalığın sağladığı aydınlanmayı muhtemelen yaşadın ve yaşamaktasın. [...] Kendimi de onlardan biri sayma densizliğimi bağışlayacak olursan, biz bütün iyi insanların inancı tek ve aynıdır: Tanrı'ya, iradesini yerine getirmek üzere bizi bu dünyaya gönderen Baba'ya inanç..."[9]

Aleksandrina zorlukla yazabildiği cevapta, gençken karşılıklı yankı bulan aralarındaki içtenlik havasını sezdiği mektubuna teşekkür etti. Dünyaya veda etmek üzereydi. Birkaç ay sonra, 4 Mart 1904'te ölmesi, Tolstoy'un gençliğiyle başka bir bağını kopardı. Ama ortak bir inancı paylaştıkları sanısı kendini kandırmaktan başka bir şey değildi. Daha zinde oldukları dönemde, din konusuna girmemekte mutabık kalmışlardı; çünkü Aleksandrina'nın bir

türlü Ortodoksluğun doğruluğuna inandıramadığı kuzeni bu konuda kibar olamayacak biriydi.

Tolstoy kurumsal Hıristiyanlığa belki en yıkıcı saldırısı olan "Cehennem Adası"nı 1903'te yazmıştı. Swift'e yaraşır tarzda bir masal havası taşıyan bu hikâyede, Mesih'in ölümünden yaklaşık 300 yıl sonra, cehennemde Beelzebub dışında kimse kalmamıştır. Mesih tutsak ruhları oradan çıkarmış ve onlara bütün Hıristiyanların uyduğu yeni bir yaşam tarzını öğretmiştir. Ama uzun bir yalnızlık döneminden sonra, Beelzebub yukarıdan gelen sesler duyar. Küçük bir iblis onu görmek üzere aşağıya iner. Adeta donuk bir sesle, insanların kilise denen bir şey uğruna İsa'nın öğretilerini bozduklarını bildirir. Mesih'in sözlerine aldırmama, ufak tefek şeyler için kavga etme ve kendileriyle hemfikir olmayan herkesi sindirme yolunu tutmuşlardır.

> "Peki, durum tam eskisi gibi olabilir mi? Ortalıkta zamparalar, soyguncular ve katiller var mı?" diye sordu Beelzebub, çoktan neşelenmeye başlamış bir sesle.
>
> Aynı şekilde neşelenen iblisler hep bir ağızdan konuşarak, Beelzebub'un önünde caka satmaya çalıştılar.
>
> "Tam eskisi gibi değil, daha da iyi!" diye bağırdı içlerinden biri. "Zina yapanların hepsini eski bölmelere tıkıştıramıyoruz bir türlü" diye şakıdı bir başkası...[10]

Hikâye sanat, kültür, eğitim, tıp, sosyalizm, sarhoşluk, kadın hakları ve bilim gibi şeyleri icat etmiş iblislerin kiliseyi icat etmiş iblise katıldıkları ve iblislerin şahı önünde hep birlikte neşeyle geçit töreni yaptıkları korkunç bir dansla biter. Tolstoy'un umutsuzluğu en dokunaklı, insanlardan nefreti en şamatalı düzeye vardırdığı eseridir bu.

• • •

Aleksandrina'yı kaybettikten birkaç ay sonra, Tolstoy yaşayan son erkek kardeşi Sergey'in ölümüyle karşı karşıya geldi. Görünüş itibarıyla dikkat çekici benzerlik taşıyan iki yaşlı adam, fotoğraflarda uzun ve beyaz Noel Baba sakallarıyla ikiz izlenimi uyandırır. Ancak Sergey'in yüzünde eksik bir şey vardır; kameraya bakışında kardeşindeki kederden eser yok gibidir. Bildiğimiz üzere, kardeşinin dehasına sahip değildi. Lev'in kestirebildiği kadarıyla, dinsel duygulardan da bütünüyle uzaktı.

Gelgelelim, Tolstoy için aile her şeyden önce gelirdi. Kardeşinin zırvalık saydığı Tolstoyculuğun yüce hakikatlerini reddetmesinin sonuçta onun için pek önemi yoktu. Sergey erginlik yaşına gelince devraldığı Volkonski malikânesi Pirogovo'yu Yasnaya Polyana'dakinden çok farklı tarzda yönetmişti. Serfleri hâlâ serfti; efendinin geldiğini görünce eğilerek selam verirlerdi.

Merhametli ama katı ağabey, küçük kardeşinin aksine, her şeyi tertipli ve düzgün tutardı. Çimler biçilir, hasat mevsiminde toplanır, çitler onarılır, çukurlar kapatılırdı. Ahırlar hâlâ enfes atlarla doluydu. Sergey dünyayı umursamayan ayyaş biriydi. Çocuklarının doğumundan çok sonra gönülsüzce evlendiği Çingene karısı Maşa tam itaate mecburdu. Ama bunların hiçbiri iki kardeş arasında dostça ve gayet sık ziyaretleri önlemedi. Ağustos 1904'e doğru yüz ve dil kanserinden can çekişmeye başlayan Sergey'in görünüşü korkunç bir hal aldı. Lev onu son kez görmeye gitti ve 22 Ağustos'ta Yasnaya'ya döndü. Kalmanın bir anlamı yoktu. Kardeşi fazlasıyla acı içindeydi. Dört gün sonra, durumundan bihaber ve inançsız olarak öldüğünde, Tolstoy ölümün bütün farklılıkları abeslik düzeyine indirdiğini anladı. "Her şey ona aynı ölçüde uyar."[11]

Sergey'in cenazesinde, Lev tabutun taşınmasına yardım etti. Karınca Tarikatı'nı hatırlayan artık sadece o ve Marya'ydı. Tolstoy'un birkaç yıl sonra kaleme aldığı anıları, diğer iki kardeşini aynı ölçüde sevmekle birlikte, yeni ölen kardeşinin onda ayrı bir yer tuttuğunu gösterir. "Sergey'in karşısında mest olurdum, onu taklit eder ve taparcasına severdim, onun gibi olmak isterdim. Yakışıklı görünüşüne, sesine (her zaman şarkı söylerdi), resim çizişine, neşesine ve özellikle (söylenmesi tuhaf gibi görünse de) egoistliğinin kendiliğindenliğine bayılırdım."[12] Son özellik Tolstoy'un hayranlığını kazanmaya çok uygundu. Kardeşinin çocukluğuna ilişkin anılar kafasına üşüştü: Yakaladığı tavuklara bakıp mükemmel resimlerini yapan ve onları ince lüleler halinde kümesin anahtar deliğinden geçirdiği kara ve beyaz ekmekle besleyen Sergey; dokuz yaşlarındaki bir köylü çocuğuyla beraber Yasnaya Polyana'daki bir tepeden aşağıya kızakla kayarken, bir troykayı çeken üç atın ayakları altında ezilip ölmekten ucu ucuna kurtulan Sergey. Aklına Karınca Tarikatı mensuplarının iskemlelerin altında kümeleşip fısıltıyla konuşmaları geldi. "Karınca Kardeşler olmak herkesten gizlenmemiz, kendimizi herkesten ve her şeyden ayırmamız demekti." Öksüzler için bir duygusal boşluğu giderme gereğiyle başlayan şey gelişip bir alışkanlığa dönüşmüştü. Birçok kardeşin eşlik ettiği ayrıcalıklı çocuk olarak doğmak, geri kalan dünyaya karşı özel bir duygusal üstünlük edinmeyi getirir.

Pirogovo birçok uşağıyla ve çok düzenli derebeylik âdetleriyle, tıpkı ona hükmeden efendi gibi, yakında temelli sona ermeye mahkûm bir yaşam tarzının timsaliydi. Lev Nikolayeviç dikkat çekici *Balodan Sonra* hikâyesini belki orada tasarladı. Önceki ağustosta Yasnaya Polyana'da tek bir günde yazdığı bu hikâye, "Cehennem Adası"yla birlikte, Tolstoy'un geç dönem dehasını en iyi yansıtan örnektir. Rusya'da (sansürlü olmadığı dönemlerde) her zaman gördüğü büyük rağbet, somutlaştırdığı ülkenin kendine has gerçekliğini kanıtlar. İlk başta adı "Baba Kız" olan hikâyede, kahraman sevdiği genç kızın

bir taşra balosunda sert bir albay olan babasıyla dans edişini izler. Kızına düşkün yaşlı adam çok dokunaklı, çok insancıl, çok kibar görünür. Balodaki her şey güzeldir – elbiseler, yemekler, kristaller. Ama şafakta balodan dönen genç adam, yaşlı albayı farklı bir ışıkta görür. Divanıharpte hüküm giymiş zavallı bir adam, alaydaki bütün askerlerin sıra dayağından geçirilmektedir. Bütün çığlıklarına ve yalvarmalarına karşın, albay hiç merhamet göstermez.[13]

Balodan Sonra geç dönem Tolstoy'un peygamberlik tutkusuyla yazılmıştır; ama durumu olduğu gibi aktaran ve olgunluk dönemindeki büyük eserlerine damga vuran özenli kavrayışı taşır. Onun yazdığı en harika şeylere denk düzeydedir. Bronşiti bir tıynet sayan yanıyla dönemin havasına tamamen ters düşmeye kararlı olduğu son yıllarında bile, sanatsal duyunun yanılmaz olduğunu gösterir. Rusya'da 20. yüzyılın ilk on yılından günümüze bu çok kısa hikâye dışında hiçbir edebiyat eseri ulaşmamış olsaydı bile, Rus Devrimi'ni ve aynı yüzyılda Rus yaşamının sonraki yapısını kestirebilirdik herhalde. *Balodan Sonra* duyguları çok incelikle yaşayabilen bir ulusun her nasılsa en acımasız sertlikteki polislere, ordulara ve valilere mahkûm oluşunun ardındaki korkunç paradoksu her bakımdan barındırır. Bir ulusun aynı kuşakta Nijinski'yi, Şostakoviç'i, Ahmatova'yı ve Stalinist tasfiyeleri ortaya çıkarmasının sırrını taşıyor gibidir.

Tolstoy'un tarihiyle ve acılarıyla uzun süredir özdeşleştiği bu ülkeye karşı tutumu, savaş ve sosyal devrim tecrübelerinden geçtiği 1904-1905 yıllarında, en sancılı gerilimlere maruz kaldı. "Cehennem Adası"ndaki Beelzebub, savaşla ilgili ana ve temel soruda şaşkınlığa düşmüştü: İnsanlar bunu yapmaya nasıl ikna edilir? Tolstoy öyle demese bile, insanın başka birini sırf ondan hoşlanmadığı için öldürmesi belki anlaşılabilir. Ama insan başka birini sırf kendi hükümeti onun hükümetiyle bozuştu diye öldürmeye niçin hazır olsun? Milliyetçiliği icat etmiş olan iblis bunun kolay olduğunu söyler. "Şöyle yaparız: Her ülkeyi dünyadaki en iyi ülke olduğuna ikna ederiz. Almanya her şeyin üstünde, Fransa, İngiltere, Rusya her şeyin üstünde gelir ve (alayının kendisi olarak gördüğü) falanca ülke bütün diğerlerine hükmetmeli."[14]

Bu şeytani görüş muhtemelen milliyet anlayışında yaygındı ama 1890'larda salgın halini aldı. Birinci Dünya Savaşı öncesindeki 20 yılda ateşli milliyetçilik, hiçbir tarihçinin şimdiye kadar gereğince analiz edemediği sebeplerle azıtarak, dünyanın yoksul ülkelerini tamamen daha zengin ülkelerin kudurmuşçasına deliliğinin insafına bıraktı. Çin en kötü darbeyi yiyen ülkelerden biriydi. Oradaki İngiliz sömürüsünün tam kapsamı muhtemelen asla öğrenilemeyecek. Ama Boer Savaşı'nın yol açtığı felaketlerden sonra bile, Güney Afrika'daki zenginliğin Londra'ya akmasını sağlayan Transvaal elmas madenlerine gemilerle gönderilenler Çinli kölelerdi; (her İngiliz hükümetince örtbas edilmek istenmiş ve garibanlar isimsiz mezarlara gömülmüş olsa bile)

1914-1916 arasında Batı Cephesi'nde kurbanlık asker olarak kullanılmak üzere getirilenler Çinli kölelerdi.

Almanlar ve Fransızlar daha iyi değildi; kötü olan yalnız onlar da değildi. Mançurya üzerinde ne Rusların ne Japonların hakkı vardı; ama onları sömürenlerin hepsinden daha eski ve üstün bir uygarlık yaratmış Çinlilerin o sırada yapabilecekleri hiçbir şey yoktu. Japonlar kendilerine ait saydıkları ve 1898'de Ruslara kaptırdıkları Çin'in Liaodong Yarımadası'nı geri alma peşindeydiler. Dolayısıyla 8 Şubat 1904'te Port Arthur'daki Rus filosuna bir baskın düzenlediler. Pearl Harbour kadar başarılı olmayan bu girişimde, tek bir Rus savaş gemisi batırılabildi. Ama Port Arthur kuşatıldı ve bunu izleyen sarsıcı savaş korkunç sonuçlar doğurdu. Rusların filoyu kurtarma girişiminin boşa çıkmasıyla, 2 Ocak 1905'te Port Arthur düştü. Bu süreçte 110 bin Japon askeri can verdi. Şubat-Mart 1905'te başta Mukden olmak üzere, kara muharebelerinde zayiat Rus tarafında 15 bine, Japon tarafında 24 bine ulaştı.

Savaş Ruslar açısından küçük düşürücüydü; modern tarihte bir Asya devleti ilk kez bir Avrupa devleti karşısında zafer elde etti. "Japonya 20-30 yıl içinde Avrupa ve Amerika halklarıyla denk düzey varmakla kalmayarak, teknolojik atılımlarda onları geçtiler" gözleminde bulundu Tolstoy. "Japonların sadece savaştaki, değil bütün maddi alanlardaki başarısı, kültür denilen bu teknolojik atılımların ne kadar ucuz olduğunu açıkça göstermiş bulunuyor. Onları taklit ve hatta yenilerini icat etmek çok pahalıya patlamaz. Çok değerli, önemli ve zor olan güzel bir hayattır..."[15]

Bu düşünceler Tolstoy'un aklına Japonların iki Rus filosunu Tsuşima Adası açıklarında bozguna uğratmasından sonra, 1905 yazında geldi. Savaş ondan sancılı yurtseverlik duyguları uyandırdı. Doğu dinine ve mistisizmine düşkün olmasına karşın, Rusların sarı ırka yenilmesi besbelli ki ulusal gururunu incitti. Bu sonucu Ruslar göstermelik bile olsa Hıristiyan olmalarına, gaddar Japonların ise savaş sanatına cansiperane sarılabilmelerine bağladı. "Kötü Hıristiyanlar olmamıza karşın, Hıristiyanlık ile savaş arasında bağdaşmazlığı gizlemek imkânsızdır. Yakın dönemde (yani son 30 küsur yılda) bu çelişki gittikçe daha fazla hissediliyor. Dolayısıyla bir Hıristiyan olmayan, vatanı ve savaşta kahramanlığı en yüce idealler sayan bir halkla savaşta, Hıristiyan halkların yenilgiye uğramaları kaçınılmazdır..."[16]

Bu görüş sadece kendi vatanına dönük dokunaklı bir sevgiyi değil, Rusya'nın çıkmazı konusunda dönemin ruhuyla gayet uyumsuz kibar bir yorumu da yansıtır. Bir iskemlenin altından konuşan bir Karınca Kardeş'in sesidir. O yaz kıdemli devlet adamı Sergey Witte, arabuluculuğa soyunan ABD Başkanı Theodore Roosevelt'in davetini kabul ederek, New Hampshire'da Japonlarla barış müzakerelerine oturdu. Ağustos ayı Çin topraklarını Ruslara ve Japonlara cömertçe dağıtmakla geçirildi. Çin Doğu Demiryolu ve Kuzey

Mançurya'nın tamamı Rusların elinde kaldı. Japonlar Liaodong Yarımadası'nı geri aldı. Witte'nin Ruslar adına inatçı bir müzakereci olmasına karşın, sonucun bir Japon zaferi olduğunu hiç kimse gizleyemezdi.

Savaş, hükümetin konumunu ciddi biçimde zayıflatırken, şiddet yanlısı devrimcilerin elini güçlendirdi. "Slavcılar Rus halkının güçten sakınmaya çalıştığını, ondan kaçtığını söylerken ne kadar haklılar" saptamasında bulundu Tolstoy. "Ruslar iktidarla kirlenmektense, onu kötü insanlara ikram etmeye hazırlar."[17] Bu ulusal özelliği feci bir şey saymak yerine şunu ekledi: "Durum böyleyse, bence doğru yapıyorlar." Herkes onunla hemfikir değildi. Nitekim 1905 yılına toplu etkisi Rusya'yı temelli değiştirecek bir dizi karışıklık damga vurdu. Özellikle dikkat çekici husus (sayıca nispeten küçük olan) şehir proletaryasının bu sosyal huzursuzluk ortamını yaratmada güçlü bir rol oynamasıydı.

Ocakta başkentte ilan edilen bir grev St. Petersburg'u felce uğrattı. Derken 9 Ocak'ta Peder Gapon meşhur gösteriye öncülük etti. Yüz elli bin kişilik bir kalabalık Kışlık Saray'a yürüdü. Başlarındaki ruhban önder, kızıl bayraklar ya da sosyalist takım taklavat taşımalarını yasakladı. Bunların yerine ellerinde ikonlar, dinsel sancaklar ve "çara sarsılmaz güven"i ifade eden pankartlar vardı.[18] Talepleri kilise ve devlet işlerinin ayrılması, gelir vergisinin yürürlüğe konulması, dolaylı verginin yerine artan oranlı gelir vergisinin geçirilmesi, siyasal ve dinsel mahkûmlara af çıkarılmasıydı. Bilindiği üzere, gösteriye şiddetle karşılık verildi ve yüzlerce kişi Kazak askerlerce öldürüldü.

Tarihe Kanlı Pazar olarak geçen bu olaydan sonra, St. Petersburg'daki genel grev bütün büyük şehirlere yayıldı. Şubatta Kursk ve Oryol illerinde köylü ayaklanmaları çıktı. Haziranda Japonlarla barış görüşmelerinden hemen önce, *Potemkin* savaş gemisinin mürettebatı Odessa'da isyan etti. Polis yasaklarına rağmen, temmuzda Moskova'da *zemstvo* ve şehir temsilcilerinin ortak bir kongresinde, demokratik bir parlamento ve anayasa yönünde ilk adım olarak, bir temsili meclis talep edildi. Bu arada silahlı kuvvetlerde küçük isyanlar sürerken, kırsal yoksullar arasında ayaklanmalar ve şiddet olayları başladı.

Kaynayan imparatorluk değişim beklentisi içindeydi. Rusya bir anda genç, zinde ve öfkeli kesildi. İngiltere'de I. Charles'ın idamıyla sonuçlanan İç Savaş'ın hemen öncesinde, Milton şunu yazmıştı. "Galiba aklımla gördüğüm şey, asil ve azametli bir halkın güçlü bir erkek gibi uykudan sonra doğrulması ve alt edilemez boyunduruklarını silkeleyip atması..."[19] Rusya'da 1905'teki durum böyleydi. O sırada Taine'in *Historien de la Révolution française* ("Fransız Devrim Tarihi") kitabını yeniden okuyan Tolstoy, bulanık evrensel sevgi ve kardeşlik teorilerinin, menfur ve zalim bir siyasal sistemi değiştirme ihtimalinin ortaya çıktığını birdenbire sezen halkı zerre kadar etkileyemeyeceğinin gayet farkındaydı. Aylmer Maude 1902'de Rusya'yı gezdiğinde, Tolstoy'un

Kutsal Meclis'e karşılık vermeye ve çara çıkışmaya cesaret ettiği için bir ulusal kahraman olarak görüldüğünü, 1906'daki ikinci gidişinde ise durumun çok farklı olduğunu anlatır bize. "Çoğu insana rahat nefes aldıran siyaseti bir yana bırakmayı telkin eden Tolstoy, liberallere bir köstek ve sosyalistlere bir tuzak gibi görünür oldu."[20] Tolstoy'un Rus Devrimi'ndeki rolü, günümüz Güney Afrikası'nda kilisenin oynadığı role benzer. Her şeyin olup bitmesinden ve herkesin kana bulanmasından sonra, halk ve yürüttüğü mücadele için önemli olduklarını sanan iyi niyetli rahipler unutulup giderler.

Rusya değişim sürecindeydi. Tolstoy'un *Diriliş*'te benzersiz üslupla anlattığı gibi, çok genç Nehlyudov ile Maslova'nın karanlıkta Paskalya ayininden çıkarken, kırılan buzların gece yarısının havasına dolan sesini duymalarına benzer bir andı bu. Seste bahar, şafak ve diriliş vardı. Demiryolu işçilerinin 8 Ekim 1905'teki bir grevini, imparatorluğun bütün büyük kentlerindeki genel grevler izledi. Bolşevikler o aşamada halkın ufak bir azınlığının çıkarlarını temsil eden ufak bir azınlık partisiydi. Kendi içlerinde taktik ve ideoloji sorunlarına ilişkin derin ayrılıklarla bölünmüşlerdi. Lenin'in komünistlere düşen işi yaptıklarını neşeyle saptadığı hoşnutsuz kitlelerin komünizmi benimsemeye aday olduklarını sanmamalıyız. Onlar gına getirmiş "asil ve azametli bir halk"tı. Abesliğe varacak kadar adaletsiz mevcut durumun yerine neyi geçirmek istediklerini henüz etraflıca bilmiyorlardı. Ama değişim istiyorlardı. İmparator her konuda halktan tepki gören Alman eşinin güdümündeydi; bu inatçı ve manyaklık derecesinde dindar kadın, ermiş Rasputin'in tavsiyeleriyle hareket eden biriydi. Geriye bakıldığında çarın aptallığı pek inanılır gibi değildi. Ekim grevlerine tepkisi, dönemin ruhunu bastıracak güçlü bir askeri diktatör atamaya kalkışmak oldu. Bu nahoş rol için seçtiği kuzeni Grandük Nikolay Nikolayeviç, böyle bir göreve atanması halinde kendini vuracağını ve Witte'nin seçilmiş bir Duma ya da Kurucu Meclis yönündeki ılımlı önerisini kabul etmenin gerektiğini belirtti. Böylece mütevazı bir başlangıç yolu açıldı. Rusya düzgün bir yönetim sisteminden henüz çok uzaktı. Ama (ağırlıklı olarak büyük toprak sahipleri ve zengin işadamları tarafından seçilmiş olsalar bile) mensuplarının olup bitenleri eleştirebileceği bir Duma vardı en azından.

Tolstoy'un Rus halkının iktidardan hoşlanmadığı ve onunla elini kirletmeyeceği yönündeki gamsız görüşü sonuçta romantik bir kurmacaydı. Rusya'daki sistem büyük çaplı bir anayasal devrim olmadan iktidara gelinemeyecek bir yapıdaydı. İkinci Duma döneminde bir tür reformun gerçekleşebileceği izlenimi doğsa da, üçüncü Duma'yla bütün umutlar suya düştü. Çar ve dar danışman çevresi, bu feci ahmaklığın yegâne sorumlusuydu. Tolstoy da bakış açısını paylaşan dinsel kayıtsızlık savunucularıyla ve Slavcılarla birlikte küçük çapta sorumlu sayılırdı. Köleliğin 1861'de kaldırılmasından sonra,

19. yüzyıl Rus toplumunun yapısından tedrici bir liberalleşme süreciyle düzeltilemeyecek hiçbir şey yoktu. Devlet halka dinsel özgürlük tanıyabilir ve kiliseye desteği kesebilirdi. Vergi sisteminde zengin tüccarların ve büyük toprak sahiplerinin kitleler üzerindeki yükü hafifletmelerini sağlayacak bir reform yapılabilirdi. Halkın çoğunluğu sadece tarlalarını huzurla ekip biçmek, kendi mülklerine sahip olmak ve kazançlarını güvenceye almak isteyen köylü çiftçilerdi. Henry George'un yazılarından kaptığı bir görüşle, arazilerin kamu mülkiyetinde olmasını önsel bir doğru sayan Tolstoy bu tutumu tasvip edemezdi. Oysa kamu mülkiyetinin beraberinde getirdiği mutlak güce sahip devlet de istemediği bir şeydi. Yüzyılın başında birçok Rus'u etkilemiş olan karışık siyasal düşünceleri, anlaşılır şekilde bir tarafa atılarak, daha delidolu öğütler benimsendi. Asla geniş çapta bir nüfuz kazanamamış olması, Rusya'nın ne kadar feci şekilde zıvanadan çıktığının bir belirtiydi.

Gelişmeleri yurtdışından izleyen Lenin, Tolstoy'un eserlerinde, fikirlerinde ve öğretilerindeki "gerçekten bariz" çelişkilerle tamamen mest oldu. Ona asıl çarpıcı gelen ise eşsiz sanatçı ile "Mesih saplantılı toprak sahibi" arasındaki çelişkiydi. Pirinçten pirzolayla beslendiği için göğsünü dövüp dünyaya caka satan "bitkin sümüklü"yü umursamayarak, başka Tolstoy'ların varlığına işaret etti. "Öte yanda kapitalist sömürünün acımasız eleştirisi, devletçe uygulanan şiddetin teşhiri, servetteki artış ve uygarlık atılımlar ile yoksulluğun yaygınlaşması, emekçi kitlelerin çektiği rezaletler ve acılar arasındaki bütün derin çelişkileri açığa vuruş var."[21]

Tolstoy'dan daha pervasız mantığa sahip olan Lenin, onun kişiliği ve bakış açısı arasındaki büyük çelişkileri "köylülerin devrimimizdeki tarihsel hareketliliğini belirleyen çelişkili durumlar"ın belirtisi olarak gördü. Ona göre, farklı halk kesimlerinin çıkarları, sonunda siyasal bir ifadesini bulmalıydı. Tolstoy sağduyunun gereği olmasından dolayı, bu yaklaşımı reddetti. Oysa bilge ve yaratıcı yanıyla, halkın elini iktidarla kirletmekten kaçınması halinde, o kadar titizlik göstermeyen başkalarının çıkacağını görebilen biriydi.

• • •

Tolstoy'da bu direngen sağduyu yoksunluğu, sonuçta sanatsal hayal gücünün yok oluşuydu. *Anna Karenina*'yı izleyen sinir krizinden beri, kafasına vurup onu gömme uğraşı içindeydi. Ama dövülürken inatla ağlamayı sürdüren bebeğin ölmeye pek niyeti yoktu. Tolstoy'un değişik ruh hallerinde sadece Budist bir mistik, tarlasında çalışan bir köylü ya da bir sosyal peygamber olmayı istemesine karşın, sanatsal hayal gücü kaldırım taşları arasındaki otlar gibi yerden bitmeye devam etti. Kaleminde tek bir günde çıkan *Balodan Sonra* bunun kanıtıydı.

Bronşiti bir tıynet sayan adam bu durumdan hoşlanmadığı için, 1903-1906 arasında kendini sanatın güzel hayat için gereksiz bir eklenti olduğuna inandırmak amacıyla, Shakespeare üzerine saçma makalesini yazdı ve defalarca gözden geçirdi.

Tolstoy küçük bir çocukken Bolşoy Tiyatrosu'na ilk götürülüşünde, oyundaki hiçbir şeyi görememişti. "Yana düşen sahneye bakmamın gerektiğini bilmediğimden, gözlerimi dosdoğru önümdeki karşı localara diktim." Shakespeare'i yeniden okumaya başladığı 1903'te aklına gelen bu olayın açığa vurduğu dar bakış açısı, sonraki yıllarının en kötü ürünlerinin birinde baştan aşağı belirgindir. "Shakespeare ve Tiyatro" başlıklı bu uzun makale nihayet 1906'da yayımlandı.[22] Konu üzerine gelişigüzel çalışmaya harcadığı üç yılda, Shakespeare'i kaidesinden indirmeye dönük, başarısızlığı mahut ve biraz mahcup edici girişime hazırlık için, Shakespeare'i ve eleştirmenlerini epeyce okudu. Tolstoy'un hayatında bu dönemde olup biten başka birçok şey göz önünde tutulunca, Shakespeare makalesi büsbütün garip görünür. Yayımlandığı yıl içinde karısı ölümün eşiğinden döndü ve gözde kızını kaybetti. Kendi hastalığıyla, ailesindeki hastalıklarla, Yasnaya Polyana'yı darmadağın eden kavgalarla, müritlerinin hapse atılışıyla, köylülerinin yol açtığı bir arbedeyle ya da Rusya'nın genelde kötüleşen durumuyla ilgisinin dağılmadığı zamanlarda, elinde bitirilmeyi bekleyen edebi eserler hâlâ vardı. Yarıda bıraktığı *Hacı Murat* ve *Sergi Baba* bir yana bırakılsa dahi, propaganda amaçlı işleri başından aşkındı: Ortaya çıktığı her yerde savaşı, idam cezasını, mülkiyeti ve baskıyı kınayıcı yazılar, dünyanın her yanındaki müritlere ve çömezlere mektuplar, manevi okuma parçalarını derleme. Bütün bunların ortasında, Shakespeare üzerine 15 bin saçma kelimeyi yazma yoluna niçin gitti?

Makalenin en meşhur kısmı, *Diriliş*'in Ortodoks ayininin başına getirdiği şeyi *Kral Lear*'ın başına getirmeye çalıştığı pasajdır. Yani, oyunu saçma görünecek şekilde sunar. "Kral 'Kaç yaşındasın?' sorusuna, "Efendim, ne bir kadını şarkı söylemek için sevecek kadar genç ne boşuna üzerine titreyecek kadar yaşlı" cevabını alınca, akşam yemeğinden sonra ona sevgisinin kötüleşmemesi halinde, hizmetinde kalmasına izin vereceğini belirtir. Bu sohbet ne Lear'in konumuyla ne Kent'in onunla ilişkisiyle uyuşur ve ağızlarına sırf yazarın nükteli ve eğlenceli bulmasından dolayı yakıştırıldığı apaçıktır."[23] Tolstoy bu saçmalığa indirgeme tarzında o kadar rahatça savlar kurar ki *Kral Lear* analizlerinin aslında ne kadar yersiz ve gülünç göründüğünün farkına varmaz. George Orwell ünlü bir makalesinde,[24] bunu Tolstoy'un bütün malvarlığını dağıtmakla, ak sakallı ve yarı deli halde çalılığın ve fırtınanın ortasına kaçışına farkında olmadan zemin hazırlamadaki aptallığı görmeyen Lear'in ta kendisi olmasına bağlar.

Ayrıntıların hiçbiri tam uymasa bile, Orwell'ın makalesinin çarpıcılığı asla unutulamaz. (Lear'ın oğulları, aksi bir karısı, efendisinin ailesine bir şey bırakmasına fırsat vermek şöyle dursun, Tolstoycular uğruna Tolstoy'ları adeta mirastan yoksun bırakacak vasiyetnameler yazmasını sağlayan Çertkov'un manevra becerisine sahip müritleri yoktu. Tolstoy kızlarınca terk edilmek şöyle dursun, onlardan vefalı bağlılık gördü. Başka birçok farklı nokta vardır.) Genelde Orwell'ın "Lear'a benzeyen Tolstoy" imgesi aklımızda kalır ve Tolstoy'un makalesinde yazılış sebebinin asıl ipucunu veren sonraki kısmı unuturuz.

Anna Karenina'dan sonra, Tolstoy romanların bizi güldürmesi ve ağlatması, bizde yaşayan karakterler yanılsamasını uyandırması gerektiği yönündeki görüşünden vazgeçti. Bunun yerine, bir sanatçının işlevini dünyaya nasıl davranması gerektiği anlatma olarak tanımlayan kasvetli ve daraltıcı görüşü savundu. Yarattığı karakterlerin tutkularına ve anlayışlarına gömülen kişi anlamındaki arketip sanatçı olan Shakespeare'de, en büyük ayıbıyla, *Anna Karenina*'dan sonra yarım yamalak dinsel düşüncelere dayalı eserler yazmaya yönelmekle neyi elden çıkardığını hatırlatabilecek en bariz örnekle karşılaştı. Şu bilgece saptamada bulundu: "Shakespeare insan tutkusunun dansını gözler önüne seriyor. [...] Bu bakımdan nesnel olması gerekir; aksi halde insan tutkusunun dansını gözler önüne sermeyi onun üzerine konuştuğu kadar başaramazdı."[25] En büyük kurmaca eserlerindeki ustalığıyla Shakespeare'den sonra geldiği söylenebilecek Tolstoy, dar görüşlü ve yıkıcı makalesinde iki şeyi göstermeye koyulur. Birincisi, Shakespeare'in insan karakterlerini hiç de çizemediğidir. Falstaff'ın "her bakımdan doğal ve karakteristik bir kişilik" olduğunu yadsıyamamakla birlikte, bir mürebbiyenin ya da bağnaz bir köy öğretmeninin hırçın edasıyla şunu ekler: "Ne yazık ki, karakterin sanatsal etkisi oburluğu, sarhoşluğu, hovardalığı, haşarılığı, düzenbazlığı çok itici olmasıyla bozulur."[26] Tolstoy bize, Shakespeare'in diğer eserlerini okurken, insan özelliklerinin ve tutkularının olağanüstü bir yelpazesiyle karşılaşma izlenimini edinmemizin gayet yanıltıcı olduğunu anlatır. Othello, Iago, Hamlet, Macbeth, Kleopatra, Romeo ve Jüliet, tıpkı Lear gibi gerçeklikten çok uzaktır. Shakespeare'in karakter çizmekten aciz olduğunu ileri süren Tolstoy'un savını sunuş tarzında neredeyse bir Mephisto küstahlığı, gerçek karakterlerin ancak kendisinin erken dönemdeki büyük romanlarında bulunabileceği yönündeki örtük ima, edebiyatta karakterin önem taşıdığı fikrini hepten küçümsemeye dönük vandalca arzu vardır.

Oysa Shakespeare onda meslek yaşamının ortasında bizzat vazgeçtiği şeyle ilgili dehşetin ötesinde bir duygu uyandırır. Tolstoy onun mizacındaki yüce gönüllülükten, geniş bakış açısından, hoşgörüsünden, insanların kendileri gibi olmalarından duyduğu hümanist keyiften rahatsız olur. Yaşlılık

döneminde tiksindiği vasıflardı bunlar. Alman bilgin G. G. Gervinus'tan şu alıntıyı yapar: "Shakespeare'e göre, insanlık kendine idealler belirlememelidir; gerekli olan tek şey her alanda sağlıklı tetiklik ve ölçülülüktür." Tolstoy ardından Shakespeare'de sıradan insanlara karşı horgörüyü ve siyasal baskıya inancı keşfetmeye girişir. İşin gerçeği şu ki, Shakespeare'in oyunları sanatçının kişiliğini esere sindirdiği aydınlık bir sağduyuyu fısıldar. Oyunlardan siyasal ve ahlaki görüşler çıkarılabilir ama bunlar asla kesinlik taşımaz; çünkü Shakespeare işlevini tiyatrodaki dinleyicileri kendisi gibi düşünmeye zorlamak olarak görmedi. "Shakespeare ve Tiyatro" okunması keyifli bir makale değildir. Tolstoy'un asabi ve homurtulu bir tavırla, Shakespeare'i "hayatın anlamını öğretmeye hizmet edemeyecek [...] sıradan ve ahlaksız" biri diye küçümseyişinin, Shakespeare'in kaleminden çıkan son aşk maceralarıyla karşılaştırınca, kaçınılmaz bir acıma duygusuna kapılırız. Shakespeare üzerine makalenin Tolstoy'u küçültüşü, bilinçaltı kıskançlıktan kaynaklandığı izlenimini vermesinden değil, esasen çok aptalca olmasından gelir. Gözünü kapatıp güneşe bakan bir ebleh gibi, orada hiçbir şeyin olmadığını ileri sürer. Belki de gözünü tiyatronun öbür tarafındaki localara diken, sahneye bir sefer bile göz atmayan ve iki nahoş saatten sonra, izleyicilerin görmedikleri bir şeye gürültülü alkış tutmasına şaşıran küçük bir oğlan olmaktan hiç kurtulamadı.

• • •

Tolstoy hemen her yazarın bu işe başlarken hedef edindiği şöhrete ulaşmıştı. Bunu edebiyat tarihinde emsali görülmemiş bir çapta başardı ve edebi şaheserleri kadar, görüşleriyle ve sisteme husumetiyle elde ettiği şöhretin bedelini ödedi. Yaşarken haber konusu olan kişi, ölürken de haber konusu olur. Tolstoy'un başına gelen kesinlikle buydu; pencerenin dışındaki Pathé haber kameralarının gürültüsünden ölüm hırıltısı duyulmayan ilk meşhur adam oldu. 20. yüzyılda daha önemsiz birçok kişinin sıkıntısını çekeceği bir durum olarak, yüksek sesle ve açıkça ifade ettiği yalnız kalma arzusu, gittiği her yerde kalabalıkların ilgisini çeken ilk kişi oldu. Birçok yazarın dile getirdiği kaba sav muhtemelen doğrudur. Rus bürokrasisi yabancı ziyaretçilerin Rusya'da sadece üç şeyi görmek istediğini saptadı: St. Petersburg, Moskova ve Yasnaya Polyana. İki başkent zaten demiryoluyla birbirine bağlıydı. Tolstoy hacılarını ilerlemenin büyük düşmanına her türlü modern konforla kolayca ulaştırmak için, Tula'ya kadar inşa edilen kırma taşlı asfalt yol, ziyaretçilere imparatorluğun geri kalan kısmındaki durumla ilgili gerçek bir izlenim vermekten uzaktı.

Tolstoy'un ölümünden sonra Rusya'daki edebi sahneyi gözlemleyenler, onun gördüğü muamele ile Stalin döneminde ve sonrasında muhaliflerin

gördüğü muamele arasındaki tezata şaşırmaktan kendilerini alamazlar. Bürokraside Tolstoy'u susturmayı ve içeri tıkmayı isteyecek birçok kişi vardı. Çömezlerinin aksine, bütün sosyal düzene sürekli çıkışmaktan ve halkı bir sivil itaatsizlik programına kışkırtmaktan dolayı hiçbir zaman hapse atılmamasına ya da sürgüne gönderilmemesine, belki de bir kurnazlık unsuru katkıda bulundu.

Yaşlı adama duyulan kişisel sevgiden kaynaklanan bir unsur da vardı. Hükümetin ve sarayın birçok eski mensubuyla akraba olmasının ötesinde, Rusların yaşlılara saygısı bizden bile daha fazlaydı. Hiçbir İngiliz hükümeti George Bernard Shaw'dan ya da Bertrand Russell'dan hoşlanmadı; ama 80 yaşını geçince, ikisi de neredeyse birer ulusal kuruma dönüştü. Russell'ın nükleer tehdidi protesto ederken polis arabasına konulma görüntüsü, Gulag'ın Batılılaşmış bir versiyonu değildi. İngiliz sosyal yaşamındaki her şey gibi şen ve havai şekle büründü.

Bu ironi Rusya'da Tolstoy'un son günlerini birazcık sardı. Birçok hacının geliş sebebi, Tolstoy'un dünyaya insan yaşamıyla ilgili büyük gerçekleri göstermiş üstat olduğuna inanmasıydı. Bu da bir bakıma doğruydu. Bazıları hiç tartışmasız hak ettiği sıfatla, Rus yazarlarının en büyüğüne saygı göstermek için ziyarette bulundu. Ama böyle duyguların sırf eğlenme isteğiyle iç içe geçtiği bir saikle gelenler de az değildi. Üstelik Tolstoy bu iyilikte bulunmaktan kaçınmadı.

Yasnaya Polyana'da kalarak, onunla tanışma fırsatı sunulan yüzlerce ziyaretçiden biri de genç İngiliz yazar Desmond MacCarthy'ydi. Tekerlek izleriyle dolu yolda ilerleyerek, kuleli meşhur girişi geçince, karşısına İngiliz kır evlerinin standartlarına göre bir villadan azıcık görkemli, iki katlı alçak ahşap konak çıktı. Parlak ve sıcak bir yaz günüydü. Çimenlikte bir Çehov sahnesi vardı. Kontes Tolstoy kızlarıyla ve bazı akrabalarla birlikte çay içmekteydi. Ayağa kalkıp genç ziyaretçiyi karşıladı ve bütün kibarlığıyla ona çay ikram etti. Tarlada çalışan ama birazdan dönecek olan kocasının her zaman konuklarına odalarını bizzat göstermekten hoşlandığını açıklayarak, Bay MacCarthy'nin bunu anlayışla karşılayacağını umduğunu belirtti.

Herkes İngilizceyi kusursuz konuşmaktaydı. Çay partisi hoş ve zarifti. MacCarthy ikinci fincan çayını bitirirken başını kaldırdığında, üstadın girişte belirdiğini gördü. Kep, uzun ak sakal, kemerli köylü gömleği ve keçe pabuçlar ona anında görsel doyum verdi: Görmeye geldiği kişi işte buydu.

Tolstoy her yönüyle "çalım"dan uzak ve çok dostçaydı. MacCarthy'yi konağın içine götürürken, onunla eskiden beri dostmuş gibi konuştu. Genç adamı şaşırtıcı darlıkta bir koridordan geçirip yatak odasını gösterdi. Oda tam beklendiği gibiydi: Bir demir karyola, bir lavabo, bütün eşyalar gayet temiz ama sade. Tolstoy ikindi vakti çalışma odasında kalmaktan hoşlandığını ama

akşam yemeğinde tekrar görüşeceklerini bildirdi. Ha, bir de küçük bir şey vardı, şu oturak meselesi. Eğer çok itiraz etmezse, kendi oturağını boşaltmasına sevinirdi. Uşaklardan, başka biri adına bu işi yapmalarını istemenin alçaltıcı olduğu kanısındaydı. MacCarthy kendi pisliğini boşaltmayı kabul etti ve Tolstoy ayak sürüyerek koridordan çıkıp gitti.

MacCarthy eşyalarını çıkarırken, koridordan gelen çok farklı ayak seslerini duydu. Daha hızlı ve hafif adımlar yaklaşınca, kapı tıklatıldı.

"Buyurun!"

Gelen Sofya Andreyevna'ydı.

"Umarım, rahatsınızdır."

"Çok rahatım, teşekkürler."

"Kocam her şeyin yerini gösterdi mi?"

"Evet, çok teşekkürler Kontes Tolstoy."

"Peki, size oturak meselesini söyledi mi?" Ses cırtlaklaşmıştı.

"Evet, hiç sakıncası yok, sizi temin ederim. Kendi şeyimi boşaltmaktan gayet memnunum..."

Sofya Andreyevna'nın sesi yükselip keskinleşti.

"Konuklar bu saçmalığı hep söyler. Bizim tembel uşaklar işte, işlerini yapmayacaklarsa, onlara ne diye maaş ödüyoruz? Bay MacCarthy, kendi oturağınızı boşaltmamanızı sıkı sıkıya rica etmek zorundayım. Kocamın sizden böyle bir şeyi istemesi gerçekten çok aşağılayıcı!"

Yaz gecesi sıcaktı. Çimenlik yakındı. MacCarthy gençti. Oturağı kullanmaya gerek kalmadı.[27] Ama bu küçük olay konağın içinde yaşanan çatışmayı minyatür düzeyde yansıtmaktaydı. İnsan başka birinden oturağını boşaltmasını istemeli miydi? Lenin'in "Kim? Kimin için?" sorusunun bu tuvalet çeşitlemesine, Rusya onun tarzında cevap verecekti. Yani, her iki Tolstoy'un bakış açısını anlamsız sayıp es geçecekti. Sofya Andreyevna'ya göre, uşakların onlara söylenenleri yapmaları gerektiği apaçıktı. Tolstoy'a göre, her insan kendi başına bir adaydı. Siyasal açıdan her iki inancın da doğru olmaması, onları ölüme kadar kavga etmekten alıkoymadı.

ON DOKUZUNCU BÖLÜM

Son Kavgalar

1906-1910

Kendime ilişkin bilincim…
Çertkov'a Mektup

1906 eski irtibatların yenilendiği ve eski yaraların deşildiği bir yıldı. Şubatta Sofya Andreyevna dokuz yıllık bir soğukluktan sonra, besteci Sergey Taneyev'i Yasnaya Polyana'ya davet etti. Ziyaret bir sonuç getirmedi. İkisi de "gergin ve yapmacık"tı.[1] Ağustosta geçmişe ait başka bir hayalet ortaya çıktı: Çertkov. Yetkililer hasta olan annesini görmek üzere Rusya'ya gelişine izin verilmesi yönündeki özel af başvurusunu kabul etmişlerdi.

Çertkov bu kısa süreli izinde Yasnaya Polyana'ya ancak şöyle bir uğrama fırsatını buldu. O sonbaharda dava için çalışma yönündeki eski gayretiyle İngiltere'ye döndü. Oldukça gizemli bir sonuçla, Hıristiyanlık dahil diğer birçok din gibi, Tolstoyculuk da üstadın yokluğunda daha kolay gelişmişti. İlkeleri eskisinden daha berraktı. Üstat ve çömez karşılıklı oturduğunda, kimin hangi konumda olduğu pek belli değildi. Çertkov'un artık dazlaklaşmış başında bir sivrisinek gören Tolstoy, elini sevecenlikle uzatıp böceği tek vuruşla ezdi. "Ne yaptın?" diye sordu Çertkov, dehşete düşmüş bir sesle. "Yaşayan bir yaratığı öldürdün, Lev Nikolayeviç. Kendinden utanmalısın!"[2] Tolstoy'un ruhunda hayata karşı bir manevi saygı olarak başlayan şey, Çertkov'un kuralcı aklında Caynacılarınki kadar bağnaz bir düstura dönüşmüştü.

O yıl geçmişle bağların yenilenişi kadar, kopuşuna da sahne oldu. Tolstoy'un kızlarından üçü 1906 ilkbaharında bir tatil için yurtdışına çıktı. Kırk iki yaşındaki Tanya birkaç düşükten sonra, dünyaya bir bebek getirebilmişti. Doğum yüzünden bitkin düşmesi nedeniyle, Maşa ve Saşa onu birkaç haftalık nekahet için Roma'ya götürdüler. Tolstoy orada kaldıkları sırada, Maşa'ya şunu yazdı: "Avrupa'dan elinden geldiğince yararlanmanı öğütlerim. Kendi adıma oradan kapmak istediğim bir şey yok." Ardından Rusların "siyasal partiler, seçim kampanyaları" gibi şeyleri sürekli ödünç almalarından yerindi ve bunu "feci" olarak nitelendirdi. Ona göre, bu Batılılaşmanın tek sonucu, gittikçe daha fazla insanın "onurlu ve makul bir hayatın yegâne dayanağı" topraktan kopması olacaktı.[3] Tolstoy'un kehanetlerinden birçoğu gibi, bu da Rusya'da sonraki 30 yılda yaşanacakların tam tersiydi. Lenin'in başarısızlığa uğramasının asıl sebebi, *kulak*'ların toprağı bırakmaya yanaşmamalarıydı.[4] Tolstoy ılımlı siyasal reformun ve toprak mülkiyetinin yararlarını görmekle, saygıya en çok değer bulduğu insanların haklarını korumuş olacaktı. Aslında, her türlü yönetim biçimine karşı çıkmakla ve toprak mülkiyetini kötü saymakla, küçük mülk sahibi köylülerin güçlenmeye

başladığı toplumsal yapının yıkılışına zemin hazırladı. Stalin *kulak*'ları alt etmenin ve kolektif tarım tasarısını benimsetmenin tek yolunu katliamda ve köylüleri zorla topraklarından sökmede buldu. Yirmi beş milyon kişinin "göç" ettirilişi sırasında, kaç kişinin öldüğünü Tanrı bilir. En az on milyon olarak tahmin edilen sayı muhtemelen daha yüksekti.

Tolstoy'un bu mektubu yazmasından bir ay sonra, karısı ölümün eşiğine geldi. Eylülde ağır hastalanması üzerine Moskova'dan getirtilen Dr. Snegiryov, büyük bir rahim tümörü tespit etti. Sofya'nın hastaneye götürülemeyecek kadar takatsiz olması nedeniyle, ameliyatı Yasnaya Polyana'daki yatak odasında yaptı.

Anesteziden önce Tolstoy'un elini tutan Sofya Andreyevna, "Lyovoçka, bağışla beni, bağışla beni" diye fısıldadı. Hayatı sanki sönüyor gibiydi. Bütün çocuklar başında toplanmıştı. Ameliyat vakti geldiğinde, derin kuşkuya kapılan Tolstoy şu düşüncesini belirtti: "Mühim ve kutsal ölüm ânı yaklaştığında, Tanrı iradesine teslim olmalıyız; doktorların herhangi bir müdahalesi sadece o ânın ihtişamını ve vakarını bozar." Bu sözlerinde karısının artık yolun sonuna gelmiş olması dileğinin ötesinde bir anlam vardı; ama çocuklar doktorun elinden geleni yapmasında ısrar ettiler. Oysa doktorun hiçbir şey yapmaması ve zavallı kontesin ölmesi halinde, ne kadar çok trajedinin önüne geçilmiş olacaktı!

Ameliyattan dolayı müthiş bir gerginlik içinde olan Tolstoy, evin birkaç yüz metre ötesindeki Çepij Korusu'na gitti. Orada tek başına dua etti. Gitmeden önce çocuklara şunu söylemişti: "Eğer ameliyat başarılı olursa, büyük çanı iki kez çalın, olmazsa... Hayır, çalmayın, kendim gelirim."

Yarım saat sonra, ameliyat başarıyla tamamlandı. Babalarına haber vermek için koruya koşan Maşa ve İlya, "Başarılı! Başarılı!" diye bağırdılar. Çalılıktan çıkan Tolstoy onları süzdü. Yüzü solgundu. "İyi, gidin, bir dakikaya kadar gelirim," dedi ve koruya döndü. Biraz sonra eve varınca, anestezinin etkisinden çıkmaya başlayan karısını görmeye gitti. "Aman yarabbi, ne korkunç bir şey! İnsanın huzur içinde ölmesine bile fırsat vermiyorlar. Karnı deşilmiş, yatağa bağlı ve yastıksız halde, ameliyat öncesinden daha yüksek sesle inleyen kadın yatıyor orada. Bu bir tür işkence!"[5] İşkencenin karı kocadan hangisi için daha kötü olduğunu asla bilemeyeceğiz.

O yıl ölecek kişi Sofya Andreyevna değil, bütün çocuklar içinde babasına en yakın olan Maşa'ydı. Tolstoy garip biçimde çekingen davrandığı çocuklarına sarılmaktan ya da dokunmaktan kaçınırdı. Onun elini okşamaya, onu öpmeye ya da çatık kaşlarını sıvazlayıp yumuşatmaya sadece Maşa cesaret edebilirdi. Çocukların en derinden Tolstoycu olanı da oydu. Saşa vejetaryenliğe uyuyor ve sade elbiseler giyiyor olabilirdi; ama yarı güvenilir hatıratında bize anlattığına göre, Maşa'daki Tolstoyculuğun daha derin ve

doğal olduğunu her zaman bilirdi. Maşa köylülerle kendine has bir uyum içindeydi. Hayır işlerinden hiç usanmaz, küçük yiyecek ya da giyecek hediyeleriyle *izba*'lara sürekli girip çıkardı. O sırada Tolstoy'un güncesi (Bayan Baker Eddy'nin bir Hıristiyan Bilimi Okuma Odası'ndaki eserlerine oldukça benzer biçimde) Yasnaya Polyana'daki bir masada açık durduğu ve sadık olan herkesçe okunabildiği için, sözlerini sakınmak zorundaydı. Maşa ile kocasına (küçük malikânesi Yasnaya Polyana'dan birkaç *verst* uzakta olan Obolenski) bir ziyaretten ne kadar keyif aldığını 24 Ağustos'ta şu yumuşatıcı ifadeyle yazdı: "Maşa'ya benim için çok değerli olduğunu söyleyecektim ama herkes güncelerimi okuyor."[6]

Sonbaharda Obolenski çifti Yasnaya Polyana'ya geldi ve kasım sonunda Maşa ansızın nezleyle yatağa düştü. İkinci gün durumunun çok ağır olduğu ve zatürree kaptığı anlaşıldı. Birkaç gün içinde bütün görünüşü çok çabuk değişiverdi. Yüzü incelip süzüldü. Yanaklarını kırmızı benekler kaplamaya başladı. Kocası ile Saşa sırayla ona baktı.

Yuhanna'nın mektuplarını tekrar okuyan ve "harika bulan" Tolstoy da yatak nöbeti sırasına girdi. "Sevgide korku yoktur. [...] Sevgili kardeşlerim, daha şimdiden Tanrı'nın çocuklarıyız ama ne olacağımız henüz bize gösterilmedi. Ne var ki, Mesih göründüğü zaman, ona benzer olacağımızı biliyoruz."

Otuz altı yaşındaki Maşa ölüm döşeğinde, yaratılıştan gelen sükûnet, manevi cesaret ve tevekkül vasıflarını gösterdi. Bilinci son ana kadar kadar yerinde kaldı. Kocası ve babası yanındaydı. Ölümünden bir saat önce, gözlerini açtı ve Tolstoy'un elini tutup göğsüne bastırdı. "Ölüyorum" diye fısıldadı. Böyle can verdi.

Tolstoy çalışma odasına gidip şunu yazdı: "Maşa öldü. Garip, ne dehşet ne korku içindeyim, ne de olağandışı bir şeyin olduğunun farkındayım; içimde bir acıma ya da acı bile yok. [...] Can verdiği sırada onu öylece izledim. Ölümü şaşırtıcı derecede sakindi; bana kalırsa, bendeki vahiyden önce gelen bir vahiy halindeydi..."[7]

Teselli telgrafları ve mektupları yağdı. Bunlar Tolstoy'a "sahte yakınlık" taşıyormuş gibi geldi. Maşa'nın ölümüne köylülerin sahici üzülüşünden ise etkilendi. Tabutun evden Tolstoy'un anne babası ile çocuklarından üçünün yanına gömüleceği mezarlığa taşınması uzun bir zaman aldı. Bütün köylü kadınların kafileyi durdurup Maşa'nın ruhuna bir dua okumak istemelerinden dolayı, tabut sırayla her eve uğradı. Her kapıda Maşa'yla ilgili belirli bir anı vardı. Burada kızıl hastalığına yakalanan bir çocuğa bütün gece başında oturup bakmıştı. Şurada doğum yapan bir kadının yanında beklemişti. Orada yeni dul kalan bir kadınla ağlamıştı.

Tolstoy en çok hoşuna giden sahneyle cenazede değil, yürüyüşe çıktığında karşılaştı. Köyün delilerinden Kunya'ya rastlayınca, "Kederimizi duydun

mu?" diye sordu. "Evet, duydum" diyen adam, ardından hemen bildik "Bana bir kopek ver" sözünü tekrarladı. "Böylesi çok daha iyi ve kolay" notunu düştü güncesine Tolstoy.[8]

Yetmiş sekiz yaşına gelmiş biri olarak, kendi ölümünün çok uzak olamayacağını varsaydı. Maşa'yı izlemenin ve Mesih'e benzerliğe kavuşmanın anlık dindarca bigâneliği ve sükûneti dört gözle bekler oldu. Ama mizacı ve durumu Maşa'nınkinden son derece farklıydı. Dahası, Maşa'ya ne kadar derin güvenle bağlandığını kavrayamadı. "Genç omuzlarıma mecburen gücümün ötesinde bir sorumluluk yüklendiğinde, bu kaybın bizim için ne kadar doldurulamaz olduğunu, dört yıl sonra yaşanacak trajedide babamın Maşa'ya ne kadar çok ihtiyaç duyacağını ben de anlayamadım" diye yazacaktı Saşa.[9]

Ailedeki gerginlikler Tolstoy'un bir bütün olarak Rusya'nın siyasal durumuyla kavgasının garip bir parodisini sunmaya devam etti. Örneğin, Tolstoy hem yazılı hem sözlü olarak Henry George'un teorilerini savunmayı ve toprak mülkiyetinin kötülüğünde diretmeyi sürdürdü. Toprak herkese aitti! Ancak Kontes Tolstoy 1907 yılı boyunca yaşanan küçük çaplı şiddet ve hırsızlık olaylarını artık görmezlikten gelemedi. Mühendis olan kardeşi Vyaçeslav Bers'in St. Petersburg yakınındaki bir limanın kazılmasına yardım ederken, işsiz kalmış işçilerce öldürülmesinden sonra, devrimcilere iyi gözle bakması mümkün değildi. Tehlikeli bir dönemden geçilmekteydi. "Lev Nikolayeviç mevcut durumu Taine'in anlattığı Fransız Devrimi'yle sürekli karşılaştırıyor," diye yazdı güncesine.[10] Oğlu Mişa'nın malikânesinde, bütün değerli tarım alet edavatının bulunduğu barakalar ateşe verildi. Tolstoy'lara komşu Madam Zvegintseva'nın bir arabacısı sinsice dolaşan tiplerin saldırısına uğrayıp vuruldu.

Tolstoy'un kardeşçe sevgiyi ve mülkiyet ortaklığını öğütlemesi iyi hoştu. Peki, köylülerin 129 meşe ağacını kesip keresteyi alıp götürmesi karşısında ne yapacaktı? Hiçbir şey. Ağaçlar artık mülkiyetinde değildi. Durumdaki paradoks malikânesini devrettiği karısının ve ailesinin gerekli kararları alma konumunda olmasıydı; kesinlikle Tolstoy'a aykırı ve sağduyulu bir yaklaşımı benimsediler. Konağa yakın korudan geçen birilerinin gece nöbetçisini vurması ve lahana bostanını yağmalaması üzerine, Sofya Andreyevna, oğlu Andrey'in de destek vermesiyle, polisi çağırdı.

Tula valisi 7 Eylül 1907'de konağa geldi. Bu biraz mahcup edici bir ziyaretti; çünkü siyaseten dindar muhafazakâr ve dinen Ortodoks olan Andrey, valinin karısıyla gizli bir ilişki içindeydi. Polis dört köylüyü yakaladı ve konağın çevresine muhafızlar dikildi. "Nahoş bir duyguyu üstümden atamadım" dedi Tolstoy. Bütün olay konumunu daha gülünçleştirdi. Sorun sadece kamulaştırma gereğini dile getirirken, ismen bile olsa büyük bir malikânenin ve servetin sahibi olması değildi; daha kötüsü, pasif direniş havarisinin holde

ve verandalarda sigara tüttüren, küfürler eden ve tüfeklerine yaslanan silahlı muhafızların varlığını kabullenmek zorunda kalmasıydı. Çertkov'un barışsever broşürlerine ilgilerini çekmeye ve onlarla diyaloğa girmeye çalışması bir bakıma durumu daha rencide edici hale getirdi.[11]

Yaşlı adam çekip gitmeye çalıştı. Acaba Tanya'nın yanına gidemez miydi? Ama Sofya'nın buna izin vereceği yoktu. Peki, hiç olmazsa polisten tutukladıkları köylüleri serbest bırakmalarını isteyemez miydi? Tartışılacak bir konu değildi bu. Saşa'nın gözyaşlarına boğulmuş halde, merhamete gelmesi için yalvardığı Andrey'in cevabı sertti: "Annen benden Yasnaya Polyana'yı korumayı üstlenmemi istedi; ailen ve ben sadece onun isteğini yerine getiriyoruz."

Böylece konakta kalan Tolstoy, düşüncelerini yardımcılarına ve sekreterine yazdırmaya yöneldi. Ölüme manen hazırlanırken, Hindu ve Budist kutsal metinlerden, Ortodoks maneviyatına ilişkin *Filokalya*'dan ve Yeni Ahit'ten pasajların yer aldığı "günlük okuma parçaları" derlemesini gözden geçirip genişletti. Bütün aile mensupları derlemeyi temize geçirme işini sırayla üstlendi. Ama kendini ölüme hazırlamaya dönük bu bilinçli uğraşa karşın, Tolstoy'un o yıl kaleme aldığı yazılar, her şeye boş veremediğini ve dünyevi sahnede kalıp işleri olabildiğince yönlendirme özlemini duyduğunu açığa vurur. Sekreter Gusev'e yazdırdığı ve 1908'de basılan "Susamam" adlı broşür, Rusya'da yaygın ölüm cezasına yeniden başvurulmasını protesto etmeye yönelikti. Broşüre verdiği ad doğruydu; konuşmaya ve yazmaya devam etmeliydi. "Bütün bu korkunç işleri, huzuru ve asayişi geri getirmek için yaptığınızı söylüyorsunuz. [...] Peki, nasıl geri getiriyorsunuz? İnsanlardaki inancın ve iyiliğin son izlerini yok ederek. [...] En büyük suçları işleyerek. [...] Halkı yatıştırmanın ve devrimi bastırmanın tek yolunun bu olduğunu söylüyorsunuz; ama bunun saçmalık olduğu besbelli! En temel adalet talebini, [...] yani toprak üzerinde özel mülkiyetin kaldırılması talebini yerine getirmediğiniz sürece, halkı yatıştırmayacağınız apaçık..."[12] Buna benzer bir sürü şey.

Tolstoy susamazdı. Hintlilerin Transvaal'daki berbat çalışma şartlarını yazan genç Gandi'yi, sivil itaatsizlik ve pasif direniş kampanyaları için bolca teşvik etti. Ona göre, Rusya halkının kendi hükümetine, Transvaal halklarının İngilizlere ya da Siyahilerin Amerikalı zalimlere karşı mücadelesi aynıydı. Krişna'dan "Çocuklar, ayaklarınızın dibindeki çiçeklere bakın ve üstlerine basmayın" alıntısını yaptıktan sonra şunu belirtti. "İngilizler, Fransızlar, Almanlar ve Ruslar için olduğu kadar, Hintliler için de gereken şey anayasalar ve devrimler, konferanslar ve kongreler, deniz altında ve havada ulaşımı sağlayacak akıllı araçlar, güçlü patlayıcılar, varlıklı, güçlü sınıfların keyfini artıracak kolaylıklar, yeni okullar ve sayısız bilim fakültesinin yer aldığı üniversiteler, evrakların ve kitapların çoğalışı, gramofonlar ve sinematograflar, sanat denilen çocuksu ve büyük ölçüde yoz aptallıklar değildir; gerekli olan

tek şey insanlığın yanı sıra her birey en yüksek mutluluğu getiren sevgi yasasıdır..."[13]

Bu son 30 yıldır söyleyegeldiği, mektuplarında ve güncelerinde her gün söylemeyi sürdürdüğü türden bir nakarattı. O söyledikçe, çömezlerinin daha çok duymak istediği bu nakarat Rus halkı arasında yangın gibi yayıldıkça, dünyada gidişatı fiilen iyiye doğru değiştirebilecek yetkili makamlarca daha az dikkate alınır oldu.

Tolstoy'un Çertkov aracılığıyla bulduğu tam gün sekreteri Nikolay Gusev hem eserlerinin editörü hem hayatına ilişkin bir kronolojinin derleyicisi olarak, en titiz uzmanlardan biri olacaktı. Ama bu görevi Ekim 1907'de üstlenmesinin üzerinden pek uzun zaman geçmeden, bir devrim propagandacısı olduğu gerekçesiyle tutuklandı. Sadece iki ay hapiste tutuldu. Aralıkta Yasnaya Polyana'ya döndüğünde, "Seni ne kadar kıskanıyorum" dedi Tolstoy ona. "Keşke beni zindana atsalar, hem de pis kokulu gerçek bir zindana. Besbelli ki, bu onuru henüz hak etmiş değilim."[14]

Hükümet 1907 yazında Çertkov'un üzerindeki yasağı kaldırarak, Rusya'ya dönmesine izin vermişti. Yasnaya Polyana'ya beş kilometre kadar uzakta, Saşa'ya ait metruk bir malikâne konağına yerleşti. Tolstoy kızına, "Çertkov'u öyle bir konakta görmek içimi sızlatıyor" diye yakındı. "Çok büyük ve çok görkemli olduğu için, epeyce para harcıyor ona!"[15]

Tolstoy onun bir konaktan ziyade, Tolstoycu ilkelere dayanan dünya çapında bir dinsel örgüt için karargâha ihtiyaç duyduğunun pek farkında değildi. Ustaların testereyle ve çekiçle çalışmasını inanmaz bir tavırla göz kırpıştırarak izleyişi, Vatikan'ın temel taşlarının müritlerince döşenişini görmüş olması halinde, Mesih'in hissetmiş olabileceği şeyin minyatür bir versiyonuydu. Çertkov sadece karısını ve ailesini değil, bütün bir maiyetini taşıma uğraşı içindeydi. Telyatinski adlı konaktaki onarım stenografları, nüsha çoğaltıcıları ve işlevleri belirsiz olan sakallı "asistan"ları barındırmak içindi. Uygun her fırsatta, Saşa'nın ifadesiyle "her açıdan" Tolstoy'un fotoğrafını çekmek üzere Yasnaya Polyana'ya getirilen bir İngiliz fotoğrafçı da vardı.

Saşa katışıksız Tolstoycu siciline karşın, Bournemouth'tan ithal edilen "heyet"i epey sevimsiz buldu. "Rus gömlekleri, çizmeler, uzun sakallar, darmadağınık saçlar, her zaman asık suratlar, şaka yapmamak, gülmemek ve eğlenmemek için sanki yemin etmiş insanlar. Bu topluluğa şakalarıyla, kahkahalarıyla ve kelime oyunlarıyla biraz canlılık katan sadece babam ve bazen Çertkov'du. Bütün bu Tolstoycuların harika insanlar olmaları ve babamın onlara değer vermesi, bunaltıcı sıkıntıyı hafifletmeye yeterli değildi."[16]

Çertkov'un Tolstoy'a içten bağlılığından hiç kuşku duyulamaz. Bir şarlatan ya da düzenbaz değildi. Ama (güzel, dik bakışlı, solgun yüzlü karısı Galya'nın da paylaştığı) bağnaz dinsel şevki, onda Tolstoy'a sahip olmaya, onu bir mal

gibi devralmaya hakkı olduğu inancını uyandırdı. Çertkov'u dönmeye yönelten şey yakıcı bir kişisel sevgiydi. Bu sevgiyle birlikte, Tolstoy'un dünyayı terk etmeden önce, hırkasını gayet açık biçimde bizzat Çertkov'a teslim etmesini sağlamaya dönük hesaplı istek de vardı. Mesele sırf manevi bir şeyden ibaret değildi. Tolstoy ailesinin bölünmesiyle ve çocukların iki ebeveynden birinin arkasında saf tutmasıyla birlikte, herkesin ilgisi çok önemli bir konu olan Tolstoy'un son dileğine ve vasiyetine dönüktü.

Tolstoy son yıllarında birkaç vasiyetname yazdı. Hepsinin keskin hırçınlığa, ölümünden yedi yıl sonra, devrimin bütün kişisel mülkiyet haklarını ortadan kaldırmasıyla büsbütün anlamsızlaşacak bir hırçınlığa yol açtığını pek söylemeye gerek yok. Vasiyetnameler bütün ilgili tarafların hukuki ve mesleki yetersizliğinin de dikkat çekici göstergeleridir. Modern biyografilerdeki anlatımlar, olayın içinde iki Strahov'un, akrabalık ilişkisi olmayan ve karakter bakımından çok farklı bir yaşlı Strahov'un ve bir genç Strahov'un varlığı nedeniyle karışıktır.

Tolstoy 1883'te karısına, bütün arazilerinin ve konaklarının mülkiyetini ve denetimini sağlayan bir vekâlet vermişti. Çocuklar arasındaki bir dizi anlaşma ve anlaşmazlık nedeniyle, bunlar sonunda Tolstoy daha hayattayken, sanki ölmüşçesine, aile içinde bölüşüldü. O zamandan beri, Tolstoy ikiyüzlülükle suçlanmıştı. Malvarlığından teknik anlamda vazgeçmesine karşın, hâlâ çoğu Rus'un şatafatlı sayacağı bir tarzda yaşamaktaydı; sade vejetaryen yemekleri beyaz eldivenli bir uşak tarafından sofraya getirilmekteydi. Bir gazetenin karikatüründe Tolstoy, "karımın malı" etiketleri vurulmuş değerli eşyalarla dolu bir odada resmedildi. Mükellef yemekleri hapır hupur yerken ve halis şarabı lıkır lıkır içerken, etrafında sıska ellerini boşuna uzatan insanlar vardı. Bu haksız bir espri olsa bile, Tolstoy'un işlerini düzenlemede seçtiği yolun kaçınılmaz sonucuydu.

Tolstoy vasiyetnamesiyle kendini ve vârislerini mülkiyet lekesinden kurtarmaya kararlı gibiydi. Bunun hukuken imkânsız olduğuna aklının yatması çok uzun bir zaman aldı. Birinci vasiyetname evraklarının tasnifini ve uygun görülen biçimde tanzimini V. G. Çertkov'la ve Kontes Tolstoy'la birlikte eski dost N. N. Strahov'a bıraktığı yönünde güncesine düştüğü bir nottu. Bu notun tarihi 27 Mart 1895'ti; Strahov ertesi yıl öldü. Bir vasiyetname olduğu öne sürülen sonraki not, Çertkov'a bir mektubunda, gözde çömezinden evrakların tanziminde Sofya Andreyevna'yla işbirliğine girmesini istemesiydi.

Çertkov'un Rusya'ya dönüşünden sonra, *Hacı Murat* romanı dahil bütün Tolstoy metinlerini kapıp götürdüğü göz önünde tutulunca, Sofya Andreyevna'nın niçin kocasının ölümünden sonra bu "tasnif" işinde çok etkili bir rol oynamasını ihtimal dışı gördüğü anlaşılır. Tolstoy 11 Ağustos 1908'de, bu sefer sekreteri N. N. Gusev'e yazdırdığı başka bir vasiyetname

hazırladı. Orada bütün yazılarının vârislerince "kamu malı" haline getirilmesi dileğini belirtti.

Bu vasiyetnamelerin hiçbiri yasal değildi. Ama Sofya Andreyevna'nın kavramadığı şey, 1883 tarihli vekâletin, Tolstoy'un hayatta olduğu dönemde ona, bütün yayımlanmış eserleri üzerinde otomatik yasal hak tanımadığıydı. Ona ait konakların, ineklerin ve hasatların sahibiydi. Ama telif hakları otomatikman ona geçmiş değildi; 1881'den önce yayımlanmış eserlerinden hiçbiri üzerinde yasal hakkı yoktu. Aslında son çeyrek yüzyıl boyunca, sandığının aksine, Çocukluk, *Kazaklar*, *Savaş ve Barış* ya da *Anna Karenina* romanlarının yasal sahibi olmamıştı. Konuyu açıklığa kavuşturmak çok bariz iki sebeple elzemdi. Birincisi, yasal bir belgede bu kitapların Tolstoy ailesine olduğu açıkça belirtilmedikçe, gelecekte telif haklarıyla geçinemeyeceklerdi. İkinci ve Sofya Andreyevna için neredeyse aynı ölçüde önemli husus, telif haklarının dağılması halinde, kocasının eserlerinin toplu baskısı artık var olamayacaktı. Bu durumun farkına varan Çertkov, Eylül 1909'da Moskova avukatlarından N. K. Muravyov'un yardımıyla, dördüncü bir yasal vasiyetname hazırlattı. Çertkov'u Tolstoy'un tek vârisi haline getiren belgede, hiçbir eserinin bir kişinin özel mülkiyetinde olmadığı ve "herkesçe bedelsiz yayımlanıp çoğaltılamayacağı" belirtildi.

Ama bu vasiyetname güçlüklere çattı. Öncelikle, avukat vasiyetnamenin yasaya uygunluğu konusunda fikrini değiştirdi. Telif haklarının herkese ait olduğu ibaresine yer verilmesi, vasiyeti geçersiz kılar nitelikteydi. İkincisi, Tolstoy'un vicdanı gizli bir düzenleme yapmaya elvermedi. Çertkov'a gizli mektuplarında, durumun ahlaka uygunluğu konusundaki kuşkularını ifade etmeye çalıştı. Besbelli ki, gizli bir vasiyetname hazırlama ve bunu Sofya'dan saklama yönündeki çılgınca tasarıya giriştikten sonra, daha dürüst ve açık olması yönündeki itirazlarını bile gizlice bildirmek zorunda kaldı.

O sırada Sofya Andreyevna'nın aklı başında değildi. Çocuklar psikolojik durumunun ne kadar ciddileştiğinin farkına varmakta geciktiler; kocasının Çertkov'la gizli yazışmalarını öğrenmesi histeri nöbetlerini ve paranoyakça korkularını azdırdı. Mektupları ele geçirmediyse de, bu konulardaki yanılmaz koku alma duyusuyla işin farkına vardı. Tolstoy'un eserleri üzerinde telif hakkının kime ait olduğu ya da öldüğünde kime geçeceği belirsizleştiğinden, Sofya'nın yaşlı adamı bir şahin gibi izlemek istemesi anlaşılır bir durumdu. Ne var ki, iki adam arasında mektupların ticari konularla ilgili olduğu aklına gelmedi. O sıradaki paranoyak durumuyla, bunların aşk mektupları olduğu ve 81 yaşındaki Tolstoy'un ona karşı soğuyan şehvetinin aslında "Çertkov'daki kötü ruh"a yöneldiği sanısına kapıldı. Bunu kocasına birkaç ay sonra şöyle açıklamaya çalıştı: "Ona 1851'e ait eski güncesinde, bir kadına hiç âşık olmadığını ama erkeklere sıkça âşık olduğunu yazdığı sayfayı gösterdim." Bu

pek hoş bir etki yaratmadı. Yüzü küle dönen Tolstoy, korkunç bir öfkeyle köpürdü. "Defol! Defol!" diye bağırdı. "Seni bırakacağımı söylemiştim ve öyle yapacağım!" Ardından odasına gitti ve kapıyı çarpıp kilitledi. "Sevgisi neye dönük?" diye sordu Sofya kendi kendine. "Direnmemesinde mi? Hıristiyanlığında mı?"[17]

Tolstoy'un beşinci vasiyetnamesi 1909'un sonuna doğru çok şaibeli şartlarda, F. A. Strahov'un yardımıyla Çertkov ve Muravyov tarafından hazırlandı. Tolstoy'un kendisi öldüğünde, telif hakkı talebinden vazgeçmesi kaydıyla, edebi terekesini kızı Saşa'ya bırakması önceki güçlüklerin aşılmasını sağladı. Saşa'nın hangi adaletle annesinin, erkek ve kız kardeşlerinin mirasına konmasının uygun görüldü göz önünde tutulmadı. Saşa'nın kendisi Tolstoy'a bazı kuşkularını, özellikle de ölümünden sonra diğer aile fertlerinin ona nasıl davranacağı konusundaki endişesini belirtti. "Hayır, böyle karar verdim" dedi babası kararlılıkla. "Yanımda kalacak son kişi sensin ve bu meseleyi sana emanet etmem tamamen doğal. Ama ölümün halinde, haklar Tanya'ya geçecek."

Bu Tolstoy'un niyeti olabilirdi ama vasiyetnameye yazılmamıştı. Muravyov'dan daha az ehil bir avukat bulunabilir mi acaba? Kasım 1909 tarihli vasiyetnamede Saşa'nın ölümü halinde, terekeye ne olacağına dair bir hüküm yoktu. Dolayısıyla Temmuz 1910'da yeniden yazılması gerekti. Tolstoy karısının ya da oğullarının farkına varmamaları için, konağın birkaç kilometre ötesindeki küçük bir koruda metnin tamamını bizzat temize çekti. Bu vasiyetnameyle edebi terekenin Saşa'nın kız kardeşi Tanya'ya, ondan sonra da aile efradına geçmesi sağlandı. "Babamın bu adımı atmaya karar vermesi ve kararını ailesinden gizlemesi kolay değildi" diye anlatır Saşa hatıratında. "Ama kendi ifadesiyle eserlerini satmış olmanın günahını telafi etmeye kesinlikle kararlıydı." Bonhoeffer'in kendi masumiyetine başkalarının mutluluğundan daha üstün değer biçme olarak nitelendirdiği durumun klasik bir örneğidir bu.

• • •

Vasiyetname savaşı gizli ajanlarla, belgelerle ve mektuplarla yürütülen örtük bir operasyondu. Günce savaşı ise patlayıcıların ve hakaretlerin barikatlardan öbür tarafa bariz keyifle fırlatıldığı daha açık bir işti. Savaşın hazin yanlarından biri düpedüz o kadar acıya değmemesiydi. Saint-Simon dükünün ya da Goncourt kardeşlerin günceleri için böyle kavgalara tutuşmaya belki değebilirdi. Tolstoy'un ilk dönemdeki günceleri hayret verici ölçüde sıkıcıdır; Henry George'un arazi vergisine, Çertkov'un ahlaki güzelliklerine, Tanrı sevgisine ve aile yaşamı cehennemine dair eski bildik düşüncelerle

doludur. Ama bu yavan defterler Çertkov ile Kontes Tolstoy arasındaki en öfkeli çatışmalara vesile oldu.

Çertkov'a göre, Tolstoy günceleri dünya edebiyatındaki en önemli belgeler arasındaydı. Üstadın kırılganlığını, değişkenliğini ve yaratıcılığını yansıtan önceki defterleri hoşuna gitmedi. Gerçi bunlar farklı kisvelere bürünmeyi deneyen ve kendi mizacının çekilmezliğiyle boğuşan büyük bir yaratıcı dehanın kayıtlarıydı. Ama hayır. Çertkov sonraki güncelerden, büyük peygamberin sindirim süreçlerine ilişkin hastalık hastası tasvirleriyle ve daha sırnaşık ya da eksantrik çömezlerine gittikçe karasevdalı hal alan bağlılığıyla örülmüş tatsız düşüncelerinden hoşlandı. Tolstoy ve müritleri bir süre günce sayfalarını Yasnaya Polyana'dan gizlice kaçırmışlardı. Çertkov'un İngiltere'deki sürgün yıllarında, Tolstoy güncelerinin hatırı sayılır bir derlemesi temize çekilip Bournemouth'ta saklandı. Çertkov Rusya'ya dönüşünde, 1901'den sonraki orijinal güncelerin tam takım halinde paketlenip Kryokşino'daki kendi aile malikânesine taşınmasını sağladı (Mülkiyet edinmenin kötülüğü Çertkov'un kendisi için geçerli değildi).

Sofya Andreyevna'nın günce sorununa bakışı farklıydı. Tolstoy'un nikâh öncesinde ona güncelerini okutmasıyla kapıldığı ilk dehşet anından beri, onların sersem bir tiryakisiydi. İlk güncelerin tamamının suretlerini çıkarırken ve sonraki defterlerde ilginç bulduğu pasajları temize çekmeyi sürdürürken, bir yandan da kendi mebzul güncelerini tutmuştu.

Sofya üstadın kaleminden ya da ağzından çıkan her cümlenin saklanmaya değer olduğu konusunda Çertkov'la hemfikirdi. Ama aşırı sahiplenici bir dalkavuktan ziyade üstadın karısı olduğu için, sayfaya döküldükten sonra bu sözlere ne olacağını kontrol etmeyi kendi hakkı olarak gördü. Dahası, Tolstoy'u herkesinkinden daha derin duyguyla sevmenin yanı sıra, ona dönük nefreti herkesinkinden daha derindi ve daha geniş bilgiye dayalıydı. Tolstoycuların ileride anlatacakları hikâyeyi gayet açık seçik görebilen biriydi. Tolstoy'un ölümünden sonra, kendisinin son yıllardaki davranışlarının bunda rol oynadığı kanısına pişmanlık içinde vardı. Öte yandan, Tolstoy'la evli olmanın onu delirtecek kadar mutsuz ettiği düşüncesini aklından bir türlü atamadı. Sonraki kuşaklarca Sokrates'in karısı Ksanthippe gibi Tolstoy'a hayatı zindan eden şirret bir kadın olarak anlatılmanın insafsızlığı gerek ayık gerek kaçık hallerinde içine dert oldu. "Beni bir Ksanthippe gibi görecekleri kesin" dedi bir ara Goldenweiser'e. "Sen yanımda yer almalısın, Aleksandr Borisoviç."[18] Oysa Goldenweiser en çok aleyhinde konuşanlardan biriydi.

Dolayısıyla Sofya günce savaşını iki cephede yürüttü. Bir yandan, kocasının güncelerini içeren asıl defterleri ele geçirmek için sürekli kavga etti. Tolstoy'un hayatının son yıllarında onu en fazla çılgına çeviren şey bu saplantıydı. Kafasından atamadığı bu düşünceyle, Tolstoy'un güncesindeki bazı

kısımları hayranı Çertkov'a göndermek üzere sakladığı kanısına vardı. Öte yandan, sonraki kuşakların gerçeği öğrenebilmeleri için, bizzat eksiksiz bir günce yazarak, yanlış anlaşılmaları ortadan kaldırmakta kararlıydı.

Kontes Tolstoy'un güncesi en yüce duygusal yoğunluk anlarında, bize Sokrates ile Ksanthippe ilişkisinden ziyade, Dickens'ın Fanny Squeers karakterini hatırlatır: "Yazarken hep haykırıyorum [...] ve erkek kardeşimin de aynı şeyi yapması dikkatimi dağıtıyor; hataların mazur görüleceğini umarım." Sofya Andreyevna'nın daha yüksek sesli sayfalarındaki hava tam da böyledir. Bununla birlikte, onun güncesi hâlâ son derece duygulandırıcı bir belgesel kaynakken, Tolstoy'unki için aynı şeyin söylenememesi tuhaftır. Sofya neden herkesin öncelikle Tolstoy'a ilgi duyacağını anlamaktan geri kalmadı. Kendisi o ilgiyi uzun süre önce yitirmiş olsa da kocasının büyük bir edebi deha olduğunu görebildi. "*Hacı Murat*'ı temize çekme dışında hiçbir şey yapmadım" diye yazdı, onun ölümünden önceki yıl. "Çok güzel! Düpedüz ondan kopamadım."[19] Tolstoy'un aynı gün düştüğü günce notu açıkça aksini işaret eder: "Genellikle ruh halimde kendinden hoşnutsuzluk var ama bunalım yok. Yazamazsam bile bunu istiyorum ve düşünüyorum." Burada "yazma"yla kastettiği "zırva yazma"dır. Karısının kendine takıntısı kesinlikle güçlüydü ama Tolstoy'unkine yetişemezdi.

Sofya'nın eski Tolstoy yüceliğinin belirgin olduğu son eser *Hacı Murat*'ı temize çekmesi, özellikle dokunaklı ve anlamlı bir yan taşır. Romanın seçkin bir hayran listesi vardır. Felsefeci Wittgenstein'a göre, beğendiği az sayıdaki Tolstoy eserlerinden biriydi. John Bayley "hikâyedeki bazı portrelerin *Savaş ve Barış*'takiler kadar hayat dolu ve eksiksiz olduğu"nu belirtir.[20]

Tolstoy yaşlı savaşçı Kafkas kabile şefi Hacı Murat'ın portresini, çeşitli kisvelerini (bir koca, bir bağnaz vs.) "dikizleme" tekniğiyle çizmek istediğini söylerken, sanatsal bakışındaki bütünlüğün çözülmekte olduğunun bir ölçüde farkındaydı. Çok yaşayıp kocayan edebi dehaların başına hemen her zaman gelen bir durumdur bu. *Paradise Regained* ("Cennete Dönüş") paramparçadır; *Paradise Lost*'un (*Kayıp Cennet*) tutarlılığına ulaşmayı amaçlamaz. Geniş çerçeveli Aiskhylos bakışına sahip romancı Hardy, yerini şiirleriyle bize enstantaneler ve donmuş anlar sunan şair Hardy'ye bırakır. *Hacı Murat* da böyledir.

Son büyük eseri için Kafkasya'ya dönen Tolstoy, ölüler diyarındaki Orpheus gibi, Nikolay'la birlikte 1851'de Kafkasya'ya giden ve sanat uğraşını keşfeden yitik ve benliğine sevecen bir bakış atmak ister. Peygamber Lev'in kötü yönetimleri, şiddeti ve savaşı kınamamızı sağlamak için devreye girmesine karşın, *Hacı Murat* özünde Sir Walter Scott'ın bir romanı kadar destansıdır. Tolstoy 1896-1904 arasında romanını yazarken, konusunun genelgeçer Tolstoy barışseverliğiyle pek uyuşmaması nedeniyle, üzerinde "gizlice"[21] çalışma

gereğini duydu; Shakespeare makalesini tamamladığı ve kendini edebiyatın kötülük ya da zaman israfı olduğuna inandırdığı sırada, *Hacı Murat*'ı bir yana bıraktı. Romana asıl değer veren karısıydı. Sonunda egoya savaş açan sanat, Tolstoy için dayanılmaz hale geldi. Bu bağlamda insanın aklına başka bir yaşlı adamın heybetli sanat eseri, Tiziano'nun "Marsyas'ın Derisinin Yüzülüşü" tablosu gelir. Bu tabloda Tiziano güzel hayat kadar sanatın da önkoşulu olan benliğe ölümü hatırlatır. Sanatçının (siyasal muhalifinkinden ya da azizinkinden farklı) şehadet, Tolstoy'un katlanmaya hazır olduğu bir şey değildi.

Evlenmesinden kısa bir süre sonraki korkusu, evliliğin egoizme düşman kesilmesiydi. "Bir zamanlar tanıyıp sevdiğim, bazen içimden patlayıcı güçle fışkırıp beni zevke ve dehşete savuran benliğim nereye gitti?" diye sormuştu daha Haziran 1863'te. Bunu 35 yaşında yazarken, maksadı tuhaf görünmek değildi. Seksen bir yaşında Çertkov'a bir mektubunda hâlâ aynı tarzda yazdığını görürüz: "Bütün kavrayışlarıyla ve davranışlarıyla 80 yaşındaki maddi varlığım, bütün kavrayışlarıyla ve davranışlarıyla sekiz yaşındaki maddi varlığımdan ne kadar farklı olursa olsun, *kendime* ilişkin bilincim başka her şeyden ayrı olması açısından, tamamen ve kesinlikle belirlenebilir. [...] *Kendime* ilişkin bilincim öncelikle bana has yalnızlıkla bağlantılı olduğu için, taşıdığı bilinci diğer varlıklara sevgi dediğimiz şey aracılığıyla aktarıyor..."[22]

Tolstoy'un sevgi dediği şey herkese nasip olmadı; o son yıllarda en az nasiplenen de karısıydı. Günce savaşı Tolstoy'un aşırı egoistliği için dehşet verici bir öç sağladı. Çertkov ile Sofya'nın günceler için kapıştıkları ve kendilerince kayıtlar tuttukları sırada, Yasnaya Polyana konağının her yanında ve yakın civarda kalemler harıl harıl bazı şeyler karalamaktaydı. Okuryazar hemen herkesin tuttuğu bir kayıt vardı. Gusev'in tutuklanmasından sonra, Çertkov üstada başka bir sekreter buldu; Tolstoyculuk hayranı olan Valentin Bulgakov adındaki bu Moskovalı genç öğrenciye, Yasnaya Polyana'daki olayların ve sözlerin eksiksiz bir dökümünü çıkarma talimatını verdi. Görünmez mürekkeple yazılan üst nüshanın altındaki karbon kâğıdıyla elde edilen metinler Çertkov'a birkaç günde bir gönderilmeye başladı. Çertkov böylece sürekli ziyaretlerinin ve mektuplarının yanı sıra, Tolstoy ailesini neredeyse sürekli gözetim altında tutmayı güvenceye aldı.

İyi bir gözlemci olan Bulgakov, üstadın portresini Çertkov'un öngördüğünden daha ayrıntılı çizer. Tolstoy'un bunak haliyle bile kimi zaman Çertkov'u can sıkıcı bulduğunu açıkça belirtir. Bize Tolstoy'un muzip yanından kesitler sunar. Sözgelimi, bir "halk tiyatrosu" oyununu sahneleme gündeme geldiğinde, Saşa bir rol almaya heveslendi. Genç kadın kahramanı oynamayı istediği açıktı; ama gerçek Tolstoy tevazuyla, bir kocakarı rolünü talep etti. "Köy polisi rolünü oynamak istemez misin?" diye soran babasına, "Hayır!" cevabını verdi, dehşete düşmüş bir sesle.[23]

Bulgakov'un güncesi Yasnaya Polyana'daki gündelik yaşamın temelinde yatan gerilimi çoğu anlatımdan daha canlı anlatır. Sofrada evin beyi ve hanımı her zaman atışır ya da kuşkuyla birbirini kollardı. Tolstoy "gösterişli" diyetten sürekli yakınırdı. Sofya Andreyevna ise bunu "vejetaryen bir sofrada çeşitliliğe ihtiyaç olduğu" gerekçesine dayandırırdı. Tolstoy gittikçe histerikleşen karısı yüzünden "çile"den çıkmaya yatkın konukları alçak sesle uyarırdı.

Ressam N. N. Ge bir yemeğe geldiğinde, Tolstoy "kanaatince insanların 50 yıl sonra ne söylecekleri"ni fısıltıyla aktardı: "Bir düşünün, yetişkin insanlar etraflarında dönüp hizmet ederken, sakince oturup yemeklerini yiyebliyorlardı; yemekleri pişirilip sofraya getiriliyordu."

"Neyi kastediyorsun?" diye sordu Sofya Andreyevna. "Bize hizmet etmelerini mi?"

"Evet," dedi Lev Nikolayeviç ve söylediği şeyleri yüksek sesle tekrarladı.

Sofya Andreyevna karşı çıkmaya başladı.

"Ama sadece ona söylüyordum" dedi Lev Nikolayeviç, Ge'yi işaret ederek. "İtirazlar olacağını biliyordum zaten ve kesinlikle bunu tartışmak istemiyorum."[24]

Madem tartışmak istemiyordu, bunu söylemeseydi. Aynı tartışmayı daha önce bin defa yapmışlardı. Bütün duruma sinmiş katışıksız nefretin izlerini saptayan Bulgakov, sonunda Çertkov'un "metinlerini ele geçirmek amacıyla Tolstoy'un karısını manevi yıkıma uğratma" peşinde olduğunu kavradı. Saşa'nın annesini iğnelemeyi kafasına taktığını ve onu kışkırtmayı "bir tür eğlence gibi" iş edindiğini gördü. Bunu görmesi için gördüğünü belli etmeye gerek yoktu. Belloc'un şiirindeki hayal kırıklığına uğramış adam gibi, tam olarak söylemeye gerek kalmadan, Tolstoy'un onu en çok sevenlerin ondan en çok tiksindiği duruma ulaştığını gösterdi. George Steiner bize Bulgakov'un hakkaniyeti ve dürüstlüğü yüzünden Çertkov'un gözünden düştüğünü ve bu sebeple Tolstoy'un kaçış planlarının dışında tutulduğunu söylerken açıkçası haklıydı.[25]

Tolstoy'un son yılları kepazeliğe varacak kadar korkunç olduğu ve dramdaki başlıca oyuncuları çok fena gösterdiği için etkisine girmemek zordur. Herkesin kayıtlar tutması ve ömrü vefa edenlerden hemen hepsinin tarih ya da hatırat yazması nedeniyle, biyografi yazarlarının bütün hikâyeyi ince ayrıntılarla anlatma dürtüsüne kapılmamaları zordur. Olay çok fazla "malzeme"nin aslında gerçeği çarpıtabileceğinin iyi bir örneğidir. Tolstoy'un 20. yüzyıldaki en büyük iki biyografi yazarı da yaşlılık dönemine parlak döneminden çok daha geniş yer verir. Hazin son günlerine ilişkin tasvirlerin Simmons'ta yaklaşık 200 sayfayı, Troyat'da 100'ü aşkın sayfayı bulması, Tolstoy'un en ilginç yanının edebi dehasından ziyade hırçın akrabaları ve dalkavukları olduğu izlenimini bırakır bizde.

Kavgalardan bazıları Tolstoy'un konumundaki aykırılığı öne çıkararak, dünya genelinde bir düşünür ve reformcu olarak edindiği itibarın karısınca hemen hiç kavranmadığını ya da bunu düşündüğünde, kocasının bir anarşist peygamber olarak görülmesini dehşetle karşıladığını göstermişti. (Oğlu ve müttefiki Andrey, devrim döneminde Tolstoy'un babası olmaması halinde, fitnecilikten asılmasını görmek istemiş olacağını söyleyen kişiydi.)

Böyle "anlamlı" kavgaların biri 1909'da Tolstoy'un Stockholm'deki 18. Uluslararası Barış Kongresi'ne davet edilmesiyle koptu. Dünyadaki en tanınmış barışseverlerden biri olması itbariyle, onursal üyeliğe seçilmesi kaçınılmazdı. Ama davete uyması kimsenin beklediği bir şey değildi. Seksen bir yaşındaydı ve herkesçe bilindiği üzere sağlığı bozuktu; daha önce topluluk önünde konuşmayı hep reddetmişti. Yasnaya Polyana'dan (ve oradaki karısından) uzak olduğu bir Moskova ziyaretinde, kongreye katılacağını bildirdi. Dünya basınına kongrede konuşmayı tasarladığını sızdırması, tertip komitesini son derece rahatsız etti. Söylentiler ve karşı-söylentiler yayıldı. Bazıları Nobel Barış Ödülü'nü kazanacağını belirtti. Tertip komitesinin endişesi Tolstoy'un aşırı anarşist görüşleriyle, kongrenin daha ılımlı hedeflerine gölge düşürmesiydi. Tolstoy bu arada Çertkov ve Avrupa çapında kurduğu tanıtım şebekesi aracılığıyla, Barış Kongresi için tek dürüst yolun dünya genelinde bütün daimi orduların kaldırılmasını savunmak olduğunu açıkladı; oysa Barış Kongresi'nin *böyle* bir politikası yoktu.

Bronşiti bir tıynet sayan adam uluslararası arı kovanına çomak sokmuş olmaktan tamamen memnun halde Yasnaya Polyana'ya döndüğünde, karısını histerik bir öfke ve şaşkınlık içinde buldu. Artık bir psikolojik enkaz halinde olan Sofya zıvanadan çıkmıştı. "Aklım başımda değil" diye itiraf etti. "Bütün bu olanlar sinir sistemi için kötü bir şok oldu."[26] Aşırı heyecanla üzüntüsü doruğa çıkmış karısının bağırıp çağırışını ve kendini morfinle zehirleme tehditleri savuruşunu izleyen Tolstoy, ahlaki üstünlüğün getirdiği tam güvenle sadece dünya barışı istediğini söylemekle birlikte, geri adım attı. Sonuçta kongreye katılmayacaktı.

Dış seyahatlerden hoşlanmayışı, bedensel takatsizliği ve topluluk önünde konuşma becerisinden yoksunluğu göz önünde tutulunca, Stockholm'e gitmeyi aklından geçirmiş olması neredeyse inanılmazdı. Bütün o patırtıya (İsveç'teki gerginlik, dünya basınındaki uğultu, Moskova'daki gizli polisin heyecanı, Sofya Andreyevna'nın yaşadığı manevi işkence) yol açan şey içindeki iblisin kışkırtıcı olmaktan hoşlanmasıydı. Derken, çömezlerinin olup bitenleri görüş şekline göre, bir omuz silkmeyle karısının "tiranlığı"na boyun eğdi.

Korkunç uyuşmazlıkların ve duygusal patlamaların bu nahoş dizisi böylece sürüp gitti. Tolstoy her şey onun dışında ve ona rağmen olup bitiyormuş gibi yazıp konuştu. Hükümet aleyhindeki propagandaları, feveranları

ve broşürleri, ona kalabalıkların hayranlığı dışında bir şey kazandırmadı. Karısıyla birlikte Moskova'ya trenle son kez gidişinde, istasyonda "Yaşasın, Lev Nikolayeviç!" diye bağıran 5.000 kişi arasında neredeyse sıkışıp kaldı.[27] Mizah duygusundan yoksun menfur çömezleri, konağın her köşesini sardılar ve kulağına Sofya'yla ilgili zehirli sözler fısıldadılar. Karısının ve bir bakıma kendisinin de delirmesi şaşırtıcı değildi. Tolstoy ara sıra öfke patlamaları yaşasa bile, karısı kadar histerik değildi. İçinde o konaktaki nefret havasıyla ezilen, incinen, bitkin düşen ve huzura özlem duyan biri vardı. Ama başvurduğu kaçış yöntemi, kendini acındırma yönündeki doymak bilmez iştahının henüz sönmediğini gayet açıklıkla gösterdi.

YİRMİNCİ BÖLÜM

Kaçış

1910

Kitlelerin onu takip edemeyeceği kadar çok ileriye gittiğinde, [...] dinmez karın yağdığı, gecenin serin yıldızları tattığı, kendisiyle ve kudretiyle baş başa kaldığı bir bölgeye girdiğinde öldü.

Alfred de Vigny, *Dönme Iulianus üzerine*

Tolstoy'un ölümünden sekiz yıl sonra, karısından şu yorum duyuldu: "Lev Nikolayeviç'le birlikte 48 yıl yaşadım ama onun nasıl biri olduğunu gerçek anlamda asla öğrenemedim."[1]

Birçok yorumu gibi, bu da son derece zekicedir. Tolstoy hakkında edindiğimiz veriler arttıkça, bize daha az anlaşılır gelir. Hiç kuşku yok ki kendini herhangi bir şekilde anlasaydı, eşsiz sanatçı konumuna asla ulaşamazdı.

Yaşlılıkta Pavel Biryukov ve başkaları ona ilk yıllarına dair sorular yöneltiklerinde, katılaşıp efsaneye dönüşmüş anıları bir de onlar için tekrarlamakla yetindi. Son on yılında, çocukluğu gözünde gelişigüzel parçalarla canlanmıştı: Küvette ıslak tahtanın ve sabunun kıvamına gömülmüş bir çocuk; babasıyla birlikte olan bir çocuk; halalarıyla birlikte olan bir çocuk. Ama hatırlamak için ne kadar uğraşırsa uğraşsın, annesiyle birlikte olan bir çocuk yoktu. Aklı başında ve hayal gücü kıt kişiler olarak, çoğumuzun ömür boyu taşıdığı tek doğal anı, sütten kesilmemiş çocuk halimizin ikonudur. Tolstoy'un durumunda "çocuklu kadın figürü" ulaşılmaz bir şeydi.

Ömrünün 80'li yıllarına girmiş biri olarak, artık büsbütün yalnızdı. Sevgili "kocakarı" Aleksandrina gitmişti; Toinette Hala gitmişti; kardeşleri Sergey, Dmitri ve Nikolay gitmişti. On üç çocuğundan altısı ölüydü. Böyle bir aşamada eski aile bağları çok değerlidir; Tolstoy için en büyük bağ kız kardeşi Marya'ydı.

Tolstoy'un aksine, kız kardeşi bir arınma aracı olarak Ortodoksluğa boyun eğmişti. Doğumuyla annesinin ölümüne yol açtığının ailede hep söylenmesi nedeniyle, kalıcı bir suçluluk duygusuyla yaşamıştı. Bu doğru olsun ya da olmasın, mutsuz evliliğinde, gönül ilişkilerinde esasen katı inançlı ve koyu dindar mizacında ona azap çektirecek çokça şey vardı. Sonraki yıllarda (Pelageya Hala gibi) rahibeliği seçmiş ve Ermiş Amvrosi tarafından Optina Manastırı'nın bir eki olarak kurulan sade Şamardino manastırına yerleşmişti. Orada kalan kadınların sayısı 600'den az değildi.

Marya bir keresinde onu manastır hücresinde görmeye gelen erkek kardeşini, Ermiş İosif adlı bir kıdemli pederle tanıştırdı. Adam Tolstoy'a zekâsından duyduğu gururun aşırı olduğunu ve aklına güvenmekten vazgeçmedikçe, asla kiliseye dönmeyeceğini söyledi.

Ne var ki, biri kilisenin itaatkâr kızı, diğeri aforoz edilmiş ve pişman olmamış bir sapkın olan iki kardeş, aralarındaki farklılıklara karşın, çok yakındı. Tolstoy 1909'da Marya'ya bir mektubunu, "Yaşlandıkça seni daha çok

seven kardeşin Lev"[2] diye bitirdi. Bu sözler gerçeğin ta kendisiydi. Dahası, Marya da onu severdi. Tolstoy itaat yemini etmeye razı oluşuna takılırdı. Onu manastırda ziyaret ettiği bir gün, "Hepsi başka birinin yargısına göre yaşayan 600 budala var burada" dedi. Ama Tanrı'ya susamışlık ortak yanlarıydı. Tolstoy'un ölümünden sonra, "Tanrı herkese gücünün yettiği kadar inanmayı nasip eder" diye dua edecekti Marya, hem de pederlerin ve keşişlerin, artık cehennemde olduğu gerekçesiyle, Lev Nikolayeviç'in ruhuna dua etmesini yasaklamalarına karşın.[3]

Hayatlarındaki dışa dönük dinsel yönelişlerinden daha önemli husus, ortak çocukluktan gelen derin manevi bağdı. Çocukların onu tanıdığı adla Maşa Hala, kendisinin de çocukluk yuvası Yasnaya Polyana'ya sıkça gelen ve hoş karşılanan bir konuktu. Bir gelişinde eskiden babasının kaldığı büyük, karanlık ve bildik odada ağırlanışı eğlenceli bir olaya vesile oldu. Vakit sonbahardı ve Marya Nikolayevna iyice yaşlanmıştı. Her akşam odasında çocukluktan hatırladığına göre, ikonun bulunduğu köşede ibadetini yerine getirmekteydi. Şevkle eğilip diz çöktüğü köşeye bir akşam bakacağı tuttu. İkon yoktu. Gözüne sadece iri karasineklerden oluşan bir öbek ilişti. Çağırıp "İkona ne oldu?" diye sorduğu hizmetçi şunu söyledi: "Bütün ikonlar hanımefendinin odasına taşındı. O köşede sadece sinekler vardı; daha bu sabah süpürüp attım onları." Marya üç gün boyunca bir sinek sürüsünün önünde eğilip dua etmişti. Olay konağın her santimine nasıl aşina olduğunu gösterir.[4]

"Bana Victoria diye hitap edecek kimse kalmadı artık" demişti İngiltere kraliçesi, kocası Prens Albert'in ölümünü hüzünle düşününce. Tolstoy ve kız kardeşi günleri sayılı hale geldikçe, benzer bir yitirme duygusuyla birbirlerine sarıldılar; ne çömezlerin ne çocukların girebileceği bir ortak dünyaydı bu. İki kardeş Karınca Tarikatı'ndan geriye kalan son kişilerdi; Tolstoy'un hayatı boyunca görüntüsünü hatırlamak için hafızasını boşuna yokladığı annelerinin kucağında oturup hâlâ yaşayan son kişilerdi.

Yasnaya Polyana'da kalmak o sırada yaşlı adam için dayanılmaz hale gelmişti. Otuz küsur yıl önce, hayırlı hayat sürmeye ve İsa'nın emirlerine uymaya dönük cesur girişimin sonunda vardığı nokta, altı yüzyıl önce aynı deneye girişmiş olan Aziz Francesco d'Assisi'nin müritleri ve hamileri arasında patlak veren kavgaları ve çekişmeleri neredeyse aratmayacak kadar insan yozluğuyla ve kötülüğüyle dolu acı bir durumdu. Tolstoy duygusal bakımdan artık bitkindi. Mülkiyetin hırsızlık olduğuna inanmıştı ve bu inancı hâlâ sürmekteydi. Öyle olmasaydı, vasiyetname savaşının her iki tarafı, edebi terekesi üzerindeki hakkı o kadar hırslı pençelerle çekiştiremeyecekti. Hep barışı öğütlemişken, etrafında her gün, her saat kavga vardı. İnandığı tek şeyin sevgi yasası, yani Tanrı sevgisi olduğunu ateşli içtenlikle vurgulamışken, bir nefret ağının tutsağıydı. Kaçış tek çözümdü.

O sırada ağır ruhsal bozukluk geçirmekte olan karısınca aralıksız izlendiği için, üstündeki gözleri hissetmediği bir an bile yoktu. "Durumu çok acıklı geliyor bana. Çoğunlukla uykusuz geçirdiği gecelerde kendini ne kadar yalnız hissettiğini ve çocuklar dışında kimsece sevilmediğini ve bir yük olarak görüldüğünü bulanık, marazlı bir bilinçle nasıl fark ettiğini düşündüğümde, ona acımaktan kendimi alamıyorum."[5] Ne var ki, onu sürekli sorgulayışı sıkça hırçınlık nöbetlerine, ardından pişmanlık dönemleri geçirmesine yol açmaktaydı. Yatağa girdiğinde, onun konağın içinde dolaştığını, Remington [daktilo-ç.n.] odasına girip çıktığını, arkasından bir tür komplo çevirişine ilişkin kanıtlar bulmak için evraklarını karıştırdığını duymaktaydı. Çalışma odasının duvarında, Saşa'nın ve Çertkov'un birer fotoğraf vardı. Sofya onları indirdi. Tolstoy sakin bir hayat uğruna, bu konuda hiçbir şey söylemedi ve yapmadı. Ama sonraki ziyaretinde Saşa, ona karısının fotoğrafları indirmesine niçin göz yumduğunu sordu ve bağırmaya başladı. Babası sırtını çevirip giderken, "Onun gibi davranıyosun" dedi hüzünle. Ardından gözyaşlarına boğuldu.[6] Daha sonra iki fotoğrafı tekrar duvara astı. Ertesi gün Sofya evi tarayıp bulduğu bir tabancayla, Çertkov'un fotoğrafına ateş açmaya başladı. Bunun sadece bir oyuncak tabanca olması sayesinde hiçbir hasar yaşanmadı.

Olaydan kısa bir süre sonra, Tolstoy göğsünde ağrılarla hafif bir baygınlık geçirdi. Karısının onu öldürebileceği sanısına kapılmaya başladı. Çertkov'dan 6 Ekim 1910'da bir mektubun gelmesi üzerine, Sofya Andreyevna bildik teraneyi tutturdu. Çertkov ne diyordu? Tolstoy verdiği bilgiye inanmayıp ağlayan ve aslında ne söylediğini öğrenmek için direten karısına mektubu gösterdi. Çertkov'un konağa uğramak istediğini anlayan Sofya, kocasının, gelişinde o canavarı öpmeme sözünü vermesi için üsteledi. Evet, evet, cevabını aldı. Ancak ağlamayı sürdürdü ve çığlıklar attı. Yine o ay içinde kocasının özel bir güncesini bulmayı başardı; ama önceki bir aramada bulduğu defterlerden biri son gördüğü yerde değildi. Elde ettiği yeni delille kocasının karşısına dikildi. "Bu bana karşı bir komplonun çevrildiğini kanıtlıyor." "Komployla ne demek istiyorsun?" "Güncen Çertkov'a verilmiş olmalı." "Hayır. Saşa'da." Kontes'in asla durulmadığı ve uykuya çok az dalar göründüğü bu çılgınca hayat sürüp gitti.

Tolstoy'un kolladığı fırsatın gelmesi pek uzun sürmedi. Planlarını kurmuştu ve gitmeye hazırdı. 21 Ekim'de yanına gelen üç köylüye içini dökerek, sıkıntılarını anlattı. Onların sorun karşısındaki basit tutumundan gizli bir doyum aldı ve bunu daha sonra Saşa'ya biraz keyifle anlattı. "Biz işi köylü usulüyle hallederiz" demişti arabacı İvan. "Bir kadın zırvalığı kalkışırsa, kocası kayışını kullanır ve onu ipek gibi yumuşatır."[7]

Tolstoy'da iyi bir askeri taktisyenin atikliği hâlâ biraz vardı; darbeyi vurma anının geldiğini görünce kaçırmadı. O an 27-28 Ekim 1910 gecesi geldi.

Uyanık halde uzanırken, evdeki alışılmadık sessizlik dikkatini çekti. Kalkıp ayakuçları üstünde karısının kapısına gidince, uykuda olduğunu anladı. Nihayet! Daha birkaç saat önce ortalıkta dolaşmış, kapıları açmış, çekmeceleri ve dolapları karıştırmıştı. Kocasının yatak odasına girip yüzüne bir mum tutmuştu. "Nasılsın?" diye sormuştu ısrarla. Ama sonunda suskundu artık.

Tolstoy giyindikten sonra, gidip Doktor Makovitski'yi, sevgili dostu Duşan'ı uyandırdı ve gerekli bütün ilaçları paketlemesini bildirdi. Ardından uyandırdığı Saşa, onu elinde bir mumla yatağının başında dikili görünce şaşırdı. "Hemen ayrılıyorum, temelli gideceğim, eşyalarımı toplamama yardım et." Bir hizmetçi elbiseleri toplamaya gönderildi. Saşa birkaç metni paketlemeye girişince, "Onları tutabilirsin" dedi babası. "Peki, günce?" "Onu yanımda götürüyorum." Tolstoy bu işler sürerken, karısının uyanacağı korkusu içindeydi. "Sen burada kal, Saşa" dedi kızına. "Nereye gideceğime kesin karar verdiğimde, sana birkaç gün içinde haber vereceğim. Büyük olasılıkla Şamardino'ya, Maşenka'nın [kız kardeşi Marya] yanına gideceğim."[8]

Her şey arabaya koyulduğunda, sabah saat altıydı. Ortalık hâlâ zifiri karanlıktı. Araba hareket etmek üzereyken, Saşa zıplayıp içine girdi ve babasını öptü. "Elveda, canım" dedi yaşlı adam, "yakında görüşeceğiz."

Araba gecenin karanlığına karıştı.

Şçyokino İstasyonu'na varıldığında, Yasnaya Polyana'dan takipçilerin her an gelebileceği korkusuyla, tren için bir saat beklemeleri gerekti. Trene binildikten sonra, Tolstoy sadık Duşan'a dönüp şunu söyledi: "Sofya Andreyevna'nın şu anda nasıl olduğunu merak ediyorum? Ona üzülüyorum."[9]

Otuz üç yıl önce, Anna Karenina'nın trende otururken, bir İngiliz romanını okumaya çalışmasını ve karakterlerin hayatla ondan daha haşır neşir olmalarından dolayı umduğu gibi bulmamasını anlatmıştı. Tolstoy trende bir roman okumaktan daha iyisini yaptı. Güncesine gece yarısı üçten beri olup bitenleri canlı bir anlatımla yazdı. Tolstoy'un hayatında sonraki birkaç günün olağanüstü yanı, başkalarını eksiksiz aktarmaya yönelten beklentiyle, olayların dramatik ve ana karakterin yüce, gizemli olmasından gelmez. Çok olağanüstü olan asıl nokta, Tolstoy'un her şeyi kaleme almış olmasıdır. Niçin? İki Şehrin Hikâyesi'nde mahpus kunduracının, önündeki kundura alındıktan sonra bile ellerinin hareketini önleyememesindeki gibi, çılgınca bir alışkanlık mıydı bu?

Yoksa mesele, Tolstoy tarafından yazılmamış olmaları halinde, ne kadar dramatik olurlarsa olsunlar, olayların onu ilgilendiren yanıyla, aslında yaşanmamış olmasından mıydı? Yoksa büyük hikâye anlatıcısının sonunda okur kitlesiyle barışmaktan aldığı haz mı söz konusuydu? Son 30 yılda kaleminden takdire şayan ama araya epeyce vaazın, ahkâmın, burundan solumanın ve puf-

lamanın serpiştirildiği birçok hikâye çıkmıştı. Bütün güzel hikâyelerindeki gibi, bizzat ilgimizin odağında olduğu hoş bir mavalın heyecanını sonunda tatmamızı mı istiyordu? Yoksa mesele yaşadığı kafa karışıklığından ibaret miydi? Önceki çeyrek yüzyılda sergilediği çoğu davranış gibi, Yasnaya Polyana'dan kaçışı da tasarladığını belirttiği (ve muhtemelen inandığı) şeyin tam tersi bir sonuç doğurdu. Kafasındaki düşünce sessizce sıvışıp gitmekti. Oysa kaçışından birkaç saat sonra, Moskova'ya ve St. Petersburg'a şu haber telgrafla ulaştı. Neredeyse yolculuğundaki ilk aktarma durağına varışından önce, gazetelerde LEV TOLSTOY YASNAYA POLYANA'DAN AYRILIYOR manşeti yer aldı. Trende bile kimliğini gizlemeye kalkışmadı. Üçüncü sınıf kompartımanda sessizce oturup güncesini okuyabilir ve kirli bir ihtiyar *yurodivi* pozuna bürünebilirdi. Ama yanındaki genç köylüyle Henry George'un arazi vergisi üzerine bir muhabbete girdi; ardından bütün vagona barışseverlik ve pasif direniş nutukları çekti. Kozyolsk İstasyonu'na vardığı sırada, haber bütün trene yayılmış ve kompartımanının kapısı etrafında meşhur peygamberin bilgelik sözlerini dinlemek isteyen kalabalıklar doluşmuştu. Doktor Makovitski altı saat süren yolculuğu yorucu buldu.

Kozyolsk'tan sonra Tolstoy yanındaki iki kişiyle beraber bindiği faytonla Optina Manastırı'nın misafirhanesine vardı. Orada da "Kalacak yere muhtaç zavallı bir ihtiyarım. Beni içeriye alır mısınız?" diyebilecekken, kendini şöyle tanıttı: "Kilisenin aforoz ettiği Lev Nikolayeviç Tolstoy'um. Pederlerinizle konuşmaya geldim ve yarın Şamardino'daki kız kardeşimin yanına gideceğim." Keşiş kapılarının herkese açık olduğunu belirtti ve misafirhanede kalacağı yeri gösterdi. Tolstoy yatmaya gitmeden önce, Çertkov'a ve kızına, gönderdiği bir mektupla telgrafta, bulunduğu yeri bildirdi. Ertesi sabah, yani Tolstoy'un ayrılışının üzerinden daha 24 saat geçmeden, A. P. Sergeyenko adlı bir temsilci, Çertkov'dan getirdiği mesajlarla misafirhaneye vardı.[10]

Mektubunda, "Gitmenden duyduğum sevinci kelimelerle ifade edemem," diyen Çertkov, ayrıca Tolstoy'a yokluğunda Yasnaya Polyana'da olup bitenleri anlattı. Sofya Andreyevna mucizevi biçimde öğleye doğru saat on bire kadar uyumuştu; bu da çayına Tolstoy'un kaçış planından haberdar olan Doktor Makovitski'nin bir şey koyduğu kuşkusunu uyandırmaya elverişliydi. Saşa verilen talimata uygun olarak, annesine babasının durumunu (yani onunla birlikte yaşamayı) dayanılmaz buluşunu anlayışla karşılamasını ve peşinden gelmemesini rica eden bir mektubu vermişti. Sofya daha mektubu bitirmeden. "Elveda Saşa" diye seslendi, herhangi bir ânın dramatik olasılıklarını önemsememe yönündeki bildik isteksizliğiyle. "Kendimi boğmaya gidiyorum."[11] Koşarak geçtiği yolun sonunda, köylü kadınların çamaşır yıkamakta olduğu havuza atladı. Orada daha önce birden fazla kez "intihar" etmeye kalkıştığı için, havuzun bel hizasını geçmediğini biliyor olmalıydı. Bu numarayla sab-

rı taşan Tolstoy, Saşa'ya sert bir mektup yazdı: "Kendini boğmak isteyecek biri varsa, bu da kesinlikle o değil, benim. Tek isteğim ondan [...] ve bütün varlığına sinmiş nefretten kurtulmak."[12]

Rahibe Marya'ya göre, bu mektubu yazmış olmak vahim bir hataydı. Kardeşi Tolstoy sakince manastırda kalmalıydı ve her şeyi daha da berbat eden Saşa'yı bu işe karıştırmamalıydı. İki kardeşin buluşması o öğleden sonra, Tolstoy'un Şamardino'daki hücreye gitmesiyle gerçekleşti. Yaşlı adam çocukluktaki "Uluyan Lev" takma adına yaraşır biçimde, kız kardeşine sarılarak gözyaşlarına boğuldu ve geçen hafta çektiği bütün acıları anlattı. Artık tek isteğinin yalnız kalmak olduğunu belirtti. En iyi planın manastır civarında küçük bir *izba* kiralamak olduğuna karar verdiler. Böylece Marya erkek kardeşine, uzun süredir özlemini çektiği dinsel inziva hayatını sürerken göz kulak olabilecekti.

"İyi geceler" dedi Tolstoy, hücreden çıkarken. "Yarın görüşürüz."[13]

Ama bir daha görüşemediler. Saşa babasının nerede olduğunu öğrenir öğrenmez, Şamardino Manastırı'nın yolunu tuttu. Çok geçmeden yakınlarının hepsi Tolstoy'un peşine düşeceklerdi! Bu sefer karısına yazdığı bir mektupta, öfkesi yumuşamış gibiydi: "Seni sevmediğimden çekip gittiğimi sanma. Seni seviyorum ve sana bütün kalbimle acıyorum ama şu andakinden başka şekilde hareket edemem. Elveda, sevgili Sofya. Tanrı yardımcın olsun. Hayat bir oyuncak değil, onu bir kapris uğruna tutup atmaya hakkımız yok..."[14]

Bu sözleriyle neyi kastettiğini kestirmek zordur. Kendi varlığının bilincine varmasından beri hayat denilen garip olgu karşısında huşu duyan ve hayatın anlamlı olduğuna kesin inanan Tolstoy, o anlamı bir türlü kavrayamamıştı. Artık hızla ömrünün sonuna yaklaştığında, hiçbir şey ifade etmeyen hengâmeye ve hiddete boğulmuş hayatından daha dolu çok az hayat var gibiydi.

Misafirhanedeki odasından saat dörtte ayrıldı ve doktoruyla birlikte demiryolu istasyonuna gitti. Bir saat kadar sonra odasının boş olduğunu fark eden Saşa ve Varya istasyona koştular ve ona tam trene bidiği sırada yetiştiler. Nereye gideceklerdi? Kafkasya'ya! Belki de bir Tolstoy kolonisinin bulunduğu Bulgaristan'a! Herhangi bir yere!

Vagondaki herkes Tolstoy'u tanıdı. Son derece özel, gizli kaçış hikâyesi bütün gazetelerin konusuydu. İkinci sınıf kompartımanı yaşlı adama çok bunaltıcı gelince, kondüktörler durumu kaçaklar için kolaylaştırmaya çalıştılar. Büyük yazarı başka bir kompartımana götürerek, içmesi için yulaf lapası verdiler. Ama Tolstoy titremeye ve soğuk algınlığı belirtileri göstermeye başladı. "Cesaretini kaybetme, Saşa" dedi, kızının elini sıkarak. "Her şey yolunda, hem de çok yolunda."[15]

Doktor Makovitski ona sıcak bir şey içirmenin şart olduğunu ve sonraki durakta Saşa'nın istasyon şefinin evinden kaynar su getirmesinin gerektiğini

belirtti. Tren yavaşladı ve istasyon tabelasında edebiyat tarihinde hep yaşayacak Astapovo adı görüldü.

Saşa platformda ilerlerken, peşinde iki adamın olduğunu fark etti. Polis oldukları ortaya çıkan adamlar, "Lev Tolstoy'un bu trende seyahat edip etmediğini" sordular. Sofya ve ailenin ondan yana mensupları, polis araması emri çıkarttırmışlardı.

Tolstoy yolculuğu sürdüremeyecek kadar hastaydı; Astapovo'daki istasyon şefi, onu ve yanındakileri kendi evinde ağırlamayı önerdi. Tolstoy kolundan tutan birinin yardımıyla yürüyebildi ama çok mecalsizdi. İstasyon şefinin evine götürülürken, bir kalabalık toplanmıştı. İnsanlar onun geçişi sırasında, bir saygı belirtisi olarak şapkalarını çıkardılar. Bazıları sanki mucize yaratıcı bir ikon taşınıyormuş gibi eğildiler.

Yatağa konulmasından sonra, Tolstoy iyi uyudu ve ateşi düştü. Sabahleyin yolculuğa devam etmek istedi ama doktoru ona kulak asmadı. Gelmesi için Çertkov'a haber gönderen Tolstoy, ayrıca Tanya'ya ve Sergey'e bir mektup yazdırarak, onları ve annelerini çağırmamasını anlayışla karşılamalarını rica etti. "Çağırttığım Çertkov'un benim açımdan benzersiz bir konumda olduğunu ikiniz de anlayacaksınızdır. Bütün hayatını ömrümün son 40 yılındaki uğraşa hizmet etmeye adadı." Ardından yastıklara yaslandı ve Saşa'ya daha genel bazı düşünceler yazdırdı. "Tanrı, insanın sonlu bir parçası olduğunu bildiği o sonsuzdur..."

Bu arada Sofya, kocasının nerede olduğunu ancak bir mülakat talebiyle telgraf çeken bir gazete muhabirinin, onun bildiğini sanarak, Astapovo'daki istasyon şefinin evinde zatürreeden can çekiştiğinden söz etmesiyle öğrendi. Çocuklar annelerini oraya gitmekten caydırmaya çalıştılar; ama bunun yolunu bulmaları zordu ya da (bazılarının daha sonra belirttiği üzere) ısrar etmeyi gerektirecek bir sebep yoktu. Tolstoy o takatsiz ve yılgın haliyle, (yaklaşık on yılı İngiltere sürgününde olmak üzere) 27 yıldan beri tanıdığı Çertkov'un "bütün hayatı"nı davaya adadığını ileri sürebilmişti. Peki, bütün büyük edebi şaheserlerini defalarca temize çeken, onu editörlere ve yırtıcılara karşı koruyan, konağını, çiftliklerini ve parasını çekip çeviren, sevgilisi ve kölesi olan, ona 13 çocuk doğuran Sofya Andreyevna da minnettarlığından ve sevgisinden bir pay alamaz mıydı? Çocuklardan İlya'ya göre, her şeyin hınçla ve burukluk noktalanmış olması, mahzun yaşlının son ayrılık anında barışmasını büsbütün gerektiren bir sebepti.

Cinnetle ve kederle dikkati dağıldığında bile daima pratik ve işleri usulünce yapmaya meraklı Kontes, onu, ailesini ve maiyetini Astapovo'ya götürecek özel bir tren tuttu. Yanına bir doktor ile hemşireyi ve çocuklarından üçünü (Andrey, Mihail ve Tatyana) aldı. Birkaç kişiyle beraber önden giden Sergey, babasının huzuruna çıkarıldı. Tolstoy oğlunun gelişini dokunaklı buldu;

"Elimi öptü" dedi acınacak bir tavırla. Ama Tolstoy'lar asla kavgasız bir araya gelemezdi. Sergey'in geliş amacı, annesinin babasını görmesine hiçbir şartta izin verilmemesini belirtmek içindi. "Adamcağızı aşırı heyecanlandırır."

Tolstoycular ortalıkta cirit atmaktaydı. Üstadın yanında olmalarına izin vardı. Gorbunov, Nikitin, Goldenweiser ve 2 Kasım'da gelen Çertkov sürekli odadaydı. Özel bir trenin ailesini Astapovo'ya getirdiğinden, istasyona gazete muhabirlerinin, fotoğrafçıların ve hatta bir kameramanın üşüştüğünden bihaber olan Tolstoy, karısının bir ziyaretini kalbinin kaldıramayacağını belirtti. Güncesine son notunu düştüğü 2 Kasım'da, "Zor bir geceydi" diye yazdı. Son 63 yıldır hayatını yazıya dökmeyi alışkanlık edinmişti.[16] Nihayet kalem durdu ve dili dolanmaya başladı. Birinin, arkasındaki yastığı düzeltmeye çalıştığı sırada "Mujikler... ölüme nasıl..." diye mırıldandı. Ardından bir tür hezeyan geçirdi. Bu haliyle mırıldandığı cümlelerden biri şöyleydi: "Arayın, aramayı hep sürdürün."

Karısı beraberinde Tolstoy'un özellikle düşkün olduğu küçük bir yastık getirmişti. Sadık müritler odaya girmesine izin vermemekle birlikte, yastığı alıp üstadın başının altına koydular. Yastığı fark eder etmez, Yasnaya Polyana'dan gelenler olduğunu anlayan Tolstoy gerildi. Kimdi onlar? Saşa kız kardeşi Tanya'nın Astapovo'ya geldiğini ağzından kaçırdı. Bilinci hâlâ yerinde olan Tolstoy'un gelişine sevindiği Tanya, başucuna çağrıldı. Ama o hakikat tutkunları, Sofya'nın orada olmadığı uydurmasına sarılma gereğini duydu. Tolstoy gergin bir halde Tanya'ya karısını sordu. "Ne yapıyor? Kendini nasıl hissediyor? Buraya gelmeyecek mi? Söyleyin bana, söyleyin bana! Bundan daha önemli ne olabilir?..." Heyecandan çılgına dönmüş gibiydi. Hiçbir şey söylememesi tembihlenmiş olan Tanya, kaçamak sözler geveleyip odadan çıktı.[17]

Dışarıdaki platformda Sofya kendine has bir öfke histerisine tutulmak üzereydi. Kafasında kocasını ölmeden önce görüp görmeyeceği gibi önemli sorular, özel trenin maliyeti gibi önemsiz sorularla iç içe geçti. Tren bir kör hatta çekilmişti. Beş yüz ruble! Ama trende oturamayıp hatta volta attıktan sonra, platformdaki kalabalığa karıştı. Gelen her trenle kalabalık arttı; gazeteciler ve kameralı adamlar istasyona doluştu.

Haber filmlerinin öncüsü Mösyö Pathé, kameramanı Meyer'e telgrafla şu talimatı verdi: İSTASYONU ÇEK, YAKIN ÇEKİMLE İSTASYON ADINI AL. AİLEYİ, TANINMIŞ ŞAHSİYETLERİ, UYUDUKLARI VAGONU ÇEK...

İşini layıkıyla yapan Meyer'in ölüm döşeği dışında her şeyi çektiği film günümüze ulaşmış durumdadır. Sofya Andreyevna'nın gergince volta atışını ve yüzünü Tolstoy'un yattığı odanın camına bastırışını görebiliriz. Bunlar kesinlikle gelecek kuşaklara sunulmasını istediği görüntüler değildi. Kameranın asla gerçeği aktaramayacağını içgüdüyle kavramış gibiydi. Dolayısıyla

dışarıya çıkan kızlarının, trenine dönmesi ve kalabalığa karışmaması için ona yalvarmaları üzerine, Saşa'yla pazarlığa girişti. Kızına Pathé film kamerasının çalıştığı sırada istasyon şefine ait evin küçük verandasına çıkmasına izin vermesi için yalvardı; böylece en azından kocasını ölmeden önce görebildiği izlenimi verilmiş olacaktı. Saşa'nın yine reddetmesi üzerine, tekrar kalabalığa daldı ve durumunun hiç uygun olmamasına karşın muhabirlerle gelişigüzel konuştu. Kimi zaman hemen kayda geçirilen ve daha sonra yanlış aktarılan sözlerle kocasına ve ailesine atıp tutturdu. Kimi zaman ağladı ve kocası için sadece sevgi sözleri kullandı.

Yatağın çevresinde oturan ve Tolstoy'un karısını bile içeriye almayan kişiler, onu aforoz etmiş kilisenin temsilcilerine izin vermeye daha da az eğilimliydi. St. Petersburg Metropoliti Antoni 4 Kasım'da çektiği telgrafla, Tolstoy'un Ortodoks itikadına döndürülmesini ısrarla istemişti. Ertesi gün patriğin talimatları üzerine, Optina Manastırı Başkeşişi Varsonofi ve başka bir keşiş, dışarıda bekleyen gazetecilere ibret olarak, dine ölüm döşeğinde dönüşü sağlamaya geldiler.

Bayılan yaşlı adamın başında bir propaganda savaşı sürdü. Tolstoycular başkeşişi ölüm odasına almaya yanaşmadılar. Tula valisinin ve hükümetin St. Petersburg'dan gönderdiği çeşitli mümtaz temsilcilerin de içeriye girmesine izin verilmedi. Tolstoy acı içindeydi ve aralıklarla hıçkırık nöbetleri geçirmekteydi. Takati gittikçe tükenirken, doktor morfin iğnesi vurmaya başladı. Bazen toparlanıp uyanır gibi oldu; 6 Kasım akşamının ilk saatlerinde bir ara doğruldu. Saşa üzerine eğildi. "Yastıklarını düzelteyim mi?" diye sordu.

"Hayır. Dünyada Lev Tolstoy'un yanı sıra birçok kişinin bulunduğunu ve sırf bu Lev'e baktığını hatırlamanı öğütlemek istedim sadece." Buna gerçekten inanıyor muydu? Çekip gitmek üzereyken bile, eşsizliği onda saplantılı bir tasaydı. O akşam durumu çok daha kötüleşti. Ona oksijen, kâfur verildi...[18]

"Seryoja!" diye seslendi oğlu Sergey'e. "Hakikat! Birçok kişiyi seviyorum... Nasıllar?" Ardından uykuya daldı. Ama gece yarısına doğru nükseden durumu çok daha kötüye gitti. Kapı ancak bu son noktada açıldı ve Tolstoy'un karısının içeriye girmesine izin verildi.

Yatağın yanında oturmakta olan Çertkov kalkıp odadan çıktı. Tolstoy'un oğulları mahcup tavırlarla ayaktaydı. Kızları yatağa biraz daha yakındı. İnsanlarla dolu ufacık odada, Sofya'nın hazin karaltısının geçmesi için yer açıldı. Yatağın yanında dizüstü çöktü. Ağlamaklı halde, "Bağışla beni, bağışla beni!" diye fısıldadı. Doktorlardan biri, yaşlı adamı uyandırmasından korktu. Uyandırsa ne olurdu ki? Ama odadan çıkarıldı ve 7 Kasım sabahına doğru üç buçuktan beş buçuğa kadar, buz gibi verandada iki saat dikili kaldı. Derken kapı açıldı ve orada duran oğlu Sergey, onu tekrar içeriye aldı. "Senden başka birini hiç sevmedim" dedi Sofya yataktaki karaltıya. Ama yaşlı adamın artık

burnunda olan canı birkaç nefesten sonra gitti. Çömelmiş olan karısı ayağa kalktı ve üzerine eğilip başını göğsüne koydu. Hareket, nefes, nabız yoktu.

• • •

Rus hükümetinin en gür sesli ve en saygın muarızı susmuştu. Bütün önemli üniversitelerde, büyük isyancının ölümünü anmaya dönük öğrenci gösterileri düzenlendi. İki başkentte ölüm cezasına karşı büyük protesto toplantıları vardı. İmparatorluğun her yanında, yüz binlerce kişi haber merkezlerinde ve telgrafhanelerde Tolstoy'un ölüm haberi için bekledi. Rusya'yı saran sokak gösterilerinde devrimci hareket canlandı.[19] Lenin yedi yıl sonra iktidarı ele geçirdiğinde, yeterli bilgi sahibi olmayan Batı basınının bunu Tolstoycu bir devrim olarak nitelendirmesi elbette anlamlıydı.[20] Çoğu gazete haberi, yakıştırma gerçek durumdan ancak bu kadar uzak olabilirdi. Ama bütün dünyanın zihninde Tolstoy'un devrimle özdeşleşmesi böyleydi.

Tolstoy'un naaşı Astapovo'da yatarken, bir antik cesede gösterilmiş olabilecek ilgiyi çekti bir ölçüde (Heykeltıraş Merkurov bir ölüm maskı çıkarmaya geldi).

Diriliş'in çizimlerini yapmış olan ressam Pasternak, eskizler için Moskova'dan gelirken, yanında müsakbel romancı ve şair oğlu Boris'i getirdi. Ama gerçekte antika değil, modern bir ceset vardı artık. Sadık müritler Tolstoy hayranı bir tıp öğrencisinden, kameralar daha iyi görünmesi için üstada formaldehit zerk etmesini istemişlerdi. Fotoğraflar çekildi. Tolstoy'un tamamen huzurlu göründüğü ölüm fotoğrafı, karşısındaki kara kutu bir patlayıcı düzeneği olabilirmiş gibi, aristokrat kibri, kurumlu merak ve yalın hayvani korku karışımı bir bakışla gözlerini kameraya dikmiş halde yer almadığı tek fotoğraftır. Ama ölü yüzündeki çok manevi, çok sakin ve çok görkemli huzur ve dinginlik havası muhtemelen naaşı hazırlayanların ustaca yüz masajına ve akıllıca bir formaldehit zerkine bağlanabilir. İki gün sonra Pathé'nin haber kameralarının çalıştığı sırada, doğal olmaktan büsbütün çıkmıştı. Tabutunu taşıyan tren Zasyeka İstasyonu'na 9 Kasım sabahı saat altı buçukta vardı. Onu karşılamak için bekleyen kalabalık çok büyüktü. Tolstoy'un dört oğlunun omuzlayarak yola getirdiği açık tabut, Yasnaya Polyana'ya yavaş dönüş yolculuğuna başladı. Topluluk tahminen 3.000-4.000 kişiyi bulmuştu. Aralarında "Sevgili Lev Nikolayeviç, iyiliğinin hatırası içimizde sönmeyecek, Yasnaya Polyana'nın öksüz köylüleri" pankartlarını taşıyan köylüler vardı. Konağa varıldığında, tabut giriş holüne yakın bir masaya konuldu. Orada olanların büyük bir kısmı, öğleden sonra üçe çeyrek kala kaldırılacak cenaze öncesinde naaşa saygı duruşu için, konağın sıkışık koridorlarında sıraya girmek istedi. Tolstoy çocukluğunda ağabeyi Nikolay'ın, üstünde dünyaya barışı getirmenin

ve kötülüğü yok etmenin sırrı yazılı yeşil dalı gömdüğü Zakaz Korusu'nda bir hendeğin kenarına gömülme isteğini uzun süre önce belirtmişti. Sonunda bu sırrı keşfetmeye herkesten daha fazla yaklaşmış olsa da, yeşil dalın bulunduğu yere dönüşte apaçık uygunluk vardı. İki haftadan daha az bir süre önce onu gecenin karanlığında kaçmaya yönelten karışık içgüdüler her ne olursa olsun, en azından kısmen çocukluğuna, kız kardeşine, Karınca Tarikatı'yla son bağına dönmüştü.

Andrey Tolstoy'un eksiksiz bir Ortodoks cenaze töreni için Tula piskoposuna başvurmasına karşın, kilise yetkilileri buna izin vermedi. Böylece Aziz Vladimir'le Rusya'nın Hıristiyanlığı benimsemesinden beri, Tolstoy halkın kilise ayini olmadan defnettiği ilk kişi oldu. Ama bu seküler bir cenaze töreni olarak nitelendirilemezdi. Huşu içindeki büyük kalabalık, kadim Rus cenaze ilahilerini okuyarak, rahiplere kafa tuttu. Tabutun geçişi sırasında, polislerin dışında herkes şapkasını çıkardı ve birçoğu dizüstü çöktü. Dünya tarihinde halkın sevgisini kazanmanın en olağanüstü gösterilerinden biriydi bu. Böyle bir cenaze töreninin düzenlendiği hiçbir romancı yoktur. Ama bunu sağlayan şey, romanlarına duyulan saygı değil, şimdi bize yarı delice ve donkişotça görünen işlerdi, şimdi çoğu okurun okumaya değmez bulduğu ciltler dolusu eserlerdi. Ayakta durup Tolstoy'un tabutunun kayran içinde taşınışını ve gözde çocukluk yerine gömülüşünü izleyen binlerin arasında, *Savaş ve Barış*'ı duymuş olanlar ancak bir avuç kişiydi. "Ve 'Ebedi Hatıra'yı okumaya devam ettiler..."

Notlar

Göndermeler sonraki bölümde verilen bibliyografya kaynaklarınadır. Örneğin, "Fischer 23" verdiğim bilginin kaynağını Louis Fischer'in *The Life of Lenin* kitabının 23. sayfasında bulabileceğiniz anlamına gelir. Bibliyografyada aynı yazarın birden fazla kitabının yer aldığı durumlarda, göndermeye yayın tarihi eklenmiştir; yani "Bayley (1966)" yazarın *Tolstoy and the Novel* (1966), "Bayley (1971)" ise *Pushkin* (1971) kitabını belirtir.

Notlarda aşağıdaki kısaltılmış adlar kullanılmaktadır:

JE: *The Complete Works of L.N. Tolstoy* (Yıldönümü Baskısı, Moskova 1928-1964).
Porter: Cathy Porter (ed. ve çev.), *The Diaries of Sofia Tolstaya* (1985).
SW: Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire 1801-1917* (Oxford 1967).
Simmons: Ernest J. Simmons, *Leo Tolstoy* (1949).
PRP: *L.N. Tolstoy. Perepiska s russkimi pisatelyami v dvuh tomah* (Moskova 1978).

Çok az kişinin 90 ciltlik toplu baskıya (JE) ulaşabilmesi nedeniyle, Tolstoy'un güncelerine ve mektuplarına göndermelerde sadece tarihleri vermekle yetindim. Böylece okur daha kapsamlı göndermeleri elindeki baskıdan izleyebilir.

Birinci Bölüm: Köken

1. Gusev (1954). Aksinin belirtildiği durumlar dışında, bu kitaptaki bütün biyografik ayrıntılar Gusev'in anıtsal beş cildinden alınmıştır.
2. JE 9.106.
3. *Agy.* 271.
4. Akrabalarca yazılmış iki nefis aile tarihi, Serge Tolstoy'un (1980) ve Nikolay Tolstoy'un (1983) kitaplarıdır. Özellikle ikincisi son derece tavsiye edilir.
5. Crankshaw (1976) 18.
6. SW 183-98 ve Ulam (1981) 3-66.
7. Volkonski agy.
8. Puşkin III. 7 (çeviri yazara ait).
9. Ulam (1981) 65.
10. JE 34. 375.
11. *Agy.* 376.
12. *Agy.* 384.
13. *Agy.* 386.
14. JE 9.211.
15. JE 34. 357.
16. Aktaran de Jonge (1972) 70.
17. JE 34. 395.

18. Zernov (1945) 57.
19. JE 32. 99.
20. JE 34. 387.

İkinci Bölüm: Yusuf ve Kardeşleri

1. Gusev (1954).
2. Fischer 23.
3. Aksakoff 25.
4. Herzen 94.
5. Mackenzie-Wallace II. 6.
6. JE 34. 370.
7. Zagoskin 91.
8. Zborilek 6.
9. Rousseau 249.
10. *Agy.* 278.
11. Vatsuro I. 46.
12. Nujin 33.
13. SW 168.
14. Aksakoff 25.
15. SW 171.
16. *Agy.*
17. Şklovski 81.
18. Simmons 69.
19. JE 46. 32.
20. *Agy.* 127.
21. Tolstoy'un Biryukov gibi ilk biyografi yazarları, zührevi hastalığından ya bihaberlerdi ya bunu sansürlemişlerdi. Günümüzdeki biyografi yazarlarından Simmons'ın, "Kazan'dan ayrılma düşüncesinin Tolstoy'da bir pişmanlığa yol açmadığı" saptaması muhtemelen doğrudur; Martine de Courcel'in "uygulanan kısıtlamaların ve üniversite programlarının ona her geçen gün daha saçma göründüğü" saptamasını doğrulayacak herhangi bir bulgu yoktur. Henri Troyat'ın hayal gücüne dayalı savı ise, Tolstoy'da "hukuk bölümündeki dersleri almaya artık devam edemeyeceği yönünde ani bir düşüncenin uyandığı"dır. Bu yazar bize Tolstoy'un hasta olduğunu ama hastalığının "ciddi olmadığı"nı söyler. Bunun hangi hastalık olduğunu ise belirtmez.
22. Crankshaw (1976) 73.
23. Pipes 78.

Üçüncü Bölüm: "Dünün Tarihi"

1. Gusev (1954).
2. Günce, 10 Mart 1906.
3. JE 45. 182.
4. Günce, 17 Nisan 1847.
5. Vatsuro II. 97.

6. JE 4. 123.
7. *Agy.* 164.
8. Puşkin, *Yevgeni Onegin*, 1. 54.
9. Günce, 14 Haziran 1847.
10. Puşkin, *The Bronze Horseman*, çev. Charles Johnston.
11. S.N. Tolstoy'a mektup, 13 Şubat 1849.
12. S.N. Tolstoy'a mektup, 1 Mayıs 1849.
13. Mirski 254.
14. JE 1. 279.
15. *Agy.* 280.
16. *Agy.* 281.
17. Porter 62
18. *Agy.* 67.
19. Sterne 48.
20. JE 1. 290.

Dördüncü Bölüm: Kafkasya'da Çocukluk Sahneleri

1. Gusev (1954).
2. JE 46. 59.
3. Hingley (1977) 61.
4. SW 311 vd.
5. *Agy.*
6. JE 46. 77.
7. *Agy.* 80.
8. JE 59. 169.
9. JE 3.67.
10. *Agy.* 68.
11. Mirski (1949) 235.
12. JE 3. 74
13. *Agy.* 86.
14. *Agy.* 71.
15. JE 46. 82.
16. *Agy.* 87.
17. JE 59. 127.
18. Günce, 29 Kasım 1851.
19. Katarskiy 103.
20. Kingsmill 87.
21. *Agy.*
22. T.A. Yergolskaya'ya mektup, 12 Kasım 1851.
23. Eykhenbaum (1922) 75.
24. JE 59. 196.
25. JE 1.28.
26. *Agy.* 35, 36 vd.
27. *Agy.* 56.
28. JE 45. 89.

29. N.A. Nekrasov'a mektup, 3 Temmuz 1852.
30. N.A. Nekrasov'a mektup, 18 Kasım 1852.
31. Zander 53.
32. PRP I.60.
33. Günce, 12 Ocak 1854.

Beşinci Bölüm: Kırım

1. Gusev (1954, 1957).
2. T.A. Yergolskaya'ya mektup, 5 Temmuz 1854.
3. Günce, 7 Temmuz 1854.
4. *Agy.*
5. Günce, 18 Temmuz 1854.
6. Vatsuro I. 60.
7. Günce, 22 Ocak 1855.
8. Vatsuro I. 65.
9. *Agy.*
10. Günce, 28 Ocak 1855.
11. Günce, 8 Şubat 1855.
12. Curtiss (1965) 192.
13. Herzen III. 511-312.
14. Curtiss, *agy.* 260.
15. *Agy.* 47.
16. *Agy.* 260.
17. Simmons 135.
18. Günce, 2/3/4 Mart 1855.
19. Günce, 1 Nisan 1854.
20. Bugün okunduğunda edebi değerden yoksun görünse bile, o sırada heyecan verici bulunmuştu. S.S. Doroşenko şarkıdaki ibareleri Tolstoy'un güncesindeki belli pasajlara bağlama (s. 247) zahmetine girmiştir.
21. Bkz. James.
22. JE 4. 56.
23. *Agy.* 67.
24. *Agy.* 78.
25. Vatsuro I. 65.
26. *Agy.*
27. C.S. Lewis (1979) 410.
28. Günce, 2 Eylül 1855.
29. Günce, 10 Ekim 1855.

Altıncı Bölüm: Bronşit Bir Tıynettir

1. Gusev (1957).
2. Andrew (1982) 3.
3. Vatsuro I. 89.

4. Bkz. Riasanovsky (1976).
5. Simmons 143.
6. Vatsuro I. 138.
7. Fet (1890) I. 165.
8. Gustafson 86.
9. Granjard 33.
10. Gustafson 9.
11. Fet (1890) I. 225.
12. Fet (1959) 67.
13. JE 23. 56.
14. Günce, 29 Kasım 1851.
15. JE 19.231.
16. *Agy.* 234.
17. Simmons 147.
18. Mackenzie-Wallace I. 117.
19. Günce, 15 Mayıs 1856.
20. V.V. Arsenyeva'ya mektup, 2 Kasım 1856.
21. V.V. Arsenyeva'ya mektup, 8 Kasım 1856.
22. V.V. Arsenyeva'ya mektup, 9 Kasım 1856.
23. V.V. Arsenyeva'ya mektup, 11 Kasım 1856.
24. V.V. Arsenyeva'ya mektup, 14 Ocak 1857.

Yedinci Bölüm: Seyahatler

1. Gusev (1957).
2. Günce, 9/21 Şubat 1857.
3. Günce, 11/23 Şubat 1857.
4. Günce, 13/25 Şubat 1857.
5. *Agy.*
6. Günce, 14/26 Şubat 1857.
7. V.P. Botkin'e mektup, 10/22 Şubat 1857.
8. *Agy.*
9. *Agy.*
10. JE 45. 89.
11. Günce, 15/27 Mart 1857.
12. İslavin 13.
13. İslavin 15.
14. *Agy.*
15. *Agy.*
16. Günce, 29 Nisan/11 Mayıs 1857.
17. Agy.
18. Günce, 26 Ağustos 1857.
19. İslavin 54.
20. Schapiro 112.
21. Günce, 22 Ekim 1857.
22. Günce, 6 Kasım 1857.

23. Günce, 4 Aralık 1857.
24. İslavin 45.
25. Brooke 12.
26. Vatsuro I. 78.
27. İslavin 16.
28. Günce, 26 Mayıs 1860.
29. Günce, 19/31 Temmuz 1860.
30. Günce, 17/24 Temmuz 1860.
31. Günce, 27 Temmuz/3 Ağustos 1860.
32. Günce, 25 Temmuz/6 Ağustos 1860.
33. Günce, 31 Temmuz/12 Ağustos 1860.
34. Günce, 1/13 Ağustos 1860.
35. *Bkz.* Troyat 197.
36. A.A. Fet'e mektup, 17/29 Ekim 1860.
37. Gusev (1957) 39.
38. *Agy.*
39. N.N. Strahov'a mektup, 19 Mart 1870.
40. Lucas 35.
41. *Agy.* 49.
42. *Agy.* 45.
43. Collins 1. 38.
44. de Lubac 98.
45. Simmons 213.
46. Günce, 13 Ağustos 1865.
47. Woodcock 45.
48. Gusev (1957) 411.
49. Woodcock 234.
50. Sampson 7.
51. V.P. Botkin'e mektup, 26 Ocak 1862.
52. İslavin 81
53. Vatsuro I. 221.
54. Simmons 235.

Sekizinci Bölüm: Evlilik

1. V.P. Botkin'e mektup, 7 Şubat 1862.
2. JE 6. 148.
3. *Agy.* 24.
4. *Agy.* 35.
5. *Agy.* 65.
6. *Agy.* 68.
7. *Agy.* 69.
8. *Agy.* 75.
9. Günce, 15 Haziran 1858.
10. Günce, 26 Mayıs 1860.
11. Sofya Andreyevna'nın "on ikinci yaş gününe üç ay kalmış bir kız açısından fazlasıyla

cinsiyetinin bilincinde olduğu"nu (25) belirten Edwards'ın ilginç savını destekleyecek bir bulgu ne yazık ki yoktur.

12. Gusev (1957) 384.
13. *Agy.* 470.
14. Fulop-Miller 4.
15. Nadejda Mandelştam (1970) 4.
16. A.A. Tolstaya'ya mektup, 22 Temmuz 1862.
17. Günce, 8 Eylül 1862.
18. Porter 832.
19. *Agy.* 90.
20. Günce, 24 Eylül 1862.

Dokuzuncu Bölüm: Simya

1. Pipes 78.
2. *Agy.*
3. Edwards 75.
4. *Agy.* 10.
5. *Agy.*
6. Gusev (1957) 303.
7. *Agy.*
8. Günce, 5 Ocak 1863.
9. Porter 15.
10. *Agy.* 17.
11. Yakın dönemdeki "Sonyacı"ların en keskini Edward Crankshaw'du (1974). Daha ılımlı diğer "Sonyacı"lar arasında İngiliz Cynthia Asquith, Amerikalı Anne Edwards, Fransız Martine de Courcel ve Rus asıllı Fransız Henri Troyat sayılabilir. Tolstoy yanlısı ve Sofya Andreyevna karşıtı bir görüş benimseyenler ("Levci"ler?) ise patriklerini İngiliz Aylmer Maude'da bulmuşlardır. Tolstoy holiganlarının en gür seslisi ve en halisi, Kontes Tolstoy'un adının bile geçmesine kızan ve ölümüne çok üzüldüğüm dostum John Stewart Collis'ti.
12. Gusev (1957) 241.
13. *Agy.*
14. JE 13. 284.
15. Kuzminskaya 159.
16. Gusev (1957) 345.
17. Kuzminskaya 256.
18. Gusev (1957) 361.
19. Porter 38.
20. Gusev (1957) 298.
21. Hilaire Belloc, "Lord Finchley".
22. Gusev (1957) 311.
23. Kuzminskaya 208.
24. Gusev(1957) 326.
25. JE 9. 133.
26. Kuzminskaya 87.

27. *Perepiska* I.172 (1978).
28. JE 9.147.
29. JE 13.401.
30. JE 9.9.
31. S. A. Tolstaya'ya mektup, 4 Eylül 1865.

Onuncu Bölüm: *Savaş ve Barış*

1. A.A. Fet'e mektup, 23 Ocak 1865.
2. A.A. Tolstaya'ya mektup, 14 Kasım 1865.
3. Porter 34.
4. Gusev (1957) 121.
5. Christian (1962), Gudzi (1936).
6. Knowles 115.
7. *Agy.* 116.
8. Fodor 17.
9. *Agy.* 91.
10. Kassin 41.
11. Fodor 1 12.
12. JE 9. 161.
13. *Agy.* 276.
14. JE 10. 112.
15. Magarshack 203.
16. *Agy.* 209.
17. *Agy.* 330.
18. Jones 199.
19. JE 12. 316.
20. *Agy.* 320.
21. Porter 40.
22. Kerr çeşitli yerlerde.
23. S.A. Tolstaya'ya mektup, 27 Eylül 1867.
24. Başka kaynaklara göndermeler dışında, bu ve bu bölümdeki bütün diğer hususlar için bkz. Gusev (1957).

On Birinci Bölüm: Ölümün Gölgesi

1. Gusev (1957).
2. A.A. Fet'e mektup, 30 Ağustos 1869.
3. S.A. Tolstaya'ya mektup, 4 Eylül 1869.
4. JE 26.467.
5. *Agy.* 469.
6. *Agy.* 470.
7. S.A. Tolstaya'ya mektup, 27 Ekim 1871.
8. A.A. Fet'e mektup, 2 Kasım 1871.
9. A.A. Fet'e mektup, 7 Ocak 1872.

10. Porter 45.
11. A.A. Fet'e mektup, 1/6 Ocak 1871.
12. Porter 46.
13. N.N. Strahov'a mektup, 25 Mart 1872.
14. S. A. Tolstaya'ya mektup, 25 Haziran 1871.
15. JE 21.120.
16. A.A. Tolstaya'ya mektup, 15 Eylül 1872.
17. *Agy.*
18. İlya Tolstoy 46.
19. İslavin 56.
20. Gusev (1957) 191.
21. *Agy.*
22. Günce, 13 Mart 1873.
23. Porter 50.

On İkinci Bölüm: *Anna Karenina*

1. İslavin 209.
2. A.A. Tolstaya'ya mektup, 23 Haziran 1874.
3. Porter 51.
4. *Agy.* 52.
5. A.A. Tolstaya'ya mektup, 14 Ocak 1876.
6. P.D. Boborikin'e mektup, Temmuz/Ağustos 1865.
7. Knowles 91.
8. Berlin, "The Hedgehog and the Fox", *Russian Thinkers* 72.
9. Schultze'nin, Gudzi'nin (1966) ve Stenbock-Fermor'un ayrıntılı biçimde açıkladığı bulguların büyük br bölümü Gusev'de (1957) yer alır.
10. N.N. Strahov'a (gönderilmeyen) mektup, 25 Mart 1873.
11. JE 20. 23.
12. Pléiade Baskısı 923.
13. Dostoyevski (1984) 542.
14. Goldenweiser 93.
15. JE 19. 371.
16. Pobedonostsev 94.
17. Billington 382.
18. Hingley (1977) ve Westwood 76.
19. Billington 385.
20. *Agy.*
21. JE 19. 52.
22. *Agy.* 349.
23. Charles Dickens, *Hard Times.*
24. JE 19. 57.
25. A.A. Fet'e mektup, 4 Eylül 1873.
26. Porter 50.
27. Guse v(1957) 111.

28. A.A. Tolstaya'ya mektup, 6 Mart 1874.
29. Gusev(1957) 117.
30. A.A. Fet'e mektup, 17 Ekim 1874.
31. Gusev(1957) 117.
32. N.N. Strahov'a mektup, 25 Ağustos 1875.
33. A.A. Fet'e mektup, 17 Ekim 1875.
34. Vatsuro I.233-235.
35. Bayley (1966) 121.
36. Troyat 347.
37. Knowles 22.
38. James (1957) 12.
39. JE 19. 320.
40. *Agy.* 266.
41. *Agy.* 362.
42. *Agy.* 297.
43. *Agy.* 301.
44. *Agy.* 351.
45. Gusev (1957) 176.
46. A.A. Fet'e mektup, 28/29 Nisan 1876.
47. Bayley (1966) 188.
48. Christian (1969) 152.
49. JE 20. 35.
50. JE 62. 15.
51. JE 19. 362.
52. A.A. Fet'e mektup, 11/12 Mart 1877.
53. N.N. Strahov'a mektup, 15 Şubat 1877.
54. Tyutçev.
55. *Agy.*
56. Fet 1. 23.
57. *Agy.*
58. N.N. Strahov'a mektup, 21 Nisan 1871.
59. Dunlop 59.
60. Gusev (1957) 189.
61. Dunlop 135.

On Üçüncü Bölüm: Ermiş

1. A.A. Tolstaya'ya mektup, 27 Ocak 1878.
2. A.A. Tolstaya'ya mektup, 31 Mart 1878.
3. İ. S. Turgenyev'e mektup, 6 Nisan 1878.
4. PRP I. 188.
5. Günce, 22 Ağustos 1881.
6. İslavin 110.
7. Günce, 6 Temmuz 1881.
8. JE 23. 16.
9. *Agy.* 19.

10. Porter 62.
11. Günce, 22 Mayıs 1878.
12. Dostoyevski (1984) 792.
13. Vatsuro II. 27.
14. Gusev (1957) 257.
15. *Agy.* 196.
16. *Agy.* 218.
17. Leon 194.
18. Simmons 365.
19. JE 23.27.
20. *Agy.* 11.
21. *Agy.* 15.
22. *The Karamazov Brothers* II. 17.
23. Akt.: Greenwood, Jones (1978) 112.
24. JE 23. 60.
25. Magarshack 479.
26. *The Karamazov Brothers* II. iv.i.
27. N.N. Strahov'a mektup, 17/18 Nisan 1878.
28. Magarshack 498.
29. N.N. Strahov'a mektup, 5/10 Şubat 1881.
30. SW 472.
31. Tyutçev 109.
32. Vatsuro II. 197.
33. *Reflections of a Russsian Statesman.*
34. İmparator III. Aleksandr'a mektup, 8/15 Mart 1881.
35. Lowe 46.
36. Günce, 18 Mayıs 1887.
37. İlya Tolstoy 114.
38. *Agy.* 112.
39. Gusev (1957) 276.
40. Günce, 5 Ekim 1881.
41. SW 662.
42. Porter 72.
43. PRP I. 203.
44. JE 23.317.
45. *Agy.* 320.
46. *Agy.* 316.
47. *Agy.* 312.
48. *Agy.* 327.

On Dördüncü Bölüm: Gerçek Hıristiyanlık

1. A.A. Tolstaya'ya mektup, 13 Ocak 1878.
2. A.A. Tolstaya'ya mektup, 7 Mart 1878.
3. JE 85. 14.
4. V.G. Çertkov'a mektup, 6 Mart 1884.

5. Günce 24 Nisan 1884.
6. Günce, 22 Mayıs 1884.
7. Günce, 27 Mayıs 1884.
8. Kuzminskaya 150.
9. Suhotin-Tolstoy 111.
10. Günce, 18 Haziran 1884.
11. Günce, 7 Temmuz 1884.
12. *Agy.*
13. Günce, 14 Temmuz 1884.
14. Edwards 126.
15. Günce, 15 Temmuz 1884.
16. Pullen 96.
17. *Agy*
18. Günce, 27 Temmuz 1884.
19. V.G. Çertkov'a mektup, 15 Ağustos 1884.
20. V.G. Çertkov'a mektup, 24 Temmuz 1884.
21. *Agy.*
22. Günce, 12 Eylül 1884.
23. Günce, 12 Temmuz 1884.
24. Günce, 13 Mayıs 1884.
25. Philip Larkin, "Talking in Bed".
26. V.G. Çertkov'a mektup, 11 Kasım 1884.
27. JE 85. 112.
28. Suhotin-Tolstoy 96.
29. İlya Tolstoy 193.
30. *Agy.*
31. Suhotin-Tolstoy 181.
32. *Agy.* 47.
33. T.L. Tolstaya'ya mektup, 18 Ekim 1885.
34. S.A. Tolstaya'ya (gönderilmeyen) mektup, 15/18 Aralık 1885.
35. İlya Tolstoy 206.
36. Suhotin-Tolstoy 115.
37. JE 25. 183.
38. *Agy.* 186.
39. *Agy.* 189.
40. *Agy.* 196.
41. *Agy.* 406.
42. *Agy.* 407.
43. *Agy.* 408.
44. JE 26.61.
45. *Agy.* 70.
46. Christian (1969) 237.
47. JE 26.85.
48. Porter 75.
49. *Agy.* 77.
50. Gusev (1957) 122.
51. *Agy.* 125.

52. *Agy.* 127.
53. SW 474. Ama ayrıca bkz. Wilson (1960), Lowe, Deutscher, Fischer vs.

On Beşinci Bölüm: *Kroyçer Sonat*

1. JE 27. 79.
2. de Jonge (1982) 101.
3. Proffer 19.
4. Montgomery 68-80.
5. Günce, 17 Eylül 1889.
6. V.G. Çertkov'a mektup, 31 Aralık 1889.
7. JE 27. 85.
8. Günce, 22 Ağustos 1889.
9. Günce, 25 Şubat 1889.
10. Troyat 476.
11. Gusev (1958) 672.
12. *Agy.*
13. Günce, 19 Ağustos 1889.
14. Günce, 11 Eylül 1889.
15. V.İ. Alekseyev'e mektup, 22 Ağustos 1889.
16. Suhotin-Tolstoy 146.
17. *Agy.*
18. Porter 88.
19. V.G. Çertkov'a mektup, 15 Ocak 1890.
20. Bayley (1966) 282.
21. Simmons 357.
22. Troyat 451.
23. JE 27. 43.
24. *Crime and Punishment* I.vii.
25. N.N. Strahov'a mektup, 7 Nisan 1891.
26. Porter 211.
27. Günce, 18 Nisan 1891.
28. Porter 621.
29. Günce, 30 Ekim 1891.

On Altıncı Bölüm: Korkunç Sorular

1. Gusev (1960).
2. Porter 123.
3. *Agy.*
4. JE 31. 11.
5. *Agy.* 45.
6. JE 23. 62.
7. A.A. Tolstaya'ya mektup, 29 Ağustos 1891.
8. Robbins 64.

9. *Agy.* 35.
10. Maude (1929) 300.
11. Simmons 522.
12. Porter 173.
13. *Agy.* 172.
14. Wilson (1960) 371.
15. İ.L. Tolstoy (1972) 131.
16. JE 24. 18.
17. George Kennan'a mektup, 8 Ağustos 1890.
18. *Agy.*
19. JE 29. 310.
20. JE 29. 311.
21. Mandelştam (1970) 167.
22. JE 32.236.
23. *Agy.* 376.
24. SW 461.
25. Pobedonostsev 645.

On Yedinci Bölüm: *Diriliş*

1. SW 549
2. *Agy.*
3. Günce, 29 Ocak 1895.
4. Günce, 7 Şubat 1895.
5. Standart tarih için bkz. Woodcock ve Avakumovic (1968).
6. V.G. Çertkov'a mektup, 15 Mart 1895.
7. Woodcock ve Avakumovic 98.
8. Porter 176.
9. *Agy.* 180.
10. *Agy.* 178.
11. JE 29133.
12. *Agy.* 44.
13. *Agy.* 46.
14. Porter 186.
15. *Agy.* 187.
16. Gusev (1960) 163.
17. *Agy.* 164.
18. *Agy.* 171.
19. *Agy.* 182.
20. *Agy.* 183.
21. *Agy.* 183.
22. *Agy.* 185.
23. *Agy.* 186.
24. A.A. Tolstaya'ya mektup, 31 Mart 1895.
25. *Agy.*
26. *Agy.*

27. Günce, 10 Nisan 1895.
28. Günce, 25 Nisan 1895.
29. *Agy.*
30. Günce, 26 Nisan 1895.
31. Günce, 28 Nisan 1895.
32. Maude (1904) 164.
33. Gusev (1960) 189.
34. Clark (Britanya-SSCB No. 68) 7.
35. Maude (1935) viii.
36. Clark 8.
37. Gusev (1960) 351.
38. *Agy.* 382.
39. *Agy.* 376.
40. *Agy.* 389.
41. *Agy.* 390.
42. Suhotin-Tolstoy 152.
43. Gusev (1960) 397.
44. *Agy.* 401.
45. *Agy.* 231.
46. *Agy.* 371.
47. Şklovski 649.
48. James (1937) 134.
49. JE.
50. John Betjeman, "Myfanwy at Oxford".
51. JE 32. 57.
52. *Agy.* 63.
53. *Agy.* 418.
54. Kennan (1891) 1.376-8.
55. Akt.: Fodor 65.
56. JE 32. 398.
57. *Agy.*
58. JE 32. 136.
59. *Agy.* 436.
60. Gusev (1960) 452.
61. Goldenweiser 26.
62. Pasternak (1957) 117.
63. Goldenweiser 63.
64. JE 32.430.
65. *Agy.* 105.
66. *Agy.* 106.
67. Gusev (1960) 342.
68. Bonhoeffer 210.
69. Chadwick 78.
70. Pobedonostsev (1965) 188.
71. JE 32. 181.
72. *Agy.* 182.
73. Porter 371.

74. Pobedonostsev 74.
75. Weisbein 743.
76. Goldenweiser 59.
77. Simmons 642.
78. Gorki (1966) 71.

On Sekizinci Bölüm: Mahzun Adımlar

1. Çehov (1974) 134.
2. Gusev (1960) 321 vd.
3. Gusev (1960) 410.
4. Edwards 279.
5. Gusev (1960) 411.
6. Gorki 55.
7. *Agy.* 80.
8. Spiers 159.
9. A.A. Tolstaya'ya mektup, 22 Aralık 1903.
10. JE 34. 111.
11. Gusev (1960)
12. JE 34. 345
13. *Agy.* 122.
14. *Agy.* 110.
15. Günce, 19 Mayıs 1905.
16. *Agy.*
17. Günce, 30 Mart 1905.
18. Ulam 162.
19. Wilson (1982) 125.
20. Maude (1929) II. 445.
21. *Proletarian* (1908) No. 5.
22. JE 35. 216.
23. *Agy.*
24. George Orwell 72.
25. Wittgenstein, akt.: Greer 67.
26. JE 35. 223.
27. Bu anekdotu bana Desmond MacCarthy'den naklen Julius Norwich anlattı.

On Dokuzuncu Bölüm: Son Kavgalar

1. Edwards 397.
2. Troyat 421.
3. M.L. Tolstaya'ya mektup, 22 Mart 1906.
4. "Lenin'i yenilgiye uğratan esasen küçük mülk sahibi köylülerdi." Sir Bernard Fares, *The Times*, 5 Şubat 1930.
5. Aleksandra Tolstoy (1954) 431.
6. *Agy.* 448.

7. Günce, 15 Nisan 1906.
8. *Agy.*
9. Aleksandra Tolstoy 453.
10. Porter 607.
11. Aleksandra Tolstoy 460.
12. JE 37. 83.
13. *Agy.* 245.
14. Gusev (1960) 156.
15. Aleksandra Tolstoy 452.
16. *Agy.* 458.
17. Porter 536.
18. Goldenweiser 59.
19. Porter 635.
20. Bayley (1966) 277.
21. JE 74. 124.
22. V.G. Çertkov'a mektup, 19 Kasım 1909.
23. Aleksandra Tolstoy 478.
24. Vatsuro II. 76.
25. Bulgakov (1971) xiv.
26. Potter 632.
27. *Agy.* 647.

Yirminci Bölüm: Kaçış

1. Aleksandra Tolstoy 519.
2. M.N. Tolstaya'ya mektup, 2 Mart 1909.
3. Aleksandra Tolstoy 534.
4. *Agy.* 535.
5. Günce, 12 Eylül 1910.
6. Aleksandra Tolstoy 487.
7. İlya Tolstoy 261.
8. Aleksandra Tolstoy 541.
9. Gusev (1960) 187.
10. Aleksandra Tolstoy 502.
11. *Agy.* 503.
12. A.L. Tolstaya'ya mektup, 1 Kasım 1910.
13. Aleksandra Tolstoy 516.
14. S.A. Tolstaya'ya mektup, 3 Kasım 1910.
15. Aleksandra Tolstoy 520.
16. Günce, 2 Kasım 1910.
17. Tatyana Tolstoy 246.
18. İlya Tolstoy 279.
19. Deutscher 119.
20. *The Times*, 12 Aralık 1917.

Seçme Bibliyografya

Tolstoy'a ait ve onunla ilgili kitapları çok kapsamlı incelemek isteyenlere, Tolstoy bibliyografyasındaki ilgili ciltlere başvurmaları tavsiye edilir. Tolstoy'un 1917-1953 arasında Rusça ve Sovyetler Birliği'nin diğer dillerinde veya lehçelerinde yayımlanmış eserlerinin kapsamı ve bunlara nasıl ulaşılabileceği *Bibliyografiya proizvedeniy L.N Tolstogo*'da (ed. E.E. Zaybenşnir ve arkadaşları, Moskova 1955) görülebilir. Tolstoy'la ilgili kitaplar ve makaleler şunlardır:

Egan, David ve Melinda A. Egan, *Leo Tolstoy, an Annotated Bibliography of English-language Sources to 1978* (1979).
Şelyapina, N.G. vd, *Bibliyografiya literaturi O.L.N Tolstom 1917-1958* (Moskova 1960).
Şelyapina, N.G. vd, *Bibliyografiya literaturi O.L.N Tolstom 1959-1961* (Moskova 1965).
Şelyapina, N.G. vd, *Bibliyografiya literaturi O.L.N Tolstom 1962-1967* (Moskova 1972).
Şelyapina, N.G. vd, *Bibliyografiya literaturi O.L.N Tolstom 1968-1973* (Moskova 1978).
Terry, Garth M., "Tolstoy Studies in in Great Britain: a Bibliographical Survey" (*New Essays on Tolstoy* ed. Malcoim Jones (1978).

Kendi bibliyografyam bu kitabı yazarken özellikle yararlı bulduğum eserlerle sınırlıdır. Kolaylık sağlama açısından bunu üç kısma ayırdım: Bizzat Tolstoy'un eserleri; özel olarak Tolstoy'u konu alan araştırmalar; özel olarak Tolstoy'la ilgili olmamakla birlikte, yararlı ya da ilginç bulduğum eserler. Özellikle bu son kategoride seçim oldukça titiz yapılmıştır. Diğer 19. yüzyıl Rus yazarlarına bazı göndermelerde bulunmadan Tolstoy'u anlamak mümkün olmayacaktı. Ama metnimde sözgelimi Lermontov'a, Leskov'a vb. göndermede bulunmama karşın, belirli alıntıları saptama amacı dışında, bibliyografyamda eserlerine yer verme gereğini görmedim. Benzer şekilde, tarihsel eserlerin sadece bir seçkisini verdim. Aksi belirtilmedikçe yayın yeri Londra'dır.

1. L.N. Tolstoy'un Eserleri

The Complete Works of Tolstoy'un standart baskısı, Tolstoy'un doğumunun 100. yıldönümüne denk gelen 1928'de V.G. Çertkov'un hazırladığı derlemedir. Mavi bez kaplı 90 büyük cilde varacak şekilde, Çertkov'un ölümünden 20 küsur yıl sonra (1956) nihayet tamamlanan bu büyük çaplı uğraş, birçok kişinin uzmanca emeğinin ürünüdür. İşin garibi, birbirlerini düşman sayan iki kişinin sayesinde ortaya çıkmış bir anıt olmasıdır. Eserde Çertkov ve iki kuşak Rus uzmanı kadar, kocasının eserlerinin toplu baskısını hazırlayan Kontes Sofya Andreyevna Tolstaya'nın da payı vardır. Tolstoy'un eserlerinin halihazırdaki tek eksiksiz derlemesi olması nedeniyle, notlarımda alışılmış "JE" kısaltmasıyla buna göndermede bulunmaktayım.

20 ciltlik Sovyet baskısı *Tolstoy's Works* (Moskova 1960) aynı şekilde paha biçilemeyecek derecede yararlıdır.

Tolstoy'un yazar arkadaşlarıyla yazışmalarının, Turgenyev, Fet gibi muhataplarının cevaplarına da yer veren mükemmel bir seçkisi vardır: *L.N. Tolstoy. Perepiska s russkimi pisatelyami v dvuh tomah* (Moskova 1978).

Her İngiliz okurun, Tolstoy uzmanlığına katkılarından dolayı, Louise ve Aylmer Maude'a büyük bir şükran borcu vardır. Tolstoy'un biyografisini yazan her uzmanın Maude çiftini esas almasının ötesinde, Tolstoy'un eserlerinin büyük kısmını İngilizce konuşulan dünyaya onlar kazandırmıştır. Ben Tolstoy'u ilk kez onların *World's Classics* çevirilerinden (Oxford) okudum; bu kitabı yazma sürecinde de birçok vesileyle onlara göndermede bulundum. Genelde Tolstoy'un kurmaca eserlerinden alıntıları Rusçadan kendi çevirilerimle vermeye çalıştıysam da, çoğu kez büyük ölçüde Maude çevirilerinden yararlanma yoluna gittim.

Tolstoy'un güncelerini ve mektuplarını çeviren Profesör R.F. Christian'a benzer bir şükran borcu söz konusudur. Tolstoy'un kendi yazılarının yanı sıra, çok yararlı tarihsel ve biyografik bilgiler içermelerinden dolayı, bu kitaplara başlı başına Tolstoy'la ilgili ikincil malzemede de yer verdim.

Leo Islavin'in *The Letters of Tolstoy and His Cousin Countess Alexandra* (1875-1903) (1929) kitabı, yazışmaların her iki tarafını vermesinden dolayı, *Perepiska s russkimi pisatelyami* kadar yararlıdır.

2. Tolstoy'la ilgili kitaplar ya da eserlerine ilişkin incelemeler

Aldanov, Mark, *Zagadka Tolstogo* (Brown University Slavic Reprint 1969).

Ardens, N.N., *Tvorçeskiy put' L.N. Tolstogo* (Moskova 1962).

Arnold, Matthew, "Count Leo Tolstoi", *Essays in Criticism, Second Series* (1887).

Asquith, Cynthia, *Married to Tolstoy* (1960).

Aucouturier, Michel (ed.), *Cahiers Léon Tolstoi I.* Anna Karénine (Paris 1984).

Aujourd'hui, Tolstoi (*Bibliothèque Russe de l'Insitut d'Etudes Slaves*, c. LVII, Paris 1980).

Bayley, John, *Tolstoy and the Novel* (1966).

Berlin, Isaiah, *Russian Thinkers* (1978) (Meşhur "The Hedgehog and the Fox" makalesini içerir).

Bilinkis, Y.A, *O tvorçestve L.N. Tolstogo* (Moskova 1962).

Biryukov, Pavel, *Lev Nikolayeviç Tolstoy biyografiya* (3 cilt Moskova 1906-1910, gözden geçirilmiş baskı Berlin 1921).

Boyer, P., *Chez Tolstoi: Entretiens à Iasnaia Poliana* (Paris 1950).

Bulgakov, S.N. vd, *Sbornik statey o religiy L'va Tolstogo* (Moskova 1912).

Bulgakov, V.F., *The Last Year of Lev Tolstoy* (1971).

Bursov, B.İ., *Lev Tolstoy i Yideynye iskanya i tvorçeskiy metod 1847-1862* (Moskova 1960).

_____, Lev *Tolstoy i russkiy roman* (Moskova-Leningrad 1963).

Cain, T.G.S., *Tolstoy* (New York 1977).

Cecil, David, "Some Reflections on the Art of Leo Tolstoy", *Oxford Slavonic Papers* XI, ed. S. Konovalov ve J.S.G. Simmons (Oxford 1964) s. 60-68.

Christian, R. F., *Tolstoy's* War and Peace*: a Study* (Oxford 1962).

_____, *Tolstoy: a Critical Introduction* (Oxford 1969).

_____ (ed.), *Tolstoy's Letters* (1978).

_____ (ed.), *Tolstoy's Diaries* (1985).

Collis, John Stewart, *Marriage and Genius* (1965).

_____, *Tolstoy* (1969).
Courcel, Martine de, *Tolstoi l'impossible coïncidence* (Paris 1980).
Crauford, Rev. Alexander H., *The Religion and Ethics of Tolstoy* (1912).
Crosby, Ernest Howard, "Two Days with Count Tolstoy", *Progressive Review*, Ağustos 1897.
Crankshaw, Edward, *Tolstoy: the Making of a Novelist* (1974).
Çertkov, Vladimir, *The Last Days of Tolstoy* (Londra 1922).
Doerne, Martin, *Tolstoj und Dostojewskij. Zwei Christliche Utopien* (Göttingen 1969).
Doroşenko, S.S., *Lev Tolstoy, Vayn ipatriyat* (Moskova 1966).
Edwards, Anne, *Sonya* (1981).
Eykhenbaum, B.M., *Molodoy Tolstoy* (Prag-Berlin 1922).
_____, *Lev Tolstoy, kniga pervaya, 50-e godi* (Leningrad 1928).
_____, *Lev Tolstoy, kniga vtoraya, 60-e godi* (Moskova-Leningrad 1931).
_____, *Lev Tolstoy, semidesyatye godi* (Leningrad 1960).
Fausset, Hugh l'Anson, *Tolstoy: the Inner Drama* (1927).
Fodor, Alexander, *Tolstoy and the Russians* (Michigan 1984).
Fulop-Miller, Rene, *New Light on Tolstoy* (1931).
Lo Gatto, Ettore, Storia della Letteratura Russa (Florence 1943) s. 306-325.
Gibelli, Vincenzo, *Puškin e Tolstoi* (Milan 1964).
Gifford, Henry, *Tolstoy* (1982).
Goldenweiser, Alexander, *Talks with Tolstoy* (1925).
Gorky, Maxim, *Reminiscences of Tolstoy* (1920).
Greenwood, E.B., "Tolstoy, Wittgenstein, Schopenhauer", *Encounter* XXXVI (Nisan 1971) s. 60-72.
_____, *Tolstoy, the Comprehensive Vision* (1975)
Gudzi, N.K., *Kak rabotal L. Tolstoy* (Moskova 1936).
_____ (ed), *Lev Nikolayeviç Tolstoy. Sbornik statey o tvorçestve* (Moskova 1955).
_____, *Lev Tolstoy* (Moskova 1960).
Gusev, N.N., *Lev Nikolayeviç Tolstoy, Materyali k biyografyis 1828 po 1855 god* (Moskova 1954).
_____, *Lev Nikolayeviç Tolstoy, Materyali k biyografyis 1855 po 1869 god* (Moskova 1957).
_____, *Lev Nikolayeviç Tolstoy, Materyali k biyografyis 1870 po 1881 god* (Moskova 1963).
_____, *Letapis' jizni i tvorçestva L'va Nikolayeviça Tolstogo 1828-1890* (Moskova 1958).
_____, *Letapis' jizni i tvorçestva L'va Nikolayeviça Tolstogo 1891-1910* (Moskova 1960).
Gustafson, Richard F., *Leo Tolstoy, Resident and Stranger* (Princeton 1986).
Hamburger, Kite, *Leo Tolstoi: Gestalt und Problem* (Bern 1950).
Hayman, Ronald, *Tolstoy* (New York 1970).
Heier, E., "Tolstoy and Nihilism", *Canadian Slavonic Papers* XI no. 4 (1969), s. 454-465.
Jdanov, V.A., *Tvorçeskaya istoriya* Anni Kareninoy (Moskova 1957).
_____, *Tvorçeskaya istoriya romana L. N. Tolstogo* Voskresenye (Moskova 1960).
_____, *Ot* Anni Kareninoy *k* Voskreseniyu (Moskova 1968).
Jepsen, Laura, *From Achilles to Christ: the Myth of the Hero in Tolstoy's* War and Peace (Tallahassee, Florida 1978).
Jones, Malcolm (ed.), *New Essays on Tolstoy* (Cambridge 1978).
Katkov, M.N, "Çto sluçilos po smerti Anni Kareninoy", *Russkiy Vestnik* CXIII, no. 7 (Temmuz 1877) s. 448-462.
Kassin, E. (ed.) vd, *Lev Tolstoy and Yasnaya Polyana* (Moskova 1978).
Kennan, George, "My Visit to Count Tolstoy", *Century Magazine* (1902).

Kerr, Walter, *The Shabunin Affair; an Episode in the Life of Leo Tolstoy* (Cornell 1982).
Knowles, A.V. (ed.), *Tolstoy: the Critical Heritage* (1978).
Kupreyanova, E.N., *Estetika L.N. Tolstogo* (Moskova-Leningrad 1966).
Kuzminskaya, Tatyana, *Tolstoy As I Knew Him: My Life at Home and at Yasnaya Palyana* (1948).
Lafitte, S., *Léon Tolstoi et ses contemporains* (Paris 1906).
Lakşin, V., *Tolstoy i Çehov* (Moskova 1975).
Lavrin, Janko, *Tolstoy: an Approach* (1944).
Lenin, V.İ., *Stat'i o Tolstom* (Moskova 1960).
Leavis, F.R., *Anna Karenina and Other Essays* (1967).
Leon, Derek, *Tolstoy: His Life and Work* (1944).
Lübben, Ernst, *Leo Tolstoi, der Führer von Jung-Russland* (Berlin-Leipzig 1909).
Lucas, Victor, *Tolstoy in London* (1979).
Markovitch, M., *J. J. Rousseau et Tolstoi* (Paris 1928).
_____, *Tolstoi et Gandhi* (Paris 1928).
Maude, Aylmer, *Tolstoy and His Problems* (1902).
_____, *Family Views of Tolstoy* (1926).
_____, *The Life of Tolstoy* (Oxford 1929).
Mooney, Harry J., *Tolstoy's Epic Vision* (Tulsa, Oklahoma 1968).
Motileva, T.L., *O mirovom znaçemiy L. N. Tolstogo* (Moskova 1957).
Muratov, M.V., *L.N. Tolstoy i V.G. Çertkov po ih perepiske* (Moskova 1934).
Mişkovskaya, L.M., *Masterstvo L.N. Tolstogo* (Moskova 1958).
Noyes, George Rapall, *Tolstoy* (New York 1968).
Oldenbourg, Zoë, *Anna Karenina Tolstoi* (Paris 1965).
Polner, Tikhon, *Tolstoy and His Wife* (1946).
Porter, Cathy (ed. ve çev.), *The Diaries of Sofia Tolstaya* (1985).
Redpath, Theodore, *Tolstoy* (1960).
Rolland, R., *Tolstoy* (London 1911).
Rozanova, S., *Tolstoy i Gertsen* (Moskova 1972).
Saburov, A.A., Voyna i mir *L.N. Tolstogo: problematika i poetika* (Moskova 1959).
Sampson, R.V., *Tolstoy: the Discovery of Peace* (1973).
Schultze, Sidney, *The Structure of Anna Karenina* (Michigan 1982).
Seeley, Frank Friedeburg, "*La nemesi di* Anna Karenina", *Annali Sezione Slava* II (Napoli 1959) s. 121-146.
Semezuk, Antoni, *Lew Tolstoi* (Warsaw 1963).
Sergeyenko, P.A., *How Count Tolstoy Lives and Works* (1899).
Shestov, Lev, *Dostoevsky, Tolstoy and Nietzsche* (Ohio 1969).
Simmons, Ernest J., *Leo Tolstoy* (1949).
_____, *Introduction to Tolstoy's Writings* (Chicago 1969).
Slonim, Marc, "Four Western Writers on Tolstoy", *Russian Revolution* XIX (Nisan 1960), s. 187-204.
Somkin, Boris, *Tolstoy in Prerevolutionary Russian Criticim* (Ohio 1979).
Spence, G.W., *Tolstoy the Ascetic* (Edinburgh 1967).
Spiers, Logan, *Tolstoy and Chekhov* (1971).
Stadling, Jonas ve Will Reason, *In the Land of Tolstoi* (1897).
Steiner, George, *Tolstoy or Dostoevsky: an Essaay in Contrast* (1959).
Stenbock-Fermor, Elizabeth, *The Architecture of Anna Karenina* (Lisse 1975).

Struve, G., "Tolstoy in Soviet Criticism", *Russian Review* (Nisan 1960).
Suhotin-Tolstoy, Tatyana, *The Tolstoy Home* (1950).
Şklovski, Viktor, *Maleryal i stil' v romane L'va Tolstoga* Voyna i mir (Moskova 1928).
_____, *Lev Tolstoy* (Moskova 1963; İngilizce çeviri, Moskova 1978).
Tolstoy, Alexandra Lvovna, *The Tragedy of Tolstoy* (New Haven 1933).
_____, *A Life of My Father* (1954).
Tolstoy, Ilya Lvovich, *Tolstoy My Father; reminiscences* (1972).
Tolstoy, Lev Lvovich, *The Truth about My Father* (1924).
Tolstoy, Nikolai, *The Tolstoys* (1983).
Tolstoy, Sergey Lvovich, *Tolstoy Remembered* (1961).
Tolstoi Serge, *Tolstoi et les Tolstoi* (Paris 1980).
Tolstoy, Sofya Andreyevna, bkz. Porter.
_____, *The Autobiography of Countess Sophie Tolstoy* (Richmond 1922).
_____, *The Diary of Tolstoy's Wife 1860-1891* (1928).
_____, *The Countess Tolstoy's Later Diary 1891-1897* (1929).
_____, *The Final Struggle, being Countess Tolstoy's Diary for 1910* (çev. Aylmer Maude, 1936).
Troyat, Henri, *Tolstoy* (New York 1967).
Vatsuro, B.E. (ed. vd), *L.N. Tolstoy v vospominaniyah sovremennikov* (Moskova 1978).
Wasiolek, Edward, *Tolstoy's Major Fiction* (Chicago 1978).
Wedel, E., *Die Enstehungsgeschichte von L.N. Tolstojs* Krieg und Frueden (Wiesbaden 1961).
Weisbein, Nicolas, *L'Evolution Religieuse de Tolstoi* (Paris 1960).
Wilson, A.N. (ed), *The Lion and the Honeycomb: Tolstoy's Religious Writings* (1987).
Winner, Thomas G. (ed.), *Tvorçeskye raboti uçenikov Tolstogo v Yasnoy Polyane* (Providence 1974).

3. *Tolstoy'un hayatıyla ve yaşadığı dönemle genel ilgisi olan ya da metinde alıntı yapılan kitaplar*

Acton, Edward, *Alexander Herzen and the Role of the Intellectual Revolutionary* (1979).
Adams, A.E. (ed.), *Imperial Russia after 1861: Peaceful Modernization or Revolution?* (Boston 1965).
Aksakoff, Serge, *A Russian Schoolboy* (Oxford 1924).
Ambler, E., *Russian Journalism and Politics 1861-1881: the Career of Aleksei S. Suvorin* (Detroit 1972).
Andrew, Joe, *Writers and Society during the Rise of Russian Realism* (1980).
_____, *Russian Writers and Society in the Second Half of the Nineteenth Century* (1982).
Atwell Jr., John W., "The Russian Jury" *Seer* LIII (1975), s. 4461.
Avrich, P., *The Russian Anarchists* (Princeton 1967).
Baring, Maurice, *An Outline of Russian Literature* (1915).
Barker, A.J.. *The Vainglorious War (1854-1856)* (1970).
Bayley, John, *Pushkin* (Cambridge 1971).
Belloc, Hilaire, *The Campaign of 1812 and the Retreat from Moskova* (1924).
Berdayev, Nicholas, *Dostoievsky: an Interpretation* (1934).
_____, *The Russian Idea* (1947).
Bigg-Wither, Reginald F., *A Short History of the Church in Russia* (1920).
Billington, J., *The Icon and the Axe* (1966).
Bonhoeffer, Dietrich, *Ethics* (1979).

Brooks, Jeffrey, *When Russia Learned to Read* (Princeton 1985).
Bruford, W.H., *Chekhov and his Russia* (1948).
Chadwick, Henry, *Augustine* (1986).
Clark, Claudia, "Chertkov and the Tolstoyans at Tuckton", *Britain-USSR*, no. 68 (Eylül 1984).
Collins, Peter, *Dickens and Education* (1963).
Coveney, Peter, *Poor Monkey: the Child in Literature* (1951).
Crankshaw, Edward, *The Shadow of the Winter Palace* (1976).
Curtiss, John Shelton, *Church and State in Russia 1900-1917* (New York 1940).
_____, *The Russian Army under Nicholas I* (1825-1855) (Durham, N. Carolina 1965).
Çaykovski, Pyotr, *The Diaries of Tchaikovsky* (New York 1945).
Çehov, Anton, *Letters* (ed. Avrahm Yarmolinsky, 1974).
Deutscher, Isaac, *Stalin* (gözden geçirilmiş baskı Harmondsworth, 1969).
Dostoyevski, Fyodor, *The Brothers Karamazov* (çev. D. Magarshack 1958).
_____, *The Diary of a Writer* (1984).
Dunlop, John B., *Staretz Amvrosy: Model for Dostoevsky's Staretz Zossima* (Belmont, Mass. 1972).
Ellis, Jane, *The Russian Orthodox Chureh: a Contemporary History* (1986).
Fet, A.A., *Moy Vaspominanya (1848-1889)* (Moskova 1890).
_____, *Polnoye sobronye stihotvoreniy* (Leningrad 1959).
Field, D., *Rebels in the Name of the Tsar* (Boston 1976).
Fischer, Louis, *The Life of Lenin* (1965).
French, R.M. (çev.), *The Way of the Pilgrim* (1943).
Fridlender, G.M. (ed), İstoriya russkogo romana (2 cilt, Moskova-Leningrad 1962).
L'Gerstein, *Nikolai Strakhav* (Cambridge, Mass. 1971).
Gifford, Henry, *The Hero of his Time: a Theme in Russian Literature* (1950).
——*The Novel in Russia from Pushkin to Pasternak* (1965).
Greene, F.V., *Sketches af Army Life in Russia* (1881).
Greer, Germaine, *Shakespeare* (1986).
Grey, Ian, *Stalin* (1979).
Grigorenko, V.V. vd (ed.), İ.S, Turgenyev v vospominaniyah Sovremennikov (Moskova 1969).
Heard, Albert F., *The Russian Church and Russian Dissent* (1887).
Herzen, Alekandr, *My Past and Thoughts* (çev. Constance Garnett, 1924).
Hingley, Ronald, *A New Life of Anton Chekhov* (1976).
_____, *Russian Writers and Society in the Nineteenth Century* (1977).
_____, *Dostoevsky: His Life and Work* (1978).
_____, *Nihilists: Russian Radicals and Revolutionaries in the Reign of Alexander II (1855-1881)* (1981).
James, Henry, *The Art of the Novel* (New York 1934).
James, Lawrence, *Crimea 1854-1856* (1981).
Jones, John, *Dostoevsky* (Oxford 1983).
Jonge, Alex de, *The Life and Times of Grigorii Rasputin* (1982).
_____, *Stalin* (1986).
Katerskiy, İ., *Dickens v Rossiy, seredine XIX veka* (Moskova 1966).
Katz, M., *Mikhail Katkov: a Political Biography 1818-1887* (Lahey 1966).
Kinglake, A.W., *The Invasion of Crimea* (Edinburgh-Londra 1863).
Kingsmill, Hugh, *After Puritanism* (1929).
Kropotkin, Prince, *Ideals end Realities in Russian Literature* (1905).

Lavrin, Janko, *Pushkin and Russian Literature* (1947).
Lewis, C.S., *They Stand Together* (1979).
Linner, Sven, *Starets Zosima in The Brothers Karamazov* (Stockholm 1975).
Lowe, Charles, *Alexander III of Russia* (1895).
Lubac, Henri de, *The Un-Marxizm Socialist: a Study of Proudhon* (1948).
Mackenzie-Wallace, D., *Russia* (1877).
Magarshack, David, *Dostoyevsky* (1962).
Malia, Martin, *Alexander Herzen and the Birth of Russian Socialism (1812-1855)* (1961).
Mandelstam, Nadezhda, *Hope Against Hope* (1970).
_____, *Hope Abondoned* (1974).
Maude, Aylmer, *A Peculiar People: the Dukhobors* (1904).
Mirsky, D.S., *A History of Russian Literature* (1949).
Monas, S., *The Third Section* (Cambridge, Mass. 1961).
Moorehead, Alan, *The Russian Revolution* (1958).
Mosse, W.E., *Alexander II and the Modernisation of Russia* (1958).
Nicolson, Nigel, *Napoleon 1812* (1985).
Nineham, Dennis, *The Use and Abuse of the Bible* (1976).
Nujin, M.T. (ed) *Kazanskiy Universitet 1804-1979: Oçerki istoriya* (Kazan 1979).
Orwell, George, *Critical Essays* (1946).
Paléologue, Maurice, *The Tragic Romance of Alexander II of Russia* (1926).
Palmer, Alan, *Napoleon in Russia* (1967).
Pares, Sir Bernard, *Russia and Reform* (1907).
Pasternak, Boris, *Doctor Zhivago* (1958).
Petrovich, M.B., *The Emergence af Russian Panslavism* (New York 1956).
Pipes, Richard, *Russia under the Old Regime* (1974).
Pobedonostsev, Konstantin P., *Reflections of a Russian Statesman* (Michigan 1965).
Puşkin, A., *Polnoye sobranye soçinenniy* (10 cilt, Moskova 1963).
Pullen, H.W., *The Ground Ash: A Public School Story* (1874).
Radziwill, Prenses Catherine, *The Intimate Life of the Last Tsarina* (1929).
The Religious Persecution in Russia (Rusya'nın Dostları Derneği'nin yayımladığı broşür, 1897).
Riasanovsky Nicholas V., *Russia and the West in the Teaching of the Slavophiles* (Cambridge, Mass. 1952).
_____, *A Parting of the Ways: Government and the Educated Public in Russia 1801-1855* (Oxford 1976).
_____, *A History af Russia* (üçüncü baskı Oxford 1977).
Robbins Jr, Richard G., *Famine in Russia 1891-1892* (New York-Londra 1975).
Robinson, G.T., *Rural Russia under the Old Regime* (1929).
Schapiro, Leonard, *Turgenev* (Oxford 1978).
Schweitzer, Albert, *The Quest for the Historical Jesus* (İngilizce çeviri 1910).
Scott, Richenda C., *Quakers in Russia* (1964).
Seton-Watson, Hugh, *The Russian Empire 1801-1917* (Oxford 1967).
Stead, W.T., *Truth about Russia.*
Sterne, Laurence, *A Sentimental Journey through France and Italy* (1952).
_____, *The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman* (1972).
Sutherland, Christine, *The Princess of Siberia: the Story of Maria Volkonsky and the Decembrist Exiles* (1984).

Terras, Victor, *A Karamazov Companion* (Wisconsin 1981).
_____, (ed.), *Handbook of Russian Literature* (Yale 1985).
Thaden, E.C., *Conservative Nationalism in 19th Century Russia* (Seattle 1964).
Treadgold, D.W., *Lenin and his Rivals: the Struggle for Russia's Future 1898-1906* (New York 1955).
Troçki, Lev, *Kak vurujilas' revolutsiya* (Moskova 1924).
_____, *My Life* (1930).
_____, *Turgenyev i krug* Sovremennika: *neyzdannye materyeli 1847-1861* (Moskova, Leningrad 1930).
Tyutçev, Fyodor İvanoviç, *Polnoye sobranye stihotvoreniy* (Leningrad 1939).
Ulam, Adam B., *The Bolsheviks* (New York 1965).
_____, The *Unfinished Revolution* (gözden geçirilmiş baskı New York 1979).
_____, *Russia's Failed Revolutions: from the Decembrists to the Dissidents* (New York 1981).
Venturi, F., *Roots of Revolution: a History of the Papulist and Socialist Movements in Nineteenth-Century Russia* (İtalyancadan çeviren F. Haskell, New York 1960).
Volkonski, Prens S.M., *Arhiv Dekabrista S.G. Volkonskogo* (Petrograd 1918).
Waddington, Patrick, *Turgenev and England* (1980).
Walicki, A., *The Slavophile Controversy* (Oxford 1975).
Ware, Timothy, *The Orthodox Church* (gözden geçirilmiş baskı Harmondsworth 1980).
Warner, Philip, *The Crimean War* (Arthur Barker 1972).
Westwood, J.N., *A History Russian Railways* (1964).
Wilson, A.N., *A Life of John Milton* (1982).
Wilson, Edmund, *To the Finland Station* (New York 1940).
_____, *A Window on Russia* (1973).
Woehrlin, W. F., *Chernyshevsky: the Man and the Journalist* (Cambridge, Mass. 1971).
Wolfe, B.E., *Three who Made a Revolution: a Biographical History* (New York 1948).
Woodcock, George, *Pierre Joseph Proudhon* (1956).
Woodcock, George ve Ivan Avakumovic, *The Dukhobors* (Toronto-New York 1968).
Yarmolinsky, A., *A Road to Revolution: a Century of Russian Radicalism* (1957).
Zagoskin, Mihail Nikolayeviç, *Polnoye sobranye soçineniy* (Petrograd 1914).
Zander, L.A., *Dostoevsky* (1948).
Zapadov, A.V. (ed), İstoriya russkoy jurnalistiki XVIII-XIX vekov (Moskova 1973).
Zborilek, Vladimir, *Tolstoy and Rousseau: a Study in Literary Relationship* (Michigan 1979).
Zemov, Nicolas, *The Russians and their Church* (1945).
_____, *The Russian Religious Renaissance of the Twentieth Century* (1963).

Dizin

LNT = Lev Nikolayeviç Tolstoy

abdal (*yurodivi*) 16, 40, 59, 326
Aberdeen, George Hamilton Gordon (4. Kont) 109
Agafya Mihaylovna (hizmetçi) 134, 264, 267
Age of Reason (T. Paine) 357
Ağustos 1914 (Soljenitsin) 227
Aile Mutluluğu (LNT) 102
Akıldan Bela (Griboyedov) 73
Aksakov kardeşler 83
Aksakov, Sergey 47
Aleksandr, I (Rus imparatoru) 21, 29, 33, 37, 52, 149, 163, 393
Aleksandr, II (Rus imparatoru) 34, 115, 119, 122, 150, 183, 208, 259, 271, 307
Aleksandr, III (Rus imparatoru) 309, 310, 332, 333, 341, 358, 367-369, 372, 373, 377, 378, 381, 383
Aleksandra Fyodorovna (Rus imparatoriçesi) 381
Aleksandroviç 31, 74
Alekseyev, Vasili İvanoviç 308
Aleksis (uşak) 197
Alfred (Edinburgh dükü, Saxe-Coburg dükü) 147, 455
Alighieri, Dante 201, 202
Alma Muharebesi 112
Almanya 17, 21, 23, 153, 154, 163, 165, 299, 300, 367, 373, 426
Amcamın Kütüphanesi (R. Töpffer) 98
Andreyev-Burlak, Vasili Nikolayeviç 349
Anna Karenina (LNT) 16, 18, 24, 42, 78, 120, 133, 134, 135, 159, 173, 186, 200, 251, 254-258, 260-263, 265-267, 269-272, 274, 275, 281, 284, 285, 287-290, 293, 294, 313, 319, 333, 338, 346, 357, 386, 403, 405, 407, 411, 412, 414, 418, 430, 432, 446, 460
Antoni (St. Petersburg metropoliti) 416, 465
Arbuzov, Pavel 329
Arnold, Matthew 159, 323, 327
Arsenyeva, Valerya Vladimirovna 140
Arzamas 239, 240, 241, 249, 253
Astapovo 464-466
Aziz Augustinus 36, 348, 414
Aziz Yuhanna (İncil yazarı) 134

Babalar ve Oğullar 168
Bakunin, Mihail Aleksandroviç 100
Balaklava Muharebesi 112
Balodan Sonra (LNT) 116, 425, 426, 430
Balzac, Honoré de 110, 225
barışseverlik 23, 296, 393, 461
Başilov, Mihail Sergeyeviç 234
Başkırtlar 244, 260, 263
Bayley, John 9, 264, 271, 353, 449
Bazıkina, Aksinya Aleksandrovna 198
Begiçevka (malikâne) 367, 369
Belinski, Vissarion Grigoryeviç 22, 72, 83, 100
Belloc, Hilaire 143, 247, 475
Berlin, Isaiah (Sir) 255
Bers ailesi 149, 180, 181, 185, 188, 189, 204, 212, 265, 214, 257, 265, 311
Bers, Dr. Andrey Yevstafyeviç (Sofya'nın babası, dr) 65, 149, 180, 186, 188, 190, 213, 265
Bers, Sofya Andreyevna 149, 197, 200, 285
Bers, Tatyana (Tanya) 181, 205, 206
Bers, Vyaçeslav (Sofya'nın erkek kardeşi) 442
Bers, Yelizaveta (Liza; Sofya'nın kız kardeşi) 182
Besant, Annie 266
Bibikov 249
Bir Toprak Sahibinin Sabahı (LNT; bitmemiş) 61, 66, 67, 78, 102, 110, 132, 402
Bir Yazarın Günlüğü (Dostoyevski) 251, 258, 263, 271, 288, 289, 297
Biryukov, Pavel İvanoviç (LNT'nin biyografi yazarı) 69, 158, 159, 233, 327, 353, 384, 395, 457

Blok, Aleksandr 73
Boborikin, Pyotr Dmitriyeviç 254
Bolşevikler 429
Bonaparte, Napoléon 19, 21, 24, 37, 38, 63, 70, 75, 107, 113, 118, 119, 163, 164, 183, 202, 209, 210, 217, 227, 229, 230, 235, 248, 375
Booth, William (General) 283
Borodino Muharebesi 38, 234
Boswell, James 57, 58, 94, 118, 159, 400
Botkin, Vasili Petroviç 128, 137, 138, 146, 165
Boulanger, Pavel Aleksandroviç 421
Bölüşmeci Hareket 168
Bradlaugh, Charles 266
Brontë, Charlotte 150
Brüksel 160
Budala (Dostoyevski) 146
Bulgakov, Mihail 346
Bulgakov, Valentin Fyodoroviç 450
Bulgaristan 270, 271, 290, 307, 462
Buturlin, D.P. 125
Byelkin'in Öyküleri (Puşkin) 256
Byron, George Gordon (6. Baron) 21, 72, 83, 92, 93, 174

Cardigan, James Thomas Brudenell (7. Kont) 112, 116
Carlyle, Thomas 334
Cenevre 147, 304
Chesterton, G. K. 315, 337
Constantinus (Roma imparatoru) 303
Çaykovski 225, 273, 274, 400
Çehov, Anton 337, 421, 422, 423, 434
Çeka 183, 184, 411 ayrıca bkz. Üçüncü Kısım
Çernişevski, Nikolay Gavriloviç 101, 126, 138, 167, 168, 254
Çertkov, Anna Konstantinovna (Galya) 331, 444
Çertkov, Vladimir Grigoryeviç (LNT'nin editörü) 225, 319-321, 323-328, 331, 332, 339, 341, 347, 353, 354, 358, 359, 365, 368, 372, 383, 384, 388, 389, 391, 394-398, 401, 404, 407, 410, 411, 415, 432, 437, 439, 443-452, 459, 461, 463-465
Çin 333, 426, 427
Çocukluk (LNT) 35, 36, 40, 65, 79, 94-100, 102, 130, 131, 132, 150, 157, 180, 181, 186, 205, 267, 285, 294, 311, 365, 403, 446
çocukluk masumiyeti 93
Çornaya Reçka Muharebesi 120, 121

Darwin, Charles 212, 315
David Copperfield (C. Dickens) 92, 93, 102, 181
Davidov, Nikolay Vasilyeviç 319
Dekabristler 33, 73, 150, 183, 204, 209, 267, 281, 373, 398
Dekabristler (LNT; bitmemiş) 201, 209, 281, 292
Derby, Edward Henry Stanley (15. Kont) 271
Dickens, Charles 52
Diriliş (LNT) 42, 69, 132, 176, 284, 363, 379, 402-405, 407, 408, 410-412, 414-418, 429, 431, 466
Dobrolyubov, N. A. 138, 341
Dolgoruki, Yekaterina 307
Dombey ve Oğlu (C. Dickens) 76, 92, 259
Domna (aşçı) 282
Dört İncil, The (LNT) 161, 283, 286, 291, 295-297, 299, 301, 302, 305, 314, 372, 410
Dostoyevski, Anna Grigoryevna 306
Dostoyevski, Fyodor Mihayloviç 12, 24, 34, 40, 43, 48, 71, 84, 100-102, 114, 125, 136, 146, 169, 170, 173, 225, 227-230, 235, 251, 258, 263, 270, 271, 276, 283, 284, 288-290, 294, 295, 297-300, 302, 306, 307, 309, 314, 319, 326, 332, 333, 354, 357, 365, 377, 391, 412, 414
Dr. Birch's Academy (Thackeray) 93
Dr. Jekyll ile Bay Hyde 328
Dreyfus Davası 203
Drujinin, Aleksandr Vasilyeviç 126
Duhoborlar (tarikat) 333, 382, 383, 393-395, 397, 398, 404, 405
Duma 429
Duman (Turgenyev) 270
Dumas, Alexandre 103
Dunya (hizmetçi) 197
Durgun Akardı Don (M. A. Şolohov) 225
Durnovo, İvan Nikolayeviç 184, 366, 368
Duygusal Bir Yolculuk (L. Sterne) 75, 76, 77, 98
Dyakov, Dmitri Alekseyeviç 95, 140, 231, 233

Ecinniler (Dostoyevski) 288, 307, 377
Edwin Drood (C. Dickens) 327
Efendi ile Uşağı (LNT) 385, 388, 389
Ekümenik Konsil (15.) 303
Eliot, George 299
Emilé (Rousseau) 49, 92, 95
Engels, Friedrich 312
Ermenistan 84
Ermiş Amvrosi (Peder Ambrose) 276, 457
Ermiş İosif (peder) 378, 457
eşraf (aristokrasi) 20, 22, 60, 128, 131, 151, 164
Eykhenbaum, Boris M. 95, 162, 163, 164

Fet, Afanasi Afanasyeviç 24, 127-129, 136-138, 149, 154, 169, 185, 199, 205, 216, 223, 239, 241, 242, 254, 262, 263, 275, 282, 294, 340
Feynerman, İzak 321
Fifield, A. C. 396
Filaret (Patrik) 296
Filimonov (LNT'nin batarya komutanı) 111
Fitzgerald, F. Scott 244
Francesco d'Assisi (Aziz) 283, 458
Franklin, Benjamin 377
Free Age Press 396
Frey, William (asıl adı V. K. Geins) 321
Friedrich Wilhelm, IV (Prusya kralı) 83
Fröbel, Friedrich 154
Fröbel, Julius 154, 167
Fruits of Philosophy (C. Knowlton) 266

Gandi, Mohandas Karamçand (Mahatma) 13, 18, 376, 443
Gaspra (Kırım) 421, 423
Gençlik (LNT) 99, 102, 117, 130-132, 180, 181, 249, 267
George, Henry 110, 137, 217, 299, 345, 358, 371, 407, 430, 431, 434, 442, 447, 451, 461
Gervinus, G. G. 433
Gladstone, William Ewart 333
Goethe, J. W. 21, 22, 110, 241
Gogol, Nikolay Vasilyeviç 20, 22, 67, 83, 102, 183, 241, 284, 294, 300
Goldenweiser, Aleksandr Borisoviç 258, 400, 417, 421, 448, 464
Golovlev Ailesi (Saltıkov) 83, 372
Gonçarov, İvan Aleksandroviç 101, 125, 126, 138
Gorbunov-Posadov, İvan İvanoviç 384
Gorçakov (General, prens) 120, 122
Gorki, Maksim 35, 226, 418, 422, 423
Granovski, Timofey Nikolayeviç 100
Griboyedov, Aleksandr Sergeyeviç 22, 72, 73, 234
Grigoroviç, Dmitri Vasilyeviç 126
Grigoryeviç, Sergey (prens, tümgeneral) 33
Guinness, Alec (*Yumuşak Kalpler*) 288
Gürcistan 85
Gureviç, Lyubov Yakovlevna 388, 389
Gusev, Nikolay Nikolayeviç 443-445, 450, 469
Güvercinin Kanatları (H. James) 268

Hacı Murat (LNT) 15, 431, 445, 449, 450
Hallam, Henry 261
Ham Toprak (Turgenyev) 273
Henry Esmond (Thackeray) 110
Herzen, Aleksandr 19, 47, 54, 57, **83**, 100, 101, 114, 115, 125, 128, 130, 138, 157, 158, 160, 163, 164, 173, 183, 184, 226, 333, 341, 395, 470, 472, 491, 492, 493
Hilkov, Dmitri (Prens) 382, 383, 394, 395
Hindistan 29, 85, 108, 333, 369, 376, 377
Hingley, Ronald 82
Historien de la Révolution française (H. Taine) 428
Hitler, Adolf 17, 37, 107, 202, 226, 377, 414
Hypatia (Charles Kingsley) 327

Ignatius Loyola (Aziz) 316
Illustrated London News 158
İki Nisan Komitesi 125
İki Şehrin Hikâyesi (C. Dickens) 158, 460
İkinci Dünya Savaşı 202, 209
İlkgençlik (LNT) 102, 130, 132, 180, 181, 267, 294
İnancım Neden İbarettir? (LNT) 289, 297, 301, 314-316, 319-321, 331, 332
İnkerman Muharebesi 111
intihar 232, 254, 258, 259, 273, 292, 310, 461
İran 84, 85
İsa 17, 42, 99, 137, 244, 283, 284, 290, 293, 299, 301-304, 306, 314-316, 325, 347, 348, 394, 409, 416, 421, 424, 458

İskra (dergi) 229
İslavin, Konstantin Aleksandroviç 92, 95, 97, 130-132
İslenev ailesi 92, 95, 97
İslenev, Aleksandr Mihayloviç 131, 132, 186
İtalya 23, 34, 156, 157, 165, 268
İtiraflarım (LNT) 289, 291-295, 297, 314, 321, 414, 416
IV. Henry (Shakespeare) 201
İvan İlyiç'in Ölümü (LNT) 338, 354, 386

James, Henry 9, 57, 77, 100, 158, 225, 265, 266, 268, 405
Japonya 427
Jefferson, Thomas 301, 377
Jelyabov, Andrey İvanoviç 307
Johnson, Samuel 1, 53, 57, 316
Joyce, James 225

kadın hakları 338, 424
Kafkas Tutsağı (LNT) 243, 327
Kafkasya 33, 59, 70, 74, 79, 81, 82, 84-86, 88, 90, 97, 122, 130, 133, 146, 147, 150, 155, 173, 176, 178, 232, 242, 316, 372, 382, 394, 395, 397, 449, 462
Kankrim, E. F. (Kont) 259
Kant, Immanuel 53, 292
Karadağlılar 271
Karamazov Kardeşler (Dostoyevski) 43, 276, 297
Karamzin, Nikolay Mihayloviç 243
Karanlığın Gücü (LNT) 340, 341
Karınca Tarikatı 37, 70, 74, 81, 85, 153-156, 167, 206, 316, 425, 458, 467
Kars Muharebesi 122
Kasvetli Ev (C. Dickens) 110, 327
Katkov, Mihail Nikiforoviç 136, 173, 188, 224, 225, 227, 228, 262, 263, 272, 288, 302, 307, 388
Kazaklar 86, 89, 90, 129, 133, 150, 173-178, 183, 285, 308, 394
Kazaklar (LNT) 15, 86, 89, 90, 129, 133, 150, 173, 176-178, 183, 205, 224, 267, 355, 386, 446
Kazan 32, 39, 44, 47-49, 51-56, 58-60, 63, 65, 66, 69, 70, 81, 85, 87, 91-93, 95, 98, 130, 131, 146, 180, 253, 403
Kennan, George 371, 407
Kenworthy, John 391, 395, 396
Kiesewetter, Johann Gottfried Karl Christian 339
Kingsley, Charles 327, 417
Kingsmill, Hugh 93
Kırım 23, 57, 105, 107, 110-115, 118, 181, 183, 259, 286, 378, 421, 422
Kırım Savaşı (1854-1855) 23, 57, 107, 114, 115, 118, 181, 259
Kiselyov, P. D. 151
kıtlık 270, 366, 367, 369, 370, 378, 404
Kleen, Victor Hector de (Vikont) 188
Knight, G. Wilson 203
Knowlton, Charles 266
Kolokol (dergi) 184
Komünist Manifesto 83
Koni, Anatoly Fyodoroviç 398, 399, 403
Konstantin (16. Grandük) 33, 258, 262, 297, 309, 341, 383
Konstantinapol 41, 68, 107, 109, 270, 271, 303, 316, 333
Kornilov, Valdimir Alekseyeviç (Koramiral) 113, 115
köylüler 38, 56, 63, 66, 67, 152, 211, 269, 283, 291, 294, 312, 334, 340, 369, 370, 466
Kozlovskaya, Lyubov Aleksandrovna 92
Kral Lear (Shakespeare) 431
Kramskoy, İvan Nikolayeviç 263
Kropotkin, Pyotr Alekseyeviç (prens) 396
Kroyçer Sonat (LNT) 157, 343, 345, 346, 348-350, 352-354, 356, 358, 359, 363, 401
Küçük Dorrit (C. Dickens) 158, 327
Kurtuluş Birliği (Gerçek ve Sadık Vatan Evlâtları Derneği) 32
Kuzminskaya, Tatyana Andreyevna (Tanya: eö Bers; Sofya'nın kız kardeşi) 254, 286, 475, 480, 490
Kuzminski, Aleksandr Mihayloviç (Tatyana'nın kocası) 181, 207, 321

Lamartine, Alphonse de 21
Larkin, Philip 125, 279, 325
Lawrence, T. E. 9, 174, 406
Leben Jesu (D. F. Strauss) 299
Lee, Ann 347
Lenin, V. İ. (asıl soyadı Ulyanov) 35, 54, 162, 176, 226, 230, 341, 369, 377, 382, 395,

408, 411, 417, 429, 430, 435, 439, 466, 469
Lermontov, Mihail Yuryeviç 22, 72, 73, 79, 82, 83, 85, 87, 101, 110, 173, 174, 216, 275, 284
Les Confessions (Rousseau) 75, 95
Leskov, Nikolay Semyonoviç 67, 284, 327, 351, 366
Lewis, C. S., 121, 171, 246
Literature and Dogma 327
Lobaçevski, N. İ. 52
Loisy, Alfred 161
Londra 9, 11, 82, 83, 114, 119, 157-161, 276, 395, 397, 409, 426
Loris-Melikov (General) 307, 309
Louise Maude 396
Louis-Philippe (Fransa kralı) 83
Löwenfeld, Raphael 66
Luther, Martin 153
Lvov, Yevgeni Vladimiroviç 179, 180
Lyasota, Yuli 349

MacCarthy, Desmond 434, 435
Mackenzie-Wallace, Sir D. 47
Magnitski, M. L. 52, 53
Maistre, Joseph de 146, 163, 375
Makarios (Patrik) 296
Makovitski, Duşan Petroviç 460, 461, 462
Malakanlar (tarikat) 311, 333, 383, 399, 409
Malaya Vorotinsk (malikâne) 59
Mandelştam, Nadejda 184, 411
Mandelştam, Osip 373, 415
Mantık (Kiesewetter) 339
Martin Chuzzlewit (C. Dickens) 285
Marx, Karl 83, 312
Marya (Leuchtenberg grandüşesi) 29, 31, 32, 37, 38, 48, 59, 81, 127, 134-136, 153, 156, 180, 182, 184, 185, 188, 206, 207, 213-215, 242, 257, 329, 330, 352, 363, 425, 457, 458, 460, 462
Marya Aleksandrovna (Grandüşes, Saxe-Coburg düşesi) 147
Marya İvanovna (kâhyanın karısı) 231
Maude, Aylmer 233, 327, 397, 428
Maupassant, Guy de 354
Meçnikov, I, I. 390
Menşikov, Aleksandr Sergeyeviç 101
Meredith, George 325
Merkurov, Sergey Dmitryeviç 466
Mesame Dasi (grup) 383
Meşçerski, Vladimir Petroviç (prens) 333
Metternich, Clement (prens) 83
Meyer (kameraman) 464
Meyer, *D.* I. 55
Mihail (Grandük) 9, 11, 31-33, 173, 225, 234, 262, 282, 346, 463
Mihail Aleksandroviç (prens) 31
Mihail Vorontsov (Kont) 84
Mihaylovski, Nikolay Konstantinoviç 255
milliyetçilik 426
Milton, John 243, 428
Milyutin, Volodenka 42
Mirski, Dmitri Petroviç (Prens) 88
Modern Love (G. Meredith) 325
Moliére, Jean Baptiste Poquelin 241, 294, 300
Montherlant, Henri de 221
Morozov, Pyotr Vasilyeviç 152
Moskova 1, 9, 15, 17, 19, 21, 23, 24, 29, 30, 32, 33, 38, 42-44, 47, 53, 54, 57, 63, 69, 70, 73, 74, 76, 77, 81, 82, 84-87, 92, 99, 100, 107, 108, 126, 136, 140, 149, 152, 159, 160, 163, 170, 173, 178-181, 186, 188, 191, 197, 198, 204, 205, 209-214, 218, 224, 226, 230-232, 234, 235, 242, 260-262, 265, 268, 271, 273-276, 287, 304, 308, 311, 312, 314, 316, 320, 327, 328, 330-332, 334, 335, 338, 339, 349, 351, 353, 355, 365, 371, 377, 384, 385, 388, 389, 391, 392, 400, 401, 403, 414, 417, 428, 433, 440, 446, 452, 453, 461, 466, 469
Moskovskiye Vedomosti 368
Mostovoya Puşotş (malikâne) 59
Mudie Kütüphanesi 409
Mukden Muharebesi 427
Muravyov, N. K. 122, 446, 447
Muravyov, N. N. (general) 122
mülkiyet 337, 442, 445
Münih Antlaşması 107
Müşterek Dostumuz (C. Dickens) 158
Myasoyedov, G. G. 151

Napoléon, III 229, 235, 375
Nekrasov, Nikolay Alekseyeviç 24, 100-102, 125, 136, 138, 145, 173, 212, 225, 263, 288, 314

Newman, John Henry, Kardinal: *Apologia pro vita sua* 292
Nightingale, Florence 115
Nikitin, Dmitri Vasilyeviç 464
Nikolay İlyiç (LNT'nin babası, prens) 32
Nikolay Konstantinoviç (Arşidük) 378
Nikolay Sergeyeviç (LNT'nin dedesi, prens) 29
Nikolay, I (Rus imparatoru) 33, 34, 53, 64, 82-84, 101, 107-109, 114-116, 125, 147, 183, 232, 304, 333, 363, 373
Nikolay, II (Rus imparatoru) 190, 381, 418
Nikolayeviç, Nikolay (Grandük) 44, 74, 81, 429
Nikolskoye (malikâne) 262, 263, 326, 346, 382, 385, 401
Novikov, Aleksey Mitrofanovi 366, 367
Novoye Vremya (dergi) 333

O Halde Ne Yapmalıyız? (LNT) 159, 163, 328, 334, 336, 338, 346, 366, 370, 394, 397
Oblomov (Gonçarov) 101, 125
Obolenski, L. E. 145, 329, 441
Odahovski, Y. İ. 111, 114, 116, 117
Oliver Twist (C. Dickens) 327
Olminski, Mihail 225
Olsufyev, Dmitri (Kont) 398
Optina Pustin Manastırı 43, 275
Orlov, Y. F. 158
Ortodoks Kilisesi 15, 53, 86, 209, 244, 282, 293, 297, 298, 332, 333, 384, 403, 416
Orwell, George 431, 432
Osmanlı İmparatorluğu 107; ayrıca *bkz.* Türkiye
Osten-Saken, Aleksandra İlyiniçna (Kontes) 40
Ostrovski, Aleksandr Nikolayeviç 126
Oteçestvennye zapiski (dergi) 100, 101, 255
Ozmidov, Nikolay Lukiç 158
Ölü Canlar (Gogol) 83
Ölüler Evinden Anılar (Dostoyevski) 412

Paine, Thomas 357
Palmerston, Henry John Temple (3. Vikont) 109, 158
Panayev, İvan İvanoviç 100
Panina, Sofya Vladimirovna (kontes) 421
pan-Slavcılık 270
Parerga und Paralipomena (Schopenhauer) 357
Paris 13, 51, 57, 82, 83, 97, 122, 141, 145-147, 156, 170, 203, 209, 240, 249, 281, 333, 351, 355, 393, 408
Paris Antlaşması 122
Parma Manastırı (Stendhal) 120, 227
Pasternak, Boris 373, 410
Pasternak, Leonid (ressam) 466
Pathé, Charles 433, 464, 465, 466
Pavel (Rus imparatoru) 29, 30, 85, 161, 182, 327, 329, 375, 457
Penza 239
Pepys, Samuel 58, 118
Perfilyev, Vasili Stepanoviç 189
Perovskaya, Sofya 307
Petrovna, Natalya 253
Pirogev (malikâne) 59
Pirogova, Anna Stepanovna 249, 258
Pirogovo (malikâne) 59, 206, 207, 424, 425
Plotitsna (malikâne) 59
Pobedonostsev, Konstantin Petroviç 258, 262, 297, 298, 302, 307, 309, 310, 332, 333, 341, 353, 359, 366, 373, 377, 378, 381-383, 394, 398-400, 414-417, 421
Popov, Yevgeni İvanoviç 189, 384, 392
Port Arthur 427
Posrednik (matbaa) 327, 388, 389, 400
Pratasov, N. A. (kont, üst-vekil) 304
Pravo (dergi) 233
Proudhon, Pierre Joseph 138, 146, 160-164, 304, 312, 337, 375
Proust, Marcel 74, 78, 97, 201, 203, 213, 407
Purleigh topluluğu 396
Puşkin, Aleksandr 22, 27, 33, 34, 50, 51, 70, 72, 73, 82, 83, 93, 100, 101, 114, 149, 173, 216, 226, 241, 247, 248, 256, 257, 269, 275, 284, 290, 294, 300, 314, 332, 373, 379, 412, 469
Puşkin, Tatyana 257

Radek, Karl 225
Radstock, Granville Augustus William Waldegrave (3. Baron) 319, 397, 407
Raglan, Fitzroy James Henry Somerset (Lord, 1. Baron) 109
Rahibe Teresa 315

Rasputin, Grigori Efimoviç 139, 226, 346, 381, 429
Rayevski, İvan İvanoviç 365-368
Renan, Ernest 299
Repin, İlya 24, 25, 330, 349, 350, 398, 417
Review of Reviews 395
Riga İlahiyat Okulu 260
Roosevelt, Theodore 427
Rossini, Giochino Antonio 21
Rousseau, Jean-Jacques 30, 35, 49, 50, 53, 55, 66, 67, 75, 78, 92-95, 100, 108, 138, 152, 173, 304, 374
Rubenşteyn, Nikolay 274
Rurik (prens) 29, 35, 161
Rusanov, Gavriil Andreyeviç 319
Ruskin, John 312
Russell, Bertrand 112, 434
Russkiy Arhiv (dergi) 235
Russkiy Vestnik (dergi) 173, 205, 224, 225, 228, 262, 264, 271, 272, 275, 288
Russkiye Vedomosti (gazete) 368
Rusya 11, 13, 15, 16, 19-23, 29-35, 37, 38, 40-42, 47, 51, 52, 54, 55, 59, 60, 64-66, 72, 73, 81-84, 87, 88, 92, 101, 107-109, 116, 120, 125, 126, 128, 137, 138, 141, 145, 147, 149-152, 154, 156, 158, 160-162, 164, 168, 170, 173, 182, 183, 188, 197, 203, 205, 209, 212, 223, 226, 227, 232, 243-249, 251, 259, 261, 270, 271, 273, 274, 276, 285, 288, 289, 291, 303, 305, 309, 310, 312, 314, 330-332, 334, 335, 346, 350, 358, 359, 366-369, 371-373, 375, 377, 381, 382, 393-399, 402-404, 406, 408, 409, 414-418, 422, 425-431, 433-435, 439, 442-445, 448, 466, 467

Saltıkov-Şçedrin, Mihail Yevgrafoviç 83, 125, 138, 234, 372
Samara 244, 245, 249, 260, 262, 263, 270, 311, 322, 326, 365, 367, 369, 398-400
Sampson, R. V. 9, 14, 163
Sanat Nedir? (LNT) 400, 402
Sand, George 110, 137, 217
sansür 23, 84, 101, 138, 353, 368
Savaş ve Barış (LNT) 13, 16, 18, 24, 31, 38, 39, 66, 75-78, 102, 114, 121, 136, 150, 162, 164, 173, 180, 197, 201-203, 205, 207-209, 211, 217, 218, 221, 223-228, 232-235, 239, 241, 243, 245, 254, 256, 259, 263, 267, 281, 284-288, 290, 294, 313, 314, 327, 333, 359, 373, 388, 403, 412, 414, 415, 446, 449, 467
Schiller, Johann Friedrich von 21, 72, 110
Schopenhauer, Arthur 128, 176, 216, 239, 241, 274, 292, 357
Schweitzer, Albert 299
Scott, Sir Walter 354, 405, 449
Sergeyenko, A. P. 461
Sergi Baba (LNT) 361, 363, 364, 365, 392, 431
Serjputovski, A. O. (General) 108
Sevemyi Vestnik (gazete) 388, 389
Shaker'lar (mezhep) 346, 347
Shakespeare, William 24, 77, 83, 84, 89, 92, 97, 137, 195, 201-203, 217, 218, 241, 273, 288, 294, 300, 325, 354, 407, 422, 431-433, 450
Shaw, Bernard 345, 434
Shein, Yepişka 89, 91
Shelley, Percy Bysshe 21
Silistre 108, 109
Simmons, Ernest J. 451, 469
Sırbistan 271, 272
Sırplar 108, 271
Sivastopol (LNT) 102, 118
Sivastopol 24, 102, 107, 110-113, 115-120, 122, 127, 183, 202, 205, 226, 421
Slavcılar 83, 100, 126, 209, 270, 428
Snegiryov, V. F. (Dr.) 440
Soden 134, 153, 154
Soljenitsin, Aleksandr 13, 15, 227, 247, 284, 333, 384, 411
Sovremennik (dergi) 100, 101, 102, 119, 125, 126, 137, 138, 148, 167, 173, 229, 230, 288, 395
St. John, Arthur 397, 398, 404
St. Petersburg 19, 23, 32, 33, 51, 52, 57, 70, 71, 81, 82, 84, 92, 99, 100, 119, 126, 127, 131, 134-140, 147, 149, 151, 152, 161, 163, 164, 167, 170, 179, 184, 197, 203, 210, 212, 217, 228, 232, 235, 260-262, 268, 281, 294, 319, 320, 346, 353, 357, 366, 369, 371, 372, 398, 401, 416, 417, 423, 428, 433, 442, 461, 465
St. Petersburg Gezginleri Sergisi 371

Stahoviç, M. A. 341
Stalin, İosif V. 1, 17, 168, 225-227, 247, 333, 359, 370, 373, 377, 378, 382, 383, 411, 415, 433, 440
Starogladkovskaya 86
Stendhal (Marie-Henri Beyle) 119-121, 163, 227
Sterne, Laurence 75-78, 98, 100
Stevenson, Robert Louis 9, 328
Stockham, Alice B. 346
Storojenko, Nikolay İlyiç 353
Strahov, F. A. 447
Strahov, Nikolay Nikolayeviç 157, 243, 256, 262, 263, 274-276, 289, 299, 306, 357, 404, 412, 445, 447
Strauss, David Friedrich 299
Suç ve Ceza (Dostoyevski) 201, 228-230, 290, 357
Susamam (LNT) 443
Swift, Jonathan 317, 349
Şabunin, Vasili 232
Şestov, Lev İzayakoviç 295, 296
Şişkina, Marya *bkz.* Tolstoy, Marya Mihaylovna 81, 206
Şklovski, Viktor 404, 470, 483, 491
Şolohov, Mihail Aleksandroviç 225

Taine, Hippolyte 428, 442
Taneyev, Sergey İvanoviç 400-402, 439
Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir (LNT) 16, 373, 374, 376, 377, 384, 402
Tatyana Lvovna (Tanya; LNT'nin kızı) 330, 399
Telyatinski (konak) 444
Tennyson, Alfred (1. Baron) 127, 261
Thackeray, William Makepeace 93, 94, 103, 140
The Daily Telegraph 368
The Ground Ash (H. W. Pullen) 323
The Prime Minister (A. Trollope) 260
The Times (gazete) 114, 395, 484, 485
The Water Babies 417
Thoreau, Henry David, 334 312
Tiflis 91, 94-97, 334, 378, 382, 383
Tipi (LNT) 102
Tiziano 450
Tokology: A Book for Every Woman (A. B. Stockham) 347
Tolstoy, Aleksandra Aleksandrovna (kontes) 147
Tolstoy, Dmitri (LNT'nin kuzeni, kont) 223, 243, 307
Tolstoy, Dmitri Nikolayeviç (LNT'nin erkek kardeşi) 32
Tolstoy, İlya Lvoviç (LNT'nin oğlu) 369
Tolstoy, Lev Nikolayeviç 16, 22, 223, 416, 418, 461
Tolstoy, Liza 147, 185-190, 210, 212, 243
Tolstoy, Marya Lvovna (daha sonra Obolenski; Maşa; LNT'nin kızı) 330
Tolstoy, Marya Mihaylovna (eö Şişkina; Maşa; Sergey'in karısı) 206, 207
Tolstoy, Marya Nikolayevna (eö Volkonskaya; LNT'nin annesi, prenses) 32
Tolstoy, Marya Nikolayevna (LNT'nin kız kardeşi) 32
Tolstoy, Mihail Lvovna (LNT'nin oğlu) 282, 463
Tolstoy, Nikolay İlyiç (LNT'nin babası, prens) 32
Tolstoy, Nikolay Lvoviç (LNT'nin oğlu) 32
Tolstoy, Pyotr Lvoviç (Petyuşka; LNT'nin oğlu) 249
Tolstoy, Sergey Lvoviç (LNT'nin oğlu) 32
Tolstoy, Sergey Nikolayeviç (LNT'nin ağabeyi) 192, 193
Tolstoy, Tatyana Lvovna (Tanya; LNT'nin kızı) 399
Tolstoy, Valeryan Petroviç (LNT'nin eniştesi ve kuzeni) 66
Tolstoy, Varvara Lvovna (LNT'nin kızı) 254
Tolstoy'dan Anılar (Gorki) 422
Tom Amca'nın Kulübesi (H. B. Stowe) 108, 110
Töpffer, Rodolphe 98
Tregubov, İvan Mihayloviç 384, 395
Tristram Shandy (L. Sterne) 30, 75, 76
Troçki, Lev 37, 369
Trollope, Anthony 260, 261, 265, 351
Troyat, Henry 356, 451
Tuckton Konağı (Bournemouth yakınında) 396, 397
Tula 32, 39, 59, 72, 73, 81, 118, 164, 165, 170, 183, 188, 208, 210, 212, 245, 249, 322, 365, 367, 370, 433, 442, 465, 467
Turgenyev, İvan Sergeyeviç 16, 24, 70, 84, 100, 102, 123, 125-129, 136-139, 145,

146, 148-150, 156, 158, 164, 168-170, 180, 183, 208, 217, 225, 228, 257, 264, 265, 269, 270, 273, 274, 281, 282, 286, 294, 313, 314, 332, 340, 351
Turgenyev, Varvara Petrovna (İ. S. Turgenyev'in annesi) 265
Türkiye 84, 107, 108, 270-272, 333, 398
Tyutçev, Fyodor 179, 189, 274, 275, 308, 478, 479, 494
Tyutçeva, Yekaterina 179, 188

Uluslararası Barış Kongresi, Stockholm 452
Ulyanov, Aleksandr 341, 369, 370; ayrıca *bkz.* Lenin, V. İ.
Urusov, Leonid Dmitriyeviç (prens) 333
Uvarov, S. S. (kont) 52, 53
Üçüncü Kısım (daha sonra Çeka) 115, 125, 183, 184

Vaftizci Yahya 244, 297, 303, 306
Valentin (peder) 391
Valuyev, Pyotr Aleksandroviç 167
Verigin, Pyotr Vasilyeviç (Yüce Pyotr) 393, 394, 409
Vışnegradski, İvan Alekseyeviç 366
Victoria (Büyük Britanya kraliçesi) 20, 44, 147, 205, 259, 268, 381, 458
Vie de Jésus (Renan) 299
Vladimir (Kiev prensi) 41
Volkonski, Aleksandr Aleksandroviç 74
Volkonski, Louisa İvanovna (Aleksandr Aleksandroviç Volkonski'nin karısı) 74
Volkonski, Mihail Aleksandroviç (prens) 31
Volkonski, Nikolay Sergeyeviç (LNT'nin dedesi, prens) 29
Volkonski, Sergey Grigoryeviç (tümgeneral, prens, LNT'nin kuzeni) 33
Voltaire, Frangois Arouet de 47, 53, 72, 216, 283, 284, 293, 349
Vorontsov, Mihail (kont) 84

Ward, Nayan Humphry 100
Waverley (W. Scott) 174, 224, 405
Webb, Beatrice ve Sidney 168
Weise, Leopold 160
Wesley, John 37, 161, 283
Wilde, Oscar 92
Witte, Sergey Yulyeviç 381, 427, 428, 429
Wittgenstein, Ludwig 449
Wordsworth, William 36, 82, 85, 173, 269, 296

Yagodnoya (malikâne) 59
Yahudiler 300
Yakuboviç, Aleksandr 33
Yasenki (malikâne) 59
Yasnaya Polyana (dergi) 167
Yasnaya Polyana (malikâne) 9, 10, 13, 15, 17, 30-32, 35, 37-40, 43, 58-60, 64-66, 69, 71-74, 76, 81, 85, 95, 102, 114, 131, 132, 134, 138-140, 146, 151-153, 156, 158, 161, 164-167, 175, 179-181, 183-186, 192, 197, 204, 205, 207, 208, 211, 214, 215, 218, 225, 231, 234, 242, 243, 245, 249, 253, 258, 260, 262, 264, 281, 283, 287, 290, 308, 311, 312, 319, 321, 326, 330, 339, 341, 365, 367, 384, 385, 390, 394, 398, 401, 423-425, 431, 433, 434, 439-441, 443, 444, 448, 450-452, 458, 460, 461, 464, 466
Yekaterina (Grandüşes) 307
Yekaterina, II (Büyük, Rus Imparatoriçesi) 19, 29, 45, 47, 55, 64, 247, 367
Yergolskaya, Tatyana Aleksandrovna (Toinette Hala) 42-44, 197
Yurttaş Evi hareketi 397
Yuryev, Sergey Andreyeviç 353
Yuşkov (Albay) 44, 58
Yuşkova, Pelageya İlyiniçna (kontes) 44, 48, 50, 85, 253, 254, 457

Zamanımızın Bir Kahramanı (Lermontov) 72, 83
Zavalişin, Dmitri İrinarhoviç 204, 205
Zavallı Liza (N. M. Karamzin) 243

A. N. Wilson'ın *Tolstoy*'u Rus edebiyatının en ünlü ve en tartışmalı yazarının son derece ustalıklı ve kolay anlaşılır bir biyografisi.

Bu biyografide Wilson, Tolstoy'un hayatını bütün karmaşıklığıyla anlatıyor: Aristokrat ayrıcalığıyla ve duygusal yoksunlukla geçen çocukluğu, kumarla ve zamparalıkla geçen amaçsız yıllardan sonra edebi dehasını keşfedişi ve gittikçe feci bir hal alan evliliği. Tolstoy'un eserlerinin bire bir hayatının aynası olduğu yolundaki köklü inancı silip atan Wilson, bunun yerine Tolstoy'un sanat anlayışının köklerini Tanrı'yla, kadınlarla ve Rusya'yla ilişkilerinde arıyor. Büyük romancının hayatını ve sanatını şekillendiren dünyayı, yani 19. yüzyıl Rusyası'nın fikri ve siyasi çalkantısını ve Tolstoy'un eserlerini mümkün kılan edebi uyanışı canlı bir dille gözler önüne seriyor.

"Ustalıklı. [...] Yazarın açık arayla en güzel kitabı. [...]
Burada bütün yazarlık hünerleri, eleştirmen tutkusu, romancı kavrayışı ve hayat tecrübesi bir araya gelmiş."
Independent

"Muhtemelen okuyacağınız en hayat dolu Tolstoy biyografisi."
Sunday Telegraph

"Olağanüstü bir biyografi."
Daily Mail

"Hayranlık uyandırıcı... Sürükleyici... Enfes."
Anthony Burgess

Kapak fotoğrafı: "Kont Tolstoy evinde", Henry Norman, *All The Russias*, 1902.

ISBN: 978-975-08-4420-1
55 TL
9 789750 844201